

Anatolijs Kriviņš

**TIESĪBU JĒDZIENS
UN BŪTĪBA**

Rīgā, 2020

UDK 34
Kr673

Kriviņš Anatolijs. Tiesību jēdziens un būtība. Rīga: Autorizdevums, 2020. 325 lpp.

Monogrāfijas recenzenti:

Dr.iur., profesors Jānis Načisčionis (Latvija), Dr.iur., profesors Vitolds Zahars (Latvija),
Dr.iur., profesors Ryšardas Burda (Lietuva)

Dr.iur. asociētā profesora Anatolija Kriviņa monogrāfija "Tiesību jēdziens un būtība" veltīta tiesību būtības problēmai. Grāmatā ir akcentēts idejiskais plurālisms un sniegts iespējami neitrāls ieskats dažādu koncepciju argumentācijā, strukturējot svarīgāko tiesībfilozofisko materiālu četros blokos: formāli-hierarhiskā tiesību izpratne, socioloģiskā tiesību izpratne, psiholoģiski-antropoloģiskā tiesību izpratne un saturiski-filozofiskā tiesību izpratne. Grāmatā ir izdalīta atsevišķa nodaļa, kur ir veikta dažādu strāvājumu kritiskā analīze un prezentēts autora personīgais skatījums uz tiesību jēdziena definēšanu un tiesību būtības izziņāšanu. Monogrāfija ir paredzēta galvenokārt tiesību zinātnes programmās studējošajiem, kā arī praktizējošiem juristiem un visiem interesentiem.

IEVADVĀRDI

Mūsdienu tiesībās ir daudz atklātu jautājumu, par kuriem varētu un vajadzētu debatēt. Monogrāfijas "Tiesību jēdziens un būtība" autors – tiesību zinātņu doktors, asociētais profesors Anatolijs Kriviņš pieder to zinātnieku lokam, kas pēta vispārteorētiskas un metodoloģiskas problēmas tiesību sfērā. Jāatzīst, ka Latvijā šis loks ir samērā šaurs, ar ko daļēji izskaidrojams zinātniskās literatūras trūkums tik nozīmīgajā sfērā.

Tiesību būtības izziņa ir svarīga jebkura topošā un praktizējošā jurista darbībā. Mūsdienu juristi nav subsumēšanas "automāti", bet gan domājoši profesionāļi, kuru uzmanības centrā ir tiesības kā kompleksa parādība; profesionāļi, kuriem jāprot ne tikai pētīt tiesību avotus, bet arī tos kritiski vērtēt un analizēt. Īpaši šo nepieciešamību izjūt konstitucionālās tiesības, cilvēktiesības, administratīvās tiesības. Piemēram, jebkurā valstī, konstitucionālā tiesa pēc būtības ir "tiesību tiesa", kur izskatāmo lietu būtība prasa analizēt tiesību normas ar visaugstāko abstrakcijas līmeni, analizēt tiesību principus un tiesību mērķus. Jautājumi, kas skar tiesību normu interpretāciju un tiesību tālākveidošanu, likuma robu problēmu un *contra legem* iespējas vienmēr ir aktuāli arī vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām.

A.Kriviņa monogrāfijas četrās nodaļās ir sniegts dažādu tiesību izpratnes koncepciju izsvērts, bezkaislīgs apskats, bet monogrāfijas piektā nodaļa ir veltīta minēto koncepciju analīzei, kuras rezultātā autors piesaka savu pozīciju - definē tiesības kā taisnīgu brīvības ierobežojumu. Šī pieeja ļauj autoram atrast piemērotus, sabalansētus risinājumus tiesību piemērošanā. Imponē monogrāfijas materiāla pārdomāta struktūra, rūpīga vārdu atlase un izklāsta loģiskums. Monogrāfijas pamatā ir bagātīgs materiāls – gan Latvijas tiesību zinātnē tradicionālie romāņu-ģermāņu tiesību saimes, gan arī anglo-sakšu saimes teorētiku darbi, kas piešķir darbam plašumu un svaigumu. Monogrāfija ļauj iepazīties ar konkurējošiem argumentācijas veidiem un akcentē tiesiskās domas plurālismu.

Jāuzsver, ka autora aktīva dalība ārvalstu zinātniskajās konferencēs ievērojami paplašina monogrāfijā analizējamo viedokļu daudzveidību, bet autora docētie kursi – "Tiesību teorija", "Juridiskā metodoloģija", "Tiesību tālākveidošana", kā arī 15 gadu pieredze jurista amatā, ievērojami palielina monogrāfijā sniegto atziņu pielietojamību praksē. Cerams, ka A.Kriviņa grāmata iemantos popularitāti, veicinās topošo un praktizējošo juristu tiesībfilozofiskā redzesloka paplašināšanu, bagātinās lasītāja juridisko kultūru, pozitīvi ietekmēs nozīmīgu problēmu risināšanu.

Dr.iur., profesors Aivars Endziņš

SATURS

Priekšvārds	4
I Saturiski-filozofiskā Tiesību izpratne.....	6
1.1. Dabisko Tiesību koncepcija.....	6
1.1.1. Dabisko Tiesību koncepcija Senā Grieķijā.....	7
1.1.2. Dabisko Tiesību koncepcija Senā Romā.....	19
1.1.3. Dabisko Tiesību koncepcija Viduslaikos.....	22
1.1.4. Dabisko Tiesību koncepcija Renesanses laikmetā.....	29
1.1.5. Dabisko Tiesību koncepcija 17.gadsimtā.....	36
1.1.6. Dabisko Tiesību koncepcija 18.gadsimtā.....	45
1.1.7. Dabisko Tiesību koncepcija 19.gadsimtā.....	53
1.1.8. Dabisko Tiesību koncepcija 20.un 21.gadsimtos.....	57
1.2. Filozofiskās koncepcijas.....	73
1.2.1.Kanta, Fihtes un Hēgeļa koncepcijas.....	73
1.2.2. Neokantisms un juridiskais Neokantisms	86
1.2.3. Neohēgelisms un juridiskais Neohēgelisms.....	92
II Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne.....	99
2.1.Imperatīvkonceptija.....	112
2.2.Likuma pozitīvisma koncepcija.....	117
2.3.Harta koncepcija.....	121
2.4.Jēdzienu jurisprudences koncepcija.....	125
2.5.Normatīvisma (tīro Tiesību) koncepcija.....	128
III Socioloģiskā Tiesību izpratne.....	135
3.1.Vēsturiskā Tiesību koncepcija.....	135
3.2.Brīvo Tiesību (dzīvo Tiesību) koncepcija.....	144
3.3.Solidārisma koncepcija.....	153
3.4.Duālistiskā koncepcija.....	157
3.5.Interēšu jurisprudences koncepcija.....	159
3.6. Socioloģiskās jurisprudences koncepcija.....	163
3.7. Tiesību reālisma koncepcija.....	167
3.7.1. Klasiskā Tiesību reālisma "pirmā paaudze".....	167
3.7.2. Klasiskā Tiesību reālisma "otrā paaudze".....	174
3.7.3. Skandināvijas Tiesību reālisms.....	178
3.8. Vērtību jurisprudences koncepcija.....	183
3.9. Citas socioloģiskā virziena koncepcijas.....	188
IV Psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratne.....	204
4.1. Atzīšanas koncepcija.....	210
4.2. Psiholoģiskā Tiesību koncepcija.....	213
4.3. Fenomenoloģiskās Tiesību koncepcijas.....	222
4.4. Eksistenciālās Tiesību izpratnes koncepcijas.....	229
4.5. Hermeneitiskās Tiesību izpratnes koncepcijas.....	239
4.6. Antropoloģiskās Tiesību koncepcijas.....	249
V Kritiskā analīze un nākotnes vīzija.....	256
Personu rādītājs.....	297
Izmantotās literatūras saraksts.....	300
Kopsavilkums angļu valodā.....	324

PRIEKŠVārds

Kas ir Tiesības - egoisms, kas pats sevi ierobežo un izriet no saprātīguma, vai arī reliģisks, morāls vai sociāls impulss? Kurš veido Tiesības - attapīgi cilvēki vai pacietīgs vairākums; organiski apvienotās kopības vai cilvēces kopība kā tāda? Kā notiek Tiesību attīstība? Kas ir Tiesības pēc būtības? Spēcīga kopējā griba, kas pieradina atsevišķas gribas, vai tomēr apdomība, kas nosaka vēlmju robežas? Kur slēpjas Tiesību būtība?

Oto Frīdrihs Girke¹

Tiesību definēšanas un izskaidrošanas ideju spektrs ir ārkārtīgi plašs – daudzas koncepcijas pretendē uz Tiesību fenomena būtības "atsegšanu", tajā skaitā sniedz atbildes uz jautājumiem, kas skar Tiesību pirmavotu un Tiesību funkcijas; Tiesību formas un Tiesību principus; privātpersonu un tautas Tiesību apjomu; valsts, sabiedrības un personības līdzsvaru. Neskatoties uz to, ka tiesiskā doma ir attīstījies gan Senajā Indijā, gan Senajā Ķīnā, gan Seno Austrumu kultūrās, centrālā un neatsveramā loma šajā procesā ir "Rietumu" tradīcijai – Senās Grieķijas un Senās Romas garīgajam mantojumam, bet vēlāk - romāņu-ģermāņu un angloamerikāņu saimju koncepcijām. Monogrāfijas pirmais mērķis ir apkopot un sistematizēt tieši šo plašu un daudzveidīgu tiesībfilozofisku materiālu, bet otrais mērķis – izanalizējot ontoloģisko problēmu ("Kas ir Tiesības?") sasaistē ar gnozeoloģisko problēmu ("Kā izziņāt Tiesības?") prezentēt personīgo skatījumu uz Tiesību būtību.

Pirmais solis abu mērķu sasniegšanai ir materiāla strukturēšana – grupēšana pēc noteiktām pazīmēm. Apzinoties, ka ideālo kategorizāciju nav iespējams konstruēt (katrai Tiesību izpratnes koncepcijai ir īpatnības, kas ievērojami apgrūtina vienotā kritērija piemērošanu; vairākām koncepcijām var būt kopīgie elementi; koncepciju izstrādātāju viedokļi laika gaitā var transformēties), monogrāfijas autors visas Tiesību izpratnes koncepcijas kategorizē četros *nosacītos* blokos: (1) Formāli-hierarhiskā izpratne; (2) Socioloģiskā izpratne; (3) Psiholoģiski-antropoloģiskā izpratne; (4) Saturiski-filozofiskā izpratne.

Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne apvieno koncepcijas, kurām ir raksturīga Tiesību būtības sasaiste ar valsts darbību, valsts pārākumu un valsts nepieciešamību kā tādu; Tiesību būtības sasaiste ar spēku un varu, nevis ar priekšrakstu saturu; Tiesību ārējās formas (parasti rakstītā likuma) lomas akcentēšana tiesiskās kārtības noteikšanā un uzturēšanā; likumdevēja lomas un hierarhijas ievērošanas akcentēšana. Katras atsevišķas formāli-hierarhiskās izpratnes koncepcijas nianse var atšķirties, tomēr kopīgs, maģistrālais virziens ir

---

¹ Gierke, O. F. (1882). *Naturrecht Und Deutsches Recht. Rede Zum Antritt Des Rektorats Der Universitat Breslau Am 15. Oktober 1882, Gehalten.* Šeit un turpmāk, ja nav norādīts citādi, teksti svešvalodās ir monogrāfijas autora tulkoti.

uztvert Tiesības kā vispārobligāto publiskās varas priekšrakstu, kas nodrošināts ar politiski- vardarbīgu piespiešanu. **Socioloģiskā Tiesību izpratne** uzsver formāli-normatīvās pieejas nepietiekamību un uztver Tiesības kā "dzīvu", dinamisku kārtību. Šī izpratne akcentē nepieciešamību izzināt Tiesības *mijiedarbībā* ar citiem sociālās sistēmas elementiem – vēsturi, ekonomiku, politiku; akcentē tiesnešu lomu regulējuma trūkuma pārvarēšanā; uzsver Tiesību saikni ar praksi un Tiesību normu praktiskās ieviešanas veicināšanu; atzīst, ka pastāv ne tikai formālās Tiesības, bet arī reālās Tiesības *tiesisko attiecību* formā, kuru pamatā ir sadarbības un komunikācijas ideja. Socioloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas apvieno vēlme meklēt Tiesības nevis normās, bet gan "pašā dzīvē". Šādā kontekstā, Tiesību *pamatmērķis* ir sociālo konfliktu risināšana, civilizēto attiecību nodrošināšana sabiedrības locekļu starpā, tāpēc atkarībā no izmaiņām sociālajās attiecībās, mainās arī Tiesības. **Psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratne** meklē Tiesību avotu nevis valsts noteiktajās normās vai sabiedrībā, bet cilvēku psihē un uzsver, ka līdztekus normām un tiesiskajām attiecībām Tiesību sfēra iekļauj arī *tiesisko apziņu*, emocijas, jūtas, zemapziņas reakcijas, intuīciju un cilvēka uzvedības ģenētiskās programmas. Psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratne ietver dažādas koncepcijas. Piemēram, *Psiholoģiskā* koncepcija uztver Tiesības kā sociāli psiholoģisko realitāti, kas cilvēka psihē pastāv eksperimentāli novērojama veidā; kā īpašu garīgu vai citādi emocionāli intelektuālu pieredzi. Tiesību *fenomenoloģiskās* koncepcijas definē Tiesības kā specifisku parādību, kas pastāv psihosociālās kultūras komunikāciju sistēmas formā. Tiesību *eksistenciālo* koncepciju uzmanības centrā ir brīvība kā cilvēka personīgās izvēles problēma, kuru katrs risina atbilstoši savas eksistences apstākļiem. Tiesību *hermeneitiskās* koncepcijas pievērš uzmanību tam, ka cilvēka eksistences neatņemamā īpašība ir cilvēka izpratne par apkārtējo pasauli, interpretējot šīs pasaules parādību un procesu nozīmi, ko, šajā gadījumā, uzskata par sava veida tekstu. **Saturiski-filozofiskās Tiesību izpratnes koncepcijas** pārvar empīriskā izpratnes līmeņa robežas un galveno Tiesību avotu meklē nevis likumdevēja gribā, sabiedrībā vai cilvēka psihē, bet pašas dzīves likumsakarībās un pamatprincipos. Saturiski-filozofiskās koncepcijas akcentē mūžīgus dzīves likumus un to prioritāti pār mākslīgiem, cilvēku veidotiem, likumiem; uzsver, ka īstās Tiesības un likumdevēja griba (likums) var gan sakrist, gan arī nonākt pretrunā. Saturiski-filozofiskā Tiesību izpratne nenoliedz, ka eksistē vairāki Tiesību ietvari: (1) formālie cilvēku veidotie un nostiprinātie likumi; (2) reālās sociālās attiecības (tajā skaitā politika un ekonomika); (3) tiesiskā apziņa un "juridiskā intuīcija", tomēr uzskata, ka ir arī ceturtais ietvars – (4) Tiesību ideja, kura "pakļauj" gan rakstītus likumus, gan reālās attiecības.

I

SATURISKI–

FILOZOFISKĀ

TIESĪBU

IZPRATNE

1.1.DABISKO TIESĪBU KONCEPCIJA

Dabisko Tiesību (*ius naturale*) koncepcijas ietvaros ir vairāki virzieni, kas akcentē dažādas vīzijas, tomēr kopīgs elements ir pārliecība, ka eksistē mērauklas, kas ir augstākas par varas noteikto likumu; pārliecība par to, ka likumu, kurš saturiski neatbilst šīm mērauklām, nevar uzskatīt par tiesisku. Koncepcijas nosaukums ir saistīts ar pieņēmumu, ka šīs mērauklas ir meklējamas pašā dabā (lietu dabā, cilvēka dabā, sabiedrības dabā), nevis likumdevēja gribā vai varas iegribās.

Sākotnējo, kosmoloģisko pieeju (dabiskās Tiesības kā Visuma izpausme), Viduslaikos nomaina teoloģiskā pieeja (dabiskās Tiesības kā Dievišķās gribas izpausme), Renesanses laikmetā - humānistiskā pieeja (dabiskās Tiesības kā cilvēka racionālā un jutekliskā daba), 18.gadsimtā - Jauno laiku pieeja (dabiskās Tiesības kā iedzimtās, neatņemamās cilvēktiesības), bet vēlāk – pašvērtības pieeja (dabiskās Tiesības kā vērtība ar patstāvīgu nozīmi). Visos gadījumos Tiesības traktē kā cilvēkā "instalēto" esības programmu, nevis cilvēka patvaļīgus uzstādījumus. Idejas, kas rodas *dabiski*, nav atkarīgas no cilvēka domāšanas, tāpēc ir akcentēts Tiesību mūžīgs un nemainīgs raksturs.

Dabisko Tiesību koncepcija cenšas sniegt jēgpilnu Tiesību definīciju un neuzlūkot tās tikai no formālo iezīmju viedokļa. Tiek pievērsta uzmanība tam, ka Tiesības un likumdevēja griba var ne tikai sakrist, bet arī nonākt pretrunā. Tāpēc Likumdevēja veidotie likumi ir empīrisks dotums, kas var sakrist vai nesakrist ar īstām dabiskajām Tiesībām. Koncepcijas ietvaros tiek izvirzīti trīs būtiskie argumenti: (1) pirmkārt, dabiskais ir stiprāks, dzīvotspējīgāks un pārāks par mākslīgo; (2) otrkārt, dabiskās Tiesības ietver Tiesību ideju, priekšstatu par nepieciešamo un pareizo; (3) treškārt, dabiskās Tiesības darbojas kā pozitīvo Tiesību novērtēšanas kritērijs, kā Tiesību vērtības pamatojums.

1.1.1. Dabisko Tiesību koncepcija Senā Grieķijā

Senās Grieķijas sabiedriskās dzīves īpatnības (neatkarīgās polisas ar samērā nelielu iedzīvotāju skaitu) veicina iedzīvotāju aktīvu iesaisti pašpārvaldes procesos, līdz ar ko veicina arī filozofiskās pārdomas par šiem procesiem. Tādi juridiski konstrukti kā Tiesības, Likumi, Tiesa un Taisnība ir sastopami jau senākajos Eiropas literārajos darbos – sengrieķu eposos "Iliāda" un "Odiseja" (~9.-8.gsm p.m.ē.). Šis Tiesību "apjēgšanas" posms vēl ir nesaraunājami saistīts ar mitoloģiju - didaktiskā eposa žanra aizsācējs **Hēsiods** (Hesiodus, 7.gsm. p.m.ē.) ne tikai mitoloģiski apraksta Dievu izcelšanos un radurakstus, bet atsedz tikumības un Tiesību principus, izmantojot mitoloģiskos tēlus.² Piemēram, Taisnību iemieso Dieviete Temīda ar aizsietām acīm, svariem un zobenu, savukārt, Temīdas meitas pārstāv citus konstruktus: Evnomija - likumību, tiesiskumu, Dike - taisnību, patiesību, bet Eirena – mieru.

Tiesību izpratnes kontekstā pāreju no mitoloģisko tēlu izmantošanas uz vispārējo principu formulēšanu iezīmē "**Septiņi grieķu gudrie**" (7.-6.gsm. p.m.ē.) - sengrieķu valstsvīru, sabiedrisko darbinieku un likumdevēju grupa - Tales, Pitaks, Periandrs, Biants, Solons, Kleobūls un Hīlons. Lai arī katram no "Septiņiem gudriem" ir savi priekšstati, tomēr ir arī kopīga, visu atbalstāma ideja, kas skar sabiedrības pārvaldīšanu: *likumiem ir jābūt taisnīgiem un likumiem ir jāpaklausa*. Šīs idejas pamatā ir trīs apsvērumi: (1) kritisks skatījums uz cilvēka būtību;³ (2) praktiskie novērojumi, ka likumu izpilde ir labi iekārtotas polisas būtiskā pazīme;⁴ (3) ideoloģiskā maksīma, ka krietnais ir vērtīgāks par patīkamo.⁵

² Hesiodus (^700 B.C.E.^). [Hesiod. Theogony. Works and Days. Testimonia. Edited and translated by Glenn W. Most. Loeb Classical Library 57. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 326 p.]

³ "Grūti ir labam būt" (Pitaks); "Uzņemies galvot par kādu, un nelaime jau klāt" (Tales); "Vairums cilvēku ir ļauni" (Biants).

⁴ "Paklausī likumiem!" (Hīlons); "Paklausī labprāt un daudz nerunā!" (Kleobūls); "Kad būsi iemācījies paklausīt, pratīsi arī pavēlēt" (Solons); "Neviens mirstīgo pārkāpums nepaliek ilgi bez soda" (Solons).

Minēto apsvērumu "sakausējums" dod uz kārtības ievērošanu centrēto rezultātu. Piemēram, **Solons** (Solon, ~630 - ~560 p.m.ē.) uzskata, ka valstij visupirms ir vajadzīga likumiskā kārtība, jo nelikumības un pilsoņu nesaskaņas - vislielākais ļaunums, turpretī - kārtība un likums ir vislielākais labums polisai. Solona reformas (594.p.m.ē.) noteica likuma prioritāti attiecībā pret interpretatoru viedokli, deklarēja personu vienlīdzību likuma priekšā.⁶

Taisnīguma ideju savas ideoloģijas pamatā liek arī **Pitagors** (Pythagoras, ~570 --490 p.m.ē.), kurš viens no pirmajiem Eiropas kultūrtelpā analizē *likumdošanas taisnīgumu* kā taisnīguma paveidu. Likums Pitagora traktējumā ir nesaraujami saistīts ar taisnīgumu, kuru jāmeklē sabiedrības locekļu kopībā un vienprātībā. Tieši šajos konstruktos taisnīgums izvēršas kā radniecisko saišu kvintesence, turpretī atsvešināšanos no savas ģints un tās nicinājums rada netaisnību. Individuālismu Pitagors uzskatīta par ļaunumu, kas izslēdz indivīdu no taisnīguma konteksta - pēc Pitagora domām, individuālisms ir ne tikai ģimenes pretstats, bet arī sociālais ļaunums - valsts, taisnīguma un likumības ienaidnieks. Minētā apsvēruma dēļ valstij jācenšas stiprināt kolektīvisma izpausmes. Pitagora ieskatā, cilvēka dzīvei Dievišķumu piešķir darbība sabiedrības labā un patiesums. Pitagora idejas ir prologs sofistu meklējumiem Tiesību definēšanā. Uzskatot, ka pasaules sākums un būtība ir cipars, Pitagorieši mēģina izdibināt tiesisko parādību raksturlielumus. Pitagoriešu veiktā vienlīdzības jēdziena teorētiska izstrāde izgaismo Tiesību īpašu lomu – ka vienlīdzīgu mērauklu, kas regulē nevienlīdzīgo indivīdu attiecības.⁷ Pitagoriešu ideāls ir polisa, kur valda *taisnīgi* likumi.

Hērakleits no Efesas (Heraclitus, ~544-483 p.m.ē) izvirza tēzi, ka viss rodas no uguns saskaņā ar *nepieciešamību* - "Logosu".⁸ Uguns ir ne tikai avots, bet arī visa esošā dinamiskuma simbols - viss, pastāvīgi mainoties, atjauninās, tādēļ nav iespējams divreiz iekāpt vienā un tajā pašā upē: kas tajā kāpj pa otram lāgam, tam apkārt tek jau citi ūdeņi. Lai arī Hērakleita pasaulē viss ir savstarpēji saistīts, mainīgs un, līdz ar ko, relatīvs, ("viss plūst, viss mainās"), tomēr Hērakleitam ir arī koncepts, kurš nepakļaujas mainīguma principam - Logos ir pasaules *objektīvs likums*, kuru nav iespējams iznīcināt. Tieši ar so konceptu Hērakleits mēģina atrisināt jautājumus par cilvēka būtību, tikumību un tiesisko kārtību.

---

⁵ "Prieki ir pārejoši, tikumi nepārejoši" (Periandrs); "Labāk izvēlies zaudējumu nekā negodīgu ieguvumu, jo zaudējums tikai vienreiz rada sirdēstus, bet negodīgs ieguvums – mūžīgi". (Hīlons); "Godā to, kas par tevi vecāks!" (Hīlons); "Pašsavaldīšanās trūkums ir kaitīgs" (Tales).

⁶ Solon (^630-560 B.C.E.^). [Freeman, K. The Work and Life of Solon (Cardiff: University of Wales Press Board; London: H. Milford, 1926).

⁷ Pythagoras (^570-490 B.C.E.^). [Philip, J. A. Pythagoras and Early Pythagoreanism. Toronto: University of Toronto Press, 1966.]

⁸ Heraclitus (^544-483 B.C.E.^). [Hērakleita citējumi latviešu valodā (šeit un turpmāk) - pēc prof.Pētera Zālītes (1864-1939) lekciju materiāliem, nav publicēti].

Logos likumība valda pasaulē, visu "vada un loka" - cilvēkiem tikai rodas iespaids, ka viņiem būtu īpatnēja domāšana un ka viņi sekotu paši sev, saviem likumiem. Logosa prasības ir jāievēro visiem, bet ne visiem par Logosu iz pienācīga izpratne. Tāpēc ir jāvalda labākiem – likuma pieņemšanai nav nepieciešams tautas sapulces atbalsts, jo vienīgais kritērijs ir pieņemtā likuma atbilstība Logosam. Izprast Logosu ir vieglāk vienam (labākajam), nekā daudziem. No šīs tēzes Hērakleitam izriet vairāki praktiskie secinājumi - sociālpolitiskās nevienlīdzības neizbēgamība, demokrātijas kritika; uzskats, ka jāvalda nevis vairākumam, bet nedaudzajiem labākajiem; uzskats, ka likumu veidošanai un akceptēšanai nav jābūt apstiprinātiem ar tautas balsu vairākumu; ka cilvēku tikumiskais novērtējums ir atkarīgs no tā, cik dziļi viņi izprot Logosu.

No vienas puses, Hērakleits atzīst cilvēka spriestspēju – visiem cilvēkiem ir dots iepazīt sevi pašus un "prātīgiem būt", "redzēt, dzirdēt, mācīties (izzināt)". No otras puses, Hērakleits cilvēka gudrībai saskata arī zināmas robežas - "visgudrākais no cilvēkiem salīdzinot ar Dievu izrādīsies par pērtiķi, tiklab gudrībā, kā visās citās lietās". Taisnīguma problēmu Hērakleits risina šādi: Dievam viss ir skaists, labs un taisns, bet cilvēki "tur vienu lietu par netaisnu, otru par taisnu". Tāpēc Hērakleits aicina prāta darbību virzīt dabas uzklaušīšanai – "domāšana ir lielākais labums un gudrība ir patiesību runāt un darīt *saskaņā ar dabu* viņu uzklaut". Hērakleits noliedz cilvēka spēju patstāvīgi izstrādāt likumus, kuri būtu prātīgāki par Logosu, viņa ieskatā, polisas likumus determinē vispasaules objektīvas likumsakarības. Zināšanas par likumu un par taisnīgumu ir zināšanas par pasauli kā tādu nav radījis neviens no dieviem un neviens no cilvēkiem, tas arvien ir bijis, ir un būs "mūžīgi dzīva uguns, kas likumsakarīgi uzliesmo un likumsakarīgi dziest".

Dabisko Tiesību koncepcijas pirmsākumus antīkajā pasaulē apkopo **Dēmokrits no Abdērām** (Democritus, ~460 - ~370 p.m.ē.). Pirmkārt, Dēmokrits akcentē, ka cilvēki, atvairot dzīvnieku uzbrukumus, iemācījās *palīdzēt viens otram*, jo saskatīja acīmredzamus ieguvumus sev. Baiļu mudināti, cilvēki pulcējās kopā un pakāpeniski sāka pierast pie sabiedriskās kopdzīves - nepieciešamība un praktiskā pieredze bija galvenie pamatojumi, lai apvienotos sabiedrībā. Otrkārt, risinot opozīciju "cilvēks-valsts", Dēmokrits ņem vērā, ka cilvēks ir sabiedrības un valsts atoms, bet valsts un sabiedrība ir atomu-indivīdu kombinācija. No minētās tēzes Dēmokrits izdara secinājumu, ka *valsts ir sekundāra*, jo jebkura atomu kombinācija attiecībā uz savu avotu – individuālo atomu - ir sekundārā. Tāpēc gan valstij, gan valsts likumiem ir *jābūt saskaņīgiem* ar cilvēku tieksmēm, dabu un brīvo attīstību. Dēmokrits norāda, ka taisnīgums ir saistīts ar cilvēku *dabu*, bet likums ir tikai cilvēku *izgudrojums*. Cilvēku noteiktais likums ir nosacīts, un ja šis likums nesaskan ar dabu, tad likums ir jāgroza – *jo tas, kas nesaskan ar dabu, nav taisnīgs*. Vēl jo vairāk, gudrajiem nav jāpakļaujas

likumiem, bet jādzīvo tikumiski. Jāņem vērā, ka 5.gadsimtā pirms mūsu ēras "rakstīto Tiesību" un "nerakstīto Tiesību" opozīcija pakāpeniski transformējusies pretrunā starp dabu (physis) un likumu (nomos). Nerakstītie likumi jau šajā laika posmā tika traktēti kā dabiskās Tiesības, iepretī pašu cilvēku noteiktiem, mainīgiem likumiem.⁹ Piemēram, mitoloģiskās *Antigonas* rīcība, izpildot morālo pienākumu pārkāpjot tirāna gribu, ir dabisko Tiesību un valsts likumu sadursme.

Tieši piektajā gadsimtā pirms mūsu ēras, kad **sofisti** ir pretnostatījuši to, ko cilvēkam ir devusi pati daba, pašu cilvēku veidotiem juridiskajiem priekšrakstiem un paražām, Eiropas filozofijā parādās arī *dabisko Tiesību jēdziens*. Piemēram, **Protagors** (Protagoras, ~490 --420 p.m.ē.) saista Tiesības nevis ar Dievu, bet ar *cilvēka dabu*. No Protagora maksimas "Cilvēks ir visu lietu mērs" izriet vairākās tēzes: (1) pasaulē viss ir mainīgs, arī cilvēks; (2) nekas nepastāv pats par sevi, bet tikai attiecībā pret ko citu; (3) viss, mainoties, kādreiz pāriet savā pretstatā, tāpēc par katru lietu iespējami pilnīgi pretēji apgalvojumi; (4) objektīvā patiesība nepastāv; (5) viss ir vienlīdz paties. Tomēr, Protagors atzīst arī konstantumu Tiesību jomā - *visu cilvēku vienlīdzību* (jo visus cilvēkus vienlīdz skar gudrība, tikumība, valstiskums).¹⁰ Valsts eksistences priekšnosacījums, pēc Protagora, ir cilvēku tikumība – taisnīgums un apdomība. Kamēr neeksistēja valsts, sabiedrībā valdīja *dabiskais likums*, kas nav nedz labāks nedz sliktāks par valsts likumiem. Savukārt, **Gorgijs no Leontīnām** (Gorgias, ~483 - ~375 p.m.ē.) norobežo *rakstītus likumus* un *nerakstīto taisnīgumu*. Nerakstītais taisnīgums, pēc Gorgija, ir "Dievišķais un vispārējs likums", "lietu būtība", "universālais likums", bet rakstītais likums ir cilvēka prasmīgs, tomēr mākslīgs veidojums. Zīmīgi, ka Gorgijs pieņemumi¹¹ (1) nekas nepastāv; (2) pat ja kas pastāvētu, tas nebūtu izzināms; (3) pat ja kas būtu izzināms, tad izzinātais nebūtu vārdos noformulējams - konceptuāli apšaubā gan Tiesību, gan taisnīguma izzināmību kā tādu.

Dabisko Tiesību koncepciju, viens no pirmajiem, skaidri noformulē **Hipijs no Elidas** (Hippias, 460–400 p.m.ē.), kurš asi kontrastē polisas likumus un dabu. Hipija ieskatā, dabiskās Tiesības ir "lietu daba" - normas, kuras *vienādi atzīst visās zemēs*.¹² Šo īsto dabisko Tiesību pretstats ir mākslīgi veidotie polisas likumi. Savukārt, **Antifons** (Antiphon, 480-411 p.m.ē.) uzsver, ka visiem cilvēkiem – gan barbariem, gan cēliem, gan vienkāršiem - ir

⁹ Democritus (^460-370 B.C.E.^). [Cartledge, P. Democritus (The Great Philosophers), London: Routledge. 1997.]

¹⁰ Protagoras (^490-420 B.C.E.^). [Protagoras and "logos" / a study in Greek philosophy and rhetoric. Columbia, S.C.: Univ. of South Carolina Press. 2003. 251 p.]

¹¹ Gorgias (^483-375 B.C.E.^). [Peri tou mē ontos ē peri physeōs. / On That Which Is Not, or On Nature. Gorgias and the new sophistic rhetoric. Carbondale: Southern Illinois Univ. Press. 2002. 156 p.]

¹² Hippias (^460–400 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Protagoras, trans. S. Lombardo and K. Bell; Greater Hippias, trans. P. Woodruff; Lesser Hippias, trans. N. J. Smith.]

*vienādas dabiskās vajadzības. Šajā ziņā, cilvēku nevienlīdzība izriet no cilvēku likumiem, nevis no dabas. Spriežot par politiskajiem likumiem, Antifons dod priekšroku dabiskajām Tiesībām: daudzi priekšraksti, kas ir atzīti par taisnīgiem ar likumu, ir naidīgi cilvēka dabai. Pat noderīgie likuma priekšraksti ir važas cilvēka dabai, bet dabas diktētie likumi cilvēkam dod brīvību, jo dabas pavēlēm ir iekšējā nepieciešamība.*¹³

Antifonta ieskatā, likumu pirmsākumi ir veidojušies šādi: (1) sākotnēji, visus priekšrakstus ir formulējuši "stiprie cilvēki" savam izdevīgumam; (2) vēlāk šie "stiprie cilvēki" ir saņēmuši citu cilvēku kopējo piekrišanu jeb akceptu; (3) lai nodrošinātu šo priekšrakstu despotisko varu pār cilvēkiem, likumi tika papildināti ar sodiem par to neievērošanu; (4) likumpaklausīgiem tika paredzēta slavināšana un cieņas izrādīšana, tomēr praksē stiprākie pildīja likumus tikai sabiedrības priekšā, bet, nevienam neredzot, pie pirmās izdevības tos pārkāpa; (5) lai mazinātu šādu brīvdomīgo cilvēku skaitu, valdnieki ir papildinājuši likumus ar reliģiju, t.i. konceptu "Dievs, kurš visu redz". Antifons atzīmē, ka visām tautām eksistē *kopīgie uzstādījumi*, kuri ir radušies saskaņā *ar dabu un veselo prātu* - dzemdēt un audzināt bērnus, atpūsties pēc darba u.tml.

Saturiski citu nozīmi Dabiskajām Tiesībām proponē **Trasimahs no Halkēdonas** (Thrasymachus, 459–400 p.m.ē.). Akcentējot piespiešanas lomu un "stiprākā" principu, Trasimahs uzskata, ka netaisnība politiskajās attiecībās ir izdevīgākā nekā taisnīgums. Respektīvi, Trasimaha koncepts ir dabiskās Tiesības kā *stiprākā iegriba*: "[...] katra valdība izdod likumus, kas tai izdevīgi: demokrātija - demokrātiskus, tirānija - tirāniskus. Tā rīkodamās, valdība taču it kā atzīst, ka šie likumi ir pavalstniekiem taisnīgi un pašai izdevīgi, bet likuma pārkāpējus tā soda par netaisnību.[...] visās pilsētās par taisnīgu atzīst pastāvošai valdībai izdevīgo, bet tās rokās ir vara, un tam, kas pareizi spriež, jāsecina, ka taisnīgais ir viss tas, kas izdevīgs stiprākajam".¹⁴ Savukārt, **Kalliks**¹⁵ (Callicles, ~5.gsm. p.m.ē.) pārstāv dabisko Tiesību koncepcijas *aristokrātisko virzienu* un uzskata, ka dabiski taisnīgā ir tāda kārtība, kad labāks ir augstāks par sliktāko un stiprāks ir augstāks par vājo. Turpretī, politiskie likumi un paražas, un to pamatā esošais vienlīdzības princips, nesaskan ar dabisko taisnīgumu, jo likumus sev un savam labumam nosaka vājie, kuru ir vairākums: vairākums samierinās ar resursu vienādi proporcionālo sadalījumu dēļ sava vājuma un niecīguma. Dabas

¹³ Antiphon (^480-411 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Parmenides, trans. M. L. Gill and P. Ryan.]

¹⁴ Thrasymachus (^459-400 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve (339 A). Tulkums latviešu valodā citēts pēc: Platons. "Valsts". Tulk. G. Lukstiņš. Rīga: Zvaigzne, 1982.]

¹⁵ Callicles (^500 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 pp.] Gorgias, trans. D. J. Zeyl.

likums, Kallika ieskatā, prasa *citu* taisnīgumu – gan dzīvnieku vidū, gan cilvēku vidū, gan arī starpvalstu un starptautiskajās attiecībās dabiskā taisnīguma pazīme ir tas, ka *stiprais pavēl vājiem* un stāv virs vājiem. Kalliks uzskata, ka demokrātija ir vairākuma tirānija pār mazākumu, jeb daudzo vājo cilvēku tirānija pār stiprākiem indivīdiem un uzsver, ka dabiskais taisnīgums paredz, ka stiprie ("pārākie") saņem lielāko daļu.

Atēnu valstsvīrs **Perikls** (Pericles, ~495-429 p.m.ē.), skar vienu no būtiskākajiem dabisko Tiesību koncepcijas jautājumiem – *vai varmācība var būt likumīga*: viss, ko kāds piespiež citu darīt (vienalga, vai ar rakstveida norādījumu vai bez tāda), viņu nepārliecinādams, Periklam šķiet drīzāk varmācība nekā likums; arī tas, ko rakstveidā fiksē visa tauta, izmantodama savu varu pār mantīgajiem, nevis pārliecinādama viņus, būtu drīzāk varmācība nekā likums.¹⁶

Sokrats (Socrates, 469-399 p.m.ē.) uzskata, ka pastāv nerakstītie Dievišķie likumi, kuriem ir jāatbilst cilvēku likumiem. Šie nerakstītie Dievišķie likumi ir *tiešās iedarbības likumi*, kuri nav atkarīgi no valsts noteiktajām normām - šīs augstākās vadlīnijas ir jāņem vērā arī likumdevējam. Noliecot relatīvismu un subjektīvismu,¹⁷ Sokrats meklē racionālo, objektīvo mērauklu, kas ļautu pasvītrot Tiesību tikumisko dabu. Sokrats secina, ka gan valsts likumi, gan dabiskās Tiesības sakņojas prātīgā, racionālajā pirmavotā - tātad, saprātīgs, taisnīgs un likumīgs ir identiskie jēdzieni.

Ja sofisti cilvēku daudzveidīgus viedokļus attiecībā uz morāli, likumu un politiku, atzīst par vienlīdz pareiziem, tad Sokrats šo daudzveidību skaidro kā *kļūdainu novirzi* no patiesām idejām. Sociālās kārtības pamatā ir augstākie Dievišķie likumi - nerakstīti priekšraksti un aizliegumi, kuru izcelsme ir *kosmiskā*. Tāpēc vispārējām morāles un Tiesību normām ir absolūts, nevis relatīvs raksturs. Cilvēki, sadarbojoties, gan cieš no netaisnības, gan arī paši rīkojas netaisnīgi, bet, izvērtējot "plusus un mīnus", tomēr uzskata par izdevīgāku vienoties rīkoties taisnīgi un, tādējādi, arī neciest no netaisnības. Lai īstenotu šo mērķi, cilvēki "sāka izdot likumus un slēgt līgumus, sāka saukt to, ko likums prasa, par likumīgu un taisnīgu. Tā ir radies taisnīgums, un tāda tā īstā būtība. Tas ir kas vidējs starp labāko iespējamību (darīt netaisnību un palikt nesodītam), un ļaunāko - ciest netaisnību un

---

¹⁶ Pericles (^495-429 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Gorgias, trans. D. J. Zeyl. Alcibiades, trans. D. S. Hutchinson. Second Alcibiades, trans. A. Kenny.]

¹⁷ Socrates (^469-399 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Sophist, trans. N. White.]

nevarēt par to atriebties".¹⁸ Lai arī polisas likumi un dabiskās Tiesības, pēc Sokrata, izriet no kopīgā tikumiskā pirmsākuma, tas tomēr ir divas dažādas "substances".

Platons (Plato, ~429–347 p.m.ē.) dabisko Tiesību problēmu saista ar ideālās sabiedriskās kārtības projektiem. Dialogos "Timaeus", "Critias", "De Republica", "De Legibus"¹⁹ Platons konstruē divus ideālas valsts modeļus, pirmo modeli aprakstot dialogā "De Republica".²⁰ Ideālās kārtības pamatā ir taisnīguma princips: katram ir jāpilda savi pienākumi - karavīriem un amatniekiem ir jāpakļaujas filozofiem, kuri nodrošina pārvaldību. Šīs hierarhijas pamatā ir "cēls izdomājums", ka visi cilvēki ir brāļi, tomēr Dievs dažiem ir devis spējas valdīt, bet dažiem – spējas būt par zemniekiem un amatniekiem. Taisnīgums sabiedriskajā dzīvē ir tāda sociāla iekārta, kur ir viedā darba dalīšana, kur katrs veiksmīgi pilda *savus uzdevumus* un kur pastāv stingra un uzticama kārtība. Pārņemot Sokrata tēzi, ka likumīgais un taisnīgais ir viens un tas pats, jo likumīgais un taisnīgais balstās uz Dievišķo pirmsākumu, Platons uzskata, ka taisnīgums pastāv tad, kad katrs dara savu darbu un neiejaucas svešās funkcijās. Platona ieskatā, taisnīgums prasa hierarhisku līdzpakārtojumu cilvēku starpā un aktīvu tiesvedību.

Dialogā "De Legibus"²¹ Platons nošķir divas iespējas: (1) valdnieki stāv pāri visam, jo gudram cilvēkam, kurš izprot augstāko patiesību, nav nepieciešami likumi, kuri viņu pārvaldītu: "Nedz likums, nedz jebkāda kārtība nestāv pāri zināšanām"; (2) arī valdnieki ievēro likums ("tajā, ka likums ir valdītāju kungs un valdītāji – likuma kalpi, es saskatu visu labumu, ko Dievi devuši valstīm").²² Neapšaubāmi, abos gadījumos atsauce ir uz taisnīgiem likumiem, kas ir noteikti visas valsts kopējam labumam, nevis kādas grupas, kas sagrāba varu, labumam: "gadījumos, kad likumi tiek izstrādāti dažu cilvēku interesēs, runa iet nevis par valsts iekārta, bet tikai par iekšējām nesaskaņām, un tas, kas tur tiek uzskatīts par taisnīgumu, tāds nemaz nav". Likumi nav arī valdnieku nepamatotu vēlmju produkts – "likumi, kas nav noteikti kopīgajam labumam, ir nepareizie". Likums ir prāta pavēle, *mūžīgā un nelokāma*,

---

¹⁸ Socrates (^469-399 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve; On Justice, trans. A. S. Becker].

¹⁹ Plato (^428-348 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Timaeus, trans. D. J. Zeyl; Critias, trans. D. Clay; Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve; Laws, trans. T. Saunders.]

²⁰ Plato (^428-348 B.C.E.^). De Republica. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve.]

²¹ Plato (^428-348 B.C.E.^). De Legibus. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Laws, trans. T. Saunders.]

²² Plato (^428-348 B.C.E.^). De Legibus. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Laws, trans. T. Saunders. 715d.]

pārkāpt kuru ir aizliegts jebkurā gadījumā. Turklāt, likuma dabīgā vara ir labprātīga pakļaušanās, *nevis vardarbība*.²³

Platons uzskata, ka sabiedrisko dzīvi ir nepieciešams regulēt ar normām un uzsver, ka ir vajadzīgi labi likumi, kas pārvaldītu visas dzīves jomas. Tomēr, jāņem vērā, ka šeit Platons ar likumu saprot nevis cilvēku rakstīto likumu, bet gan reliģijas un morāles normu savienojumu, ko valsts gudrākie cilvēki ir noteikuši kā orientieri citiem pilsoņiem. Platons norāda, ka polisas likumiem ir jāsaskan ar Dievišķajiem likumiem: Dievam vienmēr seko taisnīgums, kas atiebjas tiem, kas atkāpušies no Dievišķā likuma²⁴ Taisnīgums ir iespējams tikai un vienīgi skaidri noteiktās tiesiskās telpas robežās, kuras var nodrošināt efektīvās darbības sociāli nozīmīgu mērķu sasniegšanai. Lai arī šī nostādne dialogā "De Legibus" izvēršas kā visai autoritārā, valsts interešu prioritāti akcentējošā doma, tomēr arī Platons atzīst, ka likumi nevar būt uzspiesti vai izdomāti, tie var būt tikai izzināti, atklāti - *taisnīgs ir tas, kas saskan ar dabu*.

Aristotelis (Aristotle, 384–322 p.m.ē.) uzskata, ka līdztekus cilvēku noteiktajām Tiesībām (cilvēku rakstītie un nerakstītie likumi, paražas, konvencionālie akti u.c.) pastāv arī dabiskās Tiesības – tādas Tiesības, kurām visur ir *vienāda nozīme*, un tās *nav atkarīgas no to atzīšanas vai neatzīšanas*. Tomēr, Aristotelis uzsver, ka arī daba pati par sevi (protams, izņemot Dievu) mainās un attīstās: "Dažiem šķiet, ka taisnībai vienmēr ir tāds raksturs, jo tas, kas pastāv no dabas, ir nemainīgs un visur izpaužas vienādi, ka piemēram, uguns deg gan šeit, gan Persijā; toties mainīgumu viņi saskata visā, kas saistīts ar jēdzienu taisnība. Zināmā mērā tas varbūt ir tā, tomēr ne gluži tā. Attiecībā uz dieviem varbūt vispār nevar runāt par mainīgumu, bet attiecībā pret mums jāatzīst, ka ir kas tāds, kas pastāv no dabas. Lai arī viss ir mainīgs, tomēr ir lietas, kas pastāv no dabas, un lietas, kas nepastāv no dabas. Ir skaidrs, kādas lietas visā mainīgajā ir tādas, kas pastāv no dabas, un kādas pastāv pēc likuma un savstarpējās vienošanās. Tajās lietās, kas pastāv pēc vienošanās un balstās uz savstarpēju izdevīgumu, ir zināma līdzība ar svāri un mēra vienībām — ne jau visur tilpuma un svāri mēri ir vienādi. Līdzīgi ir arī tad, ja runājam nevis par Dabisko taisnību, bet par taisnību, kas rodas cilvēku savstarpējās attiecībās — tā visur nav viena un tā pati, jo arī valsts iekārtas nav visur vienādas, lai gan no dabas vislabākā ir tikai viena".²⁵

---

²³Plato (^428-348 B.C.E.^). De Legibus. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Laws, trans. T. Saunders. 690c.]

²⁴ Plato (^428-348 B.C.E.^). De Legibus. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Laws, trans. T. Saunders. 716a.]

²⁵ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930].

Zīmīgi, ka Aristotelim dabisko Tiesību transformācijas cēlonis ir iekšējais, bet cilvēku veidoto likumu transformācijas cēlonis – ārējais. Tiesību konstruktus Aristotelis nesaraugami saista ar Taisnīgumu – attiecībā uz politisko attiecību taisnību var teikt, ka tā daļēji ir dabiska, daļēji — likumiska. Dabiska taisnība visur ir vienāda un *nav atkarīga no tā, vai tiek atzīta vai ne*. Tomēr, Aristoteļa taisnīguma izpratne krasi atšķiras no pitagoriešu izpratnes: "Dažiem šķiet, ka taisnība vienkārši nozīmē atlīdzināt ar to pašu. Tā domāja pitagorieši, apgalvojot, ka taisnīgi ir pāridarītājam likt ciest tieši to pašu, ko viņš ir darījis. Taču šāda nozīme nav saskanīga un neiederas nedz tajā taisnības jēdzienā, par kādu mēs runājam sadalē, nedz izlīdzinošās taisnības jēdzienā. [...] Tā, piemēram, ja amatpersona kādam iesit, tad tas nenozīmē, ka vajag sist pretim amatpersonai; bet, ja kāds ir iesitis amatpersonai, tādu vajag ne tikai sist, bet piedevām vēl sodīt".²⁶

Aristotelis *neuzskata*, ka visi cilvēki ir *a priori* vienlīdzīgi. Šis nevienlīdzības motīvs caurvij Aristoteļa pārdomas par taisnīgumu: "Vienlīdzība attiecībās starp cilvēkiem ir tāda pati kā starp lietām. Ja cilvēki nav savstarpēji līdzvērtīgi un vienādi, viņiem nepienākas vienāda daļa. Pārmetumi un savstarpēja cīņa rodas tāpēc, ka nelīdzvērtīgiem cilvēkiem tiek piešķirta vienāda daļa, — un otrādi. Visi ir vienisprātis par to, ka taisnīga sadale ir tāda, kura ir atbilstoši piemērota, bet atbilstības kritērijs visiem nav vienāds: demokrātijas piekritējiem tas ir brīvība, oligarhijas piekritējiem — bagātība, vēl citiem — dižciltība, aristokrātijas piekritēji par vērtību atzīst tikumību. Tātad *taisnība ir zināma proporcionāla atbilstība*".²⁷

Aristotelis uzskata, ka pretrunas starp cilvēku rakstītajiem likumiem un reālajām dzīves situācijām ir neizbēgamas. Tāpēc tiesnešiem būtu jāmazina rakstītā likuma netaisnība, maksimāli jāpaplašina reālā taisnīguma iespējas. Pēc būtības, Aristotelis aicina tiesnešus meklēt labākās, augstākās, taisnīgākās Tiesības: "jebkurš likums ir kaut kas vispārīgs, bet vispārīgā formulējumā par atsevišķo nav iespējams pateikt precīzi un pareizi. Ja nepieciešams dot vispārīgu formulējumu un ja nav iespējams izteikties pilnīgi precīzi, tādos gadījumos likumā ir ievērots tas, kas notiek parasti un lielākoties, turklāt, tiek ņemta vērā arī kļūdas iespēja. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka likums ir pareizs, jo kļūda nav nedz pašā likumā, nedz arī likumdevējā, bet lietas dabā, — tas, kas saistīts ar cilvēku darbību un rīcību, ir tieši tāds. Tātad, ja likumam ir vispārīgs saturs un ja gadās kaut kas tāds, kas neatbilst vispārīgajam

---

Nicomachean Ethics. Translated by W. D. Ross. Tulkotājums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 47-48.lpp.

²⁶ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. Nicomachean Ethics. Translated by W. D. Ross. Tulkotājums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 43.lpp.

²⁷ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. Nicomachean Ethics. Translated by W. D. Ross. Tulkotājums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 36-37.lpp.

tieši, tad par pareizu ir jāatzīst trūkstošā precizējums, kas papildina to, ko likumdevējs ir atstājis bez ievēribas. Konkrētajā gadījumā bijis klāt vai iepriekš zinājis, likumdevējs pats būtu atbilstoši formulējis likumu". Tā ir godprātības daba — precizēt un palabot likumu. Šī nepieciešamība rodas no tā, ka likums ir vispārīgs, un tieši tāpēc ne jau viss ir atbilstošs likumam. Dažām lietām nav iespējams noteikt likumu, tāpēc tās tiek izšķirtas balsošanā.²⁸

Nav šaubu, ka Aristoteļa rosinātā likuma precizēšana izgaismo divus būtiskus aspektus: pirmkārt, tiesnešu īpašu lomu šajā procesā; otrkārt, šim precizēšanas procesam ir jānotiek taisnīguma ietvaros. Taisnība pastāv tur, kur ir likums, kas nosaka savstarpējās attiecības. Taču likuma pastāvēšana nozīmē, ka iespējama arī netaisnība, un *tiesa ir tā, kas šķir taisnību no netaisnības*. Iet pie tiesneša nozīmē iet pēc taisnības. Tiesnesis ar sodīšanu mēģina panākt izlīdzinājumu, atņemot vienai no pusēm, ieguvumu. Tomēr, taisnīgums un netaisnīgums ir daudznozīmīgi jēdzieni, bet šo jēdzienu daudzās nozīmes ir ļoti tuvas un tādēļ grūti pamanīt atšķirību. Šķiet, ka likumpārkāpējs, ierāvējs un negodīgs ir netaisnīgi cilvēki. No tā izriet, ka taisnīgs cilvēks ir likuma ievērotājs un tāds, kurš necenšas iegūt sev vairāk. *Tātad viss likumiskais un godīgais ir taisnīgs, pretlikumiskais un negodīgais — netaisnīgs*. Ja likumpārkāpējs ir netaisnīgs un likuma ievērotājs taisnīgs, tad skaidrs, ka viss likumiskais ir *zināmā mērā* arī taisnīgs.²⁹

Tiesneša un Taisnīguma savstarpējo problemātiku Aristotelis skata arī no cita aspekta: taisnīgums parādās attieksmē pret otru. Tas taisnīguma un taisnīgas rīcības jēdziens, kas ir daļa no vispārīgā jēdziena, sīkāk dalāms divās daļās: vienā nozīmē tas ir attiecināms uz sadali, t. i., to visu, kas valstī atbilstošās daļās pieder visiem pilsoņiem, piemēram, gods, nauda u. c. (šādos gadījumos sadalē ir iespējama vienlīdzība vai nevienlīdzība); otrā nozīmē var runāt par izlīdzinājumu, kas parādās savstarpējās saistības un maiņas darbībās. Taisnība sadalē vienmēr parādās kā proporcionalitāte (arī tad, ja, gadījumā, tiktu sadalīti visiem pilsoņiem kopīgie naudas līdzekļi, sadale būtu atbilstoša katra pilsoņa iemaksām), turpretim izlīdzinošā taisnība gan ir zināma vienlīdzība, tāpat kā netaisnība — nevienlīdzība, taču nevis iepriekš minētajā proporcijā, bet aritmētiskajā. Tātad vienlīdzība ir vidus starp vairāk un mazāk; vienlīdzība ir vidus starp abām galējībām, un tā ir taisnība. Tātad izlīdzinošā taisnība ir vidus starp

²⁸ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Tulkotājums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 36-14.lpp.

²⁹ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Tulkotājums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 32-33.lpp.

zaudējumu un ieguvumu. Tāpēc arī strīdus gadījumos tiek meklēts tiesnesis.³⁰ Arī "netiesnešus" Aristotelis aicina visupirms vadīties pēc tikumības apsvērumiem un tikai pēc tam - pēc likuma burta, jo godprātīgs cilvēks neievēro *pedantiski burtu* un neizmanto likumu ļaunprātīgi, - arī tad, kad likums ir viņa pusē, viņš izvēlas sev mazāko daļu.

Aristotelis uzskata, ka taisnīgums ir *relatīvs* jēdziens, tomēr uzsver, ka ir kas taisnīgs un netaisnīgs *pēc dabas*, kas ir kopīgs visiem, ko visas tautas atzīst par taisnīgo un netaisnīgo, pat ja starp valstīm par to nekādas vienošanās.³¹ Tikumības sakarā Aristoteļa viedoklis ir pietiekoši konkrēts: "Taisnīgums ietver sevī visus tikumus". Taisnīgums ir vispilnīgākā tikumība tāpēc, ka tieši attieksmē parādās šī pilnība: tas, kuram piemīt šāds tikums, var to apliecināt attieksmē pret otru, ne tikai pret sevi. (Dzīvot saskaņā ar likumiem *daudzos gadījumos* nozīmē dzīvot atbilstoši tikumībai [...]. Tikumību šī jēdziena plašākajā nozīmē veicina tie likumi, kas attiecas uz vispārējo izglītību un audzināšanu valstī. Tā kā jēdzieni nevienlīdzīgi un pretlikumiski nav viens un tas pats, bet atšķiras viens no otra kā daļa no veselā (katra nevienlīdzība ir pretlikumiska, taču ne jau katrs pretlikumiskums ir nevienlīdzība), tad arī netaisnība un netaisnīgums nav vienādi abos gadījumos, bet atšķirīgi: vienā gadījumā tas izpaužas kā daļa, otrā kā veselais; tāpat tas ir attiecībā uz taisnīgumu".³²

Aristotelis secina, ka prāts ir nepieciešams, bet nepietiekošs tikumības priekšnosacījums, jo cilvēkam ir *ne tikai jāzina*, kas ir labi un kas ir slikti, bet arī ir vajadzīga griba un prasme sekot labumam.

Aristotelis jebkuram *cilvēka likuma* saturam piedāvā mērauklu, kas ir augstākā par cilvēka iegribām vai vienošanos. Šī mēraukla ir tikumība: "Likumdevējiem, ar likuma piespiešanas spēku vajadzētu aicināt pilsoņus tiekties pēc labā un pēc skaistā". Pareizi sastādīts likums to veic pareizi, pavirši sastādīts un nepārdomāts likums — slikti. Visai pesimistiski vērtējot cilvēka izpaušmes reālajā pasaulē, Aristotelis skaidro, *kādēļ mēs atļaujam valdīt nevis cilvēkam, bet rakstītam likumam*: "jo cilvēks rīkojas savā labā, tādējādi,

---

³⁰ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Tukoļjums latviešu valodā citēts pēc: *Nikomaha ētika*. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 40-41.lpp.

³¹ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ars Rhetorica*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts. p.12-14.

Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Tukoļjums latviešu valodā citēts pēc: *Nikomaha ētika*. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 52-54.lpp.

³² Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Tukoļjums latviešu valodā citēts pēc: *Nikomaha ētika*. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 35-36.lpp.

kļūstot par tirānu"³³, "jo valdnieki ir pakļauti jūtām un afektiem, savukārt, likumi ir *sabalansēts prāts*". Pilsoņa tikumība ir spēja pakļauties varai un likumiem, bet lai valdītu, ir nepieciešama ne tikai pilsoniskā tikumība, bet arī cilvēciskā tikumība – tam, kurš valda, ir jābūt morāli nevainojamam.

Aristoteļa atziņas, kas tieši vai netieši norāda uz viņa izšķiršanos par dabiskajām Tiesībām, ir šādas: (1) dažādām tautām ir daudz vienādu terminu, kas ir radušies nepieciešamības dēļ un neatkarīgi no cilvēku viedokļiem;³⁴ (2) likuma vienīgais piespiedošais spēks ir ieradums (paraža), tāpēc likumi nebūtu bieži jāgroza, jo paraža veidojas ne uzreiz, bet noteiktā laika intervālā.³⁵ (3) Prāts ir paredzēts, lai kontrolētu cilvēka dabiskos impulsus; (4) "tirāniskā vara nesaskan ar cilvēka dabu", "vairāk goda būs nevis tam, kurš nogalinās zagli, bet tam, kurš nogalinās tirānu".³⁶ (5) Taisnīgais pēc dabas ir augstāks, nekā taisnīgais pēc likuma.

Epikūrs³⁷ (Epicurus, 341-270 p.m.ē.) norāda, ka dabiskās Tiesības ir cilvēku vienošanās uz lietderības pamata, kuras mērķis ir nenodarīt kaitējumu viens otram. Valsts varas galvenais mērķis ir nodrošināt cilvēku savstarpēju drošību, kaitējuma nenodarīšanu, kā arī pārvarēt viņu savstarpējās bailes. Valsts un likumus Epikūrs traktē kā vienošanos starp cilvēkiem par viņu kopējo labumu - savstarpējo drošību: dabas radītais taisnīgums ir vienošanās par lietderīgo, lai nekaitētu citam un pašam neciestu kaitējumu. Katram laikam un katrai vietai ir savs taisnīgums - savs "dabisks priekšstats par taisnīgumu", bet visiem šiem "nepastāvīgajiem taisnīgumiem" kopīgs tas, ka visi šie taisnīgumi pēc būtības ir nolīgumi, kas ir abpusēji izdevīgi līguma pusēm. Epikūra uzskats, ka cilvēku rīcībai, valsts iestāžu darbībai un pašiem likumiem ir jāatbilst dabiskiem priekšstatiem par taisnīgumu - *šajā vietā, šajā laikā un dotajos apstākļos*, ir jauns pavērsiens dabisko Tiesību koncepcijas attīstībā. Respektīvi, Epikūra ieskatā, dabisko Tiesību ideja ir atkarīga no konkrētās valsts, no konkrētā vēsturiskā perioda u.c., tomēr nemainīgs paliek pats taisnīguma princips – tas, kas ir noderīgs (lietderīgs) visiem.

---

³³ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Nicomachean Ethics*. Translated by W. D. Ross. Tulkojums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeres tulkojums. 227 lpp. / 33-34.lpp.

³⁴ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Ars Rhetorica*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts. p.12-14.

³⁵ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Politics*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Politics*. Translated by Benjamin Jowett. p.60-62.

³⁶ Aristotle (^384-322 B.C.E.^). *Politics*. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. *Politics*. Translated by Benjamin Jowett. p.139-141.

³⁷ Epicurus (^341-270 B.C.E.^). [Epicurus. Letters, principal doctrines, and Vatican sayings. Translated by Geer, Russel M. Indianapolis: Bobbs-Merrill. Indianapolis: Bobbs-Merrill. 1981. XLI. 98 p.]

Epikūra norāde uz Tiesību *līgumisko* izcelsmi paredz arī to, ka visiem sabiedrības locekļiem ir jābūt *vienlīdzīgiem, brīviem un neatkarīgiem*. Šī norāde Dabisko Tiesību koncepcijai piešķir liberālisma dvesmu - brīvība ir pašas personas atbildība par sava dzīvesveida racionālu izvēli, bet brīvības sfēra ir personas atbildība par sevi. Cilvēku rakstītais likums Epikūrs uzskata par līdzekļiem, kas aizsargā un norobežo gudros no pūļa (lai gudriem nenodarītu ļaunumu). Rakstītie likumi ir indivīda ētiskās brīvības un autonomijas publiskā garantija.

Antīkās filozofijas virziens **stoicisms** uzsver, ka procesus sabiedrībā determinē ne tikai saprātīgums un mērķtiecība, bet arī *nepieciešamība un liktenis*. Stoiķu ieskatā, daba ir paraugs un ideāls, tāpēc arī cilvēkiem vajadzētu dzīvot dabiski - atbilstoši dabai. Stoiķi veļ paralēles starp cilvēku un dzīvnieku instinktiem (tieksme pēc vairošanās un pašsaglabāšanās), tomēr papildina tos ar saprātīgumu un ētiku. Piemēram, **Zenons no Kitionas** (Zeno Cīteus, 336–264 p.m.ē.) uzskata, ka Visumu pārvalda liktenis - liktenis ir "Visuma prāts vai visu lietu likums, ko pārvalda providence, vai arī prāts". Liktenis darbojas kā "dabisks likums", kam piemīt Dievišķs raksturs. Pilsoniskās kopdzīves pamats, Zenona ieskatā, ir cilvēku dabiskā pievilksnās, dabiskā savstarpējā saikne - šajā ziņā arī valsts ir dabiskā, nevis mākslīga (līgumiska) apvienība. Dabiskais likums ir universāls, tāpēc visi cilvēki ir vienas pasaules valsts (kosmopolisa) pilsoņi, turklāt, dabiskais likums ir *svarīgāks* par polisas likumiem, kuri ir jāievēro tikai tad, ja tie atbilst Vispārējam likumam.³⁸

Stoiķu priekšstatiem par Dabiskajām Tiesībām konceptuāli piekrīt arī **Polībijijs** (Polybius, 200-118 p.m.ē.), kurš uzsver saistību starp labām paražām un likumiem, cilvēku tikumību un viņu valsts dzīves struktūras pareizību. Polībija ieskatā, galvenais iemesls valsts pastāvēšanai ir cilvēku vājums, kas "mudina viņus pulcēties viendabīgā pūlī".³⁹

1.1.2.Dabisko Tiesību koncepcija Senā Romā

Senās Grieķijas filozofu idejas pārņēma un attīstīja Senā Romā. Praktiskā nepieciešamība leģitimizēt varu un varas institūcijas rada izmaiņas valsts lomas un likumu lomas izpratnē - Senā Romā vara vēlas balstīties nevis uz Dievišķo principu, bet gan uz varas sasaisti ar Tiesību ideju un likuma ideju: valsti uzskata par publisko Tiesību kopienību, kas paredzēta noteikto grupu interešu aizsardzībai. *Prima facie* šīs idejas nonāk pretrunā ar

³⁸ Zeno (^336–264 B.C.E.^). [Pearson, A. 1891. Fragments of Zeno and Cleanthes. Fragmenta cum commentario Anglico].

³⁹ Polybius (^200-118 B.C.E.^). [Polybius: The Histories. The Loeb Classical Library (in Ancient Greek, English, and Latin). Translated by Paton, W.R. Chicago: University of Chicago. 2012.]

dabisko Tiesību koncepciju, tomēr, tieši Romas impērijā mūsu ēras sākumā parādās viens no dabisko Tiesību koncepcijas papildus balstiem - kristietība, kas sludina cilvēku vispārējās vienlīdzības un brīvības ideju. Papildus tam, romiešu juristiem konceptuāli svarīga paliek saikne "Tiesības" – "Taisnīgums". Piemēram, Marks Tullijs **Cicerons** (Marcus Tullius Cicero, 106-43 p.m.ē.) dabisko likumu definē kā *dabai* raksturīgo augstāko prātu – prātu, kas nosaka, kas ir jādara, un aizliedz to, kas nav jādara. Cicerona ieskatā, Tiesībām ir Dievišķs raksturs, jo Tiesības balstās uz kopējo saprātu un *taisnīgumu*. Valdnieka tirānijas, konkrētās grupas tirānijas vai pūļa tirānijas gadījumā, valsts, *kā tautas kopīgā lieta*, nepastāv, jo trūkst kopīgu interešu un vispārobligāto likumu. Cicerons apšaubā arī vairākuma uzspiestā risinājuma leģitimitāti: "Es drīzāk noliegtu, ka valsts ir tad, ja viss ir vairākuma varā. Ja mēs noraidījām, ka valsts bija Sirakūzās vai Agrigentā, vai tirānu laikā Atēnās, vai šeit ar decemvīriem, es neredzu, kādēļ valsts nosaukums vairāk pienāktos vairākuma kundzībai, jo man tauta vispirms ir tā, ko apņēm tiesiska vienprātība; šis saiets ir tāds tirāns, ka [salīdzinājumā ar] vienu [varmāku] tas ir pat pretīgāks, jo nav nekā baisāka par šo zvēru, kas uzstājas tautas izskatā un ar tās vārdu". Gan Tiesības, gan valsts rodas nevis pēc cilvēku ieskatiem un patvaļas, bet gan saskaņā ar vispārīgām dabas prasībām - *dabas* diktātu. Likuma pamats ir dabai piemītošais taisnīgums - mūžīgā, nemainīgā un neatņemamā dabas īpašība: "Patiesais likums ir pareizs prāts, atbilstošs dabai, visos izplatīts, *pastāvīgs, mūžīgs*, kas pavēlot sauc uz pienākumu, aizliedzot attur no viltus, kas tomēr krietnos nesauc un neattur veltīgi un arī nekrietnos pavēlot vai aizliedzot nespēj. Nav tiesību šajā likumā kaut ko grozīt, un nav ļauts to kaut kā ierobežot, ne arī pilnībā atcelt; ne senāts, ne tauta *nevar mūs atbrīvot no šā likuma*".⁴⁰

Pēc būtības, Cicerons sniedz dabisko Tiesību koncepcijas formulējumu: pastāv universāls, mūžīgs, saprātīgs likums, ko nevar ne atcelt, ne grozīt. Pat ja tā pārkāpējs izvairītos no tiesiskām sankcijām, viņš tiktu sodīts zaudējot cilvēka dabu: "Dabiskais likums, kas ir klātesošs katra cilvēka sirdī un ko atklāj prāts, savos norādījumos ir *universāls*, un tā autoritāte attiecas uz visiem cilvēkiem. Tas izsaka personas cieņu un nosaka tās pamattiesības un pienākumus: [...] Nav atļauts šo likumu aizvietot ar pretēju likumu, ne arī, pat daļēji, apiet to, tāpat arī neviens to nevar pilnīgi atcelt".⁴¹

Cicerons nepārprotami nošķir rakstītus likumus un dabiskās Tiesības, kuras definē šādi: patiess likums ir saprātīgs noteikums, kas (1) atbilst dabai, (2) attiecas uz visiem cilvēkiem, (3) kas ir pastāvīgs, mūžīgs, (4) rīkojuma veidā aicina izpildīt pienākumu; (5) ar

⁴⁰ Cicero (^106-43 B.C.E.^). [Marci Tullii Ciceronis opera. Ex recensione Ioann. Aug. Ernestii studiose recognita edidit Car. Frid. Aug. Nobbe. - Tomus X. - Lipsiae: ex officina Car. Tauchnitii, 1827.]. Tulkojums latviešu valodā citēts pēc: Cicerons M. T. Par valsti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.

⁴¹ Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De re publica, 3, 22, 33: Scripta quæ manserunt omnia, Bibliotheca Teubneriana fasc. 39. Leipzig: K.Ziegler. 1969. 96.s.]. Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>.

aizliegumiem atbaida no noziegumiem; (6) godīgiem cilvēkiem, kad tas nav nepieciešams, neko neaizliedz un nepavēl. Piedāvāt pilnīgu vai daļēju šādu dabisko Tiesību atcelšanu ir zaimošana; nav atļauts arī ierobežot šo Tiesību darbību. Dabiskās Tiesības kā augstākais, patiesais likums, pēc Cicerona domām, radās agrāk par jebkuru rakstītu likumu, *agrāk nekā tika nodibināta jebkura valsts*. No minētā izriet arī Cicerona prasība veidot rakstītus likumus, ievērojot Dabiskās Tiesības un taisnīgumu, jo abi šie konstrukti nav atkarīgi no cilvēku viedokļiem un uzskatiem - ja Tiesības tiktu noteiktas ar tautu pavēlēm, valdnieku lēmumiem, tiesnešu spriedumiem, tad eksistētu Tiesības aplaupīt, Tiesības pārkāpt laulību, Tiesības iesniegt viltotu testamentu, ja šīs "Tiesības" varētu apstiprināt ar balsojumu vai ar pūļa lēmumu. Cicerons norāda uz diviem piemēriem, kad cilvēku veidotie likumi neatbilst taisnīgumam un tiesībām: (1) "Trīsdesmit tirānu" likumi Atēnās (404–403 p.m.ē.) un Sullas diktatūras likumi par neierobežotām pilnvarām, par Tiesībām uz Romas pilsoņu dzīvību. Šādi negodīgi priekšraksti nav "likumīgāki" par laupītāju kopīgi pieņemtajiem lēmumiem.

Cilvēku veidotie likumi nevar izjaukt dabisko kārtību un radīt likumu no nelikumības vai labumu no ļauna. Cilvēku likumu atbilstība vai neatbilstība dabai un dabiskajām Tiesībām ir šo likumu taisnīguma vai netaisnības *kritērijs*. Tiesību pamatā ir dabai raksturīgs taisnīgums - neviens nevienam nekaitē, ja vien kaitējumu nav izprovocējusi netaisnība. Dabiskās Tiesības ir iedzimtas, mūžīgas un pastāvīgas, pastāv nerakstītā formā, rodas agrāk nekā rakstītais likums, tās nevar atcelt, tās ietver saprātīgus noteikumus un attiecas uz visiem cilvēkiem. Cilvēku institūcijām (politiskām institūcijām, rakstītiem likumiem utt.) ir jāievēro taisnīgums un Tiesības, bet likumiem, kas ir pieņemti konkrētajā valstī, pēc Cicerona domām, ir jāatbilst šīs valsts iekārtai, senču tradīcijām un paražām.

Cicerons pievērš uzmanību tam, ka likumiem vajadzētu ne tikai "piespiest", bet arī pārliecināt. Dabiskais likums nav nedz cilvēka prāta izgudrojums, nedz tautu patvaļīgais uzstādījums, bet gan mūžīgā saprāta zīmogs, kas valda Visumā. Piemēram, izvarošana ir noziedzīga vienmēr – arī laikos, kad Romā vēl nebija rakstītu likumu pret šāda veida vardarbību - attiecīgi, tirāna Tarkvīnija dēls, kurš izvaroja Lukrēciju, pārkāpa *dabisko likumu*, kas bija likums visos laikos, nevis no brīža, kad tas tika pierakstīts un atbalstīts ar varas priekšrakstiem. Traktātos "De Re Publica",⁴² "De Legibus",⁴³ "De Officiis"⁴⁴ Cicirons izskaidro atšķirību starp *ius gentium*, *ius civile* un *ius naturale* konceptiem, formulē principu par nepieciešamību ievērot saistības, kas izriet no starptautiskiem līgumiem.

---

⁴² Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Re Publica, De Legibus. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Latin text and English translation by Clinton Walker Keyes. 1928.]

⁴³ Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Re Publica, De Legibus. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Latin text and English translation by Clinton Walker Keyes. 1928.]

⁴⁴ Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Officiis. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Miller, W. 1913.]

Lūcijs Annejs **Seneka** (Lucius Annaeus Seneca, ~4/1 p.m.ē. – 65 m.ē.) uztver dabiskās Tiesības kā *likteņa likumu* - visi cilvēki ir vienādi, jo vienlīdz atrodas likteņa rokās. Likteņa likums ir dabas likums, kuram ir pakļautas visas cilvēku veidotās konstrukcijas – tajā skaitā valsts veidotie likumi. Dabiskās Tiesības izpaužas divējādi: (1) kā dabisks fakts jeb pasaules iekārta; (2) kā saprāta imperatīvs. Papildus saprātam, daba cilvēku apveltīja arī ar sabiedriskumu, kas ir cilvēces vienotības pamatā. Visumu Seneka traktē kā dabisko valsti ar dabiskajām Tiesībām.⁴⁵ **Marks Aurēlijs** (Marcus Aurelius, 121-180) uzskata, ka visi cilvēki pakļaujas augstākajai, *fatālajai* nepieciešamībai, kas valda pār pasauli. Šī nepieciešamība izpaužas kā sabiedriski noderīga darbība, kuras pamatā ir pilsoniskuma izjūta un pienākuma izjūta. Marka Aurēlija ideāls - valsts likumi, kas ir vienlīdz attiecināmi uz visiem; valsts, ko pārvalda saskaņā ar vienlīdzības un vientiesības principiem; valsts, kura respektē pilsoņu brīvību; valsts, kur katrs cilvēks ir aicināts tikumiski pilnveidoties.⁴⁶

Ulpjāns (Gnaeus Domitius Annianus Ulpianus, 170-228) atzīmē, ka vārda "Tiesības" izcelsme ir saistīta ar patiesību un taisnīgumu. Definējot jurisprudenci kā "Dievišķo un cilvēcisko lietu izzināšanu, *zināšanas par taisnīgo un netaisnīgo*", Ulpjāns uzsver nepieciešamību "dzīvot godīgi, nekaitēt citam; katram nodrošināt to, kas viņam pieder". Kopumā romiešu juristi jebkurā likumā uzsver gan vērtības, gan pienākumus – tādējādi, nošķirot Tiesības kā *saturu* un likumu ka *formu*.⁴⁷

1.1.3.Dabisko Tiesību koncepcija Viduslaikos

Viduslaikos dabisko Tiesību koncepcija iegūst galvenokārt teokrātiskās iezīmes, paralēli turpinot taisnīguma elementa akcentēšanu. **Aurēlijs Augustīns** (Aurelius Augustinus Hipponensis, 354-430) uzskata, ka netaisnīgs likums nav likums. Traktātā "De libero arbitrio" (388/395) Augustīns izvirza tēzi, ka Dievs ir visu patiesību nesējs un mēraukla, norma un avots. Dieva atklāsmes dod cilvēkam galīgās atbildes uz pašiem svarīgākajiem dzīves jautājumiem, uz kuriem dabiskais prāts nespēj atbildēt.⁴⁸ Traktātā "De Trinitate" (400/416) Augustīns norāda uz Desmit baušļu nozīmi šo atbilžu meklēšanā: "Kur gan šie norādījumi ir

---

⁴⁵ Seneca (^4/1 B.C.E.– 65 C.E.^). [Ad Lucilium epistulae morales / With an English translation by Richard M[ott] Gummere. In 3 volumes. London, New York ; W. Heinemann, G. P. Putnam's Sons. 1917 – 1925]. Seneca (^4/1 B.C.E.– 65 C.E.^). [Seneca. Selected Letters. Fantham Elaine. Oxford Univ. Press. 2010. 314 p.]

⁴⁶ Aurelius (^121-180^). [The meditations of the Emperor Marcus Antoninus. Edited with Translation and Commentary by Arthur Spenser Loat Farquharson. Preface by John Sparrow. Oxford: The Clarendon Press. 1944].

⁴⁷ Ulpianus (^170-228^). [Domitii Ulpiani Fragmenta Vulgo Tituli Ex Corpore Ulpiani. Palala Press. 2015. 118 p.].

⁴⁸ Augustinus (^354-430^). De libero arbitrio. [Augustine. On Free Choice of the Will. Translated by Thomas Williams. Heckett Publishing Company. Indianapolis / Cambridge. 1993.]

ierakstīti, ja ne gaismas grāmatā, kuru sauc par Patiesību? Tieši šajā grāmatā ir ierakstīts ikviens taisnīgs likums, no šejienes tas pāriet cilvēka sirdī, kurš rīkojas taisnīgi, tāpēc ka taisnība viņa sirdī nevis nāk un iet, bet ir atstājusi tajā savu nospiedumu, līdzīgi kā tas notiek ar zīmoga gredzenu, kas atstāj vaskā savu nospiedumu, bet ne pats sevi".⁴⁹

Traktātā "De civitate Dei ad Marcellinum" (413/427) Augustīns secina, ka visas sociālās, valsts un juridiskās institūcijas ir cilvēka grēcīguma sekas. To determinē Dieva-radītāja plāns, kurš apveltīja cilvēku ar brīvu gribu - spēju dzīvot pēc paša cilvēka vēlmēm, ka arī iedibināja visu cilvēku vienlīdzību Dieva priekšā. Pats cilvēks nespēj iedibināt Tiesiskumu – to iedibināja Dievs pēc pirmo cilvēku krišanas grēkā, lai pasargātu nākamās paaudzes no neskaitāmiem noziegumiem. Attiecīgi, pastāv ne tikai "Dieva pilsēta", bet arī "Zemes pilsēta", kuru iemieso cilvēku likumi, valsts iestādes, vara, armija, birokrātija u.c. Cilvēka kundzība pār cilvēku, dominēšanas un pakļautības attiecības, ir Ādama un Ievas "sākotnējā grēka" sekas. Lai arī cilvēks ir vāja būtne un savā nespējā pilnīgi izvairīties no grēka nevar radīt perfektu sabiedrību, tomēr, agri vai vēlu, ar *priekšnoteikto mūžīgo kārtību* un Dieva neatvairāmo autoritāti - labumam un taisnīgumam vajadzētu gūt virsroku. Augustīns uzskata, ka baznīca "absorbē" valsts atribūtus un funkcijas: ārpus baznīcas nav tiesiskās kārtības, valsts bez baznīcas ir "laupītāju banda", jo valstī bez baznīcas nav taisnīguma.⁵⁰ Šajā ziņā likuma un kārtības pamats ir bailes no Dieva - cilvēku attiecības determinē neiznīcināmais mūžīgais Dieva likums; ja Dievišķi paredzētās kopienas (ģimene, cilts, tauta) ignorē Dievu, tās ignorē taisnīgumu.

Dabisko Tiesību koncepcija - kā cilvēku attiecību ideālā kārtība, kā universālais likums, kas izriet no *nemainīgās* dabas un Visuma kārtības, - pilnīgi saskan ar Dieva iedibināto vienotu kārtību, kas valda dabā un cilvēku attiecībās. Mūžīgais likums kā Dievišķā saprāta un gribas izpausme nosaka dabisko kārtību un, līdz ar to, arī dabiskās Tiesības, kuras cilvēku sirdīs ierakstīja radītājs. Turpretī, laicīgo valstu veidotie likumi, Augustīna ieskatā, ir pakļauti ļauno spēku ietekmei. Lai pasargātu cilvēkus no šīs ietekmes, sabiedriskā dzīve ir jāsvētī ar augstākā Dievišķā taisnīguma idejām.

Analizējot iedzimtā grēka un taisnīguma jautājumus, **Kenterberijas Anselms** (*Anselmus Cantuariensis*, 1033-1109) traktātos "Cur Deus homo" (1094/1098)⁵¹ un "De Concordia Praescientiae et Praedestinationis et Gratiae Dei cum Libero Arbitrio"

⁴⁹ Augustinus (^354-430^). [De Trinitate, 14, 15, 21: CCL 50 A, 451 (PL 42, 1052). Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>].

⁵⁰ Augustinus (^354-430^). De civitate Dei ad Marcellinum. [Augustine. The City of God. Translation by Gerald G. Walsh, S. J., et al. Introduction by Étienne Gilson. New York: Doubleday, Image Books, 1958.]

⁵¹ Anselmus (^1033-1109^). Cur Deus Homo. Sidney Norton Dean. 1903].

(1107/1108)⁵² secina, ka griba un rīcība ir patiesa tikai tad, ja tā ir taisnīga. Cilvēkam piemīt tieksme pēc derīgā (derīgais ir tas, ko paši vēlamies) un tieksme pēc taisnīgā. Taisnīgums ir pareiza gribas virzība, kas nav obligāti saistīta ar derīgumu: pareiza gribas virzība ir vēlēties to, ko vēlas Dievs. Brīvība pati par sevi ir brīvība no grēka – cilvēks kā sapratīga būtne var izveleties grēku, tādā veida zaudējot brīvību. Ļaunais ir tas, kam nav jābūt, jo ļaunajam nav Taisnīguma.⁵³ Attiecīgi, gribot to, kam *nav jābūt*, mēs atraidām labo, bet "labā" un "ļunā" nošķiršanā cilvēkam palīdz divi izziņas avoti – prāts un ticība. Kenterberijas Anselma ieskatā, prāts ne vienmēr var aptvert ticības priekšmetu.

Teologs **Pjērs Abelārs** (Petrus Abaelardus, 1079-1142) uzskata, ka sabiedrība ir kopiena, kurā realizējas mīlestība uz Dievu un mīlestība uz tuvāko, kas, vienlaikus, ir Dabiskā likuma izpausmes veids. Pārstrādājot Augustīna idejas un neapšaubot kristīgās dogmatikas patiesību, Abelārs uzsver, ka arī ticības jautājumos *nepietiek* ar atsauci uz autoritāti: katrs cilvēks var izvēlēties aklo ticību vai ticību ar prātu un izvirza ideju "saprotu, lai ticētu" (intelligo, ut credam). Dievs nespiež cilvēkam būt laimīgam, bet aicina brīvi izšķirties. Mūžīgā un dievišķā izziņas process ir "tuvošanās neizsakāmajam"; process, kura rezultātā vienmēr paliek noteiktā neskaidrības pakāpe: tikai Dievs zina, kas ir patiesība, turpretī cilvēks nekad nevar būt pilnībā pārliecināts, vai viņa izpratne atbilst patiesībai.⁵⁴ Izziņas process ir saistīts gan ar intelektu (intellectus), gan ar juteklību (sensus). Atsevišķo kategoriju jēdzieniem (tikumība, mīlestība, taisnīgums u.c.) nav konkrētas "taustāmās" izpausmes, tāpēc intelektuālā izziņa balstās uz abstrakcijām.⁵⁵ Abelāra izpratnē taisnīgums ir nodrošināts tad, kad katrs saņem to, ko ir pelnījis. Taisnīguma koncepts šeit ir cieši saistīts ar labu gribu, tikumību un taisnu rīcību, tāpēc Abelārs kontrastē Dieva tiesas un laicīgās tiesas nozīmi un būtību. Laicīgajai tiesai nav nozīmes, vai rīcība bija motivēta ar labu nodomu vai ar ļaunu nodomu, jo tiesāšanas pamats ir sekas, nevis iekšējā izšķiršanās (laicīgā tiesa pievērš uzmanību tam, *kas* ir izdarīts, nevis *kāpēc* ir izdarīts). Turpretī, Dieva tiesas priekšā grēks ir *piekrišana* sliktai rīcībai. Rīcībai var būt labas sekas vai sliktas sekas, bet rīcība pati par sevi ir vienīgi ārējā norise, tātad, grēku var konstatēt tikai pētot nodomu (intentio). Tikumība ir

---

⁵² Anselmus (^1033-1109^). [Anselm of Canterbury. De Concordia. On the Harmony of Foreknowledge and Predestination and the Grace of God with Free Choice. Translated by Sadler 254 p.].

⁵³ Anselmus (^1033-1109^). [Anselm of Canterbury: The Major Works, Oxford: Oxford University Press. Davies, Brian; et al. 1998].

⁵⁴ Abaelardus (^1079-1142^). [Peter Abaelards Theologia "Summi boni". Münster i.W.: Aschendorff. 1939. XXVIII, 118 S.]

⁵⁵ Abaelardus (^1079-1142^). Logica ingredientibus. [Peter Abaelards philosophische Schriften. 1,1. Die Logica "Ingredientibus"; 1, Die Glossen zu Porphyrius. Münster, Westfalen. 1919. 109 s.]; [Peter Abaelards philosophische Schriften. 1,2. Die Logica "Ingredientibus"; 2, Die Glossen zu den Kategorien. Münster, Westfalen. 1921. ss. 112 – 305.]; [Peter Abaelards philosophische Schriften. 1,3. Die Logica "Ingredientibus"; 3, Die Glossen zu Peri ermineias. Münster, Westfalen. 1927. ss. 308 – 503].

saistīta ar to, kā cilvēks izšķiras darboties - grēka avots ir piekrišana jeb *gatavība* darboties un īstenot netaisnu rīcību.

Iepriekšējo paaudžu sasniegumus teoloģijā un jurisprudencē analizē un apkopo **Solsberijas Džons** (Johannes Saresberiensis, 1115/20–1180). Neapstrīdot savam laikmetam raksturīgās idejas - monarhiskās varas Dievišķo būtību, monarha pienākumu rūpēties par savu padoto labklājību - Solsberijas Džons izvirza arī jaunus varas ierobežojošus elementus. Proti, monarham būtu jāievēro ne tikai valsts paražas un tradicionālie likumi, bet arī ierobežojumi, kas izriet no morāles likumiem un kristīgās ticības prasībām.⁵⁶ Sabiedriskais labums un miers valstī tiks nodrošināts tad, kad monarhs valdīs atbilstoši taisnīgumam. Jo lielākā mērā valdnieka likumdošanas darbība nesaskan ar kristīgo ticību un morāli, jo lielākā mērā šis valdnieks kļūst par tirānu - pārvalda valsti ar spēku un šantāžu, izmanto likumus cilvēku iebiedēšanai, paverdzināšanai, iznīcināšanai. Šādas tirānijas apstākļos pavalstniekiem ir Tiesības, (bet ārkārtas situācijās pat pienākums) noslepkavot tirānu.⁵⁷ Lai novērstu tirānijas briesmas, valsts likumos ir jāpozitīvā kristīgās idejas par taisnīgumu un Tiesībām. Par to, vai ierosinātais likums atbilst kristīgajai ticībai un ētikai, vislabāk varētu spriest garīdznieki, tāpēc, izstrādājot likumus, būtu jāņem vērā baznīcas autoritāte.

Akvīnas Toms (Thomas Aquinas, 1226–1274) traktātā "Summa contra Gentiles", (1261/1263)⁵⁸ norāda, ka cilvēka prātam ir robežas un racionālā domāšana nevar izzināt visa esošā pirmavotu. Tomēr, patiesība, kura pašam prātam nav pieejama, rodas atklāsmes veidā. Balstoties uz atklāsmi un izmantojot dedukciju, var nonākt no cēloņa līdz sekām: no Dieva līdz Zemes empīrismam. Akvīnas Toma ieskatā, sociālās parādības ir nevis Dievišķās providences tiešas iejaukšanās rezultāts, bet gan dabiskie procesi. Neskatoties uz dogmu "Visa vara ir no Dieva", Akvīnas Toms, līdztekus Solsberijas Džonam, atzīst pavalstnieku Tiesības sacelties pret valsts varu, atzīst sabiedrības Tiesības gāzt tirānu.

Lielā mērā šīs idejas balstās uz Aristoteļa viedokli par valsti kā *dabisku* iestādi, kuras izcelsme ir saistīta ar *dabisku nepieciešamību*. Akvīnas Toms savieno Aristoteļa idejas ar kristietības ideju - cilvēkiem ir dabiski dzīvot sabiedrībā, tomēr, lai sasniegtu kopienas mērķus, katrai kopienai ir nepieciešams hegmons – valsts. Akvīnas Toma dabisko Tiesību koncepcijā augstākais likumdevējs ir Dievs - dabiskā likuma radītājs. Dabiskās Tiesības,

⁵⁶ Johannes Saresberiensis (^1115/20–1180^). [The letters of John of Salisbury. Epistulae. Oxford ; Clarendon Press ; 1986.]

⁵⁷ Johannes Saresberiensis (^1115/20–1180^). [Policraticus, sive de nugis curialium et de vestigiis philosophorum. [Policraticus / of the frivolities of courtiers and the footprints of philosophers. Cambridge: Cambridge Univ. Pr. 1990. 240 p.].

⁵⁸ Thomas Aquinas (^1226–1274^). [Sanctus Thomas Aquinas // Summa contra Gentiles, 5 vols., New York: Hanover House, (1955-57; reprint University of Notre Dame Press, 1975): Book One, God, trans. Anton C. Pegis; Book Two, Creation, trans. James Anderson; Book Three, Providence, (Part 1 and Part 2) trans. Vernon Bourke; Book Four, Salvation, trans. Charles J. O'Neil.]

kurām ir arī morālais spēks, nosaka sabiedrības attīstības virziena pareizību.⁵⁹ Traktātā "Summa theologiae" (1265/1273)⁶⁰ Akvīnas Toms akcentē, ka Tiesības ir *patiesības un taisnīguma* sfēra, taisnīguma darbība cilvēku kopdzīves Dievišķajā kārtībā. Šajā konceptā taisnīgums ir raksturots kā *nemainīga un pastāvīga* griba nodrošināt katram savu. Attiecībā uz Tiesībām, Akvīnas Toms konstruē speciālu sistēmu, kas sastāv no šādām kategorijām:

(1) *lex aeterna* (Mūžīgais likums) ir universālais pasaules kārtības likums, kas kā Dievišķā prāta emanācija ir arī visu pārējo likumu avots. Mūžīgais likums ir Dievišķās gudrības plāns, atbilstoši kuram katrai radībai ir noteikts savs mērķis. Dabiskais prāts šo mūžīgo likumu var izzināt nevis patstāvīgi, bet vienīgi atklāsmē. Mūžīgā likuma tiešā izpausme ir dabiskais likums: daba un visas Dieva radības (arī cilvēki) virzās uz mērķi, kuru nosaka dabas likumi. Jebkura likuma sākotnējā un galīgā patiesība ir meklējama mūžīgajā likumā.⁶¹ Tomēr, jāņem vērā, ka cilvēkam piemīt brīvība rīkoties arī neievērojot mūžīgo likumu.

(2) *lex naturalis* (Dabiskais likums) ir mūžīgā likuma atspoguļojums cilvēka prātā. Tieši cilvēka prāts *racionāli* priekšraksta dabiskā likuma ievērošanu – "labais ir jādara un no ļaunā jāizvairās" (*Bonum prosequendum, et malum vitandum*). Dabiskais likums nosaka tiekšanos pēc pašsaglabāšanās un pašatražošanās, uzliek pienākumu meklēt patiesību (Dievu) un cienīt cilvēkus. Akvīnas Toma izpratnē gan dabiskajam likumam, gan Desmit baušļiem piemīt *universālisms un nemainīgums*, jo Dieva griba pati par sevi ir nemainīga. Dabiskais likums - "tas nav nekas cits, kā saprāta gaisma, kuru mūsos ielicis Dievs; ar tās palīdzību mēs zinām, kas jādara un no kā jāizvairās. Šo gaismu un šo likumu Dievs cilvēkam devis viņa radīšanas brīdī".⁶² Šī Akvīna Toma ideja saskan gan ar kristīgas baznīcas konceptuālo nostāju (dabiskais likums izsaka pirmos un būtiskākos norādījumus, kas regulē morālisko dzīvi),⁶³ gan arī ar Aurēlija Augustīna nostāju: "Zādzību, protams, soda gan Tavs likums, Kungs, gan arī cilvēku sirdīs ierakstītais likums, kuru pat netaisnība neizdzēš".⁶⁴

Dabiskais likums ir *nemainīgs* un pastāvīgs, neraugoties uz vēsturiskajām pārmaiņām; tas pastāv mainīgajā ideju un ieražu straumē un virza to pilnveidošanos. Noteikumi, kuros

---

⁵⁹ Thomas Aquinas (^1226–1274^). [De regimine principum ad Regem Cypri (1267). On Kingship to the King of Cyprus by Thomas Aquinas. Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 1949. 119 p.]

⁶⁰ Thomas Aquinas (^1226–1274^). Summa theologiae. [The Summa Theologiae of St. Thomas Aquinas (revised ed.), translated by Fathers of the English Dominican Province. – via New Advent. 1920. - Summa Theologica, (Complete American edition) at Project Gutenberg].

⁶¹ Thomas Aquinas (^1226–1274^). [Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>]

⁶² Thomas Aquinas (^1226–1274^). [In duo praecepta caritatis et in decem Legis praecepta expositio, c. 6: Opera omnia, v. 27 (Paris 1875) pp.144-149.]

⁶³ Augustinus (^354-430^). Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: http://www.vatican.va/archive/catechism_lv/Katehisms/d3s1n3.html

⁶⁴ Augustinus (^354-430^). [Confessiones, 2, 4, 9: CCL 27, 21 (PL 32, 678). Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>].

izpaužas dabiskais likums, pēc būtības vienmēr ir spēkā. Pat ja tiek noliegti tā principi, nevar iznīcināt ne likumu pašu, ne arī izraut to no cilvēka sirds - piemēram, nav neviena, kurš nezinātu, ka nogalināt ir slikti. Lai slikti ieradumi un kaislības pēc iespējas mazāk ietekmētu cilvēku prātus, cilvēkam ir dota sirdsapziņa (*conscientia*), kas, pēc būtības, ir *synderesis* (pirmo morālo principu zināšana) pielietošana konkrētajos dzīves gadījumos. Attiecīgi, dabiskās Tiesības (*ius naturale*) vada gan gudrību, gan morāli - ja cilvēks akli seko savām nosliecēm, t.i. nerīkojas saprātīgi, viņš dzīvo kā dzīvnieks.

(3) *lex humana* (Cilvēku likumi) ir dabiskā likuma konkretizācija. Tikumīgie indivīdi var iztikt arī bez cilvēku rakstītiem likumiem, tomēr cilvēka gars var būt vājš vai grēka sabojāts, tāpēc dabiskais likums ir jāpapildina ar soda draudiem, ar piespiešanu ievērot rīcības priekšrakstus. Respektīvi, cilvēku rakstītie likumi ir nepieciešami lai "neitralizētu" cilvēkus, kas nepadodas nedz pārliecināšanai, nedz norādījumiem.

Jāņem vērā, ka cilvēku veidotie likumi regulē arī jautājumus, kurus Dabiskais likums atstāj atklātus, tomēr cilvēku likumiem nevajadzētu būt pretrunā ar dabisko likumu. Cilvēku likumi ir dabiskā likuma ekstrapolēšana uz sabiedrību, tāpēc tiem ir jāpauž visas sabiedrības kopīgais labums, tie ir jāizziņo, tie ir jāveido vienīgi saskaņā ar cilvēka dabas diktētajiem noteikumiem. Piemēram, valdnieki nedrīkst izjaukt sabiedrību, aizliedzot laulības vai bērnu dzemdēšanu u.tml. Lai arī cilvēku likumu mērķis ir cilvēku kopējais labums, tomēr, jāseko, lai likumos uzliktie pienākumi būtu izpildāmi - būtu "pa spēkam" tiem, kam šie likumi jāpilda. Kopīgā labuma vārdā visiem cilvēkiem ir jāizvirza *vienādas* prasības - šādā veidā tiek nodrošināta taisnīguma ievērošana. Cilvēku likumiem ir jāatbilst cilvēku *intuitīvajam taisnīgumam* – likums ir obligāts tādā mērā, kādā tas ir taisnīgs.

(4) *lex divina* (Bībelē iekļautie Dieva likumi) ir veidoti tamdēļ, ka cilvēka prāts patstāvīgi nevar noformulēt vienotu viedokli par patiesību. Dievišķā atklāsme ir nepieciešama kā papildinājums cilvēku likumiem: 1) lai norādītu cilvēka eksistences galvenos mērķus; 2) kā augstākais un beznosacījuma kritērijs, izšķirot strīdus par nepieciešamo un par taisnīgo, kā arī par cilvēku veidotiem likumiem; 3) personas garīguma pārvadīšanai; 4) lai izskaustu visu ļauno un grēcīgo, ieskaitot to, kas nav aizliegts ar cilvēku likumiem.

Dunss Skots (Ioannis Duns Scoti, 1266-1308) uzskata, ka dabiskās Tiesības ir apgalvojumi, kas atbilst diviem priekšnosacījumiem – pirmkārt, tie ir pašsaprotami; otrkārt, tie ir analītiski patiesi. Par pašsaprotamiem un patiesiem Skots uztver Desmit baušļus un norāda, ka nav skaidrojuma, kāpēc Dievs ir izvēlējis konkrētus likumus, nevis kādus citus – tam par pamatu ir tikai paša Dieva griba, jo Dievs ir brīvs radot. To pašu secinājumu Skots attiecina arī uz morāles likumu, izdalot divas pamattiekas: *affectio commodi* jeb

"pieķeršanās labvēlīgajam" un *affectio iustitiae* jeb "simpātijas pret taisnīgumu".⁶⁵ Skots noraida domu, ka morāles normas ir cieši saistītas ar cilvēka dabu un cilvēka laimi, tomēr uzsver, ka morāle nav iespējama bez brīvības. Tas, ka Dievs rada cilvēkus ar noteiktu dabu, neprasa, lai Dievs pavēlētu vai aizliegtu konkrētās darbības. Darbības, kuras Dievs pavēl, nav vajadzīgas mūsu laimei, un darbības, kuras viņš aizliedz, nav nesavienojamas ar mūsu laimi. Cilvēka dvēsele ir saprātīga dvēsele (*anima intellectiva*), arī cilvēka intelekts ir spējīgs uz *intuitīvu* garīgu izziņu (*cogitatio intuitiva*). Atšķirībā no Akvīnas Toma, Dunss Skots dod priekšroku "atsevišķajam" (individuālajam), nekā "vispārējam" (kopībai).

Viljams Okams (William of Ockham, ~1287-1347) uzskata, ka jebkuras darbības pašas par sevi ir morāli neitrālas. Turklāt, Okams pieņem, ka arī pagāni var būt morāli tikumiski, jo morālais tikums nav atkarīgs no piekļuves Dievišķai atklāsmei. Moralitāte tiek saistīta ar prāta darbību jeb dabu, kuru mums ir devis Dievs. Savukārt, izziņa var būt ne tikai *abstraktīvā*, bet arī *intuitīvā*; turklāt, intuīcija šajā nozīmē nav pretstats analītiskajai izziņai, bet gan apzīmē izziņai "nepastarpināti pieejamo". Apzinoties, ka zinātne nav iespējama bez universālījām (vispārējiem jēdzieniem), Okams norāda, ka starp intelektuālo un juteklisko ir cieša saistība - jutekliskās zināšanas "iet pa priekšu" intelektuālajām. Loģikas uzdevums ir nodrošināt vienīgi formālu kvalitāti veiktās izziņas secinājumiem,⁶⁶ bet attiecības starp lietām un jēdzieniem pēta metafizika. Lai arī realitāte ir tikai "atsevišķas lietas", tomēr zinātne pretendē uz vispārējiem formulējumiem ar noteikto nozīmi. Tas ir iespējams vienīgi tāpēc, ka "vispārējam" ir *mentāls raksturs* – tā ir cilvēku vienošanās sfēra. Svarīgākais priekšnoteikums, lai cilvēka rīcību vērtētu morāles kategorijā, ir gribas brīvība. Atkarībā no filozofiskā vai teoloģiskā skata uz cilvēka dzīvi, tikumība akceptē brīvo gribu vai nu tad, kad rīcības pamatā ir pārliecība par rīcības atbilstību tikumiskā prāta atziņām, vai nu mīlestība uz Dievu.⁶⁷ Okama ieskatā, labais ir jādara tāpēc, ka Dievs ir pavēlējis to darīt: Dievs ir izveidojis racionālās kārtības sistēmu un nav nozīmes tam, vai šī kārtība ir saprotama cilvēka prātam. Dieva brīvība ir noteikt, ka labais ir jādara, bet cilvēka brīvība ir sekot vai nesekot šim aicinājumam. Dievs ir radījis visas tikumiskās normas bez nepieciešamības, bet gan brīvi, tāpēc tikumiskais likums saista cilvēkus *nevis satura dēļ, bet formas dēļ* – jo to noteica Dieva griba. Gadījumā, ja cilvēks piespiedu kārtā dara labo, viņa rīcība nav tikumiska: tikumiskā ir vienīgi cilvēka *labprātīga griba*, kuru cilvēks ir sasniedzis ielūkojoties baušļos.

⁶⁵ Duns Scoti, I. (^1266-1308^). [Opera Omnia. Civitas Vaticana: Typis Polyglottis Vaticanis, 1950–2013.]

⁶⁶ Ockham, W. (^1323/1325^). [Summa Logicae. Paris: Johannes Higman. [1488]. 126 p.]

⁶⁷ Ockham, W. (^1287-1347^). De connexione virtutum. [On the Connection of the Virtues]. Ockham on the virtues. Rega, W. Ockham on the virtues. West Lafayette, Ind.: Purdue Univ. Press . [1997]. 296 p.]

1.1.4. Dabisko Tiesību koncepcija Renesanses laikmetā

14., 15. un 16.gadsimti ir Renesanses laikmets, kuru raksturo *zinātnes uzplaukums* (ģeogrāfiskie atklājumi, astronomijas, mehānikas, kartogrāfijas attīstība); *antropocentrisms* (interese par cilvēku un cilvēka attiecībām ar pasauli); *humānisms* (uzskatu sistēma, kas akcentē cilvēka vērtību un nozīmi) un *natūrfilozofija* (dabiskā pieeja pasaules likumsakarību izzināšanai).

14. gadsimtā Eiropā uzsāk iespēšanai piemērotā papīra izgatavošanu, bet 15.gadsimtā izgudro iespiedmašīnu (1450) un pilnībā tipogrāfiski iespiež Bībeli (1455). Tehnoloģiju attīstības rezultātā, pirmkārt, ievērojami pieaug iespieddarbu skaits, kas veicina Renesanses ideju ātrāko izplatīšanu un plašāko pieejamību sabiedrībā. Otrkārt, dažādu tautu valodas pakāpeniski nostājas līdzās latīņu valodai, pamazām "izspiežot" to no literatūras un politikas. Lielie ģeogrāfiskie atklājumi sniedz jaunas atziņas par pasauli – ekspedīcijas sasniedz Ņūfaundlendu Ziemeļamerikas piekrastē (1437); sasniedz Labās Cerības ragu un Indijas okeānu (1487); atklāj Ameriku (1492); sasniedz Indiju pa jūras ceļu (1498); atklāj Kluso okeānu (1513). Ekspedīcija apkārt zemeslodei (1519-1522) šķērso Kluso okeānu un pierāda, ka Zemes forma ir sfēriska, bet pasaules okeāns — vienots. Attīstās arī zinātnes, kas skar Visuma problēmas – prezentēta heliocentriskā koncepcija (1543); izveidots un nodemonstrēts savam laikam jaudīgākais teleskops (1609); atklātas likumsakarības, kas apraksta planētu kustību (1609). Uz šī fona pasaules kārtības transcendentālie, nepierādāmie skaidrojumi kļūst nepietiekoši - zinātnieku interešu loks kļūst plašāks par kristīgo dogmatiku un sholastiku. Senās Grieķijas un Senās Romas garīgā mantojuma padziļinātā izpēte rosina humānistu interesi ne tikai par poētiku, retoriku un gramatiku, bet arī par morālfilozofiju, vēsturi un politiku. Humānisms, izrādot interesi par cilvēka personību un personības attīstības iespējām, aplūko cilvēka individualitāti vispārējā taisnīguma kontekstā.

Minētās tendences veicina arī jaunās Tiesību un valsts izpratnes veidošanos. Izpratne par Tiesībām kļūst *dihotomiska* – no vienas puses, humānisma ietekmē tiek uzskatīts, ka sabiedriskās kārtības noteicējs ir pats cilvēks, nevis absolūta ideja vai Dievs. No otrās puses, pastāv fenomeni, kurus nevar racionāli izskaidrot, turklāt, reliģija joprojām paliek par svarīgāko morāles un ētikas pamatu. Renesanses laikmetā baznīcas ietekmes sfēra sašaurinās - ievērojami mazinās baznīcas ideoloģiskā kontrole pār sabiedrības dzīvi, reliģiskie uzskati pakāpeniski kļūst par katra indivīda personīgo izvēli. Vienlaikus, Renesanse tiecās nevis apšaubīt reliģijas transcendentālus pamatus, bet gan papildināt cilvēka reliģiozitāti ar pasaulīgo laicīgumu. Priekšstatu par dzīvi kā rutīnisko "lidojumu bezgalīgā Visumā" aizstāj

progresā ideja - nevis pasīvi piemēroties esošajai pasaulei, bet radoši domāt un aktīvi darboties. Cilvēks sāk uztvert reliģiju ar prātu; indivīds ar savām spējām un zināšanām, kļūst nozīmīgāks. Piemēram, itāļu filozofs **Džovanni Piko della Mirandola** (Giovanni Pico della Mirandola, 1463-1494) darbā "De hominis dignitate" (1486)⁶⁸ pamato cilvēka unikalitāti un diženumu, cilvēka gara bezgalību. Mirandola norāda, ka Dievs ir tikai ielicis cilvēkā "visa pastāvošā sēklas", bet cilvēks pats "kaļ sevi", piešķirot sev vēlamo veidolu.

Renesanses ritums skar arī baznīcu – aktualizējas reliģijas, baznīcas un sabiedrības savstarpējo attiecību problemātika. Pirmkārt, Renesanse izgaismo faktu, ka baznīca koncentrē ārkārtīgi plašu varu un privilēģijas – garīdzniekus joprojām nevar tiesāt laicīgās tiesas; baznīcas un klosteri joprojām realizē "patvēruma Tiesības", tiem ir privilēģija nemaksāt nodokļus u.c. Turklāt, baznīca arvien vairāk cenšas ietekmēt sabiedrisko dzīvi, laicīgās institūcijas un politiku. Katoļu baznīca pretendē gan uz neapstrīdamu autoritāti ticības jomā, gan arī uz Svēto Rakstu monopolizāciju – gan Bībele, gan dievkalpojumi ir pieejami vienīgi latīņu valodā. Baznīca demonstrē aizvien lielāku iesaistīšanos laicīgās varas politiskās un administratīvās funkcijās, ar ko laicīgā vara vairs negrib samierināties. Vara ar saviem likumiem vairākkārtīgi mēģina noregulēt "patvēruma Tiesības", jo tās bieži vien traucē laicīgo tiesu darbību, mēģina noregulēt nodokļu nomaksu un īpašumu iegūšanas kārtību. Likumsakarīgi, ka tieši Renesanses laikmetā Eiropā ir nobriedusi konceptuālā ideja ierobežot baznīcas varu.

Otrkārt, lai arī sabiedrība paliek reliģioza, tomēr, tā novēro garīdznieku dzīvesveida neatbilstību reliģiskajām dogmām. Piemēram, **Jans Huss** (*Johannes Huss*, ~1372-1415) aicina atteikties no baznīcas bagātībām, jo baznīcas autoritāte ir spēkā tiktāl, ciktāl tā pārstāv Dieva patiesību. Izglītības līmeņa pieaugums sabiedrībā veicina ticīgo šaubas par baznīcas rīcības pamatotību - indulgenču tirdzniecību, krusta kariem u.c. Treškārt, aktīvāko garīdznieku daļa izprot nepieciešamību atgriezties pie ticības pirmsākumiem, pie vienkāršības. Minētie priekšnoteikumi rada kustību par katoļu baznīcas reformēšanu jeb *Reformāciju* un, vēlāk, – Protestantismu. Teologs **Roterdamas Erasms** (Desiderius Erasmus Roterodamus, ~1467-1536), darbā "Moriae Encomium, sive Stultitiae Laus" (1509)⁶⁹ kritizē Eiropas sabiedrības paražas, tradīcijas un māņticību, aicina reformēt katoļu baznīcu, bet vēlāk publicē savu Jaunās Derības versiju (*Novum Instrumentum omne*, 1514/1516).⁷⁰

⁶⁸ Mirandola, D. (1486). De hominis dignitate. [Oration on the Dignity of Man]. Chicago: Regnery. [1967]. 72 p.]

⁶⁹ Erasmus, D. (1509). Moriae Encomium, sive Stultitiae Laus. [Mōrias Enkōmion Sive Stultitiae Laus Des. Erasmi Rot. Declamatio. Basileae: Thurneisen. 1780. 355 s.].

⁷⁰ Erasmus, D. (1514/1516). Novum Instrumentum omne. Basileae: Froben. 1516. 630 p.

Mārtiņš Luters (Martin Luther, 1483-1546) 95 tēzēs "Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum" (1517)⁷¹ un darbā "An den christlichen Adel deutscher Nation" (1520)⁷² proponē garīdznieku desakralizāciju, jo Evaņģēlijā nav nedz tēzes par cilvēku nevienlīdzību, nedz norādījumu uz priesteru īpašu statusu. **Tomass Mincers** (Thomas Müntzer, 1489-1525) kritizē grēcīgo dzīves veidu, pretstatot tam evaņģēlija ideālu un sociālo taisnīgumu.⁷³ **Žans Kalvins** (Jean Calvin, 1509-1564) izvirza tēzi par predestināciju (iepriekšnolemtību) un uzskata, ka cilvēku rīcība neietekmē pestīšanu.⁷⁴

Cīņā par sabiedrības atbrīvošanu no baznīcas kontroles un pārdomas par suverēnu valsti, par nāciju kā vienotu indivīdu kopumu, pakāpeniski pāraug prasībās par valsts un baznīcas šķirtību (*separation of church and state*). Šo Lutera ideju atbalsta **Nikolo Makjavelli** (Niccolò di Bernardo dei Machiavelli, 1469-1527), kurš traktātā "Il Principe" (1532)⁷⁵ kritizē kristietību kā tādu, jo kristietis jūtas piederīgs Dieva valstībai, nevis konkrētai zemei un valstij. Makjavelli uzskata, ka viņa laikmeta valstu valdnieki neizprot valsts lietas, jo citādi baznīcai nebūtu ļauts sasniegt tādu varenību. Apzinoties, ka reliģiskā vara ir valsts varas konkurents, bet, no otrās puses, ņemot vērā to, ka reliģija ir iedarbīgs instruments varas ambīciju apmierināšanai un pavalstnieku pārvaldīšanai, Makjavelli risina šo kolīziju piedēvējot Dievišķas īpašības valstij - aicina valdnieku nošķirt politisko ētiku no kristīgās ētikas un stāties Dieva vietā. Ja cilvēks tiecas pēc Dievišķā, tad viņam ir jāidentificē sevi ar valsti un jāsaplūst ar to. Makjavelli uzsver, ka *daba radīja* cilvēkus tādā veidā, ka cilvēki var vēlēties visu, bet nevar visu sasniegt, tāpēc tie ir nemierīgi, ambiciozi un nekad nav apmierināti ar savu daļu. Ņemot vērā šo apsvērumu, Makjavelli uzskata, ka valsts intereses, salīdzinājumā ar dabiskajām Tiesībām ir primārās. Valstiskuma un valsts suverenitātes ideju atbalsta **Žans Bodens** (Jean Bodin, 1530-1596), kurš saista Tiesības ar monarha augstāko varu, bet, tomēr, pakļaujot monarha varu prasībai ievērot "Dievišķos un *dabas likumus*". Darbā "Les six livres de la République" (1576)⁷⁶ Bodens pirmo reizi Tiesību vēsturē formulē un pamato *suverenitātes* kā būtiskas valsts iezīmes jēdzienu - suverenitāte ir valsts absolūtais un pastāvīgais spēks; absolūta, ne ar vienu likumu nesaistīta vara pār pavalstniekiem. Suverenitāte ir augstākā un neatkarīgā vara gan iekšzemē, gan attiecībās ar svešām varām. Suverenitāte nozīmē *valsts* neatkarību no baznīcas, no pavalstniekiem un no citām valstīm.

⁷¹ Luther, M. (1517). Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum. Basel: Petri. 1517. 4 Bl.

⁷² Luther, M. (1520). An den Christlichen Adel deutscher Nation von des Christlichen standes besserung. [Weimarer Ausgabe. Schriften / Werke, 80 Bände. Band 6, ss. 404–469.]

⁷³ Müntzer, T. (1524). Ausstrüekcte Emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen Welt. [Müntzer, T. Ausstrüekcte emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen welt, durchs gezeügnus des Euangelions Luce, vorgetragen der elenden erbermlichen Christenhey, zur innerung jres irsals. Mühlhausen: Danner. 1901. 30 s.]

⁷⁴ Calvin, J. (1536). Institutio Christianae Religionis. Argentorati: Rihelius. [1539]. 434 p.

⁷⁵ Machiavelli, N. (1513/1532). Il Principe. [Machiavelli, N. The Prince. Translated by Harvey Mansfield. Chicago: Univ. of Chicago Pr. [1985]. 124 s.]

⁷⁶ Bodin, J. (1576). Les six livres de la République. Paris: Chez Iacques du Puys.

Suverenitātei ir Tiesības izdot un atcelt likumus; izsludināt karu un noslēgt mieru; iecelt amatpersonas; apžēlot; iekasēt nodokļus u.c. Augstāki par suverēno valdnieku var būt vienīgi *Dieva un dabas likumi*, tāpēc suverenitāte *neattiecas* uz attiecību sfēru, ko regulē dievišķie un dabas likumi: personas brīvība, ticība, privātais īpašums un ģimene. Bodens atzīst arī tautas Tiesības pretoties tirānam.

Lai kavētu Reformācijas straujo attīstību, baznīca uzsāk pretreformāciju jeb kontrreformāciju: izdod bullu par protestantu izslēgšanu no baznīcas (1536); oficiāli atzīst Jezuītu ordeni (1540); ievieš Indeksu — aizliegto (ķecerīgo) grāmatu sarakstu (1536). Vēlāk Tridentas koncils (1545-1563) īsteno katoļu baznīcas iekšējās reformas - ierobežo baznīcas amatu pārdošanu, atgriež bīskapus savās diecēzēs; baznīca kļūst centralizētāka un konservatīvāka. Vienlaikus, pieaug *inkvizīcijas* loma un veidojas jaunā māksla – baroks ar grezno sakrālās arhitektūras un svētbilžu stilistiku, kas apliecina katoļu baznīcas spožumu un kristietības *transcendentālo* garu.

Šīs Renesanses laikmeta aktualitātes ietekmē dabisko Tiesību koncepciju - tiek akcentēts *dabas spēks*, cilvēka pašapziņa, cilvēka individuālistiskā orientācija. Zīmīgi, ka nedz Reformācijas kustība, nedz protestantisms, nedz radikālākās Makjavelli idejas "neatceļ" Dievu un baznīcu, uzsverot, ka laicīgai varai ir jāuzklausā reliģijas balss. Neviena Renesanses filozofiskā pieeja nevar iztikt bez Dieva, tomēr, respektējot faktu, ka cilvēks ir sacēlies pret brīvības ierobežošanu ar reliģiju, Renesanse atrod kompromisu: akcentē "dabas" elementu un paša cilvēka diženumu - nenoraida Dieva esamību, tomēr, pielīdzina cilvēka spējas radītāja varenībai. Jāņem vērā, ka arī šī kompromisā ideja ir "atdūrusies" pret acīmredzamo: cilvēks ar savu rīcību nosaka individuālās un sabiedriskās norises tiktāl, ciktāl to ļauj dabiskās norises.

16.gadsimtā dabisko Tiesību doktrīnu ievērojami ietekmē protestantisms – Reformācijas gaitā radušās kristīgās baznīcas konfesijas, kurām visaugstākā autoritāte ir Bībeles Svētie raksti — Vecā un Jaunā Derība, nevis garīdznieku traktējumi. 16.gadsimtā dabisko Tiesību koncepcijas teorētiku darbos ir iezīmējusies tradīcija, ka *daba* ir Tiesību fenomena un Dieva *starpnieks* – Dievs ietekmē Tiesību sfēru nevis tieši, bet pastarpināti – ar dabas "faktiskumu". **Johans Oldendorps** (Johann Oldendorp, ~1488-1567) darbā "Juris naturalis, gentium et civilis Isagoge" (1539)⁷⁷ atzīmē, ka dabiskās Tiesības ir tas, ko *daba* nosaka darīt vai no kā izvairīties. Terminam "likums" Oldendorps izšķir divas nozīmes: (1) jēdziens "likums" visaugstākajā nozīmē ir dabisks jēdziens, kuru Dievs mūs ir "implantējis", lai atšķirtu labo un ļauno (Lex est notitia naturalis, Deo nobis insita, ad discernendum aequum

---

⁷⁷ Oldendorp, J. (1539). Juris naturalis; gentium et civilis Isagoge Leges XII. tabularum, interpretationibus ad forum accommodatis illustratae - Epitome successionis ab intestato et alia quadam pro tyronibus Juris. Per D. Joannem Oldendorpum. Excudebat Joannes Gymnicus.

et iniquum) - citādi to sauc par pareizo prātu vai dabas spēku, vai arī par taisnības un netaisnības noteikumu un normu. Ar dabu, no kuras izriet likums, ir jāsaprot pats Dievišķais, visu cēloņu cēlonis. Šis likums ir ierakstīts cilvēku sirdīs, radīts pēc Dieva tēla un līdzības. Žēlsirdīgais tēvs, radot cilvēku, paredzēja, ka pareizai dzīvei cilvēkam visvairāk ir vajadzīgi likumi, kurus neviens, izņemot Dievu, nevar dot. Tādējādi, ar likumu, Tiesībām un taisnīgumu būtu jāsaprot tikums (tikumība); (2) Citā nozīmē ar jēdzienu "likums" apzīmē rakstītu priekšrakstu vai aizliegumu. Oldendorps veic padziļinātu Desmit baušļu analīzi un secina, ka likumi, kas sākotnēji tika ierakstīti cilvēku sirdīs, *saskan* ar Desmit baušļiem. Piemēram, Oldendorpa ieskatā, XII tabulu likumi atbilst Dievišķajiem priekšrakstiem. Savukārt, **Nils Hemmingsens** (Niels Hemmingsen, 1513-1600) mēģina sasaistīt dabiskās Tiesības ar racionālo pamatojumu⁷⁸ un uzsver, ka likums ir patiesa izpratne par izzināšanas un darbības principiem, ko cilvēka prātā "implementējis" Dievs. Attiecīgi, likuma avots ir pats Dievs, bet dabiskās Tiesības ir "Dievišķās gudrības stars". Šajā ziņā dabiskās Tiesības ir aksiomas, kuras Dievs ir "iestrādājis" cilvēka dabā, līdz ar ko šādām aksiomām var ticēt. Aksiomas ir paredzētas, lai cilvēks izzinātu, gribētu un pildītu "labo" un izvairītos no "ļaunā". Šī procesa "liecinieks" un "tiesnesis" ir Dieva dota *sirdsapziņa*. Analizējot Desmit baušļus, Hemmingsens fokusējas uz "prāta" mērauklu un secina, ka bez patiesības nevar pastāvēt neviena cilvēku sabiedrība, kā arī nevar valdīt neviena vara.

Savukārt, **Johans Altūzijs** (Johannes Althusius, 1557-1638) iedala likumus dabiskajos un pozitīvajos, kā arī uzsver, ka dabiskie likumi ir "Dieva griba cilvēkiem". Altūzija ieskatā, ārpus ģimenes un sabiedrības cilvēks ir bezspēcīgs – dzīvē neviens nav pašpietiekams. Piedzimstot, kails un neaizsargāts, cilvēks tiek "iemests" šīs dzīves grūtībās. Dzīves sākumposmā cilvēks nespēj sev palīdzēt - lai viņu apgādātu, tiek tērēta daudzu citu cilvēku enerģija. Tādējādi, tiek nodibināta un saglabāta sabiedriskā dzīve, kas ietver ne tikai savstarpēju saziņu, bet arī priekšraksti, kas nodrošina "savstarpīgumu". Altūzija izpratnē politiskā kopiena izpaužas kā pulcēšanās, vienprātībā un dalīšanās ar noderīgo, ko pārvalda *taisnīgi likumi*. Tiesības (jus) ir noteikumi, kas izveidoti indivīdu savstarpējās attiecībās un apstiprināti nepieciešamības dēļ, lai regulētu cilvēku kopdzīvi. Tiesības (jus) Altūzijs iedala: (1) objektīvās Tiesībās (constitutio juris), kas ietver dabiskās Tiesības un pozitīvus likumus; (2) subjektīvās Tiesības (species juris), tas ir indivīdu personiskās Tiesības.⁷⁹

Dabiskās Tiesības (Altūzija terminoloģijā - *lex communis*) nosaka, ka katrā kopienā ir gan valdnieki, gan padotie, bet visu kopdzīvi satver pavēles un pakļaušanās. Dievs padarīja Ādamu par sievas un visu pēcnācēju valdnieku, tāpēc visa vara nāk no Dieva. Tā kā Dievs

⁷⁸ Hemmingius, N. (1562). De lege naturae apodictica methodus. Wittebergae: Rhau.

⁷⁹ Althusius, J. (1617). Dicaeologica libri tres, totum et universum Jus. Frankfurt. [1618]. pp. 35-36.

katrai būtnei piešķir dabiskas spējas pretoties visam, kas ir vērsts pret tās labklājību, cilvēkiem tika dots arī instinkts dzīvot kopā un nodibināt sabiedrību. Apvienojoties, cilvēki var palīdzēt citiem, nodrošināt vieglāku dzīvi, efektīvāk aizsargāties no savvaļas zvēriem un ienaidniekiem, respektīvi, dzīvot ērtāk un drošāk. No minētā Altūzijs secina, ka neviens cilvēks nespēj dzīvot labi un laimīgi vienpersoniski - cilvēks pēc savas būtības ir sabiedriska dzīvnieks, kurš dedzīgi cenšas apvienoties. Altūzijs izšķir divus privātās apvienības veidus - dabisko un pilsonisko. Ģimēni kā dabisko privāto apvienību viņš uzskata par pastāvīgu biedru savienību (ģimene, lai arī tā būtu dabiska, balstās uz klusu vai izteiktu tās locekļu vienošanos un ģimenes pastāvēšana turpina apstiprināt šo vienošanos). Kopiena nav pilnīgi brīvprātīga – tā rodas *dabiskas vajadzības dēļ*, un to nedrīkst "izformēt", ja vien nav pieejami alternatīvi līdzekļi vajadzību apmierināšanai. Altūzijs uzsver, ka cilvēkam ir ne tikai personiskās, bet arī sabiedriskās intereses. Lai argumentētu šo tēzi, Altūzijs izmanto analogiju: katrs ķermeņa loceklis ir veidots konkrēto funkciju veikšanai, bet šiem locekļiem ir arī kopīgs mērķis - visa ķermeņa saglabāšana - līdzīgi arī katram cilvēkam ir jārūpējas gan par savu individuālo labklājību, gan arī par sava tuvākā labklājību. Šīs īpašas attiecības regulē īpašas Tiesības - *jus civile*, kurām ir jābūt *taisnīgām*, *noderīgām* un *saskanīgām* ar konkrētu vietu un laiku.

Pētot jautājumu par Desmit baušļu saistību ar dabiskajām Tiesībām un to lomu pareizu Tiesību formulēšanā, Altūzijs atzīst, ka ir pietiekoši grūti nodalīt juridiskos jautājumus no politikas zinātnes.⁸⁰ Ja starp ētiku un teoloģiju, kā arī starp fiziku un medicīnu, ir ļoti ciešas attiecības, tad politikas attiecības ar jurisprudenci ir vēl ciešākās. Kur beidzas fiziķis, tur sākas ārsts; kur beidzas morālists, tur sākas teologs; bet tur, kur beidzas politologs - sākas *jurists*. Cik tālu var virzīties politikas zinātnē, pietiekami norāda tās mērķis, tomēr, jurists informāciju, norādījumus un zināšanas par faktiem iegūst nevis no jurisprudences, bet gan no *citām zinātnēm*. Pēc šīs informācijas iegūšanas jurists var precīzāk spriest par fakta pareizību un pamatotību. Altūzijs formulē tēzes par valdnieka varas ierobežošanu un uzskata, ka Tauta ir pakļauta (1) Dieva likumiem, (2) dabiskajiem likumiem, (3) rakstītajiem likumiem. Tautai pieder nedalāma, vienota suverenitāte, tomēr, šīs suverenitātes Tiesības ir pakļautas Dievišķo un dabisko likumu (*lex divina et naturalis*) varai - nevienam nevar uzlikt ar *dabisko* un Dievišķo taisnīgumu *nasaskanīgu* pienākumu. Pilsoniskās Tiesības nevar pastāvēt ārpus mūžīgā, nemainīgā taisnīguma - ja cilvēku veidotie priekšraksti pilnībā atkāpjas no dabiskā un Dievišķā likuma (*jus naturale et divinum*), tos nevar saukt par likumu (*lex*).

---

⁸⁰ Althusius, J. (1603). *Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata*. Herbornae: Muderspach & Corvinus. [1625], 1003 s.

Benedikts Vinklers (Benedikt Winkler, 1579-1648) traktātā "Principiorum juris libri quinque" (1615)⁸¹ uzsver, ka likums, kas pārvalda cilvēku, ir viņa prāts. Tomēr, bieži vien cilvēka prāts kļūdās vai "pieslienās" ļaunajām tieksmēm. Iemesls šīm novirzēm ir tas, ka saprāta likumi nav vienīgie, kuri pārvalda cilvēkus: ir arī grēka likums, kas vilina no patiesā ceļa. Dievišķos likumus cilvēka prāts saprot nepilnīgi, tāpēc izgaismot dzīves ceļu ir aicināti Desmit baušļi, kuri saskan ar saprāta likumu.

Vinklera ieskatā, dabiskajam likumam ir divi veidi: (1) pirmatnējais dabiskais likums, kas atbilst cilvēka patiesajai dabai - primitīvajam stāvoklim (*lex naturalis prior*); (2) sekundārais dabiskais likums, kas pielāgots krišanas stāvoklim (*lex naturalis posterior*) vai tautu Tiesības (*jus gentium*). *Lex naturalis prior* izriet no cilvēka nevainīgās dabas, bet, ar grēkā krišanu, cilvēka saprātā šis likums ir palicis tikai kā "dzirksteles". Neskatoties uz minēto, šajos priekšrakstos ir viss, kas cilvēkam nepieciešams, lai mīlētu Dievu un tuviniekus. No savstarpējās mīlestības pienākuma izriet arī brīvība - nevis dzīvnieku brīvības izpratnē, bet tādā nozīmē, ka cilvēks ir pats sev saimnieks (*sui juris*) - tādējādi, pie dabiskajām Tiesībām pieder visi tikumi. dabisko Tiesību norādījumi vienlīdz attiecas uz visiem cilvēkiem, tāpēc augstākajai varai ir *pienākums* paklausīt *dabiskajām* Tiesībām. Šīs Tiesības ir mūžīgas, nemainīgas; pats Dievs tās nevar mainīt, jo tās pašas par sevi nav nekas cits kā Dievs, kurš ir labums. Visaugstākais labums ir izzināt un piemērot *dabiskās* Tiesības - tas ir visas filozofijas un jurisprudences mērķis. Pieredze rāda, ka dabisko Tiesību aizsardzībai un cilvēku ļaunprātības novēršanai ir nepieciešami atsevišķi līdzekļi – gan ieteikumi, gan vardarbība. Šie līdzekļi, ciktāl tos izmanto cilvēka dabiskie spēki, nevis valsts vara, veido *lex naturalis posterior* vai *jus gentium*. Šajā ziņā *lex naturalis prior* ir mērķis, bet *lex naturalis posterior* – līdzeklis mērķa sasniegšanai. Mērķis dzimst vēlmē pēc labuma, bet līdzeklis - bailēs no ļauna; mērķi vada mīlestība, bet līdzekļi - nepieciešamība aizsargāties un novērst vardarbību. Dabisko Tiesību aizsardzība ir nepieciešama vienmēr, bet ne visi cilvēki šo prasību var izpildīt. Tā rezultātā pati nepieciešamība piespieda cilvēkus izveidot noteiktu kārtību, uzticot šo funkciju atsevišķajām personām, kurām vajadzētu rīkoties visu citu cilvēku vietā.

Vinklers uzsver, ka jurists atšķiras no teologa: ja teologs domā par mūžīgo labumu, tad jurista augstākais mērķis ir valsts labums, kas aprobežojas ar pilsoniskuma ārējām izpausmēm. Šī cilvēku rakstīto likumu sfēras ierobežotība ir saistīta ar diviem apsvērumiem – pirmkārt, Dievišķa elementa izsmeļošā izpēte nav cilvēkam "pa spēkam"; otrkārt, valdnieka pamatfunkcija ir nevis izskaust visus netikumus, bet gan aizsargāt ārējo disciplīnu. Pretstatā

---

⁸¹ Winkler, B. (1615). *Benedicti Winkleri Soltquellensis Principiorum Iuris Libri Quinque In quibus genuina Iuris, tam Naturalis quam Positivi, principia, & firmissima Iurisprudentiae fundamenta ostenduntur, eiusdem summus finis ob oculos ponitur, & Divina autoritas probatur.* Francofurti: Thimius, 587 s.

nemainīgajam dabiskajam likumam, cilvēku veidotie likumi var tikt grozīti sakarā ar to, ka tie pielāgojas mainīgajiem faktiskajiem apstākļiem. Izstrādājot likumus, vara neatzīst neko augstāku par Dievu un var pieprasīt subjektu beznosacījuma paklausību visās tīri pilsoniskajās lietās. Bet varai nav Tiesību izvairīties no dabiskā likuma, jo *vienīgais* mērķis, kura dēļ vara ir nodibināta, ir aizsargāt *dabisko likumu*. Tāpēc visiem cilvēku veidotiem likumiem ir jāsakā ar Desmit baušļiem, jāsakā ar dabisko Tiesību augstāko mērķi - tiekšanos uz labu.

1.1.5. Dabisko Tiesību koncepcija 17.gadsimtā

Dabisko Tiesību koncepciju 17.gadsimtā ietekmē racionālisma vēsmas. **Frānsiss Bēkons** (Francis Bacon, 1561-1626) darbā "Novum Organum scientiarum" (1620)⁸² noliedz tradicionālo metodi - zināšanu atvasināšanu no iepriekš dotām, baznīcas akceptētām aksiomām. Dedukcijas vietā Bēkons piedāvā iegūt zināšanas no eksperimentiem un novērojumiem. Racionālists **Renē Dekarts** (René Descartes, 1596-1650) darbos "Discours de la method" (1637)⁸³ un "Les principes de la philosophie" (1647)⁸⁴ ierosina pārskatīt domāšanas un izziņas principus, nodrošinot skaidrību un precizitāti. Pretēji Bēkonam, Dekarts akceptē dedukciju, kas ir balstīta uz intuitīvi aptveramām aksiomām. Risinot Saules sistēmas dabisko attīstību, par kustības vispārējo cēloni Dekarts uzskata Dievu, bet cilvēku traktē kā sarežģīto mehānisko sistēmu, kur ķermeniskais mehānisms ir saistīts ar gribu apveltītu, domājošu dvēseli. Racionālisma piekritējs **Blēzs Paskāls** (Blaise Pascal, 1623-1662) uzskata, ka patiesību nav iespējams atklāt ar matemātiskām metodēm, tāpēc izziņa ir jāpapildina ar intuīciju ("sirdij ir savi apsvērumi").⁸⁵

Racionālisma ietekmē transformējas cilvēku priekšstats par pasauli – 17.gadsimtā pasauli uztver kā "pulksteņa mehānismu", bet Dievu uztver kā Lielo Pulksteņmeistaru jeb Pasaules Arhitektu, kas ir ierīkojis Visumu saskaņā ar paša noteiktiem mehānikas likumiem. Lai gan Reformācijas rezultātā baznīca kļūst atkarīgā no valsts un visu 17.gadsimtu briesmīgas idejas par skaidrākā tiesiskā regulējuma nepieciešamību, par Tiesību sfēras *sekularizāciju*, tomēr, baznīcas ietekme uz politiku un Tiesībām joprojām saglabājas.

---

⁸² Bacon, F. (1620). Novum Organum scientiarum. London.

⁸³ Descartes, R. (1637). Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, & chercher la verité dans les sciences. Plus La dioptrique, les météores et la géométrie, qui sont des essais de cete method. Leyde. 413 s.

⁸⁴ Descartes, R. (1647). Les principes de la philosophie. Paris: Gras. 486 p.

⁸⁵ Pascal, B. (1657). Les Provinciales Ou Les Lettres Écrites Par Louis De Montalte, A Un Provincial De Ses Amis, & Aux RR. PP. Jesuites: Sur le sujet de la Morale, & de la Politique de ces Peres. Cologne: La Vallée. 12 Vol., 396 p.

Tēzi, ka valsts izcelšanās ir nevis Dievišķa, bet laicīga (valsts radusies cilvēku savstarpējā līguma rezultātā) izvirza **Hugo Grocijs** (Hugo Grotius, 1583-1645). Minētā pieeja gan valsts teoriju, gan, zināmā mērā, arī Tiesību teoriju nostāda ārpus teoloģijas "rāmjiem". Darbos "De jure belli ac pacis libri tres" (1625),⁸⁶ "Mare Liberum" (1609)⁸⁷ un "Inleydinge tot de Hollantsche rechtsgeleertheit" (1631),⁸⁸ Grocijs, iepriekš izplatītā formulējuma "lex naturae" vietā, lieto formulējumu "jus naturae" formulējumu, kas iezīmē jauno pagrieziena dabisko Tiesību koncepcijas attīstībā. Grocijs uzskata, ka atšķirībā no reliģiskajiem un morāles priekšrakstiem, cilvēku sabiedriskās pašorganizēšanās pamatā ir dabisko Tiesību principi, kas ir piemītoši saprātīgas un sabiedriskas būtnes – cilvēka - dabai. Jurisprudencē ir jānošķir "dabiskā, nemainīgā daļa" un to, kam ir gribas (varas) avots. Pirmsvalsts posmu Grocijs raksturo kā "dabisku stāvokli", kad dzīvesveids prasīja savstarpējo kopību. Vēlākā nodarbošanās ar lauksaimniecību, amatniecību un mākslu veicināja izsmalcinātāku dzīvesveidu, parādījās un attīstījās cilvēku netikumi, bija nobriedis jautājums par īpašuma kopības transformēšanu. Attiecībās starp cilvēkiem vājinājās taisnīgums un savstarpēja pieķeršanās, kā rezultātā nedz darbos, nedz darba augļu izmantošanā nebija saglabājusies pienācīga vienlīdzība. Grocijs izvirza pieņēmumu, ka īpašuma reālās sadalīšanas procesā visi bija vienisprātis, ka ikvienam ir jāsaņem īpašumtiesības uz to, ko viņam jau izdevies pārņemt savā faktiskajā valdījumā. No minētām teorētiskajām konstrukcijām Grocijs secina: pārliecinoties, kā atsevišķas, izkļiedētas ģimenes ir bezspēcīgas pret vardarbību, cilvēki brīvprātīgi, ņemot vērā savu iepriekšējo negatīvo pieredzi, ir apvienojušies valstī. Respektīvi, valsts ir vairākuma vienošanās pret mazākumu, vājo un apspiesto apvienība pret spēcīgajiem, nevis "bagātnieku sazvērestība" pret nabadzīgajiem un vājiem.

Noslēdzot līgumu par valsts varas izveidi, subjektu Tiesības un brīvības izbeidzas, tomēr, ārkārtas nepieciešamības gadījumā, no dabisko Tiesību viedokļa ir pieļaujama pretošanās valsts varas iestādēm. Grocijs uzskata, ka iestāžu rīkojumiem, kas ir pretrunā ar dabiskajām Tiesībām un Dieva baušļiem, nevajadzētu pakļauties. Dabiskās Tiesības Grocijs definē kā "veselā saprāta kārtību" – tās ir pamats un kritērijs, lai atšķirtu nepieciešamo un nevēlamo pēc savas *būtības*, nevis pēc kāda *gribas*. Lai arī Dievišķā visvarenība ir neizmērojama, tomēr dabiskās Tiesības ir tik nesatricināmas, ka to nevar mainīt arī pats Dievs: tāpat kā Dievs nevar izdarīt tā, lai divi reiz divi nebūtu četri, Dievs nevar ļauno

---

⁸⁶ Grotius, H. (1625). De Jure Belli ac Pacis, libri tres, In quibus ius naturae & Gentium: item iuris publici precipitae explicantur, Paris: Apud Nicolaum Buon, M DC XXV, cum privilegio regis via Gallica. the French National Library. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86069579/f11.image.r=.langEN>

⁸⁷ Grotius, H. (1609). Mare Liberum Sive De Jure Quod Batavis Competit Ad Indicana Commercia Dissertatio. 70 s.

⁸⁸ Grotius, H. (1631). Inleydinge tot de Hollantsche rechtsgeleertheit / Introduction to Dutch Jurisprudence; written in Loevenstein. pub. The Hague.

pārvērst par labo. Grocijs atzīst, ka "iekšvalstu" Tiesības ir mainīgas laikā un atšķirīgas dažādās teritoriālajās kopienās, un tikai dabisko Tiesību koncepcija, kas veido *dabisko, nemainīgo* jurisprudences daļu, nodrošina jurisprudenci atbilstošu zinātnisko raksturu un formu. Grocijs nošķir dabiskās Tiesības no cilvēku likumiem - ar gribu noteiktiem aktiem. Dabiskās Tiesības viņš definē kā "veselā saprāta priekšrakstu", piemēram, pienākumu atturēties no svešā īpašuma piesavināšanas; atlīdzināt ieguvumu, kas ir radies no svešās mantas izmantošanas; kompensēt zaudējumus, kas ir radušies personīgas vainas dēļ; izpildīt noslēgtos līgumus; nodrošināt soda neizbēgamību u.c. Šo Dabisko Tiesību avots ir *cilvēka daba*, kurai piemīt ne tikai saprāts, bet arī komunikācijas spēja un sabiedriskums.

Ar gribu noteiktus aktus – cilvēku likumus - sabiedrība var akceptēt vai nosodīt. Tāpat, cilvēku kopienai ir visas Tiesības izvēlēties valdīšanas formu un augstākās varas robežas. Piemēram, ja valdnieks izdara prettiesiskas darbības pret visu tautu, sāk iznīcināšanas karu, tautas sacelšanos ir attaisnojama. Ar gribu noteiktās Tiesības Grocijs iedala nacionālajās un starptautiskajās – to avots, attiecīgi, ir vienošanās starp cilvēkiem vai valstīm. Īpašu vērību starptautisko Tiesību jomā Grocijs piegriež jūras Tiesībām - ūdens zona ir kopīga teritorija visai starptautiskajai sabiedrībai, tāpēc visas valstis var iesaistīties jūras tirdzniecībā.⁸⁹ Grociju var uzskatīt par Dabisko Tiesību koncepcijas *laicīgās izpratnes* dibinātāju – apgalvojot, ka likums ir tas, kas nav pretrunā ar taisnīgumu (jeb prātīgo būtņu dabu), Grocijs mēģina piešķirt jurisprudenci zinātnisku formu, atrast kopīgas Tiesību pazīmes, kas pastāv visur un vienmēr, neatkarīgi no cilvēku mainīgās gribas.

Tomass Hobss (Thomas Hobbes, 1588-1679) izvirza idejas, kuras var nosacīti sagrupēt divos blokos: (1) valsts varas absolutizēšanas ideju bloks,⁹⁰ (2) liberālo ideju bloks – piemēram, indivīda Tiesības, cilvēku dabiskā vienlīdzība u.c. Hobsa tēze "Ne patiesība, bet autoritāte rada Tiesības"⁹¹ pirmšķietami nesaskan ar dabisko Tiesību koncepciju, tomēr precīzāku skatījumu var iegūt, analizējot arī Hobsa veikto sabiedriskā līguma idejas sasaisti ar politisko taisnīgumu. Darbā "Leviathan" (1651)⁹² Hobss traktē cilvēku kā dabisku "mehānismu" un uzsver, ka dabiskā stāvoklī cilvēki rīkojas vadoties no dabiskā

---

⁸⁹ Grotius, H. (1609). *Mare Liberum Sive De Jure Quod Batavis Competit Ad Indicana Commercium*. Dissertatio. 70 s.

⁹⁰ Hobbes, T. (1642). *De Cive / Or The Citizen*. Paris. Hobbes, T. (1650). *De corpore politico / Or The elements of law, moral & politick. With discourses upon several heads; as of the law of nature. Oathes and covenants. Severall kind of government. With the changes and revolutions of them*. London: Printed for J. Martin, and J. Ridley, and are to be sold at the Castle in Fleet-street, by Ram-Alley. Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p.

⁹¹ Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p. / p. 290.

⁹² Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p.

pašsaglabāšanās likuma. Tātad, cilvēkiem ir Tiesības uz *pašsaglabāšanos*, ko Hobss dēvē par "dabiskajām Tiesībām". Teorētiski, šis formulējums paredz darbības, kuras cilvēks patiesi uzskata par nepieciešamām savas dzīvības saglabāšanai. Tomēr, šo attaisnojumu var izmantot jebkādas rīcības pamatošanai, un, tādējādi, praksē dabiskās Tiesības pārvēršas par Tiesībām uz visām lietām.⁹³ Katram ir vienādas Tiesības uz visu arī tādēļ, ka visi cilvēki ir radīti vienlīdzīgi - ikvienam ir Tiesības uz to, ko viņš spēj iegūt ar spēku. Šo situāciju, kad spēks aizstāj Tiesības, Hobss apraksta ar formulu "visu karš pret visiem" (*bellum omnium contra omnes / war of all against all*). "Dabiskajā stāvoklī" cilvēki ir vienlīdzīgi un brīvi, katrs pretendē uz jebko un katrs ir "tiesnesis pats sev", kas neizbēgami izraisa konfliktus. Baidoties, ka citi, atsaucoties uz dabiskajām Tiesībām, var uzbrukt pirmie, daži cilvēki var rīkoties preventīvi. Turklāt, pastāv arī cilvēki, kuri izmantojot preventīvus pasākumus, var uzurpēt varu.⁹⁴

Šāda kara apstākļos "ikviena Tiesības uz visu" nozīmē, ka faktiski nevienam nav nekādu Tiesību. Saprotot, ka permanentais karš nesaskan ar pašsaglabāšanās mērķi, katrs cilvēks, kā racionālā būtne, meklē mieru.⁹⁵ Tieši pašsaglabāšanās instinkts aicina apzināt *dabiskus* likumus. Kopumā Hobss norāda uz deviņpadsmit dabiskiem (*nemainīgiem un mūžīgiem*) likumiem: (1) meklēt mieru; (2) pasargāt sevi; (3) pildīt līgumus, jo tas ir taisnīgi; (4) būt pateicīgam; (5) savstarpēji piekāpties - rēķināties ar citu cilvēku interesēm; (6) piedot apvainojumus; (7) atcerēties, ka soda mērķis ir pāraudzināšana; (8) neapvainot citus; (9) nebūt lepnam; (10) nebūt augstprātīgam; (11) būt objektīvam; (12) lietojot kopīgas lietas, nodrošināt vienādas Tiesības; (13) nedalāmās lietas izmantot izlozes kārtībā; (14) atzīt *dabiskās izlozes* izpaušmes - pirmdzimtības Tiesības un pirmās īpašumtiesības; (15) miera jautājumos nodrošināt starpnieku neaizskaramību; (16) paļauties uz šķīrējtiesneša lēmumu; (17) neviens nedrīkst būt tiesnesis pats sev; (18) neviens nedrīkst būt tiesnesis lietā, kurā ir personīgi ieinteresēts; (19) tiesnesis nedrīkst uzticēties vienai pusei vairāk nekā otram.

Konceptuāli, šos dabiskos likumus var aptvert formulā "nedari citam to, ko negribi lai nodara tev". Proti, Hobsam dabiskais likums ir *brīvība* "darīt" vai "nedarīt", bet pozitīvais likums ir *pavēle* "darīt" vai "nedarīt".⁹⁶ Dabiskie likumi ir nemainīgi, mūžīgi un ir zināmi katram prātīgām cilvēkam, tomēr dabiskā stāvoklī tie *nav garantēti*. Dabiskais stāvoklis izbeidzās brīdī, kad visi noslēdz vienošanos par pilsoniski sabiedrisko stāvokli, turklāt, lai

⁹³ Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p. / 1, XIV, p. 99.

⁹⁴ Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p. / 1, XI, p. 77.

⁹⁵ Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p. / 1, XV, p.123.

⁹⁶ Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p. / 1, XV, p.122.

īstenotu kopīgus mērķus un nodrošinātu mieru, ir nepieciešama valsts.⁹⁷ Suverēns kā likumdevējs nevar ignorēt dabiskos likumus, bet gadījumos, kad pozitīvie likumi "klusē", padotajiem ir jāvadās pēc veselā saprāta, t.i. pēc dabiskajiem likumiem.

17.gadsimts ir Anglijas pilsoņu kara un revolūcijas laiks (1641-1651), kad iepriekšējā izpratne par dabiskajām Tiesībām (kā par saprātīgiem uzvedības noteikumiem, sabiedrības funkcionēšanas nodrošināšanai) sāk transformēties - dabiskās Tiesības sāk uztvert un traktēt kā neatņemamās *cilvēktiesības*. Piemēram, dzejnieks **Džons Miltons** (John Milton, 1608–1674), pamatojoties uz tēzi, ka visi cilvēki, būdami "Dieva tēls un līdzība" ir dzimuši brīvi, aizstāv domas brīvību, vārda brīvību un sirdsapziņas brīvību. Miltonam Tiesības ir nevis varas iestāžu priekšraksti, bet normas, kuru autoritāte pilnībā izriet no priekšrakstu *iekšējā taisnīguma*.

Savukārt, **Oldžernons Sidnejs** (Algernon Sydney, 1622-1683) darbā "Discourses Concerning Government" (1698)⁹⁸ pauž uzskatu, ka valsts rodas vai nu likumīgi (ievēlētā valdnieka un tautas vienošanās rezultātā), vai nelikumīgi (vardarbīgi). Sabiedriskais līgums ir varas pamats, kas vērsts uz indivīdu pašsaglabāšanos: nedz vara, nedz "radniecība ar Ādamu" neveido Tiesības. Tiesību vienīgais pirmavots ir daba, tāpēc dabiskajām Tiesībām pakļaujas visi; dabisko Tiesību pamatprincips un balsts ir suverenitātes princips: tauta ir augstākais varas nesējs, vienīgi tautai ir Tiesības gāzt tautas dibināto varu. Tautai ir jābūt iesaistītai likumu izstrādē un pieņemšanā, bet šo likumu kritērijam un mērauklai ir jābūt dabiskajām Tiesībām. Likums, kas neatbilst šādai prasībai, nav likums, un tas nav pildāms.

Semjuels Pufendorfs (Samuel von Pufendorf, 1632-1694) papildina Grocija un Hobsa idejas ar saviem uzskatiem par *jus gentium*. Darbā "De Jure Naturae et Gentium" (1672) Pufendorfs secina, ka dabiski likumi aprobežojas ar cilvēku rīcības regulēšanu. Pretēji Hobsam, Pufendorfs secina, ka "dabiskais stāvoklis" ir nevis karš, bet miers. Tomēr, šis miers ir nedrošs, tāpēc cilvēces saglabāšanai ir vajadzīgi papildus mehānismi. Valsts griba ir šo valsti veidojošo atsevišķo gribu kopsumma, tāpēc valstij ir jā rūpējas par cilvēku drošību. Šis valdnieku un pārvaldāmo savstarpējas cieņas koncepts Pufendorfa izpratnē ir saprāta pamatlikums, kas ir dabisko Tiesību pamats. Valsts rašanās jautājumā Pufendorfs atbalsta līguma teoriju - sākotnējā stāvoklī indivīds baudīja brīvību un neatkarību, bet, pieaugot cilvēku skaitam, pieauga arī viņu egoisms. Šajā situācijā pastāvēja reāli draudi dabisko vajadzību apmierināšanai, jo ļaunuma izpausmes kļuva arvien biežākas. Savukārt, nepieciešamība turpināt dzīvot grupās nemazinājās, jo ārpus sabiedrības cilvēka dzīve bija

---

⁹⁷ Hobbes, T. (1651). Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p. / 2, XX, p. 133.

⁹⁸ Sidney, A. (1698). Discourses Concerning Government. London.

neiespējama. Nepieciešamības dēļ, cilvēki *vienojoties* ir noteikuši valstiskumu, valsts formu un saistības.

Pufendorfa Tiesību izpratnes koncepcija ir balstīta uz pienākumu teoriju: (1) prāts nosaka vispārējus *pienākumus*, kuru ievērošana padara iespējamu cilvēku kopienas pastāvēšanu; (2) no cilvēku veidotiem likumiem (priekšrakstiem) izriet *pienākumi*, kas personai jāveic kā noteiktās kopienas loceklim; (3) no Dievišķās būtības izriet kristīgo cilvēku *pienākumi*. No šiem trīs pienākumiem attiecīgi, veidojas trīs nozares: (1) dabiskās Tiesības, kas ir kopīgas visām tautām un prasa darīt to, ko prāts un veselais saprāts atzīst par vajadzīgu cilvēku kopienai; (2) atsevišķu valstu likumi (šo likumu saturs dažādās valstīs var būtiski atšķirties), kas prasa paļauties uz to, ko noteicis likumdevējs – šajā ziņā starptautiskās Tiesības ir paražu vai starptautisku līgumu rezultāts;⁹⁹ (3) Dievišķais morāles likums, kas prasa ievērot Desmit baušļus. Dabiskās Tiesības ir taisnīguma iemiesojums, taisnīguma kritērijs, taisnīguma mērs, pozitīvas jurisprudences priekšnoteikums. Priekšnoteikums un rezultāts nevar nonākt pretrunā, tāpēc cilvēku veidotajiem likumiem ir pilnībā jāatbilst dabisko Tiesību saturam.

Hobsa piedāvāto valstiskuma izpratni apšaubā **Džons Loks** (John Locke, 1632-1704). Darbā "Two Treatises of Government" (1689)¹⁰⁰ ir pausts uzskats, ka pirmatnējās sabiedrības, noteiktā evolūcijas posmā, kad ikviens varēja sevi uzskatīt par "karali", kļuva acīmredzams, ka arvien biežāk rodas strīdi un domstarpības. *Vispārēji atzītas* pārvaldes struktūras trūkuma dēļ, strīdi tika risināti ar spēku, nevis pamatojoties uz likumu. Šī situācija piespieda cilvēkus vienoties par politiskās kopienas - valsts izveidošanu. Atšķirībā no Hobsa, Loks uzskata, ka valstij cilvēki ir nodevuši nevis *visas* savas Tiesības kopumā, bet *tikai daļu* no savām dabiskajām Tiesībām.

Valsts ir politiskā vara, kas kopīgā labuma vārdā izstrādā un pieņem likumus ar atbilstošām sankcijām, izveido tiesu institūcijas konfliktu risināšanai, soda noziedzniekus, uzrauga īpašuma neaizskaramību un aizsargā cilvēkus no ārējiem ienaidniekiem. Savukārt, indivīds saglabā Tiesības uz dzīvību, brīvību, vienlīdzību, īpašumu utt. Šīs Tiesības ir *neaižskaramas*, svētas, un valsts nekādā gadījumā nevar tajās iejaukties. Tieši pretēji, valstij vajadzētu pildīt savu galveno pienākumu - nodrošinot ikvienam indivīdam iespēju dzīvot savu dzīvi, īstenojot savas intereses. Loks atbalsta dabisko Tiesību koncepciju, kuru papildina ar idejām par sabiedrisko līgumu, tautas suverenitāti, indivīda neatņemamajām Tiesībām, likuma

⁹⁹ Pufendorf, S. (1660/1661). *Elementorum Jurisprudentiae Universalis Libri duo*. Den Haag: Adriani Vlaco. 383 s.

Pufendorf, S. (1673). *De Officio Homins et Civis Juxta Legem naturalem*. Londinum Scanorum.

¹⁰⁰ Locke, J. (1689/1690). *Two treatises of government / in the former: the false principles and foundation of Sir Robert Filmer and his followers are detected and overthrown*. London: Awnsham and Churchill. [1698]. 358 s.

varu, Tiesībām sacelties pret despotismu un tirāniju. Likumam vajadzētu būt par atribūtu, kas veido valsti un kas, ar tautas kopīgu piekrišanu, ir atzīts par labā un ļaunā mēru konfliktu atrisināšanā. Likums ir stabilas un ilgtermiņa darbības akts, kas katrai racionālai būtnei norāda uz tādu rīcību, kas atbilst viņa paša interesēm un kopēja labuma sasniegšanai.

Pretēji Hobsam, Loks uzskata, ka atrasties dabiskajā stāvoklī *ir labāk* nekā pakļauties Suverēna *patvaļīgai* varai. Dabiskais stāvoklis tiek definēts kā cilvēka pilnīgas brīvības stāvoklis dabas likuma ietvaros, neatkarīgi no jebkura cita cilvēka gribas. Dabisko stāvokli pietiekami labi regulē dabas likums, kam ir ne tikai ētiska, bet arī *juridiska* nozīme: tā kā visi cilvēki ir vienlīdzīgi un neatkarīgi, neviens no viņiem nedrīkst kaitēt otra dzīvībai, veselībai, brīvībai vai īpašumam. Dabiskās Tiesības dabiskā stāvoklī nav pienācīgi nodrošinātas, jo nav izstrādātā, labi zināmā un noteiktā likuma, kas tiktu atzīts un pieņemts pēc kopīgas vienošanās kā "taisnīguma norma". Dabiskajā stāvoklī trūkst zinoša un objektīva tiesneša; bieži vien trūkst arī spēka, kas varētu uzlikt taisnīgu sodu un izpildīt to. Loka ieskatā, brīvība un vienlīdzība, kas valda dabiskajā stāvoklī, iemieso pašlabumu. Tomēr, sabiedrībā nevar pastāvēt absolūta vienlīdzība: lai arī cilvēki pēc būtības ir vienlīdzīgi, bet vienlīdzība neattiecas uz vecumu, tikumību, nopelniem un izcelsmi. Neskatoties uz minēto, visiem cilvēkiem ir vienādas Tiesības uz *dabisko brīvību*. Galvenie brīvības draudi ir absolūtās varas koncentrācija, tāpēc varas pilnvaras ir jāsadala starp: (1) likumdošanas varu - kurai ir Tiesības norādīt, kā ir jāizmanto valsts vara, lai saglabātu kopienu un tās locekļus; (2) izpildvaru - kurai ir jāuzrauga likumu ieviešana; un (3) tiesu varu.

Izveidojot likumdošanas, izpildvaras un tiesu iestādes, cilvēki neatsakās no savām Tiesībām - viņi atsakās no varas, kuras nesakārtota, neregulēta izmantošana rada visas dabiskā stāvokļa neērtības. Loka ieskatā, valsts pamats ir vienošanās, bet likumdošanas vara ir cilvēku radīta un balstās uz cilvēku piekrišanu. Konsenss leģitimē valsts varu, jo kad cilvēki ir piekrituši izveidot kopienu vai valsti, viņi jau ir apvienojušies un veido vienotu politisko organismu, kurā vairākumam ir Tiesības rīkoties un lemt par pārējiem, jo valsts galvenais mērķis ir "kopīgais labums".

Loks pamato arī likumības konceptu: visu vienlīdzība likuma priekšā, spēja rīkoties patstāvīgi visos gadījumos, kad tas nav aizliegts ar likumu. Cilvēku veidotajiem likumiem ir jāatbilst dabiskajam likumam, t.i. jāgarantē *neatņemamas* Tiesības un brīvības, pretējā gadījumā likumus nevar piemērot. Likumdošanas varu ierobežo "sabiedriskais labums" un dabas likums, kas neļauj patvaļīgu, despotisku rīcību. Likumdošanas varu nevar nodot nevienai personai, un pašiem likumdevējiem *ir saistoši* viņu pieņemtie likumi. Loks pamato arī cilvēku Tiesības pretoties varai - kopiena pastāvīgi saglabā savu augstāko varu glābt sevi no jebkura, pat likumdevēja, ja likumdevējs apdraud padoto brīvību un īpašumu.

Risinot jautājumu par dabiskajām Tiesībām, **Benedikts Spinoza** (Benedictus de Spinoza, 1632 -1677) visupirms pievēršas "pašam dabas spēkam".¹⁰¹ Dabas likumi ir Dieva lēmumi, ko atklāj dabiskā gaisma, t.i. cilvēka prāts. Cilvēks ir dabas sastāvdaļa, un uz viņu attiecas visi dabas likumi, likumsakarības un nepieciešamība. Dabas likumi aizliedz tikai to, ko neviens nevēlas un neviens nevar. Dabiskajā stāvoklī visi ir vienlīdzīgi un visiem ir Tiesības uz visu pēc saviem ieskatiem, pēc savas brīvas gribas, tomēr, šo dabisko Tiesību reālais saturs un apjoms ir atšķirīgs un atkarīgs no katra konkrētā cilvēka faktiskās, garīgās un fiziskās "jaudas", garīgā un fiziskā spēka.

Valsts rašanās cēloņi un dabiskie pamati ir jāmeklē nevis saprāta norādēs (*ratio*), bet gan jāiegūst no cilvēku "vispārējās dabas" – no cilvēka vēlmes pašsaglabāties, no vēlmes pēc noteiktības, no vēlmes rēķināties vienīgi ar sevi pašu. Dabiskajā stāvoklī cilvēku pašsaglabāšanās netiek nodrošināta, bet dabiskā nepieciešamība parāda izeju no šī strupceļa – kopīgi vienoties par valsts izveidi. Respektīvi, lai dzīvotu saskaņā ar prāta likumiem, t.i. mierā un drošībā, cilvēkiem par to ir jāvienojas. Attiecīgi, valsts pastāvēšanas galvenais mērķis ir atbrīvot ikvienu no bailēm, garantēt drošību un spēju vislabāk saglabāt savas dabiskās Tiesības, nekaitējot sev un citiem. "Valstiskajā", jeb Spinozas terminoloģijā, "pilsoniskajā" stāvoklī, dabiskās Tiesības *neizbeidzas*, jo cilvēks turpina rīkoties saskaņā ar savas dabas likumiem, turpina "meklēt savu labumu", turpina iespaidoties no bailēm un cerībām. Pilsoniskā stāvokļa īpatnība ir augstākās varas esamība, kura darbojas kā drošības garants, kā vispārējais valsts gars. Spinozas ieskatā, tikai augstākai varai ir Tiesības izlemt, kas ir ļaunums un kas ir labums, kas ir taisnīgi un kas ir netaisnīgi. Augstākās varas pārziņā ir likumu izdošana, interpretācija un atcelšana, tiesvedības jautājumi, ierēdņu iecelšana, kara un miera jautājumi. Visiem indivīdiem ir jāpakļaujas šai varai, visiem indivīdiem ir pienākums bez ierunām izpildīt augstākās varas pavēles, pat ja tās pavēle ir absurda. Savukārt, pati augstākā vara, nav pakļauta nevienam likumam. Spinoza apzinās, ka šī ideja ir teorētiska, jo praksē nav iespējams nodot visas savas Tiesības valstij, turpinot būt par cilvēku - attiecīgi, nekad nebūs tādas augstākās varas, kura varēs darīt visu, ko vien vēlas, nerēķinoties ar dabas likumiem.

Valsts varas robežas Spinoza nosaka šādi: (1) valsts spēks ir nevis spēja uzspiest patvaļu un vardarbību, bet gan īstenot to, ko *veselais saprāts* uzskata par noderīgu visiem cilvēkiem - kad valsts rīkojas pretēji saprātam, tā "grēko" pret savu dabu; (2) ārpus cilvēku likumiem atrodas viss, ko nevar ietekmēt nedz ar draudiem, nedz ar labumiem, piemēram:

---

¹⁰¹ Spinoza, B. (1670). Tractatus Theologico-Politicus / Continens Dissertationes aliquot, Quibus ostenditur Libertatem Philosophandi non tantum salva Pietate, & Reipublicae Pace posse concedi: sed eandem nisi cum Pace Reipublicae, ipsaque Pietate tolli non posse. Hamburgi, Amsterdam: Künraht, Jan Rieuwertsz. 233 s.

cilvēku spriestspēja, mīlestība un naids, Tiesības neliecināt pret sevi, Tiesības nenogalināt savus vecākus, centieni izvairīties no nāves, Tiesības uz sirdsapziņas brīvību utt. Šie piemēri attiecas uz tām dabiskajām cilvēktiesībām, kuras *nevar atsavināt* no indivīda par labu valstij; (3) vairākuma neapmierinātības robeža – valstij ir jāņem vērā tautas viedoklis - situācijā, kad valsts vara pārkāpj līguma noteikumus, arī Spinoza atzīst cilvēku dabiskās Tiesības uz sacelšanos.

Gotfrīds Vilhelms Leibnics (Gottfried Wilhelm Leibniz, 1646-1716) izvirza dabisko Tiesību koncepcijas attīstībai nozīmīgo tēzi: idejas un patiesības mums ir *iedzimtas*, līdzīgi kā tieksmes, noslieces, ieradumi vai dabiskās potences.¹⁰² Cilvēku prātos ir implementētas tikai "patiesības sēklas", tāpēc trīs ceturtdaļas cilvēku rīkojas kā dzīvnieki, kā aprobežotie empīristi. No otras puses, cilvēkiem nav jājūtas vājiem un pazemotiem, bet jārēķinās ar Dievišķo atbalstu: cilvēki paši ir "mazi Dievi". Gan maņas, gan teorētiskās zināšanas ir iedzimtas, tāpēc cilvēka dvēsele nav *tabula rasa*, bet gan bezgalīgi saturīga pasaule. Ļaunuma cēlonis ir zināšanu trūkums un kļūdaini vērstas brīvas gribas rezultāts. Kļūdas izriet no nepareizi izdarītās izvēles, ļaunprātīgi izmantotās spējas brīvi izvēlēties. No vienas puses, pasaule bez brīvās gribas būtu garlaicīgs mehānisms, kurā katra cilvēka darbība būtu iepriekš noteikta, kas neliecinātu par pasaules pilnīgumu, jo pilnība ir brīvība. Brīvība ir racionāla subjekta pašdarbība, kuras virzītājspēks ir arvien pamatotāki motīvi.¹⁰³ No otrās puses, pasaule, kurā valda brīva griba, atrodas patvaļas rokās, kur kopā ar iepriekšējo noteiktību pazūd gan harmonija, gan pilnība. Leibnics, apzinoties šo fatālisma un voluntārisma kolīziju, mēģina rast risinājumu morāles kategorijās, noradot, ka tam, kam nav spriešanas, kad viņš rīkojas, nav arī brīvības.¹⁰⁴

Kristiāns Tomazijs (Christian Thomasius, 1655-1728) uzsver, ka cilvēks ir sabiedriska būtne, kurai ir dabiski tiekties uz personīgo labumu un mierīgu komunikāciju ar citiem indivīdiem. Par galvenajiem cilvēku uzvedības regulatoriem Tomazijs uzskata Tiesības un morāli - vienīgais morāles avots ir personas iekšējā pārliecība, kas nav atkarīga no varas rīkojumiem. Savukārt, likums, ir imperatīvs un aizliedzošs, tas nosaka tikai *ārējus* pienākumus. Tādējādi, Tiesībām vajadzētu regulēt cilvēka ārējo izturēšanos, nevis iejaukties viņa garīgajā brīvībā. Dabisko Tiesību pamats ir morāle un rīcība, kas atbilst cilvēka racionālajam raksturam. Tomēr, morāle nav pastiprināta ar piespiešanu, tāpēc daži to neievēro un tāpēc kopsdzīves regulēšanai ir nepieciešama piespiedu vara. Varas mērķis ir

---

¹⁰² Leibniz, G. W. (1703/1704). *Nouveaux essais sur l'entendement humain*. Paris: Garnier-Flammarion. [1966] 499 p.

¹⁰³ Leibniz, G. W. (1707). *Leibnizens Gesammelte Werke Aus Den Handschriften der Königlichen Bibliothek Zu Hannover: Geschichte*. Creative Media Partners, LLC. [2018/2019].

¹⁰⁴ Leibniz, G. W. (1710). *Die Theodizee / Abhandlungen über die Gunst Gottes, die Freiheit des Menschen und den Ursprung des Elends*. Norderstedt: Books on Demand GmbH. [2008] 416 s.

saglabāt sabiedrisko mieru, attiecīgi varas priekšraksti neattiecas uz tām padoto darbībām, kuras neskar sabiedrību.¹⁰⁵ Tomazija ieskatā, valsts rodas sabiedriskā līguma rezultātā, kas noslēgts divos posmos: (1) apvienošanās valstī un (2) valdnieka iecelšana. Padotajiem ir atļauta pasīva pretošanās (nepaklausība) valdniekam, ja valdnieka varas izpaušmes pārsniedz sabiedriskā līguma ietvaru.¹⁰⁶

Dabisko Tiesību koncepcijas racionālistisko virzienu attīsta **Kristiāns Volfs** (Christian Wolff, 1679-1754). Volfs uzskata, ka dabiskajā stāvoklī cilvēkam nebija pietiekami daudz iespēju pašattīstīties, katra ģimene atsevišķi nespēja nodrošināt sevi ar visām dzīvei nepieciešamajām ērtībām. Minēto apsvērumu dēļ, vairākās ģimenes nolēma apvienoties valstī, kuras galvenais mērķis ir vispārējā labklājība un vispārējā drošība, cilvēku pilnveidošana un attīstība. Tieši vēlme pilnveidoties liek darīt labu un izvairīties no ļauna; velmi dot priekšroku labākajam, nevis sliktākajam nosaka dabiskais likums. Atbilstoši dabiskā likuma formulai "dari labu un izvairies no ļauna", Tiesības izriet no *tikumiskā pienākuma*. Dabiskā likuma redzamā izpaušme ir cilvēku veidotie likumi, kuri ir jāsaprot tikai kā zināmo rīcības brīvības mēru, kas nepieciešams pienākuma izpildei.¹⁰⁷ Respektīvi, Tiesības - ir rīcības brīvība pienākumu pildīšanai.¹⁰⁸ Ņemot vērā to, ka valsts mērķis ir veicināt tautas "kopējo labumu", Volfs iebilst pret valdnieka patvaļu un tirāniju, pret valsts patvaļu, pret neierobežotu absolūtismu. Tauta, kuras griba uztur valsti, pēc savas būtības ir brīva, tāpēc tautai ir Tiesības pretoties valsts varas mēģinājumiem noliegt cilvēku dabiskas Tiesības.

1.1.6. Dabisko Tiesību koncepcija 18.gadsimtā

Dabisko Tiesību koncepcija 18.gadsimtā attīstās divos virzienos. Pirmkārt, par dabiskajām Tiesībām galvenokārt uztver *dzīvību, brīvību un īpašumu*, otrkārt - tiek sludināta cilvēku *līdztiesība varas priekšā*. Arvien lielākā nozīme ir piešķirama laicīgām vērtībām, pasaule un sabiedrība tiek skaidrota ar prāta jēdzienu, turklāt, prāts saskan ar ticības elementiem. Loka un Hobsa idejas par sabiedrības līgumisko izcelsmi tiek papildinātas ar

¹⁰⁵ Thomasius, C. (1691). Einleitung zur Vernunftlehre. Halle. 328 s.

¹⁰⁶ Thomasius, C. (1705). Fundamenta Juris Naturae Et Gentium / Ex Sensu Communi Deducta, In Quibus Ubique Secernuntur Principia Honesti, Justi Ac Decori, Cum Adjuncta Emendatione Ad Ista Fundamenta, Institutionum Jurisprudenciae Divinae. Halae; Lipsiae: Salfeldius. [1718]. 284 s.

¹⁰⁷ Wolff, C. (1721). Vernünfftige Gedancken Von dem Gesellschaftlichen Leben der Menschen Und insonderheit Dem gemeinen Wesen / Zu Beförderung der Glückseligkeit des menschlichen Geschlechtes Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet Vernünfftige Gedanken gesellschaftlichen. Franckfurt und Leipzig: Renger. [1725] 12 Bl., 626 s.

¹⁰⁸ Wolff, C. (1740/1748). Jus naturae and Jus Gentium. Magdeburg.

sociālo problēmu analīzi. Tiek padziļināti analizēti arī faktori, kas nosaka atšķirības dažādu valstu likumos – īpaši tādi kā klimats, teritorija, reliģija, tradīcijas.

Voltērs (Voltaire / François Marie Arouet, 1694-1778) ar dabisko Tiesību koncepciju pamato visaugstākās un vispāršaistošās autoritātes - brīvības un vienlīdzības konceptus. Voltēra ieskatā, visi cilvēki ir vienlīdzīgi un tiem ir jādzīvo saskaņā ar dabiskiem likumiem - prāta likumiem. Primāra nozīme šajā ziņā ir četrām vērtībām - brīvībai, īpašumam, likumībai un humānismam. Atšķirībā no daudziem citiem domātājiem, dabisko Tiesību klāstu Voltērs *neuzskata* par immanento - aicinot likvidēt absolūtismu un privilēģijas (jo tie ir pretrunā ar cilvēka dabu), Voltērs uzskata, ka despotisko valdību aizstās saprāta un brīvības valstība, kurā ikvienam cilvēkam *tiks piešķirtas* dabiskās Tiesības - Tiesības uz personisko neaizskaramību, uz privāto īpašumu, uz vārda brīvību, preses brīvību un sirdsapziņas brīvību. Brīvības īstumu apliecina tas, ka cilvēki formāli nav atkarīgi viens no otra, tas, ka cilvēki ir autonomas vienības. Autonomo gribu haotisko sadursmi aptur reliģija - "Ja Dieva nebūtu, viņu vajadzētu izgudrot" (*Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer*).¹⁰⁹ Otrkārt, apturēt haotiskās sadursmes ir aicināti arī cilvēku rakstītie likumi – attiecīgi, brīvība nozīmē būt atkarīgam *vienīgi no likumiem*.¹¹⁰ Tāpat, arī vienlīdzības konceptu Voltērs traktē kā cilvēku *vienlīdzību likuma priekšā*, kā visu cilvēku vienādu aizsardzību, ko nodrošina likumi. Sociālo un politisko vienlīdzību Voltērs noraida, bet dalījumu bagātajos un nabadzīgajos uztver kā dabisko.

Monteskjē (Montesquieu / Charles-Louis de Secondat, 1689-1755) savu skatījumu uz Dabisko Tiesību problēmu prezentē darbā "De l'esprit des lois" (1748).¹¹¹ Monteskjē ieskatā, cilvēku rīcību regulē šādi *nemainīgie* dabiskie likumi: (1) vēlme pēc miera; (2) vēlme iegūt iztiku; (3) vēlme izteikt lūgums un izpildīt lūgums; (4) vēlme dzīvot sabiedrībā. Dabiskajā stāvoklī, kad cilvēks bija vājš un bailīgs, kad neeksistēja privātīpašums un vēlme valdīt, savstarpējās attiecības veidojās uz draudzības pamata, bet cilvēki paklausīja mūžīgajiem dabas likumiem. Apvienojoties sabiedrībā, cilvēki zaudēja sava vājuma apziņu; līdztiesība, kas pastāvēja starp viņiem, izzuda un ir sācies karš. Minētā situācija ir likusi cilvēkiem noteikt likumus, jo vienīgais veids, kā izbeigt karu, bija noteikt vienādus likumus visiem un izveidot kopējo pārvaldi. Sabiedrība, kurā pastāv valdība un likumi, ir valsts: lai dzīvotu saskaņā ar valsts likumiem, cilvēki atsakās no dabiskās neatkarības un kopīgā īpašuma. Juridiskie likumi var pastāvēt tikai prātīgo būtņu savstarpējās attiecībās. Cilvēks,

¹⁰⁹ Voltaire (1769). *Épître à l'auteur du nouveau livre des trois imposteurs*. Berlin: Bourdeaux.

¹¹⁰ Voltaire (1752). *Les Pensées sur le gouvernement*. [Garnier, tome 23. pp. 523-534.].

¹¹¹ Montesquieu, C. L. (1748). *De l'esprit des loix, ou, Du rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, &c: à quoi l'auteur a ajoute Rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque government, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, &c*. Geneve: Barrillot. 2 v.

kā būtne, kura ir apdāvināta ar prātu, pastāvīgi pārkāpj Dieva noteiktos likumus, kā arī groza paša rakstītus likums. Tāpēc Dievs atgādina par sevi Desmit baušļos, filozofi akcentē morāles likumus, bet likumdevēji aicina pildīt pienākumus, balstoties uz rakstītiem likumiem.

Monteskjē formulē likumdošanas tehnikas pamatprasības: likumiem ir jābūt lietderīgiem, savstarpēji loģiski saskanīgiem; tiem ir jābūt kodolīgiem, vienkāršiem, stabiliem. Bezjēdzīgi un neizpildāmi likumi ir kaitīgi tiesiskajai sistēmai, tāpēc cilvēku rakstītiem likumiem nevajadzētu prasīt neiespējamo (nevajadzētu būt pretrunā ar godu, morāli un reliģiju) - respektīvi, šiem likumiem ir jāatbilst taisnīgumam. Politiskā brīvība ir Tiesības darīt visu, ko atļauj likumi. Ja cilvēks varētu darīt arī to, ko aizliedz šie likumi, tad viņam nebūtu brīvības, jo pārējie varētu rīkoties tāpat. Politiskās brīvības garantijas ir *taisnīgi* likumi, varas dalīšana un efektīva tiesvedība.

Ceļojumā uz Eiropas valstīm (1728/1731) Monteskjē pēta dažādu valstu likumus un paražas, ģeogrāfiju un klimatu, iedzīvotāju temperamentu un tikumību. Balstoties uz veikto izziņu, Monteskjē secina, ka sabiedriskās dzīves likumsakarības nosaka vispārējais *nācijas gars*, kuru ietekmē fiziski un morāli cēloņi. Fiziskie cēloņi (ģeogrāfiskais faktors, klimats, augsnes stāvoklis, valsts teritorija, iedzīvotāju skaits) nosaka sociālo dzīvi agrīnajos sabiedrības posmos. Valsts gars mainās atkarībā no tās teritorijas paplašināšanās vai sašaurināšanās. Morālie cēloņi (politiskās sistēmas principi, reliģiskā pārliecība, morālā pārliecība, paražas) rakstītus likumus ietekmē daudz pamatīgāk - attīstoties sabiedrībai, morālie cēloņi pakāpeniski pilnībā izspiež fiziskus cēloņus.

Žans Žaks Ruso (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778) uzskata, ka visiem cilvēkiem ir vienādas Tiesības, jo visi cilvēki ir vienlīdzīgi kopš dzimšanas - katrs piedzimst brīvs. Nevienam nav Tiesību rīkoties ar svešo brīvību, nevienam nav varas pār sev līdzīgu. Dabisks (pirmsvalsts) cilvēces stāvoklis tiek traktēts kā "zelta laikmets", kurā nav privātīpašuma, kur cilvēki dzīvo ar vienkāršām jūtām un kaislībām, kur cilvēki ir brīvi no civilizācijas ļaunumiem un tāpēc laimīgi. Ruso ieskatā, zemes augļi pieder visiem, bet pati zeme – nepieder nevienam. Ruso pieņem, ka "pagrieziena punkts" cilvēces vēsturē ir privātā īpašuma parādīšanās - pilsoniskās sabiedrības patiesais dibinātājs ir tas, kurš, norobežojot zemes gabalu, nāca klajā ar paziņojumu "Šis ir mans!", bet apkārtējie bija tik nevainīgi, ka tam noticēja. Paradoties privātīpašumam ir parādījusies arī sociālā nevienlīdzība,¹¹² *stiprāko* pretenzijas uz īpašuma pārdali. Darba dalīšanas procesi, lauksaimniecības un amatniecības procesi kļūst arvien intensīvāki un izraisa karu. Zaudējumus no savstarpējā kara galvenokārt

---

¹¹² Rousseau, J. J. (1755). Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes. Amsterdam: Rey. [1759]. XXXIV, 178 s.

cieš tie, kam ir ko zaudēt, tāpēc bagātākie ir realizējuši plānu – izveidot valsti, kas aizsargātu gan katru atsevišķi, gan arī kopēju labumu. Valsts vara un rakstītie likumi, kuriem *visi* pakļautos ir minētās situācijas racionālākais noregulējums.

Zīmīgs ir Ruso viedoklis, ka spēks nerada nedz Tiesības, nedz morāli - jebkuras likumīgas varas pamatā var būt tikai vienošanās, arī dabiskā dzīvesveida nomaiņa ar pilsonisko dzīves veidu notiek vienojoties.¹¹³ Dabiskā vienlīdzība un brīvība, kuru, vienojoties, no katra atsevišķa indivīda *atsavina* par labu kopumam, tiek kompensēta līgumiski noteikto Tiesību un brīvību veidā. Tomēr, ar līgumu izveidotā valsts un likumi uzspieda jaunas saistības vājiem, bet stiprie palika vēl stiprāki. Ruso ieskatā, civilizācija ne tikai izkropļo cilvēka dabisko vienkāršību, ne tikai izraisa nevienlīdzību, bet arī mēģina iznīcināt dabiskās brīvības - līdz ar valsts izveidošanu dabiskās Tiesības mēģina pilnībā aizstāt ar pozitīvajiem likumiem. Situācijas uzlabošanai Ruso piedāvā *īstā sabiedriskā līguma* noslēgšanu - tādu apvienības formu, kas ar kopīgiem spēkiem aizsarga katrā personību un īpašumu, bet katrs (būdam saistīts ar visiem), tomēr pakļaujas tikai sev pašam un paliek tikpat brīvs kā iepriekš. Minētā mērķa sasniegšanai Ruso piedāvā īpašus mehānismus: (1) periodiskās tautas sapulces divu jautājumu apspriešanai: vai tauta vēlas saglabāt pašreizējo valdīšanas formu; vai tauta atstāj varu tam, kam tā šobrīd ir uzticēta. Ruso uzsver, ka Tauta ir tiesīga ne tikai mainīt valdīšanas formu un valdnieku, bet arī izbeigt sabiedrisko līgumu un *atgūt* dabisko brīvību; (2) specialā iestāde ("Tribunāts"), kura kontrolētu likumu pareizo izpildi un cenzūru; (3) pilsoniskās reliģijas izveide, kura varētu politiski līdzdarboties pilsonisko tikumu audzināšanā.

Minētie priekšlikumi balstās uz tautas suverenitātes ideju: tautai, kā vienīgajam Suverēnam, ir īpašas pazīmes – suverenitātes nedalāmība, absolūtais raksturs, vairākuma nekļūdīgums un Tiesības izdot likumus. Ideja par neatņemamo un neatsavināmo tautas suverenitāti prasa, lai valstī katrs cilvēks pakļautos tikai savai gribai un saglabātu savu brīvību - to var nodrošināt ar tautas kontroles nodibināšanu par varas rīcību un ikkatra līdzdalību kopējos lēmumos, jo likumdošanas vara būtu jāīsteno tikai pašam Suverēnam - tautai. Likumi ir pilsoniskās apvienības nosacījumi, tāpēc tautai, kas pakļaujas likumiem, ir jābūt šo likumu veidotājai - jebkurš likums, ja pati tauta nav tieši apstiprinājuši, nav spēkā. Ruso norāda uz četriem likumu veidiem: (1) politiskie likumi - nodibina attiecības starp tautu un valsti un nodrošina politisko vienotību; (2) "pilsoniskie" likumi - regulē attiecības indivīdu starpā, kā arī starp indivīdiem un valsti; (3) krimināllikumi - nodrošina esošo noteikumu izpildi, nosakot taisnīgu sodu par izdarīto; (4) *vispārējie principi*, kas ir "ierakstīti cilvēku sirdīs" - tikumi, paražas, sabiedriskā doma.

---

¹¹³ Rousseau, J. J. (1762). *Du Contrat social ou Principes du droit politique*. Paris: Garnier. 514 p.

Atsaucoties uz Cicerona idejām, **Denī Didro** (Denis Diderot, 1713-1784) uzsver, ka dabiskais likums ir mūžīga un nemainīga kārtība, pēc kuras cilvēkam jāvadās savās darbībās. Šīs kārtības pamatā ir būtiskā atšķirība starp labo un ļauno, ko nosaka visu domājošo cilvēku apstiprinājums. Tomēr, pastāv arī slikti audzināti, izvirtuši cilvēki, kuri ir sagrozījuši savus dabiskos principus un kuri liek savam prātam klusēt - šādi cilvēki dzird tikai savu aizspriedumu balsi, viņus vada kaislības un iekāres. Šie cilvēki uzstāj, ka viņi *nepamana* šo dabisko atšķirību starp labo un ļauno, tomēr arī viņu starpā nav neviena tik ļaunā, kurš, pat būdams pārliecināts par savu nesodāmību, bez mazākās nožēlas, drosmīgi izdarītu slepkavību un negribētu (ja tas būtu iespējams), iegūt labumus citā, nenoziedzīgā veidā. Didro uzskata, ka nav neviena cilvēka, kurš, pat būdams dabiskajā stāvoklī un rūpējoties par pašsaglabāšanos, negribētu izvairīties no citu cilvēku noslepkavošanas. Tikumības rakstus, kas ir ierakstīti mūsu dvēselēs, uz dažiem mirkliem var slēpt kaislības - tomēr par kaislības nevar šos rakstus izdzēst, jo tie *nav izdzēšami*. Dabiskais likums ir ierakstīts mūsu sirdīs tik skaidri, tik izteiksmīgi, tik spilgti, ka nav iespējams to neatzīt.¹¹⁴ Ja nepareizu rīcību pret sabiedrību nosoda likumi, tad ļaunumus, kurus nevar noregulēt likumi, nosoda pati daba.

Didro traktējumā Tiesības ir taisnīguma pamats. Turklāt, Tiesības ir nesaraunami saistītas ar morāli, bet sauklis "Tiesības ir spēks" ir raksturīgs tikai *dzīvnieku* pasaulei. Centrālais moments taisnīguma meklējumos ir jautājums, vai cilvēks iegūst Tiesības rīkoties ar citu cilvēku dzīvībām, ja dod pretī *savu dzīvību*. Didro secina, ka nav noteikts, ka briesmas, kurām cilvēks pakļauj savu tuvāko, būs vienādas ar tām briesmām, kas viņam pašam draud; ka riskēt ar savu dzīvību *nenozīmē* līdzsvarot svešās dzīvības risku - tāpēc dabisko Tiesību jautājums ir daudz sarežģītāks, nekā ir pieņemts uzskatīt. Didro retoriski jautā: ja mēs atņemsim *indivīdam* Tiesības spriest par taisnīgā un netaisnīgā būtību, tad kam var adresēt šo jautājumu. Didro ieskatā, spriest par taisnīgumu, un, līdz ar ko, par dabiskajām Tiesībām, var vienīgi *cilvēce* ka tāda. Atsevišķo personu griba nav uzticama - tā var būt gan laba, gan slikta, bet cilvēces kopējā griba vienmēr ir laba - tā nekad nav bijusi nepareiza, tā nekad nebūs nepareiza. Vienīgi cilvēcei ir Tiesības noteikt visu pienākumu robežas – mums ir vissvētākās dabiskās Tiesības uz visu, ko neapšaubā *visa cilvēce*.

Tiesību ideju Didro cieši saista ar vienlīdzības ideju – neviens nevar pretendēt uz ekskluzīvām Tiesībām un privilēģijām: "Es esmu cilvēks un man nav citu patiesi neatsavināmu dabisko Tiesību, izņemot tās, kas pieder cilvēcei".¹¹⁵ Šīs universālās "gribas krātuves" izpausmes var atrast visu civilizēto tautu veidoto Tiesību pamatā, pat barbarisku

¹¹⁴ Diderot, D. (1755). Droit naturel. Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. [L'encyclopédie, Diderot et d'Alembert]. Paris. vol. 5.

¹¹⁵ Diderot, D. (1755). Droit naturel. Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. [L'encyclopédie, Diderot et d'Alembert]. Paris. vol. 5.

tautu sabiedrībās. Paklausība *vispārējai gribai* ir visu sabiedrību savienošais princips - pat ja mēs pieņemam, ka dažādu tautu vidū pastāvīgi mainās vispārējās gribas jēdziens, tad dabisko Tiesību būtība no tā nemainās.

Rakstā "Societe" (1765),¹¹⁶ Didro izvērš minētās idejas, akcentējot sešus svarīgākus momentus, kas ir būtiski dabisko Tiesību koncepcijas izpratnei: (1) Taisnīgums - ikviens atzīst, ka sabiedrībai ir kaitīgi tādi netikumi kā apmelošana, netaisnība un vardarbība. Sabiedrība nevar pastāvēt, ja cilvēki pārkāpj taisnīgumu - nekādā veidā nedrīkst kaitēt citam - nedz vārdos, nedz darbos; ir jāatlīdzina nodarītais zaudējums un ir jāpilda savas saistības, citādi cilvēki nevarētu viens otram uzticēties. Saprāts un humānisms nosaka, ka cilvēkam ir atļauts tikai tas, kas saskan ar taisnīgumu un pienākuma apziņu; (2) pakļautība un padotība ir sociāla saikne, bez tās nevar nodrošināt kārtību nedz ģimenē, nedz valsts pārvaldē. Sabiedriskā līguma mērķis ir panākt, lai sabiedrība būtu pēc iespējas laimīgāka. Attiecīgi, valdniekam ir pienākumi pret padotajiem, bet padotajiem ir pienākumi pret valdnieku - pie varas esošajiem ir jāveicina sabiedrības laime, bet padotajiem ir jāpakļaujas; (3) vara ir likumīga tiktāl, ciktāl tā veicina mērķu sasniegšanu, kuru dēļ tā tika izveidota. Varas patvaļīga izmantošana nozīmētu sabiedrības iznīcināšanu; (4) reliģija - lai cik ticamas būtu tikumības maksimas un lai cik noderīgas tās būtu sabiedrībai, bez reliģijas tajās nav nekā stingra un neapšaubāmi saistoša. Kas var piespiest alkatīgu cilvēku atteikties no tūlītējā labuma, ja viņš izvēlējās izturēties pret citiem bez iecietības? Vai viņu apturēs sirdsapziņas pārmetumi? Vai bailes no soda, ja viņu "piesedz" vara? Vai kauna un apmulsuma sajūta, ja viņš slēps savu noziegumu no citiem? Vai citu cilvēku viedoklis, ja augstprātība liek pārkāpējam ņemt vērā tikai savu viedokli? Cilvēku ar šādiem radikāliem uzskatiem nav daudz, bet to skaits ievērojami pieaugs, ja atteikties no reliģijas – tieši reliģija varētu ierobežot kaislības, augstprātību, samaitātību, liekulību. Bailes no Dieva, pilnīgā paklausība viņa gribai ir ļoti efektīvs līdzeklis, lai piespiestu cilvēkus darīt to, kas ir nepieciešams gan viņiem pašiem, gan sabiedrībai. Iznīcinot reliģiju, tiks satricināta visu morālo tikumu celtne - tai nebūs pamata; (5) sabiedrībai, kuru aizsargā vienīgi cilvēku veidotie likumi, pietiek spēka vienīgi *iztraucēt* iespēju *atklāti* pārkāpt priekšrakstus, savukārt, vairāki noziegumi, kuriem nav liecinieku, paliek nesodīti. Respektīvi, sabiedrība ir radījusi jaunus pienākumus, nespējot nodrošināt to bezierunu ievērošanu. Dabiskajā stāvoklī bija maz ko vēlēties, un bija maz vēlmju, ko vajadzētu iegrozīt - bet, nodibinoties sabiedrībām, vajadzības pieauga, jo uzlabojās dzīves apstākļi; (6) kad cilvēki nodibināja pilsonisko sabiedrību, viņi atteicās no savas dabiskās

---

¹¹⁶ Diderot, D. (1765). Société. Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. [L'encyclopédie, Diderot et d'Alembert]. Paris. vol. 15.

brīvības un pakļāvās pilsoniskā Suverēna varai – lai efektīvāk pretotos vardarbībai, savstarpēji aizsargāties pret citu cilvēku iespējamo kaitējumu.¹¹⁷

Atbilstoši Didro ieskatiem, tautas suverenitāte ir dabiskā - visi cilvēki ir dzimuši vienādi (cilvēku vienlīdzība izriet no ķermeniskās līdzības), tāpēc ir taisnīgi, ka katram cilvēkam ir tādas pašas Tiesības kā citam. Minēto tēzi Didro attiecina arī uz starptautiskajām Tiesībām - citu tautu apspiešana *neatbilst* dabiskajām Tiesībām, jo visas rases ir vienlīdzīgas, dominējošo tautu nav. Balstoties uz tautas suverenitātes principu, Didro secina, ka augstākajai varai ir nevis Dievišķa, bet cilvēciskā izcelsme. Suverenitāte pieder tautai, attiecīgi, valdnieki ir tikai tautas gribas izpildītāji. Tautai ir Tiesības piešķirt valdniekam varu, kā arī ir Tiesības šo varu atņemt. Politiskai brīvībai nepietiek, ja pavalstnieku aizsargā vienīgi no cita pavalstnieka draudiem, papildus tam ir nepieciešams, lai katrs pavalstnieks un visa sabiedrība kopumā būtu pasargāti no *valdnieka* prettiesiskajiem draudiem. Didro uzskata, ka cilvēki, savstarpēji vienojoties, veido valsti, lai nevienlīdzības *faktiskajos* apstākļos garantētu dabiskās Tiesības. Piekrītot apvienojoties, indivīdi nodod valstij *tikai daļu* no savām dabiskajām Tiesībām apmaiņā pret dabiskās brīvības un laimes garantijām. Tāpēc cilvēku veidoto likumu pamatā ir jābūt *kopīgām interesēm*, kopīgai gribai. Nevienai personīgai gribai nav Tiesību pieprasīt dominējošo stāvokli attiecībā uz kopējo gribu, neviens nevar noteikt likumus tikai personisku iemeslu dēļ. Prātīgajā valstī visa likumdošanas darbība izriet no dabisko Tiesību principiem: gadījumā, ja spēkā esošie likumi nesaskan ar dabiskajām Tiesībām, tad šiem likumiem nevajadzētu pastāvēt - tos būtu jāatceļ.

Pols Anrī Tirī Holbahs (Paul-Henri Thiry d'Holbach, 1723—1789) uzskata, ka Tiesības ir viss, ko sabiedrības *taisnīgie* likumi ļauj darīt sabiedrības locekļiem *personiskās* laimes sasniegšanai. Apvienojoties, lai dzīvotu sabiedrībā, cilvēki noslēdza vienošanos, saskaņā ar kuru viņi apņēmas sniegt savstarpējus pakalpojumus un nekaitēt viens otram. Tomēr, cilvēks pēc būtības tiecas *nerēķināties* ar apkārtējiem un ir vajadzīgs spēks, kas varētu noturēt cilvēku pienākumu robežās: šis spēks ir likums - sabiedrības locekļu gribas summa. Tā kā sabiedrība, īpaši liela, var pulcēties tikai ar grūtībām un tās gribas izteikšanu pavadītu nemieri, tā ir spiesta izvēlēties personas, kurām var uzticēties. Tāda ir jebkuras valdības izcelsme, kas ir likumīga *tikai tad*, ja tās pamatā ir sabiedrības *brīvprātīga* piekrišana. Bez šādas piekrišanas vara īsteno vienīgi vardarbību, uzurpēšanu un laupīšanu. Tā kā valdība savu varu aizņemas no sabiedrības, sabiedrība var šo valdību atcelt, mainīt valdīšanas formu, paplašināt varas robežas vai otrādi, ierobežot piešķirto varu. Attiecībā uz saviem valdītājiem sabiedrība vienmēr saglabā augstāko varu, jo *neiznīcināmais* dabas likums pieprasa, lai daļa

---

¹¹⁷ Diderot, D. (1765). Société. Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. [L'encyclopédie, Diderot et d'Alembert]. Paris. vol. 15.

būtu pakļauta veselumam. Lai likumi būtu taisnīgi, likuma nemainīgajam mērķim ir jābūt kopīgajām interesēm, t.i. sabiedrības locekļu lielākam skaitam jānodrošina tie labumi, kuru iegūšanai viņi apvienojas: šīs priekšrocības ir brīvība, īpašums un drošība. Ja brīvība ir iespēja savas laimes sasniegšanai darīt visu, kas nekaitē citu sabiedrības locekļu laimei, tad apvienojoties sabiedrībā, katrs indivīds atsakās no savas dabiskās brīvības daļas, kura var kaitēt citu indivīdu brīvībai.¹¹⁸

Dabisko Tiesību koncepciju 18.gadsimtā attīsta arī citi teorētiķi, piemēram, **Nikolas Gundlings** (Nikolaus Hieronymus Gundling, 1671-1729) darbā "Status naturalis Hobbesii in corpore iuris civilis defensus et defendendus" (1706);¹¹⁹ **Gotfrīds Ahenvals** (Gottfried Achenwall, 1719-1772) darbā "Ius naturae in usum auditorum" (1767/1768);¹²⁰ **Ādams Glafejs** (Adam Friedrich Glafey, 1692-1753) darbā "Recht der Vernunft" (1746);¹²¹ **Johans Ikštats** (Johann Adam Ickstatt, 1702-1776) darbā "Positiones iuris naturalis" (1746);¹²² **Karls Martinijs** (Karl Anton von Martini, Freiherr zu Wasserberg, 1726-1800) darbā "De lege naturali" (1780);¹²³ **Ludvigs Hofners** (Ludwig Julius Friedrich Höpfner, 1734-1797) darbā "Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften und der Völker" (1780);¹²⁴ **Francs Cailers** (Franz Zeiller, 1751-1828) darbā "Das natürliche Privat-Recht" (1808);¹²⁵ **Johans Hofbauers** (Johann Christoph Hoffbauer, 1766-1827) darbā "Naturrecht aus dem Begriffe des Rechts entwickelt" (1793);¹²⁶ **Gotlībs Hufelands** (Gottlieb Hufeland, 1760-1817) darbā "Lehrsätze des Naturrechts und der damit verbundenen Wissenschaften" (1795)¹²⁷ u.c.

18.gadsimta domātāju iestrādnes ievirza dabisko Tiesību koncepciju citā gultnē, pārlietot "smaguma centru" no Dieva uz dabu. Lai arī visi redzamākie 18.gadsimta tiesībfilozofi atzīst reliģijas nepieciešamību - kā garīgās varas autoritāti, kā kārtības uzturēšanas priekšnosacījumu, kā pretstatu pilnīgi neierobežotai brīvībai, - arvien biežāk tiek

¹¹⁸ Holbach, P. H. (1770). *Système De La Nature, Ou Des Loix du Monde Physique et du Monde Moral*. Amsterdam: Londres. [1777]. 416 s.

¹¹⁹ Gundling, N. (1706). *Status naturalis Hobbesii in corpore iuris civilis defensus et defendendus*. Occasione L. 5 de Iust. et I. Halle: Zeitler. 44 s.

¹²⁰ Achenwall, G. (1767/1768). *Ius naturae in usum auditorium*. Gottingae: Bossiegel.

¹²¹ Glafey, A. (1746). *Recht der Vernunft / Worinnen die Lehren dieser Wissenschaft auf feste Gründe gesetzt, und nach selbigen, die in Welt-Händeln, auch unter denen Gelehrten vorgefallenen Streitigkeiten durchgegangen verbessert und stark vermehret, auch mit einem Vollständigen Real-Register versehen*. Frankfurt [u.a.]: Riegli. 1207 s.

¹²² Ickstatt, J. (1746). *Positiones iuris naturalis*. Ingolstadium.

¹²³ Martini, K. (1780). *De lege naturali*. Vindobonae: Kurzböck. 214 s.

¹²⁴ Höpfner, L. (1780). *Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften und der Völker*. Gießen; Krieger. 240 s.

¹²⁵ Zeiller, F. (1808). *Das natürliche Privat-Recht*. Wien: Wappler und Beck. 246 s.

¹²⁶ Hoffbauer, J. (1793). *Naturrecht aus dem Begriffe des Rechts entwickelt*. Halle: Hemmerde Schwetschke. 334 s.

¹²⁷ Hufeland, G. (1795). *Lehrsätze des Naturrechts und der damit verbundenen Wissenschaften*. Jena: Cuno. 400 s.

uzskatīts, ka cilvēktiesību avots ir *pati daba*. 18.gadsimts ir laiks, kad norisinās baznīcas galīgā sekularizācija - baznīcas jurisdikcijas ierobežošana, baznīcas kontroles atcelšana valsts lietās. Sekularizējot valsts Tiesības (piemēram, atceļot karaļu iesvētīšanu u.tml.), identiskie procesi neizbēgami izvēršas arī saistību Tiesībās, ģimenes Tiesībās; notiek pat tiesiskās apziņas sekularizācija – *cilvēktiesību* tēma kļūst neatkarīgā no reliģiskās pārlicības. Baznīcas pārziņā faktiski paliek tikumiskā joma, bet tiesiskais regulējums tiek pārņemts valsts ekskluzīvā kompetencē. Pakāpeniski notiek politiskā centralizācija, veidojas nacionālās valstis, attīstās patriotisms kā vispār nacionālo interešu izpausme. Katrā valstī nostiprinās sava centralizētā armija, tāpēc daudz aktuālāks kļūst starptautisko Tiesību jautājums. Papildus tam, daudzu valstu savstarpējā saimnieciskā saistība un atkarība ļauj izvirzīt idejas par *vispasaules* Tiesībām.

1.1.7. Dabisko Tiesību koncepcija 19.gadsimtā

19.gadsimtā turpinās dabisko Tiesību koncepcijai nozīmīgs process – valsts un baznīcas "lomu maiņa" - valsts ieņem baznīcas vietu: reliģija zaudē savu integrējošo nozīmi, bet integratīvo funkciju pārņem Tiesības. Reliģija kļūst par pilsoniskās sabiedrības, nevis valsts lietu; personības iekšējās, privātās izpausmes joprojām saistās ar reliģiju, tomēr jebkura personības publiskā rīcība notiek valsts kontrolē. "Dievišķo Tiesību" konceptu lielā mērā aizstāj dabisko Tiesību koncepts, bet dabisko Tiesību koncepcijas ietvaros tiesiskā doma izvēlas trīs ceļus – (1) ārējā konteksta ignorēšana un pieturēšanos pie iepriekšējo gadsimtu tradīcijām; (2) valsts pārziņā esošo likumu kritika no anarhisma pozīcijām; (3) koncepcijas "pielāgošana" apkārtējās dzīves realitātēm un jauno traktējumu meklējumi. Viens no tipiskajiem "pirmā ceļa" adeptiem ir Vinčenco Džoakīno Rafaēls Luidži Peči (Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci, 1810-1903) – Romas pāvests **Leons XIII** (Leo XIII) 1878-1903.gados. Turpinot Akvīnas Toma tradīcijas, Leons XIII uzskata, ka cilvēks piedalās Radītāja gudrībā un labestībā. Viņš cilvēkam piešķir spēju valdīt pār savu rīcību un vadīt sevi, lai sasniegtu patieso un labo. Dabiskais likums izsaka sākotnējo morālisko apziņu, *kas ļauj* cilvēka prātam saprast, kas labs un kas ļauns, kas patiess un kas meli: "Dabiskais likums ir ierakstīts un iegravēts katra cilvēka dvēselē, jo šis likums ir cilvēciskais saprāts, kas liek tam darīt labu un aizliedz grēkot. Taču cilvēciskā saprāta norādījumiem nevarētu būt likuma spēka, ja tie neizsacītu un neiztulkotu rīkojumus, kas nāk no kāda cita, augstāka saprāta,

kuram jāpakļaujas mūsu garam un brīvībai.¹²⁸ Spilgtākais "otrā ceļa" pārstāvis ir **Laizanders Spūners** (Lysander Spooner, 1808-1887), kurš skar minēto problemātiku darbā "The Deist's Reply to the Alleged Supernatural Evidences of Christianity" (1836)¹²⁹ un darbā "Natural Law" (1882).¹³⁰

"Trešo ceļu" pārstāv rūpīgi izstrādāts koncepts - Dabiskās Tiesības ar mainīgu saturu (Naturrecht mit wechselndem Inhalt). **Rūdolfs Štamlers** (Karl Eduard Julius Theodor Rudolf Stammler, 1856-1938) darbā "Wirtschaft und Recht Nach der Materialistischen Geschichtsauffassung" (1896) uzsver, ka Tiesību normas rodas, tiek noteiktas un sāk darboties *neatkarīgi no valsts*. Štamlers izvirza tēzi, ka tieši Tiesības, un Tiesību transformācijas nosaka sociālo dzīvi un sabiedrības attīstību, nevis otrādi.¹³¹ Vispārīgie Tiesību jēdzieni ir pilnīgi neatkarīgi no vienā vai otrā sociālā pielietojuma konkrētas pieredzes jomā. Tiesību progress veicina sabiedrisko progresu: mainoties Tiesībām – mainās cilvēku sabiedriskā dzīve. Cilvēku sabiedrisko dzīvi vienmēr ietekmē ārējie regulatori (Tiesības un konvencionālās normas - sociālās normas, kas izstrādātas, pamatojoties uz pušu brīvprātīgu vienošanos). Tāpēc, analizējot Tiesības, ir jānošķir tiesiskā vai konvencionālā rakstura normatīvā *forma* no regulējamās *matērijas*. Ar regulējamo matēriju Štamlers saprot cilvēku kopīgas darbības, kuru mērķis ir vajadzību apmierināšana - šajā ziņā Tiesības ir specifisks normatīvo priekšrakstu kopums, kolektīvās sociālās aktivitātes īpašs ārējs regulators, cilvēku kopdzīves piespiedu regulējums, "sociālā pavēle" ar piespiedu raksturu.

Tomēr, Štamlers atgādina, ka Tiesības nav jāuztver kā sociālo noteikumu kopumu, "aiz kura stāv" spēks. Tiesības un faktiskais spēks ir dažādi konstrukti, kuri neatrodas tāpatības attiecībās. Pirmkārt, juridisks raksturs ir tikai daļai no sociālās varas priekšrakstiem. Otrkārt, Tiesības neeksistē "pašas sev", jo katrs Tiesību uzstādījums vienmēr ir vērsts uz noteiktu kumulatīvās darbības veidu - Tiesību jēdziena pamatā ir *ideja* par sociālo komunikāciju; Tiesības ir veids, kā cilvēki cīnās par kopīgu eksistenci, par kopīgu izdzīvošanu. Tiesības eksistē, kamēr norma ir vienlīdz saistoša abiem – gan padotajam, gan tam, kurš šo normu ir noteicis. Štamlers norobežo Tiesības gan no morāles, gan no patvaļas. Morāle attiecas uz cilvēka iekšējo dzīvi, bet likumdevēja patvaļa ir rīcība, kura nesaskan ar vispārējiem Tiesību principiem un kopīgām interesēm. Likumdevēja "orientieris" pozitīvo

---

¹²⁸ Leo XIII (^1810-1903^). [Libertas praestantissimum: Leona XIII Acta, 8, 219. Citēts pēc: http://www.vatican.va/archive/catechism_iv/Katehisms/d3s1n3.html]

¹²⁹ Spooner, L. (1836). The Deist's Reply to the Alleged Supernatural Evidences of Christianity. Boston. 62 p.

¹³⁰ Spooner, L. (1882). Natural Law; or The Science of Justice: A Treatise on Natural Law, Natural Justice, Natural Rights, Natural Liberty, and Natural Society; Showing That All Legislation Whatsoever Is An Absurdity, A Usurpation, and A Crime. Part First. Boston: A. Williams. 20 p.

¹³¹ Stammler, R. (1896). Wirtschaft und Recht Nach der Materialistischen Geschichtsauffassung. Leipzig: Veit. 668 s.

Tiesību uzlabošanai ir dabiskās Tiesības - formālo nosacījumu, abstrakto pazīmju kopums, kas aptver un kvalificē visu "mainīgo juridisko materiālu".

Štamlers pauž uzskatu, ka tā vietā, lai rakstītus likumus pielāgotu ekonomiskajam spiedienam, tie būtu apzināti jāvirza uz pašreizējo *tiesisko ideālu*, kurš nosaka sabiedrības progresu. Šis ideāls jeb standarts ir nepieciešams, lai noteikt, vai cilvēku veidotie likumi saskan ar mērķi sasniegt taisnīgus rezultātus. Štamlera ieskatā, ideāls ir atkarīgs no sociālās harmonijas līmeņa, tāpēc laika gaitā ideāls neizbēgami *mainīsies*. Respektīvi, cilvēku likumi ir jāpielāgo *mainīgajam* ideālam, tādējādi, klasiskā izpratne par dabiskajām Tiesībām kā par *pastāvīgām un nemainīgām*, vienreiz un uz visiem laikiem dotām, Štamlera ieskatā, ir jāpārskata. Klasiskās izpratnes vietā ir piedāvāts koncepts "dabiskās Tiesības ar mainīgu saturu" - šādā skatījumā, dabiskās Tiesības ir vēsturiski izveidojušās un mainīgās, attīstošās idejas, kas ir meklējamas sabiedriskajā apziņā. Ja iepriekšējos gadsimtos ir nostiprinājies uzskats, ka dabiskajām Tiesībām ir nemainīgs saturs, kurš atbilst cilvēka dabai un der visos laikos un visās valstīs, tad Štamlera koncepcijā sociālie konflikti veicina idejas par Tiesību satura izmaiņām (kā vēsturisks piemērs ir minēta ideja par verdzības atcelšanu).

Akcentējot Tiesību relativitāti, Štamlers vienlaikus meklē un atrod stabilu pamatu tiesisko attiecību konstruēšanai.¹³² Šis pamats ir *formālā taisnīguma* ideja. Kā dabisko Tiesību "mainīgo saturu" Štamlers apzīmē "iespējamā taisnīguma" progresējošo izpratni. Piemēram, tiesnešu nolēmumiem ir jābūt objektīvi taisnīgiem, nevis formāli pareiziem. Taisnīgums ir "īsto" un "neīsto" Tiesību nošķiršanas kritērijs, tomēr, Štamlera ieskatā, nepastāv Tiesību normas, *kas vienreiz un vienmēr* ir tikai taisnīgas vai ārkārtīgi netaisnīgas neatkarīgi no situācijas. Likumu var uzskatīt par objektīvi spēkā esošu tiktāl, ciktāl tas dod iespēju objektīvi harmoniskiem brīvības, vienotības un kārtības mērķiem, bet Tiesības ir galīgā instance, kas atbild par sociālo saimniecību, instance, kas veido visu iespējamo sociālo parādību pamatu.¹³³

Pievēršot uzmanību "metodisko vadlīniju" - taisnīgu Tiesību principu - izstrādei, Štamlers īpaši izceļ savstarpējās cieņas principu (jebkurus mērķus ierobežo citas personas identitāte) un "līdzdarbības" principu (juridiski saistītu personu nevar patvaļīgi izslēgt no saskarsmes). Pēc Štamlera domām, nav iespējams balstīt sociālās zinātnes uz dabaszinātņu metodiskajiem principiem: Štamlers piedāvā izziņāt Tiesības teleoloģiski – kā cilvēka gara produktu, kas ir saistīts ar ētiku un loģiku.

Štamlera laikabiedrs **Pāvels Novgorodcevs** (Павел Новгородцев, 1866-1924) deklarē līdzīgas idejas. Dabiskās Tiesības, pēc Novgorodceva, rodas kā reakcija uz konkrēto *faktisko*

¹³² Stammler, R. (1902). Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin: Guttentag. 647 s.

¹³³ Stammler, R. (1902). Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin: Guttentag. 647 s.

vai vēsturisko¹³⁴ situāciju. Novgorodcevs uzskata, ka jurisprudencē ir nepieciešams nostiprināt tikumisko ideālu, tomēr, atšķirībā no Štamlera, par sociālā ideāla pirmsākumu uzskata nevis "sabiedrisko principu", bet "personības principu". Ideja par indivīda absolūto morālo vērtību balstās uz sabiedrības kā "personu savienības" izpratni - Novgorodceva ieskatā, personība un sabiedrība "aug no vienas saknes" – no cilvēka *dzīvā gara*. Personības pamatā ir gan tās pretenzijas uz vienlīdzību un brīvību, gan pienākums solidarizēties un būt vienotiem ar citiem. Attiecīgi, arī sabiedriskais ideāls ir "vispārīgās savienības", jeb "brīvā universālisma" princips, kas balstās uz vienlīdzību un brīvību. Par minētā sabiedriskā ideāla galveno atskaites punktu vienmēr un visos laikos būtu jāatzīst indivīda tikumiskā vērtība.

Valsts Tiesības nav pielīdzināmas tikumības vērtībām un ideāliem, jo cilvēce vienmēr saskaras ar izvēli starp sociālo harmoniju un brīvību. Izdarot izvēli par labu personas brīvībai un vienlīdzībai, Novgorodcevs pamato brīvas sociālās attīstības ideju - noteiktas harmoniskas sabiedrības formā – un secina, ka dabiskās Tiesības ir *nepieciešamība*. Pozitīvie likumi atpaliek no vēstures gaitas un dzīvē pastāvīgi un neizbēgami rodas konflikti starp veco kārtību un jaunajiem progresīvajiem centieniem. Šajos konfliktos dabiskie likumi parasti izpaužas kā prasība reformēt un mainīt esošo sistēmu. Tomēr, arī "ideāla" prasības neveido Tiesības šī vārda tiešā nozīmē, bet būtībā ir tikai topošo Tiesību projekti - sabiedrības pārkārtošanas ideālie plāni, nākotnes plāni. Dabiskās Tiesības kā ideāls pozitīvajām Tiesībām, kā prasība pēc pozitīvo Tiesību reformas ir filozofiskas domas izpausme, ir pati Tiesību filozofija. Dabiskās Tiesības Novgorodcevs saprot kā "ideālo, tikumisko priekšstatu kopumu", "personības tikumiskās apziņas" *reakciju* uz pozitīvajiem uzstādījumiem. Savukārt, tikumiskais un tiesiskais ideāls, šajā koncepcijā ir personisko un sociālo pirmsākumu apvienošana augstākā sintēzē.

19.gadsimtā kļūst skaidrs, ka ticība iespējai izveidot perfektu un nekļūdīgi funkcionējošu valsts organizāciju ir utopiska. Šo tēzi atbalsta arī Novgorodcevs, norādot, ka nekādi politiskās jaunrades centieni neradīs perfektas politiskās institūcijas,¹³⁵ jo visu nosaka tautas morālie un garīgie spēki. Tiesību jēdziens ir izsecināts no saprāta un morāles - saprāts ir morālā likuma idejas vienīgais avots, kas nav atkarīgs no vēsturiskās nepieciešamības.

Nemot vērā to, ka starp ideālu un realitāti vienmēr pastāv "plaisa", indivīds kā dabisko Tiesību idejas "nesējs" pastāvīgi konfliktē ar spēkā esošajiem likumiem un valsts varu. Šajā

---

¹³⁴ Новгородцев, П. (1896). Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба : опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. М. Новгородцев, П. (1902). Нравственный идеализм в философии права. К вопросу о возрождении естественного права. - Спб. Кн. 2. - С. 286.

¹³⁵ Новгородцев, П. (1904). Государство и право // Вопросы философии и психологии. М., 1904. Кн. 74-75.

ziņā, Novgorodceva sociāli politiskais ideāls ir tiesiska un sociāla valsts,¹³⁶ kurā tiek nodrošinātas oficiāli atzīto Tiesību un brīvību sociālās un materiālās garantijas. Prāts ir idejas par pareizu, morālu likumu vienīgais avots, kas ir tīrās apziņas fakts; savukārt, tikumiskā ideja vienmēr ir obligāta, nav saistīta ar konkrētu saturu, eksistē tikai personīgajā apziņā, tai ir absolūta vērtība. Pielietojot tikumisko iedeju sociālo attiecību sfērā, tā izpaužas kā dabiskās Tiesības, nemainīga ideālu kategorija ar *mainīgu saturu*. "Esošās Tiesības" Novgorodcevs saprot kā daudzdimensionālu parādību, kuru ir nepieciešams pētīt ne tikai kā vēsturisko un sociālo parādību, bet arī kā individuālo garīgo pieredzi. Jāņem vērā, ka personība Novgorodcevam ir nevis sociālās attīstības līdzeklis, bet sociālās attīstības mērķis: indivīds, apvienojoties ar citām personībām "brīvajā universālismā" iegūst pilnīgu brīvību un vienlīdzību. Balstoties uz šo morālo kritēriju, ir jānovērtē pozitīvās Tiesības. Tiesību pilnveidošanā nevajadzētu pārkāpt morālo kritēriju robežas, likumdošana būtu jāvirza saskaņā ar ētisko ideālu, ciktāl tas ir iespējams šajā vēsturiski noteiktajā sabiedrībā.

Morāle ir tikpat *nemainīga*, cik *nemainīga* ir cilvēka būtība, bet Tiesības ir "kustīgas" un "mainīgas", praksē tās var pat nonākt pretrunā ar taisnīguma ideju. Tikumība (kā ideāls) ir obligāta vienmēr, labuma mūžīgais ideāls ir obligāts katram vēsturiskajam periodam, katrai paaudzei un katram cilvēkam. Uzsverot racionālo un morālo principu saistību ar sociāli vēsturisko kontekstu, uzskatot, ka sociālie ideāli ir relatīvi, Novgorodcevs aicina atteikties no tradicionālās formālās tiesiskās apziņas¹³⁷ par labu morālpsiholoģiskai un reliģiski-metafiziskai valsts un indivīda attiecību izpratnei.

1.1.8. Dabisko Tiesību koncepcija 20. un 21.gadsimtos

20.gadsimtā dabisko Tiesību koncepcija attīstās ņemot vērā rakstīto konstitūciju lomu, sociālo taisnīgumu, kultūru, cilvēktiesību ievērošanu, idejas pret diskrimināciju, pret karu u.c. Rakstītajos likumos – politikas, ekonomikas, reliģijas un filozofijas ietekmē - arvien plašāk tiek pozitivizētas vispārpieņemtās vērtības. Piemēram, **Jevgeņijs Trubeckojs** (Евгений Трубецкой, 1863–1920) uzskata, ka neatzīstot cilvēka garīgo dabu, Tiesības nevar pastāvēt. Dabiskās Tiesības ir jebkuras tiesiskās kārtības morālais pamats - Tiesības un morāle nav savstarpēji izslēdzošas; Tiesību norma vienlaikus var būt arī morāles norma. Tomēr, morālei

¹³⁶ Новгородцев, П. (1911/1913). Об общественном идеале // Вопросы философии и психологии. - М., 1911-1913. кн. 109.

¹³⁷ Новгородцев, П. (1909). Введение в философию права. Кризис современного правосознания. М. Новгородцев, П. (1912). Лекции по истории философии права. Учения нового времени XVI-XVIII и XIX в. М.

un Tiesībām ir arī zināmas *atsšķirības* – ja morāle pastāv labā un ļaunā kategorijās, tad tiesības - nepieciešamības un brīvības kategorijās. Trubeckojs uzskata, ka Tiesības ir "ārēja brīvība", ko piešķir un ierobežo norma, tāpēc visi morāles noteikumi, kas ierobežo dažu indivīdu patvaļu citu ārējās brīvības vārdā, vienlaikus ir Tiesību normas: "Tiesības ir ārēja brīvība, kas ir piešķirta un ierobežota ar normu", "Tiesības ir normu kopums, kas, no vienas puses piešķir, bet, no otrās puses, ierobežo personu ārējo brīvību šo personu savstarpējās attiecībās".¹³⁸ Respektīvi, kur nav brīvības, tur nav arī Tiesību.

Risinot Tiesību "pirmavota" problēmu, Trubeckojs ieskicē divus virzienus: sociālais virziens meklē Tiesību "balstu" pašā sabiedrībā, bet dabiskais virziens – ārpus sabiedrības (cilvēka prātā, dabas prātā, Dieva gribā). Trubeckojs uzskata, ka dabisko Tiesību normas ir pilnīgi neatkarīgas no Dieva gribas: tās pastāvētu arī tad, ja Dieva nebūtu. Dievs tās nevar mainīt, tāpat kā nav iespējams mainīt loģikas un matemātikas likumus: "Dievs nevar izdarīt, lai divi reiz divi būtu pieci, tāpat Dievs nevar izdarīt tā, lai patiesība kļūtu par nepatiesu, lai dabiskās Tiesības kļūtu par "ne-Tiesībām".¹³⁹

Tiesības ir sarežģīta sociālās dzīves parādība, tāpēc šī parādība ir jāpēta dažādos līmeņos. Pirmajā līmenī Tiesību būtība izpaužas kā ārēja brīvība, kuru ierobežo norma. Otrajā līmenī Tiesību būtība ietver atziņu, ka Tiesību un morāles daļējas sakritības fakts nav apšaubāms, bet pastāv arī Tiesību normas, kas atrodas klajā pretrunā ar labuma mērķiem. Ja Tiesības neatbilst labumam un patiesībai, tad ir acīmredzama nepieciešamība novērst šādu neatbilstību - Tiesībām ir jāklūst par patiesību, tieši šajā "kļūšanā" par patiesību ir Tiesību vērtība un mērķis.

Tiesību avotu Trubeckojs meklē cilvēka prātā, traktējot Tiesības galvenokārt kā *psihisku* parādību. Attiecīgi, arī pozitīvo Tiesību spēks ir atkarīgs no nerakstītajām Tiesību normām, kas ir meklējamas cilvēka apziņas dziļumos. Zināmā mērā tikai pārliecība par pozitīvo Tiesību nepieciešamību padara tās par spēkā esošām Tiesībām. Ja cilvēki pārstāj uztvert pozitīvās Tiesības kā nepieciešamību, zaudē uzticību pozitīvajām Tiesībām, tad situācija kļūst revolucionārā. Dabiskās Tiesības ir pārliecība par to, kas ir labums, taisnīgums un patiesība konkrētajā cilvēces attīstības vēsturiskajā posmā - tāpēc jebkura vara var darboties vienīgi ar dabisko Tiesību atbalstu. Šajā kontekstā dabiskajām Tiesībām ir divējāda loma: (1) tie veido pozitīvo Tiesību nepieciešamo morālo pamatu. (2) tie ir nepieciešams faktors sabiedrības uzlabošanai un progresīvai attīstībai.

Jautājumā par Tiesību ideāla "relativitāti", Trubeckojs uzsver, ka mainās nevis pats tikumības likums, nevis morāle, bet mūsu *priekšstati* par to. Morāles likumus cilvēks "atsedz"

¹³⁸ Трубецкой, Е. (1908). Энциклопедия права. М.: Т-во скоропеч. А. А. Левенсон. 223 с.

¹³⁹ Трубецкой, Е. (1908). Энциклопедия права. М.: Т-во скоропеч. А. А. Левенсон. 223 с. / с.61-64.

pakāpeniski, tomēr paši likumi, kas pastāv objektīvi, nemainās (piemēram, solidaritāte ir labums, bet nesaskaņas ir ļaunums). Galīgais mērķis, uz kuru tiecas cilvēce, ir patiesības, labuma un skaistuma *objektīvās* vērtības. Dabisko Tiesību priekšraksti, pēc satura, vienlaikus ir tikumības priekšraksti - dabiskās Tiesības ir tas pats, kas patiesība: tās aptver visu tikumības prasību kopumu, kuru dēļ mēs pakļaujamies vai nepakļaujamies ārējai juridiskajai autoritātei. Dabiskās Tiesības ietver visu to morāles normu kopumu, kurā jebkura autoritāte, jebkura cilvēciskā vara un visas pozitīvās Tiesības kopumā atrod savu pamatojumu vai nosodījumu. Progress ir Tiesību virzība uz labumu, un tas ir iespējams tikai tad, ja dabiskās Tiesības "ierindosies" *pāri* pozitīvajām Tiesībām, būs par pozitīvo Tiesību kritēriju un pamatu. Noraidot dabiskās Tiesības, mēs atņemam sev jebkuru kritēriju spēkā esošo Tiesību novērtēšanai.¹⁴⁰ Trubeckojš uzskata, ka dabisko Tiesību augšgalā ir Dievs, zemāk ir morālais mūžīgais nemainīgais likums, bet piramīdas apakšā ir cilvēku priekšstati par patiesību un taisnīgumu, indivīda vietu un lomu, viņu pārliecība par sabiedriskās dzīves organizēšanas principiem (šīs idejas mainās un attīstās līdz ar cilvēces attīstību). Trubeckojš secina, ka Tiesības var eksistēt bez piespiešanas elementa – divi būtiskākie Tiesību elementi ir patiesība un brīvība. Valsts un vara nevar būt Tiesību "radītāji" - Tiesības var eksistēt arī neatkarīgi no valsts esamības.

Džordžio Vekio (Giorgio Del Vecchio, 1878 – 1970) uzskata, ka Tiesību jēdzienu nevar atvasināt no juridisko parādību novērošanas, jo Tiesības ir iespējamu darbību objektīva koordinācija starp vairākiem subjektiem saskaņā ar ētikas principu. Tiesībām ir divas formas: (1) esošā forma, jeb pozitīvās Tiesības un (2) ideālā forma jeb dabiskās Tiesības. Darbā "Sulla statualita del diritto" (1929)¹⁴¹ Vekio definē atšķirību starp Tiesību jēdzienu un Tiesību ideālu. Tiesību ideāls ir saistīts ar cilvēka (kā personības) būtību - cilvēka apziņas pamatprasība ir uztvert ideālu, uztvert taisnīguma ideju kā Absolūtu; šis ideāls nevar būt relatīvs. Tiesību ideāla pamats ir *lietu kārtība*, nevis likumdevēja patvaļa. Šajā sakarā formāli-hierarhiskām koncepcijām Vekio pārmet atteikšanos no ideālā kritērija spēkā esošo likumu novērtēšanai, kā arī *nepiekrīt* apgalvojumiem, ka Tiesības kā ideāls un kā verificējošā parādība (kritērijs) nepastāv. Taisnīguma pamats ir Tiesības tikt atzītam par brīvu, racionālu būtni, cieņa pret katra indivīda autonomiju, turklāt, Tiesību ideālam ir gan regulatīvā principa raksturs, gan arī "pārliecinošā" principa raksturs.

Vekio, pētot subjekta intersubjektīvus un transsubjektīvus aspektus, secina, ka morālais vērtējums ir subjektīvs un vienpusējs; turpretī, *juridiskais* vērtējums ir objektīvs un divpusējs. Šie divi momenti ir fundamentāli saistīti: tas, kas nevar būt par morālo pienākumu,

¹⁴⁰ Трубецкой, Е. (1908). Энциклопедия права. М.: Т-во скоропеч. А. А. Левенсон. 223 с. / с.66-78.

¹⁴¹ Vecchio, G. (1929). Sulla statualita del diritto. Roma ; Rivista internazionale di filosofia del diritto. 23 s.

nevar būt arī par Tiesībām. Tiesības vienmēr ir divpusējas, vispārīgās, imperatīvas un piespiedošas – tās "saved" vismaz divus cilvēkus un nosaka uzvedības normas abām personām. Turpretī, morāle attiecas uz subjektu *per se* un dod viņam izvēles iespēju. Tiesību norma ir vispārsaistošā, tā ir pamats turpmāku cilvēku attiecību regulēšanai - šādus noteikumus var formulēt tikai vispārīgā formā. Tomēr, retos gadījumos, ir iespējams izdot individuālas izcelsmes Tiesību normas (piemēram, individualizēto iecelošanas aizliegumu).

Tiesības, tāpat kā morāle, ir imperatīvas, bet imperativitātes iezīmes atšķiras realizācijas procesā: Tiesībām ir piespiedu raksturs, tāpēc Tiesību ievērošanu var garantēt ar spēku. Pēc Vekio domām, Tiesību ideāls apzīmē cilvēka vēsturiskās evolūcijas mērķi, bet evolūcija veicina cilvēka autonomijas arvien plašāku atzīšanu. Vekio uzskata, ka taisnīguma izjūtai (*sentimento giuridico*) ir intuitīva spēja novērtēt tiesiskās darbības.¹⁴²

Konservatīvi-reliģiskās idejas izstrādā **Karls Šmits** (Carl Schmitt, 1888-1985), kurš kritizējot parlamentārisma un liberālās demokrātijas vājumu, aicina risināt jurisprudences problēmas "politiskās teoloģijas" ietvaros. Šmita ieskatā, visi saturiski bagātie valsts doktrīnas jēdzieni ir sekularizēti teoloģiskie jēdzieni, savukārt, valstiskais decizionisms (spēja pieņemt ārkārtas lēmumus izņēmuma gadījumos, kurus neparedz neviena norma)¹⁴³ - ir būtiska suverenitātes pazīme. Šmits uzskata, ka šo tēzu saikne ar dabisko Tiesību koncepciju ir vērojama divos aspektos: gan Bodena idejas par suverenitāti, gan Pufendorfa idejas par taisnīgumu ir orientētas uz izņēmuma gadījumiem.¹⁴⁴ Jebkura norma regulē *normālu* situāciju. turpretī, lēmumu par izņēmuma gadījuma esamību vai neesamību pieņem Suverēns - būt Suverēnam nozīmē būt pilnvarotam to darīt. Tāpēc Suverēns stāv ārpus normāli funkcionējošās tiesiskās kārtības un *tajā pašā laikā* ir daļa no šīs kārtības, jo viņam var būt tiesības rīkoties atbilstošā veidā arī pamatojoties uz konstitūciju. Jautājums, kādu situāciju uzskatīt par "izņēmuma gadījumu", ir nevis juridisks, bet politisks jautājums. Izņēmuma apstākļi pēc savas nozīmes ir analogi *brīnumam* teoloģijā,¹⁴⁵ to identificēšanā racionālismam nav vietas - apgaismības racionālisms noraida izņēmuma gadījumu jebkādā formā; ārkārtējie apstākļi nav racionālisma stihija, jo racionālisma stihija ir *norma*.¹⁴⁶

---

¹⁴² Vecchio, G. (1952). *Essenza del diritto naturale*. Milano: Giuffrè. 7 s.

Vecchio, G. (1952). *Justice / a historical and philosophical essay*. Edinburgh: Univ. press. 236 p.

Vecchio, G. (1954). *Philosophy of law*. Washington: Catholic University of America Press. 474 p.

¹⁴³ Schmitt, C. (1922). *Politische Theologie / Vier Kapitel zur Lehre von d. Souveränität* München: Duncker & Humblot. [1934]. 84 s.

¹⁴⁴ Schmitt, C. (1922). *Politische Theologie / Vier Kapitel zur Lehre von d. Souveränität* München: Duncker & Humblot. [1934]. 84 s. / ss. 14.-15.

¹⁴⁵ Schmitt, C. (1922). *Politische Theologie / Vier Kapitel zur Lehre von d. Souveränität* München: Duncker & Humblot. [1934]. 84 s. / s. 40.

¹⁴⁶ Schmitt, C. (1922). *Politische Theologie / Vier Kapitel zur Lehre von d. Souveränität* München: Duncker & Humblot. [1934]. 84 S. / ss. 39-40.

Konstitucionālo pamatu garantijas ir atkarīgas ne tik daudz no tiesību normām, cik no reālās varas politiskā lēmuma.¹⁴⁷ Darbā "Das Reichsgericht als Hüter der Verfassung" (1929)¹⁴⁸ Šmits raksturo konstitūcijas būtību kā konkrētu politisku lēmumu par politiskās pastāvēšanas veidu un formu. Šo politiskās dzīves sakārtošanas instrumentu Šmits ierobežo ar dabisko Tiesību idejām – formulu "Entscheidung aus dem normativen Nichts". Hobsa ietekmē, Šmits akcentē valsts pārākumu attiecībā pret sabiedrību un valsts monopolu uz augstāko vienotību; arī "politiskā" jēdziens lielā mērā saskan ar Hobsa aprakstīto dabisko stāvokli ("visu karš pret visiem"). Tomēr, atšķirībā no Hobsa, Šmits uzskata, ka nodrošināt stabilitāti, kārtību un noteiktību ir iespējams tikai izceļot opozīciju "draugs/ienaidnieks", kura piešķir tautai politisku raksturu.

Atšķirībā no Ruso, jautājumā par Suverēna lomu, Šmits dod priekšroku valstij, nevis tautai. Šmits akcentē, ka cilvēks ir "bīstama radība", savukārt, no cilvēka "bīstamības" lielā mērā izriet nepieciešamība pēc "politiskā" - "politiskā" klātbūtne ir visaptveroša, tāpēc tā iegūst mitoloģiskas iezīmes; politisko teoloģiju un mītus apvieno kopīgs *ticības* elements. Ja valsts vērtību nosaka fakts, ka tai ir tiesības pieņemt lēmumu, tad baznīca ir pēdējais, nepārsūdzamais lēmums.¹⁴⁹

Viens no svarīgākiem 20.gadsimta notikumiem, kas aktualizē dabisko Tiesību koncepciju, ir Otrais pasaules karš. Spilgtākais šīs ietekmes piemērs ir **Gustavs Radbruhs** (Gustav Radbruch, 1878-1949), kura tiesībfilozofijā ir nošķirami divi posmi – no 1914.gada līdz 1933.gadam un no 1933.gada līdz 1949.gadam. Abos posmos Radbruhs uzsver, ka Tiesības var izprast tikai pamatojoties uz Tiesību *a priori* ideju, kura definē Tiesību mērķus. Darbā "Grundzüge der Rechtsphilosophie" (1914)¹⁵⁰, Radbruhs pauž viedokli, ka "Tiesību idejai" ir trīs pamatvērtības – (1) taisnīgums, (2) lietderība, (3) tiesiskā stabilitāte (Rechtssicherheit), kura ietver drošību, informētību un nemainīgumu.

Līdz 1933.gadam Radbruhs uzsver, ka taisnīgums un lietderība ir *mazāk svarīgie* mērķi, bet primārais mērķis - juridiskā stabilitāte, drošība, kārtība un miers. Tieši tiesiskās stabilitātes motīvs prasa taisnīguma pozitīvizēšanu: ja nevar noskaidrot, kas ir taisnīgi, tad ir nepieciešams *noteikt*, ko uzskatīt par taisnīgu. Šajā darbības posmā Radbruhs uzskata, ka netaisnīgā likuma ievērošana, *vairumā gadījumā* ir ne tikai tiesisks pienākums, bet arī tikumiskais pienākums, jo jebkurš likums jau ar savas pastāvēšanas faktu pilda tikumisko mērķi - nodrošina sabiedriskās kārtības stabilitāti. Tāpat, arī tiesneša profesionālais

¹⁴⁷ Schmitt, C. (1928). Verfassungslehre. München, Leipzig, Duncker & Humblot. xviii, 404 s. / s. 233.

¹⁴⁸ Schmitt, C. (1929). Das Reichsgericht als Hüter der Verfassung. Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954: Materialien zu einer Verfassungslehre [1958]. Berlin: Duncker & Humblot. 517 s.

¹⁴⁹ Schmitt, C. (1922). Politische Theologie / Vier Kapitel zur Lehre von d. Souveränität München: Duncker & Humblot. [1934]. 84 s. / s. 78.

¹⁵⁰ Radbruch, G. (1914). Grundzüge der Rechtsphilosophie. Leipzig: Quelle & Meyer. 215 s.

pienākums ir piemērot likumu, neatkarīgi no likuma taisnīguma. Šajā gadījumā tiesnesis sasniedz *vismaz vienu* no taisnīguma pamatiem - stabilitāti, bet tiesas patvaļas gadījumā pastāv liels risks neiegūt pat šo labumu.

Tomēr, ja darbā "Rechtsphilosophie" (1932)¹⁵¹ Radbruhs vēl dod priekšroku stabilitātei (pozitīvo Tiesību nodrošinātā tiesiskā stabilitāte var attaisnot negodīga un neiederīgā likuma darbību), tad pēckara posmā Radbruha viedoklis ir izteikts precīzāk: cilvēka nepilnības neļauj harmoniski apvienot likumā visas trīs Tiesību vērtības - kopējo labumu, tiesisko stabilitāti un taisnīgumu, tāpēc atliek tikai *izvēlēties* starp to, vai tiesiskās stabilitātes vārdā piekrist sliktai, kaitīgai vai netaisnīgai likuma spēkā esamībai *vai arī atteikties* atzīt šāda likuma darbību, ņemot vērā tā netaisnību un kaitējumu visai sabiedrībai. Cilvēkiem, un jo īpaši juristiem, skaidri jāapzinās, ka, lai arī var pastāvēt likumi, kas lielākoties ir negodīgi un kaitē sabiedrībai, *ir jāatsakās atzīt* šādu likumu tiesisko raksturu.

Prioritārā Tiesību mērķa noteikšanā Radbruha domu gājienam būtiski ietekmēja 2.pasaules kara preiekšvakara notikumi, kā arī pats karš un tā sekas. Pēc 1945.gada Radbruhs publicē rakstus "Fünf Minuten Rechtsphilosophie" (1945)¹⁵² "Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht" (1946),¹⁵³ "Vorschule der Rechts-philosophie" (1948),¹⁵⁴ un secina, ka tur, kur "pat nav mēģināts panākt *taisnīgumu* pozitīvajās Tiesībās", tur kur "apzināti tiek pārkāpta vienlīdzība un taisnīguma būtība", *likumam var pilnībā iztrūkst Tiesību daba*.¹⁵⁵ Likumiem ar noziedzīgo saturu Radbruhs pretnostāda juridiskus *principus*, kas ir autoritatīvāki nekā jebkurš juridisks priekšraksts. Izņēmuma gadījumos (kārtības sabrukums, pat taisnīguma šķietamības izzušana) šie principi vēršas pie jurista *sirdsapziņas*, pieprasot protestēt pret tiesiskuma idejas iznīcināšanu.

Radbruha domas nepārtrauktība (Tiesību idejas trijstūri veido taisnīgums, stabilitāte un lietderīgums) nav noliedzama, tomēr tā attīstās ņemot vērā jauniegūto pieredzi. Veimāras Republikas laikmetā (1919/1933) Radbruhs uzskata, ka primārā ir kārtība, jo anarhijas stāvoklī, pēc viņa domām, nevar būt nedz sabiedrības, nedz Tiesību. Vēsturiskajos apstākļos, kad valdība nav spējīga nodrošināt elementāro kārtību, kad "laupītāju bandas" īsteno ārpusiesisko, nelegālo "taisnīgumu", kad neviens nespēj konsekventi piemērot likuma burtu, Radbruham visaugstākā un neapstrīdamā vērtība ir *kārtība*. Savukārt, pēc Nirenbergas tribunāla, redzot, ka juristi un sabiedrība ir bezspēcīgi un neaizsargāti pret likumiem ar

¹⁵¹ Radbruch, G. (1932). Rechtsphilosophie. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer. 210 s.

¹⁵² Radbruch, G. (1945). Fünf Minuten Rechtsphilosophie. Merkblatt für Studenten. Heidelberg: Rein-Neckar-Zeitung vom 12 September 1945.

¹⁵³ Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Heidelberg: Lambert. 23 s.

¹⁵⁴ Radbruch, G. (1948). Vorschule der Rechtsphilosophie / Nachschrift einer Vorlesung. Heidelberg: Scherer. 109 s.

¹⁵⁵ Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Heidelberg: Lambert. 23 s.

noziedzīgo saturu, kā arī pret likumiem, kuru saturu diktē patvaļa, Radbruhs atzīst, ka ir likumi, kuriem nav tiesiskās dabas (piemēram, gadījumos, kad pozitīvajā likumā tiek apzināti ignorēti taisnīgums). Šajā kontekstā Radbruhs dod priekšroku taisnīgumam, jo taisnīguma ignorēšana var izjaukt visu Tiesību idejas trijstūri.

Otrā pasaules kara briesmu ietekmē, pēckara darbā "Gesetzliches unrecht und übergesetzliches recht" (1946) Radbruhs uzsver, ka gadījumos, ja Tiesību esības pamatkritērijs ir vara, tad juristiem atliek tikai akli pakļauties jebkādiem likumdošanas ceļā formalizētiem varas priekšrakstiem. Tādā traktējumā Tiesību zinātne kapitulē jebkuras (arī totalitārās) varas faktiskuma priekšā. Uzskatot, ka juridiskais pozitīvisms ir atbildīgs par Tiesību perverso izpratni nacionālsociālisma laikā (nacionālsociālisms ar savu maksimu "*likums ir likums*" bija atbrūojis juristus, kuri ir saskārušies ar patvaļīgiem, noziedzīgā satura likumiem), Radbruhs piedāvā izmantot *formālo* taisnīguma principu, - taisnīgums norāda, ka "vienāds" ir jāpielīdzina "vienādam". Noteikumi, kuriem nav "gribasspēka" ievērot šo formālo taisnīgumu, var pretendēt uz pozitīvo, lietderīgo, nepieciešamo, pat likumīgo noteikumu statusu, tomēr, šādus noteikumus nevar saukt par Tiesībām, jo Tiesības ir tikai tas, kam ir *vismaz mērķis* kalpot taisnīgumam".¹⁵⁶

Pozitīvās tiesības, kas ir pretrunā taisnīgumam, nav spēkā esošas Tiesības. Ja likumi apzināti noliedz taisnīguma elementu, piemēram, patvaļīgi atsakās no cilvēktiesību garantēšanas, tad šādiem likumiem nav nekādas ietekmes; tautai nav pienākuma tos ievērot, un arī juristiem ir jārod *drosme* noliegt to "tiesisko" raksturu. Juridiskai zinātnei atkal ir jāatceras antīkas tūkstošgadu gudrība, kristīgo viduslaiku un apgaismības laikmeta gudrība, ka pastāv vēl augstākas Tiesības nekā likums - dabiskās Tiesības, Dievišķās Tiesības, *virslikumiskās* Tiesības, saskaņā ar kurām ne-Tiesības paliek ne-Tiesības, pat ja ne-Tiesības "ieliet" likuma formā".¹⁵⁷

Starptautiskās kopienas pēckara rīcība - Apvienoto Nāciju Organizācijas dibināšanas konference (1945) un Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948) norāda uz vēlmi normatīvi nostiprināt cilvēktiesību principus un nodrošināt to ievērošanu. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija ietver ideoloģisko pamatu, kuru būtiski ietekmējis Francijas vēstnieks Vatikānā, teologs **Žaks Maritens** (Jacques Maritain, 1882—1973). Darbos "Principes d'une politique humaniste" (1945),¹⁵⁸ "Humanisme integral" (1945),¹⁵⁹ "The rights of man and natural law"

---

¹⁵⁶ Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Heidelberg: Lambert. 23 s.

¹⁵⁷ Radbruch, G. (1947). Die Erneuerung des Rechts. Die Wandlung: eine Monatsschrift. Heidelberg: Schneider. Vol. 2. ss. 8-16.

¹⁵⁸ Maritain, J. (1945). Principes d'une politique humaniste. Paris: Hartmann. 206 p.

¹⁵⁹ Maritain, J. (1945). Humanisme integral / Problèmes temporels et spirituels d'une nouvelle chrétienté. Paris: Aubier Éd. Montaigne. 334 p.

(1945),¹⁶⁰ "Man and the state" (1951)¹⁶¹ Maritens uzsver, ka katram laikmetam ir savs vēsturiski noteikts ideāls, līdz ar ko Vispārējā cilvēktiesību deklarācija nekad nebūs visaptveroša un galīga. Tā vienmēr būs atkarīga no *apziņas līmeņa* un civilizācijas līmeņa noteiktā vēstures periodā. Akceptējot Akvīnas Toma pamattēzes, Maritens secina, ka cilvēkam ir dabiskas Tiesības, kuras cilvēks spēj apzināties balstoties uz līdzdalību Dievišķajā prātā. No minēta izriet, ka ticīgie pilnīgāk un dziļāk izjūt dabiskā likuma diktēto, nekā ateisti. Dabiskās Tiesības *atklājas* pakāpeniski, attīstoties kultūrai un tuvojoties Dievam. Cilvēktiesības Maritens klasificē divos blokos: (1) indivīda pamattiesības - fundamentālās Tiesības, kuras piemīt *no dzimšanas*; (2) politiskās un sociālās Tiesības, kuras ir noteiktas ar likumu.

Dabisko Tiesību "Vīnes skolas" dibinātājs **Johans Mesners** (Johannes Messner, 1891-1984) darbā "Das Naturrecht" (1950),¹⁶² prezentē visaptverošu pārskatu par visām sociālās, politiskās, ekonomiskās dzīves jomām un izstrādā morāles kritēriju, pamatojoties uz cilvēku eksistences analīzi. Lielā mērā šī analīze sasaistās ar kultūrētikas jautājumiem, kas pētīti darbos "Kulturethik" (1954)¹⁶³ und "Ethik" (1955)¹⁶⁴. **Leo Štrauss** (Leo Strauss, 1899-1973) darbos "What is Political Philosophy?" (1959),¹⁶⁵ "On Tyranny" (1948)¹⁶⁶, "Natural right and history" (1953)¹⁶⁷ kritizē liberālismu un aicina atgriezties pie Sokrata un Platona filozofijas, jo Apgaismība nav nodrošinājusi lielāko "gaismas plūsmu", bet tieši otrādi, novirzīja domāšanu uz tumšo, "zem-platonisko alu". Štrauss aplūko fundamentālus jautājumus "lielo alternatīvu" kontekstā: senatne un mūsdienīgums, filozofija un teoloģija, atklāsme un Bībele u.c. Štrauss uzskata, ka Šmita piedāvātā koncepcija ir pārmērīgi radikāla: salīdzinājumā ar Šmitu, Štrausa antropoloģija var tikt klasificēta kā zināmā mērā "elitāra". Atsaucoties uz dabiskajām Tiesībām, Štrauss uzsver cilvēku dabisko nevienlīdzību jeb Platona ideju par *hierarhisko kārtību*. Likumdošana ir balstīta uz paklausības principu, tomēr, pēc Štrausa domām, iemesls vien nevar atrisināt teoloģiski-politisko problēmu. Štrauss kritizē nihilismu, pozitīvismu un relatīvismu kā domāšanas krīzes cēloņus, jo tie noliedz filozofijas spējas un noraida klasisko filozofisko pārliecību, ka politiskās dzīves mērķis ir tikums.

20.gadsimta otrā pusē reljefāk izgaismo vienu no svarīgākām atšķirībām starp dabisko Tiesību koncepciju un formāli-hierarhisko Tiesību izpratni. **Lons Fullers** (Lon Luvois Fuller,

¹⁶⁰ Maritain, J. (1945). The rights of man and natural law. London: Bles. 63 p.

¹⁶¹ Maritain, J. (1951). Man and the state. Chicago: Univ. of Chicago Press. 219 p.

¹⁶² Messner, J. (1950). Das Naturrecht / Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. Innsbruck: Tyrolia-Verl. 951 s.

¹⁶³ Messner, J. (1954). Kulturethik / mit Grundlegung durch Prinzipienethik und Persönlichkeitsethik. Innsbruck: Tyrolia-Verl. 681 s.

¹⁶⁴ Messner, J. (1955). Ethik / Kompendium der Gesamthetik. München: Tyrolia-Verl. 531 s.

¹⁶⁵ Strauss, L. (1959). What Is Political Philosophy? Chicago: Univ. of Chicago Press. 315 p.

¹⁶⁶ Strauss, L. (1948). On Tyranny. Glencoe, Ill.: Free Press. XIII. 121 p.

¹⁶⁷ Strauss, L. (1953). Natural Right and History. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press. IX, 327 p.

1902-1978) piesaka konceptu "Tiesību iekšējā morāle" un izprot dabisko Tiesību koncepciju galvenokārt *procesuālo* principu aspektā. Atšķirībā no formāli-hierarhiskas Tiesību izpratnes, kuras piekritēji uzskata, ka morālei un Tiesībām ir skaidri noteikta *robeža*, Fullers uzsver, ka jebkuras sociālās kārtības formai ir sava "iekšēja moralitāte",¹⁶⁸ ka morāle ir Tiesību spēka obligātais avots.¹⁶⁹ Fullera ieskatā, pastāv "morāle-tieksme" (prasības, kuru ievērošana nav un nevar būt obligāta, bet kuras ļauj sasniegt ideālu) un "morāle-pienākums" (minimālās prasības, kuru pārkāpšana paredz atbildību).

Šo domu Fullers attīsta arī darbā "The Morality of Law" (1964)¹⁷⁰: ir pieļaujams, ja daži likumi ir pretrunā ar dažiem morāles principiem, bet ir pilnīgi nepieņemams, ja visa Tiesību sistēma ir amorāla, un tādā gadījumā tas vairs nav Tiesības. Dzīves organizēšanas noteikumu sistēmu sabiedrībā un valstī var tikt atzīta par tiesisku tikai tad, ja juridisko normu radīšana un piemērošana ir stingri ierobežota ar procesuālā korektuma principiem, kuri veido "Tiesību iekšējo morāli". Minēto principu starpā ir priekšrakstu publicēšana un savlaicīgā paziņošana, skaidrība, konsekvence, izpildāmība, objektivitāte u.c. Pievērsoties šiem principiem, Tiesību sistēma tuvinās ideālam. Fullers formulē astoņas nepilnības, no kurām būtu jāizvairās likumdevējiem: (1) normatīvā regulējuma trūkums; (2) Tiesību normu neizsludināšana; (3) normatīvo Tiesību aktu neskaidrība; (4) Tiesību normu atpakaļvērsts spēks; (5) Tiesību normu pretrunīgums; (6) prasības, kuras subjektam un/vai varai nav iespējams izpildīt; (7) likumu nemitīgā grozīšana; (8) pretrunas starp likuma prasībām un likuma piemērošanu.

Novērsot minētās nepilnības, tiek radīti noteiktās kārtības pamati, pavalstniekiem tiek dota iespēja izprast un novērtēt esošo sistēmu un veidot noteiktu attieksmi pret to. Šie apsvērumi ir saistīti ar dabisko Tiesību koncepciju - piemēram, maksima "vienādus gadījumus izspriež vienādi" ievēro galvenās morālās vērtības - godīgumu un taisnīgumu, savukārt, rakstīto likumu atbilstība morāles prasībām, ir dabisko Tiesību koncepcijas neatņemamais elements. Kā procesuālā korektuma neievērošanas piemēru Fullers min 20.gadsimta realitāti, kad atsevišķajās valstīs cilvēki tika ieslodzīti pamatojoties uz slepeniem, npublicētiem likumiem u.c. Balstoties uz minētiem argumentiem, Fullers nepiekrīt, ka jebkurš likums ir Tiesības, tomēr viņa piedāvātie procedurālie aspekti ne vienmēr nodrošina morāles ievērošanu, neizslēdz rakstīto likumu netikumību. Šajos procedurālajos principos var ietvert jebkādu *amorālo* saturu, tāpēc Fullera dabisko Tiesību koncepcijas izpratne aptver tikai vienu

---

¹⁶⁸ Fuller, L. L. (1958). Positivism and Fidelity to Law - A Reply to Professor Hart. Harvard Law Review. Vol. 71. No. 4. pp. 630-672.

¹⁶⁹ Fuller, L. L. (1956). Human Purpose and Natural Law. The Journal of Philosophy. Vol. 53. No. 22. p. 704.

¹⁷⁰ Fuller, L. L. (1964). The Morality of Law. New Haven: Yale Univ.Pr.. 202 p.

no koncepcijas pusēm – formālus, tehniskus principus un metodes, kas nodrošina Tiesību procesuālo, formālo kvalitāti.

Džons Rouls (John Bordley Rawls, 1921-2003) pieņem, ka cilvēki, atrodoties sākotnējā stāvoklī (*original position*), ir līdzvērtīgi viens otram: viņi nezina ne savu vietu sabiedrībā, ne savu sociālo stāvokli. Šajā situācijā neviens neko nevar mainīt sev par labu, tāpēc sākotnējais stāvoklis ir traktējams kā godīgs.¹⁷¹ No vienas puses, indivīdi ir racionāli domājošās būtnes, kuras saskaras ar uzdevumu veidot taisnīgu sabiedrību. No otrās puses, cilvēki ir ieinteresēti palielināt savu, *personiski* iegūstamo labumu daļu, un mazināt savstarpējās sadarbības gaitā gūto labumu īpatsvaru. Lai pārvarētu šo antagonismu, ir jāizstrādā tādi sociālā taisnīguma principi, kas definētu sabiedrības pārvaldes institūciju Tiesības un pienākumus un sadalītu ieguvumu pēc principiem, kas pieņemami visiem. Indivīdi, atrodoties sākotnējā stāvoklī, varētu piekrist veidot sabiedrību, kuras pamatā ir šādi principi: (1) ikvienam vajadzētu būt vienādām Tiesībām attiecībā uz politisko brīvību (Tiesības balsot vēlēšanās un ieņemt oficiālus amatus), vārda un pulcēšanās brīvību; sirdsapziņas brīvību; domu brīvību; personīgo brīvību (tāja skaitā brīvību no psiholoģiskas apspiešanas, fiziskiem draudiem un integritātes izjaukšanas); Tiesībām uz personisko mantu; brīvību no patvaļīga aresta vai aizturēšanas. (2) sociālās un ekonomiskās nevienlīdzības problēma ir jārisina tā, lai varētu pamatoti gaidīt, ka priekšrocības, kas izriet no sabiedriskuma iegūš visi, un tā, lai piekļuve amata vietām (*positions*) būtu pieejama visiem. Lai arī ir paredzamas atšķirības ienākumu un varas sadalījumā, šie ienākumi un vara ir jāizmanto tā, lai labumus gūtu visa sabiedrība - nevienlīdzība var būt spēkā tikai tad, ja tā ir izdevīga visiem. Papildus tam, pirmajam principam vienmēr ir jābūt primāram attiecībā pret otro, jo pamatbrīvību pārkāpumus nevar pamatot vai kompensēt ar lielākām sociālām un ekonomiskām priekšrocībām.

Minētā konstrukcija nosaka, ka taisnīguma principi būs tie, kurus cilvēki *noteiks* kā galvenos principus, noslēdzot sabiedrisko līgumu. Sociālās institūcijas, kas izriet no šāda līguma, ievēro taisnīguma principus, savukārt, indivīdi savstarpējās attiecībās rīkojas godīgi. Rouls uzskata, ka tas ir pietiekoši stiprs pamatojums, lai šos principus uzskatītu par vispārzināmiem un universāliem.¹⁷² Taisnīguma kategoriju Rouls raksturo kā pareizību, labticību, objektivitāti - kā "procesuālo taisnīgumu", ko nodrošina Tiesību normas, kas ir saderīgas ar godīgām likuma normām. Visas sabiedrības "abstraktā laime" nevar kompensēt atsevišķa cilvēka nelaimi, tāpēc Rouls nepiekrīt tam, ka darbības princips "pēc iespējas lielāko

---

¹⁷¹ Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Pr. 607 p.

¹⁷² Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Pr. 607 s.

laimi iespējami lielākam skaitam cilvēku" ir taisnīgs. Tāpat, Rouls kritizē arī Taisnīguma beznosacījumu, "absolūtu" izpratni.

Marijs Rotbards (Murray Newton Rothbard, 1926-1995) uzskata, ka katram cilvēkam pēc savas *būtības* ir Tiesības uz sava darba augļiem, uz vārda brīvību, uz pulcēšanās brīvību, uz informācijas iegūšanas brīvību, uz līgumu slēgšanas brīvību. Rotbarda Tiesību izpratne balstās uz divām pamattēzēm: (1) ikvienam cilvēkam, neatkarīgi no tā, vai viņš ir jauns vai vecs, nabags vai bagāts, vīrietis vai sieviete - ir absolūtas un dabiskas Tiesības "*uz sevi*", "sevis piederību"; (2) ikvienam ir vienlīdz absolūtas un dabiskas Tiesības uz "mājām" (dzīvesvietu).¹⁷³ Rotbards uzskata, ka vienīgi pats indivīds var spriest par savām vajadzībām un "labuma" kategoriju. Šajā ziņā Rotbarda izpratne par dabiskajām Tiesībām kļūst radikāla - par brīvas līdzāspastāvēšanas pamatiezīmēm viņš uzskata ne tikai brīvu preču un pakalpojumu apmaiņu,¹⁷⁴ bet arī azartspēles, prostitūciju, pornogrāfiju, šaujamoieroču nēsāšanu un narkotiku lietošanu.¹⁷⁵

Ētiskus, politiskus un reliģiskus jautājumus, tajā skaitā ekoloģiju un bioētiku, dabisko Tiesību koncepcijas gaismā aktualizē **Roberts Špimans** (Robert Spaemann, 1927-2018). Balstoties uz savu izpratni par cilvēka cieņu (cieņa "pienākas" ikvienam, pamatojoties uz cilvēka bioloģisko piederību cilvēka sugai) un tēzi "cilvēkam ir personīgas Tiesības jau *pirms* viņa piedzimšanas", Špimans aicina aizsargāt cilvēka dzīvību no tās *pirmsākumiem* līdz *dabiskai* nāvei, kritizē gan eitanāzijas liberalizāciju, gan nepamatotus abortus. Analizējot Tiesības uz reliģijas brīvību, Špimans secina, ka kopīgā ētika negarantē mieru pasaulē - Eiropas vēsture liecina, ka tautas cīnās sava starpā pat tad, ja tās jau sen apvieno kopīga ētika. Mieru ticības jautājumos negarantē arī reliģiskais dialogs – Reformācijas vēsturiskais piemērs apliecina, ka reliģiskie kari var dialoga rezultātā var saasināties. Reliģiskais dialogs vienmēr ietver risku, ka varētu rasties domstarpības, kas nebūtu radušies, ja dialogs nenotiktu.¹⁷⁶

Špimana idejas par dabisko Tiesību nozīmi ētikā saskan ar Romas pāvesta Jāņa Pāvila II un Romas pāvesta Benedikta XVI uzskatiem. Piemēram, Romas pāvests **Benedikts XVI** (Benedictus XVI, Joseph Alois Ratzinger, 1927.-) publiskajā uzrunā (2011), aizstāvot dabiskās Tiesības, saista brīvās konstitucionālās valsts pamatus ar "cilvēka ekoloģiju" (Ökologie des Menschen).¹⁷⁷ Jāņem vērā, ka šī ideja balstās ne tikai uz Špimana tēzēm, bet arī uz darbu "Ins Herz geschrieben. Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen

¹⁷³ Rothbard, M. N. (1982). *The Ethics of Liberty*. Atlantic Highlands, NJ Humanities Press. 268 p.

¹⁷⁴ Rothbard, M. N. (1962). *Man, Economy, and State*. Princeton, NJ. 462 p.

¹⁷⁵ Rothbard, M. N. (1973). *For a New Liberty*. New York: Macmillan 327 p.

¹⁷⁶ Spaemann, R. (1996). Weltethos als ‚Projekt‘. Merkur. Zeitschrift für europäisches Denken, Heft 9/10, 50. Jahrgang, Stuttgart. ss. 891–904

¹⁷⁷ Benedictus XVI. (2011). Rede Papst Benediktus XVI im Deutschen Bundestag am 22. September 2011. Deutscher Bundestag.

Gesellschaft" (2010),¹⁷⁸ kura autors ir **Volfgang Valdšteins** (Wolfgang Waldstein, 1928-). Dabisko Tiesību koncepcijas kontekstā Valdšteina darbu nozīme ir saistīta ne tikai ar mūsdienu ētiski-tiesiskajām problēmām (aborti,¹⁷⁹ orgānu transplantācija¹⁸⁰), bet, galvenokārt, ar Romiešu Tiesību izpēti.¹⁸¹

Ronalds Dvorkins (Ronald Myles Dworkin, 1931-2013) analizējot vienu no svarīgākiem Tiesību filozofijas jautājumiem - saikni starp likumību un morāli, grāmatā "Taking Rights Seriously" (1977)¹⁸² uzsver, ka likumību nosaka nevis sociālie fakti vien, bet arī morāle. Papildus rakstītajām Tiesību normām, Tiesības ietver ir arī "stratēģijas" un "principus". Stratēģijas ir mērķi, kurus ir vēlams sasniegt, lai uzlabotu sabiedrības sociālo, ekonomisko un politisko dzīvi, pamati, kas jāaizsargā, kā arī vēlamās sociālās attīstības jomas. Principi atzīst noteiktus ideālus, vērtības, kurām ir universāls raksturs un kas nav atkarīgas no sociālās attīstības jomām. Stratēģijas un principi noder risinot īpaši sarežģītus gadījumus, kad sabiedrībai draud *formāli* pareizs, bet *saturiski negodīgs* tiesneša nolēmums. Stratēģijas un principi var būt savstarpēji pretrunīgi - šajā gadījumā izvēle ir jāizdara tiesnesim. Turpretī, rakstītie likumi nevar būt pretrunā ar stratēģijām un principiem - šāda situācija būtu jāatzīst par likumdevēja kļūdu, kurš, izstrādājot pašreizējo normas versiju, neņem vērā *taisnīguma prasības*. Tiesnešiem ir jāpieņem lēmumi, nevis mehāniski ievērojot likumdevēja pieņemtus noteikumus, bet ņemot vērā visu principu sistēmu, kas balstās uz morālajām vērtībām.¹⁸³

Dvorkins izvirza tēzi, ka no morāles viedokļa eksistē visu lietu vislabākais risinājums – viņa modelētais abstraktais tiesnesis ar neierobežotām zināšanām un neierobežotu laiku lietu izspriešanai ("juridiskais Herkules") ir aicināts pieņemt nekļūdīgus lēmumus. Lai pārskatāmi pamatotu savu nostāju, Dvorkins plaši atsaucās uz prakses piemēriem. Lietā *Tennessee Valley Authority v. Hiram Hill et al.* (1978) ir skatīts jautājums par iespēju turpināt būvdarbus: no vienas puses, dambja būvniecība varēja iznīcināt mazo zivju (*Snail darter, Percina tanasi*)

---

¹⁷⁸ Waldstein, W. (2010). Ins Herz geschrieben. Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft. Sankt Ulrich, Augsburg.

¹⁷⁹ Waldstein, W. (1982). Das Menschenrecht zum Leben. Beiträge zu Fragen des Schutzes menschlichen Lebens. Duncker & Humblot, Berlin.

¹⁸⁰ Waldstein, W. (2013). Hirntod – Organspende. Regina Breul im Gespräch mit Wolfgang Waldstein. Illertissen: Media Maria. 158 s.

¹⁸¹ Waldstein, W. (1964). Untersuchungen zum römischen Begnadigungsrecht: Abolitio, indulgentia, venia. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck.

Waldstein, W. (1986). Operae libertorum. Untersuchung zur Dienstpflicht freigelassener Sklaven. Steiner, Stuttgart.

Waldstein, W. (2000). Neueste Erkenntnisse über das Turiner Grabtuch. Auch Atomforschung erweist Echtheit. Christiana, Stein am Rhein.

Waldstein, W. (2015). Naturrecht im römischen Recht und in der europäischen Rechtsentwicklung. In: Civitas. Zeitschrift für das christliche Gemeinwesen. Sonderheft 6: Naturrecht und Menschenrecht. Sarto, Bobingen.

¹⁸² Dworkin, R. M. (1977). Taking Rights Seriously. Cambridge, Mass.; Harvard Univ. Press. 293 p.

¹⁸³ Dworkin, R. M. (1977). Taking Rights Seriously. Cambridge, Mass.; Harvard Univ. Press. 293 p.

vienīgo dzīvotni Tenesī upes ielejā; no otrās puses minētā dambja būvniecība valstij jau bija izmaksājusi vairāk nekā 100 miljonus dolāru. ASV Augstākā tiesa, ievērojot likuma burtu (veikt nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu, ka atļautās, finansētās vai veiktās darbības neapdraud sugu esamību) secināja, ka neskatoties uz milzīgajiem izdevumiem, būvniecība ir jāpārtrauc - tad, kad likuma teksts ir skaidrs, tiesai nav Tiesību atteikties to piemērot tikai tāpēc, ka tas rezultēsies ar absurdām situācijām.

Dvorkins uzskata, ka šo strīdīgo lietu viņa modelētais "juridiskais Herkules" izspriestu savādāk – nolemjot aizsargāt aizsprostu. Pirmkārt, tiktu ņemts vērā, ka dambja būvniecība tika uzsākta *pirms* Apdraudēto sugu likuma (The Endangered Species Act of 1973) pieņemšanas, bet vēlāk valsts turpināja piešķirt atbilstošu finansējumu būvniecības pabeigšanai, zinot, ka tas kaitētu *Percina tanasi* dzīvotnei. Otrkārt, tiktu ņemti vērā apsvērumi par lietderību - apjomīgu valsts līdzekļu izšķērdēšana nav pieļaujama. Treškārt, tiktu ņemta vērā sabiedriskā doma. Ceturtkārt, likuma tekstā nav norādes, ka sugu aizsardzība būtu jāuzskata par *absolūtu* mērķi, piemēram, pat ja šis mērķis konfliktē ar bezdarba līmeņa mazināšanas nepieciešamību. "Ideālā tiesneša" nolēmumam ir jābalstās uz likuma *integritātes* dimensijas novērtējumu - t.i. jāņem vērā pagātnes, tagadnes, un nākotnes apsvērumi, to mijiedarbība ar sabiedriskajām un politiskajām interesēm. Tiesnesis, izspriežot konkrētu lietu, interpretē iepriekšējo institucionālo pieredzi, zināmā mērā šo pieredzi attaisnojot un pamatojot.

Tieši "integritāte", "pilnīgums" ir Tiesību būtība, savstarpēja sasaiste. Ar integritāti Dvorkins saprot "principu" sistēmas stingru ievērošanu un pakāpenisku uzlabošanu: līdzīgi, kā turpinot rakstīt nepabeigtu literāro darbu un pievienojot savu tekstu, būtu jāievēro pirmā autora rakstīšanas un domāšanas stils, arī "principu sistēma" pēc veiktajiem uzlabojumiem paliek nemainīga. Svarīgākais šajā ziņā ir nevis noteikumu un normu sistēma, bet gan "principu kopums". Juridiskais princips ir vispārpieņemts arguments par labu individuālo vai kolektīvo cilvēktiesību ievērošanai un nodrošināšanai; paralēli eksistē arī politiskais princips.

Lai izskaidrotu atšķirību starp juridisko principu un politisko principu, Dvorkins norāda uz vēsturisko piemēru - pēc Japānas impērijas uzbrukuma Pērlhārborai 1941. gada 7.decembrī, ASV nolēma internēt japāņu izcelsmes personas ASV teritorijā.¹⁸⁴ Dvorkina ieskatā, pret šo lēmumu var izvirzīt dažāda veida argumentus – apgalvojums, ka šāda rīcība grauj ASV starptautisko reputāciju būtu arguments no politikas. Turpretī, apgalvojums, ka nav pieļaujams ieslodzīt cilvēkus, kuri nav izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, pat ja to pieprasa valsts intereses – ir arguments, kas konstruēts, balstoties uz *juridisko* principu.

---

¹⁸⁴ Roosevelt, F. D. (1942). [Executive Order No. 9066. February 19, 1942.]

Principi darbojas savādāk nekā noteikumi - dažos gadījumos vairāki principi var būt pretrunīgi, un tiesnesim jāizvēlas nozīmīgākais no tiem. Piemēram, no lietas *Riggs v. Palmer* (1889), izriet, ka sešpadsmitgadīgais mazdēls noslepkavoja vectēvu, baidoties, ka vectēvs varētu grozīt mazdēlam labvēlīgā testamenta saturu. Par slepkavību ir paredzēta kriminālatbildība, tomēr neviens normatīvais Tiesību akts neliedz mazdēlam iegūt mantojumu uz testamenta pamata. Acīmredzami, ka ļaujot izpildīt testamentu, mazdēls gūs labumu no izdarītā nozieguma, kas nesaskan ar *taisnīguma principu*. Tiesa atzina, ka ļaujot mazdēlam gūt labumus no paša izdarītā nozieguma, tiktu pārkāpti vispārējo Tiesību principi. Tiesas ieskatā, likumdevējs, izstrādājot likumus, nevar paredzēt visus iespējamus gadījumus, tomēr, visu likumu un līgumu darbību var kontrolēt ar vispārējiem tiesību principiem. Nevienam nedrīkst ļaut gūt labumus no pretlikumīgām darbībām vai iegūt īpašumu izdarot noziedzīgo nodarījumu. Tiesneši *pārkāpa rakstītus likumus* pamatojoties uz morāli-tiesiskiem jeb dabiski-tiesiskiem pamatprincipiem. Pēc Dvorkina domām, šī lieta pārskatāmi demonstrē, ka papildus likumos noteiktajiem priekšrakstiem, likuma neatņemama sastāvdaļa ir arī *nerakstītie principi* - šie principi ir pietiekami, lai modificētu likumus, izskatot konkrētās lietas. Tomēr, Dvorkins norāda, ka tiesneši nevar apelēt pie *jebkādam* vērtībām, bet gan tikai pie tām, kas darbojas esošās tiesiskās integritātes ietvaros.¹⁸⁵ Tie principi, kas vienā konkrētajā gadījumā "zaudē", netiek atmesti vai grozīti - nākotnē tos atkal var ņemt vērā. Piemēram, princips "vienmēr ievēro likumu" lietā *Riggs v. Palmer* zaudēja principam "neviens, pat uz likuma pamata, nav tiesīgs gūt labumu no nozieguma", bet tas nenozīmē, ka pirmais princips ir uz visiem laikiem noraidāms.

Dabisko Tiesību koncepciju Dvorkins uzskata par indivīda Tiesību aizsardzības garantiju un kritizē formāli-hierarhisko Tiesību izpratni, jo tā "atstāj novārtā" liberālo cilvēktiesību ideju. Utilitāro principu "pēc iespējas vairāku cilvēku lielākā laime" Dvorkins kritizē par spēju upurēt individuālās intereses kopīgajam labumam, savukārt, "analītisko jurisprudenci" kritizē par to, ka juridisko pamatjēdzienu interpretācija ir strikti nodalīta no "ētiskās jurisprudences". Dvorkina ieskata, abas minētās pieejas izkropļo Tiesības, "izstumj" ārpus Tiesībām tos morāles principus, kuri veido Tiesību pamatu. Īpaši sarežģītajos gadījumos, juristi izmanto standartus, kas darbojas nevis kā Tiesību normas, bet gan citādi - kā principi, kā politikas un cita veida standarti. Dvorkins akcentē, ka viņa idejas atšķiras no 18.gadsimta dabisko Tiesību koncepcijas divos aspektos, jo pirmkārt, starp Tiesību principiem un morāles principiem ir atšķirība; otrkārt - Tiesības un tikumība ir saistītas *epistemiski*, nevis *dabiski*. Tiesību svarīgākā funkcija ir nevis nodrošināt vienprātību vai

---

¹⁸⁵ Dworkin, R. M. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.; Harvard Univ. Press. 293 p.

efektīvus līdzekļus sociālo mērķu sasniegšanai, bet gan panākt, lai politiskā kopiena rīkotos saskaņoti un principiāli.¹⁸⁶

Savos pētījumos Dworkins pievēršas arī 20.gadsimtā tradicionālajām problēmām - abortiem un eitanāzijai dabisko Tiesību koncepcijas kontekstā, piemēram, kam ir jādod priekšroka: pamattiesībām uz dzīvību vai Tiesībām uz brīvo izvēli.¹⁸⁷ Risinot šāda līmeņa jautājumus, darbā "Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution" (1996)¹⁸⁸ Dworkins norāda uz faktu, ka ASV konstitūcija apraksta indivīdu Tiesības ārkārtīgi *abstraktā* izteiksmē. Attiecinot abstraktus formulējumus "vārda brīvība", "pienācīgs process", "vienādas Tiesības visām personām" uz konkrētiem politiski sensitīviem jautājumiem - rasu taisnīgumu, nāvessodu, cenzūru, pornogrāfiju, Dworkins uzsver, ka tiesnešiem konstitucionālie jautājumi ir jāuztver *kā morāles jautājumi*; uzsver, ka tiesnešiem ir jāpieņem mūsdienīgie spriedumi, balstoties uz politisko morāli, atklāti norādot uz patieso sprieduma pamatojumu. Noraidot bažas, ka šāda tiesnešu rīcība būtu nedemokrātiskā, jo likumdevēju (kurus bija ievēlējusi tauta) pārliecību aizstās pašu tiesnešu morālā pārliecība, Dworkins uzsver, ka gluži pretēji, patieso demokrātiju nodrošina nevis konstitūcijas normu "mehāniskā" piemērošana, bet gan saprātīgā konstitūcijas abstraktās valodas interpretēšana, kura "sasauca" ar morāles principiem, politisko pieklājību un taisnīgumu.

Džons Finis (John Mitchell Finnis, 1940-) definē dabiskās Tiesības kā praktiskā saprāta principu kopumu cilvēka dzīves pilnveidošanai.¹⁸⁹ Piemēram, likums, kas aizliedz slepkavības, balstās uz praktiskā prāta prasību ievērot cilvēka dzīvības pamatvērtību. Zināmā mērā tā ir ideja, ka dabisko Tiesību ētika¹⁹⁰ var balstīties uz savdabīgo paņēmieni – normatīvo "jābūtības" apgalvojumu atvasināšanu no aprakstošajiem paziņojumiem. Finis nav tik kategorisks, lai saskanīgi ar klasisko dabisko Tiesību koncepciju apgalvotu, ka *lex injusta non est lex* (netaisnīgs likums nav likums). Pēc Finisa domām, netaisnīgs likums ir spēkā, ja tas ir pieņemts ievērojot formālās procedūras, tomēr šāds likums nevar sniegt morālu attaisnojumu¹⁹¹ valsts piespiešanai, kas nozīmē, ka tam nav *pilnīgā* saistoša spēka. Šī pieeja balstās uz tēzi, ka ir jānošķir "centrālā" un "perifērijas" Tiesību nozīme. Tiesību sistēma atbilst "centrālajai" nozīmei, ja tajā ir izpildītas visas *praktiskā prāta* prasības. Šīs prasības ietver: (1) septiņu dabisko pamatvērtību ("bāzes vērtību") ievērošanu - dzīve, zināšanas, spēle,

¹⁸⁶ Dworkin, R. M. (1986). *Law's Empire*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The Belknap Press of Harvard University Press. 470 p.

¹⁸⁷ Dworkin, R. M. (1993). *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*. New York: Knopf. 273 p.

¹⁸⁸ Dworkin, R. M. (1996). *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford: Oxford University Press. 427 p.

¹⁸⁹ Finnis, J. (1980). *Natural Law and Natural Rights*. Oxford ; Clarendon Press. 425 p.

¹⁹⁰ Finnis, J. (1983). *Fundamentals of Ethics*. Washington: Georgetown Univ. Press. 163 p.

¹⁹¹ Finnis, J. (1991). *Moral Absolutes: Tradition, Revision and Truth*. Washington, D.C.: Catholic Univ. of America Press. 113 p.

estētiskā pieredze, draudzības sabiedriskums, praktiskais saprātīgums un reliģija (life, knowledge, play, aesthetic experience, sociability of friendship, practical reasonableness and religion); (2) cieņas nodrošināšana ar valsts sankcijām; (3) sankciju piemērošana saskaņā ar pieņemtajām formālajām procedūrām.

Praksē var rasties situācijas, kad ir ievērotas visas formālās juridiskās procedūras, bet ir pārkāptas dažas bāzes vērtības. Piemēram, likums, kas pilnībā aizliedz azartspēļu rīkošanu, ir netaisnīgs attiecībā uz dabiskajām Tiesībām, bet, tas tiek pieņemts saskaņā ar visām formālajām juridiskajām procedūrām un šim likumam ir juridisks spēks. Tie ir "vājie", nepārdomāti un plaši kritizētie likumi, kuri veido Tiesības "perifērijas" nozīmē. Jebkurai apzinātai izvēlei ir jābūt saskaņotai ar visu cilvēku gribu, jo taisnīga darbība ir darbība, kas neierobežo cita cilvēka attieksmi pret pamatlabumiem.¹⁹²

Roberts Aleksijs (Robert Alexy, 1945-) turpina dabisko Tiesību koncepcijas tradīcijas konstitucionālo Tiesību,¹⁹³ pamattiesību¹⁹⁴ un Tiesību teorijas jomās. Balstoties uz Dvorkina rosināto "noteikumu" un "principu" nošķirtību, kā arī uz Radbruha formulu, Aleksijs aicina pievērsties racionālajam diskursam¹⁹⁵ juridisko pamatojumu segmentā.¹⁹⁶ Grāmatā "Begriff und Geltung des Rechts (1992),¹⁹⁷ akcentējot Tiesību saikni ar morāli, tiek izvirzītas trīs tēzes: (1) "iekļaušanas tēze" - katra Tiesību sistēma ietver zināmus principus; (2) "morāles tēze" – rakstītajam likumam ir jābūt saistītam ar kopīgu morāli; (3) "pareizības tēze" - likumam ir jābūt saistītam ar *taisnīgu* morāli. Rakstītie likumi uzspiež indivīdiem konkrētu uzvedību, tāpēc likumam, lai arī cik pretrunīgs un neloģisks tas nebūtu, ir obligāti "jātranslē", ka tas ir pareizs: šī pareizība ir meklējama morāles kategorijā. Papildus tam, Aleksijs uzsver, ka netaisnīgi likumi zaudē savu juridisko spēku tikai tad, ja tie *apzināti* atsakās no taisnīguma un vienlīdzības.

---

¹⁹² Finnis, J. (1980). Natural Law and Natural Rights. Oxford : Clarendon Press. 425 p. / p. 23.

¹⁹³ Alexy, R. (1985). Theorie der Grundrechte. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges. 548 s.

¹⁹⁴ Alexy, R. (1986). Theorie der Grundrechte. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 548 s.

¹⁹⁵ Alexy, R. (1995). Recht, Vernunft, Diskurs. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 292 s.

¹⁹⁶ Alexy, R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 396 s.

¹⁹⁷ Alexy, R. (1992). Begriff und Geltung des Rechts. Freiburg (Breisgau), München: Alber. 215 s.

1.2. FILOZOFISKĀS KONCEPCIJAS

1.2.1. Kanta, Fihtes un Hēgeļa koncepcijas

Imanuels Kants (Immanuel Kant, 1724—1804) fundamentālajā darbā "Kritik der reinen Vernunft" (1781),¹⁹⁸ pētot cilvēka zināšanu pamatus, izvirza tēzi, ka līdztekus pieredzē balstītiem spriedumiem pastāv arī *a priori* spriedumi, kuri nav balstīti uz maņu uztveri. Attiecīgi, "tīrais prāts" ir prāts bez pieredzes "piemaisījumiem" - pieredze tikai "ieslēdz" domāšanu, nodrošina domāšanu ar datiem, kuriem ir nepieciešama apstrāde. Darbā "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht" (1784)¹⁹⁹ Kants, analizējot evolūcijas gaitu, secina, ka morāle un racionālisms "pārvar" savtīgas intereses un individuālismu. Dabiskā stāvoklī cilvēkam ir neatkarība un teorētiskā vienlīdzība (kā vienādas iespējas pretendēt uz jebko), tomēr, šīs iedzimtās dabiskās Tiesības ir garantētas vienīgi ar indivīda fizisko spēku. Tāpēc, šajā stāvoklī cilvēkam ir vienīgi *tikumiskās* izvēles brīvība - brīvība apzināti paklausīt universa likumiem, ko atklāj saprāts. Cilvēkam, kā subjektam ar morālo apziņu, ir jāvadās atbilstoši tikumības diktētajām normām. Šīs normas izpaužas kā apriorais, beznosacījumu likums – "kategoriskais imperatīvs". Tiesību jomā Kanta kategoriskais imperatīvs nosaka: ārēji rīkojies tā, lai tavas patvaļas brīvā izpaušme būtu savietojama ar ikviena brīvību, kas ir saskaņā ar vispārējo (universālo) likumu. Dabiskajā stāvoklī kategoriskais imperatīvs "sašaurinās": rīkojies tā, lai tava brīvība varētu pastāvēt līdzās visu cilvēku brīvībai. Visām dzīvām prātīgām būtnēm šis universālais likums izpaužas *pienākuma apziņas* formā.

Darbā "Kritik der praktischen Vernunft" (1788)²⁰⁰ Kants pievēršas indivīda brīvības analīzei, kuru traktē nevis ka patvaļu vai anarhiju, bet kā brīvību apzināti paklausīt universa likumiem. Respektīvi, morālais likums ir brīvības idejas ekvivalents. Gribas esamība ļauj cilvēkam rīkoties, balstoties uz principiem: ja cilvēks pats nosaka kādu principu, vadoties no paša vēlmēm, tad šis princips nevar kļūt par morālo likumu, jo mērķa sasniegšana būs atkarīga no empīriskiem apstākļiem. Turpretī, kategoriskais imperatīvs ir morāles pamats: "Rīkojies tā, it kā tavas rīcības principam ar tava gribasspēku vajadzētu kļūt par vispārēju

¹⁹⁸ Kant, I. (1781). Kritik der reinen Vernunft. Riga: Hartknoch. 856 s.

¹⁹⁹ Kant, I. (1784). Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. [Jena. 1805].

²⁰⁰ Kant, I. (1788). Kritik der praktischen Vernunft. Riga: Johann Friedrich Hartknoch. 234 s.

dabisku likumu".²⁰¹ Morālai personībai ir jāievēro kategoriska imperatīva prasības, kas ietver vispārējo ideju par pienākumu pret cilvēci.

Ievērot "kategorisko imperatīvu" ir iespējams tikai tad, ja indivīdi spēj sekot praktiskajam saprātam, kurš aptver gan ētikas, gan Tiesību jomu.²⁰² Šajā ziņā, centrālais Kanta darbs ir "Die Metaphysik der Sitten" (1797).²⁰³ Tiesības ir nosacījumu kopums, kas ierobežo vienas personas patvaļu attiecībā pret citas personas patvaļu balstoties uz objektīvo, kopējo brīvības likumu. Tiesību jēdziens attiecas tikai uz ārējām un praktiskām attiecībām starp personām, jo viņu rīcībai var būt tieša vai netieša savstarpēja ietekme. Ar Tiesībām ir saistīts pilnvarojums piemērot piespiešanu kādam, kurš aizskar šīs Tiesības. Tiesību jēdzienu var saskatīt tieši spējā *apvienot* vispārēju savstarpēju piespiešanu ar ikviena brīvību. Jāņem vērā, ka Kants izšķir Tiesības šaurā nozīmē (*ius activum*) jeb ārēju likumu kopumu un Tiesības plašā nozīmē (*ius latum*) jeb taisnīgumu, kā arī ārkārtējas nepieciešamības Tiesības (*ius necessitatis*). Taisnīgums atzīst Tiesības bez piespiešanas, bet ārkārtēja nepieciešamība - piespiešanu bez Tiesībām. Lai arī *ius necessitatis* moto ir "Vajadzība nepazīst Tiesības" (*Necessitas non habet legem*), tomēr nav tādas nepieciešamības, kas padarītu par likumīgu faktisko prettiesiskumu.

Saistošus likumus, kuriem ir iespējama "ārēja" likumdošana, Kants apzīmē ar terminu "ārējie likumi" (*leges externae*). Ja likumos noteiktos pienākumus var racionāli izzināt *bez* ārējiem Tiesību aktiem, tad šie likumi ir ārējie dabiskie likumi. Tie likumi, kuri nesaista bez ārējās likumdošanas, ir pozitīvie likumi. Teorētiski, var modelēt ārējās likumdošanas sistēmu, kurā būtu vienīgi pozitīvie likumi, bet šajā gadījumā, visupirms būtu jābūt dabiskam likumam, kas pamatotu likumdevēja *autoritāti* (tas ir, pilnvaras uzlikt pienākumu citiem vienīgi pēc savas patvaļas).

Kants izšķir trīs Tiesību kategorijas: (1) dabiskās Tiesības, kuru avots ir pašsaprotamie principi. Dabiskās Tiesības ir atrodamas saprāta likumos, tās sniedz *nemainīgus* principus jebkuram pozitīvajam Tiesību aktam. Dabiskajām Tiesībām ir jāstiprina indivīda morālā brīvība – jārada apstākļi, lai indivīds varētu izpildīt savu pienākumu. Tiesiskais pienākums, atšķirībā no morālā pienākuma, attiecās nevis uz vienu personu, bet gan uz taisnīguma attiecībām starp dažādām personām. Dabiskās Tiesības Kants saista ar *jus talionis* principu, savukārt, pozitīvajām Tiesībām pieļauj sankcijas noteikšanu, ievērojot valsts intereses konkrētajā vēsturiskajā brīdī; (2) pozitīvās tiesības (statūtu Tiesības), kuru avots ir

---

²⁰¹ Kant, I. (1781). *Kritik der reinen Vernunft*. Rīga: Hartknoch. 856 s.

²⁰² Kant, I. (1788). *Kritik der praktischen Vernunft*. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch. 234 s.

²⁰³ Kant, I. (1797). *Die Metaphysik der Sitten*. Königsberg.

likumdevēja griba, bet patiess aicinājums ir garantēt sociālo telpu, kurā var izpausties morāle; (3) taisnīgums - prasība, kas nav paredzēta likumā un tāpēc nav nodrošināta ar piespiešanu.

Jāņem vērā, ka taisnīgums, ja to uztvert objektīvi, nepavisam nav pamats, lai apelētu pie citu personu ētiskā pienākuma. Tas, kurš prasa pamatojoties uz taisnīgumu, paļaujas uz savām Tiesībām, bet ne visas prasības var tikt apmierinātas. Šīs tēzes ilustrēšanai Kants min praktisko piemēru - pusēm savstarpēji vienojoties, ir noteikts, ka mājas kalpam visu algu izmaksā gada beigās, bet izmaksas brīdī kalps nav apmierināts ar to, ka gada laikā naudas vērtība ir kritusies. Šādā gadījumā kalps nevar atsaukties uz savām Tiesībām (jo naudas nominālvērtība ir identiska), bet gan vienīgi uz taisnīgumu. "Visstingrākās Tiesības ir vislielākā netaisnība" (*summum ius summa iniuria*), bet Tiesību ceļā šo ļaunumu nevar novērst. Lai arī tam ir sakars ar juridiskām prasībām, jo taisnīgums attiecas tikai uz sirdsapziņas tiesu (*forum poli*) - katrs juridiskais jautājums ir jāizlemj, pamatojoties uz pilsonisko Tiesību normām (*forum soli*).

Kants nošķir morāles normas no tiesiskajām normām: morāle un Tiesības tiecas uz kopēju mērķi – vispārējo brīvību, tomēr Tiesības attiecas tikai uz darbības *ārējo* izpausmi, bet morāle – gan uz darbības *ārējo* izpausmi, gan uz *iekšējo attieksmi* pret to. Morāles pamatā ir personas iekšējie motīvi, pienākuma apziņa, savukārt, Tiesību pamatā ir *citu personu* ārējā piespiešana. Morāles kodols ir pienākuma ideja, bet Tiesību kodols - ārējie stimuli: ja Tiesību akta izpildi var piespiest, tad *morāli nevar piespiest*. Ņemot vērā minēto, Kants definē Tiesības kā morāles pirmo (vai minimālo) pakāpi (kā *morāles minimumu*): Tiesības ir nosacījumu kopums, saskaņā ar kuru vienas personas patvaļa ir savietojama ar citas personas patvaļu no kopējā brīvības likuma viedokļa. Šie nosacījumi ietver: likumu esamību; garantētas personīgās Tiesības; visu vienlīdzību likuma priekšā; strīdu izšķiršanu tiesā.

Tiesību un Ētikas norobežošanai Kants piedāvā piemēru - ētika pavēl izpildīt solīto, slēdzot līgumu, pat ja otra puse nevarētu mani piespiest to darīt; savukārt, no Tiesību doktrīnas ētika ņem principu "*pacta sunt servanda*" un pienākumu, kas atbilst šim likumam, uztver kā "dotumu". Līdz ar to, likums, ka uzņemtās saistības ir jāpilda, ir atrodams nevis ētikā, bet Tiesībās (ius). Ētika māca vienīgi to, ka pat gadījumā, ja likumiskais motīvs (ārējā piespiešana) izzudīs, tad jau pati pienākuma ideja ir pietiekoša kā motīvs. Tādējādi, mācība par Tiesībām un mācība par tikumību atšķiras viena no otras ne tik daudz ar atšķirīgajiem pienākumiem, cik ar likumdošanas *raksturu*. Tikumības mācības augstākais princips paredz: rīkojies pēc maksimas, kurai vienlaikus var būt universāla likuma spēks - jebkura rīcība, kas tam nav piemērota, ir pretrunā ar morāli.

Valsts labums ir stāvoklis, kad konstitūcija vislielākajā mērā saskan ar Tiesību principiem. Kants formulē principu par *morāles prioritāti pār politiku*: galvenais līdzeklis

pret amorālu politiku ir visu politisko darbību publicitāte – ja darbības, kas attiecas uz cilvēku veidotiem likumiem nav savienojamas ar publicitāti, tad tās ir *negodīgas*. Kants secina, ka Tiesības, pirmkārt, attiecas uz cilvēku ārējām attiecībām, otrkārt, uz attiecībām starp brīvajiem un vienlīdzīgajiem subjektiem, treškārt, nosaka attiecību formu, nevis attiecību būtību. Risinot jautājumu, kāds ir vispārīgais kritērijs, uz kura pamata parasti var atšķirt tiesisko un netiesisko (iustum et iniustum), Kants uzsver, ka tīri empīriskā Tiesību mācība ir kā *koka galva*, kura var būt skaista un perfekta, bet tai, diemžēl, *nav smadzeņu*. Cilvēks (kā empīriskās pasaules daļa) ir pakļauts arī ārējai cēloņsakarībai, dabas likumiem, sabiedrībai – tāpēc cilvēks var kļūt par morālu personu vienīgi tad, ja personai ir izpratne par savu atbildību pret visu cilvēci. Attiecīgi, lai juristi būtu spējīgi uztvert Tiesību būtību, tiem visupirms būtu jānorobežojas no pozitīvajām Tiesībām un jāmeklē kritēriji ārpusempīriskajā, *tīrajā* prātā.²⁰⁴ Kanta praktiskā filozofija ietver gan morālās uzvedības noteikumus, kas virza cilvēka darbības, gan sociālus regulatorus (orientierus). Respektīvi, Tiesības un morāle spēj noteikt vispārīgus uzvedības priekšrakstus un padarīt tos par vispārīgo.

Morāles un Tiesību konceptus Kants attīsta arī saistībā ar starptautisko un starpvalstu saziņu - lai nodibinātu globālus tiesiskus regulatorus un nodrošināt mūžīgo mieru starp tautām. Darbā "Zum ewigen Frieden" (1795)²⁰⁵ Kants uzsver, ka starpvalstu attiecību "dabiskajā stāvoklī" - kad nav tiesas instances, kuras spriedumam būtu vispārīgākais spēks - apstākļi uzspiež risināt nesaskaņas un aizstāvēt savas Tiesības ar *spēku*, respektīvi, karojot. Starptautiskajās Tiesībās Kants nosoda "mantkārīgus" karus, iestājas par starptautisko līgumu ievērošanu, neiejaukšanos valsts iekšējās lietās, tirdzniecības un kultūras saišu attīstību. Kants cer, ka nākotnē kari būs novērsti un iestāsies mūžīgais miers, ko var panākt, izveidojot visu Tautu konfederāciju, bet saglabājot valstu suverenitāti. Mūžīgais miers ir augstākais politiskais labums – sistēma, "kur vara pieder nevis cilvēkiem, bet likumiem",²⁰⁶ kur morāle ir politiku ierobežojošs nosacījums. Tikai izprotot, ka tiesiski sakārtotas attiecības ir labākas nekā anarhija, cilvēce pakāpeniski varētu pievērsties idejai par universālajām, vispasaules Tiesībām. Šo "mūžīgā miera" projektu var īstenot tikai tālā nākotnē, tomēr, Kanta ieskatā, šāda kosmopolītiska savienība ir neizbēgama.

Jautājumā par indivīdu Tiesībām, Kants uzsver, ka jebkurai personai ir absolūta vērtība – cieņa, pašcieņa, gods; ka vissvarīgākais pasaulē ir cilvēks; ka cilvēka Tiesības ir jāuzskata par svētām; ka ir nepieciešams iznīcināt visa veida personisko atkarību, nodrošināt

²⁰⁴ Kant, I. (1797). *Methaphysische Anfangsgrunde der Rechtslehre*. Königsberg, F. Nicolovius. s. 262.

²⁰⁵ Kant, I. (1795). *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*. Königsberg: bey Friedrich Nicolovius. 104 s.

²⁰⁶ Kant, I. (1795). *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*. Königsberg: bey Friedrich Nicolovius. 104 s.

personiskās brīvības un vienlīdzību likuma priekšā. Sabiedrisko līgumu slēdz morāli attīstīto cilvēku starpā - morālās politikas princips paredz, ka tauta apvienojas valstī, ievērojot brīvības un vienlīdzības konceptus, kuru pamatā ir nevis saprāts, bet pienākums. Pati daba aicina izveidot stabilu, izturīgu Tiesību sistēmu, izvirza varai pienākumu veikt reformas saskaņā ar publisko Tiesību ideālu – pretējā gadījumā sistēmai draud dabiski nobriedusi revolūcija. Pavalstniekiem būtu jāsniedz maksimāla brīvība, jo pārmērīga varas iestāžu rūpība mazina cilvēku sociālo aktivitāti, kavē personas iniciatīvu un neatkarību. Valsts darbībai vajadzētu koncentrēties ap indivīda brīvības tiesisko nodrošināšanu. Gadījumā, ja tirāns pārkāpj tautas Tiesības, tad tautas sacelšanos un tirāna "gāšana" ir likumsakarīga, tomēr Kants labprāt akceptē "negatīvu" pretošanos, nevis aktīvu cīņu.

Kants atbalsta varas dalīšanas principu kā ideju, kas var novērst despotismu un garantēt valsts labklājību. Likumdošanas varai ir jāpieder tautas vienotajai gribai (kolektīvajai gribai), to nevar nodot izpildvarai, kas koncentrējas ap valdnieku; savukārt, tiesu varai ir jāaizsargā indivīdu intereses. Lielu uzmanību Kants pievērš atšķirību pārvarēšanai starp morāli, cilvēku veidotiem likumiem un politiku. Viņš asi kritizē reālās politikas divkosību attiecībā uz morāli un likumiem, kas reālajā praksē vairo un iemūžina *vardarbību*, kavējot morālo un tiesisko progresu. Valstij ir jābalstās uz Tiesībām, jāsaņemas ar Tiesībām savas aktivitātes, citādi valsts riskē zaudēt pavalstnieku uzticību un cieņu.

Lai precīzāk izprast minētās idejas, ir jāpievērš uzmanība tam, ka Kanta laikmetā ir notikusi brīvības koncepta izpratnes transformācija. Šīs transformācijas rezultātus ir apkopojis **Bendžamins Konstāns** (Henri-Benjamin Constant de Rebecque, 1767-1830) uzsverot, ka brīvības izpratne, kas pastāvēja senatnē, ir *atšķirīga* no brīvības 19.gadsimta izpratnē. Respektīvi, *senajos laikos* brīvība bija *kolektīvā* brīvība, katra locekļa Tiesības uz tiešu līdzdalību politiskajā suverenitātē, tomēr ar minimālu personisku neatkarību. Seno cilvēku brīvībā indivīds bija pilnībā pakļauts kopienas autoritātei, brīvībai bija kolektīvā forma - visas privātās darbības tika stingri uzraudzītas. Personiskās neatkarības nebija nedz viedokļos, nedz nodarbībās, nedz reliģijā - sociālā organisma autoritāte dominēja un apspieda indivīdus. Lai arī senie cilvēki varēja nosodīt, atmaskot, atstādināt vai pat nogalināt savus vadoņus, seniem cilvēkiem nebija priekšstatu par individuālajām Tiesībām. Savukārt, atbilstoši situācijai 19.gadsimta sākumā, indivīds ir kļuvis neatkarīgs privātajā dzīvē, bet politikas jomā, gluži pretēji, indivīda suverenitāte izrādījās efemēra.

19.gadsimta brīvība ir katra cilvēka Tiesības pakļauties vienīgi likumiem – indivīdu nevar *patvaļīgi* arestēt, ieslodzīt vai piespiest nāvessodu. Turklāt, atšķirībā no senajiem laikiem, valstu teritorijas paplašināšanās un iedzīvotāju skaita pieaugums strauji samazināja katras atsevišķas personas politisko nozīmi, bet verdzības atcelšana ir transformējusi brīvo

cilvēku intereses – viņu brīvo laiku ir absorbējusi komercija, kura ir veicinājusi arī vēlmi pēc personīgas neatkarības. No šī konstatējuma izriet, ka 19.gadsimtā vairs nevar sekot senajam brīvības veidam - indivīda aktīvai un pastāvīgai līdzdalībai varas kolektīvajā realizācijā. Šie apsvērumi nosaka nepieciešamību pēc reprezentatīvas pārvaldes sistēmas. Ja seno cilvēku mērķis bija valsts varas sadalīšana starp visiem pavalstniekiem (ko viņi traktēja kā brīvību), tad jaunajos laikos indivīdu mērķis ir privātās sfēras drošība, savukārt, ar brīvību saprot valsts iestāžu garantijas šo mērķu sasniegšanai. Personīgās brīvības garants ir politiskā brīvība, bet no cilvēkiem nevajadzētu pieprasīt upurēt visu savu personīgo brīvību politiskās brīvības labā. Konstāns brīdina varas iestādes, ka despotijas uzspiešanas mēģinājumi jaunajos laikos ir velīgi: iejaukšanās politiskajā brīvībā neizdosies, jo ir nostiprinājies balsts pret varas iestāžu patvaļu - komercija un naudas aprīte padarīja indivīdu neatkarīgu. Konstāns aicina varu palikt savos rāmjos un būt taisnīgai, bet cilvēkus aicina parūpēties par savu laimi.²⁰⁷

Savādāk valsts lomu Tiesību sfērā interpretē **Johans Gotlībs Fihte** (Johann Gottlieb Fichte, 1762-1814) – viņa pamatideja ir ideālā *pilsona audzināšana* un sociālās apziņas izkopšana, "ideālā" un "reālā" tāpatība.

Savas koncepcijas pirmo tēzi (pieredze kā *pašdarbīgas* apziņas rezultāts) Fihte izvērs darbā "Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre" (1794).²⁰⁸ Atbilstoši šai pieejai, ārpus apziņas nav absolūto lietu par sevi, viss ārējais ir pašas apziņas *iekšējās* darbības produkts, viss ārējais rodas nevis ārpus apziņas, bet gan pašā apziņā. Respektīvi, materiālo priekšmetu pasaule, tajā skaitā Tiesības, valstis un likumi eksistē tikai kā cilvēka gara brīvības izpausme. Atšķirībā no empīriskās apziņas, "tīrā" apziņa saistās ar Dievišķo „Es”, - tieši Dievā, kas ir pasaules tikumiskā kārtība, ir meklējama tīrās apziņas brīvība. Individuālās apziņas, individuālā „es” būtība izpaužas gribā un tieksmē pēc brīvības. Ja empīriskajā līmenī tas ir instinkti un dziņa pēc baudas, tad cilvēka tikumiskais pienākums refleksijas līmenī ir pārvarēt tieksmes, kuras veicina "ārējais". Pasivitāte, slinkums, inertums dara cilvēku iekšēji nebrīvu; turpretī - aktivitāte, darbība, rosība un centieni pēc īstas brīvības - atbilst tikumiskajam pienākumam. Uzskatot, ka tikumisko aktivitāšu "tiesnesis" ir *sirdsapziņa*, Fihe norāda, ka sirdsapziņa nevar kļūdīties, tā precīzi novērtē cilvēku tieksmes pēc tīrā, sākotnējā "Es", pēc absolūtas, "pašdarbīgas" brīvības un, attiecīgi nosoda, vai atzīst par pareizu katru konkrētu rīcību. Rīcība pēc sirdsapziņas norādījumiem ir tikumiskais ceļš, kas pilnībā saskan ar cilvēka ideālo dabu.

---

²⁰⁷ Constant, B. (1820). De la liberte des anciens compare a celle des modernes. Discourse prononce al' Athenee royal de Paris // Constant B. Collection complete des ouvrages etc., T. IV. Paris-Rouen: A. F. Didot, pp. 238–274.

²⁰⁸ Fichte, J.G. (1794). Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre. Leipzig: Gabler. XII. 339 s.

No tēzes par *pašdarbīgo* apziņu, Fihte atvasina otro tēzi - tiesiskās attiecības sabiedrībā un valstī nemazina indivīda brīvību. No darbā "Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre" (1796)²⁰⁹ izriet, ka Tiesības ir paredzētas ne tikai savstarpējo strīdu risināšanai, bet arī "otrā" cilvēka vajadzību un tieksmju atzīšanai: obligāti jādomā par sevi sabiedrībā ar cilvēkiem, ar kuriem ir apvienojusi daba. Vienā valstī visiem ir jābūt vienādām tiesībām, vienādam likumam - tikai šāda pieeja ļauj cilvēkam attīstīties kā brīvai, gribošai būtnei - iegūt pašapziņu un darboties saskaņā ar sirdsapziņu. Brīvu, stipru un aktīvu cilvēku var ierobežot ētikas prasības²¹⁰, tomēr, Fihte apzinās, ka indivīda griba ir pretstatīta vispārējai gribai, līdz ar ko indivīda brīvību nav iespējams garantēt, paļaujoties vienīgi uz morāli - ir nepieciešamas arī Tiesības. Fihtes ieskatā, Tiesības ir attiecības starp saprātīgiem, brīviem un morāli autonomiem indivīdiem; cilvēku ārējās mijiedarbības regulēšana, pamatojoties uz indivīdu savstarpēju atzīšanu un personīgo brīvību. Lai savstarpēji garantētu individuālo un vispārējo brīvību, ir nepieciešami ne tikai juridiskie likumi, bet arī *valsts* ar ārējas vardarbības un piespiešanas instrumentiem.

Tas, ka brīvie cilvēki ir *pakļauti* citu cilvēku gribai un uzraudzībai, ir valsts pirmā būtiskā pazīme. Neskatoties uz savu pakļautību, tie paliek brīvi zināmā sfērā, kura vēlāk kļūst par valsts mērķi - turpretī vergs, kamēr nav atbrīvots, nekad nevar kļūt par *mērķi*, bet paliek par *līdzekli*. Ikvienai pakļautībai var būt ne tikai negatīva, bet arī pozitīva nozīme - neviens nevar izvīrēt un īstenot nekādus mērķus, kas būtu tikai un vienīgi viņa paša un vienlaikus nebūtu visu kopīgie mērķi. Šādā sistēmā visi pavalstnieku spēki ir izmantojami kopīga mērķa interesēs; līdz ar to, šādā sistēmā tiek izteikta absolūtā valsts forma un rodas vienlīdzība gan Tiesībās, gan arī īpašuma stāvoklī. Fihtes ieskatā, valsts formai var būt trīs veidi: (1) absolūta vairākuma pakļautība mazākuma savtīgajiem mērķiem un absolūtais Tiesību trūkums visiem - vairākums pieliek visus spēkus, lai radītu stabilu mantisko stāvokli, savukārt, daži smeļas no saražotā cik vien vēlas - vadoties tikai no savas patvaļas un ierobežojot sevi vienīgi tamdēļ, lai nenovestu sabiedrību pilnīgā izsīkumā un iznīcībā; (2) vienādas Tiesības visiem, bet ne visiem ir visas Tiesības - lai arī ikvienam var būt pienākums atdot visus spēkus, lai arī visiem tiek garantēta daļa no kopīgā darba radītajiem rezultātiem, tomēr, paveiktā darba cēlākus un vērtīgākus produktus saņem tikai daži - šie produkti nav pieejami pārējai sabiedrībai; (3) trešais veids paredz, ka visiem sabiedrības locekļiem ir pienākums izmantot visus spēkus un laiku darbam *visas kopības labā* un, no otras puses, visiem bez izņēmuma ir *vienāda* daļa visos labumos un priekos: viss pieder visiem un, iestājoties noteiktiem

---

²⁰⁹ Fichte, J. G. (1796). Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre. Jena, Leipzig: Gaber.

²¹⁰ Fichte, J. G. (1798). Das System der Sittenlehre nach principen der wissenschaftslehre. Jena: Ch. E. Gabler. XVIII, 494 s.

nosacījumiem, tiek vērsts katra cilvēka vajadzību apmierināšanai. Tas, vai kādai personai ir lielāks vai mazāks spēks - ir *nejaušības* jautājums; par šo personu rūpētos ne mazāk, ja viņa būtu vājāka par visiem citiem, un turpinātu rūpēties tāpat, ja viņa kļūtu tik vāja, ka nevarētu strādāt. Šī forma ir absolūta valsts forma, kas saskan ar saprātu; forma, kas izpaužas kā vienādas Tiesības visiem.

Risinot politiskās brīvības problēmu, Fihte uzsver, ka absolūtā valstī, kurā visi spēki darbojas, lai sasniegtu nepieciešamus mērķus, katrs pilsonis saista citus tikpat, cik citi saista viņu. Lai visi spēki būtu vērsti uz kopīga mērķa sasniegšanu, ir nepieciešama *vienotā griba*, kura nosaka darba kārtību un regulē indivīdu darbību. Ja Suverēns ir tas, kurš faktiski definē valsts mērķi, tad absolūtās valsts formā visi pilsoņi ir vienlīdzīgi un vienādā mērā ietilpst Suverēna sastāvā.

Atbildot uz jautājumu, *kam vajadzētu valdīt*, jeb kurš ir vienotās gribas avots, ir iespējami divi varianti: (1) absolūti visi pilngadību sasnieguši indivīdi vienādā mērā piedalās valsts pārvaldībā - katru reizi visi satiekas un visi bez izņēmuma, pēc savas izpratnes, pauž viedokli par izskatāmo jautājumu. Pēc kopīgas diskusijas jautājumu izlemj ar balsu vairākumu, un ikvienam ir pienākums pakārtot savu ārējo darbību šim lēmumam. Šajā gadījumā visi ir vienādi politiskās brīvības baudītāji; (2) nodarbošanās ar valsts pārvadīšanu ir paredzēta tikai noteiktam indivīdu skaitam - pārējie savus spēkus novirza uz cita veida darbībām. Respektīvi, visa sabiedrība *nodod* augstāko uzraudzību un pārvaldību *ievēlētai institūcijai*, kurā ir vairāki locekļi (vai pat viens loceklis), un, pēc šīs nodošanas, pati *nepiedalās* jautājumu apspriešanā. Šādā sistēmā politiskā brīvība pieder tikai valdošajiem, bet pavalstniekiem politiskā brīvība ir atņemta. Fihte uzskata, ka otrais variants arī ir pilnīgi likumīgs, turklāt, nododot pārvaldību dažiem vai vienam, šāda sabiedrība neko nezaudē, bet gan iegūst, jo daudziem, kuri kopsapulcēs nebūtu izteikuši neko svarīgu kopējam labumam, nav jātērē laiks sanāksmju apmeklēšanai.

Līdzīgi kā dabisko Tiesību koncepcijas adepts Loks, Fihte uzskata, ka valstij ir jāgarantē personai vismaz trīs pamattiesības: tiesības uz dzīvību, brīvību un īpašumu. Tomēr, atšķirībā no Loka, Fihte nepiekrīt tam, ka īpašumtiesības pastāv neatkarīgi no valsts, un valsts funkcija ir vienīgi novērot un aizsargāt esošo īpašumtiesību stāvokli: valstij vajadzētu uzdot personām jautājumus par īpašumtiesību pamatu, *dot katram savu*, ievest personu valdījumā un tikai pēc tam sākt to aizsargāt.²¹¹ Nevar neredzēt, ka valstij Fihte piedēvē visai plašas funkcijas un pilnvaras – ja, piemēram, Kantam, valsts darbojas kā "nakts sargs", tad Fihtem – arī kā aktīva apkārtējās vides ietekmētāja, kā audzinātāja, kā sociālās apziņas veidotāja.

---

²¹¹ Fichte, J. G. (1800). Der geschlossene Handelstaat. Tübingen: Cotta. s. 33.

Savu laikmetu Fihte vērtē kā pārāk egoistisku, empīriski noskaņotu, tendētu uz personisko labklājību, savtību, ērtībām. Individuālisma ietekmē, cilvēkus nevieno un nesaista kopīgas idejas, kas var rezultēties ar galīgu sabrukumu un verdzību. Darbā "Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters" (1806)²¹² Fihte aicina "ārstēt tautas dvēseli", veidot jaunu nacionālu apziņu, kuras pamatā būtu nesatricināma griba uz labu. Jaunās tautas apziņas izkopšanā nav jāpaļaujas nedz uz dogmatiku, nedz uz racionālismu – tikai noraidot utilitārās tieksmes, var veidot īstu tikumisku personību, *ieaudzināt* darba mīlestību un labu gribu. Instinkts iekārto saprāta dzīvi saskaņā ar paša iekšējo likumu - šajā pamatlikumā ir meklējamas visas augstākās idejas, kas saistītas ar kopīgo, kolektīvo. Turpretī, laikmetam, kas ir atbrīvojies no *racionāla instinkta*, paliek vienīgi individuālisms. Sistēma, kur dominē individualitāte, ir vērsta uz personiskās eksistences līdzekļiem, pasludinot *pieredzi* par vienīgo iespējamo visu zināšanu avotu. Mērķu un interešu centrā atrodas materiāli noderīgais - mājoklis, apģērbs, pārtika, ērtības, mode u.c. Valstu tiesiskās iekārtas un tautu pārvaldes jomā šāds laikmets vai nu veido konstitūcijas no abstrakcijām, vai nu, vadoties no sava elka – pieredzes, – pēta seno laiku konstrukcijas. Šis laikmets ir spiests noliegt vai izsmiet visu, kas nav atkarīgs no pieredzes – augstākās idejas, pienākuma apziņu u.c. Lai ilustrētu savu ideju, Fihte min piemēru – bērna cieņai un mīlestībai pret tēvu ir jāizpaužas nevis kā pret personu, kas rūpējas par viņa labklājību, bet gan kā pret labu un tikumisku cilvēku, kā pret personu, kura bērnam izrāda cieņu, vērtību un atzinību.

Fihte nepārprotami norāda, ka jauno tautas audzināšanu organizē un vada valsts: minētas darbības ir jāveic, lai "radītu veselu, spēcīgu nāciju", lai audzinātu ideālus pilsoņus - nācijas labklājības pamatu. Kritizējot individuālismu, Fihte liek pretī kopības ideju – cilvēkam ir jāpierod darboties tautas un valsts vienotības idejai. Kristietības "mūžīgās dzīves" konceptu Fihte aizstāj ar "nācijas nebeidzamības" konceptu, norādot, ka katram diženam prātam un cildenam garam ir jākalpo savai nācijai, bet nepieciešamības gadījumā - arī jāmirst, lai nācija dzīvotu.

Valsts pilnvaru paplašināšanu attiecībā uz indivīdu brīvību ierobežošanu Fihte argumentē arī ar nepieciešamību nodrošināt visu cilvēku vienlīdzību, kurai ir jāizpaužas ne tikai kā formālā vienlīdzība tiesībās, bet arī kā ekonomiskā vienlīdzība. Respektīvi, tiesību un brīvību nodrošināšana saistās ar ekonomiku²¹³ – darbā "Der geschlossene Handelstaat" (1800) Fihte izvirza tēzi, ka nepieciešamība nodrošināt visu ražotāju *vienlīdzīgus* panākumus prasa izveidot valsti kā institūciju, kuras galvenā funkcija ir ekonomikas plānošana. Fichtes idejas galvenokārt ir vērstas uz valstisku izolacionismu - tikai nacionālās valsts "slēgšana",

²¹² Fichte, J. G. (1806). Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters. Berlin: Realschulbuchh. 563 s.

²¹³ Fichte, J. G. (1800). Der geschlossene Handelstaat. Tübingen: Cotta. s.37.

tirdzniecības un visu citu attiecību pārtraukšana ar ārpusauli, var nodrošināt vienlīdzību un taisnīgumu saražotā kopprodukta sadalē, apturēt ekonomisko konkurenci, apturēt "visu karu pret visiem". Ja Hobss un Kants traktēja nācijas savstarpējās kopības saiknes kā politiskās un juridiskās (kopīgie likumi, kopīgā pārvalde, kopīgā tiesā), tad Fihte papildina šo sarakstu ar ekonomisko saikni – kopīgo nacionālo īpašumu.²¹⁴ Minētās Fihtes idejas uzliek būtiskus ierobežojumus indivīdu brīvībai – piemēram, īpašuma pamatam ir jābūt nevis lietai, bet darbībai ("zeme pieder tiem, kas to apstrādā"),²¹⁵ valsts nosaka optimālo darba dalīšanas metodi un norāda, kāda profesija katram indivīdam būtu jāizvēlas; pilsoņi var nodibināt tirdzniecības attiecības tikai savā starpā, bet ne ar ārzemniekiem; no iedzīvotājiem ir jāizņem "pasaules nauda" - zelts un sudrabs - un jāievieš vietējā nauda;²¹⁶ valstij ir jāatsakās no jebkādu ārvalstu preču ieviešanas; valsts nosaka visas cenas u.tml. Ideālajai valstij ir vajadzīgi arī atbilstoši dabas resursi, piemēram, auglīgās zemes, raktuves, meži - šos priekšnoteikumus Fihte traktē kā valsts *dabiskās* Tiesības (jo tie ir nepieciešami valsts pastāvēšanai) un uzskata par *pieļaujamu* nepieciešamības gadījumā paplašināt valsts robežas.²¹⁷ Fihtes ieskatā, ideālā, izolētā valsts visefektīvāk nodrošinās katra cilvēka dabiskās tiesības uz dzīvību, brīvību un īpašumu.

Valsti un likumus nodibina vispārējā griba, sabiedriskais līgums, visu personu vienošanās. Cilvēku veidotie likumi nosaka vienlīdzīgu brīvības mērogu ikvienam, kā arī robežas valsts ietekmei pilsoniskās sabiedrības un indivīda lietās. Turklāt, personai ir prioritāte pār valsti, tajā skaitā Tiesības vienpusēji lauzt jebkuru līgumu. Valsts organizācijas pamatprincips ir tautas suverenitāte: virs augstākās tautas varas nav nekādas citas varas, tā ir atbildīga tikai Dieva priekšā un ir tiesīga mainīt nevēlamo politisko režīmu. Režīma maiņa ir obligāta gadījumos, ja valsts pārkāpj morāles likumus, nenodrošina pilsoņiem brīvību un humānismu. Tiesiskās valsts iezīme ir ierēdņu atbildība, citādi politiskā sistēma pārvēršas par despotiju. Lai garantētu Tiesības un brīvības, valstī var izveidot īpašu pastāvīgu kontroles un uzraudzības varu, kuru ievēl tauta. Ievēlētie *efori* var apturēt izpildvaras darbības, ja uzskata tās par tiesiskās kārtības apdraudējumu. Fihte ideālā valsts ir sociālā, tiesiskā valsts. Šīs valsts galvenais mērķis ir visaptveroša nācijas attīstība un pilnveidošana, Tiesību un brīvību garantēšana. Sociāli tiesiska valsts var pastāvēt tikai mūžīga miera apstākļos. Būtiska ir arī Fihtes norāde, ka valstij, izveidojot ideālo iekārtu, vajadzētu *pašlikvidēties*.²¹⁸

---

²¹⁴ Fichte, J. G. (1800). Der geschlossene Handelstaat. Tübingen: Cotta. s.108.

²¹⁵ Ibid, s. 84.

²¹⁶ Ibid, s.141.

²¹⁷ Fichte, J. G. (1800). Der geschlossene Handelstaat. Tübingen: Cotta. s.164.

²¹⁸ Fichte, J. G. (1810). Die Tatsachen des Bewußtseins. Vol. 2. Fichtes Werke. Berlin: Valter de Gruyter [1971] 578 s.

Jāatzīmē, ka Fihte idealizē gan valsts lomu, gan cilvēku veidoto likumu lomu: valsts (jau ar savu esamību vien) ļauj panākt tikumības universālu attīstību, radot ārēju tikumību un ārēju morāli. Likumi, kas apraksta visus iespējamus ārējo Tiesību pārkāpumus, un valdība, kura vienmēr, vai gandrīz vienmēr, šos tiesībpārkāpumus pamana, piemērojot likumos paredzēto sodu, jau pašā saknē izskauž jebkuru domu par tiesībpārkāpumiem. Ja tauta šādā sistēmā nodzīvo vismaz vairākas paaudzes - pakāpeniski tiks izskausts pat iekšējais netaisnības kārdinājums, bet cilvēki būs mierīgi un likumpaklausīgi. Šādam iznākumam ir šķēršļi: (1) neticība tam, ka likums tiks izpildīts, (2) iespējamība, ka vainīgie paliks neatklāti; (3) nepilnības tiesvedībā, tiesas procesā un pierādījumos, kas ļauj izvairīties no taisnīguma.²¹⁹

19.gadsimta pirmā trešdaļa ir brīdis, kad pilsoniskā sabiedrība pretendē uz galīgās *noteiktības* iegūšanu. Pievēršoties minētai problēmai, **Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis** (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770—1831) uzsver, ka: (1) pirmkārt, šis, viņa paša laikmets, ir kļuvis *prozaisks*; (2) otrkārt, risinājumi nav atrodamī arī apgaismības laikmetā – apgaismotājus ar viņu moralizēšanas "kariem" par svētlaimību, pilnību un humānismu, Hēgelis sauc par "nepanesamiem ļaudīm", kas "pļāpu jūrā" ir "nogremdējuši" morāles garu; (3) treškārt, filozofija kā tāda, pēc savas dabas, ir *ezoteriska* un nav domāta pūlim. Tā ir filozofija vienīgi tāpēc, ka tā ir pretēja veselajam saprātam - attiecībā pret veselo saprātu filozofijas pasaule ir pasaule "kājām gaisā".²²⁰ Tāpēc, sākot ar darbu „Die Phänomenologie des Geistes” (1807),²²¹ Hēgelis konstruē īpašu filozofijas sistēmu, kuras elementi ir (1) absolūtā gara "sevis" izziņa, (2) dialektika un (3) patiesais kā totalitāte.

Viens no svarīgākiem filozofijas uzdevumiem ir apliecināt, ka absolūtais *gars* pauž universumā *savu* absolūto ideju, attiecīgi, gara filozofija, pēc būtības, ir arī reliģijas filozofija, *tiesību filozofija*, mākslas filozofija, vēstures filozofija u.c. Šī vairāku savstarpēji saistītu elementu eklektika nosaka, ka Hēgeļa konstruēto Tiesību fenomena izpratni izgaismo *vairāki* darbi – gan "Phänomenologie des Geistes" (1807),²²² gan "Wissenschaft der Logik" (1813)²²³ kurā tiek pētīts loģikas kā ontoloģijas pamatojums, gan "Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften" (1817),²²⁴ kur Hēgelis prezentē savas filozofijas sistēmas pilnveidoto

²¹⁹ Fichte, J. G. (1812). Das System der Rechtslehre. Bonn [1834].

²²⁰ Hegel, G. W. F., Schelling, F. W. J. (1802/1803). Kritisches Journal der Philosophie / Bibliothek der deutschen Literatur. Tübingen: Cotta. 1802-1803.

²²¹ Hegel, G. W. F. (1807). [System der Wissenschaft. 1.] Die Phänomenologie des Geistes. Bamberg: Würzburg. 765 s.

²²² Hegel, G. W. F. (1807). [System der Wissenschaft. 1.] Die Phänomenologie des Geistes. Bamberg: Würzburg. 765 s.

²²³ Hegel, G. W. F. (1813). Wissenschaft der Logik. 1,2. Bd. 1, Die objective Logik ; Buch 2, Die Lehre vom Wesen. 282 s.

²²⁴ Hegel, G. W. F. (1817). Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Heidelberg: Oßwald. 288 s.

modeli, gan arī darbs "Grundlinien der Philosophie des Rechts" (1821),²²⁵ kura ietvaros secīgi tiek pētītas abstraktās Tiesības, morāle, tikumība, ģimene, pilsoniskā sabiedrība, valsts, iekšējās valsts Tiesības, ārējās valsts Tiesības, kā arī pasaules vēsture. Jāatzīmē, ka jēdzienu "Tiesības" Hēgelis lieto vairākas nozīmēs - Tiesības kā brīvība ("Tiesību ideja"), Tiesības kā noteiktā brīvības pakāpe un forma ("īpašas Tiesības"), Tiesības kā likums ("pozitīvās Tiesības").

Hēgeļa ieskatā, Tiesību attīstībā notiek trijos posmos: (1) abstraktas Tiesības – personu, kurām ir brīva griba, tiesībspēja, kas izpaužas mantiskajās attiecībās, cilvēku līgumattiecībās, prasībā atjaunot Tiesības pārkāpuma gadījumā. Abstraktas Tiesības nav nodrošinātas un nav garantētas, šo Tiesību izpausme ir cilvēka *brīva griba*; (2) morālē - abstrakti priekšraksti tiek piepildīti ar saturu, kas nodrošina cilvēka *apzinātu* rīcību, pārvērš viņu par aktīvu subjektu. Morāle ir nodomi, mērķi un motīvi, kas veido cilvēka uzvedības subjektīvo pusi; galvenie morāles koncepti - nodoms un vaina, labais un ļaunais. (3) *tikumība* - subjektīvā un objektīva vienotības sfēra: morāle ir subjektīva izpratne par labo un ļauno, un lai morāle nepārvērstos par neapbruņotu subjektivitāti, tai ir nepieciešams objektīvs pamats; tāpēc objektīvais gars pāriet uz trešo, augstāko līmeni – tikumību.

Dzimstot, cilvēks "ieiet dzīvnieciskā esamībā", bet vēlāk - izrāda gribu (celties, staigāt) un atrod savu „es”; cilvēks alkst pēc patstāvības un apkārtējās pasaules izziņas. Savukārt, rodoties *pašapziņai*, cilvēkā rodas arī savdabīga griba, kura agri vai vēlu nonāk pretī Tiesību gribai un labā gribai. Ja sākotnēji bērns nesaprot, kas ir labs un kas ir ļauns, tad relatīvi ātri šī nevainība izzūd un pakāpeniski bērnam parādās iegribas un ļaunums. Minētās iegribas neizbēgami "sastopas" ar tikumību un Tiesībām.

Atrisināt kolīziju starp iekšējām vēlmēm un patieso nepieciešamību ir aicināta audzināšana - māksla, kas cilvēku dara tikumīgu. Tikumību nevajadzētu jaukt ar ārēju pieklājību vai paklausību, jo pie ārējās pieklājības un paklausības var pieradināt arī dzīvniekus. Īsta tikumība, Hēgeļa ieskatā, ir tieksme pēc patstāvības; no sevis paša (nevis no ārējiem apstākļiem vai instinktiem) izrietoša brīva pašnoteikšanās. Brīvību un tikumību Hēgelis saista ar Tiesību konceptu: kur nav tikumības un brīvības, tur nav arī Tiesību. Papildinot Kanta ideju (tiesības ierobežo viena cilvēka brīvību pret otra cilvēka brīvību), Hēgelis uzsver, ka Tiesības radījusi cilvēkā esošā *tikumiskā apziņa*. Ikviens cilvēks vai nu atzīst un ievēro Tiesības, vai nu tās pārkāpj, tātad rīkojas brīvi. Turpretī, sabiedrībās, kur Tiesības vēl nav izveidojušās, kur trūkst moralitātes, kur cilvēki ir necivilizēti un mežonīgi, savstarpējās attiecības kārtoti ar spēku. Hēgeļa ieskatā, šis posms cilvēces attīstībā ir beidzies

---

²²⁵ Hegel, G. W. F. (1821). Grundlinien der Philosophie des Rechts / Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Berlin: Nicolai. 355 s.

jau "sirmā senatnē". Savukārt, tikumība (pacelšanos pāri dzīvnieciskai dabai) veidojas vienīgi tur, kur ir moralitāte, tiesības un pašnoteikšanās brīvība. Šī, pilnīgākā dzīves forma, Hēgeļa ieskatā, ir valsts – tieši valsts vispilnīgāk un visefektīvāk var nodrošināt gan tikumību, gan labklājību. Pieņemot, ka šādu problēmu risināšana pašiem cilvēkiem "nav pa spēkam", Hēgelis pieļauj, ka valsts veidolā darbojas visvarenais Dievs.

Tieši valstij Hēgelis lielā mērā uzliek cilvēku audzināšanas pienākumu. Šis pienākums ietver ne tikai tautas ieražu "iepotēšanu" un iepazīstināšanu ar dzīves iekārtu, bet arī *padevības* apziņas veicināšanu, paklausības "ieaudzināšanu", jo nav cita ceļa uz brīvību, kā pieradināšana pie paklausības. Uztverot cilvēku kā "*audzināšanas objektu*", Hēgelis uzsver, ka šie objekti ir jāuztver kā vienādi – visiem ir jāuzstāda vienādas prasības, visi ir jāsalīdzina ar vienu etalonu.

Hēgeļa filozofiskā Tiesību izpratne lielā mērā atbalsta dabisko Tiesību koncepciju - viņa ieskatā, pilnīgi nepareizi būtu iedomāties atšķirību starp dabiskajām Tiesībām un pozitīvajām Tiesībām tādā veidā, kā tie būtu pretnostatīti un pretrunīgi. Hēgelis uzsver, ka zinātniski traktējot dabiskās Tiesības, ir iespējamas dažādas pieejas: (1) empīriskā pieeja - Hobss, Russo u.c.; (2) formālā pieeja - Kants, Fihte u.c.; (3) absolūtā pieeja - paša Hēgeļa izstrādātā pieeja. Absolūto pieeju Hēgelis saista ar absolūto tikumību - kopīgās un individuālās brīvības vienotību. Īstā tikumība (līdz ar ko arī īstās dabiskās Tiesības) ir meklējama *tautas garā* - absolūtā tikumiskā totalitāte.²²⁶

Cilvēks var brīvi komunicēt ar citiem cilvēkiem, kad viņš apzināti pakļauj savu rīcību kopīgiem mērķiem. Abstraktas Tiesības (tēze) un morāle (antitēze) saplūst tikumībā (sintēze). Hēgelim morāle ir individuāla un subjektīva, *nepiefiksēta* un nenodrošināta. Turpretī, tikumība ir publiska, tai ir kolektīvisma saturs, kas augstāks par cilvēku un cilvēka subjektīviem viedokļiem vai vēlmēm. Tikumība veidojas ģimenē, pilsoniskajā sabiedrībā un valstī (Hēgelis nošķir pilsoniskās sabiedrības un valsts jēdzienus). Pilsoniskā sabiedrība ir empīriskā, nevis racionāla, tā ir *pretrunu un konfliktu sfēra*, bet valsts ir patiesa harmonija, kas paredzēta indivīdu patiesas brīvības nodrošināšanai. Valsts, pēc Hēgeļa, nav sabiedriskā līguma rezultāts, bet gan beznosacījumu un pašpietiekama vienotība. Šo vienotību nodrošina prāta spēks, kas sevi realizē kā gribu - sabiedrība un indivīds nevar pastāvēt viens bez otra. Valsts ir nevis mākslīga vienība, nevis mehānisms, bet garīgs organisms, pašapzinīgas brīvības racionāla dzīve, tikumiskās pasaules sistēma - valsts ir dabiski, organiski vienota, tai ir *savas* intereses.

---

²²⁶ Hegel, G. W. F. (1802/1803). Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie und sein Verhältnis zu den positiven Rechtswissenschaften. Werke. Band 2, Frankfurt a. M. [1979.].

"Racionālā", tiesiskā valsts ir kopīgā labuma pārstāve, valsts galvenais uzdevums ir nevis indivīda laime, bet gan labums kopumā. Individuālajai gribai ir jāpakļaujas, lai saglabātu Tautas integritāti, valstī tiek samierinātas pilsoniskās sabiedrības pretrunas. Turpretī, starptautisko Tiesību spēkā esamība ir pilnībā atkarīga no dažādu valstu suverēnās gribas, kurām nav nedz augstākā likuma, nedz tiesneša, tāpēc starptautiskās Tiesības ir tikai "nepieciešamais", nevis realitāte. Lai arī pastāv valstu līgumisko attiecību iespēja, starpvalstu strīdus, ja to suverēnās gribas nespēj vienoties, izlemj karš.

Hēgeļa ieskatā, Tiesību ideja ir brīvība, savukārt, Tiesību sistēma ir īstenotās brīvības valstība.²²⁷ Tiesības aug un "pašattīstās" tieši no indivīda brīvības, kura nav iedomājama bez vienlīdzības. Brīvības un vienlīdzības sintēze veido taisnīgumu - augstāko ideālu, Tiesību regulatīvo ideju. Taisnīgums balstās gan uz ideālo elementu, gan arī uz materiālo elementu - indivīdi ievēro juridiskās prasības gan idealizējot godīgo komunikāciju, gan arī tāpēc, ka tas atbilst viņu materiālajām interesēm. Ja Tiesībās mazinās ideālais elements, tad Tiesības, kā acīmredzami negodīgas, zaudē atbalstu sabiedrības apziņā un, līdz ar ko, zaudē arī savu leģitimitāti. Kad Tiesību materiālais elements ir klajā pretrunā ar indivīdu materiālajām interesēm, tad pieaug pārkāpumu varbūtība. Tādējādi, Tiesībās ir jālīdzsvaro taisnīgums un materiālās intereses. Tiesību *antitēze* ir spēks: agrī vai vēl spēks pārvēršas par Tiesībām - kļūst par leģitimizētu spēku. Tiesības un spēks līdzsvarojas varas kategorijā.

Hēgelis neatbalsta tautvaldības ideju un uzskata, ka suverenitāte pieder monarham. Likuma varas un saprāta galvenais "pīlārs" ir hierarhiskā ierēdniecība – birokrātija kā nācijas prāts. Likumdošanas priekšmets var būt tikai cilvēku attiecību *ārējie aspekti*, bet ne cilvēku iekšējā sfēra. Hēgelis atzīst, ka ne viss, kas ir ietērpts likuma formā, ir Tiesības - likumdošanas procesā Tiesību saturs var tikt izkropļots, bet likuma empīriskās esamības fakts nepiešķir tam autoritāti.

1.2.2. Neokantisms un juridiskais Neokantisms

Lai izprastu *juridiskā* neokantisma idejas, ir jāizzina neokantisms *per se*. **Neokantisms** rodas 19. gadsimta otrajā pusē: darbā "Kant und die Epigonen" (1856)²²⁸ **Otto Lībmanis** (Otto Liebmann, 1840-1912) formulē devīzi "Atpakaļ pie Kanta!" Apkopojot un pārvērtējot Kanta idejas, neokantisms akcentē šo ideju epistemoloģisko pusi, izdala aksioloģijas zinātni, kā arī

²²⁷ Hegel, G. W. F. (1821). Grundlinien der Philosophie des Rechts / Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Berlin: Nicolai. XXVI, 355 s. / ss. 52.-69.

²²⁸ Liebmann, O. (1856). Kant und die Epigonen / eine kritische Abhandlung. Stuttgart: Schobe. 218 s.

izmanto jaunās metodes - nomotētisko metodi un idiogrāfisko metodi. Viens no neokantisma pamatlicējiem **Frīdrihs Lange** (Friedrich Albert Lange, 1828 - 1875), uzskatot, ka Hēgeļa koncepcija ir solis atpakaļ, akcentē jaunās filozofiskās pieejas (kas būtu saderīga ar dabaszinātņu sasniegumiem), nepieciešamību. Lange pievērš uzmanību tam, ka jutekliskā uztvere ir atkarīga ne tik daudz no uztveramā objekta īpašībām, cik no tā maņu orgāna īpašībām, ar kuru mēs saņemam informāciju - tā ir atziņa, kura Kanta laikmetā vēl nebija skaidri noformulēta. Darbā "Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart" (1866)²²⁹ Lange izvirza tēzi, ka materiālisms ir saprātīgs dabaszinātnēs, tomēr neder kā visaptveroša filozofiskā sistēma. Empīriskā metode "svin uzvaru", bet šis triumfs vienlaikus liek apzināties zināšanu robežas - maņu orgāni mums neuzrāda, kāda patiesībā ir pasaule.

Neokantisma izpratne ir saistīta ar divām skolām – Marburgas skolu un Bādenes skolu. Neokantisma *Marburgas skolas* ieskatā, izziņas process sastāv no zinātnisko objektu loģiskās konstruēšanas. Zinātniskās izziņas objektu pilnībā konstruē prāts, tāpēc atsevišķās Kanta ierosinātās kategorijas neokantistu vidū zaudē aktualitāti izziņas procesā. Izjūtām, kas ir svarīgas ikdienas dzīvē, zinātniskajā izziņā nav nozīmes – priekšroku dod loģikas prasībām, idejām, formālajiem jēdzieniem. Savukārt, jēdzienus veido, balstoties uz domāšanas likumiem, nevis uz realitātes atspoguļojumu, abstrahēšanos vai konvencionalitāti.

Hermanis Kohens (Hermann Cohen, 1842-1918) uzsver, ka filozofijas uzdevums ir izpētīt zinātnisku procesu, būt *zinātnei par zinātņi*, pētīt teorētisko, ētisko un estētisko. Tomēr, izziņas process nesākas nedz ar maņu orgānu uztveri, nedz ar estētiku. Izziņas process ir analītisks un loģisks - sajūtas var būt vienīgi zināšanu stimuls, bet ne avots. Ja Kants uzskata, ka esības raksturs ir neizzināms, tad Kohens uzsver, ka esības izziņa *nav nepieciešama*: patiesība ir domāšanas iekšēja, loģiska saskaņotība, bet laime ir ideāls, uz kuru tiekies. **Pauls Natorps** (Paul Gerhard Natorp; 1854-1924) uzskata, ka cilvēkam ir *pienākums* tiekies pēc laimes un veikt nepieciešamās darbības.²³⁰ Tāpēc pastāv atšķirība starp divām pasaulēm - pasauli, kuru pēta dabas zinātne, un pasauli, kuru pēta zinātne par sabiedrību. Dabas zinātnē galvenais ir determinisms, bet sabiedriskās zinātnes, galvenokārt, ir vērstas uz nākotni - uz to, kas ir darāms. Tāpēc izšķiroša nozīme sabiedriskajās zinātnēs (garīgajā, kultūras un morālajā pasaulē) ir teleoloģijai, bet determinismam ir palīgfunkcija – piemēram,

---

²²⁹ Lange, F.A. (1866). *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*. Iserlohn: Baedeker. 563 s.

²³⁰ Natorp, P. G. (1882). *Analecten zur Geschichte der Philosophie*. Marburg. 567 s.

noteiktā loma ekonomiskajā darbībā.²³¹ **Ernsts Kasīrers** (Ernst Alfred Cassirer, 1874-1945) formulē filozofisko antropoloģiju - pasaules skaidrojuma trūkums izraisa leģendu un rituālu atdzimšanu, jebkāda veida aizspriedumus, kas *pārlicina*. Mīta dēmonisko spēku, kuru visi bija novērtējuši par zemu, nevarēja pārvarēt ar racionāliem argumentiem, tomēr ir rūpīgi jāizpēta politisko mītu metodes un paņēmieni.²³² Fikcionālisma koncepcijas autors **Hanss Faihingers** (Hans Vaihinger, 1852-1933) izvirza cilvēku radīto *skaidrojošo fikciju* ideju, kas ļauj cilvēkam uztvert pasauli, pārvērst pasaules objektus izziņas objektos.²³³

Ja Neokantisma Marburgas skola akcentē loģikas un dabaszinātņu metodoloģijas problēmas, tad Neokantisma *Bādenes skola* pievēršas vērtību problemātikai un humanitāro zinātņu bloka metodoloģijai. **Vilhelms Vindelbands** (Wilhelm Windelband, 1848-1915) traktē filozofiju kā zinātņi par vispārīstāšām, apriorām, transcendentālām, vispārēji derīgām vērtībām.²³⁴ Meģinājumos pārvarēt Kanta filozofijas duālismu, Vindelbands reducē "sociālo" līdz "ētiskajam" un pasludina realitātes un vērtību pasaules duālismu par *noslēpumu*, kas "atsedz" cilvēka ierobežotību izziņas sfērā – noslēpumu, kas virza izziņu reliģisko vērtību sfērā. Ja Kohenam un Natorpam loģika ir fundamentālā disciplīna, tad Vindelbandam loģika kļūst par domāšanas ētiku. Vindelbands ierosina klasificēt dažādas zinātnes nevis pēc izpētes priekšmeta (gara zinātnes / dabas zinātnes), jo šādā klasifikācijā neiederas psiholoģija, vesture u.c., bet gan pēc izziņas metodēm un mērķiem. Attiecīgi, Vindelbands visas zinātnes iedala divās kategorijas: (1) nomotētiskās zinātnes, kas nodarbojas ar attīstības likumiem (likumsakarībām) un (2) idiogrāfiskās zinātnes, kas pēta atsevišķo parādību unikalitāti. Vēsture un kultūras zinātne, galvenokārt, ir idiogrāfiskās (vēsturisks notikums vienmēr ir unikāls), tomēr atsevišķu vēsturisku notikumu var izprast tikai vēstures vispārējo ideju kontekstā.²³⁵

Henrihs Rikerts (Heinrich Rickert, 1863.-1936) iedala zinātnes divās grupās: dabas zinātnes un vēsturiskās zinātnes, kā arī norāda, ka dabaszinātņu metode ir pilnīgi nepiemērojama vēstures izziņā. Dabaszinātņu metode vienmēr ir vispārinoša - dabaszinātnēs

---

²³¹ Natorp, P. G. (1903). Philosophische Propädeutik (allgemeine Einleitung in die Philosophie und Anfangsgründe der Logik, Ethik und Psychologie) ; in Leitsätzen zu akademischen Vorlesungen. Marburg: Elwert. 68 S.

²³² Cassirer, E. [1949]. Vom Mythos des Staates. Zürich: Artemis-Verl. [1949]. 410 s. / s. 388.

²³³ Vaihinger, H. (1911). Philosophie des Als Ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus ; mit einem Anhang über Kant und Nietzsche. Berlin: Reuther & Reichard. 804 s.

²³⁴ Windelband, W. (1884). Präludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie. Freiburg i.B.: Mohr. 325 s.

²³⁵ Windelband, W. (1878/1880). Geschichte der neueren Philosophie, Bd. 1—2: Die Geschichte der neueren Philosophie. 1. Von der Renaissance bis Kant. 1878. 579 s.; Die Geschichte der neueren Philosophie. 2. Die Blütezeit der deutschen Philosophie. 1880. 398 s.

Windelband, W. (1892). Lehrbuch der Geschichte der Philosophie.

Windelband, W. (1894). Geschichte und Naturwissenschaft. Rede zum Antritt des Rectorats der Kaiser-Wilhelms-Universität Strassburg. Strassburg: Heitz. 27 s.

zinātnieks ir *atrauts* no atsevišķo objektu individuālajām īpašībām, bet pētījumiem izvēlas tikai būtiskāko, tikai universālo. Uzskatot, ka vēsturei ir cita specifika, jo vēsturnieka interese vienmēr ir vērsta uz indivīdu, Rikerts izvirza tēzi, ka vēstures metode ir individualizējoša. Akcentējot faktu, ka gan daba, gan vēsture ir viena un tā pati realitāte, bet realitāte un zināšanas par realitāti radikāli atšķiras, Rikerts secina, ka izziņas process un rezultāts ir nevis realitātes atspoguļošana, bet gan realitātes *pārveidošana* un vienkāršošana. Realitāte ir haotiska, tāpēc traktēt izziņu kā realitātes atspoguļošanu ir aplami, jo šajā ziņā vislabāk izzinātu *spogulis*. Izziņa nespēj izprast *visus* realitātes aspektus, jo bezgalīga realitāte prasītu bezgalīgu izziņu.²³⁶

Emīls Lasks (Emil Lask, 1875-1915) izvirza ideju, ka pirms jebkuras teorētiskās izziņas pastāv pirmsteorētiskais posms, kas saistīts ar "*primārā kaut kā*" jomu.²³⁷ **Rihards Kroners** (Richard Kroner, 1884.-1974) analizējot Kanta un Hēgeļa garīgo mantojumu,²³⁸ kritizē "absolūtās" valsts ideju²³⁹ un mēģina savienot filozofiju un reliģiju.²⁴⁰ **Sergejs Hessens** (Сергей Гессен, 1887-1950) uzskata, ka brīvās darbības nevar aprēķināt empīriski, tāpēc brīvību var "atklāt" nevis kā empīrisku faktu, bet gan kā mērķi, kā gribu. Šajā konceptā ētika un Tiesības nodrošina brīvības realizācijas mehānismus, iemieso gribas praktisko intuīciju. Papildus tam, Hessens norāda, ka attīstīts cilvēks ir nevis tads, kam ir attīstīta redze, dzirde, garša, oža un tauste, bet gan tāds, kurš ir iepazinies ar kultūras vērtībām, kurš prot izmantot zinātniskās domāšanas metodi, saprot mākslu un "*jūt*" Tiesības.²⁴¹

Neokantisma Bādenes skola ir vērtību doktrīnas - **aksioloģijas** – dibinātāja. Aksioloģiskās izziņas paņēmienus izmanto dažādas zinātnes, tomēr vislielāko nozīmi šie paņēmieni iegūst Tiesību sfērā. Taisnīgums, patiesība, vienlīdzība, brīvība un citi konstrukti ir gan aksioloģijas "lauciņš" gan arī Tiesību balsti. Piemēram, Kanta ieskatā, vērtības nevar atvasināt no pieredzes, jo vērtības ir absolūtie un mūžīgie ideāli, kas izsaka *jābūtību*. Tiesībām ir jāatbilst šiem ideāliem, attiecīgi, Tiesību izziņa ir jāveic salīdzinot "esošo" ar "jābūtību". Kanta versijā "esošais" un "jābūtība" ir strikti nodalīti – ja kas pastāv, tas nenozīmē, ka tam vajadzētu pastāvēt, jo eksistēšana var būt arī nejauša. Savukārt, pēc neokantistu domām, "eksistences" jēdziens ir zinātnisks un eksistējošs, tāpēc, tiklīdz zinātnieks "piedēvē" objektiem vērtību raksturu, tad "būt" un "jābūt" kļūst par vienu un to pašu. Neokantistiem vērtību pasaule ir "jābūtības" pasaule - ētikas jomā morālais akts ir

²³⁶ Rickert, H. (1889). Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. Freiburg i. B.: Mohr. 71 s.

²³⁷ Lask, E. (1911). Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre, Tübingen. Lask, E. (1912). Die Lehre vom Urteil, Tübingen.

²³⁸ Kroner, R. (1921/1924). Von Kant bis Hegel. 2 Bände. Tübingen; 1921. 612 s.; Tübingen; 1924. 526 s.

²³⁹ Kroner, R. (1931). Kulturphilosophische Grundlegung der Politik. Berlin: Junker u. Dünhaupt. 112 s.

²⁴⁰ Kroner, R. (1941). The religious function of imagination. New Haven. 70.p.

²⁴¹ Гессен, С. И. (1923). Основы педагогики. Берлин: Слово.

darbība, kas *ir jādara*: vērtības pastāv mūsu saprātā, tomēr šo vērtību pirmavotu neokantisti neatsedz vai nenorāda.

Balstoties uz neokantisma pieņēmumiem, **juridiskais neokantisms** uzsver: (1) Tiesību zinātne nevar aprobežoties tikai ar "esošā" izziņu, t.i. tikai ar pozitīvo Tiesību izziņu; (2) Tiesību zinātnes galvenais uzdevums ir Tiesību idejas izpratne, juridiskā ideāla meklēšana un pamatošana, fundamentālo Tiesību vērtību apzināšana; (3) Tiesību ideāls ir principiāli neatkarīgs no eksistences; (4) Tiesību ideāls ir atvasināts no mūžīgiem pirmsākumiem, prāta *a priori* prasībām, nevis no faktiskajiem sabiedrības attīstības un funkcionēšanas likumiem; (5) fundamentālākās Tiesību vērtības ir autonomās personas brīvība, individuālās gribas brīvība, taisnīgums un formālā vienlīdzība; (6) Fundamentālākās Tiesību vērtības veido dabisko Tiesību pamatu, jeb kritēriju pozitīvo likumu novērtēšanai.

Neokantisma sekotājs **Andres Ollero** (Andrés Ollero Tassara, 1944.-) atzīmē, ka īstā Tiesību filozofija atrodas formālā tiesiskā principa mūžīgajos meklējumos.²⁴² Arī **Kristiāns Kjuļs** (Kristian Kühl, 1943.-) piekrīt tam, ka ir jāmeklē darbības princips, kurš nodrošinātu iespēju brīvi noteikt mērķus atbilstoši katra cilvēka paša vērtību skalai, bet, tajā pašā laikā, visu cilvēku mērķu sasniegšana neradītu šķēršļus ikviena rīcības brīvībai. Ārējās brīvības esamība, t.i. cilvēka spēja izvirzīt sev mērķus un sasniegt tos neatkarīgi no citiem indivīdiem, veido priekšnosacījumu, lai esošie tiesiskie priekšraksti varētu funkcionēt, mudināt cilvēkus pielāgot savu uzvedību rakstītajiem likumiem. Tomēr, vienas personas brīvības realizācija var traucēt citu cilvēku brīvības realizāciju. Līdz ar to, brīvības nepieciešamās ierobežošanas pamatā ir jābūt *formālajam* Tiesību principam. Šī principa darbība neaprobežojas tikai ar personisko brīvību garantēšanu, bet paredz arī privātīpašumu. Brīvība "izaug" no brīvas lietu valdīšanas un atsavināšanas, bet Tiesības (piemēram - konkurences Tiesības, darba Tiesības) ierobežo īpašnieka ietekmi uz citu personu brīvību. Tiesiskajā plāksnē brīvie subjekti ir vienlīdzīgi, tāpēc nedrīkst leģitimēt tādu faktisko nevienlīdzību, kas nosprauž reālo nebrīvību un nevienlīdzīgas iespējas. Dabisko Tiesību pirmais uzdevums ir visos iespējamajos veidos veicināt sociālās valsts izveidi, kas visiem nodrošina vienādu brīvību ekonomikas jomā. Dabisko Tiesību otrais uzdevums ir daļēji pārorientēt Tiesības uz vides aizsardzību.²⁴³

Wolfgang Naucke (Wolfgang Naucke, 1933.-) monogrāfijā "Rechtsphilosophische Grundbegriffe" (1982),²⁴⁴ atsaucoties uz Kantu, pievērš uzmanību tam, ka Tiesību "metafizika" var tikt apmierināta, ja cilvēka cieņa un brīvība ir atzīta un garantēta kā absolūtā

²⁴² Ollero, A. (1982). Interpretación del Derecho y Positivismo legalista. Madrid: Editoriales de Derecho Reunidas (Edersa), 302 p.

²⁴³ Kühl, K. (1983). Zwei Aufgaben für ein modernes Naturrecht. Das Naturrechtsdenken Heute und Morgen: Gedächtnisschrift für René Marcic. Hrsg. von Mayer-Maly D., Simmons P.M. ss. 817-832.

²⁴⁴ Naucke, W. (1982). Rechtsphilosophische Grundbegriffe. Frankfurt a. Main: A. Metzner. 149 s.

taisnīguma mērogs. Tiesību filozofijas priekšmets ir pareizo Tiesību (saprātīgo Tiesību, taisnīgo Tiesību) problēma. Pozitīvās tiesības ir nepieciešams pētīt ar juridiski-dogmatiskām metodēm, bet pareizas Tiesības - ar tiesībfilozofiskām metodēm. Nauke uzsver: jo spēcīgākas ir šaubas par Tiesību filozofijas iespējām "pareizo Tiesību" izpētē, jo spēcīgāka kļūst Tiesību politika, Tiesību socioloģija un Tiesību teorija. Pastāv noteikta sfēra, kas skar cilvēka dzīvības, goda un brīvības aizsardzību pret vardarbību un maldināšanu. Šajā relatīvi šaurajā sfērā ir skaidri jānošķir Tiesības un "ne-Tiesības", jānodrošina taisnīgums. Viss pārējais, kas atrodas "ārpus", var tikt atstāts politikai, interesēm, un "maigai" varai – šos priekšrakstus arī varētu definēt kā "Tiesības", tomēr tas būtu nekonsekventi, jo politikas, varas un interešu diktētie noteikumi fiksē informāciju par varas attiecībām, nevis informāciju par taisnīgām Tiesībām.

Balstoties uz Kanta idejām, Tiesības izzina arī **Otfrīds Hefe** (Otfried Höffe, 1943-) – darbā "Ethik und Politik: Grundmodelle und - probleme der praktischen Philosophie" (1979)²⁴⁵ ir analizētas valsts Tiesības uz piespiešanu un to leģitimizācijas morālais konteksts. Akcentējot sabiedrības, morāles un politikas organisko saikni, tiek risināti divi uzdevumi: pirmkārt, sagatavot pamatmodeļus sākotnējai racionalitātes struktūrai, kuru slēpj un izkropļo dažādi pārpratumi; otrkārt – kritiski analizēt dominējošās interpretācijas, kas izriet no kontinentālajām un anglosakšu domāšanas tradīcijām. Līdzīgas problēmas, tikai no cita skata punkta, Hefe pēta arī darbā "Das Naturrecht angesichts der Herausforderung durch den Rechtspositivismus" (1983).²⁴⁶ Monogrāfijā "Politische Gerechtigkeit" (1987) Hefe prezentē fundamentālās politiskās filozofijas principus un pamato "transcendentālo apmaiņu" kā jauno taisnīguma paradīgu.²⁴⁷

Zīmīgi, ka neokantisma izpratnē vienīgais sabiedrības politiskās organizācijas veids, kas atbilst saprāta prasībām, ir tiesiskā valsts kā vara, kurai ir saistošs tiesisks likums (tāds pozitīvs likums, kas nav pretrunā ar Dabisko Tiesību imperatīvajām normām, Tiesību pamatvērtībām) - tāpēc tieši tiesiskums ir uzskatāms par politisku ideālu.

---

²⁴⁵ Hoffe, O. (1979). Ethik und Politik: Grundmodelle und - probleme der praktischen Philosophie. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 488 s.

²⁴⁶ Höffe, O. (1983). Das Naturrecht angesichts der Herausforderung durch den Rechtspositivismus. René Marcic zum Gedächtnis, Berlin. ss. 303–335.

²⁴⁷ Höffe, O. (1987). Politische Gerechtigkeit. Grundlegung einer kritischen Philosophie von Recht und Staat. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 511 s.

1.2.3. Neohēgelisms un juridiskais Neohēgelisms

Hēgeļa garīgo mantojumu (līdztekus citiem eklektiskiem "iedvesmojumiem" un paša idejām) izmanto filozofs **Vladimirs Solovjovs** (Владимир Соловьев, 1853–1900). Solovjovs uzsver, ka Tiesības nosaka obligātu līdzsvaru starp divām morālajām interesēm: personiskās brīvības formālajām morālajām interesēm un vispārējās sabiedrības morālajām interesēm – kopīgo labumu. Pēc būtības, Tiesības ir piespiedu prasības, kas noteiktas minimālā labuma īstenošanai un nepieļauj *ekstrēmas* ļaunuma izpausmes. Tiesiskā kārtība paredz cilvēka brīvību, kā arī nodrošina vienlīdzību šīs brīvības vienāda ierobežojuma izpratnē. Cilvēks ir brīvs, kamēr nepārkāpj kristīgās morāles prasības. Ja morāles prasības nav precīzi noteiktas un apjoma ziņā nav ierobežotas (jo sevis pilnveidošanai nav robežu), tad Tiesībām (kas izvirza prasības tikai attiecībā uz personas ārēju rīcību) ir formālās robežas - tās ir minimālā labuma prasības. Lai izprastu, vai ierobežojums ir pareizs, ierobežojums ir jāsalīdzina ar kristīgās morāles principiem: morālā prasība ir neierobežota un visaptveroša prasība, kas atbilst pilnības ideālam, savukārt, Tiesības ir morāles noteiktais *minimums*, kas atrodas starp abstrakto ideālu un realitāti. Lai nodrošinātu šī morāles minimuma objektīvu īstenošanu, Tiesības pieļauj piespiešanu, bet Tiesību nepieciešamo kvalitāti "praksē" nodrošina valsts. Tomēr, Solovjovs uzsver, ka piespiešana *pati par sevi nenosaka* Tiesību nozīmi kā tādu - piespiešana Tiesībās ir juridisko interešu realizācijas garantija un nekas vairāk. Nepieciešamo līdzsvaru starp radikālo individuālismu un indivīda pilnīgu pakļaušanu sabiedrībai sasniedz ar interešu saskaņošanu. Solovjovs akcentē, ka nepieciešamā Tiesību pazīme ir *morālais pamats*, bet negodīgi likumi, kas ir pretrunā ar tikumisko labumu, neatbilst Tiesību būtībai un nav tiesiski.²⁴⁸

Boriss Čičerins (Борис Чичерин, 1828 – 1904) traktē Tiesības kā savstarpēju brīvības ierobežojumu saskaņā ar vispārējo likumu. Brīvība kā cilvēka garīgās būtības pamats ir Tiesību sakne un avots – proti, Tiesību avots ir meklējams nevis rakstītajos likumos, bet gan brīvībā. Personu ar atšķirīgām interesēm kopdzīve prasa noregulējumu – lai viena cilvēka brīvība neiejaucas citu cilvēku brīvībā, lai ikviens varētu brīvi attīstīties. Savukārt, valsts uzdevums un mērķis ir harmoniski apvienot personiskos un valsts pirmsākumus: valsts kā tautas savienība ir arī tikumības augstākais iemiesojums. Galvenā uzmanība šajā savienībā būtu jāpievērš indivīda problēmai, indivīda Tiesību un brīvību aizsardzībai. Brīvība ir neatkarības pakāpe no citu gribas, tāpēc cilvēks ir brīva būtne, kurš paliek brīvs, pat būdams

---

²⁴⁸ Соловьев, В. (1899). Право и нравственность. Санкт-Петербург. 177.с.

pakļauts varai.²⁴⁹ Lielāka vai mazāka brīvība ir atkarīga no varas ieskatiem, tomēr valsts *nedrīkst* patvaļīgi rīkoties ar cilvēktiesībām, kas balstās pašā cilvēka personības idejā.

Čičerina ieskatā, valsts nosaka pilsoniskās Tiesības, bet ne dabiskās Tiesības.²⁵⁰ Dabiskās Tiesības ir abstrakts ideāls, kas pauž Tiesību būtību, ar kuru būtu *jāvērtē likumi*. Respektīvi, dabiskas Tiesības ir Tiesību jēdzienu sistēma, kas kļūst par Tiesībām tikai tad, ja *likumdevējs* savu darbību saista ar tiesiskā ideāla prasībām. Čičerins uztver Tiesības kā taisnīgumu, kas balstās uz cilvēku *formālo* vienlīdzību. Formāla vienlīdzība izriet no tā, ka visi cilvēki savā garīgajā būtībā ir vienlīdz radīti pēc Dieva tēla un līdzības - kā racionālās, brīvas būtnes. Par neatņemamu personiskās brīvības elementu Čičerins uzskata privātīpašumu,²⁵¹ tomēr, atbalstot cilvēku morālās un tiesiskās vienlīdzības ideju, noraida materiālās vienlīdzības iespēju kā principiāli neizpildāmu.

Līdzīgi Hēgelim, Čičerins uzsver dabisko Tiesību un pozitīvo Tiesību vienotību – kā nepieciešamību pēc harmoniskās indivīda un varas interešu sabalansēšanas. Atšķirībā no dabisko Tiesību koncepcijas, Čičerins nošķir Tiesības un morāli, uzskatot, ka Tiesības regulē tikai personas ārējās darbības, bet morāle - *tikai iekšējos* motīvus; otrā atšķirīgā iezīme ir Tiesību *piespiedu* raksturs. Tādējādi, Tiesības nav iespējams traktēt kā morāles minimumu. Personas Tiesības var tikt ierobežotas, ja ierobežojums ir noteikts ar likumu un noderīgs tautai, tomēr, valstij ir pienākums aizsargāt pavalstnieku Tiesības un brīvības, jo cilvēks ir mērķis, nevis līdzeklis. Valsts kā augstākā kārtība, nevis iznīcina, bet tikai papildina privātas attiecības, kuru pamatā ir brīvība, jo pilsoniskās sabiedrības struktūra ir stabilākā nekā jebkurš valsts mehānisms.²⁵²

Interese par Hēgeļa idejām ievērojami pieaug 20.gada sākumā: 1905.gadā **Vilhelms Diltejs** (Wilhelm Dilthey; 1833-1911) publicē darbu "Jugendgeschichte Hegels" (1905),²⁵³ 1906.-1907.gados **Benedetto Kroče** (Benedetto Croce, 1866-1952) publicē eseju "What is Living and What is Dead in the Philosophy of Hegel" (1906),²⁵⁴ norādot, ka nav iespējams nedz pilnībā pieņemt, nedz arī pilnībā noraidīt Hēgeļa idejas – vajadzētu noturēt "dzīvo" dialektisko domu, saglabāt Tiesību jēdziena jauno izpratni kā "pretstatu sintēzi" un uz šī pamata uzbūvēt jaunu sistēmu.²⁵⁵

²⁴⁹ Чичерин, Б. Н. (1900). Философия права. [соч.] Б. Чичерина. - М. : Типо-лит. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1900. 336 с.

²⁵⁰ Чичерин, Б. Н. (1969/1902). История политических учений / [соч.] Б. Чичерина. - М. : тип. Грачева, 1869-1902. - 5 т. - Ч. 5 напечатана в типо-лит. т-ва Н. И. Кушнерева.

²⁵¹ Чичерин, Б. Н. (1882/1883). Собственность и государство. [соч.] Б. Чичерина. - М. : тип. Мартынова, 1882-1883. - 2 т.

²⁵² Чичерин, Б. Н. (1894/1898). Курс государственной науки. [соч.] Б. Чичерина. - М. : Типо-лит. Выс. утв. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1894-1898.

²⁵³ Dilthey, W. (1905). Die Jugendgeschichte Hegels. Berlin: Reimer. 212 s.

²⁵⁴ Croce, B. (1906). What is Living and What is Dead in the Philosophy of Hegel. Bari, Laterza.

²⁵⁵ Croce, B. (1909). Lebendiges und Todes in Hegels Philosophie. Heidelberg.

Neohēgelisms ir cieši saistīts ar **Tiesību sfēru**.²⁵⁶ 20.gadsimta trīsdesmitajos gados *paplašināti* interpretētas Hēgeļa idejas tiek attiecinātas uz *praktisko politiku* – piemēram, pēc 1918.gada, neohēgelieši, kritizējot liberālismu, individuālismu, demokrātiju, kā arī starptautiskus Tiesību principus, iestājas par stipru, totālo valsti, kas, viņu ieskatā, saskan ar autoritārismu, totalitārismu, nacionālismu un militārismu. Ja Kantu uztver kā liberālisma filozofu, kurš nevar apmierināt visspēcīgāko valsts apziņas izjūtu,²⁵⁷ tad Hēgeļa idejas ir daudz atbilstošākas "stiprās valsts" koncepta pamatošanai. Nesaudzīgi interpretēta Hēgeļa tēze "Tiesības ir spēks" ("Macht—Recht") neohēgelisma traktējumā iegūst citu nozīmi: "kam spēks, tam taisnība". Tiesību būtība tiek meklēta *tikai* spēkā, turklāt, spēka konceptam tiek piesaistīts gan varas fenomens ("spēks ir varas pamats"), gan tikumība ("jebkurš spēks ir tikumīgs"). Rezultātā, valsts tiek traktēta kā nacionālā spēka labākais iemiesojums, kā nācijas iekšējā vajadzība, kā visaptverošais institūts, kuru nav ļauts kritizēt.

Atsaucoties uz Hēgeli, stiprās valsts ideālu pamato **Johans Plenge** (Johann Plenge, 1874-1963)²⁵⁸, **Georgs Lasons** (Georg Lasson, 1862-1932)²⁵⁹ un **Teodors Herings** (Theodor Lorenz Haering, 1884-1964),²⁶⁰ kurš uzskata, ka īpaši liela Hēgeļa loma ir bijusi jautājumā par "*totālo valsti*". Lai arī, Hēgeļa ieskatā, valsts atrodas "tautas gara iekšpusē", neohēgelieši uzsver valsts pārākumu pār nāciju - valsts ir pilnībā *metafizēta* un absolutizēta. Likumsakarīgi, ka šāds skatījums uz valsts, varas un politikas problemātiku neizbēgami rosina arī savdabīgu skatījumu uz Tiesībām. Piemēram, neohēgeliešiem raksturīgā izpratne – vienlīdzība nozīmē izžušanu, bet vienotība, gluži pretēji, nozīmē dzīvi un attīstību - rosina ne tikai secinājumu, ka vienlīdzība un vienotība nav savienojamas, bet arī *attiekušanos* no vienlīdzības principa un taisnīguma principa Tiesību sfērā.

Neohēgelietis **Heincs Cīglers** (Heinz Otto Ziegler, 1903–1944) spēcīgās valsts labā aicina atteikties no satura ziņā "pilnīgi tukša" *vienlīdzības* saukļa, jo nāciju starpā nav nekādas vienlīdzības - to nosaka reālās sociālas un ekonomiskas atšķirības. Tāpat, arī katram pavalstniekam ir konkrēts stāvoklis sabiedrībā, tāpēc nācijas vienotība ir jāveido uz šo reālo atšķirību organizatoriskās konsolidācijas un apvienošanas pamata.²⁶¹ **Karls Larencs** (Karl Larenz, 1903-1993) darbos "Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart" (1931),²⁶²

²⁵⁶ Larenz, K. (1934). Rechts - und Staatsphilosophie des deutschen Idealismus. Handbuch der Philosophie. Bd. Staat und Geschichte. München, Berlin. s. 186.

²⁵⁷ Feldkeller, P. (1931). Hegelkongress und Hegelweltbund. Philosophische Weltanzeiger. No. 2, s. 11.

²⁵⁸ Plenge, J. (1911). Marx und Hegel. Tübingen: Laupp. 184 s. / ss. 19, 139.

²⁵⁹ Lasson, G. (1914). Hegel und die Ideen von 1914 / Hegel—Archiv, Bd. III. Leipzig. [1916]. s. 57.

²⁶⁰ Haering, T. L. (1940). Hegels Lehre von Staat und Recht. Ihre Entwicklung u. ihre Bedeutung f. d. Gegenwart. Vortrag geh. im Winter 1938/39 in d. Vorlesungen d. Württ. Verwaltungsakademie. Stuttgart: Kohlhammer. 28 s. / s. 26.

²⁶¹ Ziegler, H. O. (1931). Die moderne Nation / ein Beitrag zur politischen Soziologie. Tübingen: Mohr. VIII, 308 s. / s. 244.

²⁶² Larenz, K. (1931). Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart. Berlin: Junker & Dünhaupt. 114 s.

"Deutsche Rechtserneuerung und Rechtsphilosophie" (1934),²⁶³ "Über Gegenstand und Methode völkischen Rechtsdenkens" (1938),²⁶⁴ sniedz dialektisku pamatojumu principa "visi ir vienlīdzīgi likuma priekšā" noraidīšanai. **Osvalds Špenglers** (Oswald Arnold Gottfried Spengler, 1880-1936) apgalvo, ka arī *vēlēšanu princips* ir pretrunā ar tautiskuma principu un valstiskuma principu - valsts sistēma, kurā viss ir veidots saistībā ar vēlēšanām un pārvēlēšanām, blokiem un grupējumiem, vēlēšanu kampaņām, dažādu partiju panākumiem un neveiksmēm – tauta ir sveša, jo tauta var izvēlēties *drēbes*, nevis tautas garu.²⁶⁵ Arī Ciglera ieskatā, parlamentārisma sistēmai, kad katru reizi notiek indivīdu pārvēlēšana, pamatojoties uz atsevišķu grupu vēlmēm, ir nepieciešams "paiet malā un dot ceļu" stabilai, neaizvietojamai, totalitārai valstij.²⁶⁶

Kā pretstatu parlamentārisma neohēgelieši var piedāvāt vienīgi *diktatūru*: "Nacionālā gribasspēka dialektika, kā nacionālās gribas adekvāto pārstāvniecību saskata arī indivīdā vai partijas diktatūru".²⁶⁷ **Julius Binders** (Julius Binder, 1870-1939) akcentē valsts "bezierunu pieņemšanu", jo nav citas morāles kā vien valsts un Tiesības, bet ārpus tām nav arī brīvības: brīvībai ir realitāte tikai Tiesībās un *tikai valstī*.²⁶⁸ Konceptijas, kurās valsti uzskatīta *par rīku* indivīdu, grupu vai vairākuma interešu realizēšanai, Bindera ieskatā, ir zaimošana, jo valsts nekādā ziņā nav līdzeklis mērķa sasniegšanai, bet gan absolūts nesatricināms mērķis pats par sevi. Šādā valstī brīvība nonāk līdz augstākajām Tiesībām - valsts kļūst *pilnīgi brīva* no subjektiem, no viņu interesēm, no jebkādam saistībām pret šiem subjektiem, no jebkādas atkarības no viņiem.²⁶⁹ Tikai autoritāra valsts - īstā tautiskā kopība ar spēku, gribu un spēju pieprasīt "visu paklausību" - atbilst valsts koncepcijai un tai ir patiesa leģitimitāte.²⁷⁰ Bindera ieskatā, neskatoties uz savu autoritāti, jebkura valsts ir nevis nebrīvība un piespiešana, bet reālā brīvība.²⁷¹

Hermanis Hellers (Hermann Heller (1891-1933) ievieš terminu "*Machtstaatsgedank*" (valstiskā domāšana spēka kategorijās), izvirza pieņēmumu, ka Hēgelis varēja izprast nāciju

²⁶³ Larenz, K. (1934). Deutsche Rechtserneuerung und Rechtsphilosophie. Tübingen.

²⁶⁴ Larenz, K. (1938). Über Gegenstand und Methode völkischen Rechtsdenkens. Berlin: Junker & Dünnhaupt. 53 s.

²⁶⁵ Spengler, O. (1920). Preussentum und Sozialismus. München: Beck. 99 s.

²⁶⁶ Ziegler, H. O. (1931). Die moderne Nation / ein Beitrag zur politischen Soziologie. Tübingen: Mohr. VIII, 308 s. / s. 297.

²⁶⁷ Ibid, s. 295.

²⁶⁸ Binder, J. (1930). Die Freiheit als Recht. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243.s. / ss. 93, 167.

²⁶⁹ Binder, J. (1930). Die Freiheit als Recht. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243 s.

²⁷⁰ Binder, J. (1933). Der autoritäre Staat. Bd. XXIII, ss. 143-152.

²⁷¹ Binder, J. (1935). Der Idealismus als Grundlage der Staatsphilosophie. Zeitschrift für deutsche Kulturphilosophie. [1934-1944]. Tübingen: Mohr. Bd. 1. s. 157.

vienīgi valstiski, un pasludina Hēgeli par nacionālās valsts ideoloģijas tēvu. Neohēgelišu traktējumos uzticība valstij kļūst par visaugstāko tikumisko vērtību, bet vēlme pēc savas nacionālās valsts visvarenību *aizstāj morāli*. Respektīvi, individuālistiskajam egoismam ir pretnostatīta valsts, kurai ir tikumiskā vērtība – nacionāla visvarenība, tāpēc valsts ir indivīdam visvērtīgākā un svēta lieta. Hellers secina, ka valsts vienmēr stāv pāri visam un pāri visiem, savukārt, patiesības, taisnīguma, labuma un citām idejām ir tikai relatīva vērtība attiecībā pret valsti, jo visas šīs idejas ir iespējamās *tikai* valstī un ar valsts starpniecību. Tāpat, arī mākslas, reliģijas un zinātnes *vienīgais* objektīvais mērķis ir stiprināt valsts varu.²⁷² Špenglera ideāls ir valsts, kur vara pieder kopumam – "Valsts pavēl un valstij pakļaujas",²⁷³ turpretī, valstīs, kurās eksistē neatkarīgs, tikai savs priekšā atbildīgs privātpersonu tips – valsts kā garīgs spēks tiek iznīcināta. Visiem tiem, kas valsts konceptam pretnostatā sabiedrības konceptu, ir sveši valsts pienākuma, autoritātes, disciplīnas jēdzieni. Uzskatot, ka individuālisms noliedz valsti, **Otmārs Španns** (Othmar Spann, 1878-1950) kontrastē individuālistisko un ideālistisko valsti. Španna valstiskuma pamatprincips ir organiskais veselums - iepretī atomistiskajai un mehāniskai vienotībai.²⁷⁴ **Emanuel Hirschs** (Emanuel Hirsch, 1888-1972) uzsver, ka valsts ir garīgā dzimtene un katra indivīda visas dzīves priekšnoteikums".²⁷⁵

Citi neohēgeliši uztver indivīdu arī kā "politiskās pedagoģijas" objektu - **Gerhards Gize** (Gerhardt Wilhelm Karl Giese, 1901-1969) norāda, ka valsts var "izdzīvot" tikai audzinot, veidojot apzinātu pakļaušanos, kura ir balstīta uz *absolūtu pārlicību* par valsts svētumu un nekļūdīgumu.²⁷⁶ Hellera ieskatā, katrai nācijai ir izteiktā identitāte, jeb princips, kas nācijai ir jāievieš, jāpadara par dominējošo, jāizplata un jānodrošina pasaules vēsturē. Tāpēc fiziskās un garīgās cīņas starp atsevišķām nācijām ir neizbēgamas, šajās cīņās Hellers saskata dzīves jēgu – attīstību, virzību uz brīvību.²⁷⁷ **Džovanni Džentile** (Giovanni Gentile, 1875-1944) totalitāro valsti pasniedz kā patiesu liberālismu un patiesu demokrātiju - indivīda "patiesā" brīvība ir reducēta līdz pakļaušanai totalitārai valstij. Džentile noraida visas indivīdu dzīves privātās sfēras un pamato totalitārās valsts visvarenību.²⁷⁸ Džentile darbos ir daudz

---

²⁷² Heller, H. (1921). Hegel und die nationale Machtstaatsgedanke in Deutschland. Leipzig.

²⁷³ Spengler, O. (1920). Preussentum und Sozialismus. München: Beck. 99 s.

²⁷⁴ Spann, O. (1930). Gesellschaftslehre. Leipzig: Quelle & Meyer. XXVII, 592 s.

²⁷⁵ Hirsch, E. (1920). Deutschlands Schicksal / Staat, Volk u. Menschheit im Lichte e. ethischen Geschichtsansicht. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 156 s.

²⁷⁶ Giese, G. (1926). Hegels Staatsidee: und der Begriff der Staatserziehung. Halle/Saale. 185 s. / ss. 106-119.

²⁷⁷ Heller, H. (1921). Hegel und der Machtstaatsgedanke in Deutschland, Leipzig.

²⁷⁸ Gentile G. (1931). Il concetto dello Stato in Hegel. Veröffentlichungen des Internationalen Hegelbundes Verhandlungen des Zweiten Hegelkongresses vom 18. bis 21. Oktober 1931 in Berlin. Berlin [1932] s. 121.

iracionālā un mistiskā – piemēram, vadoņa lēmums tiek uztverts kā patiesa kontakta ar realitāti visaugstākā izpausme, kuru ir grūti atšķirt no maģijas.²⁷⁹

Minētās neohēgeliešu idejas par nacionālās valsts "misiju", "sūtību", "izredzētību" neizbēgami pārvēršas *militārisma kultā* un *kara attaisnošanā*. Tiesības, tikumība, brīvība ir sapludināti militarizētās varas konceptā, iemiesoti spēcīgā armijā, bezierunu paklausībā un lojalitātē. Piemēram, Binderam miers nozīmē brīvības apspiešanu - miera stāvoklis nozīmē, ka tautas nav brīvas savā darbībā un tas atkal izraisa karu. Valstu savstarpējie apdraudējumi nāciju brīvībai ir neizbēgami, to nevar novērst ar citiem līdzekļiem, izņemot karu.²⁸⁰ Špenglers secina, ka valstu vēsture ir karu vēsture; karš ir mūžīga, cilvēka augstākas eksistences forma, un valstis pastāv priekš kara.²⁸¹ **Frīdrihs Meineke** (Friedrich Meinecke, 1862-1954) uzsver, ka sākot ar 19. gadsimta piecdesmitajiem gadiem, arvien vairāk iesakņojas Hēgeļa ideja - ideja, ka spēks ir galvenais tautu attiecību faktors.²⁸²

Šāds pasaules uzskats nepieļauj domu par starptautisko Tiesību efektivitāti un esamību kā tādu. Piemēram, Binders apgalvo, ka nekādas starptautiskās Tiesības nepastāv - nav nekā kopīga, saistoša, neitrāla, it īpaši attiecībā uz Tiesībām - vienīgās Tiesības starpvalstu attiecību sfērā ir Tiesības uz valstu pašsaglabāšanos. Tāpēc jebkādas "starpvalstu" Tiesības ir nacionālo Tiesību "ārējās" izpausmes.²⁸³ Līdzīgu viedokli pauž **Benjamins Telders** (Benjamin Marius Telders, 1903-1945) - noraida starptautisko Tiesību pārnacionālo raksturu, un starptautiskās Tiesības kā tādas. Teldera ieskatā, vispārīgā vai *pārvalstiskā* taisnīguma realitāte slēpjas nevis starptautisko Tiesību abstrakcijās, bet ir atkarīga no valsts spējas īstenot šo taisnīgumu.²⁸⁴ Šādā kontekstā, starptautiskās Tiesības ir vienas valsts Tiesības, kuras šī valsts *pati* nosaka attiecībā uz citu valsti. Vispārējo taisnīgumu realizē pasaules vēstures tiesa, kurai nav vajadzīgas īpašas juridiskas un morāles normas. Starptautiskās Tiesības kā tādas nav nepieciešamas šai taisnīguma izpausmei, jo taisnīgums kā ideja pats par sevi izpaužas

---

²⁷⁹ Gentile, G. (1936). Grundlagen des Faschismus. Stuttgart, s. 33.

²⁸⁰ Binder, J. (1930). Die Freiheit als Recht. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigtersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243.s.

²⁸¹ Spengler, O. (1920). Preussentum und Sozialismus. München: Beck. 99 s.

²⁸² Meinecke, F. (1929). Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. München, Berlin. 545 s.

²⁸³ Binder, J. (1930). Die Freiheit als Recht. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigtersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243 s.

²⁸⁴ Telders, B. M. (1930). Bericht über den Stand und die Auffassung der Hegeischen Philosophie in Holland. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigtersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243 s. / ss. 125-126.

nacionālās un starptautiskās politikas procesā, politiskajā vēsturē. Dažas valstis "izgāžas" un pazūd, citas "paceļas", tādējādi, demonstrējot taisnīguma būtību.²⁸⁵

Hēgeļa "pasaules gara" koncepts neohēgeliešu izpratnē ir tikai attiecības, kas nodibinātas atsevišķu nacionālo garu cīņā, bet "pasaules gars" ir tikai arēna, kurā ir pārbaudāmi nacionālo garu spēki. Šajā arēnā nav tiesnešu, nav taisnīguma, nav morāles, nav likuma, ja tikai to visu neaizstāv spēks.²⁸⁶ Ja pievērst uzmanību tam, ka Tiesību sfērā neohēgelieši akcentē valsts pārākumu un obligātumu, politiski-vardarbīgu piespiešanu, spēku un varu, varētu saskatīt zināmo līdzību ar Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes koncepcijām. Tomēr, šī līdzība ir vienīgi ārējā: neohēgelieši akcentē, ka Tiesības izriet no "tautas gara", "gara dzīvās attīstības", no "garīgā organisma kopības"²⁸⁷ un kritizē juridisko pozitīvismu, uzskatot ka jurists nespēj izprast savas darbības priekšmetu ārpus filozofijas.²⁸⁸ Piemēram, Larencs uzsver, ka Tiesību filozofijas priekšmets ir Tiesību ideja, bet Tiesību filozofijas metode - dialektika, kas dod šai idejai ceļu".²⁸⁹ Tāpat, pieņemot, ka Tiesības ir "obligātā tautas dzīves kārtība"²⁹⁰ ir secināts, ka Tiesības pauž "saprāta visaptveramību" un tās nevar reducēt līdz pozitīvo likumu abstraktiem priekšrakstiem un noteikumiem, līdz abstraktam regulējumam".²⁹¹

---

²⁸⁵ Telders, B. M. (1933). Die Geschichte als Gottes Gericht. Verhandlungen des Dritten Hegelkongresses vom 19. bis 23. April 1933 in Rom. Tübingen: Haarlem. [1934] 278 s. / ss. 229, 234.

²⁸⁶ Binder, J. (1930). Die Freiheit als Recht. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243 s.

²⁸⁷ Binder, J. (1934). Der obligatorische Vertrag im System der Hegeischen Rechtsphilosophie. Verhandlungen des Dritten Hegelkongresses vom 19. bis 23. April 1933 in Rom. Tübingen: Haarlem. 278 s. / s. 59.

²⁸⁸ Binder, J. (1933). Der obligatorische Vertrag im System der Hegeischen Rechtsphilosophie. Verhandlungen des Dritten Hegelkongresses vom 19. bis 23. April 1933 in Rom. Tübingen: Haarlem. [1934] 278 s. / s. 38.

²⁸⁹ Larenz, K. (1931). Rechts - und Staatsphilosophie der Gegenwart. Berlin: Junker & Dünhaupt. 114 s. / s. 109.

²⁹⁰ Larenz, K. (1940). Rechtswahrer und Philosoph. Zeitschrift für deutsche Kulturphilosophie. [1934-1944]. Tübingen: Mohr. Bd. 6. s.4.

²⁹¹ Binder, J., Busse, M. & Larenz, K. (1931). Einführung in Hegels Rechtsphilosophie. Berlin: Junker u. Dünhaupt. 94 s. / s. 23.

II

FORMĀLI- HIERARHISKĀ TIESĪBU IZPRATNE

Formāli-hierarhisku Tiesību izpratni lielā mērā "iedvesmo" divi koncepti: legisms un pozitīvisms. **Legisms** ir spēcīgas valsts varas, kas balstās uz vienotu likumu un piespiešanu, tiesībfilozofiskā pamatošana. Minētā koncepta balsts ir pārliecība, ka nodrošināt sabiedrisko kārtību ir iespējams vienīgi ar *stingru likumu* un vardarbību. Legisms *noraida* pārliecināšanu un brīvprātību kā sociālās regulēšanas metodi, bet likumu uztver kā valdnieka imperatīvo pavēli. Šajā ziņā netiek analizēta līdztiesības iespēja - sabiedriskās attiecības tiek veidotas divās kategorijās: "dominēt" un "paklausīt". Kārtība tiek panākta nevis ar padoto labu gribu, savstarpējo labvēlību un mīlestību, bet gan ir "iepotēta" ar vienotu likumu. Vienotā likuma mērķis - veicināt vienveidīgumu, nevis dažādību; ieaudzināt vienādus priekšstatus un apkarot brīvdomību. Legisms nepievērš uzmanību cilvēka personīgajai pasaulei, bet likuma pārkāpšanas gadījumā izmanto "ārējās" *sodīšanas* metodes. Legisms akcentē likuma un valsts *nesaraujamu* sasaisti; akceptē likumu grozīšanu atbilstoši šībrīža politiskajai nepieciešamībai; balstās uz spēcīgo, centralizēto birokrātisko aparātu; likuma izpildes nodrošināšanai lieto vardarbību. Ja pirms mūsu ēras, legisms, savai pamatošanai izmanto atsauci uz dabiskajiem likumiem, tad vēlāk šis pamatojums izzūd. Uzskatot, ka *morāle vājina* valsts pozīcijas un likumpaklausību, legisms uzsver, ka valdnieks likumā var ietvert

jebkuru patvaļīgu saturu, kuru nosaka nevis daba, bet patreizējie mērķi – piemēram, nepieciešamība pēc valsts centralizācijas, politisko pretinieku apspiešana, cīņa par varu u.c.

Legismam ir senās tradīcijas: tās pirmsākumi ir meklējami Senā Ķīnā, kur Fadzja jeb legistu skola (angl. *legalists, legisme, legalism*) jau pirms mūsu ēras kļūst par vienu no galvenajiem ideoloģiskajiem strāvojumiem. Sākotnēji legisms tika uztverts ka pagaidu pasākumu kopums, kas ir saistīts ar ārkārtas apstākļiem, kad valdnieks, valsts centralizācijas idejas labad, koncentrē visus resursus, veido spēcīgu armiju, kā arī *reformē* sabiedrību – ne tikai tiesību joma, bet arī ekonomikā, kultūrā, mākslā u.c. Vēlāk tas pārtop par politisko ideālu - despotiju ar neierobežotu varu. **Šans Jans** (Shang Yang, 390–338 p.m.ē.) veido koncepciju, kuras pamatā ir stingra centralizēta pārvaldība, skarbi likumi un nežēlīgie sodi.²⁹² Uzskatot, ka cilvēku daba vienmēr cenšas piesavināties labāko, lielāko daļu, Šans Jans uzsver, ka konfūcisma doktrīnas piemērošana praksē var vājināt un pat iznīcināt valsti. Tautas un valdnieka attiecību pamatā ir stingras varas princips – pakļaušanās. Padotiem nav jāspriež par labas pārvaldības metodēm - jo mazāk padotie zina, jo labāk. Kad tauta ir stiprāka par valsts varu, valsts ir vāja; kad varas iestādes ir stiprākas par tautu, armija ir varena.

Šans Jans pieprasa pilnīgu lojalitāti pret valsti – cenzūru, ziņošanu, stingru ekonomikas kontroli, iedzīvotāju piespiešanu nodarboties ar lauksaimniecību u.c. Vislielākais labums ir *kārtība*, kura ir jāpanāk ar aizliegumiem un ierobežojumiem. Šī koncepcija tic likuma (Fa) visvarenībai un uzskata, ka *standartu sistēma* novērsīs gan korupciju, gan valsts amatu ļaunprātīgas izmantošanas iespējas. Vienlaikus, tiek noliegta padoto Tiesības: valsts politika jāveido tā, lai valdnieks varētu viegli manipulēt ar cilvēkiem saviem mērķiem. Stingra birokrātiskā sistēma ļauj valdniekam koncentrēt visu varu, bet, lai izvairītos no topošās birokrātijas nepaklausības briesmām, valdnieki aicināti praktizēt ierēdņu savstarpēju uzraudzību un ziņošanu. Galvenie sabiedrības pārvaldības līdzekļi ir ļoti *detalizēti* likumi, turklāt, tie ir obligāti padotajiem, bet ne valdniekam: "Gudrie izstrādā likumus, un neprātīgie ir aprobežoti ar šiem likumiem".²⁹³ Likums tiek uzskatīts par stingru pavēli, kas papildināta ar stingrām sankcijām ("labu pārvaldību panāk ar sodiem"; "apbalvojumiem ir jābūt maznozīmīgiem, bet sodiem - bargiem un satriecošiem" u.c.). Sodi ir jāpiemēro pat par vismazāko pārkāpumu, pretējā gadījumā tautu nevar pārvaldīt. Papildus tam, ir jāpiemēro arī *preventīvi* sodi un kolektīvās atbildības princips, kas, pārsniedzot ģimeniski saistīto cilvēku loku, attiecās uz vairāku kopienu (pagalmu) savienību. Pēc būtības, sauklis "bagāta valsts, spēcīga armija" aizplīvuro policejisko valsti.

---

²⁹² Shang, Y. [^390-338 B.C.E.^]. Shang jun shu. Taiwan: Minguo 45 [1956]. 44 p.

²⁹³ Shang, Y. [^390-338 B.C.E.^]. Shang Yang's Reforms and state control in China. 1. White Plains. N.Y. [1977]. 99 p.

Piemēram, birokrātiskās sistēmas atbalstītājs **Li Si** (Li Si, 280 – 208 p.m.ē.), ierosina sistematizēt un standartizēt vairākas ekonomikas un valodniecības izpausmes. Šī vēlme pēc vienprātības pieprasa arī plurālisma un viedokļu daudzveidības apspiešanu. 221. gadā pirms mūsu ēras, Li Si ieteica *apspiest* intelektuālo diskursu, lai panāktu politisko domu vienotību. 213.gadā pirms mūsu ēras Lī Si sagatavotā pavēle paredz vēsturisko pierakstu un literatūras,²⁹⁴ ieskaitot galvenos konfūciskos tekstus, iznīcināšanu.²⁹⁵ Uzskatot, ka brīvdomīgās politiskās grāmatas ir bīstamas, jo domu daudzveidība kavē progresu, politiskās grāmatas būtu jāglabā *tikai valstij*, bet politologi būtu jāizglīto tikai valsts skolās. Centralizētās impērijas veidošanas laikmetā savu mācību par valsts pārvaldi veido arī **Haņ Fei** jeb Haņs Feidzi (Han Fei / Han Fei Zi, 280–233 p.m.ē.) kurš uzsver, ka likums ir tautas totālas *kontroles* instruments, kas kalpo valstij. Norādot, ka dabiskie likumi (dao) nosaka pasaules attīstību, Haņs Feidzi uzsver, ka sabiedrībā arī ir jābūt cilvēku veidotiem likumiem (*fa*), kas noteiktu rīcības kritērijus. No vienas puses, Haņ Fei savu koncepciju pamato ar cēlu nodomu – nepieļaut valdnieka patvaļīgus lēmumus, kad ad-hoc kārtībā tiek izņemti konkrēti, atsevišķi gadījumi. Tieši šo patvaļu ir aicināta novērst visaptverošā sistēma (Fa), kuras pamatā ir administratīvās metodes vai standarti. No otrās puses, šos standartus Haņ Fei balsta nevis uz tikumību, veselo saprātu vai paražām, bet uz *valsts vajadzībām*. Turklāt, arī paša valdnieka īpašībām, viņa garīgajam spēkam un morālajai izcilībai nav nozīmes – valdnieks atmet savu "privāto" saprātu, tikumību un personiskas jūtas.²⁹⁶

Likumiem ir jābūt skaidri formulētiem un visiem zināmiem, lai tautu varētu *piespiest* attiecīgi rīkoties. Lai nodrošinātu atbildības un sodīšanas "automātiskumu", Fa izmanto saistošus, vispārīgus noteikumus - neiesaistoties diskusijās un viedokļu apmaiņā; izmanto likumu sistēmu, kas nodrošina neizbēgamus sodus; cer sakārtot visu valsts un sabiedrības dzīvi, izslēdzot visas nejaušības un jebkādu personisko spriešanu. Likuma mērķis ir "atcelt" savtīgo elementu cilvēkā un uzturēt sabiedrisko kārtību, padarot cilvēkus atbildīgus par savu rīcību. Pašam valdniekam, uzturot savu autoritāti un kontroli pār padotajiem, ir jāatrodas ārpus (*virs*) šiem likumiem un jāvadās pēc citiem principiem jeb valdnieka *šu*.

Han Fei politiskā filozofija un Tiesību būtības izpratne ir vērsta uz praktisko uzdevumu risināšanu apstākļos, kad Senās Ķīnas tautas lielākā daļa bija neizglīkota. Tomēr, līdzīgas idejas bija sastopamas arī Senā Grieķijā. Piemēram, **Kleons** (Cleon, - 422 p.m.ē.) uzstāj, ka atēnietim ir jāievēro likumi, nevis jāprāto: vienkāršāki un nesaprātīgāki cilvēki

²⁹⁴ Sima, Q. (1993). Records of the grand historian / Shi-ji Han dynasty. Hong Kong: Columbia Univ. Press. XVII, 221 p.

²⁹⁵ Chan, L. M. (1972). The Burning of the Books in China, 213 B.C. The Journal of Library History. Vol. 7 (2). pp. 101–108.

²⁹⁶ Chen, E. M. (1975). Reason and Nature in the Han Fei-Tzu. Journal of Chinese Philosophy. Vol. 2. pp. 2-9.

parasti ir daudz labāki pilsoņi nekā cilvēki, kas ir izglītotāki - jo izglītotie vēlas būt gudrāki par likumiem; viņu domāšana parasti ir kaitīga valstij.²⁹⁷ Kleona ieskatā, nepilnīgā likuma diktāts ir labāks nekā likuma neesamība. Esošās Tiesības (rakstītie likumi) prasa to beznosacījumu izpildi, bet izpildē vissvarīgākais moments ir spēks, kura esamība attaisno tā izmantošanu. Šādas vai līdzīgas tēzes (monarhs ir visas jurisdikcijas avots) bija labi zināmas arī citos laikmetos. Valsts pārākuma koncepcija izrādījies dzīvotspējīga arī vēlāk, to veicināja piedāvāto risinājumu vienkāršība, ērtums un pārskatāmie rezultāti – autoritatīvi nodrošināta *ārējā* kārtība, padoto pārvaldīšana un apspiešana, viedokļu vienveidīgums u.c.

Tomēr, *īpašu* popularitāti Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes koncepcijas ieguva tikai 19.gadsimtā, kad sen zināmas legisma idejas savienojas ar zinātnisko pozitīvismu. Tieši 19.gadsimtā līdztekus norisinās trīs būtiskie procesi - rūpnieciskā revolūcija, likumdošanas procesa transformācija un zinātniskā pozitīvisma attīstība. Rūpnieciskā revolūcija (*Industrial revolution*) 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā pusē, pakāpeniski pārveido ražošanas struktūru – parādās fabrikas, notiek automatizācijas procesi, mazinās agrārā elementa nozīme, paplašinās iekārtu un mehānismu izmantošana. Jaunas tehnoloģijas palielina pieprasījumu pēc izglītotiem darbiniekiem, kas veicina izglītības sistēmas ieviešanu. Attiecīgi, samazinās "vecajās" nozarēs strādājošo skaits un ražošanas izmaksas, arvien plašāk izvērsas darba dalīšana un specializācija, amatniecības izspiešana, industrializācija. "Izspiestie" meklē fabrikas darbu, lielākā cilvēku masa *unificējas*. Sociālo pretrunu saasināšanos notiek paralēli iedzīvotāju skaita pieaugumam - īpaši no 19.gadsimta piecdesmitajiem gadiem līdz 20.gadsimta trīsdesmitajiem gadiem.

Transformācijas notiek arī likumdošanas procesā - tieši 19.gadsimtā parlaments kļūst par vienīgo rakstīto likumu avotu un galīgi nostiprinās kā valsts institūcija. Parlamenta deputātu vēlēšanas regulē vēlēšanu likumi, kas nosaka likumdošanas procesu un deputātu statusu, regulē deputātu attiecības ar izpildvaru, ar partijām, ar presi. Tomēr, 19.gadsimtā Rietumeiropā un ASV parlamenta autoritāte nemitīgi krīt, jo parlamentu sēdes bieži vien pārvēršas par "diskusiju klubiem", kas nespēj pieņemt reālus politiskus lēmumus. Masu spiediena dēļ paplašinās indivīda iespējas piedalīties valsts pārvaldē - parādās referendumu mehānisms, tautas veto Tiesības u.c. No otrās puses, parlamenta aktīvā loma, regulējamo nozaru skaita pieaugums izraisa pieņemto *likumu skaita* būtisku pieaugumu.

Vienlaikus, 19.gadsimtā, Eiropā attīstās **zinātniskais pozitīvisms** - samērā jauna koncepcija, kura zinātniskās pētniecības pamatā liek konkrētas zināšanas, kas izriet no pozitīvas pieredzes, novērojumiem, eksperimentiem. Koncepcija atzīst progresu, kuru saista ar zināšanu uzkrāšanos, materiālajiem faktoriem. Pozitīvisma pamatprincipi ir (1)

---

²⁹⁷ Thucydides. (^460-400 B.C.E.^). History of the Peloponnesian War. 1. Books I and II. – [1980]. 461 p.

zinātniskuma akcentēšana, empīrisma prioritāte – praktiskā pieredze ir vienīgais zināšanu avots; virzība uz konkrētām zināšanām; (2) atteikšanās no pretenzijām atklāt lietu un parādību cēloņus un būtību; (3) uzskats, ka zinātnēm ir nevis *jāizskaidro* lietas un parādību cēloņus, bet tikai *jāapraksta* fakti, parādības un procesi.

Pozitīvisma ietekmē zinātne pievēršas primitīvo sabiedrību un seno civilizāciju izpētei - veidojas jurisprudenci nozīmīgas arheoloģija un antropoloģija, rodas socioloģija un psiholoģija. Terminu "pozitīvisms" 19.gadsimta trīsdesmitajos gados lieto **Ogists Konts** (Auguste Comte; 1798-1857): uzsverot, ka pozitīvās zināšanas – ir novērojamās, skaitliski izteicamās un empīriski pārbaudāmās zināšanas, Konts izvirza hipotēzi, ka gan cilvēces attīstībai, gan jebkurai zināšanu nozarei ir trīs secīgas attīstības stadijas: (1) no senatnes līdz 1300. gadam - teoloģiskā stadija, kad zināšanu loks ir ierobežots, galvenokārt darbojas fantāzija, kas visu neizprotamo skaidro kā brīnumu; liela nozīme ir autoritātei un ticībai – civilizācijas attīstības kontekstā tas ir absolūtisms, monarhu vara, iekarojumi, patvaļa; varas duālisms - garīgo varu īsteno priesteri, bet laicīgo varu - militārie valdnieki; (2) no 1300. līdz 1800.gadam - metafiziskā stadija, kad parādības skaidro meklējot cēloņsakarības, bet autoritātes tiek apšaubītas; kad mazinās cilvēka saikne ar sabiedrību un attīstās individuālisms; kad pieaug prāta loma, bet jūtu un ticības loma mazinās. Ir vērojami centieni nomainīt monarha varu ar tautas varu; teoloģiskās idejas tiek aizstātas ar abstraktām filozofiskām idejām – sabiedriskais līgums, cilvēktiesības, absolūtais gars, altruisms, liberālisms un demokrātija; pieaug filozofu un juristu loma, kas kopā ar rūpniecības un zinātnes attīstību iedragā tradicionālos uzskatus. Reformācijas, apgaismības un revolūciju ietekmē mainās cilvēku domāšanas veids, laicīgo varu īsteno likumdevēji; (3) 19.gadsimts - pozitīvisma stadija, kad visas parādības cenšas izskaidrot no zinātniskā viedokļa, balstoties uz zinātniskiem faktiem un zinātniskiem sasniegumiem. Šajā posmā rodas socioloģija, kas pievērš uzmanību sociālo sistēmu funkcionēšanas likumiem. Sabiedrība tiek pārkārtota, zinātne atklāj dabas likumus, prāts mēģina izdibināt saikni starp parādībām, izmantojot novērojumus un argumentāciju, bet metafiziskās problēmas (esamība, lietu būtība u.c.), - pasludina par neizskaidrojamām un neatrisināmām. Sabiedrība paliek mazāk agresīva, aristokrātu un anarhistu saukļu vietā nāk formula "Mīlestība kā princips, kārtība kā pamats, progress kā mērķis"²⁹⁸ - katru cilvēku vērtē kā sociālo būtni, kas veic sociālās funkcijas. Lai indivīdus efektīvāk pakļautu sabiedrībai, tiesības aizstāj ar *pienākumiem*, bet Tiesību primāro un sekundāro cēloņu meklēšanu pasludina par nepieļaujamu un bezjēdzīgu ("pasaule nav izzināma"). Attiecīgi, Tiesību sfērai (kā jebkurai citai) piedāvātā metode ir *pozitīvisms*, kas

---

²⁹⁸ Comte, A. (1830/1842). Cours de philosophie positive. Paris: Bachelier. 6 v.

atzīst faktus, aprobežojoties šo faktu konstatēšanu un aprakstīšanu, nevis vērtēšanu no ideju un ideālu viedokļa.

Konts atzīst tikai prāta slēdzienus, tāpēc aicina analizēt konkrētus faktus un parādības; uzskata, ka pētnieka uzdevums ir sistematizēt to, ko var sajust ar maņu orgāniem. Neskatoties uz loloto zinātniskuma kultu, Konts nenoliedz reliģijas lomu²⁹⁹ kā līdzekli, kas aktivizē cilvēka jūtas. Darbā "Discours sur l'esprit positif" (1844)³⁰⁰ Konts norāda uz nepieciešamību padarīt *morāli* neatkarīgu no teoloģijas un metafizikas, uzsver, ka "vecā morāle" ir bijusi tīri personiska, bet pozitīvā domāšana ir tieši sociāla. Lai apzīmētu zinātni par cilvēku sabiedrības struktūru un cilvēku sabiedrības attīstību, Konts ievieš terminu "socioloģija".³⁰¹ Socioloģija, jeb "sociālā fizika", Konta ieskatā, pēta sociālo realitāti: sabiedrība ir dzīvs organisms ar savu struktūru, kur katrs indivīds ir jāapsver, ņemot vērā viņa *lietderību* kopējam labumam. Jebkuras sabiedrības pamatā ir vienprātība un tā pastāv, ciktāl cilvēkiem ir tāda pati pārlicība. Vienotība tiek panākta, izmantojot sociālās institūcijas - valsti, ģimeni un reliģiju. Pozitīvas reliģijas pamatā ir cilvēces ārējās vienotības atzīšana un pakļaušanās pasaules kārtībai. Valsts pamatuzdevumi - apvienot privātās *intereses* kopēja *mērķa* sasniegšanai, nodrošināt sociālo harmoniju, izmantojot laicīgo un garīgo autoritāšu obligātos priekšrakstus, kuru ievērošana ir katra sabiedrības locekļa svētais pienākums. Pildot savas funkcijas, valsts mainās līdz ar sabiedrību, progresējot cilvēka prātam, bet vienmēr darbojas kā sabiedriskās kārtības un solidaritātes garants.

Konta pozitīvisma idejas turpina **Džons Stjuarts Mills** (John Stuart Mill, 1806—1873) un **Herberts Spensers** (*Herbert Spencer*, 1820—1903). Mills uzsver, ka zinātne ir prāta darbība, tāpēc tai ir jābūt sausiai, lietišķai, balstītai uz pieredzi un novērojumiem; jānodarbojas ar pārbaudītu faktu uzkrāšanu, slēdzieniem un apgalvojumiem, savukārt, jautājums par cēloni ir jāizslēdz no zinātnisko pētījumu loka. Ievērojot minētos apsvērumus, Mills uzskata, ka dabiskās Tiesības ir himera, kuru viņš piedāvā *aizstāt* ar tieksmi pēc laimes, bet, gadījumā, ja arī laime ir himera, tad virzīties uz nelaiemes novēršanu.³⁰² Sabiedriskā līguma teorija, Milla ieskatā, arī ir pilnīgi *bezjēdzīga* tādā nozīmē, ka jau cilvēka eksistence sabiedrībā pati par sevi ir pietiekams pamats, lai izskaidrotu nepieciešamību ievērot zināmus uzvedības noteikumus attiecībā pret citiem cilvēkiem.³⁰³ Pēc Milla domām, visu morāli nevar pilnībā balstīt uz personisko ekonomisko labumu - atsevišķu indivīdu un visas sabiedrības intereses būtu jāsapina. Visaugstākā morāles izpausme (nesavtīga kalpošana sabiedrībai) ir

²⁹⁹ Comte, A. (1852). *Système de politique positive ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité*. 2. Contenant la statique social ou le traité abstrait de l'ordre humain. Paris. 472 p.

³⁰⁰ Comte, A. (1844). *Discours sur l'esprit positif*. Paris: Carilian-Goeury et Vor Dalmont. 108 p.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Mill, J. S. (1863). *Utilitarianism*. London.

³⁰³ Ibid.

raksturīga tikai brīviem cilvēkiem. Individuālā brīvība ir personas absolūta *neatkarība* sfērās, kas tieši skar tikai viņu pašu, piemēram, domu un uzskatu brīvība, izvēles brīvība, dzīves mērķu sasniegšana u.c.

Kā utilitārisma pārstāvis, Mills akcentē lietderīguma principu un "vairākuma ieguvumus", kas ir reāli novērojama parādība, ko var saskaitīt un fiksēt. Tomēr praksē, bez taisnīguma principa iesaistes, utilitārisms nav spējīgs pamatot atbalsta nepieciešamību dažām sabiedrības grupām - garīgi slimiem, personām ar īpašām vajadzībām, darbnespējīgiem u.c. Valsts galvenie mērķi ir indivīda interešu aizsardzība un īpašuma interešu aizsardzība, cilvēku labklājības un attīstības veicināšana - labākā valdība visiem būs tā, kas palīdzēs cilvēkiem virzīties uz priekšu. Milla ieskatā, valsts mehānisms būtu jāveido, pamatojoties uz varas dalīšanas principu, kur būtu skaidri noteikta izpildvaras un likumdošanas varas kompetence. Likumdošanas vara, kuru pārstāv parlaments, ir aicināta iesaistīties likumu izstrādē, valdības uzraudzībā un kontrolē, atšķirīgu viedokļu paušanā un uzklausīšanā, sūdzību izskatīšanā; izpildvarai būtu jāuzrauga likumu izpilde. Lai novērstu valdības tirāniju, ir jāievieš ne tikai varas dalīšana, bet arī konstitūcija, tautas pārstāvju ievēlēšanas principi, proporcionālā balsošanas sistēma. Savukārt, vairākuma tirāniju (dominējošā viedokļa tirāniju) var novērst, garantējot personas brīvību, kā arī cilvēku tiešu iesaisti valsts darbībā. Milla ieskatā, brīva persona ir likumpaklausīga persona, jo *paklausība* kā tāda ir jebkuras civilizācijas pirmā pazīme.

Visaptverošas filozofiskās sistēmas autors Spensers³⁰⁴ analizē vēsturi un Tiesības kā likumsakarīgu procesu, kas skar ekonomiskās attiecības un kultūras parādības. Pēc Spensera domām, *valsts nav Tiesību radītāja*: nevis Tiesības izriet no likumdošanas,³⁰⁵ bet gan otrādi - Tiesības ir likumdošanas pamats.³⁰⁶ Ja sabiedrība ir sava veida organisms, kura attīstība pakļaujas vispārējam evolūcijas likumam, tad valsts veidošanās process ir sabiedrības politiskās evolūcijas rezultāts, kas saistīts ar politisko integrāciju un politisko diferenciaciju. Attiecinot šo evolūcijas teoriju uz Tiesībām, Spensers izdala trīs blokus: (1) primitīvo cilšu paražu Tiesības, kuras rodas *pirms* jebkuras politiskas organizācijas parādīšanās; (2) svētās Tiesības - valdnieku pavēles, kas atzītas par Dievišķām, apliecina sabiedrības politiskās organizācijas pastāvēšanu un tiek nodrošinātas ar reliģiskajām sankcijām;³⁰⁷ (3) cilvēku

---

³⁰⁴ Spencer, H. (1862/1896). *System of Synthetic Philosophy*: Spencer, H. (1862). *First Principles*. Cambridge: Cambridge University Press. 524 p.; Spencer, H. (1896). *The Principles of Sociology*. The principles of sociology. New York.

³⁰⁵ Spencer, H. (1843). *The Proper Sphere of Government*. London: W. Brittain. 40 p.

³⁰⁶ Spencer, H. (1884). *The Man 'versus' the state / containing 'The new Toryism', 'The coming slavery', 'The sins of legislators' and 'The great political superstition'*. London: Williams & Norgate. II, 113, 16 p.

³⁰⁷ Spencer, H. (1885). *Philosophy and Religion*. *The Nature and Reality of Religion*.

Tiesības, kas balstītas uz cilvēku autoritāti (militārajās sabiedrībās cilvēku Tiesības nodrošina hierarhiju, bet industriālajās sabiedrībās - vienlīdzību un individuālo interešu saskaņošanu).

Militārā tipa sabiedrībām ir raksturīga valsts centralizācija, hierarhija un piespiešana - personību "absorbē" sabiedrība, priekšplānā izvirzās sabiedrības mērķi, nevis indivīds; valsts cenšas kontrolēt visus dzīves aspektus, ieskaitot privāto dzīvi; likumi pastāv kā savstarpēji saistīta *aizliegumu un pavēļu sistēma*. Lai nodrošinātu panākumus, pavalstniekiem ir nepieciešama patriotiska sajūta, tiem ieaudzina *paklausību un lojalitāti*; ieradums pakļauties komandierim kara laikā tiek attiecināts arī uz civilām lietām, liedzot iniciatīvu. Saskaņā ar evolūcijas likumu, militāro sabiedrību aizstāj industriālā tipa sabiedrība – šādu valsti raksturo līgumu sistēma, *formāla vienlīdzība* (visu vienlīdzība likuma priekšā); brīva tirdzniecības un rūpniecības attīstība; privātīpašuma neaizskaramība; ekonomiskais liberālisms; sociālās kontroles reducēšana līdz aizliegumam (t.i., vara saviem locekļiem nosaka tikai to, ko viņiem nevajadzētu darīt). Industriālo valsts tipu raksturo individuālisma ideoloģija - aizstāvēt brīvību no valsts varas, sabiedrības locekļi ievēro Tiesības uz privāto īpašumu un citu personu personisko brīvību; izzūd militārajai valstij raksturīgais kalpīgums, pseidopatriotisms un šovinisms, cilvēki mazāk pakļaujas varas autoritātei. Spensers kritizē sociālismu, norādot, ka darba plānveidīgā organizēšana visas sabiedrības mērogā un personisko interešu pakļaušana sabiedrības interesēm veicinās piespiešanas sfēras paplašināšanos,³⁰⁸ radīs lielu un visvarenu birokrātiju, kas pakāpeniski pārvērtīsies par jaunu aristokrātiju.

Konta, Milla un Spensera uzskati veido pirmo (klasisko) pozitīvismu, kas laika gaitā transformējas. Ja "pirmais" pozitīvisms, balstoties uz *loģiku*, risināja sociālās problēmas, tad *otrais pozitīvisma posms* - mahisms jeb empiriokriticisms (~1900-1920) - izziņas problēmas traktē no *psiholoģisma* un *subjektīvisma* viedokļa. **Ernsts Mahs** (Ernst Mach, 1838-1916) uzskata, ka pasaule ir "sajūtu komplekss", bet zinātnes uzdevums ir tikai aprakstīt šīs sajūtas. Galvenā izziņas īpašība, kas izriet no organisma bioloģiskās vajadzības pēc sevis saglabāšanas, ir "domāšanas ekonomija", tāpēc organisms ir jāpielāgo faktiem. Zināšanu pamatā nav tieši pasaules elementi, bet *faktu apraksti* šajos elementos - attiecīgi, *izzināt* nozīmē piefiksēt funkcionālās un loģiskās saiknes starp pasaules elementiem.³⁰⁹ Līdztekus, bet neatkarīgi no Maha, savas idejas attīsta **Rihards Avenāriuss** (Richard Heinrich Ludwig Avenarius, 1843-1896), kura izziņas teorijas sākumpunkts nav nedz domāšana, nedz subjekts, nedz arī matērija vai objekts, bet gan *tīra pieredze* tādā formā, kādā to zina cilvēki. Datus, ko indivīds ir ieguvis pieredzes rezultātā, Avenāriuss saprot ka tādus, kurus visa cilvēce atzīst par

³⁰⁸ Spencer, H. (1891). Justice / being part IV of The principles of ethics. London: Williams and Norgate.

³⁰⁹ Mach, E. (1914). The analysis of sensations and the relation of the physical to the psychical. Chicago: Open Court Publ. Co. 380 p.

neapstrīdamiem, par tādiem, kuri veido "dabisko" pasaules jēdzienu. Tādējādi, jebkurš indivīds jau sākotnēji *iepriekšatrod* apkārtējo vidi attiecībā pret sevi. Šī "principiālās koordinēšanas" teorija ("bez subjekta nav objekta un bez objekta nav subjekta") *noraida* objektīvo realitāti, kas pastāv ārpus apziņas un neatkarīgi no tās.³¹⁰ **Žans Anrī Puankarē** (Jules Henri Poincaré, 1854-1912) uzskata, ka kopumā ir bezgalīgi daudz loģiski līdzvērtīgu skatu punktu un realitātes attēlu, no kuriem zinātnieks, vienīgi ērtības dēļ, izvēlas kādu vienu konkrēto viedokli.³¹¹

Trešais pozitīvisma vilnis – neopozitīvisms (~1920-1950) uzsver, ka ir tikai divu veidu zinātniskās zināšanas: (1) viss, kas attiecas uz "privātajām" disciplīnām - visas empīriskās zinātnes; (2) loģika un matemātika, kas ir līdzeklis empīrisko zināšanu pilnveidošanai un veidošanai. Neopozitīvistu izvirza *verifikācijas principu*, vienlaikus atzīmējot, ka vairākus apgalvojumus nav iespējams pārbaudīt. Vēlāk neopozitīvistu aizstāj verifikāciju ar apstiprināšanas (pārbaudāmības) nodrošināšanu.

Galvenais "starpnieks", kas palīdz cilvēkam uztvert apkārtējo pasauli, ir valoda, tāpēc svarīgas kļūst problēmas, kas ir saistītas ar zinātnes valodas (teksta, zīmju, jēdzienu) analīzi, un semantiku. Otrais problēmpunkts ir intersubjektivitāte - zinātniskās zināšanas ir intersubjektīvas (derīgas), tās akceptē visi un tās var darīt zināmas visiem, savukārt, priekšmeta pieredze ir *personīga*. Ja 18.gadsimtā **Džordžs Bērklis** (George Berkeley, 1685-1753), risinot šo problēmu, ievieš savā sistēmā Dievu, kurš, "ieliekot" cilvēkos sajūtas, nodrošina mūsu pieredzes vienotību un harmoniju,³¹² tad 20.gadsimta neopozitīvistiem vienīgais pierādījums mūsu uztveres *vispārējai pamatotībai* ir tas, ka vienu un to pašu parādību *vairākums* uztver identiski. Respektīvi, loģika un matemātika balstās uz konvenciju – uz zinātnieku vienošanos par īpašas struktūras pieņemšanu. **Morics Šliks** (Friedrich Albert Moritz Schlick, 1882-1936) uzskata, ka lai iepazītu pasauli, ir nepieciešami novērojamie pierādījumi, kuru pamatā ir racionālisms, kas balstās uz matemātiskām un loģiski lingvistiskām konstrukcijām.

Bērtrands Rasels (*Bertrand Arthur William Russell*, 1872-1970) aizstāv tēzi, ka filozofija ieņem īpašu vietu starp zinātni un teoloģiju, cenšoties sniegt zinātnes prasībām atbilstošas atbildes uz jautājumiem, kuros teoloģija ir bezspēcīga. Par visauglīgāko filozofisko tradīciju Rasels uzskata loģikas izmantošanu izziņas pētījumos. Darbos "Le Réalisme

---

³¹⁰ Avenarius, R. H. L. (1888). *Kritik der reinen Erfahrung*. Leipzig: Fues.

³¹¹ Poincaré, J. H. (1902). *La Science et l'Hypothèse*. Paris.

³¹² Berkeley, G. (1710). *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge, Part I*. Dublin: printed by Aaron Rhames, for Jeremy Pepyat. Berkeley, G. (1713). *Three dialogues between Hylas and Philonous the design of which is plainly to demonstrate the reality and perfection of humane knowlege, the incorporeal nature of the soul, and the immediate providence of a deity*. London.

analytique" (1911),³¹³ "Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy" (1914),³¹⁴ "Mysticism and Logic and Other Essays" (1918),³¹⁵ Rasels formulē "loģiskā atomisma" koncepciju un secina, ka realitāte ir tikai jutekliskie dati (sense-data, particulars), kas ir daļa no "neitrālajiem" faktiem (events).³¹⁶ Darbos "The analysis of mind" (1924)³¹⁷, "The analysis of matter" (1927),³¹⁸ "An outline of philosophy" (1927)³¹⁹ uzmanība ir pievērsta pārejai no tiešās pieredzes, kurai ir individuāls, personisks raksturs, uz *universāli nozīmīgām* dabas zinātnes atziņām. Rasels aicina atteikties gan no ideālisma ("Es ticu, ka matērija ir mazāk materiāla un gars nav tik garīgs, kā apkārtējie uzskata"),³²⁰ gan arī no materiālisma, ko viņš uzskata par "nesaderīgu ar zinātniskiem atklājumiem".³²¹

Rasela loģiskā atomisma koncepcijas turpinātājs - **Ludvigs Vitgenšteins** (Ludwig Josef Johann Wittgenstein, 1889-1951) darbā "Tractatus logico-philosophicus" (1922)³²² formulē svarīgākus izziņas postulātus – (1) valoda ir domāšanas robeža; (2) ir tikai viena pasaule - faktu un notikumu pasaule; (3) teikums ir pasaules attēls, jo tam ir tāda pati loģiskā forma kā pasaulei; (4) sarežģīti teikumi sastāv no elementāriem teikumiem, kas ir tieši saistīti ar faktiem; (5) augstākais ir neizsakāms - ētiku, estētiku, reliģiju nevar izziņāt ar faktiem. **Rūdolfis Karnaps** (Rudolf Carnap, 1891-1970) uzskata, ka zinātnes filozofijas priekšmets ir dabaszinātņu zināšanu struktūras analīze, lai, izmantojot matemātiskās loģikas aparātu, tiktu skaidroti zinātnes pamatjēdzieni. Konstruējot "vienotu zinātnes valodu", Karnaps secina, ka tīri sintaktiskā pieeja nav pietiekama un jāņem vērā *semantika* - attiecības starp valodu un tās aprakstāmo objektu sfēru.³²³ Ieguldījumu trešā pozitīvisma viļņa atziņās sniedz arī empīrisma tradīciju turpinātāji, piemēram - **Filips Franks** (Philipp Frank, 1884-1966),³²⁴ **Hanss Reichenbahs** (Hans Reichenbach, 1891-1953);³²⁵ **Kurts Gēdels** (Kurt Friedrich Gödel, 1906-1978)³²⁶ un **Oto Neirats** (Otto Neurath, 1882-1945).³²⁷

Ceturtais pozitīvisma vilnis - postpozitīvisms (~ no 1950) risina zinātnisko un nezinātnisko zināšanu demarkācijas problēmu, meklē zinātniskās teorijas sociālus un

³¹³ Russell, B. (1911). Le Réalisme analytique. Société Française de Philosophie, Bulletin 11:53.

³¹⁴ Russell, B. (1914). Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy. Chicago: Open Court Publ. Co. 245 p.

³¹⁵ Russell, B. (1918). Mysticism and Logic and Other Essays. London: Longmans, Green. 234 p.

³¹⁶ Russell, B. (1924). Introduction to mathematical philosophy. London: Allen & Unwin. 208 p. / p. 169.

³¹⁷ Russell, B. (1924). The analysis of mind. London: Allen & Unwin. 310 p.

³¹⁸ Russell, B. (1927). The analysis of matter. London: Paul. 400 p.

³¹⁹ Russell, B. (1927). An outline of philosophy. London: Allen & Unwin. 317 p.

³²⁰ Russell, B. (1927). The analysis of matter. London: Paul. 400 p. / p. 7.

³²¹ Russell, B. (1927). An outline of philosophy. London: Allen & Unwin. 317 p.

³²² Wittgenstein, L. (1922). Tractatus logico-philosophicus. London: Paul, Trench, Trubner & Co. 189 p.

³²³ Carnap, R. (1937). Notes for symbolic logic. Chicago: Univ. of Chicago Bookstore. 37 Bl.

³²⁴ Frank, P. (1932). Das Kausalgesetz und seine Grenzen. Wien: Springer. 308 s.

³²⁵ Reichenbach, H. (1924). Axiomatik der relativistischen Raum-Zeit-Lehre. Braunschweig: Vieweg. 161 s.

³²⁶ Gödel, K. (1940). The consistency of the axiom of choice and of the generalized continuum-hypothesis with the axioms of set theory. Princeton, N. J.: Princeton Univ. Press. 69 p.

³²⁷ Neurath, O. (1947). Foundations of the social sciences. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press. 51 p.

kulturālus pamatojumus, savukārt, formālās loģikas problēmām pievērs mazāku uzmanību. **Karls Poppers** (Karl Raimund Popper; 1902-1994) darbā "Logic of scientific discovery" (1959) uzsver, ka zinātnes likumus nevar reducēt līdz novērošanai, un tāpēc šie likumi nav pārbaudāmi. Protams, ja teorija netiek atspēkota, tad to uzskata par patiesu, tomēr, atšķirībā no Konta optimisma un ticības racionālā progresa visvarenībai, Poppers atzīst: "Mēs nezinām - mēs varam tikai izvirzīt pieņēmumus".³²⁸ Poppera ieskatā, sabiedrības attīstības objektīvie likumi neeksistē, tāpēc nav iespējama arī sociālā prognozēšana. Darbā "The open society and its enemies" (1945) ir analizēta atvērta sabiedrība (demokrātiska tipa sabiedrība, kurai raksturīgs plurālisms ekonomikā, politikā, kultūrā; attīstītas sociālas struktūras; pilsoniskā sabiedrība un tiesiskā valsts) un slēgta sabiedrība (sociālo formu nemainīgums, totalitārisms, kolektīva pārsvars pār indivīdu, ideoloģiskais dogmatisms un sociālā demagoģija). Poppera ieskatā, atvērtas sabiedrības galvenā ideja ir *likuma varas ideja*.³²⁹ **Tomass Semjuels Kūns** (Thomas Samuel Kuhn, 1922-1996) zinātniskajā apritē ievieš jēdzienu "paradigma", ar ko apzīmē uzskatu, vērtību un tehnisko līdzekļu kopumu, ko pieņēmusi zinātniskā sabiedrība un kas nodrošina zinātniskas tradīcijas pastāvēšanu. Šie atzītie zinātnes sasniegumi, uz *kādu laiku* sniedz zinātniskajai kopienai problēmu risināšanas modeli. Savukārt, vienas zinātniskās paradigmas maiņa pret citu, ir zinātniskā revolūcija.³³⁰

Imre Lakatoss (Imre Lakatos, 1922-1974), risinot konceptuālo jautājumu (kā nošķirt zinātni no māņticības, ideoloģijas vai pseidozinātnes), izvirza vairākas būtiskas tēzes, kas ir svarīgas arī Tiesību zinātnei.³³¹ *Pirmkārt*, Lakatoss uzsver, ka teorijas vērtība nav saistīta ar tās psiholoģisko ietekmi uz cilvēka prātu - gan ticība, gan sapratne ir cilvēka prāta stāvokļi, bet teorijas objektīvā, zinātniskā vērtība nav atkarīga no cilvēka prāta izpausmēm. Varētu pieņemt, ka zinātniskā vērtība ir atkarīga no tā, vai hipotēzi apstiprina objektīvi fakti, tomēr mūsdienās ir viegli pierādīt, ka *dabas likumus* nevar izsecināt no faktiem, kuru skaits ir ierobežots. *Otrkārt*, teoloģija nepieļauj šaubas, tāpēc nav zinātniskas teoloģijas un, līdz ar to, nav teoloģisku zināšanu. Ir iespējamas tikai zināšanas par dabu, bet šīs jaunās zināšanas ir jānovērtē saskaņā ar standartiem, kas aizgūti tieši no teoloģijas: par tām nevajadzētu rasties šaubām - zinātnei jāpanāk teoloģiskā noteiktība. *Treškārt*, zinātniskā godīguma kritērijs neļauj zinātniekam balstīties vienīgi uz savu viedokli – katrs apgalvojums ir jāpierāda, apstiprinot to ar faktiem. Tāpēc, varētu pieņemt, ka teorijas, kuras nav pamatotas ar faktiem, ir

³²⁸ Popper, K. R. (1959). Logic of scientific discovery. London: Hutchinson. 479 p.

³²⁹ Popper, K. R. (1945). The open society and its enemies. 1. The spell of Plato. London. 268 p.

Popper, K. R. (1945). The open society and its enemies. 2. The high tide of prophecy: Hegel, Marx, and the aftermath. London. 352 p.

³³⁰ Kuhn, T. S. (1962). Structure of Scientific Revolutions. Chicago; London: University of Chicago Press. XV, 172 p. / pp.10.-12.

³³¹ Lakatos, I. (1970). Criticism and the growth of knowledge. London: Cambridge Univ. Press. VII, 282 p.

pseidozinātne - tomēr, Ņūtona teorijas sabrukums palīdzēja saprast, ka šie zinātniskā godīguma standarti bija utopiski. *Ceturtkārt*, ja visas zinātniskās teorijas ir vienlīdz nepierādāmas, kāda ir atšķirība starp zinātniskajām atziņām un nezināšanu, zinātni un pseidozinātni? Meklējot atbildi uz šo jautājumu, Lakatosu neapmierina arī tēze "ja teorijas matemātiskā varbūtība ir augsta, to uzskata par zinātnisku; ja varbūtība ir zema vai pat nulle, teorija nav zinātniska", jo Poppers ir pārskatāmi apliecinājis, ka visu zinātnisko vai pseidozinātnisko teoriju matemātiskā *varbūtība ir nulle* neatkarīgi no teoriju apliecinošo pierādījumu daudzumu. Respektīvi, teorija var būt zinātniska bez pierādījumiem, un otrādi, tā var būt pseidozinātniska, pat ja visi pieejamie pierādījumi to apstiprina. Poppera ieskatā, teorija ir zinātniska, ja ir iespējams iepriekš ieteikt tik izšķirošu eksperimentu, kas principā to var atspēkot; un tā būs pseidozinātniska, ja šāds eksperiments nepastāv.³³²

Lakatos uzsver, ka šis Popera priekšlikums palīdz norobežot nevis teorijas kā tādas, bet vienīgi zinātniskās un nezinātniskās *metodes*. Apgalvojums var kļūt gan par pseidozinātnisku dogmu, gan patiesām zināšanām, atkarībā no tā, vai zinātnieks ir gatavs meklēt apsvērumus, kas to atspēko. Tomēr, zinātnieki parasti neatsakās no teorijas tikai tāpēc, ka tā nonāk pretrunā ar faktiem - viņi ievieš papildu hipotēzes, kas izskaidro "anomālijas", bet, ja izskaidrot anomāliju neizdodas, to vienkārši ignorē.

Ja pieņem, ka zinātniskā revolūcija ir tikai neloģiskā uzskatu maiņa, tad nav skaidras atšķirības starp zinātni un pseidozinātni, starp zinātnes progresu un intelektuālo pagrimumu, un nav arī *objektīvā* zinātniskā godīguma standarta. Lakatos piekrīt tam, ka katrai teorijai jebkurā tās attīstības posmā ir neatrisinātas problēmas un neatklātas anomālijas - šajā ziņā visas teorijas dzimst un mirst *atspēkojamas*. "Norobežojošā" standarta meklējumos Lakatos ierosina terminu "pētījumu programmas" (programmas "*cietais kodols*" pārvietojas no vienas teorijas uz otru, bet *aizsargjosla*, kas sastāv no palīghipotēzēm, var arī daļēji sabrukt) un nosaka kritēriju zinātniskās, progresīvas programmas nošķiršanai no pseidozinātniskas. Šis kritērijs ir programmas *spēja prognozēt jaunus faktus*, kurus pat nebija iespējams iedomāties, vai kuri patiešām ir pretrunā ar iepriekšējām vai konkurējošām programmām. Progresīvas pētījumu programmās teorijas veicina *jaunu*, iepriekš nezināmu faktu atklāšanu. Turpretī, pseidozinātniskās programmās, teorijas izstrādā tikai tāpēc, lai *savstarpēji saskaņotu jau zināmus faktus*.³³³

Gustavs Bergmans (Gustav Bergmann, 1906-1987) vērtējot loģiskā pozitīvisma tēzi "metafizika ir nejēdzība jeb absurds", pievērš uzmanību tam, ka loģiskais pozitīvisms kļūdaini

³³² Popper, K. R. (1935). *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Vienna: Springer Vienna. 248 s.

³³³ Lakatos, I. (1973). *Science and Pseudoscience*. [The Open University Arts Course A303. Programme 11: 30 June 1973. <https://www.lse.ac.uk/philosophy/science-and-pseudoscience-overview-and-transcript/>]

identificē visu metafiziku ar (1) transcendentālo metafiziku (*a transcendental metaphysics*) un (2) ar ostensīvu un skaidru metafiziku (*an ostensive and explicit metaphysics*). Loģiskais pozitīvisms var tikt galā tikai ar sev zināmo – vēsturisko, pārpasaulīgo metafiziku, bet, šī pārpasaulīgā metafizika var nebūt vienīgā iespējamā metafizika.³³⁴

Pols Feierabends (Paul Karl Feyerabend, 1924 -1994) pirmkārt, atbalsta zinātnes nošķiršanu no valsts, jo standartizētā izglītība, valsts akceptētie uzskati un zinātniskās dogmas, kas ir uzspiesti konkrētās jomas profesionāļiem, "iedzen zinātni ciešā ietvarā" un veicina stagnāciju. Zinātnes jomā teorētiskais anarhisms ir humānāks un progresīvāks nekā jebkādas alternatīvas, kas balstās uz nosprausto *kārtību*. Otrkārt, Feierabends uzskata, ka ideja par metodi, kas ietver stingrus, nemainīgus un vispārobligātus zinātniskās darbības principus, saskaras ar ievērojamām grūtībām.³³⁵ Zinātne nav neviena noteikuma (lai cik tas varētu šķist ticams un epistemoloģiski pamatots), kas kādreiz netiktu pārkāpts. Zinātnē pastāvīgi notiek *mikrorevolūcijas* - kad kāds drosmīgs zinātnieks nolemj atkāpties no vecajām, pārbaudītajām zinātnisko pētījumu metodēm, vai kad formulē teoriju, kas paver jaunus zināšanu apvāršņus. Tādējādi, nav noteikumu, ar kuriem varētu nodalīt patiesas zināšanas no nepatiesām - nav kritēriju, kas apliecinātu, ka zinātniskās zināšanas patiesākas un pamatotākas nekā reliģija vai maģiskā domāšana. Tie ir vienlīdzīgi realitātes izzināšanas veidi, un jebkura no šiem veidiem noraidīšana būs zaudējums, nevis ieguvums. Attiecīgi, plurālismam vajadzētu dominēt ne tikai politikā, bet arī zinātnē. Racionalitātes kritēriji nav absolūti, tie ir relatīvi - nav zināšanu patiesuma universālo kritēriju, bet šādu kritēriju mākslīga konstruēšana un uzspiešana no valsts vai sabiedrības puses ir šķērslis brīvai zinātnes attīstībai. Katrs zinātnieks var *brīvi* attīstīt savu ideju, lai arī cik absurda vai novecojusi tā varētu šķist, un katram no mums ir jābūt iespējai brīvi izvēlēties, kurai no teorijām piekrist. Zinātne, filozofija, reliģija un pat maģija - viss ir piemērots, visam ir sava patstāvīga vērtība. Vienīgais princips, kuru vērts ievērot zinātnē, ir princips "viss ir atļauts" ("anything goes") - katrs zinātnieks var brīvi izveidot savu koncepciju un aizstāvēt to ar jebkādiem argumentiem.³³⁶

Minēto problēmu risināšanai **Bastiāns Frāsens** (Bastiaan Cornelis van Fraassen, 1941-) piesaka konstruktīvo empīrismu: zinātniskā darbība drīzāk ir nevis atklājums, bet tādu modeļu *konstruēšana*, kuriem vajadzētu būt piemērotiem apkārtējām parādībām, nevis pretendēt uz patiesības atklāšanu par nenovērojamām lietām.³³⁷ Ar apgalvojumu, ka

³³⁴ Bergmann, G. (1954). *The Metaphysics of Logical Positivism*. New York: Longmans, Green & Co. 1954. 341 p.

³³⁵ Feyerabend, P. K. (1975). *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London: NLB, Humanities Press. 339 p.

³³⁶ Feyerabend, P. K. (1978). *Science in a Free Society*. London: NLB. 221 p.

³³⁷ Fraassen, B. C. (1980). *The Scientific Image*. Oxford : Oxford University Press.

secinājumu patiesībai nav nozīmes, ja šie secinājumi ir empīriski adekvāti,³³⁸ Frāsens mēģina "izslēgt" metafiziskos komponentus no zinātniskā diskursa. Faktiski, patiesību ir piedāvāts aizstāt ar vienkāršību un matemātisko eleganci, jo jebkura teorija ir atkarīga no pētnieciskiem jautājumiem, no zinātniskās tradīcijas un citiem pragmatiskiem faktoriem. Turklāt, zinātniskās teorijas nevar formulēt kontekstuāli neatkarīgā valodā: paskaidrojums vienmēr ir atbilde uz jautājumu "Kāpēc?", bet atbilde uz šo jautājumu vienmēr ir "iegremdēta" teorētiskajā kontekstā. No minētā Frāsens secina, ka zinātniskais skaidrojums "pieder" nevis tīras zinātnes sfērai, bet gan zinātnes pielietošanas sfērai - tas apzīmē zinātnes izmantošanu, lai apmierinātu dažas pētnieciskās vēlmes.³³⁹

Neskatoties uz to, ka zinātniskā pozitīvisma otrais, trešais un ceturtais vilnis pakāpeniski "izskaloja" šīs koncepcijas striktumu, klasiskais (Konta, Milla un Spensera) pozitīvisms būtiski ietekmēja izpratni par Tiesībām. Ticība cilvēka prāta visvarenībai, loģikai un formālismam, valsts diženumam un likumos paredzēto sankciju iedarbīgumam, no 18.gadsimta līdz pat Otrā pasaules kara beigām veicināja idejas par cilvēku veidoto likumu virsvadību, par Tiesību identificēšanu ar valsts varas priekšrakstiem.

2.1. IMPERATĪVKONCEPCIJA

Džeremijā Bentems (Jeremy Bentham, 1748-1832) uzskata, ka *Tiesības ir Suverēna komanda* - zīmju kopums, kuru pauž Suverēns. Papildus Suverēna gribai un zīmēm, kuras šo gribu izsaka, koncepcijas neatņemamais elements ir *sankcija*.³⁴⁰ Imperatīvkoncepcijas pirmsākumi ir meklējami Bentema pirmajā grāmatā "A Fragment on Government" (1776).³⁴¹ Suverēna griba ir atļauja vai aizliegums konkrēto darbību veikšanai, attiecīgi, Tiesību sfērā ietilpst vienīgi tas, ko pavēl vai aizliedz varas pārstāvis. Brīvību, vienlīdzību un taisnīgumu Bentems uzskata par sofismiem, fantāzijām un fikcijām: jebkādam Tiesībām ir nepieciešamas Suverēna garantijas, savukārt, garantiju pamatveids ir likums - šajā kontekstā Bentem pielīdzina likumu un Tiesības.

---

³³⁸ Fraassen, B. C. (2008). Scientific Representation: Paradoxes of Perspectives.

³³⁹ Fraassen, B. C. (1980). The Scientific Image. Oxford : Oxford University Press.

³⁴⁰ Bentham, J. (1789). An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. London: T. Payne. 31 p.

³⁴¹ Bentham, J. (1776). A Fragment on Government; being an examination of what is delivered, on the subject of Government in General in the introduction of Sir William Blackstone's Commentaries; with a preface, in which is given a critique on the work at large, anonymous. London: T. Payne, P. Elmsly & E. Brooke.

Likuma būtību Bentems analizē traktātā "Truth Versus Ashurst; or Law As it Is, Contrasted with What It is Said to Be" (1823):³⁴² likums ir zīmju kopumu, kas pauž Suverēna noteikto vai sankcionēto gribu (pavēli), attiecībā uz personas vai personu grupas (kura ir pakļauta vai tiek uzskatīta par pakļautu Suverēna pilnvarām) vēlamo uzvedību noteiktajā situācijā. Šī griba ir vērsta uz konkrētu seku sagaidīšanu, tāpēc gribas izziņošana ir līdzeklis šīs gribas īstenošanai, bet sekas, kuras pavēle paredz, ir motīvs tiem, kuru uzvedība tiek apspriesta.³⁴³ Bentema izpratnē likums ir *jebkas*, ko nosaka personas, kam ir vara pieņemt likumus.

Zināšanas par Tiesībām Bentems uztver vienīgi *empīriski*, meklējot atbildes eksperimentālajos datos, cilvēku tieksmēs un darbībās. Darbā "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation" (1789) Bentems Tiesību jautājumu sasaista ar baudu un sāpēm: "Daba ir nodevusi cilvēci divu suverēno kungu pārvaldībā, radot sāpes un baudu. *Tikai tiem* ir jānorāda, kas mums būtu jādara".³⁴⁴ Respektīvi, tieši bauda un sāpes ir pareizā un nepareizā standarts un cēlonis, juridiski nozīmīgas cilvēku rīcības elementi. Baudas un sāpju jautājums finalizējas piecu veidu *sankcijās*, kurām ir pakļauts ikviens cilvēks: fiziskā sankcija (the physical sanction), simpātiskā sankcija (the sympathetic sanction), morālā sankcija (the moral sanction), politiskā sankcija (the political sanction) un reliģiskā sankcija (the religious sanction).

Politiskā sankcija, kas ietver juridisko sankciju ir visstingrākā, tādēļ no tās izrietošais pienākums ir visstingrākais un visefektīvākais. Tieši politiskās sankcijas diktē sekot Suverēna gribai - visi "ārpus juridiskās dabas" pienākumi ir "apriekoti" ar pārāk vājām sankcijām, lai šie pienākumi iegūtu praktisku vērtību un pietiekamu piespiešanas spēku. Bentems uzskata, ka cilvēks ir uzticīgs juridiskajām pienākumam tādēļ, ka juridiskā priekšraksta izpildes gadījumā cilvēks necieš sāpes, turpretī, juridiskā priekšraksta neizpilde viņam sagādās zināmas sāpes. Attiecīgi, tiesību norma ir tikai tāds noteikums, par kuru paredzēts sods pārkāpuma gadījumā. Vienīgais pamats juridisko sankciju piemērošanai ir valsts komanda - likums. Vienlaikus, Bentems pievērš uzmanību tam, ka sankcijas ietekme var būt arī pastarpināta, piemēram, kad indivīdi, kurus tā ietekmē, nav zināmi. Piedāvātā koncepcija akcentē piespiešanu (likums ir piespiedu pavēle) tomēr, Bentema ieskatā, šai piespiešanai ir jābūt lietderīgai.

Likumdevēja mērķis ir vispārējo noteikumu veidošana, kas nodrošinātu vislielāko laimi iespējami lielam cilvēku skaitam. Šajā kontekstā ir izvirzītas četras tēzes: (1) baudas meklēšana un izvairīšanās no ciešanām veido cilvēka darbības jēgu; (2) lietderība, spēja būt

---

³⁴² Bentham, J. (1823). Truth versus Ashurst, or, Law as it is, contrasted with what it is said to be. London: T. Moses. 16.p.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Bentham, J. (1789). An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. London: T. Payne. 31 p.

par problēmas risināšanas līdzekli, ir visnozīmīgākais kritērijs visu parādību novērtēšanai; (3) tikumību rada tas, kas koncentrējas uz vislielākās laimes nodrošināšanu iespējami lielam cilvēku skaitam; (4) cilvēka attīstības mērķis ir vispārēja labuma palielināšana, veidojot individuālo un sabiedrības interešu harmoniju. Svarīgāka loma šajos procesos ir valstij, savukārt, labāka ir valsts, kas labāk pārvalda. Bentema ieskatā, labi pārvaldīt nozīmē pārvaldīt visefektīvāk, tāpēc šī koncepcija atbalsta formulu "*mērķis attaisno līdzekļus*".

Neatņemamās un pašsaprotamās Tiesības, Bentema ieskatā, nepastāv - nav Tiesību, kas eksistētu pirms valsts varas veidošanās un pirms valstiski akceptēto likumu pieņemšanas; *neeksistē* Tiesības, kuras valsts nevarētu apšaubīt un atņemt. Savas tēzes pamatošanai Bentems izmanto arī angļu valodas verdu spēli "ante-legal" (pirms-likumisks) un "anti-legal" (pret-likumisks). Bentems aicina likumdevēju vadīties no lietderības principa visās jomās, tajā skaitā regulējot *cilvēktiesības* - likumā ir jāiekļauj tikai tās Tiesības, kas būtu noderīgas sabiedrībai, un jāatsakās no Tiesībām, kas ir kaitīgas un bezjēdzīgas. Likumā ietvertajam subjektīvo Tiesību aprakstam ir jābūt *detalizētam*, bet, tajā pašā laikā, skaidram. Bentema koncepcija nerisina jautājumus, kas saistīti ar politiskā taisnīguma tematiku, turpretī, liela uzmanība ir veltīta tehniskiem jautājumiem, piemēram, politisko lēmumu pieņemšanas procesam. Tiesību formālā izpausme likumos ir veids, kā precīzi noteikt tiesisko kārtību lietderības mērķa sasniegšanai. Situāciju, kad tiesneša nolēmums, kas skar tiesību normu interpretāciju, ir uzskatāms par spēkā esošu bez Suverēna publiskas atzišanas, Bentems uzskata par absurdu.

Attīstot sava skolotāja Bentema domu par Suverēna pamatlomu Tiesību jautājumos, **Džons Ostins** (John Austin, 1790-1859) grāmatā "The Province of Jurisprudence Determined" (1832),³⁴⁵ kā arī rakstu krājumā "Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law" [1861, pēcnāves publikācija]³⁴⁶ pauž uzskatu, ka Tiesības ir *Suverēna pavēle*, kas nosaka pienākumus un garantē šo pienākumu realizāciju ar valsts sankcijām un piespiešanu. Ostins - analītiskās jurisprudences pamatlicējs - ļoti rūpīgi izstrādā un definē savas koncepcijas pamatjēdzienus: komanda, sankcija, Suverēns, ieradums, pienākums u.c., kā arī uzstājīgi mudina pētīt "tiesisko konstrukciju loģiku". Jurisprudences uzdevums ir nokonstruēt savstarpēji saistīto Tiesību jēdzienu sistēmu, analizēt šo jēdzienu saturu un loģisko apjomu. Tiesības Ostins uztver kā noteikumu konglomerātu, ko nosaka Suverēns, kā gribasspēku - Suverēna pavēli, rīkojumu, komandu. Turklāt, Tiesības ir tikai tie noteikumi, kas *formāli* nostiprināti valsts oficiālajos aktos – tikai tādā veidā noteikumiem piešķir vispārējo spēku.

³⁴⁵ Austin, J. (1832). The Province of Jurisprudence Determined. London: J. Murray.

³⁴⁶ Austin, J. [1861]. Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law. Vol. 2 Vol. 3

Tomēr, Suverēns nevar būt ierobežots ar Tiesību formu, tādējādi, komandas neatņemamās īpašības ir nevis forma un saturs, bet vara un *spēja nodarīt ļaunumu*. Tiesības ir komandu kopums, kas izveidots, lai piespiedu kārtā kontrolētu cilvēku uzvedību sabiedrībā. Komandai ir divas īpašības: pirmkārt, skaidra savas vēlmes norāde, un, otrkārt, spēja nodarīt ļaunumu (sodīt) par šīs vēlmes neizpildīšanu. Apzinoties iespējamo kritiku (vai arī bruņotais noziedznieks, kurš pavēl upurim atdot naudu un draud ar sankciju – ļaunuma nodarīšanu - rada Tiesības?), Ostins izdara atrunu: likumīga ir ne katra komanda, bet tikai Suverēna komanda. Ar Suverēnu Ostins saprot personu, kurai ir pārākums un neatkarība varas jautājumos - personu, kurai cilvēki ir *pieraduši pakļauties*. Tiesību funkcionēšanas, likuma izpildes svarīgākā garantija ir nevis priekšraksta *saturs*, bet vairākuma *ieradums* pakļauties, tāpēc okupācijas armijas pavēles Ostins neuzskata par Tiesībām.

Atšķirībā no Bentema, Ostins uzskata, ka Suverēns var būt ne tikai fiziskā persona (vienpersonisks valdnieks), bet arī faktiski valdošā personu *grupa* - iestādes, kurām ir reālā vara politiskajā kopienā. Suverēnā vara izpaužās tieši (monarhs, parlaments, ministri), vai arī pastarpināti (Suvērena pilnvarnieki, ierēdņi, tiesneši). Atšķirībā no Bentema, kurš precedentu Tiesības dēvē par "suņu Tiesībām" (dog-law),³⁴⁷ Ostins atzīst tiesas precedentu par "īstām Tiesībām", uzskatot, ka tiesnešu nolēmumu normatīvs raksturs izriet no Suverēna *klusējošās piekrišanas*. Pats Suverēns nav pakļauts nevienam, tajā skaitā vispāršaistošiem priekšrakstiem - Suverēns jebkurā brīdī var grozīt vai atcelt pieņemtos likumus, citādi tas nav Suverēns. Suverēnai varai nav saistoši nekādi juridiski ierobežojumi un tā var jebkurā laikā atteikties no ierobežojumiem, kurus tā pati sev uzlikusi.

Ja Suverēns izsaka vēlmi un spēj sodīt par nepaklausību, tas nozīmē, ka Suverēns ne tikai dod pavēles, bet arī pieņem likumus, un Suverēna pavēle ir pareiza. Šo apsvērumu dēļ Ostins *neatzīst* starptautiskās Tiesības par Tiesībām tiešajā nozīmē, jo starptautiskajām Tiesībām nepiemīt svarīgākā pozitīvo Tiesību pazīme – tā nav Suverēna pavēle. Ostina izpratnē, starptautiskās Tiesības sastāv no morāles normām, jo nesatur *imperatīvus* priekšrakstus. Turpretī, "īsto" Tiesību sfēra ir jāatbrīvo no ētikas, reliģijas un morāles elementiem - jurisprudenci ir jānodarbojas ar pozitīviem likumiem, neapsverot, vai šie

---

³⁴⁷ Jeremy Bentham, J. (1792). Truth versus Ashhurst / or, law as it is, contrasted with what it is said to be. [In The Works of Jeremy Bentham, published under the superintendence of his executor, John Bowring, vol. V (Edinburgh, Tait; London, Simpkin, Marshall. [1843], pp. 231-237: "Just as a man makes laws for his dog. When your dog does anything you want to break him of, you wait till he does it, and then beat him for it. This is the way you make laws for your dog: and this is the way the judges make law for you and me. They won't tell a man beforehand what it is he should not do - they won't so much as allow of his being told: they lie by till he has done something which they say he should not have done, and then they hang him for it. What way, then, has any man of coming at this dog-law? Only by watching their proceedings: by observing in what cases they have hanged a man, in what cases they have sent him to jail, in what cases they have seized his goods, and so forth. These proceedings they won't publish themselves, and if anybody else publishes them, it is what they call a contempt of court, and a man may be sent to jail for it".

likumi ir labi vai slikti. Zīmīgi, ka jebkuru Suverēna komandu Ostins nesaraujami saista ar pakļauto personu *pienākumu*, respektīvi, gadījuma, ja adresāts nepilda Suverēna vēlmi, viņš ignorē savus pienākumus.

Suverēna pavēle ir pastiprināta ar sankciju (kaitējumu, kas ar lielu ticamības pakāpi iestāsies, ja komanda netiks izpildīta). Sankcijām ir gan juridiskais, gan politiskais raksturs. Vērtējot Bentema piedāvātos dzinuļus (sāpes un bauda), Ostins akcentē, ka saistošu pienākumu nodrošina *vienīgi sankcija* (sāpes), jo tieksme pēc labuma (baudas) var būt izteikta ne visiem indivīdiem. Juridiskais raksturs priekšrakstam ir vienīgi gadījumā, ja vara, izmantojot piespiešanu, ir *spējīga* ar *piespiešanu* nodrošināt šim priekšrakstam vispārsaistošu spēku. Likumsakarīgi, ka komandas efektivitāti Ostins primāri saista ar sankcijas bargumu un piemērošanas varbūtību.

Atmetot jebkādas saturiski-filozofiskus elementus un vēsturisko kontekstu, Ostins sludina, ka "likums ir likums" pats par sevi, respektīvi, ka likumam nav nepieciešami jebkādi principiālie pamatojumi, cilvēktiesību respektēšana, saikne ar morāli, aksioloģiskie (vērtību) elementi u.c. Ostins norāda, ka jurisprudences ir tikai un vienīgi pozitīvās tiesības - Tiesības, ko izveidojušas (*posited, given its position*) varas iestādes. Tiesību īpašības neizzūd pat gadījumā, ja priekšraksts ir amorāls: Tiesību esamība ir viena lieta, bet Tiesību priekšrocības un trūkumi ir cita lieta. Vai Tiesības pastāv – ir viens jautājums, bet vai Tiesības atbilst vai neatbilst kādam vispārpieņemtam standartam – ir cits jautājums.³⁴⁸ Likumu satura taisnīguma novērtēšana nav jurisprudences uzdevums - neatkarīgi no tā, vai likums ir labs vai slikts, jurisprudences nav jāspriež, vai šādam likumam ir jāpastāv.

Juridiskie priekšraksti atšķiras ar šādām pazīmēm: (1) Ištās Tiesības vienmēr atsaucās uz suverēno varu, kura vai nu pati veido Tiesību normas, vai nu pilnvaro citas personas; (2) Tiesību normas vienmēr ietver sankciju (negatīvas, piespiedošās sekas) par nepakļaušanos. Sankcija ir galvenā robežšķirtne starp "īstām Tiesībām" – likumu, kuru pauž Suverēns un citiem priekšrakstiem. Piemēram, morāles priekšraksti vai reliģiskie priekšraksti neparedz sankciju, tāpēc tie nav juridiskie likumi un nerada juridisko pienākumu; (3) juridisko noteikumu vispārīgs raksturs – atšķirībā no Bentema, Ostins neuzskata individuālo priekšrakstu (Tiesību normu piemērošanas aktu) par Tiesībām īstajā vārda nozīmē.

Valsts mērķis ir sasniegt kopējo labumu: lai sasniegtu kopējo labumu, Suverēnu nekas nesaista, tomēr Suverēna varu *dabiski ierobežo* reliģija, morāles normas un padoto piekrišana pakļauties šai varai. Ostins neatzīst nedz *iedzimto* Tiesību esamību, nedz pašsaprotamo Tiesību esamību: jebkādas Tiesības ir iegūstamas pēc Suverēna gribas, arī paražu Tiesības "darbojas" vienīgi tad, ja tās ir akceptētas ar likumu.

³⁴⁸ Austin, J. (1832). *The Province of Jurisprudence Determined*. London: J. Murray.

2.2. LIKUMA POZITĪVISMA KONCEPCIJA

Komerctiesību virziena žurnāla "Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht" līdzīpašnieks **Pauls Labands** (Paul Laband, 1838-1918) savas darbības sākumposmā izstrādā civiltiesību un komerctiesību problēmas. Tomēr vēlāk, galvenokārt saistībā ar plašām diskusijām par Ziemeļvācijas savienības (*Norddeutscher Bund*) izveidi 1866.gadā, Labands pievēršas valsts Tiesību sfērai. Labands pārņem civiltiesībām izstrādāto juridisko metodiku (kura ir brīva no tiesībfilozofiskajām pārdomām un balstās vienīgi uz formāli-loģiskajiem principiem) un attiecina šo metodiku uz valsts Tiesībām. Viņa monogrāfija "Staatsrecht des Deutschen Reiches" (1876)³⁴⁹ un žurnāls "Archiv für öffentliches Recht", 19.gadsimta trešajā ceturksnī izvirza juridiskā pozitīvisma ideju valsts Tiesību sfēras priekšplānā.

Labanda koncepcija traktē valsti kā juridisko personu ("tautas juridisku organizāciju"), kā Tiesību subjektu ar savu gribu. Tiesību sociālais pamats ir vara: Tiesības pastāv tikai kā valsts noteikto normu sistēma - tikai valsts var "atrast", "veidot" un piemērot Tiesības. Jebkurš jurists savos pētījumos ir tikai novērotājs, bet Tiesības ir "Suverēna pavēle", tāpēc Tiesības ir jāpēta izolēti no citām parādībām. Izzināt Tiesību būtību nav iespējams: Tiesības ir vērtīgas pašas par sevi, tāpēc Tiesībām nav nepieciešams attaisnojums. Labands izprot Tiesības formālajā nozīmē: sākotnēji rodas norma, un tikai pēc tam, uz normas pamata, rodas juridiskās attiecības. Objektīvā Tiesību norma ir iemesls, bet subjektīvās tiesības, t.i. konkrētas Tiesības un pienākumi, - ir nevis cēlonis, bet objektīvu Tiesību sekas. Šīs koncepcijas gaismā par Tiesībām vārda tiešajā nozīmē Labands neatzīst nedz kanoniskās Tiesības (jo Baznīca nav Suverēns), nedz starptautiskās Tiesības (jo tās "nerada" viena valsts), nedz arī konstitucionālās Tiesības (jo nav pieļaujama Suverēna ierobežošana).

Labands un **Karls Bergboms** (Karl Magnus Bergbohm, 1849-1927) kā juridiskā pozitīvisma pārstāvji, retranslē līdzīgas idejas, tomēr ar dažām atšķirībām. Bergboms savu koncepciju izklāsta darbā "Jurisprudenz und Rechtsphilosophie" (1892),³⁵⁰ kritizējot visas koncepcijas, kuras pēta nevis reāli eksistējošās Tiesības, bet vēlamās Tiesības vai intuitīvi

---

³⁴⁹ Laband, P. (1876). Staatsrecht des Deutschen Reiches. Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. [1876-1882].

³⁵⁰ Bergbohm, K. M. (1892). Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. 1. Das Naturrecht der Gegenwart. Leipzig. 566 s.

paredzamās Tiesības; visas koncepcijas, kuru pamatā ir jebkādas metajuridiskas idejas - zinātnei ir jāpēta, nevis jāvērtē, tai ir jānodarbojas tikai ar reāliem priekšmetiem un jāpēta tos empīriski. Šī metodoloģiskā nostādne liek Bergbomam secināt, ka arī Tiesību zinātne drīkst pētīt tikai reālus faktus, reālās parādības un reālās lietas (viņa traktējumā - objektīvi pastāvošās Tiesības, kas ir balstītas uz tiesiskiem faktiem jeb valsts likumdošanas darbību).

Bergboma ieskatā, kārtību, harmoniju un drošību valstī nodrošina tikai spēkā esošas, pozitīvās tiesības - valsts apstiprinātie rakstītie likumi, kas veido stabilu kārtību un stāv pāri pilsoņiem, pāri varai un pāri pašai valstij. Dabiskās Tiesības, atbilstoši Bergbomam, ir tikai subjektīvas un fiktīvas *pieņēmums*, kas varētu izraisīt anarhiju un tiesiskās kārtības sabrukumu: "Dabisko Tiesību piekritējam ir jāatsakās no pozitīvajām Tiesībām, bet tam, kurš nevēlas atteikties no pozitīvajām Tiesībām, ir jāatmet dabiskās Tiesības. Jebkura duālistiska mācība par Tiesībām no juridiskās prakses viedokļa nav iespējama".³⁵¹ Vienīgās reālās Tiesības ir izteiktas likumā, ārpus likuma robežām nav nekādu citu Tiesību, tāpēc dabiskās Tiesības Bergboms aicina "izravēt kā nezāles".

Jāņem vērā, ka Bergboms traktē Tiesības kā *loģiski pabeigtu* substanci, kurai nav robu – tiesas uzdevums ir, pamatojoties uz likuma teksta loģisko interpretāciju, izspriest konkrēto lietu. Bergboms noliedz likuma robu ideju kā tādu: "[...] acīmredzamās nepilnības pozitīvajās Tiesībās var saprast divējādi. Mēs varam runāt par robu, ja sastopamies ar ikdienas parādībām, kuras ir palikušas ārpus tiesiskās normēšanas (piemēram, ģērbšanas stils). Bet arī šeit nav robu - tā ir tikai *juridiski neizpildīta* "telpa", kas "ieskauj" tiesisko vidi. Par robu tiek runāts arī citā nozīmē, kad tiek apgalvots, ka uz konkrēto jautājumu, kas prasa juridisko noregulējumu, pozitīvajās Tiesībās nav atbildes. Ja mēs atzīstam, ka šis jautājums netiek atstātas ārpus Tiesībām, bet iekļautas jomā, kuru "normē" Tiesības, tad atbildei *ir jābūt* - vienīgi ir grūtības šo atbildi atrast. Robs ir nevis Tiesībās, bet gan Tiesību meklētājā; nevis Tiesībām ir jāpapildina savas normas, bet tam, kurš piemēro Tiesības, ir jāpapildina savas zināšanas".³⁵²

Formāli-pozitīvi - kā likumu, kā valsts prasību - Tiesības izprot arī **Gabriels Šeršeņevičs** (Габриэль Шершеневич, 1863–1912) Secīgi pievērsoties Tiesību socioloģiskai un psiholoģiskai izpratnei, Šeršeņevičs arvien biežāk iebilst pret juridisko parādību plašu interpretāciju. Rezultātā Šeršeņevičs formulē formāli-dogmatiskās Tiesību izpratnes

³⁵¹ Bergbohm, K. M. (1892). Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. 1. Das Naturrecht der Gegenwart. Leipzig. 566 s. / ss.118–227.

³⁵² Bergbohm, K. M. (1892). Jurisprudenz und Rechtsphilosophie. 1. Das Naturrecht der Gegenwart. Leipzig. 566 s. / ss.371–393.

principus, Tiesību būtiskās pazīmes. Pirmkārt, Tiesības regulē cilvēku uzvedību; otrkārt, Tiesībām ir piespiedu raksturs; treškārt - Tiesības vienmēr ir saistītas ar valsts varu.³⁵³

Šeršeņevičs apzināti sašaurina skatījumu uz Tiesībām, norādot, ka Tiesību jēdziena definīcijas atrašana, kas ir tik svarīga juristiem, teorētiķiem un praktiķiem, jau sen ir lolots sabiedriskās domas sapnis. Tomēr, šis uzdevums, viņaprāt, aprobežojas ar prasību definēt *pozitīvo Tiesību jēdzienu* - pētnieka uzmanībai ir jābūt vērstai tikai uz spēkā esošajām Tiesībām, Tiesībām, kuras darbojas, nevis uz Tiesībām, kurām *vajadzētu* darboties. Šis ierobežojums, definējot jēdzienu, novērš risku sajaukt Tiesības ar Tiesisko ideālu, ar taisnīgumu. Bet pat ar šādu jautājuma formulējumu, kad tiek definēta tikai realitāte, rodas grūtības, kuras izraisa vārda "Tiesības" divējādā nozīmē, ko attiecina uz pozitīvajām Tiesībām.

Vārds "Tiesības" tiek izmantots, lai apzīmētu Tiesības objektīvā nozīmē, t.i. noteikta veida sociālo normu kopumu, kā arī apzīmētu Tiesības subjektīvā nozīmē, t.i. katram subjektam radīto rīcības brīvību, iespēju realizēt savas intereses. Šeršeņevičs analizē, kā šo problēmu risina citi zinātnieki, un norāda, ka pastāv viedoklis, ka objektīvas un subjektīvās tiesības ir tikai viena jēdziena divas puses, kas nav pretstatīti viens otram, bet savstarpēji saistīti un savstarpēji determinēti. Saskaņā ar citu uzskatu, objektīvās tiesības nav nekas cits kā abstrakcija, kas izriet no subjektīvajām Tiesībām. Nevienam no šiem viedokļiem Šeršeņevičs nepiekrīt: objektīvas un subjektīvās tiesības viņaprāt ir *pilnīgi atšķirīgi* jēdzieni. Piemēram, ja pastāv ideja, ka parādniekam ir pienākums atmaksāt aizņemto naudu, bet kreditoram ir Tiesības to pieprasīt, tad Šeršeņeviča ieskatā, Tiesību norma prasījumam atmaksāt aizņemto naudu eksistē ne tādēļ, ka kreditori ir *ieraduši* izvirzīt šādu prasījumu, bet tieši otrādi, kreditori prasa parāda atmaksu *tādēļ*, ka eksistē šāda Tiesību norma. Subjektīvās Tiesības vienmēr atbilst objektīvajiem Tiesībām, bet objektīvās tiesības var pastāvēt bez atbilstošām subjektīvajiem Tiesībām - Šeršeņevičam objektīvās tiesības ir iedomājamas arī bez subjektīvajām Tiesībām. Tāpēc šajā konstrukcijā objektīvās tiesības ir galvenais jēdziens, bet subjektīvās tiesības ir atvasinājums. Tiesību jēdziena definīcijai vajadzētu būt pilnībā vērstai uz objektīvām Tiesībām. Tādējādi, uzdevums ir vēl vairāk sašaurinājies: pozitīvajās Tiesībās Šeršeņevičs meklē to, kas ir objektīvās tiesības.³⁵⁴

Šāda viedokļa pamatošanai Šeršeņevičs izvirza piecas savstarpēji saistītas tēzes: (1) novērojot Tiesības dzīvē, mēs vispirms secinām, ka tās vienmēr ir izteiktas noteikumu veidā - jebkurš likums, neatkarīgi no gramatiskās formas, kurā tas var būt ietērpts, vienmēr ir *norma*

³⁵³ Шершеневич, Г. (1896). Определение понятия о праве. Казань. Шершеневич, Г. (1908). Общее учение о праве и государстве. 1-е изд. М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина. 156 с.

³⁵⁴ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.

vai uzvedības noteikums; (2) visām Tiesību normām ir *imperatīvs raksturs* - jebkura Tiesību norma ir *pavēle*, kura var tikt izteikta dažādos veidos, gan pozitīvā, gan negatīvā formā. Tiesību normas *prasa* no personām, kurām tās ir adresētas, vai nu izpildīt noteikta veida darbības (komandas), vai arī atturēties no noteikta veida darbībām. Tiesību normas nevar izprast citādi, kā vien pavēles vai aizliegumus; (3) pavēle, (pat ja tā paredz labumu), būtībā balstās uz draudiem, pretējā gadījumā tā pārvērtīsies par lūgumu, kas pilnīgi neatbilst Tiesību normu būtībai; (4) atzīstot, ka uzvedības normas, kuras pastiprina draudi, var nākt no dažādām sociālām grupām, Tiesību normu vārdu mēs piešķiram tikai tām normām, kuru ievērošana ir paredzēta saskaņā ar *valsts* radītiem draudiem. Nav svarīgi, kurš ir izstrādājis normas saturu - iestādes, zinātnieki, vai pati sabiedrība, - ir svarīgi, *kurš prasa* ievērot normu; (5) tā kā Tiesību normas no citām sociālajām normām atšķiras ar to, ka to ievērošanu pieprasa valsts, no tā izriet divi secinājumi: *ārpus valsts nav Tiesību* un Tiesību normu darbību ierobežo valsts varas robežas.³⁵⁵

Pēc Šeršeneviča domām, valsts ir Tiesību priekštece: valsts vēsturiski un loģiski ir veidojusies "pirms-tiesību" posmā - lai atzītu kādas normas tiesisku raksturu, ir nepieciešama organizēta piespiešana, kas vien var atšķirt Tiesību normas no visām citām sociālajām normām, šī piespiešana var nākt tikai no valsts puses.³⁵⁶ Valsts vara rodas, lai nodrošinātu ārējo drošību, bet vēlāk - pievēršas iekšējai pārvaldībai. Likumi vienmēr pauž pie varas esošo personu intereses, tie ir varas iestāžu egoisma un padoto egoisma cīņas rezultāts. Savukārt, Tiesību ievērošanas pamats ir bailes no soda draudiem un cilvēka pašsaglabāšanās instinkts: valsts varas individuālo psiholoģisko pamatu veido bailes par personisko labklājību un uzticēšanās valsts institūcijām, kuras rīcībā ir efektīvākie līdzekļi labklājības nodrošināšanai.³⁵⁷ Šeršenevičs uzskata, ka valsts ir Tiesību avots, un tāpēc valsts definēšana Tiesību kategorijās ir loģiski nepieņemama. Pret valsti *nevar* piemērot juridiskās sankcijas, jo juridiskā dogmatika to nevar atrisināt. Valsts definīcija, pēc Šeršeneviča domām, ir jāmeklē socioloģijā. Valsts pamatā ir valdošo griba, bet Tiesības sakņojas visas sabiedrības interesēs: jo šaurāks ir valdošo loks, jo asāks ir pie varas esošo personu interešu pretstatījums pārējās valsts daļas interesēm.³⁵⁸

Jautājumā par to, vai pašai valstij būtu jāievēro savi likumi, Šeršenevičs sniedz divus savstarpēji pretrunīgus viedokļus: (1) valsts vara ir neatkarīgā un neierobežotā (valstij, kas ir Tiesību avots, nav saistošs Tiesības, valsts stāv pāri Tiesībām, valsts vara ir spēks, nevis Tiesības); (2) Tiesības ir uzvedības noteikums, un šie noteikumi ir jāievēro arī pašai varai, kas

³⁵⁵ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.

³⁵⁶ Шершеневич, Г. (1912). Общая теория права. Вып. 3. М. 1912. С. 578.

³⁵⁷ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Вып. 2. М., 1911. С. 201–203.

³⁵⁸ Ibid, С. 300.

tos nosaka - ja valsts vara neuzskata par nepieciešamu ievērot savus noteikumus, bet rīkojas pēc saviem ieskatiem, tad Tiesības aizstāj patvaļa. Vienlaikus, Šeršeņevičs norāda, ka valsts varas patvaļa tomēr ir ierobežota ar padoto morāles uzskatiem un padoto interesēm. Iedzīvotāju vēlmei pakļauties varas iestādēm ir savas robežas - ja valsts vara šīs robežas pārkāpj, tai jāgaida iedzīvotāju neapmierinātības izpausmes. Šīs neapmierinātības formas var būt dažādas – gan klusi izteikta neapmierinātība, gan bruņotā sacelšanās. Ja pašsaglabāšanās instinkts liek subjektiem pakļauties valsts varai, tad tas pats pašsaglabāšanās instinkts liek valdniekam baidīties no pretdarbības un būt atturīgam savas varas lietošanā.

Meklējot atbildi uz jautājumu par garantijām pret valsts varas patvaļu, Šeršeņevičs norāda, ka dažādos laikos tika izvirzītas dažādas garantijas: indivīda neatņemamās Tiesības; varas dalīšanas princips; varas pašierobežošana; valsts pakļautība Tiesībām. Tomēr, patiesībā šāda garantija ir vienīgi sabiedriskā doma.³⁵⁹ Šeršeņevičs secina, ka patiesais valsts varas pīlārs atrodas pašā sabiedrībā, kas nesaskan ar viņa tēzi par valsts varas visvarenību un neierobežotību - Šeršeņevičs izstrādā ideju par valsts varas *pašierobežošanu*: izveidojot Tiesību normas, valstij ir pienākums tās ievērot (vai ar tām reāli rēķināties) - tas ir nepieciešams, lai saglabātu politiskā režīma relatīvu stabilitāti.

2.3. HARTA KONCEPCIJA

Herberts Harts (Herbert Lionel Adolphus Hart, 1907-1992) darbā "Positivism and The Separation of Law and Moral"³⁶⁰ (1958) norāda, ka Ostina komandkonceptija ir nepareizi izprasta, jo Tiesību sistēma, kuru izprot kā komandu, tiek izkropļota". Harta pamatdarbs "The Concept of Law"³⁶¹ (1961) precīzi izgaismo gan kopīgas iezīmes, gan atšķirības starp Ostina un Harta koncepcijām. Līdzīgi Ostinam, Harts saista Tiesības ar Suverēna pavēli vai Suverēna pilnvarnieka pavēli (šajā gadījumā pavēle veidos Tiesības tikai tad, ja tā tiek dota izpildot paša Suverēna uzdevumu - ir jābūt zināmām Suverēna deleģētām pilnvarām). Salīdzinot pavēli un likumu, Harts atzīmē, ka likuma izdošana, tāpat kā pavēles izdošana, ir apzināta, datēta (*datable*) rīcība. Likumdevējs, veidojot likumu, apzināti izmanto noteiktu *procedūru*; tādā pašā veidā persona, kas pavēl, apzināti izvēlas izteicienus, kas skaidri izsaka nodomus un nodrošina pakļaušanos tiem.

³⁵⁹ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Вып. 2. М., 1911. С. 217

³⁶⁰ Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. Harvard Law Review. Vol 71, No. 4. pp. 593–629.

³⁶¹ Hart H.L. A. (1961). The concept of Law. Oxford: Oxford University Press. 263 p.

Likumus Harts dala divās grupās: likumi, kas pilnvaro un likumi, kas uzliek pienākumus. Harta ieskatā, visi reālie likumi ir nosacītie priekšraksti amatpersonām *sankciju piemērošanas* jautājumos. Harts uzskata, ka tēze "Tiesiskās kārtības būtība ir piespiešana" mūsdienās ir pārāk vienkāršotā, jo neatbild uz jautājumu, kas ir likums. Harts definē Tiesības kā *normatīvu* piespiešanas kārtību - atšķirībā no morāles, Tiesību normas ir aizsargātas ar sankcijām par to neievērošanu un ar valsts piespiešanu. Tomēr, Harts nav apmierināts ar likuma *tiešu* identificēšanu ar piespiešanu.

Ja Ostins "bruņotā noziedznieka" problēmu risina ar Suverēna "kvalitāti" (*spēju* pārvaldīt vairākumu un spēju nodrošināt sodu draudu ticamību), tad Harta ieskatā, galvenais Ostina komandkonceptijas "izgāšanās" iemesls ir tas, ka tajā nav ietverts centrālais jēdziens - "*norma*". Tāpēc, skatot jautājumu, ar ko tiesiskā piespiešana atšķiras no noziedzīgās piespiešanas, Harts atzīmē šādus momentus: (1) likumu ievērošana nav reducējama līdz parastai paklausībai - ir jāņem vērā arī likumpaklausīgas uzvedības *normatīvais* aspekts; (2) likumdevēja patvaļīgu varu ierobežo konstitucionālā kārtība - likumdevēja darbību reglamentē Tiesību normas; (3) pastāv ne tikai normas, kas nosaka vēlamu uzvedību, bet arī normas, kas piešķir personām rīcības brīvību - izmantot vai neizmantot Tiesību normās noteikto; (4) pastāv Tiesību normas, kuras *neizriet* no Suverēna pavēles - piemēram, *paražas*; (5) Suverēna (kura vara nav ierobežota ar tiesiskajiem līdzekļiem) esamība, nav Tiesību pastāvēšanas obligāts priekšnoteikums; (6) Tiesībām ir vispārējs raksturs - attiecināmībā un visu sabiedrību, nevis uz kādu konkrētu personu; (7) atšķirībā no vienreizējas, uzreiz izpildītas vai neizpildītas laupītāja pavēles, Tiesībām ir iedarbības ilgums jeb *noturība*; (8) galvenā atšķirība starp likumu un laupītāja pavēli ir Ostina piedāvātais termins "paklausības ieradums" (*habit of obedience*) - tomēr, Harts precizē, ka paklausības ieradums attiecas tikai uz vienkāršāko sabiedrību, bet mūsdienu Tiesību sistēmā šo konceptu aizstāj "*atzīšanas noteikums*". Respektīvi, Tiesību normai, atšķirībā no noziedznieka komandas, ir *autoritāte*, kuru nodrošina *nevis sankcijas draudi*, bet tiesiskās kārtības pieņemšana un *atzīšana*.

Harts uzskata Tiesības par formālu "primāru" un "sekundāru" noteikumu loģisku sistēmu. *Primārie* noteikumi paredz noteiktu izturēšanos - regulē personu rīcību un nosaka aizliegumus (primārie noteikumi ir uzstādījumi, kurus likumdošanas procedūrā ir pieņēmis parlaments, un to rezultātā ir radušies noteiktie pienākumi, saistības un pilnvaras). Bez primāriem noteikumiem nevar pastāvēt pat primitīvā sabiedrība. Arī mūsdienu sabiedrībā primārie noteikumi paredz dažādus aizliegumus - aizliegumu staigāt pa zālājiem, aizliegumu šķērsot ielu pie sarkanas gaismas u.tml. Tomēr, attīstīta sabiedrība nevar *iztikt* ar primārajiem noteikumiem vien, jo neizbēgami rodas problēmas saistībā ar to pieņemšanu un ievērošanu: (1) primāro noteikumu *nenoteiktības* problēma - kurš no diviem savstarpēji izslēdzošiem

noteikumiem ir jāievēro; (2) primāro noteikumu *neelastības* problēma - laika gaitā situācija sabiedrībā var dramatiski mainīties, bet primārajos noteikumos nav paredzētas procedūras veco noteikumu atcelšanai un jauno noteikumu ieviešanai; (3) primāro noteikumu *neefektivitātes* problēma – noteikumam nav jēgas, ja nav neviena, kas varētu piespiest šo noteikumu ievērot (varas iestādes, policija u.c.). Harts koncepcijā šīs problēmas ir aicināti risināt *sekundārie noteikumi* jeb "noteikumi par noteikumiem".

Sekundārie noteikumi nosaka primāro noteikumu atzīšanas, ieviešanas, atcelšanas un grozīšanas veidus un robežas. Harts šādus noteikumus kategorizē trijās grupās: atzīšanas noteikumi, grozīšanas noteikumi, lēmumu pieņemšanas noteikumi. Ja vienkāršajās sabiedrības atzīšanas pazīme varēja būt viena - "viss, ko pavēl ķēniņš, ir likums", tad attīstītajā Tiesību sistēmā atzīšanas noteikumi ir sarežģītāki un daudzveidīgāki - piemēram, atsauce uz normatīvo aktu; atsauce uz eksperta apstiprinājumu par primārā noteikuma ilgstošu pastāvēšanu sabiedrībā paražas formā; atsauce uz autoritatīvu tekstu; atsauce uz noteiktu personu vispārīgām deklarācijām; atsauce uz iepriekšējiem tiesas nolēmumiem (precedentiem) u.c. Grozīšanas noteikumi jeb "maiņas" noteikumi ir aicināti pilnvarot noteiktus subjektus grozīt vai atcelt primāros noteikumus, kā arī ieviest jaunus primārus noteikumus.

Lēmumu pieņemšanas noteikumi jeb "izlemšanas" noteikumi (tiesas spriešanas noteikumi) ļauj Tiesību normu piemērotājiem izlemt primārajos noteikumos neatrisināto jautājumu gadījumos, kad šādam risinājumam primārajos noteikumos bija jābūt.

Ja primārās Tiesību normas ir obligātas un to ievērošana balstās uz sankciju draudiem, tad sekundārajām Tiesību normām ir dispozitīvs raksturs, tās pārstāv privāto un publisko varu, reprezentē spēju izpildīt pienākumus un iegūt Tiesības. Sekundārās normas ir primāro normu verifikācijas veids, kas paredz nosacījumus patvaļīguma elementa ierobežošanai: Tiesību sistēma var efektīvi darboties tikai tad, ja pastāv reāla primāro un sekundāro noteikumu kombinācija.

Tiesību dabu Harts atvasina no faktiskajām attiecībām, kas veidojas starp cilvēkiem. Tiesības ir prātīgi izprasta *dabiska nepieciešamība*, kas saistīta ar izdzīvošanas nepieciešamību. Lai cilvēki *izdzīvotu* dabiskās un sociālās nevienlīdzības apstākļos, ir nepieciešami saprātīgi uzvedības noteikumi - Tiesību normas, morāle, pavēles. Tiesības, morāle un piespiešana ir atšķirīgas, bet savstarpēji saistītas sociālas parādības, kuras ir vienlīdz nepieciešamas. Tiesību normas un morāles normas atšķiras ar veidiem, kā šīs normas tiek *aizsargātas* no pārkāpumiem, šo normu izveidošanas procedūrā un pastāvēšanas formā.

Harts savu koncepciju definē kā "maigu" pozitīvismu ("*soft positivism*")³⁶², jo jebkurā pozitīvo likumu sistēmā var atrast "dabisko Tiesību minimālo saturu". Harta ieskatā, cilvēku uzvedību daļēji pārvalda paražas, daļēji – privilēģijas, daļēji savstarpēji atzītas vērtības. Turklāt, kopienas locekļus var ietekmēt reliģiskā morāle, kā arī ētikas principi (medicīnā, biznesā u.c.): visi šie sociālie regulatori *bieži vien* ir fiksēti un atspoguļoti Tiesību sistēmā. Dabisko Tiesību koncepciju Harts kritizē galvenokārt par tēzi, ka Tiesībām morāles virzienā ir jāiet tālāk par minimumu, tomēr uzskata, ka Tiesības kā tādas *var skaidri nodalīt* no Tiesībām, kādam tam vajadzētu būt. Harta ieskatā, tauta nevar spriest par priekšrakstu juridiskā spēkā esamības kritērijiem un atzīst, ka sabiedrība viņa koncepcijā var atgādināt *aitu ganāmpulku*, tomēr ir pārāk maz pamatojumu lai uzskatītu, ka šāda sistēma nevar eksistēt, vai nevar saukties par tiesisko sistēmu.

Harta uzskati attiecībā uz Tiesību dabu un būtību izraisa plašas diskusijas. Piemēram, Harta – Fullera debatēs ("The Hart–Fuller debate") Fullers uzskata, ka likuma radīšanā un interpretēšanā ir jābalstās uz dabas likumiem vai kopīgu morāli³⁶³, savukārt, Harts uzsver, ka likumiem un likumu traktējumiem ir jābūt saistītiem ar vārdu nozīmi, nevis ar jebkādu dabisku vai morālu pārliecību.³⁶⁴ Harta-Dworkina debatēs ("The Hart–Dworkin debate") juridiskā pozitīvisma kritiķis Dworkins, lai arī atzīmē, ka Harts glābj juridiskā pozitīvisma pamatus no Ostina kļūdām un rada visspēcīgāko mūsdienu pozitīvisma versiju, tomēr uzsver, ka "likumību nosaka ne tikai sociālie fakti, bet arī morālie fakti".³⁶⁵

Turpretī, juridiskā pozitīvisma ieskatā, likumību nosaka nevis morāle, bet *tikai* sociālā prakse, tāpēc Harts, komentējot šo tēzi, norāda, ka Dworkina akcentēta likumības atkarība no morāles ir vai nu tikai *varbūtīga*, vai arī faktiski nemazina likuma sociālo pamatojumu.³⁶⁶ Ja Harts uzskata, ka tiesneši darbojas pamatojoties uz "noteikumiem", tad Dworkina ieskatā, tiesneši spriedumu formulēšanā izmanto arī "principus". Šis Dworkina viedoklis tiek kritizēts no diviem aspektiem – pirmkārt, Tiesību principi, kas balstās uz morāli var būt tik pat sarežģīti un tik pat neviennozīmīgi kā likumos iestrādātie noteikumi; otrkārt, Dworkina pieeja pieķir tiesnešiem "pārāk plašu" rīcības brīvību.

---

³⁶² Hart H. L. A. (1983). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Essays on Jurisprudence and Philosophy*. Oxford. pp. 49-87.

³⁶³ Fuller, L.L. (1958). Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*. Vol. 71, No. 4. pp. 630-672

³⁶⁴ Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*. Vol 71, No. 4. pp. 593–629.

³⁶⁵ Dworkin, R. M. (1967). The Model of Rules. *University of Chicago Law Review*: Vol. 35 : Iss. 1 , Article 3.

³⁶⁶ Hart, L. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press. 263 p.

Harta koncepcijas attīstību turpina **Jozefs Raz** (Joseph Raz, 1939-), kura idejas ir izklāstītas darbos "The Concept of a Legal System" (1970),³⁶⁷ "Practical Reason and Norms" (1975),³⁶⁸ "The Authority of Law" (1979),³⁶⁹ "The Morality of Freedom" (1986),³⁷⁰ "Engaging Reason" (1999),³⁷¹ "From Normativity to Responsibility" (2011).³⁷²

2.4. JĒDZIENU JURISPRUDENCES KONCEPCIJA

"Jēdzienu jurisprudence" (Begriffsjurisprudenz)³⁷³ jeb "Konceptuālā jurisprudence" paredz, ka Tiesību jēdzieni ir hierarhiski sakārtoti un veido jēdzienu piramīdu ar Tiesību ideju augšgalā. Šīs koncepcijas pamatā ir loģika, kas plašu juridisko jēdzienu klāstu pārvērš par matemātiski nepretrunīgu sistēmu, turklāt, tieši no šīs sistēmas būtu jāsmēļas nolēmumi. Likumam koncepcija piedēvē augstāko esību: Tiesību formas esībai ir prioritāte attiecībā pret visu sociālo saturu, prioritāte attiecībā pret esamību. Jēdzienu jurisprudences pirmsākumi ir meklējami 17.gadsimtā, kad ir izvirzīta tēze, ka Romiešu Tiesības ir balsts, kas sniedz zinātnisku un filozofisku attaisnojumu juridiskajai praksei nepieciešamo Tiesību normu iegūšanai. Jāņem vērā, ka šo praktisko pielietojanu ietekmē arī "pašmāju" Tiesību avoti un kanoniskās Tiesības. Situācijā, kad Romiešu Tiesības tiek "atrautās" no sava vēsturiskā konteksta, bet, no otrās puses, uz vietējo praksi tiek attiecināta romiešu terminoloģija, kas ne vienmēr saskan ar ikdienas, sadzīvisko nozīmi un nacionālajām Tiesībām, vienīga izeja ir akcentēt *loģiku*, pievērsties *abstraktu* juridisko jēdzienu veidošanai.

Šī tēze lielā mērā saskan arī ar viduslaiku sholastiku, kura akcentē vēsturiskās dimensijas neesamību Tiesību sfērā un uztver Tiesības kā loģiski slēgtu, pašpietiekamu sistēmu, kas nesatur robus. Darbā "Ius naturae methodo scientifica pertractatum" (1740/1748),³⁷⁴ **Kristiāns Volfs** (Christian Wolff, 1679-1754) postulē, ka tiesiskā kārtība

---

³⁶⁷ Raz, J. (1970). The Concept of a Legal System. An introduction to the theory of legal system. Oxford: Clarendon Pr. 212 p.

³⁶⁸ Raz, J. (1975). Practical Reason and Norms. London: Hutchinson. 192 p.

³⁶⁹ Raz, J. (1979). The Authority of Law. Oxford: Oxford Univ. Press. 292 p.

³⁷⁰ Raz, J. (1986). The Morality of Freedom. Oxford: Clarendon Press. 435 p.

³⁷¹ Raz, J. (1999). Engaging Reason. Oxford: Oxford University Press. 336 p.

³⁷² Raz, J. (2011). From Normativity to Responsibility. Oxford: Oxford Univ. Press. 281 p.

³⁷³ Termins "Begriffsjurisprudenz" pirmo reizi ir lietots Rūdolfa Jēringa darbā "Scherz und Ernst in der Jurisprudenz" (1844). Sk.: Jhering, R. (1844). Scherz und Ernst in der Jurisprudenz. Eine Weihnachtsgabe. Breitkopf und Härtel, Leipzig. s. 337.

³⁷⁴ Wolff, C. (1740/1748). Ius Naturae Methodo Scientifica Pertractatum. VIII vols. Francofurti; Lipsiae; Halae Magdeburgicae; Renger.

sastāv no slēgtas normu sistēmas, kā arī izstrādā ideju par juridisko lēmumu loģisku atvasināšanu no vispārīgiem noteikumiem un klauzulām. **Georgs Frīdrihs Puhta** (Georg Friedrich Puchta, 1798-1846) šo konstrukciju raksturo kā "*jēdzienu ģenealoģiju*" - katrs no šiem jēdzieniem ir dzīva būtne, nevis "miris ierocis"; katrs no šiem jēdzieniem ir individualitāte, kas atšķiras no tā veidotāja individualitātes. Turklāt, Tiesību principu var saukt par juridisko institūciju "tēvu", bet "māte" ir saturs, cilvēku un lietu daudzveidība.³⁷⁵ Puhtas ieskatā, no jēdzienu piramīdas dedukcijas ceļā var atvasināt *jaunus jēdzienus* un radīt Tiesības. Jurista uzdevums – noskaidrot jēdziena avotu (vietu piramīdā) un nepieciešamo Tiesību normu konkrētā dzīves gadījuma risināšanai. Jēdzienu jurisprudencē ir raksturīgs dogmatisms, loģiskums un skaidrība - Puhta uzskata, ka tieši sistēmas loģiskums ir aicināts novērst gan politikas ietekmi uz Tiesību normu rādīšanu, gan iespējamās kļūdas Tiesību piemērošanā, respektīvi, Puhta balstās nevis uz mainīgo sabiedriskās dzīves plūsmu, bet uz jēdzienu loģiku un stingriem domāšanas likumiem.

Puhtas pieeju atbalsta **Rūdolf Jērings** (Rudolf von Jhering, 1818–1892) darbā "Geist des römischen Rechts" (1852/1865)³⁷⁶ norādot, ka Tiesību sistēmas pielāgošana jēdzienu formai ļauj tām veikt loģiskas operācijas, kas dod Tiesībām iespēju "izaugt no sevis" un attīstīties "no iekšpuses". Izmantojot dažādu elementu apvienojumu, zinātne var veidot jaunus jēdzienus un jaunus Tiesību noteikumus: jēdzieni ir *produktīvi*, tie "pārojas un rada jaunus". Juridiskās struktūras (ķermeņi) jēdzienu jurisprudencē nav tikai juridiskās domas, loģisko formu refleksi, bet arī reālas būtnes, kuras dzimst, dzīvo, darbojas, piedzīvo izmaiņas un mirst. Katram juridiskajam ķermenim pēc Jērings domām, ir savas īpašības, forma un raksturs, saskaņā ar kuru tas spēj veikt noteiktās darbības.

Lai noteiktu juridiskā ķermeņa būtību, ir jāizveido tā jēdziens, t.i. loģiskā kvintesence, iekšējais kodols, kas ietver visus ķermeņa spēkus. Pēc ķermeņa jēdziena izpratnes, ir jāsniedz tā pareiza definīcija, kurai būtu jāizsaka tā iekšējā struktūra - priekšmets, saturs, darbība. Saskaņā ar Jēringu, pozitīvās tiesības ir "juridisko organismu kopums", "dzīvās būtnes", "dienesta gari". Jērings ieskatā, jēdzienu jurisprudencē ir raksturīgi *koncentrēties* ap centrālo jēdzienu un sistemātiski izkārtot materiālu. Juridiskā analīze ir līdzīga vārdu sadalīšanai burtos valodniecībā, kā rezultātā tiek veidots Tiesību alfabēts - ar šo paņēmieni no daudzām Tiesību normām var iegūt virkni vienkāršu struktūru, no kurām var "atkalizveidot" atsevišķas Tiesību normas. No juridiskā alfabēta burtiem tiek sastādīti galvenie juridiskie jēdzieni, no

³⁷⁵ Puchta, G. F. (1822). Grundriß zu Vorlesungen über juristische Enzyklopädie und Methodologie. Erlangen ; In Commission bey Carl Heyder. 28 s.

³⁷⁶ Jhering, R. (1852/1865). Geist des römischen Rechts: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 1 Leipzig; (1852) XII. 336 s. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 2,1 Leipzig; (1854) VIII. 320 s.

kuriem katrs tiek definēts, norādot uz jēdziena izšķirošām pazīmēm un tā vietu sistēmā. Nākamais solis ir jēdzienu klasificēšana - saistītie (radniecīgie) jēdzieni tiek apvienoti juridiskajos "institūtos" (piemēram, laulība, mantojums utt.). Svarīgākie institūti tiek apvienoti Tiesību nozarēs, kas, savukārt, veido nozaru sistēmu jeb tiesisko kārtību.

Jāatzīmē, ka jēdzienu jurisprudences skatījumā, abstrakti juridiskie jēdzieni, kas ir iegūti, izmantojot juridiskās konstruēšanas metodi, ir *pašpietiekami* un var pastāvēt bez praktiskas nozīmes. Nosakot juridiska ķermeņa jēdzienu (būtību), zinātnieks sāk pētīt tā īpašības (piemēram, dalāmību vai nedalāmību utt.). Vēlāk tiek apskatītas parādības, kurās izpaužas juridisko ķermeņu dzīve - to rašanās un izbeigšanās, kā arī šī ķermeņa attiecības ar citām struktūrām (saderība vai nesaderība, saplūšana vai sadursme utt.). Šai juridiskajai konstrukcijai Jēriņš izvirza divas prasības: aptvert pozitīvās Tiesības un izvairīties no pretrunām. Abas prasības tiek sasniegtas tādēļ, ka tiesībzinātnieki ir spējīgi uztvert Tiesības kā loģisko formu, kas ir pieejama analīzei. Ņemot vērā to, ka jēdzienu jurisprudencē Tiesības netiek uzskatīts par faktisko sociālo apstākļu izpausmi, Tiesību attīstības process tiek skaidrots ar "*izaugsmi no iekšpusēs*". Jēriņš formulē trīs juridiskās konstruēšanas pamatlikumus: (1) juridiskajiem jēdzieniem ir jāaptver un jāizsaka visu pozitīvo Tiesību normu saturs, kas attiecas uz konkrētu priekšmetu; (2) jēdzieniem ir jābūt pilnīgā harmonijā ar citiem Tiesību jēdzieniem un principiem; (3) no vairākām konstrukcijām, kas atbilst visiem nosacījumiem, priekšroka ir jādod vienkāršākai, uzskatāmākai, dabiskākai un saprotamākai.

Jēriņš norāda arī uz juridisko jēdzienu sistēmas priekšrocībām: (1) jēdzienu sistēma ir viskonkrētākā, koncentrētākā, caurspīdīgākā juridiskā materiāla izpausmes forma, kura atspoguļo visa materiāla satura pilnīgumu ka arī visas attiecības starp tā daļām; (2) sistēma piešķir materiālam saprotamāko vizuālu formu - to veido atsevišķi, pareizi sagrupēti ķermeņi ar īpašu individualitāti, savukārt, vizuālās sistēmas izmantošana ļauj juristam viegli atpazīt juridiskas struktūras dažādās pozitīvo Tiesību kombinācijās; (3) sistēma veicina sistemātisku, loģiski konsekventu Tiesību zinātnisko attīstību, ārpus normu vēsturiskā mainīguma; (4) sistēma ir neizsmeļams avots jaunā juridiskā materiāla veidošanā: juridisko struktūru "iekšējā dialektika" ļauj juristam pārvarēt pozitīvo Tiesību nepilnības, pamatojoties gan uz struktūru būtību, gan uz vispārējām loģiskajām aksiomām.

To, ka Romiešu Tiesību jēdzieni ir stingri un precīzi, bet tajā pašā laikā neierasti elastīgi un veido apkopujošo izpratni par cilvēku attiecībām, atzīmē arī **Bernhards Vindšēids** (Bernhard Windscheid, 1817-1892). Balstoties uz šo pieņēmumu par Romiešu Tiesību jēdzienu universālo nozīmi, uzskatot, ka tie nepastarpināti balstās uz cilvēku darbības

psiholoģiskajiem pamatiem, Vindšeids konstruē klasisko dogmu, kuras pamatā ir juridisko jēdzienu shēma ar atsaucēm uz Romiešu Tiesību avotiem.³⁷⁷

Jēdzienu jurisprudences pamatā ir formāli-dogmatiskā metodoloģija, kura, dodot priekšroku formai un loģiskumam, ignorē saturu. Šāda pieeja darbam ar juridisko materiālu garantē vienīgi domāšanas formālo pareizību, tomēr nenodrošina secinājuma satura patiesumu jeb atbilstību īstenībai. Piemēram, ja likumdevējs likumā noteiktu, ka dīķis ir jūra, tad jēdzienu jurisprudences prasītu, lai arī uz dīķi attiecinātu jūras dziļu resursu ieguves regulējumu. Šāds secinājums būtu loģisks pēc formas, bet aplams pēc būtības. Jēdzienu jurisprudences pamattrūkumu - tiesību normu piemērojamības problēmas ignorēšanu un sociālas dimensijas "izslēgšanu" no juristu redzesloka – rosināja šīs koncepcijas redzamākus atbalstītājus atteikties no formāli-hierarhiskās tiesību izpratnes par labu socioloģiskai Tiesību izpratnei.

2.5. NORMATĪVISMA (TĪRO TIESĪBU) KONCEPCIJA

Normatīvisms uztver Tiesības kā objektīvu loģisku formu, kas ir abstrahēta no sociālā, psiholoģiskā un vēsturiskā satura, jeb par "tīru formu" (koncepcijas otrais nosaukums – tīro Tiesību koncepcija). Šo "attīrīšanas" uzplaukumu iebruģēja atziņas, kuras izstrādāja ne tikai Bentems un Ostins - uzmanība Tiesību "normativitātei" bija pievērsta jau senatnē - Platona, Aristoteļa, Cicerona³⁷⁸, Ulpiāna, Akvīnas Toma³⁷⁹ un citu domātāju darbos. Normatīvismam nozīmīgas idejas bija noformulētas arī 16.gadsimtā – ja iepriekš uzvedības normas tika uzskatītas par mūžīgām un pašsaprotamām, atvasinātām no senču paražām vai ticējumiem, tad izveidojoties centralizētām nācijām, absolūtām monarhijām, karaļi pretendēja uz likumu radīšanas funkciju. Piemēram, Bodens akcentē likumdošanas funkciju ka valsts suverenitātes pazīmi,³⁸⁰ **Roberts Filmers** (Robert Filmer, 1588–1653) uzskata, ka karaļa griba ir likums,

---

³⁷⁷ Windscheid, B. (1862). Lehrbuch des Pandektenrechts. 1. Düsseldorf. 663 s.

Windscheid, B. (1865). Lehrbuch des Pandektenrechts. 2,1 Düsseldorf. 323 s.

Windscheid, B. (1866). Lehrbuch des Pandektenrechts. 2,2 Düsseldorf. 532 s.

Windscheid, B. (1870). Lehrbuch des Pandektenrechts. 3. Düsseldorf. 421 s.

³⁷⁸ Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Re Publica, De Legibus. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Latin text and English translation by Clinton Walker Keyes. 1928.]

³⁷⁹ Thomas Aquinas (^1226–1274^). Summa theologiae. [The Summa Theologiae of St. Thomas Aquinas (revised ed.), translated by Fathers of the English Dominican Province. – via New Advent. 1920. - Summa Theologica, (Complete American edition) at Project Gutenberg].

³⁸⁰ Bodin, J. (1576). Les six livres de la République. Paris: Chez Jacques du Puys.

citādi viņš nav karalis;³⁸¹ Hobss uzsver, ka labākā valdības forma ir absolūta monarhija, bet karaļa likumdošanas prerogātīva ir neierobežojama.³⁸² **Viljams Blekstons** (William Blackstone, 1723-1780) definē Tiesības kā pilsoniskās uzvedības normas, kuras noteikusi valsts augstākā vara.³⁸³

Normatīvisma koncepcijas būtību apraksta **Hanss Kelzens** (Hans Kelsen, 1881-1973) - darbā "Reine Rechtslehre: Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik" (1934)³⁸⁴ ir izvirzīta tēze, ka pastāv tikai divas galvenās pieejas Tiesību izpratnei: uz idejām balstīta dabisko Tiesību doktrīna un uz faktiem balstīts juridiskais pozitīvisms. Uzskatot, ka abām pieejām ir būtiskas kļūdas, Kelzens piedāvā paša izstrādāto trešo pieeju - normatīvismu.

Kelzens definē Tiesības kā *normatīvu piespiedu kārtību, jeb kā normu kopumu, kas tiek īstenots piespiedu kārtā* – attiecīgi, būtiskas Tiesību pazīmes ir: (1) normativitāte - Tiesības sastāv no normām un balstās uz pamatnormu; (2) Tiesību un tiesiskās kārtības tāpatība; (3) piespiešana (sankciju esamība); (4) dinamiskums. Jebkura pastāvošā tiesiskā kārtība ir kompromiss starp to, kas ir ("esošo") un to, kam vajadzētu būt ("jābūtību"). Reālajai tiesiskai kārtībai ir jātiecas pēc jābūtības – pēc normatīva Tiesību akta teksta. Kelzena metodoloģijas pamatā ir loģika, juridiskais pozitīvisms, analītiskā jurisprudences un neokantisms: Kelzena ieskatā, jurisprudences var būt pētīta gan kā "dabiskā" zinātne" (izmanto cēloņsakarību metodi), gan kā "normatīvā zinātne" (izmanto normatīvo metodi), tomēr Kelzena mērķis ir padarīt jurisprudenci par tīri normatīvu zinātne. Minētais apsvērumus nosaka koncepcijas pamatnosaukumu – normatīvisms.

Normatīvisma koncepcijā var izcelt 5 svarīgākās tēzes:

(1) *Svešo elementu izslēgšana, "deideoloģizācija"*. Kelzena koncepcijas pamatmērķis – pētīt Tiesību normu veidošanas un piemērošanas procesus, nevis Tiesību ietekmējošus sociālus faktorus, Tiesību būtību un izcelsmi, Tiesību atbilstību vērtību vai ideoloģijas aspektiem. Jurisprudencei būtu jāpārtrauc aizņemt idejas no psiholoģijas un politikas, "nekritiski sajaukties" ar psiholoģiju un bioloģiju, ar ētiku un teoloģiju. Tiesību normas ir jāizpēta tādas, kādas tās ir, *tīrā veidā*. Tiesības var pētīt arī no socioloģijas vai psiholoģijas viedokļa, bet Tiesības (kā jurisprudences priekšmets) ir atšķirīgas pēc būtības. Jebkuras tiesiskās kārtības saturu nosaka vēsturiski, ekonomiski, morāli un politiski faktori, bet Kelzens cenšas izzināt Tiesības no iekšpuses, īpaši to normatīvajā nozīmē - pretējā gadījumā

³⁸¹ Filmer, R. [1680]. Patriarcha, or, The natural power of kings. London: Walter Davis.

³⁸² Hobbes, T. (1650). De corpore politico / Or The elements of law, moral & politick. With discourses upon several heads; as of the law of nature. Oathes and covenants. Severall kind of government. With the changes and revolutions of them. London: Printed for J. Martin, and J. Ridley, and are to be sold at the Castle in Fleet-street, by Ram-Alley.

³⁸³ Blackstone, W. (1756). An analysis of the laws of England. Oxford.

³⁸⁴ Kelsen, H. (1934). Reine Rechtslehre: Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik. Leipzig: Deuticke. 236 s.

Tiesību zinātne zaudētu savu objektīvo raksturu un pārvērstos par ideoloģiju. Tiesību zinātne ir aicināta nodarboties nevis ar Tiesību sociālajiem priekšnoteikumiem vai morālajiem pamatiem, bet gan ar Tiesību specifiski juridisko (normatīvo) saturu. Ir nepieciešams atbildēt uz jautājumu "kas ir Tiesības", nevis uz jautājumu "kādām Tiesībām vajadzētu būt". Arī tiesiskuma problēma pēc savas būtības atrodas ārpus normatīvās jurisprudences robežām.³⁸⁵ Kelzena ieskatā, Tiesības ir jāsaprot kā *cilvēku uzvedības regulēšanas, piespiešanas kārtību, kas pati par sevi vēl nekādi neraksturojas no morāles un taisnīguma viedokļa*. Tīro Tiesību koncepcijas mērķis ir pārvarēt ideoloģiskās tendences un aprakstīt Tiesības tādas, kāds tas ir, neiesaistoties to attaisnošanā vai kritikā". Nozīme ir vienīgi tam, lai viss notiktu likumā noteiktajā kārtībā, savukārt, likumu pamatotības un taisnīguma izpēte nav jurisprudences mērķis. Jurista loma šajā ziņā ir minimālā - juristiem ir jāzina savas valsts spēkā esošie Tiesību akti, jāpilda valsts varas noteiktie uzdevumi.

(2) *Hierarhiskās piramīdas loģiskums*. Tiesību normas spēkā esamības pamats vienmēr ir cita norma, nevis fakts, nevis apkārtējie apstākļi. Normas nosaka tikai normas un nekas cits.³⁸⁶ Tiesības veido veselu normu sistēmu, hierarhiju, kurā normas ir savstarpēji atkarīgas un savstarpēji saistītas. Šīs piramīdas apakšā ir individuālās normas, kuras veido tiesu un administratīvās iestādes, risinot konkrētas lietas. Individuālās normas izriet no "vispārējiem noteikumiem", kas ir meklējami likumos vai paražās. Vēl augstāk atrodas konstitūcijas normas, kuras izriet no pamatnormas (*Grundnorm*). Visu normu kopums veido daudzpakāpju vienotību, pamatojoties uz koordināciju un subordināciju - zemākās normas pakļaušanu augstākajai. Dažādu normu hierarhija veido tiesisko kārtību, kuras juridiskais pamats ir pamatnorma. Tiesību "hierarhiskuma" mērķis ir jebkuru Tiesību normu un valsts struktūras vai amatpersonas nolēmumu pasniegt kā neapstrīdamu secinājumu no postulētās "pamatnormas".

(3) *Pamatnorma* ir Kelzena koncepcijas centrālais elements, sistēmas vienotības avots, kas "satver" visus citus elementus. Pamatnorma jeb sākotnējā norma, kas pamato tiesiskās kārtības sistēmu, nosaka, ka pastāv kāda autoritāte, kāds Tiesību avots, kura paziņojumi darbosies kā juridiski saistoši".³⁸⁷ Piemēram, administratīvās varas priekšraksts ir jāievēro, jo ir parlamenta akts, kas paredz pienākumu izpildīt administratīvās varas aktus. Šis parlamenta akts ir jāievēro, jo ir konstitūcija, kas paredz pienākumu ievērot parlamenta izdotus aktus. Savukārt, konstitūcija ir jāievēro, jo pastāv pamatnorma, kas paredz konstitūcijas ievērošanu. Pamatnorma ir Tiesību pamats, kas loģiski strukturē realitāti un piešķir sabiedriskajai dzīvei

³⁸⁵ Kelsen, H. (1943). *Society and Nature*. Chicago. 1943, p. 1.

³⁸⁶ Kelsen, H. (1945). *General Theory of Law and State*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 516 p. / p. 111.

³⁸⁷ Kelsen, H. (1925). *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, § 19. S. 99.

normativitāti. Pamatnormas jēdziens Kelzenam ir nepieciešams, lai nemeklētu Tiesību pamatu ārpus pašas Tiesību sistēmas. Šis jēdziens izraisa vairākus jautājumus, tajā skaitā - kas ir Pamatnorma? Kurš šo pamatnormu veido? Kāpēc pamatnorma ir obligāti jāievēro? Skaidrojot pamatnormas konceptu, Kelzes ir akcentējis šādus momentus:

- Pamatnorma atrodas *ārpus valsts tvēruma* - pamatnorma nav valsts "produkts", citādi tā neatbilstu jurisprudences "tīrības" kritērijam;
- Pamatnorma nav atkarīga no politiskās gribas, citādi tā neatbilstu "deideoloģizācijas" kritērijam;
- Pamatnorma nav radīta tiesiskās procedūras ceļā, tā pati par sevi ir obligāta un ir spēkā, jo tiek pieņemts, ka tā ir spēkā;
- Neviens nevar diskreditēt pamatnormu, jo tā atrodas ārpus mums;
- Pamatnormu neviens nav noteicis un neviens nav piefiksējis;
- Pamatnorma ir *a priori* neizzināmā;
- Pamatnormai nav nekāda ētiskā vai socioloģiskā "piepildījuma".

20.gadsimta trīsdesmitajos gados Kelzens norāda, ka Pamatnorma ir *hipotētiska* norma, kas valstij piešķir likumdošanas funkciju,³⁸⁸ bet sešdesmitajos gados Kelzens definē pamatnormu kā juridisku fikciju, kā izdomājumu.³⁸⁹ Apkopojot izklāstīto, var secināt, ka pamatnorma ir fikcija, kura ir veidota normatīvisma koncepcijai. Pamatnorma ir transcendentālais loģiskais postulāts, prāta pieņēmums, kuru Kelzens izmanto, lai sasaistītu "esošo" un "jābūtību", lai Tiesību sistēma iegūtu "noslēgtību". Pamatnorma - kā garīgs pirmsākums ir aicināta attaisnot likumu leģitimitāti, tomēr Kelzens apzinās šīs fikcijas transcendentālo raksturu un secina, ka patiesība nav izzināma, ka patiesībai var vienīgi ticēt. Tiesības var izzināt tikai dvēseles emocionālā tieksme, jo Tiesības ir ļoti tuvas reliģijas dogmām.³⁹⁰

(4) *Varas izziņotā vēlme nodarīt kaitējumu par nepaklausību.* Tiesības ir normatīva piespiedu kārtība, t.i. cilvēku uzvedību regulējošo normu sistēma. No citiem normatīvajiem noteikumiem (morāles, reliģijas) Tiesības atšķiras ar piespiešanu. Centrālais Tiesību sistēmas elements – juridiskie pienākumi, līdz ar ko, indivīdiem ir tikai jāpakļaujas valsts varas pavēlēm un nav jāuzdrošinās protestēt. Subjektīvās Tiesības Kelzens uzskata par iespējamu, bet ne nepieciešamu juridiskās tehnikas instrumentu - šīs Tiesības var būt tikai personām, kuras ir pilnvarotas piemērot sankcijas, un rodas, ja tiek pārkāpti konkrētu personu juridiskie

³⁸⁸ Kelsen, H. (1933). *Modern Theories of Law*. London: Milford. 229 p.

³⁸⁹ Kelsen, H., Ringhofer, K. [1979]. *Allgemeine Theorie der Normen*. Manz. 362 s.

³⁹⁰ Kelsen, H. (1945). *General Theory of Law and State*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 516 p. / pp. 20-21.

pienākumi.³⁹¹ Kelzens uzsver, ka Tiesības ir *pienākumu* joma, kas nav saistīta ar objektīvu cēloņsakarību",³⁹² tomēr, komentējot Ostina tēzi par Tiesību sasaisti ar "spēju nodarīt kaitējumu par nepaklausību", Kelzens atzīmē, ka ir situācijas, kad sankciju nav iespējams piemērot – piemēram, kad persona izvairās no soda izpildes, slēpjas no valsts varas, ir emigrējusi u.c. Tāpēc, Kelzena ieskatā, Tiesību neatņemamā īpašība ir nevis varas spēja nodarīt ļaunumu, bet varas *izziņotā vēlme* nodarīt kaitējumu par nepaklausību (pie tam, ja šie draudi ir reāli tādā mērā, lai tiem noticētu).

(5) *Valsts īpaša loma*. Kelzens uzskata, ka valsts kā piespiešanas organizācija ir identiska tiesiskai kārtībai – viņa 20.gadisma trīsdesmito gadu darbos ir minēts, ka jebkura valsts, ieskaitot autoritāru, ir tiesiska valsts. Valsts ir "visu Tiesību normu iekšējās jēgas vienotība", tiesiskās kārtības personifikācija, normatīvā piespiešanas sistēma. Normatīvās kārtības priekšnoteikums ir Suverenitāte. Kelzens atzīst tradicionālus valsts elementus (iedzīvotāji, teritorija, vara) - tomēr visus šos elementus sasaista ar Tiesībām. Proti, valsts izriet no pamatnormas, izriet no Tiesībām. Centrālais elements ir tiesiskā kārtība: tauta ir cilvēku kopība, kuru saista tiesiskā kārtība; teritorija ir tiesiskās kārtības telpa, bet vara ir valsts institūciju centralizētā kopīga, kuru satver vienotā tiesiskā kārtība. Tāpat arī valsts suverenitāte ir suverēnā tiesiskā kārtība – nevis valstu neatkarība: kā tāda, bet valstu Tiesību sistēmu neatkarība.

Neskatoties uz zināmo līdzību imperatīvkonceptijai, Kelzena normatīvisma koncepcija būtiski atšķiras no Bentema un Ostina pieejas. Pirmkārt, Kelzens atzīst starptautiskās Tiesības un uzskata, ka valsts tiesiskā kārtība ir pakļauta starptautiskajai tiesiskajai kārtībai. Lai saglabātu valstu tiesisko vienlīdzību, starptautiskās Tiesības ir jāatzīst kā jebkuras valsts *sākumnormas* – var pieņemt, ka pastāv noteikta starptautisko Tiesību pamatnorma. Otrkārt, Kelzena ieskatā, Tiesības aptver ne tikai likumdevēja noteiktas normas, bet arī individuālās normas - tiesas nolēmumus, darījumus, līgumus, ierēdņu rīcību.³⁹³ Treškārt, Kelzens akceptē tiesnešu Tiesības izspriest lietas *bez Tiesību normām* - ja vispārējās normas nav, tad tiesa ir pilnvarota tiesiski izlemt lietu pēc saviem ieskatiem, notiesāt vai attaisnot apsūdzēto, piekrist vai nepiekrist prasītājam, piemērot sankciju, vai arī atteikties no sankcijas piemērošanas. Tiesa ir pilnvarota izveidot patstāvīgu Tiesību normu konkrētajam gadījumam, un šādu kārtību var uzskatīt par apmierinošu, taisnīgu un objektīvu. Vienlaikus, Kelzens uzskata, ka likumos nav un nevar būt robu, ka likuma robi ir fikcija. Proti, ja tiesnesis ir pilnvarots izlemt strīdu kā likumdevējs, tad, normas neesamības gadījumā, tiesnesis *nevis*

³⁹¹ Kelsen, H. (1933). *Modern Theories of Law*. London: Milford. 229 p. / p. 112.

³⁹² Kelsen, H. (1943). *Society and Nature*. Chicago. 1943, p. 1.

³⁹³ Kelsen, H. (1945). *General Theory of Law and State*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 516 p. / p. 38.

aizpilda robu, bet gan *papildina* spēkā esošās Tiesības ar individuālu normu. Likumdevēja noteiktas normas dažos gadījumos var izraisīt netaisnību un neobjektivitāti, jo likumdevējs nevar paredzēt un aprakstīt visus varbūtīgus gadījumus, tāpēc likumdevējs pilnvaro Tiesību normu piemērotāju nepiemērot likumdevēja izveidoto vispārīgo normu, ja tās piemērošana dotu neapmierinošus rezultātus, ka arī pilnvaro radīt jaunu normu.³⁹⁴

20.gadsimta divdesmitajos normatīvisma koncepciju atbalsta "Vīnes juridiskā skola" - normatīvisks **Ādolfs Merklis** (Adolf Julius Merkl, 1890-1970) ievieš terminu "*Stufenbau-theorie*", uzskatot, ka valstu Tiesību sistēmās normas tiek sakārtotas veidojot stingru hierarhiju piramīdas formā. Ar terminu "*Janus-headness*" Merklis apzīmē to, ka katram Tiesību aktam ir ne tikai juridiskie elementi, bet arī izpildes elementi. Merklis uzsver tiesnešu lomu tiesību normu piemērošanā un aicina bagātināt Tiesību teoriju ar ētiku.³⁹⁵

Normatīvisms, līdzīgi jēdzienu jurisprudenci, savā izskaņā sliecas pārvērsties par socioloģismu. Piemēram, **Alfrēds Verdross** (Alfred Verdroß-Droßberg, 1890-1980) laika gaitā ir attālinājies no Kelzena normatīvisma, nodibinot Vīnes Starptautisko Tiesību un juridiskās filozofijas skolu un veicot pētījumus dabisko Tiesību koncepcijas garā. Balstoties uz savu dziļu izpratni gan par juridisko pozitīvismu, gan par normatīvismu, Verdross atgriežas pie Aurēlija Augustīna un Akvīnas Toma atziņām un, papildinot tās ar savām idejām, attiecina normatīvisma elementus uz starptautiskajām Tiesībām.³⁹⁶ Verdrosa ideja paplašināt klasisko *bonum commune* jēdzienu ir institucionalizējusies ANO Deklarācijā par jaunas starptautiskās ekonomiskās kārtības izveidi (1974), norādot uz *globālo* kopējo labumu.

Savukārt, **Viljams Ebenšteins** (William Ebenstein, 1910-1976) līdzīgi Merklam, uzsver, ka lielākā daļa normatīvo Tiesību aktu ir saistīta ne tikai ar Tiesību "nospraušanu", bet arī ar Tiesību piemērošanu. No augstākās normas atvasinātās normas gan rada Tiesības, gan ir augstākās normas piemērošanas rezultāts.³⁹⁷ Tiesas spriešanas procesā, no vairākiem iespējamiem konkrētas lietas risinājumiem *tikai viens* risinājums kļūst par pozitīvām Tiesībām, un šī izvēle nav normatīvo aktu zināšanu rezultāts. Tiesneša darbība, kas ir vērsta uz normu radīšanu ir *gribas*, nevis zināšanu funkcija. Nevis labākas zināšanas par normatīvajiem aktiem, bet gan *lielāka autoritāte* dod tiesnesim vai citam ierēdnim iespēju pateikt, kas ir Tiesības un kas nav Tiesības.³⁹⁸ Likuma piemērošana ir nepieciešama tikai tad, ja tiesnesim trūkst motivācijas - citos gadījumos tiesnesis ne tikai atrod vispārēju Tiesību

³⁹⁴ Kelsen, H. (1945). *General Theory of Law and State*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 516 p. / pp. 145-148.

³⁹⁵ Merkl, A. (1917). *Das Recht in Lichte seiner Anwendung*. Helwing. 42.s.

³⁹⁶ Verdroß-Droßberg, A. (1923). *Die Einheit des rechtlichen Weltbildes auf Grundlage der Völkerrechtsverfassung*. Tübingen: Mohr. 171 S. Verdroß-Droßberg, A. (1926). *Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft*. Wien: Springer. 228 s.

³⁹⁷ Ebenstein, W. (1945). *The Pure Theory of Law*. Madison: Univ. of Wisconsin. p.158.

³⁹⁸ Ebenstein, W. (1945). *The Pure Theory of Law*. Madison: Univ. of Wisconsin. p. 196.

normu, bet savas pilnvaras robežās izmanto savu politisko un ētisko pārliecību. Šo pārliecību nevajadzētu "izstumt" no Tiesībām, ierobežojumus var noteikt tikai paša tiesneša interpretācija. Sakarā ar to, ka nepastāv tiesneša gribu ierobežojošie elementi, ētika un politika kļūst par faktiskajiem Tiesību avotiem.³⁹⁹ Tādējādi, pasludinot ētiku un politiku par Tiesību avotiem, Ebenšteins nonāk pretrunā ar normatīvisma pamattēzi par visu likumu izcelsmi no *a priori* mistiskās pamatnormas, ar tēzi par likumu neatkarību no sociālās vides, ar tēzi par Tiesību normu morālā un politiskā novērtējuma noraidīšanu.

---

³⁹⁹ Ebenstein, W. (1945). The Pure Theory of Law. Madison: Univ. of Wisconsin. p. 200-203.

III

SOCIOLOĢISKĀ

TIESĪBU

IZPRATNE

3.1. VĒSTURISKĀ TIESĪBU KONCEPCIJA

Vēsturiskās Tiesību koncepcijas pirmsākumi Eiropas kultūrtelpā ir meklējami laikmetā, kad **Džambatista Viko** (Giambatista Vico, 1668-1744) darbā "Principi d'una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni" (1725),⁴⁰⁰ viens no pirmajiem pievērs uzmanību dažādu kultūru salīdzinošai metodei, uzskatot, ka vēsturiskā attīstība ir saistīta nevis ar materiālās pasaules dabu, bet ar cilvēka garu. Monteskjē darbā "De l'esprit des loix" (1748) uzsver, ka katru sabiedrību ietekmē klimats, reliģija, likumi, pārvaldes principi, tikumi, paražas, pagātnes notikumi, kā rezultātā veidojas kopīgs tautas gars. Šis tautas gars ir jāņem vērā likumdevējam – piemēram, tautai, kura nodarbojas ar tirdzniecību un navigāciju, ir vajadzīgs plašāks likumu spektrs, nekā tautai, kura nodarbojas ar zemkopību; zemkopjiem ir vajadzīgs plašāks likumu spektrs, nekā tautai, kura nodarbojas ar lopkopību; savukārt, lopkopjiem ir vajadzīgs plašāks likumu spektrs, nekā medniekiem.⁴⁰¹ Dažādus terminus, kas apzīmē tautas garu, velak izmanto arī citi domātāji - piemēram, **Voltērs** (Voltaire, François-Marie Arouet, 1694 –1778) darbā "Essai sur les mœurs et l'esprit des nations" (1756)⁴⁰² lieto

---

⁴⁰⁰ Vico, G. (1725). Principi d'una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni. Roma.

⁴⁰¹ Montesquieu, C. L. (1748). De l'esprit des loix, ou, Du rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les mœurs, le climat, la religion, le commerce, &c. Geneve: Barrillot.

⁴⁰² Voltaire. (1756). Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. MDCCLVI.

terminu "l'esprit des nations"; **Frīdrihs Mozers-Filzeks** (Freiherr Friedrich Karl von Moser-Filseck, 1723-1798) darbā "Von dem deutschen Nationalgeist" (1765)⁴⁰³ – terminu "Nationalgeist", bet **Johans Gotfrīds Herders** (Johann Gottfried Herder, 1744-1803),⁴⁰⁴ un Hēgelis⁴⁰⁵ – terminu "Volksgeist".

Minēto ideju ietekmē 18. un 19.gadsimtu mijā sevi piesaka jauns virziens Tiesību fenomena pētījumos – vēsturiskā Tiesību koncepcija. Vēsturiskās Tiesību koncepcijas izpratnē Tiesības ir *tautas vēsturiskais mantojums, paražas, kas iemieso tautas garu*, nevis valsts pieņemtie un grozītie likumi. Pieņemot, ka Tiesības rodas tautas vēsturiskajā attīstībā, vēsturiskā Tiesību koncepcija pamato paražu Tiesību spēku un vērtību un akcentē Tiesību veidošanās vēsturisko nepārtrauktību; uzskata, ka pārākums ir tam, kas "organiski tapis", nevis mākslīgi konstruēts un uzspiests likumu "fabricēšanas" rezultātā; pieprasa zinātnisko skatījumu uz praktisko darbu ar Tiesībām. No šīm tēzēm izriet vairāki secinājumi: (1) Tiesību avots ir tauta; (2) paražām ir prioritāte salīdzinājumā ar valsts rakstītajiem likumiem; (3) Tiesības attīstas līdztekus tautai; (4) Tiesību attīstībai ir sava loģika, kura nav atkarīga no prāta; (4) katra valsts un jebkurš likums ir saistīts ar īpašiem vēsturiskiem priekšnoteikumiem, tāpēc ideālu valsti un likumu nevar atvasināt ar saprātu; (5) valsts un likumi ir "ietverti" vēsturiskās attīstības gaitā; (6) gan valsts, gan likumi ir tautas gara izpausme.

Vēsturisko Tiesību koncepciju atbalsta **Karls Frīdrihs Eihorns** (Karl Friedrich Eichhorn, 1781-1854), kurš pētot esošo Tiesību attīstību aicina "ieskatīties" pagātnē un iepazīties ar iepriekšējo tiesisko attiecību garu. Neatkarīgi no tā, cik lielu daļu no šī gara ir "apguvuši" jaunie institūti, bez precīzām zināšanām tautas gara tapšanas vēsturi nebūs iespējams pareizi izprast gara attiecības ar esošo materiālu. Piemēram, privāttiesības izpaužas tajās mītošās idejās, kuru meklējumi ir iespējami tikai no vēsturiskās pozīcijas.⁴⁰⁶ Savukārt, **Gustavs Hugo** (Gustav Hugo, 1764-1844) darbos "Lehrbuch des heutigen Römischen Rechts" (1790)⁴⁰⁷ un "Naturrecht als eine Philosophie des positiven Rechts" (1798)⁴⁰⁸ liek vēsturiskās Tiesību koncepcijas pamatus – izvirza jautājumu par Tiesību veidošanās vēsturisko procesu un iezīmē ceļu vēsturiski-sistēmiskai Tiesību izpratnei.

Salīdzinot rakstīto likumu un paražu Tiesību "svaru", Hugo secina, ka paražu Tiesības atrodas jebkuras Tiesību sistēmas pamatā un atspoguļo faktiski izveidoto lietu kārtību, tās

⁴⁰³ Moser, F. (1765). Von dem Deutschen Nationalgeist. Frankfurt: Schäfer.

⁴⁰⁴ Herder, J. G. (1784/1791). Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Rīga.

⁴⁰⁵ Hegel, G. W. F. (1821). Grundlinien der Philosophie des Rechts Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Berlin: Nicolai. 355 s.

⁴⁰⁶ Eichhorn, K. F. (1808). Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte. 1. 438 s.

⁴⁰⁷ Hugo, G. (1790). Lehrbuch des heutigen Römischen Rechts. [Berlin: Mylius. 1826. 362 s.]

⁴⁰⁸ Hugo, G. (1798). Naturrecht als eine Philosophie des positiven Rechts. Berlin.

balstās uz "tautas apziņu" un vēsturiskajām tradīcijām. Turpretī, pozitīvie likumi ir likumdošanas akti, kas *tikai papildina* paražu Tiesības. Respektīvi, valsts izdotie likumi tikai papildina svarīgāko pozitīvo Tiesību avotu - paražas, kuras izaug no tautas gara, no tautas apziņas dziļumiem. Hugo uzskata, ka Tiesības izriet no nepieciešamības risināt strīdus, bet juridiskā kārtība paredz, ka strīdus risina trešā puse. Tāpēc Tiesību veidošanās procesu Hugo pielīdzina *spēles noteikumu veidošanas procesam* – šie noteikumi veidojas laika gaitā, risinot šaubīgus jautājumus un kļūstot par ieradumu. Paražas, un, līdz ar ko, arī Tiesības, ir brīvprātīgi akceptētas no indivīdu puses dēļ tā, ka šīs paražas *saprātīgi apbilst* dzīves realitātēm.

Hugo kritizē sabiedriskā līguma teoriju – pirmkārt, akcentējot to neiespējamību praksē - miljoniem cilvēku nevar kopīgi vienoties par pakļaušanos iepriekš nezināmām un vēl neeksistējošām valsts iestādēm; otrkārt, šādi līgumi nekad nav bijuši, jo nav "taustāmo" pierādījumu to noslēgšanai; treškārt, sabiedriskā līguma teorija ir kaitīga, jo neviena vara nebus noturīga, ja pakļaušanās pienākums izriet no *līgumiskām attiecībām*. Tiesības, līdzīgi kā valoda, rodas spontāni un attīstās *pašas, bez vienošanās un bez rīkojumiem*. Tāpat kā valoda nav noteikta nedz ar līgumiem, nedz ar valsts gribu, nedz arī nav Dieva dota, bet gan attīstās līdztekus cilvēkiem - līdzīgi arī Tiesības veidojas un *attīstās stihiski*, patstāvīgi, cilvēku mijiedarbībā un vēsturisko apstākļu ietekmē. Lai arī Tiesību svarīgā pazīme ir piespiešana, tomēr Tiesības ir ne tikai valsts uzstādītie priekšraksti. Neatkarīgi no likumdošanas varas eksistē un attīstās paražu Tiesības: likums un Tiesības ne vienmēr sakrīt – daudzi nezin likumu saturu, bet visi zina "faktisko kārtību".⁴⁰⁹

Hugo ideju izstrādi turpina **Frīdrihs Karls Saviņģi** (Friedrich Carl von Savigny, 1779-1861), kurš vēsturisko Tiesību koncepcijai ir pievērsies sakarā ar praktisko strīdu: 1814.gadā jurists **Antons Tibauts** (Anton Friedrich Justus Thihaut, 1772-1840) ierosina izstrādāt vienotu Civillikumu visai Vācijai,⁴¹⁰ uzskatot, ka šāds risinājums spēs saliedēt cilvēkus nacionālā valstiskuma veidošanā. Savukārt, Saviņģi darbā "Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft" (1814) cenšas pierādīt, ka šī ideja ir aplama, jo: (1) aplams ir pieņēmums, ka Tiesības veido likumdevējs; (2) Tiesības nav atkarīgas no kāda notikuma vai no patvaļas; (3) dažādu tautu Tiesības veidojas vēsturiski; (4) Tiesības, kā tautas gara produkts, dzīvo tautas kopīgajā apziņā; (5) ar likumdošanu vien nevar izveidot pilnīgu Tiesību sistēmu; (6) jebkurš likumprojekts ir jāpamato ar tautas garu.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Hugo, G. (1798). *Naturrecht als eine Philosophie des positiven Rechts*. Berlin.

⁴¹⁰ Thihaut, A. (1814). *Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*.

⁴¹¹ Savigny, F. C. (1814). *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg: Mohr und Zimmer.

Jēdziens "tautas gars" (Volksgeist) pakāpeniski attīstās no šīs tautas vēsturiskā likteņa, vietējām paražām un tradīcijām, tikumiem un uzskatu kopības. Tiesības, līdzīgi kā valoda, ir atkarīgas no katrai nācijai raksturīgās oriģinalitātes. Tomēr, ja Hugo salīdzina Tiesības ar valodas attīstību, tad Saviņņi salīdzina Tiesības ar dzīvā organisma vai grauda attīstību no embrija stadijas: pirmajā posmā Tiesības izpaužas paražu formā, otrajā posmā Tiesības "apstrādā" tiesībzinātnieki, tomēr, arī šajā apstrādes stadijā Tiesības nezaudē saikni ar savu sakni – kopējo tautas pārliecību.⁴¹² Attiecīgi, Tiesības nav likumdevēja patvaļīgs uzstādījums, bet gan "nacionālā gara", nacionālās apziņas organisks produkts.

Saviņņi ieskatā, Tiesības pastāv gan juridisko paražu veidā cilvēku prātos, gan tiesībzinātnieku, kuri pārstāv sabiedrisko taisnīgumu, darbos. "Prātīgās" ir vienīgi Tiesības, kas "mājo" tautas apziņā, bet valdnieku un likumdevēju pienākums ir pieskaņoties šai tautas apziņai. Tāpēc likumdevēja loma nav nozīmīgākā nekā tiesībzinātniekiem un tiesnešiem, - vienīgi tie, nevis likumdevējs, var atzīt konkrētu dzīves izpausmi par paražu Tiesībām. Likumdevēju uzdevums ir pielāgoties Tiesībām, kas pastāv neatkarīgi no paša likumdevēja, jo Tiesības kā vēstures produkts, kā kolektīvā apziņa, kā tautas griba – ir saistošas arī bez papildus likumdevēja darbībām un aktiem. Zinātnieku lomu Saviņņi saista ar to, ka tiesībzinātnieki apkopo un sistematizē paražu Tiesības – lai arī zinātnieku apkopotās paražu Tiesības formalizē likumdevējs, tomēr neviens normatīvais akts pats par sevi neatklāj nedz "tautas garu", nedz "likuma garu". Ar šo uzdevumu vislabāk tiek galā doktrīna. Visai nozīmīgā ir arī tiesnešu loma, kuri ir svarīgāki par visaptverošu likumu kodifikāciju. Turklāt, tiesnešiem lietas ir jāskata pēc būtības, nevis pēc formāli apstiprināta likuma. Rakstītie likumi nav spējīgi cīnīties pret ļaunumu, tomēr, tie ir spējīgi līdzēt paražu Tiesību un politiskās struktūras sakārtošanā. Likumdošanas darbību nevar veikt patvaļīgi, īsā laikā nav iespējams izjaukt gadsimtu radīto tiesisko sistēmu un uzspiest cilvēkiem likumus, kas tiem ir sveši. Līdzīgi kultūras attīstībai, Tiesību normas veidojas ilgstoši, tāpēc arī reformām likumu jomā ir jānotiek pakāpeniski.

Saviņņi uzsver, ka vēsturisko Tiesību izpratni bieži vien uztver pilnīgi sagrozīti – pasniedzot pagātnes risinājumus kā augstāko sasniegumu, kam ir jāpaliek nemainīgam. Vēsturiskās Tiesību izpratnes būtība, gluži pretēji, ir *katra laikmeta* vērtību atzīšana - vislielākā nozīme tiek piešķirta tam, lai "apjēgtu" dzīvo savienojumu, kas saista mūsdienīgumu ar pagātni. Bez šīs saiknes izzināšanas, modernajās Tiesībās tiks uztvertas tikai to ārējās izpausmes, neizprotot Tiesību iekšējo būtību.⁴¹³

⁴¹² Savigny, F. C. (1803). Das Recht des Besizes. Eine civilistische Abhandlung. Giessen: Heyer. 495 s.

⁴¹³ Savigny, F. C. System des heutigen römischen Rechts. Bd. I. S. XIV.

Saviņjī kritizē savam laikmetam tipiskus uzskatus, ka visas Tiesības izriet no likumiem, t.i. no tiešiem augstākās valsts varas rīkojumiem; ka tiesu praksei ir jābalstās tikai uz likumu saturu; ka pašiem Tiesību aktiem ir pilnīgi nejaušs un grozāms saturs; ka ir nepieciešama likumu kodifikācija; ka paražu Tiesībām ir sekundārs raksturs. Lai "apgāztu" šos priekšstatus, Saviņjī aicina iepazīties ar pirmsvalsts vēsturisko posmu – visur, kur ir pieejama dokumentēta vēsture, civiltiesībām jau ir noteikts raksturs, kas piemīt tautai līdzīgi kā valoda un paražas. Visām šīm parādībām nav atsevišķas eksistences - tās ir vienas tautas spēki, kas ir nesaraujami saistīti. Vienā veselumā šos spēkus saista Tautas kopēja pārliecība, iekšējās nepieciešamības sajūta, kas izslēdz jebkādas domas par Tiesību nejaušu un patvaļīgu parādīšanos.

Šis pirmsvalsts vēsturiskais posms nav bagāts ar jēdzieniem, tomēr tajā jau skaidri apzinās tiesiskās attiecības, šīs attiecības Tauta pilnīgi izjūt. Tomēr, šādām garīgām funkcijām ir jābūt ķermeniski eksistējošām, lai tās varētu ievērot. Valodā šo "ķermeniskumu" nodrošina valodas pastāvīga, nepārtraukta lietošana; valsts "ķermeniskumu" nodrošina publiskās varas iestādes, bet kas nodrošina Tiesību "ķermeniskumu"? Saviņjī ieskatā, šo funkciju veic noteikti *principi*, kas izteikti rakstveidā vai mutvārdos. Tomēr, šī metode paredz zināmu abstrakciju, tāpēc sabiedrības pirmsākumos to aizstāja simboliskās darbības visur, kur rodas vai izbeidzas tiesiskās attiecības. Šo darbību jutekliskais tēls ir tas, kas ārēji saglabā Tiesības noteiktā formā - formālās darbības var uzskatīt par pareizu attiecīgā vēsturiskā perioda Tiesību gramatiku.⁴¹⁴ Atstājot simboliskās darbības novārtā kā barbarismu un mānītību, juridiskajām formām izzūd seno formu galvenās priekšrocības, proti tēlainība un vispārpieņemtā tautas ticība - tieši tāpēc Tiesības uztver kā patvaļīgi uzlikto slogu.

Organiskā Tiesību saikne ar tautas būtību nosaka, ka Tiesības attīstās kopā ar tautu, formējas kopā ar tautu un, visbeidzot, mirst, tiklīdz tauta zaudē savu savdabīgumu. Tomēr, šāda iekšēja attīstība kultūras laikmetā ir ļoti grūti saskatāma. Līdz ar kultūras izaugsmi arvien vairāk izvēršas darba dalīšana, un Tiesības, kas parasti bija *kopēja* nodarbošanās, kļūst par *juristu* nodarbošanos - Tiesības iegūst zinātnisku virzienu, Tiesību "mītne" "pārceļas" no tautas apziņas uz juristu apziņu. Tiesību esamība kļūst specifiskāka un sarežģītāka: no vienas puses, Tiesības ir visas tautas dzīves sastāvdaļa, no otras puses – tās ir īpaša zinātne juristu rokās. Saviņjī Tiesību saikni ar tautas vispārējo dzīvi traktē kā politisko elementu, bet Tiesību zinātnisko esību – kā tehnisko elementu. Valsts cenšas apzināt visu Tiesību "kumulatīvo rezervi" un izteikt Tiesības rakstveidā, lai turpmāk kodificēšanas rezultāti tiktu uzskatīti par vienīgo Tiesību avotu, bet viss pārējais, kas līdz šim ir bijis spēkā, šo spēku zaudētu.

---

⁴¹⁴ Savigny, F. C. (1814). Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Heidelberg: Mohr und Zimmer.

Šajā sakarā Saviņņī izvirza jautājumu par kodifikācijas lietderīgumu un kodeksu satura izcelsmi un kritiski vērtē tādus avotus kā apriorās idejas un reāli pastāvošā prakse. Pievēršot uzmanību tiesībzinātnieku teorētiskai darbībai, Saviņņī norāda, ka "rakstīšanas" laikmetā ir dabiski, ka eksistē daudzu autoru darbi, turklāt, šādu avotu autoritāte strauji mainās, tāpēc neviens rakstītais teksts nevar saglabāt dominējošu un nepārtrauktu ietekmi citādi kā tikai ar valsts varas starpniecību - atšķirība starp tiesībzinātnieku *pierakstiem* un kodeksiem ir tikai valsts iniciatīvas esamība vai neesamība - jebkurā gadījumā tas ir tehnisks darbs, kas ir juristu pārziņā. Kodificēšanas rezultātā vajadzētu rasties visaugstākajai juridiskajai noteiktībai, vienveidīgai Tiesību piemērošanai. Tomēr, šī priekšrocība ir atkarīga no kodifikācijas kvalitātes, tāpēc zaudējumi var būt tikpat lieli kā ieguvumi. Svarīgākais un sarežģītākais uzdevums ir apkopojuma pilnība: kodeksam, kas ir paredzēts kā *vienīgais* Tiesību avots, ir jāietver *jebkuras* reāli iespējamās lietas risinājums. Tomēr atšķirībām starp reālajām lietām nav robežu un kodifikācija ir pilnīgi atteikusies no centieniem panākt šādu materiāla pilnīgumu, bet kodeksu pilnīguma problēma palikusi neatrisināta. Šādos apstākļos kodifikācija var izraisīt vairākas problēmas: (1) var veidoties *šķietamība*, ka tiesvedību pārvalda rakstīto likumu apkopojums; (2) patiesībā tiesvedību pārvaldīs kas cits, kas atrodas *ārpus* rakstītā likuma; (3) šī šķietamība būs ārkārtīgi postoša, jo rakstīto likumu apkopojums ar savu ārējo nozīmi neizbēgami novērsīs uzmanību no patiesajiem Tiesību avotiem, kuri var tikt aizmirsti un nepamanīti; (4) laikmets, kuram nav "iekšēja aicinājuma", rakstveidā fiksēs savu viedokli par Tiesībām; (5) pastāv risks, ka dominēs likuma burts; (6) dominēs "nedzīvais" skatījums uz Tiesībām.

Aicinājums uz stingriem Tiesību aktiem un cerība risināt praktiskās problēmas ar grozījumiem šajos rakstītajos aktos, Saviņņī ieskatā, ir pilnīgi nepamatotas. Tiesību akti var vienīgi atbalstīt attīstību, *nevis radīt šo attīstību* – tur, kur attīstības nav, mēģinājums formulēt izsmeļošus rakstītus likumus padarīs situāciju vēl neskaidrāku. Praksē kodekss nekad nebūs izsmeļošs Tiesību avots: pirmkārt, kodeksi "neatceļ" iepriekš eksistējošās Tiesības – tiesas, savas iekšējās pārlicības dēļ, vai arī aizbildinoties ar netaisnības novēršanu, var dot priekšroku *équité* vai *loi naturelle*; otrkārt, nav noliedzama arī zinātniskās teorijas liela nozīme, jo jurisprudences, kura nav balstīta uz dziļām zināšanām, pārvēršas *par tiesu prakses* lietvedi. Kodeksi rodas teorētiskā veidā, un tikai tādā veidā tos var pārbaudīt, "iztīrīt" un papildināt. Kodeksa praktiskā pārbaude, ko veic tiesas Tiesību piemērošanas gaitā, ir lietderīga, bet nepietiekama: tā palīdz atklāt daudz trūkumu, tomēr šie "atklājumi" ir nejauši, daudzi trūkumi var palikt nepamanīti. Saviņņī ieskatā, kodifikācijas vietā būtu jāzaglabā valstī esošie juridiskie jēdzieni, likumi, uzskati, kuri tiek uzkrāti un nodoti no paaudzes paaudzē.

Mēģinājumi saraut visas vēsturiskās saites un sākt pilnīgi jaunu dzīvi ir pašapmāns - nav iespējams iznīcināt tiesībzinātnieku uzskatus un izglītību, nav iespējams mainīt pastāvošo tiesisko attiecību *būtību*. Pieejamā juridiskā "materiāla" izšķirošo ietekmi nekādā veidā nevar novērst, bet šī ietekme ir destruktīva, kamēr tauta tai neapzināti kalpo. Turpretī, ietekme būs pozitīva, ja pret "materiālu" vēršamies ar dzīvu radošu spēku, pakļaujam to sev, izmantojot vēsturiskus pētījumus, un tādā veidā pārņemam visu iepriekšējo paaudžu bagātību. Galvenais koncepcijas mērķis ir atrast pieejamā Tiesību materiāla izcelsmi, atklāt tā organisko principu, - principu, kura dēļ vēl "dzīvajām" Tiesībām ir jānošķiras no tā, kas jau ir miris un pieder tikai vēsturei.

Saviņņī pēctecis Berlīnes universitātē **Georgs Frīdrihs Puhta** (Georg Friedrich Puchta, 1798–1846), darbos "Das Gewohnheitsrecht" (1828/1837)⁴¹⁵, "Lehrbuch der Pandekten" (1838),⁴¹⁶ "Kursus der Institutionen" (1841-1847)⁴¹⁷ turpina pētīt Tiesību pašattīstības problēmas. Tiesības attīstās organiski, no nacionālā gara un pārstāv organisku veselumu - Tautas gara izpausmes formu: "Nacionālais gars" veido gan Tiesības, gan valsti; Tiesības dzimst un mirst kopīgi ar tautu. Puhta uzsver politisko un juridisko institūciju saikni ar vēsturi, ar evolūciju, ar Tautas tiesisko apziņu - Tiesību īstuma kritērijs ir tā vēsturiskā nosacītība ("Tiesībām ir sava vēsture"). Tauta veido valsti, lai aizsargātos no Tiesību pārkāpšanas, tomēr izpratne par Tiesībām veidojas ģimenēs jau *pirmsvalsts periodā*, kad cilvēki jau ir savstarpēji ierobežoti ar citu indivīdu subjektīvo Tiesību atzīšanu. Pirmatnējā Tiesību forma ir tautas paražas, bet likumu izmanto, lai izteiktu paražas "cietākā" formā.

Nedz likumdevējs, nedz juristi *neveido* Tiesību normas, bet gan tikai veicina tautas gara vispusīgu atklāšanu. Juristi *atklāj* Tiesību normas, kas "mājo" tautas garā, bet nav konkrēti izteiktas paražās vai rakstītajā likumā. Juristu uzdevums ir saskaņot Tiesības ar tautas attīstību, minimizēt pēkšņu un kardinālu pārmaiņu varbūtību rakstītajos likumos. Tāpēc, nav lietderīgi piedāvāt cilvēkiem mākslīgi konstruētu Tiesību sistēmu - ja šāda sistēma ir konstruēta ārpus tautas gara, tā netiks pienācīgi uzņemta šajā sabiedrībā. Puhta uzskata, ka Tiesību norma kļūst obligāta nevis piespiešanas dēļ, bet tāpēc, ka šī norma ir guvusi atbalstu (atzīšanu) vispārējā tautas *pārliecībā*. Tiesību avotus Puhta iedala "neredzamajos" (Dievs un tautas gars) un "redzamajos" (tautas gara izpausmes formas - paražu Tiesības, likumus, tiesībzinātnieku atziņas. Lai izskaidrotu Romiešu Tiesību recepciju,⁴¹⁸ Puhta atzīst ne tikai katras tautas īpašu garu, bet arī dažus "kopējus" Tiesību pirmsākumus, kas vienai tautai ļauj

⁴¹⁵ Puchta, G. F. (1828). Das Gewohnheitsrecht. 1 Erlangen. 234 s. Puchta, G. F. (1837). Das Gewohnheitsrecht. 2. Erlangen. 292 s.

⁴¹⁶ Puchta, G. F. (1838). Lehrbuch der Pandekten. Leipzig: Barth. 629 s.

⁴¹⁷ Puchta, G. F. (1841/1847). Kursus der Institutionen, Bd 1-3.

⁴¹⁸ Puchta, G. F. (1841). Cursus der Institutionen. 1. Einleitung in die Rechtswissenschaft und Geschichte des Rechts bey dem römischen Volk. Leipzig. 720 s.

"aizņemties" citas tautas Tiesības savas sistēmas pilnveidošanai.⁴¹⁹ Vienlaikus, likuma tekstu Puhta uztver kā dogmu – viņa ieskatā, patiesai interpretācijai nevajadzētu piešķirt likumam citu nozīmi kā vien to, kas ir ietverts vārdos. Tāpēc, ir iespējams tikai viens interpretācijas veids - skaidrojoša interpretācija.

Rūdolfs Jērings (Rudolf von Jhering, 1818 – 1892) – vēsturiskās Tiesību koncepcijas adepts savas zinātniskās darbības *pirmajā* posmā, atsaucoties uz Saviņņi, piekrīt tēzei, ka Tiesības rodas nevis pārdomu rezultātā, bet, tāpat kā valoda un paražas, dzimst kopā ar cilvēkiem. Likumi pārstāv vai modificē Tiesības, bet likumi nekad *neveido* Tiesības. Lai arī laika gaitā sākotnējās saiknes starp Tiesībām un tautu vājinās, tomēr šīs saiknes nekad neizzūd, jo katrs periods, ar visu savu oriģinalitāti un brīvību, ir atkarīgs no pagātnes – tas ļauj Tiesībām organiski attīstīties. Individīda brīvībai, kas noliedz kopīgās idejas dominēšanu, ir pretnostatīta vēsturisko neizbēgamību kopības pastāvēšanā un attīstībā. Tāpat kā vēsture kļūst par vēsturi tikai tāpēc, ka indivīdi savā radošajā darbībā atklāj iedibināto pamatu, tāpat arī Tiesības kļūst par Tiesībām tikai tāpēc, ka tās ir esošo attiecību rezultāts. Jau izveidojušās attiecības stāv *pāri indivīdu brīvībai* un ir kopīgas visiem, tāpēc Tiesības nav indivīdu brīvais radījums - tikai savstarpējo attiecību ietvaros Tiesības iegūst organisku vienotību un savu vēsturi. Respektīvi, Tiesības ir jāuzskata par Tautas gara produktu, nevis par brīvo pārdomu radījumu.⁴²⁰

Vēsturiskās Tiesību izpratnes piekritējs **Otto Frīdrihs Girke** (Otto Friedrich von Gierke, 1841-1921) norāda, ka Tiesības ir svarīga ikdienas dzīves sastāvdaļa - tāpēc tās, tāpat kā citas sociālās dzīves sastāvdaļas, saista indivīdus. Tāpat kā valoda, reliģija, morāle, ieradumi, ekonomika, māksla, zinātne, arī Tiesības ir cilvēka "*sākotnējais atribūts*", bet attīstības gatā Tiesības kļūst par vēstures produktu.⁴²¹ Tiesības, kā personas gribas izpausmju ārēja normēšana, ir specifiska un patstāvīga sociālā funkcija, tātad, Tiesību veidošanas procesam ir *iekšēji noteiktās* likumsakarības. Ikdienas dzīve ir organiska vienotība, kurā dominē visu funkciju nesaraujama saikne un nepārtraukta mijiedarbība - no minētā izriet, ka Tiesības, neskatoties uz iekšējo likumsakarību esamību, laika gaitā neizbēgami transformējas. Tiesību ideja ir cilvēces iekšējās vienotības liecība, cilvēces kopīgais mantojums, līdzīgs valodai, Dieva idejai, tikumiski labā idejai. Bet, tāpat kā cilvēces vienotība izpaužas daudzos atsevišķos organismos, tāpat arī Tiesību ideja nav iemiesota vienotajās abstraktajās pasaules

---

⁴¹⁹ Puchta, G. F. (1847). Vorlesungen über das heutige römische Recht. 1. Leipzig, 456 s. Puchta, G. F. (1847). Vorlesungen über das heutige römische Recht. 2. Leipzig, 482 s.

⁴²⁰ Gierke, O. (1903). Die historische Rechtsschule und die Germanisten. Rede zur Gedächtnisfeier des Stifters der Berliner Universität König Friedrich Wilhelm III in der Aula derselben am 3. August 1903. Berlin: Schade. 61 s.

⁴²¹ Gierke, O. (1882). Naturrecht und deutsches Recht. Rede zum Antritt des Rektorats der Universität Breslau am 15. Oktober 1882. Frankfurt a. M.: Rütten & Loening, 32 s.

Tiesībās, bet tiek īstenota cilvēku kopienu konkrētos tiesiskos veidojumos, kas rodas un mirst *vēstures plūsmā*. Tautas ir aicinātas būt gan par kultūras procesa, gan par Tiesību tēlniecēm. Citās kopienās (piemēram, ciltīs, reliģiskajās savienībās, starptautiskajās kopienās) arī notiek savdabīga Tiesību dzīve. Vēsturiskā skola akcentē, ka Tiesībām ir nacionāla nokrāsa, ka Tiesības atspoguļo gan tautas iekšējo raksturu, gan ārējo likteni - šajā ziņā tautas gars ir Tiesību radītājs.

Girke mēģina atspēkot uzskatu, ka Tiesības rada daži vai daudzi indivīdi (pārdomu rezultātā vai pat patvaļīgi), un akcentē nekad neizzūdošo Tiesību formu - *paražu Tiesības*. Līdzīgi valodai, mītiem, eposiem, arī paražu tiesības ģenerē Tautas gars. Turpretī, pat izcilākais likumdošanas ģēnijs un vislabākais juridiskais prāts nespēj "izgudrot" patiesi dzīvotspējīgas Tiesības, - tās var vienīgi "izvilkt" no vispārējās tiesiskās apziņas dziļumiem. Tomēr, atšķirībā no dabisko Tiesību koncepcijas piekritējiem, Girke atzīmē, ka sapnis par vienvērtīgām pasaules Tiesībām mūsdienās ir praktiski bezcerīgs, tāpat kā centieni izgudrot cilvēces universālu valodu. Pārliecība par saprāta spēju radīt ekskluzīvi racionālas Tiesības it tikpat absurda, ka mēģinājums prezentēt skaistuma galīgo iemiesojumu unikālā mākslas darbā. Prasība lai dzīvas, reālas Tiesības "paslēptu zobenu", tiklīdz sastapsies ar *neapbruņotu* dabisko Tiesību nostādni, ir tikpat neperspektīva, kā prasība likvidēt valsti par labu sabiedrībai.⁴²² Girke uzsver, ka zinātnisku izpratni par Tiesībām var panākt vienīgi iedziļinoties vēsturē.⁴²³

20.gadsimtā Vēsturiskā tiesību koncepcija nebija īpaši populāra, to pakāpeniski aizstāja citas Sociolīģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas. Tomēr, liela daļa "vēsturiskā virziena" ideju vēlāk ir guvusi apstiprinājumu. Piemēram, 20.gadsimta septiņdesmitajos gados veiktais Eiropas Tiesību vēstures pētījums⁴²⁴ liecina, ka sākotnēji sabiedrībai nebija citas centralizētas varas, izņemot to, kas bija nepieciešama, lai vadītu šo sabiedrību cīņā par izdzīvošanu un, iespējams, arī kopīgajos rituālos. Pētījumā ir izvirzīts pieņēmums, ka attīstītākas tiesiskās kārtības rašanās prasa stiprāku piesaisti mājokļiem un mājāsaimniecībām - mednieki un klejotāji var aprobežoties tikai ar kopdzīves pamatnoteikumiem, kas nepieciešami sociālās struktūras pastāvēšanai un materiālajam nodrošinājumam. Turpretī zemnieki, turpinot iepriekšējo paudžu radīto, veicina pilnīgākas un sarežģītākas ekonomiskās un sociālās savstarpējās attiecības. Tāpēc tieši zemnieku vidū radās pietiekami spēcīgs impulss diferencētu normu izstrādei kopīgā darba un darba dalīšanas sistēmā, kas ir sociālās

---

⁴²² Gierke, O. (1882). *Naturrecht und deutsches Recht*. Rede zum Antritt des Rektorats der Universität Breslau am 15. Oktober 1882. Frankfurt a. M.: Rütten & Loening. 32 s.

⁴²³ Gierke, O. (1903). *Die historische Rechtsschule und die Germanisten*. Rede zur Gedächtnisfeier des Stifters der Berliner Universität König Friedrich Wilhelm III in der Aula derselben am 3. August 1903. Berlin: Schade. 61 s.

⁴²⁴ Annars, E. (1975/1980). *Den europeiska rättens historia 1*, Almqvist & Wiksell förlag, Stockholm. 246 p.

kārtības pamatā. Ir pamats uzskatīt, ka tautas, kuras bija apmetušās teritorijās ap Vidusjūru un lika "rietumu civilizācijas" kultūras pamatus, vēl *pirmsvalsts periodā* dzīvoja cilšu sabiedrības tiesību normu sistēmā. Cilšu sabiedrībās, vēl neeksistējot centrālai varai, jau eksistēja tiesvedība, kas bija saistīts ar cilvēka dabisko velmi izdzīvot. Tā ir vēlmē, kas ietver zināmu spontānu gatavību atriebībai - paš aizsardzības un atriebības tieksmēm ir kopīga sakne, kas ir meklējama katra cilvēka bioloģiskajā dabā: ģints, kas piedzīvojis apvainojumu, atbild uzbrucējiem ar asinsatriebību, kas var izraisīt arī atklātu karu starp šīm grupām. Šādos apstākļos visa cilts izrāda interesi par *miera saglabāšanu* - lai novērstu vai izbeigtu karu starp klanu grupām, cilts rīcībā ir atbilstoša autoritāte – "tautas sapulce", kas var noslēgt mieru starp cilts ietvaros karojošajām klanu grupām. Tautas sapulce parasti sastāvēja no vīriešiem, kuri bija spējīgi nēsāt ieročus un šajā ziņā bija tie paši karotāji, no kuriem sastāvēja pati cilts "armija" – tapēc tiem bija visi iemesli veicināt sarunas par karojošo pušu *samierināšanu*: cilts nebija ieinteresēta zaudēt savus kaujiniekus. Tieši no šādām sarunām par izlīgumu vēlāk radās samierināšanas tiesības, kas, sākotnēji, nebija nedz civiltiesības, nedz krimināltiesības, bet *miera līgums* starp karojošajām cilts grupām. Līdzīgas situācijas bieži atkārtojas, tapēc, laika gaitā, šī vienošanās pamazām pārauga noteikumos, *tiesību normās*. Ja viena no agrākajām sankciju formām bija izraidīšana no cilts "izstumtais" bija pielīdzināms savvaļas meža zvēram ārpus cilvēku kopienas, tad, laika gaitā, sankcijas tika uzlabotas un *detalizētas* cilšu kopienas juridiskajā struktūrā. Risinot neskaitāmas sarežģītākas, atšķirīga rakstura konfliktu situācijas, ir izveidojusies vesela tiesību normu sistēma: no paaudzes paaudzē sistēma turpināja uzlaboties tradicionālajā mutvārdu formā, bet vēlāk sāka formalizēties arī rakstveidā, Tiesību aktu formā.

3.2. BRĪVO TIESĪBU (DZĪVO TIESĪBU) KONCEPCIJA

Brīvo Tiesību koncepcija (otrais nosaukums – "dzīvo Tiesību" koncepcija) uzsver, ka rakstītie likumi strauji noveco, jo nav spējīgi ātri reaģēt uz dzīves pārmaiņām sociālajā, politiskajā, ekonomiskajā sfērā. Konkrētas lietas risina tiesneši, tapēc lai nolēmums būtu taisnīgs, tiesnešiem ir ļauts aizpildīt likuma robu, "pilnveidot" likumu, bet atsevišķajos gadījumos pat izspriest lietu pretēji likumam (*contra legem*). Attiecīgi, tiesnesim ir *brīvi* jāmeklē, "jāatsedz" Tiesību avoti un normas. Viens no pirmajiem Eiropā šāda satura idejas saistībā ar civillietu problemātiku ir noformulējis **Zigmunds Šlomsans** (Alexander Siegmund

Schlossmann, 1844-1909) darbā "Der Vertrag" (1876).⁴²⁵ Savukārt, darbā "Der Irrtum über wesentliche Eigenschaften der Person und der Sache nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch" (1903)⁴²⁶ Šlosmans padziļināti pēta tiesnešu rīcības brīvību atsevišķu civillietu izspriešanā.

Komentējot šo problēmu, **Oskars Būlovs** (Oskar Robert Arthur Bülow, 1837-1907) savā uzrunā Leipcigas Universitātes rektora amatam (1885) norāda, ka likuma ietvaros tiesnesim paveras "papildtelpa" patstāvīgajai Tiesību normu jaunradei. Šajā ziņā tiesas nolēmums ir Tiesību avots, bet tiesnesis - persona, kas īsteno valsts varu: tikko izdotais likums vēl nav "darbojošās Tiesības" – viss, ko likumdevējs spēj radīt, ir tikai plāns, tikai *nākotnes vēlamās tiesiskās kārtības skice*. Tiesnesis nevis mehāniski piemēro likumdevēja akceptētas tiesību normas, bet piedalās normu veidošanā, jo abstraktais likums nespēj pilnībā apgūt dzīves daudzšķautņaino, vētraino kustību.⁴²⁷ Dienu no dienas reālā dzīve ņirgājas par likumdevēja tālredzību - atkal un atkal dzīves neizsmeļamā dažādība parāda, cik pārgalvīga ir cerība, ka likumdevējs var paredzēt un nospraust stingrajos, nedzīvajos priekšrakstos visu, ko piedāvās nākotne.⁴²⁸ Būtu naivi domāt, ka sabiedrības reālā tiesiskā dzīve visā tā apjomā ies pa likumdevēja radītajiem ceļiem. Lai arī likumdevējs, balstoties uz savu tūkstoš gadu pieredzi, paredz lielu skaitu tipisko tiesiskās dzīves gadījumu, tomēr arī pati bagātākā pieredze, vislielākā piesardzība un spilgtāka iztēle, nav nekas salīdzinājumā ar tiesisko problēmu raibo masu, ko rada cilvēka brīvā griba, izsmalcināts prāts, noziedzīgā viltība un nejauši gadījumi.⁴²⁹

Tādējādi, likumdevēja griba "noslēdzas" nevis likumā, bet tiesas nolēmumā. Minēto domu Būlovs attīsta arī citos darbos, piemēram, darbā "Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozeßvoraussetzungen" (1868),⁴³⁰ kas skar aizstāvību tiesā; darbā "Absolute Rechtskraft des Urtheils" (1894),⁴³¹ kas ir veltīts tiesu nolēmumu likumīgajam spēkam; darbā "Das Gestandnisrecht. Ein Beitrag zur allgemeinen Theorie der Rechtshandlungen" (1899),⁴³² kurā ir pēfīti jautājumi, kas skar tiesisko uzvedību. Kā norāda **Makss Rumelins** (Max Friedrich Gustav Rümelin, 1861-1931), dzīves nogalē, lai minimizētu zināmu "radikālisma

---

⁴²⁵ Schlossmann, S. (1876). Der Vertrag. Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel. 356 s.

⁴²⁶ Schlossmann, S. (1903). Der Irrtum über wesentliche Eigenschaften der Person und der Sache nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch zugleich ein Beitrag zur Theorie der Gesetzesauslegung. Jena: Verlag von Gustav Fischer in Jena. 96 s.

⁴²⁷ Bulow, O. (1885). Gesetz und Richteramt. Leipzig: Duncker & Humblot. 48 s. / s. 3.

⁴²⁸ Ibid, s. 30.

⁴²⁹ Ibid, s. 31-48.

⁴³⁰ Bulow, O. (1868). Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozeßvoraussetzungen. S. Gießen: Roth. XV, 320 s.

⁴³¹ Bulow, O. (1894). Absolute Rechtskraft des Urtheils. Freiburg: Mohr. 152 s.

⁴³² Bulow, O. (1899). Das Gestandnisrecht. Ein Beitrag zur allgemeinen Theorie der Rechtshandlungen. Freiburg.

piegaršu" savās idejās, Būlovs paziņoja, ka tiesnesis, pat saskaroties ar acīmredzamu likuma netaisnību, *nevar ignorēt* likumu.⁴³³

Eižens Ērlihs (Eugen Ehrlich, 1862-1922) uzskata, ka Tiesības ir "*dzīvas*", jo tās spontāni un dabiski rodas sabiedrībā. Ērliha darbs „Freie Rechtsfindung und Freie Rechtswissenschaft" (1903)⁴³⁴ ir tapis viņa personīgās pieredzes ietekmē. Ērliha dzimtās puses (Bukovinas) tiesiskā kultūra un vietējās paražas bija krasi atšķirīgas no Austrijas normatīvajiem tiesību aktiem, kurus vajadzēja piemērot. Šo divu "Tiesību sistēmu" līdzāspastāvēšana liek Ērliham skatīt Tiesību fenomenu no cita, netipiska redzespunkta. Ērlihs secina, ka Tiesību pielīdzināšana rakstīto likumu kopai, sniedz nepietiekamu priekšstatu par realitāti. Asi kritizējot juridisko pozitīvismu un etatismu no Tiesību socioloģijas viedokļa, Ērlihs uzsver, ka sabiedrība, pati par sevi, ir dažādu institūciju kopums, kur katrai institūcijai ir sociālo normu sistēma. Katra sabiedrība strukturējas pēc institūcijām, tāpēc jebkuras sabiedrības pamatā ir saikne un kompromiss starp vairākām institūcijām, kas izpaužas normās. Norma ir uzvedības noteikums, kuru lielākā daļa cilvēku ir gatavi ievērot, - normas spontāni veido pašas apvienības, paši cilvēki. Ērlihs akcentē Tiesību tiešo saikni ar sabiedrību, apgalvojot, ka līdztekus likumdošanai pastāv arī īstas, "dzīvas", "brīvās" Tiesības, kas sakņojas pašās sabiedriskajās attiecībās.

Dzīvās Tiesības, kas regulē sabiedrisko dzīvi, var būt pilnīgi atšķirīgas no Tiesību normām, kas ir speciāli izveidotas lietu izspriešanai tiesās, jeb no Tiesībām "grāmatās". Dzīvas normas *faktiski* regulē dzīvi sabiedrībā (piemēram, komercprakse, kuru atzīst arī tiesas). Dzīvo normu avots ir sabiedriskās apvienībās, un to būtība nav strīds vai tiesvedība, bet gan *miera un sadarbības* nodibināšana. Tomēr, ne visas sabiedrisko apvienību normas būtu jāuzskata par Tiesību normām. Tiesību normas no morāles vai citām normām atšķiras ar *spēcīgu noraidījuma sajūtu*, kas parasti ir saistīta ar to pārkāpšanu. Ērlihs norāda, ka gadījumos, ja likumos ir robi, tiesnesis, pieņemot nolēmumu, vadās nevis no Tiesību analogijas vai likuma analogijas, bet gan veicot "interesu novērtēšanas aktu", kuru "tiesnesis patstāvīgi rada, aizņemoties vērtēšanas kritēriju no tās sociālās kārtības, kurā radās attiecīgais strīds. Piemēram, daudzās civiltiesību normās ir ietverti tik vispārīgi standarti (labticība, likuma ļaunprātīga izmantošana utt.), ka tie var tikai virzīt, bet nekādā gadījumā nevar diktēt

---

⁴³³ Rümelin, M. [1948]. [Developments in Legal Theory and Teaching During My Lifetime. The Jurisprudence of Interests: Selected Writings of M. Rümelin, P. Heck, P. Oertmann, H. Stoll, J. Binder, H. Isay. 1948. pp.19-20.]

⁴³⁴ Ehrlich, E. (1903). Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. Leipzig: Hirschfeld. 40 s.

konkrētu nolēmumu.⁴³⁵ Attiecīgi, tiesneša personībai ir būtiska ātra pašreizējo vajadzību uztvere, laba izpratne par likumu un taisnīguma vēsturisko attīstību.⁴³⁶

Tiesības ir lietišķs, funkcionāls institūts, kas cieši saistīts ar ekonomiku, politiku, starptautiskajām attiecībām. Ērlihs izvirza pieņēmumu, ka pastāv trīs veidu Tiesības: (1) *sociālo apvienību Tiesības*, kas rodas sociālajās institūcijās (ģimenē, klanā, baznīcā, politiskajās partijās, uzņēmēju apvienībās utt.) ir sistēmas kodols. Rodoties kādam indivīdam, norma "institucionalizējas" – tiek atzīta apvienības locekļu vidū un, vēlāk, pakāpeniski kļūst par vispārēju sociālo normu. Tipveida gadījumos, normas pilda brīvprātīgi, jo cilvēks ir samērā vāja būtne, kurai ir pieņemamāk darboties automātiski, kad normas obligātums "risina" izvēles problēmu. Papildus tam, ievērojot normas, cilvēks ne tikai baidās no soda, bet arī jūt, ka šāda rīcība ir izdevīga viņam pašam. Šo Tiesību veidu Ērlihs izprot kā sociālo saišu kopību jeb tiesisko kārtību, kas ir strukturēta noteiktā veidā; (2) *juristu Tiesības* (tiesnešu, tiesībzinātnieku, advokātu Tiesības) rodas kā sociālās kārtības aizsardzības prakse, strīdu izskatīšanas prakse. Šī prakse ir pietiekami jutīgi reaģē uz izmaiņām sabiedrībā. Juristu Tiesību svarīgākais uzdevums ir saistīt sociālo apvienību Tiesības un valsts Tiesības; (3) *valsts Tiesības* rodas likumdošanas ceļā un ir "augstākais slānis", kas *vismazāk* regulē sociālās attiecības. Valsts Tiesības bieži neatspoguļo reālo dzīvi, jo rakstītais likums nekad nav pilnīgs un atbilstošs mūsdienu realitātei. Tiesību akti kļūst novecojuši no brīža, kad tie ir noformulēti. Sociālo apstākļu izmaiņas *neizbēgami* veicina to, ka rakstītā likuma normas praksē sāk piemērot citādi, nekā tas bija sākotnēji iecerēts.⁴³⁷ Lai valsts Tiesības kļūtu par efektīvāko sociālo regulatoru, tām ir jābalstās uz sociālo apvienību Tiesību normām. Valsts griba nespēj izsmēloši ietvert likumos sociālo parādību daudzveidību, tāpēc likumi vienmēr būs tikai daļa no Tiesībām. Ērliha ieskatā, valsts Tiesību ierobežotu piemērojamību apliecina arī vēsturiskais konteksts - sākotnēji valsts radītas normas bija attiecināmas vienīgi uz pavēlēm militārajā jomā, bet tikai vēlāk, pieaugot valsts aparātam, pavēles tika attiecinātas arī uz valsts struktūrām un amatpersonām.

Ja sociālo apvienību Tiesības sastāv no organizatoriskiem noteikumiem, kas nosaka indivīdu Tiesības un pienākumus, tad juristu Tiesības un valsts Tiesības sastāv no "lēmumu normām", kas reglamentē strīdu izšķiršanu. "Lēmumu normas" ir sekundāras un ir izstrādātas, lai aizsargātu fundamentālākas organizatoriskās normas. Visu trīs Tiesību veidu mijiedarbības rezultātā rodas īsts sociālo attiecību regulators - "*dzīvās Tiesības*" - tādu noteikumu kopums,

---

⁴³⁵ Ehrlich, E. (1913). [Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick: Transaction Books reprint, 2002. p. 174.]

⁴³⁶ Ehrlich, E. (1921). Science of Legal Method. N.Y. p.72.

⁴³⁷ Ehrlich, E. (1913). [Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick: Transaction Books reprint, 2002. p. 174.]

kas atbilst cilvēku esošajām šībrīža vajadzībām. Galvenās grūtības, kas neļauj "dzīvām Tiesībām" dominēt - ir būtiskas pretrunas starp sabiedrību un valsti - starp sociālo apvienību Tiesībām un valsts Tiesībām. Valsts ir monopolizējusi varu, piespiedusi apvienības saskaņot savas intereses ar valsts varu. Ērliha ieskatā, valsts vara nav bezgalīga – varas robežas ietekmē divi apsvērumi. Pirmkārt, bruņotas sacelšanās iespēja - opozicionārie politiskie spēki un iedzīvotāji var apbruņoties un sākt pretoties varas iestādēm, valstij. Katra vara paredz nekārtību iespējamību, un pastāvīgi "mēra" dzīvotāju gatavību ciest varas spiedienu. Otrkārt, visu institūciju un apvienību kopējais spēks ir lielāks nekā valsts spēks - sabiedrība kopumā vienmēr ir stiprāka par valsts varu. Attiecīgi, valsts vienmēr rēķinās ar to, vai jaunās Tiesību normas tiks atbalstītas un ievērotas.

Kā vienu no iespējamajiem risinājumiem rakstīto likumu diktata pārvarēšanai, Ērlihs ierosina "nodalīt" tiesvedību no valsts, kas ļautu efektīvāk iesaistīt juristus dzīvo Tiesību īstenošanā. "Dzīvo Tiesību" normu *meklējumos* galvenā loma ir piešķirama nevis likumdevējam, bet tiesnesim, kurš izskata konkrētus dzīves gadījumus. Lai pieņemtu pareizu nolēmumu lietā, tiesnesim ir jāatrod "dzīvo Tiesību" norma un tā ir jāpiemēro. Vienlaikus, tiesu ierobežo organizatoriskās normas un sociālās vajadzības, tāpēc tiesnesis nevar radīt normas, kuras vēl neeksistē pašā dzīvē – minētas normas viņš var tikai "atklāt" jeb "atsegt".

Darbā "Fundamental Principles of the Sociology" (1913) Ērlihs iebilst pret formālās loģikas ļaunprātīgu izmantošanu Tiesību jomā: "aizmirstiet par loģiku", nav nekādas īpašas Tiesību loģikas – juristi nevis spriež deduktīvi un objektīvi, bet gan domā, argumentē un pieņem lēmumus *psiholoģiski*.⁴³⁸ Tendence koncentrēties uz rakstītiem likumiem kā Tiesību avotu veicina tādu likuma sastingumu, ka likumu vairs nevar attīstīt bez likumdevēja līdzdalības. Vajadzētu godīgi atzīt, ka neatkarīgi no tā, vai tas mums patīk vai nē, galvenā tiesas procesa taisnīguma garantija ir pašā *tiesneša personība*. Likumdošana nav atcēlusi vienkāršo patiesību, ka tiesas funkcija neaprobežojas tikai ar rakstīto likumu pantu pārzināšanu. Tiesneša personībai un viņa pārliecībai ir nozīme jebkuras likuma normas piemērošanā. Iepretī tehniskai pieejai - tīri juridisku paņēmieni un dedukcijas izmantošanu, Ērlihs uzsver tiesnešu rīcības brīvību un optimālā risinājuma meklējumus no politiskā un juridiskā viedokļa.⁴³⁹ Izspriežot lietu, tiesnesim ir jāņem vērā sociālās intereses, ekonomiskās vajadzības, politiskie, ētiskie un kultūras faktori; turklāt, jāņem vērā ne tikai pašreizējo situāciju, bet arī nākamo paaudžu intereses.⁴⁴⁰ Tomēr, tiesnešu Tiesībām ir jābūt saskaņotām

⁴³⁸ Ehrlich, E. (1913). [Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick: Transaction Books reprint, 2002. p. 340.]

⁴³⁹ Ehrlich, E. (1903). Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. Leipzig: Hirschfeld. 40 s.

⁴⁴⁰ Ehrlich, E. (1913). [Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick: Transaction Books reprint, 2002. p. 207.]

ar piemērojamo likumu un Tiesību zinātnes principiem - tiesa var nodarboties ar Tiesību tālākveidošanu *pašreizējās tiesiskās kārtības ietvaros*, bet tiesai nav Tiesību šos ietvarus *graut vai aizstāt ar citiem*.⁴⁴¹

Laikmetā, kad **Fransua Ženī** (François Géný, 1861–1959) gatavoja publicēšanai darbu "Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif: essai critique" (1899)⁴⁴² valdība uzskats, ka likumdevējs likuma izstrādes brīdī var nodrošināt, lai likumā būtu ņemtas vērā *visas pašreizējās un nākotnes sociālās vajadzības*. Ženī ieskatā, šis pieņēmums ir fikcija - patiesībā likumdevējs domā tikai par dažām vajadzībām, kas izpaužas normu izstrādes brīdī. Oficiālie Tiesību avoti, kurus var izmantot arī Tiesību normu interpretācijā: (1) rakstītais likums - valsts varas akts, kura īstenošanu nodrošina valsts piespiešana. Ženī noraida ideju uztvert likumu kā vienīgu Tiesību avotu, jo likums *nespēj aptvert* visu esošo sociālās pasaules sarežģītību, esošo dzīves formu realitāti un mainīgumu. Tiesību aktu izstrāde ir nozīmīga, bet neizturīga pretenzija aptvert visas Tiesības, jo rakstītais likums neatbild uz visiem juridiskās prakses jautājumiem. Ideja par Tiesību pilnīgu skaidrību un stabilitāti nav realizējama: likumdevējs, pieņemot Tiesību aktus, galvenokārt ņem vērā konkrētā vēsturiskā brīža vajadzības, bet to, kas radās vēlāk, likumdevējs parasti nevar paredzēt; (2) paraža (*coutume*) - ierasts uzvedības modelis, kas ilgstošā laika posmā ir izveidojies sociālajā grupā un izsaka saturiski noteiktu tiesisku izjūtu. Paražas veido divi elementi: materiālais elements (*usage*) un psiholoģiskais elements (*opinio necessitates*). Ženī ļauj paražai papildināt likumu - gadījumos, kad paraža nav pretrunā ar rakstīto likumu, šis avots ir jāatbalsta visos iespējamajos veidos. (3) tiesneša personiskā aktivitāte - gadījumos, ja nav oficiālu Tiesību avotu, ja likums nenosaka skaidru normu.

Sistēma, kad tiesneši, konstatējot robu likumā vai Tiesību sistēmā, vērštos pie likumdevēja, nevarētu normāli darboties – tā būtu pārāk sarežģīta, pārāk lēna un finansiāli neizdevīga. Tiesai, ja tā ir konstatējusi robu, ir jāmeklē Tiesību mērķis un, pamatojoties uz šo mērķi, jāizspriež lieta, jāpieņem nolēmums. Ženī ieskatā, šādas spriešanas metodoloģiju nevar izveidot baltoties uz kādu vienīgu *metaprincipu* – brīvību vai taisnīgumu, tomēr Tiesību *gala mērķis* ir taisnīgums kā dalībnieku vienlīdzība un kopējais labums - labums pēc iespējas lielākam cilvēku skaitam.

Četru sējumu darbā "Science et technique en droit privé positif" (1913/1924) Ženī apraksta jaunu interpretācijas metodi – brīvu zinātnisku pētījumu (*libre recherche scientifique*): izskatot lietu, tiesnesim ir jājūtas saistītam ar rakstīto likumu normām, ciktāl

⁴⁴¹ Ehrlich, E. (1913). [Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick: Transaction Books reprint, 2002. p. 180-340.]

⁴⁴² Géný, F. (1899). Méthode d'interprétation et source en droit privé positif. Paris. 606 p.

likumu teksts ir skaidrs. Citos gadījumos tiesnesim ir pienākums, ņemot vērā lietas sociālus un ekonomiskus apsvērumus, rast *taisnīgāku* jautājuma risinājumu. Šo nolēmumu, kas balstīts uz zinātniskiem pētījumiem, Ženī uztver kā "brīvu", jo neviena ārēja vara neliek tiesnesim izlemt, kā viņš rīkosies. Savukārt, zinātniskumu nodrošina tas, ka tiesnesis balstās vienīgi uz objektīviem elementiem.⁴⁴³ Ženī aicina meklēt Tiesības brīvi un objektīvi, no juridiskās analīzes jomas neizslēdzot ētiskus, psiholoģiskus, ekonomiskus, politiskus un sociālus motīvus.

Publicējot darbu "Der Kampf um die Rechtswissenschaft" (1906) **Hermanis Kantorovičs** (Hermann Ulrich Kantorowicz, 1877-1940) izmanto pseidonīmu (Gnaeus Flavius)⁴⁴⁴ - lielā mērā tas ir saistīts ar darba asu saturu, kas sludina kustību par brīvām Tiesībām ("freirechtliche Bewegung"). Kantorovičs apšaubā savā laikmetā valdošo uzskatu, ka tiesnesis ir tikai likuma kalps, ka pozitīvās Tiesības nesatur robus, ka visiem tiesas nolēmumiem ir jābalstās vienīgi uz likumu, ka tiesas nolēmumiem ir jābūt iepriekš paredzamiem un "nošķirti" no tiesneša personības.

Turpretī, Kantorovičs, uzskata, ka tiesnesis nav tikai "domāšanas mašīna", kas varētu deduktīvi, ar absolūtu precizitāti, izsecināt atbildi, kuru it kā jau ir "iepriekšnoteicis" likumdevējs. Vēlme ticēt, ka likums ir izsmeļošs un svēts, atgādina tēzi par Bībeles *aprioro* pilnīgumu - ja teologi no svēto tekstu priekšrakstiem mēģina izsecināt atbildes uz visiem eksistences jautājumiem, tad juristi, izmantojot paplašinošu vai sašaurinošu likuma interpretāciju, mēģina jebkādā veidā, pat visfiktīvākā veidā, *vēlamo* nolēmumu *piesaistīt* likuma burtam vai likuma gribai. Kantoroviča ieskatā, pozitīvajām Tiesībām ir jāatsakās no pretenzijām, ka tajās ir sniegta atbilde uz jebkuru reālo vai hipotētisko jautājumu, ir jāatsakās no mēģinājumiem "atvērt visas slēdzēnes ar dažām pieejamajām atslēgām".

Vēlme pēc iespējas precīzāk ievērot likuma burtu var tikt akceptēta tikai tad, ja likums ir pieņemts relatīvi nesen - jo vairāk mainās sociālie apstākļi, jo vairāk zinātnieki un tiesneši var atkāpties no likuma burta un jo brīvāk var radīt jaunas Tiesības. Sociālā realitāte ir jāpēta tiesisko mērķu perspektīvā – neskarot normu saturu, bet Tiesību mērķus aplūkojot caur vērtību prizmu. No vienas puses, tiesnesim ir jāievēro skaidri izteiktais likuma burts, bet, no otras puses, tiesnesim ir Tiesības un pat pienākums no tā atkāpties, ja likuma burts nedod precīzu problēmas risinājumu, kā arī tad, ja tiesnesim ir acīmredzams, ka likumdevējs,

---

⁴⁴³ Geny, F. (1913). Science et technique en droit privé positif. 1. Position actuelle du problème du droit positif et éléments de sa solution. Paris. 212 p. Geny, F. (1915). Science et technique en droit privé positif. 2. Élaboration scientifique du droit positif. Paris. 422 p. Geny, F. (1921). Science et technique en droit privé positif. 3. Élaboration technique du droit positif. Paris. 522 p. Geny, F. (1924). Science et technique en droit privé positif. 4. Rapports entre l'élaboration scientifique et l'élaboration technique du droit positif. Paris. 265 p.

⁴⁴⁴ Kantorowicz, H. (1906). Der Kampf um die Rechtswissenschaft. Heidelberg: Winter. 50 s.

atrodoties tiesneša vietā nolēmuma tapšanas laikā, grozītu likuma burtu. Šādos gadījumos tiesnesis ir pilnvarots pieņemt nolēmumu tā, it kā viņš pats būtu likumdevējs.⁴⁴⁵

Pozitīvajās Tiesībās ir robi, kuri jāaizpilda, izskatot konkrētu strīdu. Robu aizpildīšanu (Tiesību normu jaunradi) vienmēr ir veikuši, veic un veiks tiesneši, - *brīvu* meklējumu ceļā. Brīvā meklēšana kā metode šajā ziņā tiek dēvēta par "brīvām Tiesībām", bet šī pieeja nevar tikt īstenota, ignorējot Tiesību politiku. Kā piemēru Kantorovičs min analogiju - analogija likuma robu aizpildīšanai, kas no pirmā acu uzmetiena ir tīri mehāniska darbība, kurai nav nepieciešama tiesnešu veiktā Tiesību politikas apsvēršana, faktiski nav iespējama neizvēloties normu, kas varētu kļūt par analogijas avotu, un nenosakot tiesisko parādību līdzību. Abiem šiem apsvērumiem nav nekāda sakara ar loģiku, šim procesam ir radošs, "brīvs" raksturs. Likuma paplašinošā vai sašaurinošā interpretācija arī ir nevis vingrinājums loģikā, bet gan centieni sasniegt *vēlamos* rezultātus. Attiecīgi, tiesnesim, interpretējot likumu, jāvadās no politiski-tiesiskiem apsvērumiem. Patiesais tiesiskās analīzes dzinējspēks ir vēlme sasniegt konkrētus sociālos mērķus⁴⁴⁶ un aizsargāt noteiktās intereses, ko aizplīvuro fikcija par mehānistisku loģisku dedukciju no iepriekš paredzētiem noteikumiem. Lai termins "brīvas Tiesības" nevedinātu uz maldinošu domu, ka tiesneši var *brīvi ignorēt* likumu, Kantorovičs, publicējot darba "Der Kampf um die Rechtswissenschaft" tulkojumu itāļu valodā, izskaidro savu nostāju, norādot, ka tiesneši var radīt Tiesības *praeter legem*, bet nekad *contra legem* (pretēji likumam). Attiecībā uz diviem svarīgākiem pretargumentiem (tiesnešu patvaļas problēma un tiesnešu subjektivitātes problēma), Kantorovičs norāda: (1) šī brīvība reāli pastāv neatkarīgi no tās atzīšanas vai neatzīšanas; (2) tiesnešu iespējamo patvaļu ierobežo tiesu varas koleģialitāte un vairāku tiesas instanču esamība; (3) visam, ko veido cilvēks, ir "personības nospiedums" jeb subjektivitāte; (4) šis subjektīvisms ir pastāvējis vienmēr, bet latentā formā.

Kantorovičs uzsver, ka "brīvas Tiesības" "atrodas virs" valsts formālajām Tiesībām, tomēr arī brīvajām Tiesībām ir robeža: Tiesības ir Tiesības tikai tad, kad aiz tām stāv vara, griba un atzīšana. Tiesību normu no citām normām atšķir "justicibilitātes" pazīme - tikai Tiesību normas dod iespēju pieņemt lēmumu. Vienlaikus, jāņem vērā, ka "justicibilitāte" ir tikai lēmuma *iespēja*, bet ne pats reāls nolēmums. Risinot jautājumu par Tiesību normu avotu meklēšanu Brīvajām Tiesībām, vienā no saviem pēdējiem darbiem "The Definition of Law" [1958, pēcnāves publikācija]⁴⁴⁷ Kantorovičs balstās uz plašu etnoloģisko materiālu. Atšķirībā no Ženī, Kantorovičs iestājas par objektīvi teleoloģisku likumu interpretāciju, ņemot vērā aktuālu izpratni par likumdošanas regulējuma optimālajiem mērķiem.

⁴⁴⁵ Kantorowicz, H. (1906). Der Kampf um die Rechtswissenschaft. Heidelberg: Winter. 50 s.

⁴⁴⁶ Kantorowicz, H. (1911). Rechtswissenschaft und Soziologie. Tübingen: Mohr. 35 s.

⁴⁴⁷ Kantorowicz, H. [1958]. The Definition of Law. Cambridge: Univ. Press. 112 p.

Ernst Štampe (Ernst Stampe, 1856-1941) aicina atklāti atzīt faktu, ka gadījumos, kad tiesnesis aizpilda robu - tiesnesis rada likumu; turklāt, tiesa var "atklāti mainīt" likumu vienīgi tad, kad likuma saturs pārkāpj *tik svarīgas* vispārējās intereses, ka tiesnesis nevar nerīkoties.⁴⁴⁸ Minētās idejas atbalsta arī **Ernsts Fukss** (Ernst Fuchs 1859-1929), kurš velta "brīvo Tiesību" problemātikai vairāk nekā simts darbus. Piemēram, darbā "Schreibjustiz und Richterkönigtum" (1907)⁴⁴⁹ Fukss noraida tīri filoloģisku un tīri dialektisku pieeju tiesas spriešanas procesā, uzskatot ka tiesneši, īstenībā, vispirms izspriež lietu, sabalansējot reālās intereses, un tikai pēc tam meklē formāli-dogmatisko attaisnojumu savam nolēmumam. Interesu harmonizācija ir tiesneša subjektivitātes izpausme, tāpēc visi mēģinājumi aizstāt tiesneša individualitāti ar izsmeļošiem priekšrakstiem, ar "noteiktības fantomu" nozīmē padarīt tiesvedību par mehānisko "mašīnu", kas nav adaptēta darba reālajos apstākļos. Arī vienā no pēdējiem darbiem "Was will die Freirechtsschule?" (1929) Fukss, meklējot atbildi uz galveno jautājumu - cik lielā mērā tiesnešiem ir saistošs likums, uzsver, ka likumi ir jāinterpretē ņemot vērā teleoloģiskus, politiskus, sociālus, psiholoģiskus, ekonomiskus un daudzus citus apsvērumus.⁴⁵⁰

Johans Georgs Gmelins (Johann Georg Gmelin, 1861-1911) uzskata, ka tiesu vara nevar akceptēt nedz "mirušas zināšanas", nedz burtu un aizspriedumu kultu: lai pamatoti izspriestu lietu, ir jāņem vērā faktiskā dzīve un tās apstākļi. Gmelins norāda, ka ar formālās loģikas palīdzību var garantēt tikai pamatojuma *formālu* pareizību, nevis nolēmuma *būtību* vai racionalitāti. Ar vienu un no pašu konceptuālu argumentu bieži vien ir iespējams pamatot pretējas nostājas - tāpēc svarīgi, lai juridiskā risinājuma meklējumos prioritāte būtu nevis formālai loģikai, bet gan politiskai, juridiskai, instrumentālai loģikai. Tiesnešiem būtu jāvadās no *socioloģijas* un dažādu interešu novērtēšanas un līdzsvarošanas, lai atrastu optimālāko un taisnīgāko risinājumu. Tieši socioloģiskā metode sargā tiesu no spekulācijām abstrakto dedukciju jomā un padara tiesu par juridiskās evolūcijas dzinēju.⁴⁵¹ **Makss Rumpfs** (Max Theodor Rumpf, 1878-1953) uzsver, ka likumdošanas loma jau ilgu laiku ir pārspīlēta, bet tiesas loma tiesību tālākveidošanā, pretēji realitātei, ir novērtēta par zemu. Jebkura tiesas nolēmuma tapšanā ir jāņem vērā dažādi faktori, bet vissvarīgākais faktors ir vērtību novērtējums. Vēlme ievērot likumdevēja gribu un kaitēt tiesu brīvībai, nav adekvāta, jo realitātē "likumdevēja vienotā griba" neeksistē - likums vienmēr ir kompromiss, kas saskaņo

---

⁴⁴⁸ Stampe, E. (1907). Unsere Rechts- und Begriffsbildung. Greifswald: Verlag von Julius Abel, Kgl. Univ.-Buchdruckerei. 89 s.

⁴⁴⁹ Fuchs, E. (1907). Schreibjustiz und Richterkönigtum. Leipzig: Teutonia-Verl. 115 s.

⁴⁵⁰ Fuchs, E. (1929). Was will die Freirechtsschule? Rudolstadt: Greifenverl. 62 s.

⁴⁵¹ Gmelin, J. G. (1910). Quousque? Beiträge zur soziologischen Rechtsfindung. Hannover: Helwing. 83 s.

dažādas, bieži vien tieši pretējas intereses.⁴⁵² Likuma normas rada nevis viens ētiski un loģiski ideāls likumdevējs, bet gan neskaitāmi cilvēki.

3.3. SOLIDĀRISMA KONCEPCIJA

Emīls Dirkems (*David Émile Durkheim*, 1858-1917) uzsver, ka viss cilvēciskais nāk no sabiedrības, bet sabiedrības pastāvēšanas priekšnosacījums ir *ciešas solidaritātes saites* starp indivīdiem un kolektīvās apziņas elementi. Solidaritāte *per se* rodas kā savstarpēju vajadzību produkts. Lai parādītu realitāti, kas izteikta objektīvu sociālo attiecību veidā, Dirkems piedāvā pievērsties reālismam un atbrīvot sociālās zinātnes no metafiziskām abstrakcijām. Sociālo pētījumu pamatā ir jābūt sociāliem faktiem - parādībām, kas eksistē pašas par sevi, neatkarīgi no indivīdu rīcības. Šīm parādībām ir piespiedu efekts, jo tās var uzlikt indivīdam *ārēju ierobežojumu*. Lai attiecīgie sociālie fakti varētu kontrolēt personisko uzvedību, tie ir "apveltīti" ar piespiedu varu⁴⁵³ - formālo piespiedu varu (tiesiskais regulējums) vai neformālo piespiedu varu (ģimenes normas, reliģija u.c.).⁴⁵⁴ Par objektīviem sociāliem faktiem Dirkems uzskata gan kultūru, gan brīvību, gan mīlestību, gan pašnāvību. Savas koncepcijas ietvaros, Dirkems ievieš jaunus terminus: sabiedrības apjoms (sabiedrības locekļu skaitliskais kopums); materiālais blīvums (cilvēku skaits, kas apdzīvo konkrētu teritoriju); *morālais blīvums* (saišu, komunikācijas intensitāte starp indivīdiem).

Arhaiskā sabiedrībā ir valdījusi *mehāniskā solidaritāte*, kuru determinēja cilts locekļu līdzība psiholoģiskajā ziņā, personību vienādība, "aizstājamība". Šeit valdīja *kolektīvie priekšstati* (ticējumi, ieradumi, normas, tradīcijas un jūtas, ko radījusi pati sabiedrība vēsturiskās attīstības gaitā. Minētie priekšstati bija kopīgi *visiem* sabiedrības locekļiem. Attiecībā uz indivīdiem, šie kolektīvie priekšstati bija piespiedoši un pavēloši, regulēja dzīvi un sociālo uzvedību. Sabiedrībā valdošie imperatīvi un aizliegumi veidoja *kopīgi pārdzīvojamās* jūtas, tāpēc uzvedības priekšrakstu pārkāpšana, kas aizskar sabiedrības jūtas, prasīja sankciju piemērošanu pret pārkāpēju. Soda sankciju mērķis ir bijis apmierināt un gandarīt aizskartās kolektīvās jūtas. Pieļaujams un taisnīgs arhaiskā sabiedrībā bija tikai tas, kas atbilda kolektīvajiem priekšstatiem.

---

⁴⁵² Rumpf, M. (1906). *Gesetz und Richter / Versuch einer Methodik der Rechtsanwendung*. Berlin: Liebmann. 199 s.

⁴⁵³ Durkheim, E. (1892). *Montesquieu's Contribution to the Rise of Social Science*. Montesquieu and Rousseau. *Forerunners of Sociology*. trans. Ralph Manheim [1960], p. 9.

⁴⁵⁴ Durkheim, E. (1892). *Montesquieu's Contribution to the Rise of Social Science*. Montesquieu and Rousseau. *Forerunners of Sociology*. trans. Ralph Manheim [1960], p. 9.

Dirkema ieskatā, demogrāfiskais faktors (cilvēku skaitliskais pieaugums) palielina indivīdu fizisko blīvumu un pastiprina morālo blīvumu, t.i., intensificē kontaktus. No vienas puses, attīstoties sabiedrībai (veicamā darba daudzveidība, tirdzniecība, konkurence) pieaug savstarpējo sakaru skaits, pieaug morālais blīvums, kā rezultātā rodas cīņa par eksistenci. No otrās puses, risinot šo problēmu, sabiedrība diferencējas – darba dalīšana un funkciju noteikšana kļūst arvien sarežģītākas. Radusies specializācija veicina cilvēku kooperāciju, katrs indivīds dod ieguldījumu sabiedrības dzīvē - rodas organiskā solidaritāte. Tādā veidā morālais blīvums, veicinot sakarus, nostiprina sociālās saites un rada *organisko solidaritāti*.

Virzība no mehāniskās uz organisko solidaritāti ir evolūcijas rezultāts.⁴⁵⁵ Viens no kritērijiem, kas atšķir "mehāniskās" un "organiskās" sabiedrības, ir *Tiesību funkcija*. Ja mehāniskajā sabiedrībā soda pamataspekts ir kopienas saliedētības saglabāšana, tad organiskajā sabiedrībā Tiesības vairāk ir vērstas uz indivīdiem, nevis uz sabiedrību, vairāk akcentē nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu. Laika gaitā palielinās valsts, likumu un indivīda nozīme, turpretī, reliģijas un morāles loma mazinās. Uzmanības centrā ir indivīds, nevis sabiedrība - tieši indivīds un kopīgās vērtības, nevis reliģija uztur sabiedrības integritāti. Organiskās solidaritātes rezultāts ir arī individuālās apziņas attīstība - cilvēka uzvedība kļūst brīvāka, veidojas *individuāli atšķirīgas* intereses, vēlmes un mērķi. Tomēr, ja "mehāniskās" solidaritātes apstākļos cilvēki ir pašpietiekami un integrācijas līmenis ir nenozīmīgs, tad "organiskās" solidaritātes apstākļos cilvēki, veicot specializētākus uzdevumus, ir daudz integrētāki, arvien vairāk paļaujas viens uz otru.

Ja mehāniskās solidaritātes pamatā ir asinsradniecība, indivīdu vāja attīstība un viņu veicamo funkciju *līdzība*, kas veicināja kopības izjūtu un kolektīvismu, tad organiskās solidaritātes pamatā ir "atomizētu" indivīdu savstarpēja kooperācija, savstarpēja atkarība. Dirkems vērš uzmanību, ka arhaiskā un mūsdienu sabiedrībā atšķiras arī sociāls kontroles formas - ja mehāniskās solidaritātes gadījumā galvenais uzsvars ir likts uz represīvajām Tiesībām (krimināltiesībām), tad organiskās solidaritātes gadījumā smaguma centrs ir pārcelts uz *aizsargājamo* Tiesībām, restitutīvām Tiesībām.

Leons Digī (*Léon Duguit*, 1859-1928) uzskata, ka tiesiskās kārtības un valsts organizācijas pamats ir *solidaritātes princips* – "rīkojies solidāri". Sabiedrības eksistence ir iespējama tikai solidaritātes gaisotnē, kas vieno indivīdus - neviens nedrīkst pārkāpt solidaritātes principu. Solidaritātes princips pats par sevi ir nemainīgs, tomēr principa *saturs* mainās līdz ar izmaiņām sabiedriskajā dzīvē. Digī norāda uz diviem solidaritātes veidiem: (1) solidaritāte, kas izriet no cilvēku interešu sakritības un (2) solidaritāte, kas izriet no darba

---

⁴⁵⁵ Durkheim, E. [2007]. [Emile Durkheim, Foundations of the Classic Sociological Theory, in Scott Appelrouth. Laura Desfor Edles. Classical and contemporary sociological theory: Pine Forge Press. 2007. pp. 100—102.]

dalīšanas. Šīs koncepcijas izpratnē, jebkuras saites, kas vieno cilvēkus sabiedrībā, ir *sociālās solidaritātes saites* - šo sociālo saišu pamatā ir darba dalīšana. Attīstoties darba dalīšanai, cilvēki kļūst vairāk atkarīgi viens no otra un tāpēc solidaritātei vajadzētu stiprināties. Balstoties uz solidaritātes ideju, sabiedrībā *spontāni veidojas* dažādas sociālās normas, arī Tiesību normas.

Protī, sociālā norma aptver ekonomiskās normas, morāles normas un Tiesību normas: ekonomiskās normas regulē darbības, kas saistītas ar ražošanu, apmaiņu, patēriņu; morāles normas regulē cilvēku ārējo izturēšanos sabiedrībā atbilstoši tikumības prasībām; Tiesību norma ir augstākais solis, sociālās normas augšējais "slānis" un, atšķirībā no citām sociālajām normām, *tai nav sava satura*. Tiesību normas Digī iedala normatīvajās un konstruktīvajās: normatīvajās Tiesību normas ir Tiesību normas šī vārda tiešā nozīmē – universālas sociālās normas konkretizācija jeb priekšraksts, kas paredz noteiktu darbību vai atturēšanos no darbības. Gadījumā, ja indivīds nesaskaņos savu uzvedību ar šo noteikumu, sociālā grupa attiecīgi reaģēs un var tikt izveidotas konstruktīvas normas, lai nodrošinātu priekšraksta izpildi. Šajā ziņā, konstruktīvajās normas ir veidotas apzināti un norāda uz valsts esamību.

Indivīdi atzīst sociālās solidaritātes faktu un rada *sociālā taisnīguma* normu: "nedariet neko tādu, kas pārkāpj sociālo taisnīgumu, un dariet visu iespējamo, lai to īstenotu un palielinātu". Attiecīgi, visu objektīvo likumu pamatā ir solidaritātes sociālā norma, bet Tiesību norma ir *sociālās* normas "augšējais slānis". Tiesības ir tas, kas dzimst sabiedrībā, nevis valstī; Tiesības nav radījusi valsts - Tiesības izriet no sociālās solidaritātes un tāpēc stāv pāri valstij. Tiesību normas pastāv arī bez valsts "klātesamības" - valsts tikai *atklāj* un formulē likumos normas, kas spontāni attīstās sabiedrībā. Tiesību normas stāv pāri likumdevējam - ja likumdevējs izziņos noteikumus, kas ir pretrunā ar solidaritāti, tad tie netiks ievēroti, tie netiks iekļauti sociālo normu lokā: "Nav noliedzams, ka likums, kas nonāk acīmredzamā un absolūtā pretrunā ar sociālās solidaritātes elementiem, it kā neeksistē. Apspriet, vai šāds likums pastāv *"stricto jure"*, būtu tukša asprātība - sociāli šāds likums vairs nepastāv."⁴⁵⁶

Turklāt, pastāv tikai objektīvās tiesības - Tiesību normas, kas *nedod* subjektīvās tiesības nevienam indivīdam vai kolektīvam, jo *indivīds ir nevis mērķis, bet līdzeklis* sociālajai konstruēšanai. Šādu attieksmi pret subjektīvajām Tiesībām, Digī saista ar pieņēmumu, ka pretēja pieeja veicinātu sabiedrības locekļu nošķirtību, individualizēšanos. Tāpēc subjektīvās tiesības tiek aizstātas ar *sociālo funkciju*: "Indivīdam nav nekādu Tiesību, viņam ir tikai sociālie pienākumi". Lai sabiedrība saglabātos un izdzīvotu, ir nepieciešama nevis brīvu privātīpašnieku konkurence, bet gan viņu "sociālā integrācija". Subjektīvo Tiesību nav nedz strādniekiem, nedz arī kapitālam – visiem ir sociālās funkcijas, kas veicina "svēto solidaritāti"

⁴⁵⁶ Duguit, L. (1921/1925). Traite de droit constitutionnel. Vols. 1-5. Paris.

un nodrošina "laimīgu harmoniju". Piemēram, privātīpašuma koncepts tiek uzskatīts nevis par indivīda subjektīvajām Tiesībām, bet par viņa pienākumu "brīvi, pilnībā un perfekti veikt *īpašnieka* sociālo funkciju".⁴⁵⁷

Cilvēks ir sociālais elements, kam piemīt solidaritātes un savstarpējās atkarības *instinkts*. Līdz ar to, ir jāievēro noteikti uzvedības priekšraksti, kas nepieciešami dzīvei sabiedrībā, bet Tiesību normas jāizstrādā saskaņā ar noteikumiem, kas ir uzlikti *dabiski un vienādi visiem*. Tomēr, risinot vienlīdzības jautājumu, Digī uzsver, ka cilvēki ir atšķirīgi un nevienlīdzīgi, viņi ieņem atšķirīgus amatus sabiedrībā un, attiecīgi, viņiem ir jābūt atšķirīgam, nevis vienādam juridiskajam statusam. Cilvēks ir kā atsevišķas šūna, kas veido dzīvu organismu, un to nevar vienkārši izolēt. Šūnu darbā rodas dabiskais likums, kas paredz, ka katram no tiem ir jādarbojas savā darbības jomā, lai nodrošinātu ķermeņa dzīvotspēju. Tāpat tas attiecas uz cilvēku, uz atsevišķu cilvēku - sociālā organisma daļu.⁴⁵⁸

Lai arī Tiesības nav valsts politikas instruments, valsts pastāvēšanu nosaka darba dalīšana un nepieciešamība *formulēt* Tiesības, kas pauž kopīgas intereses. Enerģisku indivīdu vēlmēs izmantot savu enerģiju sociālo normu aizsardzībai un nepieciešamība organizēt sabiedrības reakciju normu pārkāpšanas gadījumā, nosaka, ka ir tie, kuri pakļaujas un tie, kuri organizē pakļaušanos. Pastāvošo plaisu starp deklarēto tiesisko vienlīdzību un faktisko cilvēku nevienlīdzību (amatu ziņā) var pārvarēt, izmantojot apvienības, asociācijas, kas ļauj indivīdiem iekļauties sabiedrībā, un viņi patiešām var aizsargāt savas Tiesības. Sociālās harmonijas stāvokli var panākt ar kompromisiem - nolīgumiem, kas balstīti uz savstarpējo piekāpšanos, ka arī ar valsts darbībām - likumiem par vispārējo izglītību, veselības aprūpi, sociālo drošību, darba aizsardzību u.c.

Digī konstruē nākotnes, ideālās valsts projektu - politisku sistēmu, kur pārvaldībā varētu piedalīties visas sociālās grupas, iesaistot sindikātu pārstāvjus un arodbiedrības uz proporcionālās pārstāvības pamata. Valdība tiktu decentralizēta - centrālajai valdībai būtu vienīgi kontroles un uzraudzības funkcija, savukārt, arodbiedrību, valdības struktūru un sindikātu darbību regulētu likumi un līgumi, kuru pamatā būtu solidaritātes sociālā norma. 20.gadsimtā Digī koncepciju izmantoja vairāki antidemokrātiski režīmi, kuru reālo darbību negatīvie rezultāti ievērojami iedragāja solidaritātes ideju ticamību.

---

⁴⁵⁷ Duguit, L. (1901). L'état le droit objectif et la loi positive. Paris: Fontemoing. 623 p.

⁴⁵⁸ Duguit, L. (1922). Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat conférences faites à l'Ecole des Hautes Etudes Sociales. Paris: Alcan. 160 p.

3.4. DUĀLISTISKĀ KONCEPCIJA

Georgs Jellineks (Georg Jellinek, 1851 - 1911) aicina gan valsts, gan Tiesības pētīt *duālistiski* – socioloģiski un juridiski. Zināmu vietu šajos pētījumos Jellineks piešķir arī trešajam elementam – politikai. Antīkas visaptverošā kategorija "politika" gadsimtu gaitā ir sadalījusies trijos virzienos – sociālā mācība par valsti, valsts Tiesības un politika. Tā kā absolūtus mērķus (arī Tiesību mērķus) var noskaidrot tikai metafizikas kategorijās, tad empīriskā un objektīvi pārliecinošā politikas zinātne nav iespējama. Politika ar savām metodēm būtu jānošķir no sociālās mācības par valsti un mācības par valsts Tiesībām, tomēr, no citas puses, lai iegūtu visaptverošas zināšanas par valsts kārtību kā tādu un par šīs kārtības juridiskajām normām, ir jāpievērš uzmanība arī politikas elementam. Minēto aicinājumu Jellineks pamato ar trīs argumentiem: (1) valsts atrodas pastāvīgā kustībā, dinamikā; (2) visi svarīgākie valsts dzīves procesi, kā tiesiskās kārtības neatņemamā sastāvdaļa ir determinēti arī politiski; (3) jebkurai pabeigtai valsts rīcībai, jebkurām spēkā esošajām Tiesībām ir politiskas sekas; (4) ja nevērtēt to, kas ir politiski iespējams, valsts Tiesības pārvērtīsies par tīri sholastisku disciplīnu, kas ir sveša dzīvībai un reālām zināšanām; (5) *politiski neiespējama* nevar būt nopietnu juridisko pētījumu objekts.

Darbā "Allgemeine Staatslehre" (1900)⁴⁵⁹ Jellineks izvērš savas koncepcijas trīs pamattēzes: (1) Tiesības var būt tikai organizētu cilvēku apvienību produkts. Kā *sociālā* parādība valsts ir cilvēku kopība, cilvēku apvienību un savstarpējo attiecību kopība - šajā dimensijā pētnieku interesē nevis juridiskā, bet *faktiskā* kārtība. Aizstāvēt savas intereses, dažādas sociālās grupas nemitīgi cīnās un patiesais faktiskais stāvoklis sabiedrība ir kompromisa rezultāts. (2) Viss, kas attiecas uz valsts Tiesībām, ir iekļaujams juridiskās dogmatikas sfērā. Savukārt, Tiesības ir tādu normu sistēma, kas nāk no ārējas varas un regulē cilvēku ārējo izturēšanos. Noteikto priekšrakstu izpildi garantē ārēji līdzekļi. Tiesību izziņā valda loģika, indukcija un salīdzināšana - Tiesību normu dogmatisko saturu var izpētīt vienīgi ar atvasinājumiem no juridiskajām parādībām. Šo Tiesību dogmatiku nevar aizstāt ar cita veida zinātņi, Tomēr vienpusējs dogmatisms, kas cenšas aptvert *visu Tiesību fenomenu*, šo mērķi nesasniedz, un juridiski-dogmatiskā metode ir jāpapildina ar citām valsts izpētei vēltītām disciplīnām (piemēram, ar socioloģiju, ekonomiku, politiku). (3) Sociālo un juridisko elementu apvieno politika, kura ir nevis teorētiska, bet gan praktiska zinātne. Politika ir noteikto valsts mērķu sasniegšanas doktrīna, tāpēc tā ļauj analizēt tiesības

---

⁴⁵⁹ Jellinek, G. (1900). Allgemeine Staatslehre. Berlin: Häring. 726 s.

teleoloģiski. Tomēr, jāņem vērā, ka Tiesību normas un politikas normas ievērojami atšķiras: Tiesību normas ir darbojošās, spēkā esošās, to izpildi nodrošina noteiktas *garantijas*. Pozitīvās Tiesības atšķiras no visām citām normām ar to, ka tās kā reāls spēks rada konkrētas darbības, attiecīgi, Tiesības ir zinātne *par esošo*. Turpretī, politiskās normas darbojas tikai ar brīvu atzīšanu; lai šīs normas varētu īstenoties praksē, ir nepieciešama indivīdu pārliecība, kuru veicina indivīda iekšējās vajadzības; politiskās normas nevienam nevar uzlikt piespiedu kārtā. Politiskas normas parasti rada šaubas, jo visiem skaidri noformulētiem politiskiem mērķiem ir vai nu relatīvs, vai nu metafizisks raksturs.

Jellineks uzskata, ka pastāv divi Tiesību rašanās veidi. Pirmkārt, socioloģiskais - *faktiskās attiecības pārvēršas par tiesiskām* to pakāpeniskās atzīšanas procesā sabiedrībā. Otrkārt, juridiskais veids - valsts likumdošanas procesā veidojas normu sistēma, ko ir noteikusi ārēja vara. Arī pati valsts vienlaikus pastāv gan kā sociāla parādība (faktiskā, vēsturiskā esība), gan kā juridiskā parādība (Tiesību normas, kurām jāatrod izpausme šajā reālajā esībā). Tiesību pozitivitāte balstās uz vidējo, tipisko cilvēku pārliecību, ka tas ir darbojošās Tiesības: "Tiesības eksistē tikai mūsu pašos, tas ir cilvēka komunikācijas funkcija"⁴⁶⁰ Tiesības juridiskajā izpratnē ir "personu savstarpējās attiecību normu kopums, ko garantē ārēji līdzekļi".

Jellineks iestājas par tiesisko valsti, kurai ir efektīvs mehānisms indivīda Tiesību un brīvību garantēšanai pret valsts iejaukšanos privātajā sfērā; izvirza idejas par valsts tiesiskās *pašierobežošanas* teoriju: valstij ir saistošas tās Tiesību normas un starptautisko Tiesību normas. Līdzsvara meklēšana starp indivīda brīvību un valsts interesēm nozīmē meklēt tiesiskās formas, kas varētu nodrošināt stabilitāti un neaizskaramību, *noteikt robežu* starp indivīda un valsts interesēm. Prasība pēc valsts varas ierobežošanas pilnībā realizējas konstitucionālajā valstī, kas var garantēt pavalstnieka Tiesības un brīvības - parlamentārisms nodrošina dažādu sociālo grupu mērķtiecīgu vienotību. Jellineks atšķir rakstītu konstitūciju no faktiskās konstitūcijas, kuru "raksta" faktiskais sociālo spēku sadalījums, kas pastāv katrā valstī neatkarīgi no rakstītiem likumiem. Šajā ziņā Tiesības ir kompromiss starp dažādām pretrunīgām interesēm.

Neskatoties uz tēzi, ka Tiesības nav valstī dominējošās gribas produkts un veidojas, gan cilvēka dabas ietekmē, gan arī dzīves un sabiedrības izvirzīto prasību dēļ, Jellineks kritiski vērtē ne tikai juridiskā pozitīvisma koncepciju, bet arī dabisko Tiesību koncepciju un vēsturisko Tiesību koncepciju. Ja saturiski-filozofiskās tiesību izpratnē valsts ir institūcija, kas radusies no Tiesībām un balstās uz juridisko pamatu (piemēram, sabiedrisko līgumu), tad

---

⁴⁶⁰ Jellinek, G. (1878). Die socialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe. Wien: Hölder. 131 s.

Jellineka ieskatā, daudz lielāka uzmanība ir jāpievērš sociālo institūciju mērķu mainīgajam raksturam, jāņem vērā ideja par valsts rakstura *daudzpusību*.

Vēsturisko Tiesību koncepciju Jellineks kritizē par tēzi, ka tauta, atceroties savu pagātņi, var pamodināt novecojušās institūcijas jaunai dzīvei vēsturisko likteņu vienotības dēļ – šo ideju Jellineks uzskata par neskaidru un mistiski miglainu. Mēģinājumi veikt šādu atjaunošanu var būt veiksmīgi tikai tajos gadījumos, ja mūsdienu cilvēku dzīve spēj veiksmīgi absorbēt pagātnes iestādes – tomēr, tas ir nevis attīstība, bet aizmirstā pieņemšana. Pieņemumā par valsts un Tiesību dabisko izcelsmi, neatkarīgi no tā, vai to pamatā ir tautas mistiskai gars vai akla dabas stihija, ir ignorēts fakts, ka neviena institūcija nevar rasties, ja nav cilvēka gribas, kas ir apzināti virzīta uz noteiktu mērķi.

Tiesības ir viens no vissvarīgākajiem valsts aspektiem - valsts nav iespējama bez Tiesībām. No normām, kas iekļautas mācībā par valsti, svarīgākās ir Tiesību normas (tajā skaitā esamības normas un jābūtības normas). Tāpēc jurisprudences nav zinātne par esošiem likumiem, bet normatīvā zinātne. Sociālās mācības par valsti saturs ir faktiskā, vēsturiskā valsts esība, bet mācības par valsts Tiesībām saturs – ir Tiesību normas, kurām jāatrod izpaušme šajā reālajā esībā. Valsts sociālā izpēte ir nepieciešama kā juridiskās izpētes papildinājums, jo valsts arī ir pakļauta sabiedriskās dzīves spēkiem. Jellineka ieskatā, visi formāli-juridiskie priekšstati par valsts visvarenību, kas ir *hipotētiski* pieļaujami, izzūd, tiklīdz no "juridiski iespējamā" pasaules mēs ieejam "sociālās realitātes" pasaulē. Tas, ko ir radījusi apziņa, progresīvās attīstības rezultāta *ievērojami pārsniedz pašas apziņas robežas*, tāpēc nedz valsts, nedz Tiesības nav cilvēka apzinātas darbības produkti,⁴⁶¹ bet pati sabiedrība jau pastāv pirms valsts.

3.5. INTEREŠU JURISPRUDENCES KONCEPCIJA

Interesu jurisprudences koncepcija akcentē vitālo interešu un vērtību primitāti. Koncepcijas pamatlicējs **Filips Heks** (Philipp Heck, 1858-1943) uzskata, ka juristam galvenā uzmanība jāpievērš tiesiskās komunikācijas dalībnieku *patieso interešu* tēmai. Interesu jurisprudencē Tiesības sāk interpretēt kā sabiedrības ekonomiskās dzīves funkciju, uzsverot materiālā taisnīguma nozīmi: Tiesību mērķis ir atrisināt konfliktu, mazināt spriedzi starp

---

⁴⁶¹ Jellinek, G. (1900). Allgemeine Staatslehre. Berlin: Häring. 726 s.

šādām interesēm. Ņemot vērā, ka konfliktus izšķir tiesa, lielu uzmanību savos pētījumos Heks pievērš Tiesību iegūšanas problēmai tiesas spriešanas procesā.⁴⁶² Likumdevēja veiktais interešu novērtējums ir daudz nozīmīgāks un autoritatīvāks nekā tiesnešu personīgais vērtējums. Tiesnešu iecelšana ir paredzēta ne tikai lai nodrošinātu atbilstošu likumu normu piemērošanu, bet arī visu sabiedrības interešu kopsummas aizsardzībai, jo dzīves problēmu bagātība izgaismo *jebkura likuma* nepabeigtību, nepietiekamību un dažkārt pat neatbilstību realitātei. Minēto apsvērumu dēļ, ir nepieciešama konfliktējošo interešu vispārīgā analīze, kas ir saistīta ar juridisko praksi.

Jurisprudences aicinājums ir reaģēt uz dzīves praktiskajām vajadzībām, palīdzēt līdzsvarot pretējās intereses - Tiesību normas ir jāuztver kā *interešu novērtējumu*, kas ir normatīvi nostiprināts un saistošs.⁴⁶³ Jebkurš likums ir interešu produkts un spēku līdzsvara rezultāts. Šīs tēzes transponēšana Tiesību praksē notiek tiesas spriešanas procesā, tāpēc tiesnešiem ir jāpiedāvā instrumenti, kas ļautu saskaņot tiesiskās drošības imperatīvus (ko garantē likuma vispārējā un abstraktā dimensija) ar taisnīgumu.⁴⁶⁴ Tiesnesis nevar darboties kā nedzīva mašīna - viņš ir atbildīgs cilvēks, kuram jāatrod strīda risinājums, izsverot vairākās intereses. Tiesnesim ir jābūt aktīvam un uzmanīgam starpniekam, tomēr, uzmanība būtu jāpievērš arī likumam. Tiesnesis ir pakļauts likumam, tāpēc interešu svēršanas procesā ir jāievēro likumdevēja apsvērumi, bet gadījumā, ja likumā nav skaidras norādes, tiesnesim ir jāievēro *likumdevēja vērtību skala*. Vērtību problēma ir komplicētākā nekā interešu problēma, tāpēc ir likumsakarīgi, ka interešu jurisprudences tālākais attīstības posms ir *Vērtību jurisprudence*.

Savas darbības otrajā posmā,⁴⁶⁵ 19.gadsimta 50.gadu vidū, interešu jurisprudences virzienam pievēršas arī **Rūdolfs Jērings** (Rudolf von Jhering, 1818 – 1892), kurš ir noraidījis gan vēsturisko Tiesību koncepciju (jo secinājis, ka tēze par Tiesību attīstību kā *spontānu* procesu ir aplama), gan arī jēdzienu jurisprudenci (jo secinājis, ka nevis dzīve ir domāta jēdzieniem, bet jēdzieni ir domāti dzīvei). No 1865.gada Jēringa tiesisko domu būtiski ietekmē Būlovs - tomēr, pamatjautājumos, viņu viedokļi ir atšķirīgi. Tiesību socioloģiskās izpratnes ietvaros, valsts un Tiesības Jērings analizē ciešā sasaistē ar citām sociālajām institūcijām un attiecībām. Valsts un Tiesības Jērings traktē kā *sociālās attīstības rezultātu*. Tiesiskās parādības ir līdzeklis praktisku mērķu sasniegšanai ("Mērķis ir visu Tiesību radītājs"⁴⁶⁶): patiess Tiesību cildenums ir meklējams to funkcijās, to praktiskajā noderīgumā -

⁴⁶² Heck, P. (1912). Das Problem der Rechtsgewinnung. Tübingen: Mohr. 52 s.

⁴⁶³ Heck, P. (1914). Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz. Tübingen: Mohr. 319 s.

⁴⁶⁴ Heck, P. (1932). Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz. Tübingen: Mohr. 228 s.

⁴⁶⁵ Jēringa pirmais darbības posms – Vēsturiska Tiesību koncepcija.

⁴⁶⁶ Jhering, R. (1893). Der Zweck im Recht. 3 Aufl. Leipzig, 1893. Bd. I. s. X.

Tiesības pastāv sabiedrības labā. Tiesību saturs ir nevis griba, bet interese, tāpēc Tiesību izziņāšanas metodoloģijai ir jābalstās uz *faktu* aprakstu, klasifikāciju un analīzi. Turpretī, loģikas loma juristu darbā ir mazāk svarīga, jo "jurisprudence nav matemātika". Jēringa uzmanība ir koncertēta nevis uz Tiesību loģiku vai Tiesību psiholoģiskajiem aspektiem, bet gan uz to pragmatiskajiem, utilitārajiem, socioloģiskajiem momentiem.

Konceptuālajā darbā "Der Zweck im Recht" (1877-1883)⁴⁶⁷ Jērings uzsver, ka cilvēka rīcība ir saistīta ar mērķu sasniegšanu. Bentema garā Jērings attīsta ideju par baudu un sāpēm, kas ir svarīgākie cilvēka darbības motivatori. Respektīvi, daba vēlas cilvēces esamību, bet, lai īstenotu šo dabas mērķi, ir nepieciešams, lai cilvēks dzīvotu pats un turpinātu savu dzīvi pēcnācējos, citādi pasaule izmirtu otrajā paaudzē. Dabai nav citu iespēju, kā padarīt cilvēkus piemērotus savam mērķim, kā vien pievērsties paša cilvēka *interesēm*. Šo uzdevumu daba paveic, piedāvājot cilvēkam prieku un draudot ar sodu (ja neviens no šiem motivatoriem neiedarbosies, daba ir bezspēcīga). Ar baudu un sāpēm daba spēj mūs virzīt pa ceļiem, kas mums jāiet, ar šiem diviem paņēmieniem daba apvieno cilvēku intereses savos nolūkos. Attiecīgi, pati daba ir parādījusi cilvēkam pareizo ceļu: *saistīt savu mērķi ar otra cilvēka interesēm*; šis princips darbojas visu cilvēka dzīvi - valstī, sabiedrībā, tirdzniecībā un dzimumaktā. Sasniedzot individuālus mērķus, kuru realizēšanai ir nepieciešams sadarboties ar citām personām, individuālā rīcība pastarpināti kļūst noderīga arī vispārējam mērķim. Tas pats attiecas uz grupas mērķiem – organizētiem mērķiem un neorganizētiem mērķiem (kuri ir pilnībā atkarīgi no indivīdu brīvajiem centieniem).

Norādot uz piemēriem no dzīvnieku pasaules (labi apmācīts suns nedzers, ja viņa saimnieks to aizliedz – jo baidās no sitiena; dzīvnieks baro un aizsargā savus mazuļus, dažreiz pat riskējot ar savu dzīvību – tāpat, dzīvnieks darbojas ne tikai savā labā, bet arī citu labā), Jērings pakāpeniski nonāk pie *piespiešanas sociālās būtības*. Atzīmējot, ka soda draudi ir neaizstājams, bet nepietiekams risinājums (jo citādi visi noziegumi būtu preventīvi novērsti, Jērings meklē atbildi uz jautājumu, kas cilvēku attur no netaisnības, gadījumos, kad viņa atmaskošana nav iespējama. Šo meklējumu rezultātā ir izvirzīta tēze, ka divas egoistiskās sviras (bauda un sāpes), kuras sabiedrība izmanto, lai padarītu indivīdu izmantojamu tās mērķiem, nav vienīgās - papildus tam, ir *morāle*.

Jērings uzskata, ka Tiesību subjekts ir nevis tas, kura griba pārvalda objektus, bet gan tas, kura *interesēm* kalpo objekti. Formālajā aspektā Tiesības ir noteikumu kopums, ko nodrošina valsts, vispārēji saistošu uzvedības normu summa. Saturiski Tiesības ir individuālo

---

⁴⁶⁷ Jhering, R. (1877). Der Zweck im Recht. 1,1 Leipzig. XVI, 288 s. Jhering, R. (1877). Der Zweck im Recht. 1,2 Leipzig. XVI, ss. 289 – 557. Jhering, R. (1883). Der Zweck im Recht. 2,1 Leipzig. XXX, 336 s. Jhering, R. (1883). Der Zweck im Recht. 2,2 Leipzig. ss. 337 – 716.

un kopējo interešu apvienojums, kam cilvēki seko. Tiesību satura aizsardzību sabiedrībā garantē valsts, respektīvi, Tiesības ir "likuma aizsargāta kārtība", "*juridiski aizsargāta interese*", "sabiedrības dzīves apstākļu nodrošināšana piespiešanas veidā", "ar piespiešanu garantēta sociālo mērķu sistēma". Tiesības nodrošina individuālo un kopējo interešu apmierināšanas kārtību. Vienlaikus, Tiesības ir indivīdu, grupu, klašu, kārtu interešu cīņas rezultāts - Tiesību mērķis ir miers, bet ceļš uz mieru ir cīņa. *Cīņa ir ietverta pašu Tiesību būtībā* - visas lielās pārvērtības, piemēram, verdzības un dzimtbūšanas atcelšana, īpašumtiesības, domu un viedokļu brīvība – ir iegūstamas sīvā cīņā. Tāpēc katrs Tiesību attīstības posms ir pretrunīgu interešu nestabils kompromiss. Katrai personai, sabiedrībai, valstij ir jāaizstāv savas Tiesības: cīņa par Tiesībām ir pienākums attiecībā pret sevi un sabiedrību. Personai nav Tiesību nereaģēt, ja kāds apdraud viņa cieņu, jo cilvēks, aizstāvot savas Tiesības, uzlabo sabiedrību un valsti.

Jēringa ideāls ir spēcīgā valsts, kas *pati sevi ierobežotu* ar Tiesībām, kas garantētu sociālo un ekonomisko darbību un ievērotu likumā noteiktās pavalstnieku Tiesības un brīvības. Lai arī Tiesībām sākotnēji ir vienpusējs piespiedu spēks, tomēr pakāpeniski tās kļūst saistošas pašai valsts varai: tikai tur, kur valsts vara ievēro pašas noteikto kārtību, tā iegūst galīgo juridisko stiprumu; tikai Tiesību valdīšanas apstākļos plaukst nacionālā labklājība, tirdzniecība un amatniecība, attīstās tautas intelektuālie un morālie spēki.

Tomēr ārkārtējos apstākļos, ja valdība ir spiesta izvēlēties starp sabiedrību un Tiesībām, tai ir ne tikai atļauts, bet arī *pienākums upurēt Tiesības* un izglābt sabiedrību. Tādēļ Jēriņš apšaubā, ka "tiesiskā valsts" var īstenoties praksē. Jēringa ieskatā, valsts ir sabiedrība, kuru disciplinē piespiedu spēks – šim spēkam vajadzētu stāvēt virs "egoisma ekscēsēm", jābūt kopēju interešu izpaušmei, kas ir vērtīgāka par indivīda brīvību. Jēriņš izšķir objektīvas (abstraktas) un subjektīvas (konkrētas) Tiesības. Objektīvās Tiesības ir Tiesību normu kopums, bet subjektīvās Tiesības ir "abstraktas normas konkrēta piemērošana". Savukārt, Tiesību būtība (interese) ir pārstāvēta tieši *subjektīvajās* Tiesībās.

Tiesības ir *varas* augstākais pakāpiens un *forma*, attiecīgi vara ir tiesiskā (juridiskā) kategorija. Valsts darbojas kā piespiedu varas organizācija, kā publiski tiesiska kopiena, kuras pazīmes ir: (1) īpaša piespiedu aparāta esamība; (2) dominēšanas un pakļaušanās attiecības, valdošo un valdāmo pretnostatīšana; (3) varas publiskais raksturs - atšķirībā no privātajām apvienībām un partnerībām, valsts aptver *visu* sabiedrību un darbojas kā universāla sabiedriskā savienība; (4) publisko Tiesību esamība, kas nosaka pavalstnieku statusu un piespiedu administrēšanas kārtību; (5) valsts suverenitāte, absolūts *monopols* uz piespiešanu.

Valsts mērķis ir nodrošināt kopīgas intereses iepretī kopīgumu apdraudošajām privātajām interesēm. Piemēram, Jēringa ieskata, civilo apgrozību sakārto *tikai* valsts un

Tiesības.⁴⁶⁸ Tiesības ir cieši saistītas ar valsti, tās viena otru determinē: tikai ar Tiesībām valsts var nodrošināt kopēju interešu, Tiesību un valsts mērķu realizāciju; atbilstošās valsts intereses mudina valsti rīkoties likumības ietvaros, pašierobežoties; Tiesības darbojas *tikai del* saiknes ar valsti. Lai arī Jērings aicina atteikties no politikas klātbūtnes jurisprudencē, tomēr viņa Tiesību koncepcija nav brīva no politikas elementiem – etatisma garā ir veidotas tēzes "mērķu augstākais subjekts ir nevis persona, bet valsts", "sabiedrības intereses ir augstākas par brīvību", "Tiesības ir prātīgi izprasta varas politika", "Tiesību kritērijs ir piespiešana", "Valsts ir vienīgais Tiesību avots", "Tiesības bez varas ir tukša frāze, kurai nav nekādas realitātes, jo tikai vara, kas dzīvē īsteno Tiesību normas, padara Tiesības tādas, kādas tas ir" u.c. Tāpat, attaisnojot Bismarka politiku, Jērings atzīmē, ka "dzīvotspējīgajai" valstij ir raksturīga vēlme paplašināt savas teritorijas robežas.

Tomēr, šī etatiskā pieeja Jēringa koncepcijā ir apvienota ar aicinājumu radīt telpu indivīdu saimnieciskajai darbībai, ievērot viņiem piešķirtās politiskās Tiesības, nodrošināt indivīdu *tiesisko vienlīdzību*, garantēt tiesnešu neatkarību u.c. Izskaidrojums šai savdabīgai pieejai dažu liberālu ideju apvienojums ar prasību pēc stingras disciplīnas, likumības, kārtības un stabilitātes, varētu būt Jēringa uzskats, ka tikai šo striktu nosacījumu izpilde var nodrošināt normālu tiesisku komunikāciju un taisnīgumu.

3.6. SOCIOLOĢISKĀS JURISPRUDENCES KONCEPCIJA

Zināmā mērā atbalstot Jēringa idejas,⁴⁶⁹ **Rosko Paunds** (Nathan Roscoe Pound, 1870-1964) ievieš terminu "socioloģiskā jurisprudences" un attīsta šo koncepciju kā interešu jurisprudences atzaru. Uzsverot, ka cilvēkos apvienojas agresīvie un sociālie instinkti, kuru cīņa veido sabiedriskās dzīves saturu, Paunds uzskata, ka ir nepieciešama sociālā kontrole, lai instinktu cīņa neiznīcinātu civilizāciju. Tiesības šajā ziņā ir augstākā sociālās kontroles forma, kuras īpatnība ir *piespiešana*, sistemātiska spēka lietošana, kurai ir jāaizsargā pamatvērtības un civilizācijas mūžīgie sākumi.

---

⁴⁶⁸ Jhering, R. (1878). Geist des römischen Rechts: Leipzig ; Breitkopf und Härtel. 64 s.

Jhering, R. (1852/1865). Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 1 Leipzig; (1852). 336 s. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 2,1 Leipzig (1854). 320 s. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 2,2 Leipzig (1858) 322 – 695 s. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 3,1 Leipzig (1865). 342 s.

⁴⁶⁹ Pound, R. (1940). Contemporary Juristic Theory. Pomona College, Scripps College, Claremont Colleges in Claremont, Calif. p. 60.

Paunda ierosināta *socioloģiskā jurisprudence* pēta Tiesības balstoties uz socioloģiskām metodēm. Galvenais šādu pētījumu uzdevums ir noteikt Tiesību normu (kā interešu diferencēšanas normu) nozīmi un valsts varas patvaļas ierobežošanas iespējas. Sabiedriskās dzīves saturu veido dažādas intereses, kuras vai nu pastāv līdztekus, vai arī saduras. Situācija, kad vienas grupas mērķa sasniegšana izslēdz iespēju citai personu grupai vienlaikus sasniegt to pašu mērķi, rada interešu konfliktu (piemēram, starpvalstu strīds par robežām u.c.).

Tiesību rašanās un pastāvēšanas iemeslu Paunds saskata cilvēku interešu daudzveidībā, turklāt, ir kopīgas intereses ("*universālās vērtības*"), kā arī individuālas un grupas intereses, kas var būt arī pretrunīgas. Tiesībām, kā arī likumdošanas procesam, ir mērķis nodrošināt juridisku *aizsardzību, kompromisu un cilvēka interešu harmoniju*. Prioritāti vajadzētu dot privātajām interesēm, jo sabiedrības intereses ir tikai atsevišķu indivīdu interešu kopums. Vienīgais valdīšanas mērķis ir "vislielākā laime iespējami lielam cilvēku skaitam", attiecīgi jebkura rīcība būtu jāpieskaņo sabiedrības locekļu interesēm, jo vairākuma interešu apmierināšana rezultēsies ar universālo laimi. Par galveno Tiesību sistēmas funkciju Paunds uzskata interešu *klasifikāciju*. Ar "interesēm" Paunds saprot prasības, kuras likumdevēji un tiesas atzīst, uzskaita un aizsargā. Interesu klasifikācija ir saistīta ar faktu, ka intereses *nav statiskas*: pastāvīgi mainīgie sociālekonomiskie apstākļi veicina jaunas vajadzības un jaunas intereses. Šajā sakarā jurista kā "sociālā inženiera" pienākums ir vispārināt un klasificēt sabiedrībā pastāvošās intereses.⁴⁷⁰

Paunda piedāvātais interešu iedalījums paredz trīs grupās:⁴⁷¹ (1) individuālās intereses - indivīda intereses, intereses ģimenes attiecībās un intereses, kas saistītas ar īpašumu; (2) sabiedrības intereses – intereses, kas skar drošību, integritāti, suverenitāti, valsts efektīvu darbību u.c.; (3) sociālās (sabiedriskās) intereses – morāle, cilvēku dzīvības aizsardzība, sociālo resursu saglabāšana, vispārējais progress, progress ekonomikā, politikā, kultūrā.⁴⁷² Intereses ne tikai saskan, bet var arī krustoties, vai būt pretrunā viena ar otru - no funkcionālā viedokļa, tiesiskā kārtība ir mēģinājums saskaņot vai atrisināt šīs pārklājošās, bieži pretrunīgās prasības, nodrošinot tās vai nosakot robežas, kurās tās tiek atzītas, vai atrodot kompromisu.⁴⁷³ Šiem nolūkiem likums nosaka subjektīvās Tiesības, pienākumus, atbildību, pilnvaras, privilēģijas, kā arī izstrādātu mehānismu to efektīvai rīcībai.⁴⁷⁴ Savukārt, kompromisa meklēšana starp individuālajām un sociālajām interesēm ir juristu, tiesnešu,

⁴⁷⁰ Pound R. (1912). *Social Problems and the Courts*. University of Chicago Press. 341.p. Reprinted from the *American Journal of Sociology*, Vol. XVIII, No. 3, November 1912.

⁴⁷¹ Pound, R. (1959). *Jurisprudence*: In 5 vol. St. Paul, Vol. 1. pp. 13-15.

⁴⁷² Pound, R. (1942). *Social control through law*. New Haven: Yale Univ. Press. 138 p.

⁴⁷³ Pound, R. (1959). *Jurisprudence*: In 5 vol. St. Paul, Vol. 1. pp. 13-15.

⁴⁷⁴ Pound, R. (1959). *Jurisprudence*: In 5 vol. St. Paul, Vol. 3. pp. 16-22.

likumdevēju galvenais uzdevums. Balstoties uz līdzsvaru starp prioritārajām sociālajām interesēm un atsevišķu indivīdu interesēm, ir jāveic darbības, lai sabiedrībā izveidotu racionālu (tiesisku) kārtību - "*sociālo inženieriju*".⁴⁷⁵

Pati šī interešu sistēma civilizētā sabiedrībā vienmēr saglabāsies, tomēr dažādos laika periodos intereses tiks papildītas ar jaunu saturu, parādīsies citi akcenti un prioritātes. Tas ir saistīts ar sabiedrības dinamiku, nepārtrauktām sociālo attiecību izmaiņām - likumu lielākajā daļā ir *pretrunas, neprecizitātes un nepilnības*, kuru novēršanu veic tiesnesis. Risinot šo problēmu, tiesneši izvēlas starp vairākiem iespējamiem variantiem, bet taisnīguma nolēmuma garantija ir paša tiesneša personība.⁴⁷⁶

Rakstā "*Mechanical Jurisprudence*" (1908)⁴⁷⁷ Paunds uzsver, ka iepriekšējo precedentu loģika nevar atrisināt visas jurisprudences problēmas un kritizē izplatīto, bet, viņa ieskatā, neatbilstošu praksi, saskaņā ar kuru tiesneši izspriež lietas, neņemot vērā sekas (jeb "mehāniski"). Mehāniskā jurisprudences balstās uz trīs pieņēmumiem: pirmkārt, visa Tiesību sistēma var būt "saspiesta" līdz dažiem vispārīgiem principiem - juristi šos principus var izsecināt indukcijas ceļā no citām lietām; otrkārt, šie vispārīgie principi ietver skaidras juridiskās formulas; treškārt, juristi varētu izmantot šos principus, lai izdarītu tiesiskus secinājumus, pamatojoties uz dedukciju. Pretstatā šai "mehāniskajai" jurisprudencei Paunds piedāvā savu socioloģiskās jurisprudences koncepciju. Paunds uzskata, ka likumi ietver dažus nemainīgus principus ("*taught legal tradition*") un tiesnešiem, kā tiesību normu interpretētājiem, ir pienākums apsvērt savu lēmumu praktiskās sekas, jācenšas veicināt, nevis kavēt sabiedrības izaugsmi: "Mums ir vajadzīga teorija, kura uzstāj, ka konkrētu gadījumu individualizēšana, piemērojot tiesiskus priekšrakstus, būtu ne mazāk svarīgā kā priekšrakstu būtība".⁴⁷⁸

Paunds nošķir "*Tiesības grāmatās*" (rakstītus likumus) un Tiesības "*darbībā*", jeb tiesisko kārtību, tiesas un administratīvo procesu. Šī sadalījuma iemesls ir neatbilstība starp normām un to īstenošanu - vienmēr pastāv atšķirība: (1) starp likuma tekstu un tā piemērošanu; (2) starp tiesību normu un cilvēku faktisko uzvedību; (3) starp likuma mērķi un likuma piemērošanas faktiskajām sekām. Tiesībām pēc iespējas ātrāk jāreaģē uz izmaiņām sabiedriskajā dzīvē, tāpēc "mehāniskās jurisprudences" vietā Paunds ierosina ieviest "*justīciju bez Tiesībām*", t.i. tiesvedību, kas nav stingri saistīta ar rakstītu likumu. Tiesībaizsardzības iestāžu pilnvaras ir jāpaplašina tāpēc, ka esošās Tiesību normas nespēj atspoguļot sabiedriskās

⁴⁷⁵ Pound, R. (1959). *Jurisprudence*: In 5 vol. St. Paul, Vol. 3. pp. 25, 235-268.

⁴⁷⁶ Pound, R. (1914). *Justice according to law* New York: Evening Post Job Printing Office 61 p.

⁴⁷⁷ Pound, R. (1908). *Mechanical Jurisprudence*. *Columbia Law Review*. Vol. 8, No. 8. pp. 605-623

⁴⁷⁸ Pound, R. (1954). *An Introduction to the Philosophy of Law*. New York. p. 60.

dzīves pilnību.⁴⁷⁹ Tiesvedība un administratīvā procedūra ir māksla, kurā valda intuīcija un pieredze. Izskatot lietu, tiesnesim nevajadzētu pāriet no abstraktas normas uz konkrētu lietu, bet, gluži pretēji, dzīves apstākļiem vajadzētu norādīt uz nepieciešamo normu. Tiesiskums tiek meklēts galvenokārt *no lietderības viedokļa*, likumība paliek otrajā plānā. Tikai šāds, elastīgs un dzīves vajadzībām atbilstošs tiesas process, var būt efektīvs sociālās kontroles līdzeklis.

Tomēr, attiecībā uz Tiesību normu piemērotāju rīcības brīvību, Paunds izdala divas īpašas grupas: (1) civiltiesību un komercietiesību grupa, kur Tiesību normas būtu stingri jāievēro; (2) krimināltiesību un administratīvo Tiesību grupa, kur tiesas procesā Tiesību normu nozīmīgumam ir jābūt relatīvam. Ja cilvēku uzvedību privāto Tiesību attiecību jomā ir vieglāk pakļaut vispārējiem noteikumiem, tad krimināltiesisko un administratīvi tiesisko attiecību sfēra, kur dominē obligātās normas, ir sliktāk pielāgota dažādu individuālu darbību juridiskajai kvalifikācijai. Tiesībpārkāpumu gadījumu skaits ir bezgalīgs, un katrs no tiem ir unikāls, tātad, šajā "grupā" tiesnešiem ir jāļauj spriest pārsniedzot konkrētās normas robežas.

Darbā "An Introduction to the Philosophy of Law" (1922)⁴⁸⁰ Paunds kritizē viedokli, ka tiesneša funkcija ir autoritatīvi dota, ārpusstiesas izcelsmes noteikuma interpretācija. Šis pieņēmums ir radies "stingrā likuma" stadijā: primitīvus likumus veido vienkārši, precīzi, detalizēti noteikumi šauri definētām situācijām. Šādiem likumiem nav vispārīgu principu, bet primitīvu tiesību kopums bieži ietver arī noteiktu skaitu "pamācošu juridisku sakāmvērdus" (sententious legal proverbs), kas ir pārsteidzoši, bet saturiski neskaidri. Attiecīgi, likuma piemērošana nav saistīta tikai ar lietas mehānisku pielāgošanu noteikumu vai tiesiskās aizsardzības līdzekļa "šaurajam apvalkam".

Tiesību pamatā ir indivīdu, sabiedrisko grupu, arodbiedrību, valstu, starptautisko kopienu *intereses*. Tādējādi, norobežojot konfliktējošās intereses, Tiesības ir galvenais sociālās kontroles līdzeklis, kura mērķis ir regulēt un līdzsvarot konfliktējošās intereses, vienlaikus veidojot un nodrošinot tiesisko kārtību sabiedrībā. Tomēr, Paunds aicina atcerēties, ka *Tiesības nav ideāls līdzeklis* strīdu un konfliktu risināšanai, jo Tiesības nav spējīgas apmierināt *visus* sabiedrības locekļus - Tiesību normas vienīgi norobežo (nošķir) intereses. Tiesības nerada intereses, intereses rodas neatkarīgi no Tiesībām, tāpēc jebkura jurista (īpaši likumdevēja) uzdevums ir ne tikai vispārināt un klasificēt sabiedrībā pastāvošās intereses, bet arī *identificēt* tās intereses, kuras Tiesībām vajadzētu atzīt un aizsargāt, kā arī noteikt

---

⁴⁷⁹ Pound, R. (1908). Mechanical Jurisprudence. Columbia Law Review. Vol. 8, No. 8. pp. 605-623

⁴⁸⁰ Pound, R. (1922). An Introduction to the Philosophy of Law. New Haven: Yale University Press. 307 p. / pp. 100-103.

principus, uz kuru pamata var atšķirt pretrunīgās intereses. Tiesībām ir jābūt pēc iespējas "tuvākām" sabiedriskai praksei.

Pēc būtības, Paunda piedāvātā metodoloģija ir *ideālistiskais pragmatisms*, jo visas Tiesību izpausmes Paunds uztver kā cilvēku subjektīvu pieredzi, no kuras nevar atvasināt vispārīgus likumus. Tiesību patiesais mērķis un uzdevums nav izzināmi, tāpēc vienīgais objektīvais kritērijs ir likuma lietderība, praktiskā nozīme. Paunds uzsver, ka pārmērīgs zinātniskums un loģiskums Tiesību sfērā kaitē gan visai sabiedrībai, gan arī pašiem juristiem. Tiesībām nevajadzētu kļūt pārāk zinātniskam, lai parastie cilvēki varētu novērtēt to iedarbību, jo Tiesību praktiskā funkcija ir regulēt parasto cilvēku ikdienas attiecības saskaņā ar sabiedrībā pieņemtajām "*godīgas spēles*" idejām. Īpaši liela apsēstība ar rakstītu normu burtisku uztveri ir vērojama ne-juristu vidū, kuri bieži vien ir pārliecināti, ka paraksts nav derīgs, ja tas izdarīts ar grafiņa zīmuli, vai arī pārliecināti, ka pamatotu paziņojumu var ignorēt, ja tas nav izdarīts "oficiāli". Šajā ziņā neprofesionālu "normatīvais" pedantisms ievērojami pārsniedz juristu pedantismu.

Pievērsoties rakstīto likumu problemātikai, Paunds uzskata, ka šai Tiesību formai ir vairāki trūkumi, jo likums: (1) neņem vērā konkrēta gadījuma specifiku; (2) atpaliek no pastāvīgi mainīgajām sociālajām vajadzībām un tiesiskajām attiecībām; (3) var nonākt pretrunā ar lielu sociālo grupu interesēm un morāli; (4) var tikt pieņemts viena mērķa sasniegšanai, bet tā faktiskā piemērošana var veicināt citu mērķu sasniegšanu. Respektīvi, reālajā dzīvē likums realizējas *nepilnīgi*, tāpēc rakstītie likumi nav efektīvā sociālās kontroles forma. Tikai tiesiskā kārtība, Tiesību piemērošanas akti, tiesu process un administratīvais process atklāj Tiesību patieso būtību, sociālās kontroles būtību. Paunda teorētisko un juridisko uzskatu loģisks turpinājums ir Tiesību "reālisma" koncepcija.

3.7. TIESĪBU REĀLISMA KONCEPCIJA

3.7.1. Klasiskā Tiesību reālisma "pirmā paaudze"

Tiesību reālisms uzsver, ka "reālās" Tiesības ir Tiesības, kuras *darbojas un funkcionē* neatkarīgi no to pozitīvizēšanas - iekļaušanas rakstītajos likumos. Tiesību reālisms izvirza pamattēzi, ka ir jāpēta reālitate – sabiedriskās attiecības, kas reāli eksistē sabiedrībā, jāpēta reālie fakti un notikumi, cilvēku uzvedība, ierēdņu un tiesnešu darbība. Turpretī, *idejas* un šo ideju atspoguļojums Tiesību normās ir relatīvi tēli, "spoki". Tiesību reālisms akcentē likumā

ierakstīto Tiesību normu un šo normu faktiskās piemērošanas nesakritību, Tiesību un juridiskās prakses tāpatību; prakses efektivitāti kā Tiesību pamatvērtību; tiesnesi kā galveno "tiesībradīšanas" subjektu; neiespējamību "izdibināt" pilnīgu patiesību tiesas izskatāmajā lietā.

Termins "Tiesību reālisms" ir radies ASV un tas nav nejauši – pirmkārt, šī koncepcija organiski iederas anglosakšu precedentu sistēmā; otrkārt, tieši *common law* valstīs Tiesību attīstības jautājumi tradicionāli saistās ar tiesu darbību. Koncepcijas pirmsākumi (ja par pirmsākumiem uzskatīt tiesu varas nostiprināšanos) - ir meklējami 1803.gadā, kad lietā *Marbury v. Madison*,⁴⁸¹ bija noformulēts princips, ka jebkurš likums, kas ir pretrunā ar konstitūciju, ir spēkā neesošs". Likumu par antikonstitucionālu var atzīt tikai ASV Augstākā tiesa, kurai, tādējādi, tika uzticēta konstitucionālās kontroles funkcija. Turklāt, tiesu varai ir Tiesības *interpretēt* esošo likumu saturu, jo likumi tiek izdoti "lai izpildītu" konstitūciju, un tiesneši dod zvērestu to aizstāvēt. Ar šo nolēmumu tiesu vara ASV ir ieguvusi "neatkarīgā spēka" statusu ar ievērojamām kontroles funkcijām. Tomēr, 18.gadsimtā un 19.gadsimtā, tiesnešu īpaša loma tika pamatota ar "deklaratīvo" teoriju, kuru ir izstrādājis Blekstons: tika uzskatīts, ka Tiesības eksistē arī *neizpaustā formā* un tiesnesis darbojas kā *orākuls* - nevis "veido" jaunās Tiesības, bet gan deklarē, "nolasa" jau eksistējošo risinājumu. 20.gadsimtā šīs mākslīgas teorijas neatbilstība realitātei bija kļuvusi acīmredzama.

"Reālistiem" Tiesības galvenokārt ir tiesas un administratīvais process, bet vissvarīgākie faktori, kas ietekmē lēmuma pieņemšanu lietā, ir nevis Tiesību normas (materiālās vai procesuālās), bet gan procesa dalībnieki (galvenokārt tiesnesis), procesa dalībnieku uzvedības motīvi un īpatnības. Tieši tiesnesi veido īstas, "reālas" Tiesības un realizē Tiesību mērķi - atrisināt konfliktus.

Tiesību reālisma koncepcijas piekritējs **Olivers Holms** (Oliver Wendell Holmes, 1841-1935) uzskata, ka Tiesību pamatā ir nevis formālā loģika, bet *reālā pieredze*. Darbā "The Common Law" (1881)⁴⁸² Holms kritizē formālismu un noliedz uzskatu, ka Tiesības ir Suverēna pavēļu kopums, uzvedības noteikumi, kas kļuvuši par juridiskiem pienākumiem. Tiesību dzīve ir nevis loģika, bet pieredze. Nosakot noteikumus, pēc kuriem būtu jāpārvalda cilvēki, daudz lielāka nozīme nekā siloģismam, ir cilvēku vajadzībām, morālei un politikai, sabiedriskās kārtības idejai u.c. Tiesības iemieso stāstu par nācijas attīstību daudzu gadsimtu garumā, un "Tiesības nevar uztvert tā, it kā tajās būtu ietvertas tikai matemātikas aksiomas un secinājumi". Holms pauž uzskatu, ka *vienīgais* Tiesību avots ir tiesas nolēmums, kuru izpilda valsts. Tiesneši izspriež lietas ņemot vērā faktus un sniedz sava nolēmuma pamatojumu.

⁴⁸¹ *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).

⁴⁸² Holmes, O. W. (1881). *The Common Law*. I. Boston: Little, Brown and Company.

Tomēr patiesais lēmuma pamats bieži vien ir "neskaidrs galvenais priekšnoteikums" ("inarticulate major premise").

Holms nepiekrīt savā laikā valdošajam juridiskajam formālismam, nepiekrīt tam, ka Tiesības ir sakārtota noteikumu sistēma, no kuras var izsecināt lēmumus konkrētajos dzīves gadījumos. Holms uzskata, ka tiesnešu lēmumi ir apzināti vai neapzināti vērsti uz rezultātu, un atspoguļo sabiedrības mainīgās tradīcijas, tāpēc Tiesību normas izriet nevis no formālās loģikas, bet gan no aktīva cilvēku *pašpārvaldes* procesa ("active process of human self-government"). Tiesības ir tas, ko tiesneši *dara* konkrētajās lietās un tas, ko valsts īsteno, vajadzības gadījumā izmantojot vardarbību. Tieši tiesneši izlemj, kur un kad tiks "iedarbināts" valsts spēks; tieši tiesneši izlemj, par kādu rīcību sodīt. Tiesnešu nolēmumi nosaka uzvedības noteikumus un juridiskos pienākumus, kuri ir visiem saistoši.

Holms attīsta idejas par konstitūcijas *paplašinošu* iztulkošanu - noraida argumentu, ka konstitūcijas teksts būtu *tieši* piemērojams izskatāmajām lietām, jo konstitūcija nosaka principus, kas *turpina* attīstīties tiesās. Pirmkārt, pats konstitūcijas teksts nav priekšrakstu kopums, bet gan tikai *direktīva* tiesām, izspriežot lietas, ņemt vērā konstitūciju. Otrkārt, "vispārīgie priekšraksti neizlemj konkrētus gadījumus. Visbeidzot, attīstoties Tiesībām, konstitucionālie principi arī attīstās: vārds "konstitūcijā" nav caurspīdīgs un nemainīgs "kristāls", bet gan *dzīva doma*. Konstitūcijas noteikumi nav matemātiskās formulas, tie ir organiskie un dzīvie. Šo noteikumu nozīme ir vitāli svarīga, nevis formāla; tie jāanalizē ne tikai ar "skaidrojošu vārdnīcu", bet arī ņemot vērā noteikumu izcelsmi un attīstību.

Noraidot morāli kā dabisko Tiesību izpausmi, Holms neatmet morāles principus: Tiesības ir mūsu morālās dzīves liecinieks; to vēsture ir morālās attīstības vēsture; morālā prakse mēdz veidot labus pilsoņus un labus cilvēkus. Tomēr, Holms uzsver atšķirību starp Tiesībām un tikumību:⁴⁸³ Runājot par Tiesību būtību, jebkurā noteiktā laika posmā tā ļoti precīzi atbilst tam, kas tajā laikā tiek uzskatīts par piemērotu, bet tā forma un darbības mehānisms, kā arī spēja sasniegt vēlamos rezultātus, lielā mērā ir atkarīgi no *priekšvēstures*; Tiesību tālākie un vispārīgākie aspekti ir vispārējās intereses; "Tiesības ir pareģojums, kā tiesa darbosies praksē, bet tiesnešu viedokļi kļūst par Tiesībām".⁴⁸⁴

Savas idejas Holms realizē arī praksē: piemēram, pildot tiesas priekšsēdētāja funkcijas, Holms ignorēja precedentu, lai atzītu darba ņēmēju Tiesības organizēt arodbiedrības un nevardarbīgi streikot, uzskatot, ka *taisnīgums prasa*, lai darba ņēmējiem

⁴⁸³ Holmes, O. W. (1897). The Path of the Law. Harvard Law Review. 10 (8): 457–478.

⁴⁸⁴ Holmes, O. W. (1906). Lochner v. New York, 198 U.S. 45 (1905) 198 U.S. at 75.= U.S. Supreme Court Lochner v. New York, 198 U.S. 45 (1905) Lochner v. New York No. 292 Argued February 23, 24, 1905 Decided April 17, 1906 198 U.S. 45

tiktu atļauts apvienoties, lai konkurētu uz vienlīdzīgiem noteikumiem ar darba devējiem.⁴⁸⁵ Tāpat, Holms popularizēja savas idejas topošo juristu vidū: cilvēku attieksme pret aksiomām un dedukcijām (arī pret Tiesību normām) ir vienaldzīga, bet cilvēkiem ļoti gribas zināt, kā tiesas strādā un ka izspriež lietas. Tiesneši var būt naivi, vienkārši domājoši cilvēki, un viņiem ir vajadzīgs "kas no Mefistofeļa". Arī mums ir vajadzīga izglītošana - iemācīties pārvarēt savu pārliecību.⁴⁸⁶ Galvenais uzdevums – iemācīt prognozēt, kā tiesas izspriedīs lietas, apmācīt tādā veidā, lai viņus nemaldinātu lietas morālā puse: kad mēs studējam Tiesības, mēs studējam nevis noslēpumainu, bet labi zināmu profesiju. Iemesls, kāpēc cilvēki maksā juristiem – par pārstāvību vai konsultācijām, ir tas, ka dažos gadījumos sabiedriskais spēks ir uzticēts tiesnešiem un visa valsts vara, vajadzības gadījumā, tiks "piesaistīta" tiesnešu spriedumu izpildei.⁴⁸⁷

Tiesību reālisma koncepciju attīsta arī **Džons Čipmans Grejs** (John Chipman Gray, 1839-1915). Darbā "The Nature and Sources of the Law" (1909)⁴⁸⁸ Grejs izvirza tēzi, ka vajadzētu balstīties uz elastīgu likumu interpretāciju, uz visas kultūras mantojumu, ko varētu pielāgot strīda izšķiršanai. Grejs nepiekrīt uzskatam, ka tiesneši tikai *interpretē* likumus (Statutes) un uzsver, ka tiesneši paši ir *faktiskais* likums - "Piemērojot Tiesības, tiesneši rada Tiesības. Tiesneši drīzāk ir Tiesību veidotāji nekā Tiesību "atklājēji".⁴⁸⁹ Grejs norāda, ka juridiskā tehnika pieļauj *dogmatisko fikciju* – kad vienas personas darbības un lēmumi tiek "piedēvēti" otrai personai (piemēram, zīdaiņi var būt personas, kurām ir likumīgas Tiesības un mēs izturamies pret aizbildņu lēmumiem kā pret zīdaiņu lēmumiem; tas pats ir attiecināms uz personām ar garīga rakstura vai citiem veselības traucējumiem, kuru rīcībspēja ir ierobežota; uz dzīvniekiem un uz lietu kopību u.c.) Šādai fikcijai ir nepieciešami noteikumi, kas definē apstākļus, kādos vienas personas darbības un lēmumi tiek piedēvēti otrai personai. Grejs attiecina šo secinājumu arī uz likumdevējiem, administratoriem un tiesnešiem, kuru rīcība amatos tiek attiecināta uz valsti un valsts institūcijām. Šajā ziņā valsts ir *abstrakcija*, kura ir spējīga izdot komandas.

Pievēršoties valsts jautājumam, Grejs uzsver ne tikai juridiskās formalitātes, bet arī politisko elementu - katrā sabiedrībā, kas nav anarhiska, ir cilvēki, kas patiešām pārvalda šo sabiedrību un rada valsti kā funkcionējošu vienību. Katrā kopībā ir patiesie sabiedrības valdnieki, kuri savu gribu uzspiež citiem - viņu autoritāte balstās uz dažāda veida resursiem.

---

⁴⁸⁵ Otis v. Parker; Schenck v. United States (1919); Abrams v. United States (1919); Silverthorne Lumber Co. v. United States; Buck v. Bell.

⁴⁸⁶ Holmes, O. W. (1913). Law and the Court. Speech at a dinner of the Harvard Law School Association of New York, New York City (15 February 1913). published in Speeches by Oliver Wendell Holmes [1934]. p. 102.

⁴⁸⁷ Holmes, O. W. (1897). The Path of the Law. Harvard Law Review. 10 (8): 457–478.

⁴⁸⁸ Gray, J. C. (1909). The Nature and Sources of the Law. New York: The Columbia university press. 349 p.

⁴⁸⁹ Gray, J. C. (1927). The Nature and Sources of the Law. 2d ed., New York: The Macmillan company. p. 121.

Šādiem "valdniekiem" var būt oficiālie amati, bet var arī nebūt: izvirzot amatos citas personas, "īstie valdnieki" pārtop par neskaidriem, abstraktiem. Šo abstraktuma pārlicību uzspiež tautas masai, kura, būdama saistīta ar mākslīgiem konstitucionāliem noteikumiem,⁴⁹⁰ piešķir abstraktumam reālo nozīmi praktiskajā dzīvē. Šie mākslīgie noteikumi konsekventi "piešķir" gan pilnvaras, gan likumdošanas, administrēšanas un izlemšanas pienākumus konkrētajam personu lokam un ļauj *attiecināt* viņu rīcību pret valsti *kā oficiālu*. Iespēja, ka reālie sabiedrības valdītāji vienlaikus ieņem oficiālus valsts amatus, pastāv, bet šī iespēja ir relatīvi zema. Īpaši maz ticams, ka izņemot ļoti primitīvās kopienas, tiesneši ir īstie valdnieki.

Grejs uzskata, ka tiesneši nedrīkst izmantot neierobežotu rīcības brīvību: "sirmgalvji", kuriem, ļoti iespējams, nav nedz spēcīgu fizisku spēju, nedz spējas reāli pavēlēt, var veikt savas funkcijas tajās robežās, kuras nosprauž reālie valsts valdnieki - valsts un tiesa ir šo valdnieku gribas rezultāts.⁴⁹¹ Tomēr, jurisprudences uzdevums nav nedz šo attiecību analīze, nedz reālo "valdnieku" identificēšana. Jurisprudences rūpes ir saistītas ar valsti un tās likumiem, nevis ar politiskajām attiecībām, kas ir priekšnoteikumi valsts pastāvēšanai. Var identificēt valsti, tās struktūru un konstitūciju, arī neatklājot un nenoskaidrojot īstus valdniekus. Līdz ar to, likums ir identificējams neatkarīgi no tā, vai patiesībā vai iespējams atklāt, kurš ir īstais pavēlnieks.

Tiesības ir tie noteikumi, kurus tiesneši izstrāda, lai noteiktu subjektīvās Tiesības un pienākumus.⁴⁹² Patiesiem noteikumiem, kurus tiesas ir noteikuši, ir saikne ar avotiem – likumiem, paražām, precedentiem, tāpēc ir rūpīgi jāizpēta veids, kā tiesneši izmanto savus garīgus resursus, kā pamato savus nolēmumus un kādus tieši Tiesību avotus izmanto. Arī likumus, zināmā mērā, veido tiesneši, jo forma, kādā šos likumus īsteno dzīvē, ir atkarīga no tiesnešu interpretācijas.⁴⁹³

Trešais Tiesību reālisma koncepcijas redzamākais pārstāvis ir **Bendžamins Kardozo** (Benjamin Nathan Cardozo, 1870-1938) – ASV Augstākās tiesas tiesnesis, kopš brīža, kad šo amatu atstāja Holms. Kardozo viens no pirmajiem ir pievērsis uzmanību tam, ka Tiesību reālisma koncepcija meklē tiesisko noteiktību.⁴⁹⁴ Viņa ieskatā, pielūdzot noteiktību, ir jānošķir *pareizā* noteiktība no *viltus noteiktības*, turklāt, noteiktība var maksāt pārāk dārgi – izraisīt stagnāciju, vai otrādi, nemitīgus grozījumus. Tāpēc būtu jāatrod kompromiss starp

---

⁴⁹⁰ Gray, J. C. (1909). *The Nature and Sources of the Law*. New York: The Columbia university press. 349 p. / pp.65-66.

⁴⁹¹ Gray, J. C. (1909). *The Nature and Sources of the Law*. New York: The Columbia university press. 349 p. / pp.116.

⁴⁹² Ibid, p. 82.

⁴⁹³ Ibid, p. 125.

⁴⁹⁴ Cardozo, B. N. [1947]. *Selected Writings: Jurisprudence* / B. N. Cardozo, M. E. Hall. New York. pp. 7-9.

Tiesību noteiktību un Tiesību izaugsmes, attīstības principu.⁴⁹⁵ Jāņem vērā, ka Kardozo raksti un monogrāfijas Tiesību sfērā ir nevis teorētiska gara darbības produkti, bet gan praktizējošā tiesneša pārdomas, kuras balstās uz personīgu pieredzi tiesisko strīdu risināšanā.

Kardozo ieskatā, ideja, ka jurists var iztikt bez jebkādas apsvēršanas par to, kādam ir jābūt Tiesībām, izriet no *fikcijas*, ka Tiesības ir pilnīga un slēgta sistēma un ka tiesneši un juristi ir vienkārši automāti, kas "ieraksta" Tiesību gribu, vai fonogrāfi, kas "izrunā" Tiesību noteikumus.⁴⁹⁶ Tiesības ir aizaugušas no primitīvā formālisma posma, kad vārdu precizitāte bija talismans, un katra novirze no Suverēna gribas bija liktenīga. Mūsdienās Tiesības tiek skatītas plašāk, jo viss rakstītais var būt nepilnīgi izteikts.⁴⁹⁷ Iepriekšējās paaudzēs "izaugušie" noteikumi var būt atzīti par nederīgiem citai paaudzei. Cita paaudze var atmett vecās Tiesības, ja tā konstatē, ka jaunās Tiesības jau pauž to, kam vajadzētu būt saskaņā ar iedibinātu un pastāvīgu sabiedrības viedokli.⁴⁹⁸

Kardozo iezīmē Tiesību galveno problēmu kā "nesamierināmā" samierināšanu: pretstatu sintēzi, stabilitātes prasības saskaņošanu ar progresu, brīvības saskaņošanu ar vienlīdzību; brīvības un vienlīdzības saskaņošanu ar kārtību; taisnīguma saglabāšanu un individuālo spēju veicināšanu,⁴⁹⁹ pozitīvisma un ideālisma kompromisu. Tiesas process lielā mērā ir kompromiss starp paradoksiem, starp noteiktību un nenoteiktību, starp rakstītā vārda cildināšanu un *nihilismu*, kas iznīcina kārtību.⁵⁰⁰ Kāda tieši konsekvence ir prasīta no tiesnešiem: vai tā ir konsekvence ar priekšrakstu *pirmsākumiem* vai arī ar attīstības gaitu; konsekvence ar loģiku vai ar filozofiju - Kardozo uzskata, ka visas šīs pieejas ir iespējamas.⁵⁰¹ Valsts ir devusi tiesnešiem pavēli spriest, bet nedz konstitūcijā, nedz likumos tā nav formulējusi spriešanas *precīzus* noteikumus.⁵⁰² Spēki, kurus tiesneši labprāt izmanto, lai veidotu sava nolēmuma formu un saturu, reti kad ir pilnībā apzināti. Tomēr, šie spēki "atrodas tik tuvu virsmai", ka to pastāvēšanu un ietekmi nevar noliegt. Dziļi zemapziņā ir arī tieksmes un aizspriedumi, instinkti un emocijas, ieradumi un pārliecība, kas ietekmē visus cilvēkus - neatkarīgi no tā, vai viņi ir vai nav tiesneši.⁵⁰³

---

⁴⁹⁵ Cardozo, B. N. (1924). *The Growth of the Law* (1924) New Haven: Yale Univ. Press. 145 p. / 17.p.

⁴⁹⁶ Cardozo, B. N. (1928). *The Paradoxes of Legal Science*. New York: Columbia University Press. 142 p.

⁴⁹⁷ Cardozo, B. N. (1917). *Wood v. Lucy, Lady Duff-Gordon*, 222 N.Y. 88, 91; 118 N.E. 214 (N.Y. 1917). "The law has outgrown its primitive stage of formalism when the precise word was the sovereign talisman, and every slip was fatal. It takes a broader view to-day. A promise may be lacking, and yet the whole writing may be "instinct with an obligation," imperfectly expressed. If that is so, there is a contract".

⁴⁹⁸ Cardozo, B. N. (1921). *The Nature of the Judicial Process*. New Haven: Yale Univ. Press. 180 p. / pp.150-151.

⁴⁹⁹ Cardozo, B. N. (1928). *The Paradoxes of Legal Science*. New York: Columbia University Press. 142 p.

⁵⁰⁰ Cardozo, B. N. (1932). *Jurisprudence* (address before the New York State Bar Association Meeting, Jan. 22, 1932).

⁵⁰¹ Cardozo, B. N. (1921). *The Nature of the Judicial Process*. New Haven: Yale Univ. Press. 180 p. / p. 64.

⁵⁰² Cardozo, B. N. (1928). *The Paradoxes of Legal Science*. New York: Columbia University Press. 142 p.

⁵⁰³ Cardozo, B. N. (1921). *The Nature of the Judicial Process*. New Haven: Yale Univ. Press. 180 p. / p.167.

Kardoza uzskaita faktoros, kas ietekmē tiesneša nolēmumus: (1) loģika vai analogija (filozofijas metode); (2) vēsture (vēsturiskā vai evolūcijas metode); (3) paražas (tradīcijas metode); (4) taisnīgums, tikumība un sociālā labklājība (socioloģijas metode). Vienlaikus, Kardoza uzsver, ka metodes iegūst "patieso gultni un perspektīvu" kā līdzekli mērķa sasniegšanai, nevis kā pašmērķi.⁵⁰⁴ Tiesu process ir *meklēšanas un salīdzināšanas* process, attiecīgi, tiesnesim ir jāabalansē filozofija, loģika, vēsture, paražas, pareizā izjūta un viss pārējais. Tiesneša darbam konstitūcijas un likumu interpretācijā un tālākveidošanā ir savas problēmas un grūtības. Kad rakstīta norma nav skaidra, tiesnešiem bieži vien pietrūkst "noslēpuma mirkļa", kas pavada radošo enerģiju. Kad konstitūcija vai likums klusē, tiesneši nonāk pie "noslēpuma valstības" - tiesnesim *common law* ir jāmeklē noteikums, kas būtu derīgs strīdam. Tiesnesis darbojas kā "dzīvs Tiesību orākuls"⁵⁰⁵ - tieši tad, kad "krāsas nesakrīt", kad atsaucēs nelīdz, kad nav izšķirošā precedenta, sākas tiesneša *reāls darbs*: tiesnesim ir jāizstrādā *fashion law* strīda pusēm, kas atrodas viņa priekšā; izgudrojot Tiesības viņiem, tiesnesis tās veido arī pārējiem. Tiesneši, līdzīgi kā citi mirstīgie, domās un darbībās nevar ignorēt "straumi" - visu mūžu viņus "velk" spēki, kurus viņi neatzīst un nevar nosaukt - iedzimti instinkti, tradicionālā pārliecība, iegūta pārliecība, skatījums uz dzīvi, sociālo vajadzību izpratne. Var mēģināt redzēt lietas objektīvi, tomēr mēs nekad tos nevaram redzēt *ar citām acīm*, izņemot mūsu pašu.⁵⁰⁶ Nolēmumam nevajadzētu balstīties tikai uz tiesneša personiskām vērtībām - tiesnesim ir jāpiemēro nevis sava vērtību skala, bet gan vērtību skala, kas viņam *atklājas* kā sabiedrības prāts; pēc tam tiesnesim ir jāskatās sevī.

Tiesneša "glābiņš", kas varētu ieteikt virzienu, var būt gan vēsture, gan paražas, gan sociālie apsvērumi, gan taisnīguma izjūta, gan arī daļēji intuitīvā izpratne par Tiesību "caurstrāvojošo garu". Sabiedrības spiediens ļauzu prātos "iespiež" jaunus uzvedības veidus ar morāles sankcijām - tas pats spiediens iedarbojas arī uz tiesnešiem jautājumā par likuma sankcijām.⁵⁰⁷ Loģika un vēsture, paražas un lietderība, pieņemtie pareizas uzvedības standarti – tie ir spēki, kas atsevišķi vai kopā veicina likuma progresu. Kurš no šiem spēkiem dominē, lielā mērā ir atkarīgs no sociālo interešu nozīmes. Lai zinātu, kad viena interese atsver otru, tiesnešiem savas zināšanas ir jāiegūst tieši tāpat, kā to iegūst likumdevējs - izmantojot pieredzi, izpēti un pārdomas - respektīvi, no pašas dzīves.⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁴ Cardozo, B. N. (1924). *The Growth of the Law* (1924) New Haven: Yale Univ. Press. 145 p. / pp. 66.-67.

⁵⁰⁵ Cardozo, B. N. (1921). *The Nature of the Judicial Process*. New Haven: Yale Univ. Press. 180 p. / pp. 161-163.

⁵⁰⁶ *Ibid*, p. 12-13.

⁵⁰⁷ Cardozo, B. N. (1928). *The Paradoxes of Legal Science*. New York: Columbia University Press. 142 p.

⁵⁰⁸ Cardozo, B. N. (1921). *The Nature of the Judicial Process*. New Haven: Yale Univ. Press. 180 p. / pp.112-113.

Jautājumu par morāles nozīmi Kardozo risina, balstoties uz šādām tēzēm. Ir noteiktas uzvedības formas, kuras *jebkurā vietā un laikmetā* parasti pieņem saprāta, prakses un tradīciju apvienojumā kā morālas vai amorālas. Tiesības, kā sava taisnīguma paraugu, pieņem tās sabiedrības morāli, kuras rīcību Tiesības regulē. Tomēr, "morāles līmenis" nav vienāds visām grupām vienā kopienā. Tiesības neregulēs svēto un gaišreģu morāles ievērošanu - Tiesības centīsies ievērot sabiedrības principus un praksi, kurus sociālais prāts uzskatītu par saprātīgiem un tikumīgiem.⁵⁰⁹ Kardozo aicina topošus juristus pētīt *taisnīguma* norādījumus, jo tikai tādā veidā taisnīguma patiesība triumfēs.⁵¹⁰

3.7.2. Klasiskā Tiesību reālisma "otrā paaudze"

20.gadsimta divdesmito gadu beigās attīstās "otrās paaudzes reālistu" koncepcija, kura, balstoties uz Paunda, Holmsa, Greja un Kardozo idejām, izvirzīja mērķi padziļināti pētīt tiesisko realitāti. Tieši "otrās paaudzes reālistu" aktivitātes galīgi nostiprināja reālistisko un pragmatisko skatījumu uz Tiesību fenomeniem un tiesu lomu Tiesību attīstībā. Šis reālisms organiski izauga no anglosakšu Tiesību saimes - pieaugot precedentu skaitam un attīstoties spriešanas daudzveidīgiem paņēmieniem, iespējamais tiesas nolēmums kļūst variatīvs un zināmā mērā nosacīts. 20.gadsimta trīsdesmitie gadi (Lielās depresijas laiks) izgaismo šīs problēmas un pieprasa teorētisko pamatojumu jau eksistējošajai praksei.

Polemizējot ar Paundu, **Karls Levellins** (Karl Nickerson Llewellyn, 1893–1962) ievieš terminu "Tiesību reālisms"⁵¹¹ kā arī veido šādu Tiesību reālisma pamattēžu apkopojumu:⁵¹² (1) attīstības un jaunrades akcentēšana; (2) uzskats, ka Tiesību koncepcija ir līdzeklis sociālo mērķu sasniegšanai, nevis pašmērķis; (3) uzskats, ka Tiesības attīstās straujāk nekā sabiedrība; (4) esības un jābūtības nošķiršana pētnieciskajos nolūkos; (5) neuzticēšanās tradicionālajām Tiesību normām un koncepcijām tiktāl, ciktāl tās apraksta to, ko tiesas reāli dara; (6) neuzticēšanās teorijai, ka tradicionālie preskriptīvi normatīvi formulējumi ir reāls faktors tiesas nolēmumu pieņemšanā; (7) pārliecība, ka ir ieteicams grupēt tiesas lietas un tiesiskās situācijas "šaurākās kategorijās", nekā tas bija iepriekšējā praksē; (8) prasība vērtēt Tiesību sekas un rezultātus; (9) noturīgi, nepārtraukti un sistemātiski uzbrukumi juridiskām problēmām visās aprakstītajās jomās.

⁵⁰⁹ Cardozo, B. N. (1928). *The Paradoxes of Legal Science*. New York: Columbia University Press. 142 p.

⁵¹⁰ Cardozo, B. N. (1925). Excerpt from speech delivered at the 74th commencement of the Albany Law School on June 10, 1925.

⁵¹¹ Llewellyn, K. N. (1930). *A Realistic Jurisprudence - the Next Step*. *Columbia Law Review*. Vol.30. No.4. pp. 431-465.

⁵¹² Llewellyn, K. N. (1931). *Some Realism about Realism : Responding to Dean Pound*. *Harvard Law Review*, Vol. 44, No.8. pp.1237-1238.

Ar tiesvedību saistītas darbības ietilpst Tiesību darbības sfērā. Cilvēki, kas veic šīs darbības, neatkarīgi no tā, vai tie ir tiesneši, lietveži, cietumsargi vai advokāti, ir oficiālie likuma pārstāvji. Tas, ko šīs oficiālas personas nolemj lietas izspriešanas procesā, Levellina ieskatā, ir pašas Tiesības".⁵¹³ Attiecīgi, tiesības "veido" gan tiesneši un prokurori, gan policisti un ierēdņi.⁵¹⁴ Arī no citiem Levellina darbiem izriet, ka Tiesības viņš izprot daudz plašāk nekā Tiesību normu kopumu - Tiesības ietver arī procesuālās normas, precedentu tehniku, interpretācijas metodes, ideoloģiju u.c.

Levellinam ir raksturīgs zināms "normoskepticisms" – uzskats, ka normas vairumā gadījumu nav galvenie faktori, kas nosaka tiesas nolēmumu. Nenoliedzot Tiesību normu nozīmi, Levellins koncentrējas uz normu piemērošanu, kuru ietekmē vairāku elementu mijiedarbība. Tas ir galvenais iemesls tam, kāpēc *noteiktība*, ko daudzi ir mēģinājuši atrast Tiesībās, ir *ilūzija*.⁵¹⁵ Tiesību *normas vien* neatrisina lietas - tiesiskās sistēmas būtība ir tāda, ka tiesneši nav brīvi, viņi nevar patvaļīgi izlemt lietas. Bet, ja Tiesību normas "nevirza" lēmumus, tad to darba kas cits.⁵¹⁶ Vissvarīgākie faktori, kas ietekmē lietas izlemšanu, nav Tiesību normas, bet gan paši procesa dalībnieki, viņu uzvedības īpatnības un motīvi. Skatot jautājumu par precedentiem, Levellins atzīmē, ka gadījumos, ja nepieredzējuši tiesneši ievēro tradicionālas metodes, - tiesas nolēmumi būs zināmā mērā paredzami. Tiesneša pienākums ir izlemt, kuras doktrīnas "kāpnes" ved uz taisnīgu, gudru secinājumu. Tomēr, precedentu, bieži vien, tik stipri vedina uz vienveidīgu nolēmumu radīšanu, ka tiesnesis pat nevar pamanīt, ka varētu rīkoties savādāk. Šim nepieredzējušā tiesneša redzesloka trūkumam ir sociāli vēlamas sekas: gudrība ir "notverta" un "izkristalizēta" sistēmā, kura darbojas: izmantojot loģiku, vājš tiesnesis ir "ieslēgts sienās", ko uzcēlušī viņa priekšgājēji; turpretī, stiprs tiesnesis var regulēt sienu "augstumu", kad tas ir nepieciešams. Abos gadījumos tiek sasniegts kopīgā labuma mērķis".⁵¹⁷

Tiesības ir nevis tas, kam "ir jābūt", bet tas, kas "ir". Tāpēc juristiem ir jānodarbojas ar reālajām normām (*real rules*), nevis ar "papīra normām" (*paper rules*).⁵¹⁸ Reālās normas parasti ir aprakstošas, nevis priekšrakstošas. "Papīra" normas, kuru tradicionāli uztver par

---

⁵¹³ Llewellyn, K. N. (1951). *The Bramble Bush: On Our Land and Its Study*. New York: Oceana Publ. 160 p. / pp. 10-14.

⁵¹⁴ Llewellyn, K. (1930). *The Bramble Bush – Some Lectures on Law and Its Study*. New York: Columbia University School of Law. 158 p. / p. 3.

⁵¹⁵ Llewellyn, K. N. (1962). *Jurisprudence: Realism in Theory and Practice*. Monographie. p. 61.

⁵¹⁶ Llewellyn, K. N. (1940). *On Reading and Using the Newer Jurisprudence*. *Columbia Law Review*. Vol. 40. pp. 581-594.

⁵¹⁷ Llewellyn, K. N. (1951). *The Bramble Bush: On Our Land and Its Study*. New York: Oceana Publ. 160 p. / pp. 70-73.

⁵¹⁸ Llewellyn, K. N. (1930). *A Realistic Jurisprudence - the Next Step*. *Columbia Law Review*. Vol.30. No.4. pp. 431-465. / p. 447.

Tiesību normām, ir grāmatās pierakstītie formulējumi,⁵¹⁹ papīra normas "virza, bet *nekontrolē* nolēmumus".⁵²⁰ Šāda pieeja Tiesību izpratnei neizbēgami izraisa jautājumu par Tiesību noteiktību un jautājumu par tiesas sprieduma *prognozējamību*. Levellins uzskata, ka juristam noteiktība nozīmē tiesas darbības *paredzamību*, savukārt, ne-juristam tā ir konsekvence starp Tiesību normām un dzīves veidu - nedrīkst aizmirst to, ka parastais cilvēks vadās nevis pēc Tiesību normām, bet gan pēc sociālajām normām. Nepārtrauktu sociālo normu transformācijas procesu neaptur juristu noteiktās Tiesību normas - jurists ir spiests apzināties *mainīgās sociālās attiecības*.⁵²¹

Darbā "The Common Law Tradition: Deciding Appeals" (1960) Levellins uzsver, ka sarunās par likuma *noteiktību* bieži ir slēpta zināmā neskaidrība: norma ir noteikta, bet tās piemērošana nav noteikta. Tāpēc, lai novērstu terminoloģisko nepilnību, Levellins dod priekšroku nevis noteiktībai (*certainty*), bet "aprēķināmībai" (*reckonability*).⁵²² Savas koncepcijas skaidrošanai Levellins prezentē četrpadsmit "galvenos faktorus", kas ietekmē nolēmuma tapšanu,⁵²³ kā arī ievieš terminu "*Grand stils*". "Grand stila" pamatelements, "situācijas izjūta" (*situation sense*), palīdz identificēt faktus to kontekstā un, vienlaikus, ietekmēt tos vēlamā iznākuma virzienā. Kad tiesnesis identificē "situācijās tipu" (*type-situation*), ir acīmredzama viņa subjektivitāte atkarībā no individuālās attieksmes pret faktiem. Tiklīdz tiesnesis pareizi identificē "situācijas tipu", viņš var izmantot "situācijas izjūtu", lai izvēlētos precīzu normu vai paņēmieni, kas vainagosies ar vēlamo rezultātu. Levellina terminoloģijā šī ir tiesneša "sestā izjūta" - pareizas normas instinktīvā atrašana konkrētai situācijai.

Darbā "Jurisprudence: Realism in Theory and Practice" (1962)⁵²⁴ Levellins uzsver, ka "papīra Tiesības" vienmēr atpaliek no dzīves, bet "reālās Tiesības" pastāvīgi darbojas. Pašas dzīves "dzemdētas" reālās Tiesības ir bezgala daudzveidīgas un mainīgas, tām nav skaidru, normatīvi nospraustu robežu. "Reālās" normas ietvarus nosaka pats dzīves gadījums, kuru izskata tiesa. Lai pareizi izskatītu lietu, tiesnesis ir spiests katru reizi izmantot "racionalizācijas" metodi - formulēt lēmumu, kas ir radies intuitīvi. Kopumā, Levellins

---

⁵¹⁹ Llewellyn, K. N. (1960). The Common Law Tradition: Deciding Appeals. Boston; Toronto. p.189.

⁵²⁰ Llewellyn, K. N. (1962). Jurisprudence: Realism in Theory and Practice. Monographie. p.110.

⁵²¹ Llewellyn, K. N. (1933). Prajudizienrecht und Rechtsprechung in Amerika: eine Spruchauswahl mit Besprechung. Leipzig. § 58.

⁵²² Llewellyn, K. N. (1960). The Common Law Tradition: Deciding Appeals. Boston; Toronto. pp.17-18.

⁵²³ Levellins izvirza šādus 14 principus: Law-conditioned Officials; Legal Doctrine; Known Doctrinal Techniques; Responsibility for Justice; The Tradition of the One Single Right Answer; An Opinion of the Court; A Frozen Record from Below; Issues Limited, Sharpened, Phrased; Adversary Arguments by Counsels; Group Decision; Judicial Security and Honesty; A Known Bench; The General Period-Style and Its Promise; Professional Judicial Office. Skatīt: Llewellyn, K. N. (1960). The Common Law Tradition: Deciding Appeals. Boston; Toronto. p.19.

⁵²⁴ Llewellyn, K. N. (1962). Jurisprudence: Realism in Theory and Practice. Monographie. p. 61.

noliedz Tiesību normatīvo dabu, aizstāv tēzi par Tiesību un juridiskās prakses *tāpatību*. Galvenais aktors Tiesību sfērā ir tiesnesis, kurš rada "īstas", "reālas" Tiesības. Parasti tiesnesis pieņem lēmumu intuitīvi un tikai tad meklē attiecīgus argumentus, izmantojot loģiku, atsaucies uz likumiem, precedentiem utt. Levellins aicina juristus skatīties uz lietām "ar svaigu aci", skatīties uz visu tā, "kā tas patiesībā darbojas".⁵²⁵

Džeroms Frenks (Jerome New Frank, 1889–1957) uzskata, ka Tiesību *nenoteiktība* ir sociālā vērtība, kas ļauj sabiedrībai brīvi attīstīties. Savukārt, īsts tiesnesis var būt tikai jurists, kurš *kritiski* vērtē likumu un spēj patstāvīgi radīt Tiesības. Dabas un sabiedrības likumu pamatā ir iespējamība vai nejaušība, tāpēc Tiesību normas balstītas uz varbūtību, līdz ar ko, arī Tiesību normu piemērošanas nepieciešamība ir varbūtīga. Uzskatot, ka realitāte var izpausties nevis vienā veidā (monistiskā filozofija) un nevis divos veidos (duālisms), bet gan *vairākos veidos*, Frenks uzskata, ka subjekta uzvedības vērtējums, un no tā izrietošās sekas vienmēr ir *relatīvas*.⁵²⁶ Ar Holmsa darbiem Frenks pamato savu galveno secinājumu, ka pilnīga juridiskās darbības noteiktība nav sasniedzama.

Protī, Tiesības nav nekas vairāk kā tiesnešu un administratoru faktiskā darbība, konkrētais nolēmums: Tiesības ir tas, ko tiesa kādreiz izlems par konkrētās personas konkrētajām Tiesībām.⁵²⁷ Tāpēc par Tiesībām nevar uzskatīt nedz vispārīgus noteikumus, ko izstrādājušas amatpersonas, nedz noteikumus, kuri izriet no likumiem, nedz vadošo tiesībzinātnieku atzinumus vai monogrāfijas - tie ir tikai daži no avotiem, kurus tiesnesis izmanto, lemjot par konkrētu lietu. Loģiski un juridiski argumenti parādās, kad tiesnesis jau noformē nolēmumu, kas ir pieņemts, pamatojoties uz iekšējiem impulsiem - iepazīstoties ar lietas apstākļiem, tiesnesis paļaujas uz *iztēles plūsmu* un izlemj lietu, balstoties uz jūtām, uz iekšējiem impulsiem, nevis uz loģiskiem apsvērumiem.

Darbā "Law and the Modern Mind" (1931) ir izteiktas tēzes, ka Tiesības faktiski sastāv no tiesas nolēmumiem, tāpēc, ja tiesnesis izlemj konkrētu lietu, viņš rada Tiesības.⁵²⁸ Gan objektīvo Tiesību, gan subjektīvo Tiesību rašanos Frenks saista ar tiesas darbību - ja tiesas nolēmums vēl nav pieņemts, tad konkrētās personas Tiesības vēl nav zināmas, par tām var tikai minēt; varbūt personai ir kādas Tiesības, varbūt arī nav.⁵²⁹ Tiesību normatīvatāte ir "mīts", kas radies no "autoritatīva tēva" kompleksa, no neapzinātas vēlmes iegūt uzticamību, stabilitāti un aizsardzību. Tāpēc īsts tiesnesis var būt tikai "pilnīgi *pieaudzis* jurists", kurš

⁵²⁵ Llewellyn, K. N. (1960). The Common Law Tradition: Deciding Appeals. Boston; Toronto. p. 510.

⁵²⁶ Frank, J. (1931). Law and the Modern Mind. New York: Brentano. 368 p. / p.7.

⁵²⁷ Frank, J. (1949). Courts on Trial. Myth and Reality in American Justice. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press. 441 p. / p. 9.

⁵²⁸ Frank, J. (1931). Law and the Modern Mind. New York: Brentano. 368 p. / pp. 127-128.

⁵²⁹ Frank, J. (1949). Courts on Trial. Myth and Reality in American Justice. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press. XII, 441 p. / p. 9.

kritiski vērtē Likumu, kuram nav vajadzīgas autoritātes un kurš spēj patstāvīgi radīt Tiesības. Frenkam Tiesību normas vērtību nosaka tiesnešu vai citu ierēdņu darbības rezultāti.⁵³⁰ Tā kā tiesnešu izskatāmās lietas kopumā nav loģiskās, tiesneša centieni "iespiest" savas *intuitīvās priekšnojautas* loģiskā verbālā formā var vienīgi izkropļot nolēmumu - neizsakāmo intuīciju nevar "ielikt" nedz Tiesību formās, nedz faktos. Tiesību normas un juridiskie fakti sākotnēji ir *nepateikti* lielumi, tāpēc procesa laikā nav iespējama pilnīgā noteiktība - tiesneša nolēmums būs tāls no patiesības.

Tiesību reālisma "otrās paaudzes" piekritēji pielāgo savu koncepciju utilitāro jautājumu risināšanai. Pirmkārt, tas var būt dziļi profesionālie Tiesību jautājumi grupai, kura apsver zinātniskās metodes pielietošanas iespējas sociālajās zinātnēs⁵³¹ - piemēram, **Anderhils Mūrs** (William Underhill Moore, 1879–1949), plaši izmantojot sociālo zinātņu metodes, darbā "An Institutional Approach to the Law of Commercial Banking (1929)"⁵³² pēta banku praksi, kura pirmšķietami neizriet no esošajiem Tiesību noteikumiem (*lex lata*). Otrkārt, tas var būt jautājumi, kas ietekmē visu Tiesību sfēru. Piemēram, **Hermanis Olifants** (Herman Oliphant, 1884–1939) secina, ka *stare decisis* princips vairs nav piemērojams,⁵³³ **Valters Kuks** (Walter Wheeler Cook, 1873-1943) uzsver, ka "tikai tiesnešu rīcību var saukt par Tiesību normām un Tiesību principiem";⁵³⁴ **Edvīns Petersons** (Edwin Wilhite Patterson, 1889-1965) norāda, ka tiesneša vai citu amatpersonu nolēmumu pamatā ir ne tikai Tiesību normas, bet galvenokārt emocionālas un psiholoģiskas norises, aizspriedumi un citi faktori - daudzi spriedumi tiek pieņemti, pamatojoties uz "nojausmu".⁵³⁵

3.7.3. Skandināvijas Tiesību reālisms

Skandināvijas Tiesību reālisms ir 20.gadsimta sākumposma kustība, kuras pamata ir tēze, ka tradicionālās Tiesību koncepcijas balstās uz bezjēdzīgām metafiziskām idejām, kuras ir jāizslēdz no Tiesību sfēras, jo jurisprudencei vajadzētu balstīties uz faktisko pieredzi. Skandināvijas Tiesību reālisti, atšķirībā no vairuma ASV reālistu (kas galvenokārt ir praktizējošie juristi un tiesneši), ir Tiesību filozofi un mācībspēki. Gan ASV, gan Skandināvijas Tiesību reālisms kritizē tradicionālās Tiesību koncepcijas. Tomēr ASV

⁵³⁰ Frank, J. (1932). What the Courts do in Fact. Illinois Law Review, 24, p. 645.

⁵³¹ Douglas, W. O. (1950) Underhill Moore. Yale Law Journal, Vol.59., No.2. pp.187-188.

⁵³² Moore, W. U., Hope S. T. (1929). An Institutional Approach to the Law of Commercial Banking. Yale Law Journal, Vol. XXXVIII, No.6. pp.703-719.

⁵³³ Oliphant, H., Hope, T. S. (1932). "A Study of Day Calendars" 1932, an in-depth look into how time effects trial cases. Baltimore: The Johns Hopkins press. 38 p.

⁵³⁴ Cook, W. W. (1927). Scientific Method and the Law. American Bar Association Journal, 13. p. 784.

⁵³⁵ Patterson, E. W., Goble, G. W. (1953). Jurisprudence men and ideas of the law Contracts. Brooklyn: Foundation Press. XIII, 649 p. / p. 137.

pārstāvju kritiku izraisīja pragmatiski, nevis metafiziski apsvērumi. Turpretī, Skandināvijas virziena kritika ir vērsta pret tradicionālo koncepciju metafizisko pamatojumu. Ja ASV Tiesību reālisma koncepcijā nebija skaidri formulētās vienotās morālās teorijas, tad Skandināvijas Tiesību reālisti uzsver, ka jēdzieni "Tiesības" un "pienākums" paredz *morālu novērtējumu*. Ja ASV virziens ir vairāk plurālistisks, tad Skandināvijas virziens ir samērā viendabīgs, ko lielā mērā ietekmēja viens tiesībzinātnieks- **Aksels Hegerstroms** (Axel Anders Theodor Hagerstrom, 1868-1939).

Hegerstroms secina, ka tradicionālajām Tiesību koncepcijām nav *faktisko* ekvivalentu, to pamatā ir metafiziskās idejas, mānticība, mīti, fikcijas un maģija. Kritizējot Ostina komandkoncepciju, Hegerstroms uzsver, ka valsts acīmredzami nevar attaisnot savas Tiesības (right) izdot komandas ar citām savām komandām, tai ir jāatsaucas *uz jau esošām Tiesībām*, t.i. uz dabiskām Tiesībām (law) - sakarā ar minēto, Ostina koncepcija nav saderīga ar vēsturiskiem faktiem un ir pretrunā ar empīrisku realitāti. Hegerstroms noliedz arī Kelzena normatīvismu, pamatojoties uz to, ka Kelzens "neļauj jurisprudencei darboties ar reālu sociālu veidolu"⁵³⁶ - Kelzena "pārdabiskā" Tiesību sistēma *neietver* sociālās dzīves vajadzības. Kelzena pamatnormu Hegerstroms raksturo kā "*mistisku*": šai pamatnormai ir jābūt balstītai uz dabiskajām Tiesībām, jo pamatnorma darbojas nevis tāpēc, ka tā ir veidota ar Tiesību aktu (formālajā ceļā), bet tāpēc, ka tai ir jābūt derīgai; šo pamatnormu nevar atrast pieredzē (empīriski), tā vienkārši "lidinās gaisā".⁵³⁷

Hēgestrēms uzskata, ka Tiesības "pārstāv" interešu izpausmes. Interešu konflikta gadījumā sabiedrības iekšpusē, īpašas intereses sāk izteikt likumu veidā. Šādi veidota normu sistēma tiek īstenota dzīvē, jo neviendabīgu faktoru kopējā masa apvieno centienus to atbalstīt bez jebkādas "gribas iejaukšanās", bez Suverēna pavēlēm. Hegerstroms secina, ka tiesiskās kārtības pastāvēšana izriet no tā, ka īpašas piespiešanas normas faktiski tiek ievērotas Tiesību subjektu *pozitīvās attieksmes dēļ*, un uzskaita trīs nosacījumus, kas nepieciešami tiesiskās kārtības ievērošanai: (1) sociālais instinkts; (2) pozitīva morālā nostādne; (3) bailes no ārējas piespiešanas. Šis uzskatījums ietver gan idejas par taisnīgumu, gan šķīru intereses, gan cilvēka vispārēju tieksmi pielāgoties apstākļiem, gan bailes no anarhijas, gan organizētības trūkumu atsevišķajos sabiedrības slāņos, gan ieradumu ievērot priekšrakstus. Idejas par Tiesību un pienākumu raksturu rodas senā, dziļi iesakņojusies maģiskajā pārliecībā. Piemēram, pētījumos par Romiešu Tiesībām, Hegerstroms secina, ka *mancipatio* ceremonijā īpašumtiesību nodošanai pirkuma gadījumā (pircejs, turēdams pārdodamo lietu met uz

---

⁵³⁶ Hagerstrom, A. [1953]. Inquiries into the Nature of Law and Morals. Stockholm: Almqvist & Wiksell. XXXII, 377 p. / p. 267.

⁵³⁷ Ibid.

svariem vara gabalu un saka: "Es apgalvoju, ka tas ir mans, un ka es to nopirku ar šo vara gabalu", bet pircējs nekļūst par īpašnieku, kamēr pārdevējs nepaņems vara gabalu, izmantojot atbilstošus vārdus un žestus) veido ticība sistēmas mistiskajām spējām. Ceremonija kopumā bija rituālā darbība un Hegerstroms pēc analogijas secina, ka mūsdienu juridiskās institūcijas *arī apliecina* ticību Tiesību un pienākumu "pārdabiskumam", kā arī vārdu maģiskajam spēkam - lai arī ne tik lielā mērā kā senatnē.

Tiesību un pienākumu jēdzienu Hegerstroms izskaidro arī psiholoģiski - šīs izpausmes pavada noteiktas emocijas un jūtas, kas savieno pārdabiskus spēkus ar metafiziskajām idejām. Tiesību ideju Hegerstroms ilustrē ar piemēru: cilvēks cīnās labāk, ja uzskata, ka viņam ir taisnība - mēs jūtam, ka aiz tā slēpjas noslēpumaini spēki, no kuriem mēs varam gūt atbalstu. Attiecīgi, pienākuma ideja ir saistīta ar sajūtu, ar attieksmi. Tiesisko pienākumu Hegerstroms *nesaista* nedz ar sankciju, nedz ar komandu. Pirmais variants nav relevants, jo tiesiskais pienākums var būt pilnīgi neatkarīgs no likumdevēja reakcijas uz tā pārkāpumu, īpaši sodīšanas jomā - piemēram, pārkāpumam var iestāties noilgums un, tādējādi, pārkāpums neizraisa sodu. Otrais variants arī ir nederīgs, jo dažos gadījumos var pastāvēt juridisks pienākums, pārkāpējam *nezinot par komandas esamību*. Turklāt, līdz brīdim, kamēr persona, kurai komanda ir adresēta, to patiešām saņem un izprot, sī komanda faktiski neeksistē.

No minētā Hegerstroms secina, ir ka ideju par Tiesisku pienākumu nevar noteikt neviens fakts, bet tam ir *mistisks pamats*. Pieņēmums, ka Tiesībām un pienākumiem ir *objektīva būtība*, finalizējas Tiesību sistēmas metafiziskās koncepcijās. Problēma, kas saistīta ar pretrunīgu morālo vērtību izvēli, Hegerstroma izpratnē ir ārpus zinātniskās izpētes jomas. Tiesību filozofijai, ja tā apgalvo, ka tā ir zinātniska, būtu jākoncentrējas uz juridisko institūciju *faktiskās darbības* izpēti, analizējot koncepcijas un idejas, analizējot to, kā šīs idejas tiek *faktiski izmantotas*, kā arī veicot iesaistīto subjektu iekšējo attieksmju psiholoģisku izpēti. No zinātniskās jurisprudences jomas ir jāizslēdz jautājumi, kas ir saistīti ar novērtēšanu, piemēram, Tiesību mērķus un taisnīguma principu.

Skandināvijas Tiesību reālisma pārstāvis **Vilhelms Lundštedts** (Anders Vilhelm Lundstedt, 1882-1955) kritizē gan ideoloģijas klātbūtni Tiesību sfērā, gan taisnīguma metodi. Visas tradicionālās Tiesību koncepcijas, tajā skaitā pozitīvismu un socioloģisko jurisprudenci, Lundštedts uzskata par nezinātniskām un neracionālām, jo tās balstās vai nu uz taisnīgumu, vai no uz ideoloģiju, ko nevar apstiprināt ar pārbaudāmiem faktiem.

Lundštedts noliedz, ka vērtību vērtējumiem būtu kāda nozīme, jo *vērtējumi ir subjektīvi* un atkarīgi no konkrētas personas izjūtām un emocijām. Līdz ar to, apgalvojumi "vajadzētu" un "vēlams", citi normatīvi izteicieni ir *metafiziski izdomājumi*. Tomēr, pretēji Hegerstromam, Lundštedts atzīst, ka noteiktās novērtēšanas darbības ietilpst jurisprudences

jomā.⁵³⁸ Likumdevējam, tiesnesim vai tiesībzinātniekam ir jāuzdod sev vairāki jautājumi: vai Tiesību interpretācija atrodas vispārējā harmonijā, harmonijā ar "sociālo labklājību"; vai pašreizējie un plānotie likumi nodrošina iespējami lielāku labumu sabiedrībai. Lundštedts uzskata, ka taisnīguma metode nevar būt tiesneša "ceļvedis" juridisko problēmu risinājumu meklējumos. Pretējā gadījumā, lai panāktu patiesi "taisnīgu" juridisku lēmumu, tiesnesim ir jāņem vērā *virikne apstākļu*, piemēram, pušu finansiālais stāvoklis vai arī iedzimtā neveiklība, ārkārtējā nervozitāte u.c.

Ja šie un citi apstākļi tiek ņemti vērā, tad neviena piemērojamā Tiesību norma neradīs *vienprātīgu* tiesnešu vai vienkāršo cilvēku viedokli, ņemot vērā taisnīguma izjūtu. Tāpat, arī krimināltiesību jomā tiesām nāktos piemērot sodu tikai tad, ja personas sodīšana atbilstu dabiskā taisnīguma izjūtai. Katrā ziņā, nāktos ņemt vērā tādus faktorus kā apsūdzētā audzināšana, izglītība, vide u.c., kas pēc būtības pārsniegtu krimināltiesību darbības jomu. Tomēr, Lundštedts atzīmē, ka taisnīguma metode *faktiski ietekmē* dažus neskaidrus jēdzienus deliktu Tiesībās, līgumtiesībās un krimināltiesībās.

Starp Tiesībām un morāli pastāv savstarpēji bagātinošā mijiedarbība, tomēr, balstīt Tiesības uz sabiedrisko domu par taisnīgumu nozīmē jaukt cēloni ar sekām. Piemēram, krimināltiesības veido cilvēku morālo apziņu atbilstoši sabiedrības vajadzībām, ietekmē cilvēku priekšstatus par pareizo un nepareizo. Taisnīguma metodes vietā, kā tiesiskās darbības sākumpunktu Lundštedts piedāvā "*sociālās labklājības*" metodi - Tiesības nav nekas cits, kā *dzīve organizētajās grupās* un apstākļi, kas ļauj mierīgi dzīvot ne tikai izdzīvošanai un paštražošanai, bet arī citiem mērķiem. Tiesības ir nepieciešamas sabiedrības pastāvēšanai, tāpēc tās būtu jāveido likumdevējiem un tiesām, ņemot vērā viskonsekventāko un nesatricināmāko juridiskā mehānisma darbības elementu - sabiedrisko organizāciju. Šo "sociālās labklājības" metodi Lundštedts definē kā tiekšanos pēc labākā iespējamā risinājuma - ņemot vērā faktu, ka visi, kas stāv augstāk par kultūras minimālo līmeni, var saprast ko cilvēki kopumā patiešām vēlas sasniegt (ieskaitot labu pārtiku, piemērotu apģērbu, ērtu mājokli, īpašuma drošību un personīgo neaizskaramību, rīcības brīvību, izglītību), respektīvi, visu iedomājamo materiālo komfortu un garīgo interešu aizsardzību.

Karls Olivekrona (Knut Hans Karl Olivecrona, 1897-1980) uzskata, ka Tiesību normas ir "neatkarīgi imperatīvi", kas nosaka uzvedības modeļus tiem, kurus likumdevējs vēlas ietekmēt. Tiesiskuma saturu galvenokārt veido "idejas par cilvēku (piemēram, tiesnešu) iedomājamām darbībām iedomājamā situācijā".⁵³⁹ Tiesību normas nav komandas, jo faktu jomā nav neviena, kas varētu izdot šīs komandas. Likumdevēji, kas ir izstrādājuši noteikumus,

⁵³⁸ Lundstedt, A. V. (1956). *Legal Thinking Revised*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 420 p. / p. 5.

⁵³⁹ Olivecrona, K. (1939). *Law As Fact*. Copenhagen: Munksgaard. 220 p. / p. 29.

iespējams, ir miruši pirms simts gadiem, un, lielākoties, ir pilnīgi nezināmi. Arī valsts nerada normas, jo tā pati par sevi neeksistē bez Tiesībām. Tātad, normas darbojas neatkarīgi, bez komandējošām personām. Tiesību vēsture ir evolucionāras un revolucionāras *pārmaiņas*. Ciktāl iespējams izsekot Tiesību attīstību no seniem laikiem, nekad nevar sasniegt Tiesību "sākotnējo izcelsmi", jo katras izmaiņas paredz jau pastāvošu Tiesību sistēmu, bet sākotnējā sabiedrības organizācija nav zināma. Reālītātē nav Tiesību un pienākumu, jo saikne starp juridiskajiem faktiem un juridiskajām sekām vienmēr ir *situatīva* un tai nav objektīvas nozīmes - tā ir balstīta tikai uz cilvēku ticību.

Tiesības galvenokārt sastāv no "spēka normām", kas ietver uzvedības paraugus un spēka izmantošanas modeļus. Kā galveno Tiesību izpildes iemeslu Olivecrona min sabiedrības neapzinātas bailes no sankcijām, kas rodas no spēka sistemātiskās lietošanas. Arī morāles standartus galvenokārt veido spēka izmantošana un Tiesības. Morāles idejas acīmredzami ir galvenais motīvs jaunu Tiesību radīšanai, tomēr, morāles idejas bieži ir tikai "aizsegs" konkrēto interešu apmierināšanai.⁵⁴⁰ Olivecrona aicina uztvert Tiesību psiholoģisko ietekmi uz citiem Tiesību sistēmas dalībniekiem. Tāpat kā zaļā un sarkanā luksofora gaisma, Tiesības nepauž nekādu viedokli, bet tajās ir iestrādāta sociālā funkcija, jo cilvēki ir pieraduši uz tām reaģēt noteiktā veidā.⁵⁴¹ Līdzīgi kā luksofora signāli, tāpat arī paziņojums, ka "A" ir lietas īpašnieks, *nerada* konkrētu personas izturēšanās modeli, tomēr uz šo paziņojumu ir pastāvīga sociāla reakcija.⁵⁴²

Ceturtais no redzamākiem Skandināvijas Tiesību reālisma adeptiem ir **Alfs Ross** (Alf Niels Christian Ross, 1899 –1979), kurš uzskata, ka Tiesībām nav Dievišķa vai cita pārdabiska principa, ka Tiesību pamatidejas jāsaprot vienīgi kā *sociālās realitātes* un cilvēku izturēšanās koncepcijas. Kā neatbilstošu sociālajai realitātei Ross noliedz dabiskās Tiesības, pozitīvismu, Kelzena formālismu un daudzas citas koncepcijas. Ross uzsver, ka Tiesību jomā ir jāizmanto mūsdienu empīriskās zinātnes metodes,⁵⁴³ ka no domāšanas par Tiesībām ir jāizslēdz visas mistificētās atsauces uz abstraktām koncepcijām un metafiziskām kategorijām. Galvenā metodoloģiskā prasība - Tiesību studijām jāseko tradicionālajiem novērošanas un pārbaudes modeļiem, kas raksturīgi visai empīriskajai zinātnei.

Rosam un Skandināvijas reālismam kopumā, ir raksturīgi centieni pārveidot juridiskus jēdzienus par sociāli pārbaudāmiem, piemēram, jēdzieni "Tiesības" (right), "derīgums" (validity), "pienākums" (obligation) ir *jāpārvērš novērojamā uzvedībā*. Analizējot jēdzienu

⁵⁴⁰ Olivecrona, K. (1939). Law As Fact. Copenhagen: Munksgaard. 220 p. / p. 134.

⁵⁴¹ Olivecrona, K. (1962). Legal Language and Reality, Essays in Jurisprudence in Honor of Roscoe Pound. Bobbs-Merrill, Indianapolis, IN. R.A. Newman (Ed.). p. 191.

⁵⁴² Olivecrona, K. (1962). Legal Language and Reality, Essays in Jurisprudence in Honor of Roscoe Pound. Bobbs-Merrill, Indianapolis, IN. R.A. Newman (Ed.). p. 105.

⁵⁴³ Ross, A. (1958). On Law and Justice. London: Stevens. 383 p.

"derīgas Tiesības / atbilstošās Tiesības" (valid law), Ross izšķir divus lingvistiskos apgalvojumus: (1) tos, kuriem ir tikai "norādes" nozīme; (2) tos, kuriem papildus ir aprakstošā nozīme. Pirmie izsaka komandas vai normas, bet otrie paziņo par faktiem. Kā piemērs, ir minēta šaha spēles noteikumu būtība. Noteikumus kā pārvietošanas šaha figūras var uzskatīt par esošām (*valid*) ar nosacījumu, ka spēlētāji faktiski ievēro noteikumus un tajā pašā laikā jūt, ka šie noteikumi viņus saista".⁵⁴⁴ Tādējādi, noteikumi kā "interpretācijas shēma", zināmā mērā, ļauj izprast spēlētāju reālās darbības, viņu motīvus, lai prognozētu spēles gaitu. Tiesību normas ir veidotas pēc tā paša modeļa: derīgas Tiesības (*valid law*) nozīmē normatīvo ideju abstraktu ietekmi, kas kalpo kā interpretācijas shēma Tiesību fenomena darbībā un ir saistīta arī to, ka šīs normas tiek *ievērotas faktiski*, un ievērotas tieši tāpēc, ka tiesnesis un citi subjekti tos uztver un izjūt kā sociāli saistošus. Tiesību avotus Ross saprot kā faktoru kopumu, kas ietekmē tiesneša veikto noteikuma formulēšanu, ar kuru tiesnesis pamato savu nolēmumu.

Vārdam "Tiesības", kā aprakstošam terminam, nevajadzētu ietvert morālus vai emocionālus elementus. Normu sistēmu, kas darbojas *efektīvi*, var raksturot kā "pareizu" *neatkarīgi no tā*, vai mums šī sistēma patīk. Morāle ir individuālas apziņas un attieksmes jautājums, nevis objektīva faktiskā parādība, kas pakļauta analīzei ar empīriskām metodēm, un tāpēc jurisprudences zinātnē morālei nav vietas. Tādu pašu secinājumu Ross attiecina arī uz taisnīguma principu - paziņot, ka norma ir negodīga, nenozīmē atklāt normas kvalitāti, bet gan nevēlamo reakciju uz Tiesībām (law) jeb emocionālu izpausmi.

Lai arī Ross secina, ka debatēs par Tiesību vērtību nav vietas taisnīguma ideoloģijai, tomēr viņš atzīst taisnīguma nozīmi tiesas nolēmumos - taisnīguma ideja prasa (1) lai nolēmuma pamatā būtu Tiesības; (2) lai nolēmuma pamatā būtu korekta Tiesību piemērošana - apgalvojums, ka nolēmums ir taisnīgs, nozīmē, ka tas tika pieņemts saskaņā ar spēkā esošo normu vai normu sistēmu. Tiesības ir korekti piemērotas tad, kad nolēmums ir pamatots ar tiem interpretācijas un novērtēšanas principiem, kas pastāv šībrīža praksē.

3.8. VĒRTĪBU JURISPRUDENCES KONCEPCIJA

Vērtību jurisprudences (*Wertungsjurisprudenz*) ir radusies kā interešu jurisprudences (*Interessenjurisprudenz*) attīstības rezultāts. Vērtību jurisprudences pamattēzes: (1)

---

⁵⁴⁴ Ross, A. (1958). On Law and Justice. London: Stevens. 383 p. / p. 16.

juridiskajos jēdzienos "slēpjas" vērtības, kuru garantēšana un aizsardzība ir Tiesību piemērošanas galvenais mērķis; (2) Tiesību piemērotāju darbība ir *vērtējošā* darbība; (3) Tiesību normu satura noskaidrošanai ir jāizmanto teleoloģiskie kritēriji.

20.gadsimtā vērtību jurisprudenci aktīvi attīsta **Karls Larencs** (Karl Larenz, 1903-1993) – koncepcijas pirmsākumi meklējami darbā "Das Problem der Rechtsgeltung" (1929),⁵⁴⁵ bet pilnīgāks izklāsts – monogrāfijā "Methodenlehre der Rechtswissenschaft" (1960).⁵⁴⁶ Larenca ieskatā, Tiesības ir tādu normu, slēdzienu un spriedumu kopība, kas definēta saistībā ar tiesībaizsardzību.⁵⁴⁷ Tiesības tiek traktētas ne tikai kā slēgta, bet arī kā atvērta noteikumu sistēma, kurā ietilpst gan Tiesību normas un nolēmumi, gan arī Tiesību principi, idejas un *vērtējumi*.

"Darbojošās" Tiesības, t.i. normas, kurām ir Tiesību nozīme (*geltendes Recht*) ir tiesvedības gaitā konkretizēto normu semantisks veselums. Jurisprudencei jānodarbojas ar konkrētajā brīdī spēkā esošajām Tiesībām, kuras jurisprudences cenšas apgūt *normatīvajā izpratnē*. Darbojošās Tiesības jurisprudences izpratnē ir "dotās" Tiesību normās (mūsdienās - *lielākoties rakstveidā*), kuras pretendē uz "iedarbināšanu" tiesu nolēmumos. Šo "izejvielu" jurisprudences vēlas uztvert kopā ar Tiesību normās iekļautajām semantiskajām asociācijām, kas papildina burtisku nozīmi.⁵⁴⁸ Respektīvi, Tiesības ir piemērošanā atrastas, jurisprudencē un tiesvedībā tālākizveidotās, un pastāvīgā attīstībā esošās *normas*, kuras liek nolēmumu pamatā un kuras norāda spriešanas virzienu.⁵⁴⁹

Vērtību jurisprudences būtību Larencs saista ar subsumpciju un juridisko siloģismu. Tradicionālā subsumpcija paredz fakta pakārtošanu Tiesību normai, t.i. lielās un mazas premisas sagatavošanu. Larencs uzskata, ka tipveida subsumpcija nav iespējama gadījumos, kad subsumpcijai atlasītie jēdzieni nav precīzi definēti (piemēram, atklātie jēdzieni, jēdzieni ar nenoteiktu saturu, neatrisināti Tiesību jautājumi u.c.) Larencs uzsver, ka šādiem jēdzieniem ir "svārstīgs" apjoms, kad nevar pilnīgi noteikti apgalvot, vai konkrētais gadījums "iekrīt vai neiekrīt" šajā apjomā. Subsumēšana jeb pakārtošana būtu iespējama vienīgi tad, ja šo apjomu varētu "pārformēt" noteiktos kvantitatīvajos vai kvalitatīvajos lielumos. Bet tieši šo darbību likumdevējs nav veicis, gribot atstāt zināmu "spēles lauku".⁵⁵⁰ Šādos gadījumos Larencs

⁵⁴⁵ Larenz, K. (1929). Das Problem der Rechtsgeltung / K. Larenz. – Berlin: Junker und Dünhaupt. 41 s. – (Sonderhefte der Deutschen Philosophischen Gesellschaft ; 5).

⁵⁴⁶ Larenz, K. (1960). Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz. – Berlin: Springer. 381 s. – Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft. 148.p.

⁵⁴⁷ Larenz, K. (1991). Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz. – 6., neu bearb. Aufl. – Berlin etc.: Springer. 494 s. – Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft).

⁵⁴⁸ Ibid, s. 203.

⁵⁴⁹ Larenz, K. (1960). Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz. – Berlin: Springer, 381 s. – Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft. 148 s.

⁵⁵⁰ Larenz, K. (1991). Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz. – 6., neu bearb. Aufl. – Berlin etc.: Springer. 494 s. – Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft). ss.157-158.

piedāvā papildināt subsumpciju, ņemot vērā Tiesību tālākveidošanu – lielā premisa nevar būt vienkārši "pārņemta" no likuma teksta. Drīzāk, katrs likums ir jāinterpretē; minētās interpretācijas pamatā ir *salīdzināšana un vērtējoša svēršana*.⁵⁵¹

Piemēram, pēc Pirmā pasaules kara beigām aktualizējas jautājums par līgumsaistību izpildi situācijā, kad notika pušu neprognozētas ekonomisko, sociālo vai politisko apstākļu būtiskas izmaiņas (līgumos, kur puses nav pilnībā izpildījušas saistības - ilgtermiņa piegādes līgumi, nomas līgumi u.c.). Tolaik Vācijas likumos nebija īpašu noteikumu šī jautājuma risināšanai, tāpēc risinājumu mēģināja rast interpretējot likuma normas par pienākuma izpildes neiespējamību. Vēlāk šādas lietas tiesas sāka izspriest, meklējot *taisnīgus* risinājumus, ievērojot labas ticības principu.⁵⁵² Labas ticības princips pats par sevi prasa konkretizāciju, ņemot vērā Tiesību mērķus un *vērtības*. Piemērojot labas ticības principu, vienmēr ir nepieciešams precīzi pamatot, pēc kādiem *kritērijiem* tika izsvērtas strīdā iesaistīto pušu intereses un kāpēc tika pieņemts tieši šāds lēmums, kā tieši vispārējais princips ir piemērots konkrētajos apstākļos. Tāpat, ir jāpamato, kāpēc un kā konkrēta nolēmuma tiesiskums ir saderīgs ar labticības principa mērķiem.⁵⁵³

Otrais redzamākais vērtību jurisprudences piekritējs ir **Teodors Fīvegs** (Theodor Viehweg, 1907-1988), kurš darbā "Topik und Jurisprudenz" (1953) uzsver, ka Tiesībām ir sava struktūra un sistēma, kura nav nedz deduktīva, nedz aksiomātiska, bet gan *retoriska*. Dogmatiskā metode izriet no augstākās patiesības esamības, kuru nevar nedz atspēkot, nedz apšaubīt, bet turpmāka argumentācija ir veidojama, izmantojot deduktīvas ķēdes. Savukārt, vecā metodē – *topica* – par sākumpunktu nosaka veselu saprātu, kas saskaņā ar retoriskiem *toposiem* maina skata leņķi un darbojas ar siloģismiem. Fīvega ieskata, tikai otrā metode (*topica*) piesaista cilvēka iztēli, atmiņu, valodas izteiksmīgumu, spriešanas briedumu juridisko problēmu analīzei; māca izskatīt lietu no dažādām perspektīvām, t.i. atrast dažādus viedokļus (*topoi*), bez kā nav iespējams juridiskās problēmas taisnīgs risinājums. Topika ir uz problēmu orientētas domāšanas veids,⁵⁵⁴ ko izstrādājusi retorika – šis garīgais darbs nenoliedz domāšanas nozīmi, bet pats īsteno domu.

Fīvegs uzskata, ka juridisku problēmu risināšanai nepietiek ar juridiskā materiāla klasifikāciju un sakārtošanu. Fīvega ieskatā, analītiskā retorika palīdz pareizi identificēt tos uzstādījumus, kurus tiesnešiem jāņem vērā, gatavojot nolēmumu. Šie avoti, no kurām

⁵⁵¹ Larenz, K. (1991). Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz. – 6., neu bearb. Aufl. – Berlin etc.: Springer. 494 s. – Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft). s.158.

⁵⁵² Larenz, K. (1961). Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung: die Bedeutung «veränderte Umstände» im Zivilrecht. München. s. 1.

⁵⁵³ Larenz, K. (1987). Lehrbuch des Schuldrechts. Band I. Allgemeiner Teil. 14. Aufl. age. München. ss. 126–127. § 10.

⁵⁵⁴ Viehweg, T. (1953). Topik und Jurisprudenz. München: Beck. 75 s.

tiesnešiem ir jāsmeļas argumenti, motivējot savu nolēmumu, ir efektīvs līdzeklis tiesnešu patvaļas ierobežošanai. Turpretī, deduktīvā metode ved prom no problēmu risināšanas - jo garākā ir deduktīvā spriešanas ķēde, jo vairāk mēs attālināmies no konkrētas situācijas, un, neskatoties uz secinājuma pareizību, tā kļūst arvien mazāk piemērota konkrētas problēmas risināšanai. Nevienu problēmu nevar atrisināt tīri loģiskā veidā: ja cilvēkam nav izdevies panākt, lai viņam būtu kopīgs izpratnes pamats ar komunikācijas partneri, sniegt pārliecinošus pierādījumus nav iespējams. Nav jābaidās arī no tiesnešu patvaļas - precedenti, Tiesību principi, interpretācijas kanoni un citi avoti - *toposi* - ierobežo tiesnesi ne mazāk kā rakstīto likumu normas.

Tiesību normas interpretācijas problēma, kas izvēršas jebkura tiesību normu piemērotāja (īpaši tiesneša) priekšā, ietver četras apakšproblēmas: (1) kas ir noteicošais – likuma burts vai likumdevēja nodoms; (2) kolīzijas; (3) neskaidrība, divdomība; (4) robeži. Tāpat, interpretācijas uzdevums ir panākt vispāratzīto harmonizāciju, saskaņotību - to prasa sabiedrības intereses. Meklējot toposus, ir jānovērtē to nozīme un hierarhija, jāņem vērā atšķirības tautu kultūras un ētiskās tradīcijās, kā arī atšķirības atsevišķu profesionāļu, reliģisku, sociālu, etnisku grupu pasaules redzējumā.

Ja visu tiesisko struktūru izskaidro ar nepieciešamību risināt problēmas (konkrētus dzīves gadījumus), tad tiesu prakses kopējo struktūru var noteikt tikai "no problēmas", jo problēmu veidojošie elementi (jēdzieni un priekšlikumi) paliek ar to saistīti noteiktā veidā. Saskaņā ar formālu loģiku, nav svarīgi, vai priekšnoteikums ir patiess vai nepatiess, bet svarīgs ir tas, vai šie priekšnoteikumi ir pareizi strukturēti. Pirmā domāšanas metode (formālistiskā loģika) piešķir lielāku nozīmi sistēmai, bet otra (retoriskā) – pašai problēmai. Deduktīvajā loģikā aksiomu sistēmā obligāti ir jāatrod problēmas *formālais* risinājums, bet attiecībā uz Tiesību zinātņi šo metodi nevar *pilnībā* atzīt, jo tā neņem vērā nozīmi, kādu materiālā loģika "piedēvē" Tiesībām. Turklāt, jāņem vērā, ka Tiesībās pastāv centrālā problēma, kas vienmēr paliek neskarta, ko var rezumēt, zinot, "kas ir taisnīgi katru reizi šeit un tagad".

Zināmu ieguldījumu vērtību jurisprudences attīstībā sniedz **Jozefs Esers** (Joseph Esser, 1910-1999), kurš darbā "Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts rechtsvergleichende Beiträge zur Rechtsquellen- und Interpretationslehre" (1956)⁵⁵⁵ uzsver tiesu radošo darbību Tiesību tālākveidošanā. Persona savas formālās subjektīvās tiesības nevar īstenot patvaļīgi un neierobežoti. Tiesību subjekts neatrodas vakuumā - iesaistīšanās noteiktās sociālajās attiecībās uzliek viņam pienākumu īstenot savas

---

⁵⁵⁵ Esser, J. (1956). Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts rechtsvergleichende Beiträge zur Rechtsquellen- und Interpretationslehre. Tübingen: Mohr. 394 s.

Tiesības tā, lai tiktu ņemtas vērā arī citu personu Tiesības un intereses.⁵⁵⁶ Ja subjektīvo Tiesību izmantošana formāli atbilst spēkā esošajam, likumos noteiktajam regulējumam, bet, tajā pašā laikā, ir pretrunā ar *labas ticības* principu, tad šāda Tiesību izmantošana ir jāierobežo. No sabiedrībā atzīto un atbalstāmo *vērtību* viedokļa, regulējot konkrētas tiesiskās attiecības, tiek paredzēts, ka tās ir jānokārto noteiktā veidā, jāsasniedz noteikts rezultāts, jāievēro saprātīgs pušu interešu līdzsvars u.c. Gadās, ka oficiālā Tiesību normu izmantošana un formālā atbilstība īstenojamām subjektīvajām Tiesībām *neatbilst mērķiem*, kuri tika paredzēti, nosakot atbilstošu tiesisko regulējumu. Šādos gadījumos subjektīvo Tiesību īstenošana būtu jāierobežo tiktāl, ciktāl tās atbilst labticības principam. Pienākums ņemt vērā otras puses Tiesības un intereses, kas izriet no labas ticības principa, ir arī viena no tiesiskā regulējuma mērauklām.⁵⁵⁷

No vērtību aspekta Tiesību problēmu skata arī **Klauss Vilhelms Kanaris** (Claus-Wilhelm Canaris, 1937-). Vairākos darbos, kas skar privāttiesības un komercietības, piemēram, "Die Feststellung von Lücken im Gesetz" (1964),⁵⁵⁸ "Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz, entwickelt am Beispiel des deutschen Privatrechts" (1969),⁵⁵⁹ "Die Vertrauenshaftung im deutschen Privatrecht" (1971),⁵⁶⁰ "Bankvertragsrecht", (1975),⁵⁶¹ "Methodenlehre der Rechtswissenschaft" (1995),⁵⁶² "Grundrechte und Privatrecht" (1999),⁵⁶³ Kanaris Turpina attīstīt Larenca idejas.

---

⁵⁵⁶ Esser, J., Schmidt E. (1975). Schuldrecht. Band I. Karlsruhe: Allgemeiner Teil. s. 45. § 5.

⁵⁵⁷ Ibid.

⁵⁵⁸ Canaris, C. (1964). Die Feststellung von Lücken im Gesetz, Berlin.

⁵⁵⁹ Canaris, C. (1969). Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz, entwickelt am Beispiel des deutschen Privatrechts, Berlin: Duncker & Humblot. 169 s.

⁵⁶⁰ Canaris, C. (1971). Die Vertrauenshaftung im deutschen Privatrecht. Muenchen: Beck. 567 s.

⁵⁶¹ Canaris, C. (1975). Bankvertragsrecht / einschließlich Kontokorrentrecht und Recht allgemeiner Geschäftsbedingungen. Berlin: De Gruyter. ss. 424 – 1297.

⁵⁶² Canaris, C. (1995). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3.Auflage. Berlin. 325 s.

⁵⁶³ Canaris, C. (1999). Grundrechte und Privatrecht. Berlin: Gruyter. 98 s.

3.9. CITAS SOCIOLOĢISKĀ VIRZIENA KONCEPCIJAS

Socioloģisko Tiesību koncepciju spektrs ir pietiekoši plašs, turklāt, šo koncepciju saturs ir smalki niansēts. Minētie apsvērumi nosaka neiespējamību kategorizēt katra tiesībzinātnieka uzskatus iepriekš aprakstītajās koncepcijās, tāpēc tie ir sagrupēti monogrāfijas atsevišķajā apakšnodaļā. Piemēram, no socioloģijas viedokļa⁵⁶⁴ Tiesību problemātiku analizē **Ludvigs Gumplovičs** (Ludwig Gumplowicz, 1838-1909), kurš izmanto pozitīvisma metodoloģiju. Norādot, ka galvenais sociālās dzīves evolūcijas faktors ir cīņa par eksistenci, Gumplovičs uzsver, ka senatnē konflikti starp atsevišķiem klaniem beidzās ar uzvarēto nogalināšanu un izdzīvojušo paverdzināšanu.⁵⁶⁵ Valsti veido iekarotāji, lai nodrošinātu iekaroto cilšu paklausību un valsts ir dabiski izaugusi kundzības organizācija, kas paredzēta noteiktas tiesiskās kārtības uzturēšanai, dabiski pastāvoša valdošā organizācija, kuras mērķis ir uzturēt noteiktu tiesisko kārtību. Valsts, pašsaglabāšanās nolūkos, savas varas un labklājības vairošanai, īsteno kundzību pār padotajiem. Vienas grupas vardarbība pār otru rada *ieradumu*, kas vēlāk transformējas paražās un Tiesībās.

Ieraduma dabiskais spēks, sagūstot cilvēkus gan priekos, gan bēdās, rezultējas ar to, ka gan valdošais, gan padotais, to stāvokli, kas sākotnēji tika radīts ar spēku, pēc kāda laika uzskata par dabisku, atbilstošu augstākajai kārtībai un Dievam tīkamam.⁵⁶⁶ Sākumā valdošie valda izmantojot brutālu spēku, bet vēlāk - uzturot zināmu tiesisko kārtību valstī, noteikto tiesisko līdzsvaru starp nevienlīdzīgiem sociāliem elementiem. Tomēr, Gumplovičs nepiekrīt, ka valsts ir pretrunīgu interešu samierināšanas institūcija: valsts, pirmkārt, ir piespiešanas, vardarbības institūcija - jebkuras valsts darbības galvenokārt nosaka vajadzība aizsargāt un stiprināt dominēšanas, pakļautības attiecības.⁵⁶⁷ Tiesību attīstības problēmas Gumplovics saista ar sabiedrības briedumu un izšķir divus sabiedrības evolūcijas posmus: (1) *cilts stāvoklis*, kas balstās uz fiziskās vardarbības pamatiem; (2) *šķīru stāvoklis*, ko raksturo vienas šķiras ekonomiskais pārsvars pār otru. Gumploviča ieskatā, pirmsvalsts stāvoklī Tiesības nepastāv, jo Tiesību rašanās procesā *noteicošais vārds* pieder valstij. Skatoties no ārpuses, Tiesības ir valsts varas priekšrakstu iemiesojums. Savukārt, no iekšpuses, Tiesības ir

⁵⁶⁴ Gumplowicz, L. (1899). Grundriss Der Sociologie / The Outlines of Sociology. Translated by Frederick W. Moore. [1975] Arno Press.

⁵⁶⁵ Gumplowicz, L. (1883). Der Rassenkampf: Soziologische Unters. Innsbruck: Wagner. 376 s.

⁵⁶⁶ Gumplowicz, L. (1877). Philosophisches Staatsrecht / systematische Darstellung für Studierende und Gebildete. Wien: Manz. 195 s.

⁵⁶⁷ Gumplowicz, L. (1875). Race und Staat. Eine Untersuchung über das Gesetz der Staatenbildung. Wien: Manz. 58 s.

"piepildītas" ar tikumību, kas ir neizsmeļams Tiesību avots. Tikumība kļūst par Tiesībām tikai kristalizējoties valsts likumos - Tiesības un tiesiskā kārtība nepastāv kā autonomas, no valsts neatkarīgās vienības; arī valsts darbība *neizriet* no Tiesībām.

Gumplovičs uzskata, ka valsts esība nav savienojama ar "neatņemamām cilvēktiesībām" un piedāvā izvēli starp divām iespējām: (1) valsts ar tai raksturīgo autoritāti un (2) anarhija. "Neatņemamās cilvēktiesības" ir ilūzija, indivīda pašdievināšanas auglis, cilvēka dzīves vērtības "pacelšana". Spēks "iet pa priekšu" Tiesībām, tāpēc jebkādas Tiesības ir nevienlīdzības kārtība (*eine Ordnung der Ungleichheit*). Neskatoties uz piedāvāto pieeju Tiesību fenomena definēšanai (Tiesības ir likumos kristalizēta tikumība, bet tikumība ir Tautas faktiskajās sociālajās attiecībās esošās Tiesības, kuras tiecas pēc "pašizpaušmes"),⁵⁶⁸ Gumplovičs uzskata, ka Tiesībām ir raksturīga tendence arvien vairāk *attālināties* no valsts, tieksme atbrīvoties no valsts ietekmes, tieksme pretstatīt sevi valstij kā neatkarīgu spēku Tiesību idejas formā. Ja administratīvās Tiesības pilnībā atrodas valsts ietekmē, tad piemēram, īpašumtiesības, attīstoties sabiedrībai, kļūst arvien mazāk pakļautas valsts ietekmei, pastāv atsevišķi un *neatkarīgi no valsts*. Vēlāk šī tieksme tiek vērsta uz kundzību pār valsti. Tiesības vairs nevēlas atzīt valsti par savu radītāju - tieši pretēji, Tiesības pašas mēģina ieņemt "tēvišķu pozīciju" attiecībā pret valsti.

19.gadsimta septiņdesmitajos gados priekšlikumu izzināt Tiesības kā sociālu parādību izvirza **Sergejs Muromcevs** (Сергей Муромцев, 1850-1910) uzskatot, ka Tiesības ir sociālo parādību sfēras attīstības likumsakarības.⁵⁶⁹ Muromceva izstrādātā Tiesību jēdziena pamatā ir nevis Tiesību norma, bet gan *tiesiskas attiecības*: Tiesības ir nevis Tiesību normu kopums, bet tiesisko *attiecību* kopums (tiesiskā kārtība).⁵⁷⁰ Lai izskaidrotu tiesisko attiecību būtību, Muromcevs pievēršas *sociālajām attiecībām* kā tādām. Attiecību saturu nosaka personu un priekšmetu īpašības, kas ir saistīti - gan savstarpēji, gan ar apkārtējo vidi. Piemēram, ja personai "B" pieder konkrēts zemes gabals, tas ir vai nu tāpēc, ka šī zemes gabala lietošana ir pieejama *jebkuram* gribētājam, vai arī sakarā ar personas "B" *spēku*, veiklību u.c. Visas šīs īpašības Muromcevs traktē kā faktiskās, bet ar šo īpašību determinētas attiecības – kā faktiskās attiecības.

Katra cilvēka attiecības ir "aktīvas" - šī cilvēka (subjekta) attieksme jāsaprot kā viņa iespējamās pašdarbības mērogu attiecībā pret citu personu vai priekšmetu (objektu). Papildus subjektam un objektam attiecības ietekmē arī vide - ir nepieciešams, lai apkārtējie apstākļi netraucētu tādā mērā, ka subjekta cīņa pret šiem apstākļiem izrādītos bezspēcīga. Kopējai

⁵⁶⁸ Gumpłowicz, L. (1877). Philosophisches Staatsrecht / systematische Darstellung für Studierende und Gebildete. Wien: Manz. 195 s.

⁵⁶⁹ Муромцев, С. (1879). Определение и основное разделение права. М. 220 С.

⁵⁷⁰ Ibid, С. 159.

situācijai ir jābūt tādai, lai jebkurā brīdī subjekts varētu īstenot savu spēju rīkoties. Atsevišķi vides elementi var būt naidīgi konkrētajām attiecībām, tomēr šī pretestība attiecības *neizbeidz*. Piemēram, tiklīdz svešinieki piespiež personu "B" pamest tai piederošo zemesgabalu, personas "B" valdījums beidzas.

Balstoties uz šāda tipa piemēriem, Muromcevs uzsver, ka galvenais nosacījums cilvēku faktisko attiecību pastāvēšanai ir attiecību *neizskaramība* no citu personu puses, neatkarīgi no tā, vai šo neizskaramību nodrošina pašiniciatīva, nespēja vai piespiešana. Protams, personai "B" ir iespēja darboties, lai aizstāvētu savas Tiesības uz zemes gabalu. Šo iespēju persona izrāda, kad viņai ir *jācīnās* par sava valdījuma saglabāšanu. Ciktāl persona ir spējīga "paralizēt" apkārtējās vides naidīgo ietekmi, tiktāl viņa šo valdījumu saglabā. Šī koncepcija (pašas personas spēks) būtu izsmēloša, ja katrs risinātu savas problēmas *vienpersoniski* un neveidotu sociālās savienības. Balstoties uz vēsturiskiem argumentiem, Muromcevs akcentē, ka vidē, kurā attiecības veidojas un pastāv, laika gaitā kļūst *sarežģītākā*; turklāt, šis sociālās vides sarežģītības pieaugums ir klasificējams divos līmeņos. *Pirmā līmeņa* attiecības ir cilvēku apzinātas vai neapzinātas apvienības - mednieku kolektīvs; laupītāji, kuri ir vienojušies kādu kopīgi aplaupīt; mākslinieki, kas ir apvienojušies priekšnesumam; darījumu partneri, veicot tiesisku darījumu; ilgstošās vai pastāvīgas, ģenētiskās savienības - ģimene, ģints, cilts, partnerība, korporācija, kopiena u.c. Šādās apvienībās persona jūt savas grupas atbalstu un pati šo grupu atbalsta. Piemēram, atspēkojot ienaidnieka uzbrukumu kopīgai mītnei, "atmaksāt pāridarījumu". Cilvēku grupa, kas iestājas konkrētā subjekta pusē, ir viņam labvēlīga cīņā ar šķēršļiem, kuras liek daba vai ārpus grupas esošās personas. Šādā veida attiecības Muromcevs definē kā *pirmā līmeņa aizsargātās attiecības*.

Savukārt, *otrā līmeņa* aizsargātās attiecības veidojas sabiedrībā. Sabiedrība kā tāda pastāv neatkarīgi no tās locekļiem - tas ir spēks, kas nav identisks sabiedrības locekļu individuālo spēku kopumam. Sabiedrība pārvēršas par neatkarīgu veselumu, kas "paceļas" virs tās sastāvdaļām un savā ziņā nav atkarīga no tiem. Kad sabiedrība iekasē nodokļus vai piespiež ievērot kādus noteikumus, un otrādi, kad atsevišķs sabiedrības loceklis pieprasa un saņem labumus no sabiedrības, attiecības veidojas nevis līnijā "indivīds-indivīds", vai līnijā "indivīds-atsevišķu indivīdu grupa", bet gan līnijā "indivīds-sabiedrība". Parasti visas sabiedrības vietā darbojas institūcijas. Atsevišķi sabiedrības locekļi var darboties pretēji sabiedrības interesēm, tādus gadījumos sabiedrība darbojas kā aizskarto attiecību aizstāvis. Lai aizsargātu vienus savus locekļus, sabiedrība darbojas pret citiem saviem locekļiem - sabiedrībai ir atšķirīga attieksme pret tās dalībnieku rīcību, atkarībā no rīcības satura. Piemēram, dažas darbības un attiecības sabiedrībai ir vienaldzīgas, turpretī citu darbību dēļ sabiedrība vajā atsevišķās personas.

Muromcevs izšķir organizētu aizsardzību un neorganizētu aizsardzību. Organizēto aizsardzību parasti veic speciāli izveidota struktūra, kuras darbības un darbību secība ir iepriekš noteiktas. Turpretī, neorganizēta aizsardzība notiek formās, kas iepriekš nav noteiktas - forma (sabiedriska nopelnums; vardarbība pret pārkāpēju u.c.) tiek noteikta katrā atsevišķā gadījumā, atkarībā no apstākļiem. Neorganizētās aizsardzības metodes, plašumu un instrumentus nosaka attiecīga situācija un noskaņojums. Absolūti precīzas robežas novilkšana starp organizēto un neorganizēto aizsardzību nav iespējama, tomēr, kad visas sabiedrības atreibība ir ietērpta precīzās formās, kuras parasti izstrādā pēc *paražas*, kad patvaļa izpaužas *svinīgā formā* vai ir *konkrēti noteikta* attiecībā uz tās piemērošanas gadījumiem un ierobežojumiem; kad kreditora prasījums parādniekam ir pamatots ar liecinieku liecībām; kad sodu izpilda specialā institūcija; visbeidzot, kad attiecību "aizstāve" ir tiesa vai citas publiskās varas struktūras, - tad visos šajos gadījumos notiek *organizēta aizsardzība*.

Tieši organizēto aizsardzības formu Muromcevs definē kā juridisku vai tiesisku. Muromcevs uzskata, ka Tiesību normas neatņemamais atribūts ir *piespiešana*. Viņa ieskatā, gan organizēta, gan jo īpaši neorganizēta aizsardzība, spēj izpausties maigos, neskaidros veidos, pat praktiski nejūtami, bet kādā no formām sods vienmēr pastāv – sabiedriskais viedoklis, nosodījums, varas pārstāvju paustā "nepatika" - tas viss būtībā ir piespiešanas līdzekļi. Viedokli, ka Tiesību norma un, līdz ar to, arī tiesiskas attiecības (kā attiecības, kas atbilst normai) var pastāvēt bez piespiešanas Muromcevs uzskata par kļūdainu, uzsverot, ka piespiešana *ne vienmēr* izpaužas kā valsts sankcija, bet piespiešanas elementam ir jābūt.

Tiesību iezīme ir organizētā aizsardzība - sabiedrībā valdošajām attiecībām ir nepieciešama aizsardzība, kuru var organizēt aizsardzības Tiesību norma, kuru īstenoto īpašas (valsts) institūcijas iepriekš noteiktā veidā. Tādējādi, sabiedriskās attiecības ietver divus komponentus: faktiskās attiecības un tiesiskās aizsardzības attiecības, kuru apvienojums veido subjektīvās Tiesības (jeb Tiesības subjektīvajā nozīmē). Visu Tiesību kopums, kas noteiktā laikā pastāv konkrētajā sabiedrībā, ir tiesiskā kārtība. Ja kāda norma neatbilst Tiesībām kā sabiedrisko attiecību kārtībai, tad sī norma kļūst par "mirušo". Zinot "īstas faktiskās intereses", tiesai būtu jāpiemēro tikai normas, kas atbilst šīm interesēm. Ja norma ir pretrunā ar taisnīgumu, tad juristiem ir jāizvairās no normas piemērošanas vai arī norma ir jāinterpretē saistībā ar jauno saturu. Tādējādi, *patiesi* Tiesību normu radītāji ir tiesa, nevis likumdevējs.⁵⁷¹ Tiesiskā aizsardzība ir *visvairāk raksturīga* valstij. Šis apstāklis daļēji ir plaši pazīstama pārpratuma sakne, kas liek domāt, ka Tiesības pastāv, it kā, tikai valstī. Tā paša pārpratuma otrā sakne ir vēsturisko un politisko argumentu sajaukšana - no politiskā viedokļa var būt nevēlami atzīt, ka gods kontrolēt Tiesību jomu ir ne tikai valstij, tomēr vēsturi un zinātniski

⁵⁷¹ Муromцев, С. (1879). Определение и основное разделение права. М. 220 С. / С. 159.

korekti par Tiesībām dēvēt visu, kam ir nodrošināta organizētā aizsardzība, *pat ja to dara ne valsts*. Sabiedriskās varas patronāža maina apkārtējo stāvokli – persona "B" kļūst stiprāka, jo apzinoties sabiedrības varu, apkārtējie cilvēki atturas pārkāpt citu cilvēku valdījumu, vēlas izvairīties no nelabvēlīgajām sekām, kuras draud pārkāpējiem. Tādā veidā, faktiskās attiecības pārvēršas par piespiedu attiecībām - to būtība ir pilnībā saistīta ar juridiskām sankcijām. Ir skaidrs, ka visu šādu juridisko "pasākumu" ietekme nav visvarena: daudzi gadījumi tomēr "izslīd" no redzesloka, joprojām pastāv virkne pārkāpumu, pret kuriem juridiski pasākumi ir bezspēcīgi.

Savos pētījumos Muromcevs neaprobežojas ar Tiesību dogmas izzināšanu, bet apsver arī Tiesību rašanās un funkcionēšanas problēmu, Tiesību dinamiku, Tiesību saikni ar daudzveidīgiem *sociāliem* faktoriem. Tiesības tiek saprastas kā dzīvā tiesiskā kārtība, ko rada tiesnešu un administratoru tiesībpiemerošanas un tiesībveidošanas darbības, pati sabiedrības praktiskā dzīve un vajadzības, bieži vien pretstatā ar likumā pausto "*mirušo*" normu. Tāpēc Tiesību izpētes sākums ir nevis likumu pantu izzināšana, bet *sociālo attiecību* rūpīga izpēte.

Politiskās parādības saistībā ar *sociālajiem* faktoriem pēta **Maksims Kovaļevskis** (Максим Ковалевский, 1851 – 1919), kurš valsts un Tiesību socioloģiskās izziņas pamatā liek solidaritāti. Kovaļevskis uzskata, ka Tiesības, kā *dzīva tiesiskā kārtība*, reprezentē solidaritātes prasības, "pienākuma ideju", kas liek indivīdiem uzņemties pienākumus, lai saglabātu "grupas intereses". Īpaša loma solidaritātes nodrošināšanā ir valstij, kā vienai no kopdzīves savienības formām, kurā cilts cilvēki atrod politiskas pašnoteikšanās iespēju kopīgas pārvaldības pakļautībā.⁵⁷² Atšķirībā no savienībām, kuru pamatā ir radniecības saiknes,⁵⁷³ valstij ir suverēnā politiska vara. Tomēr, Tiesības, kā svarīgs solidaritātes nodrošināšanas līdzeklis, ir primāras attiecībā pret valsti - Tiesības eksistēja agrāk par valsti (tajā skaitā – pirmsšķīru sabiedrībā).⁵⁷⁴

Kovaļevskis atzīmē, ka (1) dzīvē ir sociālās attiecības, kuras nav atrunātas rakstītajos likumos, bet prasa tiesisko aizsardzību; (2) akcentē tiesas iespēju izmantot "morāles kritērijus" vairāku lietu risināšanā; (3) atbalsta vairākas "brīvo Tiesību skolas" idejas, tajā skaitā, attaisno tiesnešu nolēmumus, kas ir pretēji rakstītam likumam. Rakstītie likumi ir cieši saistīti ar citiem sociālajiem regulatoriem, īpaši ar morāli un paražām, kuri vēsturiskās attīstības procesā *apsteidz* Tiesības, jo Tiesības nostiprina jau esošās attiecības. Respektīvi, Tiesības "mainās" līdz ar sabiedrības attīstību saskaņā ar taisnīguma prasību modifikācijām.

⁵⁷² Ковалевский, М. (1909). Общеученическое государство. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском университете в 1908/09 гг. – СПб., 1909. С.24-30.

⁵⁷³ Kovalevsky, M. (1890). Tableau des origines de l'evolution de la famille et de la propriete. Stockholm: Samson & Wallin. 202 p.

⁵⁷⁴ Ковалевский, М. (1895/1897). Происхождение современной демократии. Москва: Товарищество тип. А. И. Мамонтова.

Tiesību socioloģisko izpēti, kuras mērķis ir atklāt Tiesību izcelsmes un attīstības cēloņus, veic **Bogdans Kistjakovskis** (Богдан Кистяковский, 1868-1920). Piekrītot tēzei, ka Tiesības ir sociāla parādība, Kistjakovskis secina, ka ir jāpēta galvenokārt Tiesību sociālās izpausmēs, attiecīgi, Tiesību izpētes metodēm ir jābūt sociāli-zinātniskām.⁵⁷⁵ Kistjakovskis akcentē termina "sociālā parādība" *neviennozīmīgumu* un izdala trīs pieejas socioloģiskās metodes izpratnei: (1) Tiesību sociālā būtība – Tiesības var pastāvēt tikai sabiedrībā un visas juridiskās parādības nosaka sociālā dzīve; (2) Tiesības ir daļa no sociālā veseluma, kopības; (3) Tiesības ir cilvēku līdzpastāvēšanas reglamentējoša forma - tikai šīs formas ietekmē, cilvēku kopīgā eksistence pārvēršas sabiedrībā un kļūst par izzināšanas objektu.

Komentējot pirmo pieeju, Kistjakovskis uzsver, ka bez sabiedrības nevarētu pastāvēt ne tikai Tiesības, bet arī literatūra, zinātne, māksla. Tomēr Tiesības ir sociāla parādība *citā nozīmē* nekā visas šīs kultūras izpausmes; Tiesības ir "*sociālākā*" parādība nekā visas citas. Attiecībā uz otro pieeju, Kistjakovskis atzīmē, ka vilinoši priekšlikumi izzināt Tiesības saistībā ar sociālo veselumu ir metodoloģiski *nenopietni*, jo mēs vienmēr pētām tikai daļas, bet viss kopums mums nav pieejams. Trešā pieeja nonāk pretrunā ar pirmo, proti cilvēku kopīgā eksistence un viņu ekonomiskās aktivitātes (sabiedrības matērija), nevar būt par zinātniskās izziņas priekšmetu. Kistjakovskis uzskata, ka Štamlers neuztver tiesisko parādību sociālo pusi – Tiesību sociālo būtības izpratne var tuvojies vienīgi uzskatot Tiesības par zināmu normu vai noteikumu kopumu, kas *darbojas* sabiedrībā. Tiesību normu būtība nav meklējama šo normu iekšējā vērtībā, kā tas ir ētikas un estētikas normu gadījumā. Tiesības sastāv no normām, kuras pastāvīgi un regulāri tiek īstenotas dzīvē, un tāpēc Tiesību galvenā iezīme ir ieviešana (realizēšana).

Tiesības ir arī sociāls fakts. Līdz ar to, tam, kurš vēlas izpētīt Tiesības kā sociālu parādību, Tiesības ir "jāņem" Tiesību īstenošanas brīdī, vai brīdī, kad Tiesības "iemiešojas" sociālajā faktā. Tradicionālā Tiesību doktrīna subjektīvās Tiesības uzskata par objektīvu Tiesību atvasinājumu, un tas liedz tuvināties tām raksturīgajām iezīmēm, kuras pārvērš Tiesības par sociālo parādību. Ir jāraugās uz tām Tiesībām, kuras "dzīvo" cilvēku starpā, kas "izteiktas" viņu uzvedībā, rīcībā, darījumos, nevis uz Tiesībām, kas noteiktas kodeksu rindkopās. Novērojumi liecina, ka tradicionālās Tiesību teorijas pamattēze (tiek īstenotas tās Tiesības, kuras ir rakstītas likumos) - ir absolūti nepareiza. Rakstīto Tiesību neatbilstība Tiesībām, kas tiek īstenotas dzīvē, ir saistīta ar abu šo fenomenu būtību. Rakstītās Tiesības sastāv no vispārīgiem, *abstraktiem, bezpersoniskiem un shematiskiem* noteikumiem; gluži pretēji, dzīvē viss ir *savdabīgs, konkrēts, individuāls*. Turklāt, dzīve ir tik bagāta,

---

⁵⁷⁵ Кистяковский, Б. (1911). Право как социальное явление. Вопросы права. кн. 8. № 4.

daudzveidīga un daudzpusīga, ka tā nevar pilnībā pakļauties likuma kontrolei vai institūcijas, kas uzrauga likuma ievērošanu, kontrolei.

Centoties izprast dabiskās Tiesības, Kistjakovskis tām piedēvē vairākus aspektus: (1) sociālo aspektu - Tiesības kā viens no fenomenālās pasaules elementiem; (2) psiholoģisko aspektu - Tiesības kā ideju, emociju un brīvprātīgas attieksmes kopums; (3) valstiski-organizatorisko aspektu – Tiesības kā komunikācija ar valsti; (4) normatīvo aspektu - Tiesības kā transcendentāla teleoloģiska vienība. Dabisko Tiesību attīstībai ir divi ētiski mērķi - *brīvība un taisnīgums*. Tiesību patiesā esamība ir ētiska, tāpēc Tiesības ir *brīvības esības forma, normatīvi fiksēts un realizēts taisnīgums*. Tiesību un likuma jēdzieni nesakrīt: likums ir Tiesību atspoguļojums praktiskajā dzīvē, kas nostiprina (konsolidē) sabiedrības prātā izveidojušās Tiesību normas. Valsts ir tiesiskā tautas organizācija, kurai kopumā ir sava, neatkarīga un primāra, t.i. ne no viena "neaizņemtā" vara. Valsts vara ir *depersonalizēta*, tāpēc valstī ir jāvalda nevis indivīdiem, bet gan vispārējiem noteikumiem un Tiesību normām. Valsts varas būtība slēpjas nevis tās organizatoriskajā, materiālajā un piespiedu dimensijā (pārvaldes institūcijās, bruņoto cilvēku klātbūtnē), bet gan garīgajā dabā. Tiesiskuma galvenās iezīmes ir valsts varas ierobežošanas princips; varas likumība; tautas pārstāvības princips.

Kistjakovskis prezentē vairākus Tiesību jēdzienus: (1) Valstiski-organizatoriskais jeb imperatīvais Tiesību jēdziens: *Tiesības ir tas, ko valsts pavēl uzskatīt par Tiesībām*. Valsts likumi - noteikumu kopums, kuru izpildi nodrošina, aizsargā un garantē valsts; (2) Tiesību socioloģiskais jēdziens: terminam "Tiesības" nav skaidras definīcijas ("sociālā solidaritāte", "nomierinātā vide" u.c.). Valsts likumi tiek izstrādāti, pamatojoties uz *topošajām* tiesiskajām attiecībām; tiek ņemti vērā vietējie un starptautiskie precedenti; (3) Tiesību psiholoģiskais jēdziens: Tiesības ir *likumības izjūta*. Valsts likumi ir garīgo pārdzīvojumu vai pienākumu kopums ar imperatīvi-atributīvu raksturu. (4) Normatīvais Tiesību jēdziens - Tiesības ir tas, kas ir jādara (jeb pienākums "darīt"). Valsts likumi ir normu kopums, kas iemieso idejas par *nepieciešamo*, kas nosaka cilvēku ārējās attiecības savā starpā. (5) Juridiski-dogmatiskais un tiesiski-politiskais Tiesību jēdziens: Tiesības ir noteikumu kopums, kas norāda, kā meklēt risinājumus esošajās Tiesību normās visiem interešu konflikta gadījumiem vai ideju sadursmēm par Tiesībām un ne-Tiesībām.⁵⁷⁶

Ludvigs Špīgels (Ludwig Spiegel, 1864-1926) pauž izpratni par Tiesībām lekcijā, kas nolasīta (1908) Vācijas Sociālo zinātņu biedrībā⁵⁷⁷ un apkopota darbā "Jurisprudenz und

⁵⁷⁶ Кистьяковский, Б. (1911). Право как социальное явление. Вопросы права. кн. 8. № 4.

⁵⁷⁷ Spiegel, L. (1908). Nach einem im Deutschen Verein für Sozialwissenschaft in Prag am 27. Mai 1908 gehaltenen Vortrag.

Sozialwissenschaft"(1909).⁵⁷⁸ Špīgels uzsver, ka Tiesības ir *sociālā parādība*, un tāpēc tās var izprast tikai no sociālo zinātņu viedokļa. Jurisprudence ir sociālā zinātne, savukārt, Tiesību "parādīšanās" ir sabiedriska, nevis tiesisks process.

Sociālās zinātnes un jurisprudence izmanto dažādas metodes -sociālās zinātnes ir aprakstošas, induktīvas, bet jurisprudence - dogmatiska, deduktīva (Tiesību normas tiek iegūtas nevis induktīvi, bet gan tiek *deduktīvi atvasinātas*). Ar sociālajām zinātnēm ir saistīta bezgalīgā un nekad pilnībā nepamanāmā faktu pasaule, bet no jurista tiek prasīts rīkoties ar vislielāko noteiktību, vislielāko precizitāti. Juristam, tāpat kā matemātiķim, ir jāformulē pilnīgi skaidri jēdzieni, tomēr sociālās zinātnes un matemātika ir atšķirīgas - sociālā dzīve ir tik dažāda un pastāvīgi mainīga, ka uz katra soļa rada šķēršļus pieprasītajai precizitātei. Vienlaikus, no jurisprudences prasa darboties ar "fiksētiem lielumiem" un sniegt nekļūdīgus rezultātus.

Špīgels uzdod retoriskus jautājumus - ja Tiesības patiešām ir sociāla parādība, kā tās var tik būtiski atšķirties no visām citām sociālajām parādībām? Kā likums ļauj sevi "ievest" fiksētā sistēmā bez pretrunām, kuras ir raksturīgas visām sabiedriskās dzīves izpausmēm? Dogmatiskās jurisprudences atbildi – "tieši Tiesību uzdevums ir novilkt asas līnijas tur, kur tās dzīvē nav novilkta" Špīgels uzskata par neapmierinošu šādu apsvērumu dēļ: (1) nav pierādīts, ka asas robežas ir ļoti vēlamas tieši Tiesībām; (2) cilvēks prot nošķirt, vai kāda rīcība atbilst vai neatbilst morāles, paražu, laba toņa, gaumes, pieklājības prasībām – bet vai jurista priekšstati par likuma normām rodas novērojot reālo dzīvi? (3) "izaugusi" valsts ir uzurpējusi ne tikai likumdošanu, bet arī izteica pretenzijas uz Tiesībām kā tādām. Valsts pati ir uztvērusi likumu kā līdzekli, kas ir vienveidīgs visā valsts teritorijā. Likums ir apņēmis *izspiest* paražu Tiesības, kaut gan mākslīgi veidots rakstītais likums ir jaunāks par paražu Tiesībām. Rakstītajam likumam ir praktiskās priekšrocības salīdzinājumā ar paražu Tiesībām - vieglāk ir izpētīt visu civilkodeksu, nekā noskaidrot, kādas tieši paražu Tiesību normas ir jāpiemēro konkrētā dzīves gadījumā; likums pretendē uz spēkā esamību *visā* valsts teritorijā, pat ārpus tās. Savukārt, paražu Tiesības darbojas tikai lokāli - vienā valstī var būt dažādas paražas; izveidoto likumu var formulēt asi un precīzi - paražu Tiesībām nav šādas noteiktības. Spēcīgākais faktors cīņā pret grūti uztveramām, mainīgām, "neērtām" paražu Tiesībām ir politiskais faktors. (4) likums ir stingrs jurisprudences pamats. Tomēr rodas jautājums, vai uz šī pamata ir iespējams iegūt *ticamu* viedokli par to, "kas ir pareizi". (5) Tiesību normas formālā spēkā esamība nav atkarīga no tā, vai šī norma tiek ievērota katrā atsevišķā gadījumā. Nekad nebūs iespējams atbrīvoties no nelikumībām, pret kurām likums

---

⁵⁷⁸ Spiegel, L. (1909). Jurisprudenz und Sozialwissenschaft, Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht, Bd. 36, Wien.

vienmēr cīnās. Tiklīdz likums atsakās no cīņas un mierīgi pieņem likuma neievērošanu kā masveida parādību, tiklīdz izrādās, ka attiecīgais tiesiskais regulējums vairs nav spēkā. Attiecīgi, likuma spēkā esamību var konstatēt tikai tiktāl, ciktāl tam *faktiski* ir noteicoša ietekme uz personām, uz kurām tas attiecas. (6) likums var saskarties ar ierēdņu, amatpersonu pasīvo pretestību. Ja stingri ievēro reālai dzīvei neatbilstošus noteikumus, *attiecības apstāties*, un tāpēc pastāv interese šādus noteikumus ignorēt. Špīgels norāda uz piemēriem, kad amatpersonas, lai pievērstu nepieciešamo uzmanību dzīves prasībām ir rīkojušies *ad absurdum*, precīzi ievērojot rakstītus priekšrakstus. Recepte pret šādu pasīvu pretestību šķiet acīmredzama: *groziet noteikumus*, ja tie ir novecojuši; tomēr izstrādāt noteikumus, kuri liegtu pasīvās pretestības iespējas, nav iespējams. Pirmkārt, nav iespējams visu kodificēt. Otrkārt, noteikumiem ir jābūt stingriem, bet vērā jāņem arī citas intereses, it īpaši, iestādes darbības mērķus. Treškārt, nedz iestāde, nedz amatpersonas nav *mašīnas*, kas savu darbu veic automātiski. Cik tālu var atkāpties no rakstītiem noteikumiem, neapdraudot intereses, kuras šie noteikumi vēlas aizsargāt, un cik lielā mērā ir jānovirzās no noteikumiem, lai neapšaubītu darbības mērķus, amatpersonas mācās strādājot savā profesijā. Ja mēs vēlamies uzzināt, kā dzelzceļa satiksme patiesībā darbojas, mēs nedrīkstam aprobežoties tikai ar *rakstīto noteikumu* formālu izpēti, mums pašiem ir jānovēro noteikumu darbība realitātē. (7) likumam var pietrūkt spēka, lai likumu izpildītu. Likumiem un reālajām Tiesībām nav jāsakrīt. (8) pat ja likuma spēks ir pietiekošs, pastāv iespēja, ka jebkuru likumu nevar piemērot tā, kā to paredzējis likumdevējs. (9) likumi pieļauj atšķirīgas interpretācijas - katrs teorētiskis, iespējams, nonāktu pie atšķirīgā traktējuma. Tomēr ir noteiktā prakse – iesniegtās sūdzības, tiesu nolēmumi - šie ir fakti par Tiesisko dzīvi, kurus nevar izsecināt vienīgi no likuma. (10) pieņemtais likums nekad nevar izsmelt visas Tiesības: pat ja privāttiesības ir kodificētas rakstītajā kodeksā, uzmanīgs tiesiskās dzīves novērotājs uztver ļoti daudzas juridiskas parādības, kuras nevar izskaidrot tikai ar likumu. (11) viens un tas pats likums dažādos laikos tiek saprasts un piemērots atšķirīgi. Mūsdienās tikai daži noteikumi tiek izprasti to sākotnējā izpratnē. *Ius certum* (likums ar skaidriem noteikumiem) ne vienmēr var "pierādīties" realitātē. Mēs esam atkarīgi ne tikai no likumiem, bet, galvenokārt, no likumu interpretācijas un piemērošanas, kura ir ne vienmēr paredzama. Interpretācijas svārstās, laiku pa laikam mainās - to apliecina juristu ikdienas pieredze. (12) procesa iznākumu nekad nevar droši paredzēt ne tikai tāpēc, ka nav skaidrs lietas faktu vērtējums, bet jo īpaši tāpēc, ka neviens iepriekš nevar zināt *tiesneša juridisko viedokli*, arī dažādu instanču tiesneši spriež atšķirīgi, turklāt, reālā Tiesību dzīve ne vienmēr saskan ar likumiem.

Norādot uz šiem argumentiem, Špīgels pievēršas jautājumam, kāpēc ir nepieciešami rakstītie likumi, kāpēc tiesnesis būtu jāaprobežo ar ar likumu, ja nolēmums katrā atsevišķajā

gadījumā nav prognozējams. Šajā sakarā Špīgels norāda, ka tiesnesis izlemj katru lietu ņemot vērā savas zināšanas un pārlicību, izvērtējot visus "plusus un mīnus". Mūsu juridiskā dialektika ir tik attīstīta, ka tiesnesim nav grūti katru nolēmumu balstīt uz likumu, tāpēc patiesībā svarīgs ir nevis nolēmuma pamatojums, bet gan pats lietas risinājums, lietas iznākums. Parasti tiesnesis izlemj lietu *pirms* spriešanas par to, kā šāds nolēmums tiks pamatos. Tādējādi, tiesneša brīvība tiek postulēta kā juridiskais princips - Tiesnesim ir jāpiešķir Tiesības uz *brīvu taisnīgumu*. Šis ir vienkāršāks veids, kā nodrošināt likuma atbilstību reālajai dzīvei - tiesnesis, kuram ir Tiesības "rast" taisnīgumu, nevar pārkāpt nevienu likumu. Tomēr, šī pieeja upurē visas priekšrocības, kuras, par spīti visiem saviem trūkumiem, nodrošina rakstītie likumi. Špīgela ieskatā, rakstīto likumu "utilizācija" ir risinājums, kas "izlej ūdeni kopā ar bērnu". Rakstītie likumi nevar izdarīt visu, tomēr tie nekādā gadījumā nav bezspēcīgi. Špīgels uzskata, ka tiesneša "ielikšana" stingri saistošajos rāmjos, vai otrādi, tiesas patvaļa ir vienlīdz absolūti nepareizi risinājumi. Tāpat, Špīgels neatbalsta arī ierosinājumus pārcelt smaguma centru no tiesnešiem uz zinātniekiem - arī tiesībzinātnieku starpā nepastāv vienots viedoklis, tas, ko apgalvo viens autors, bieži vien tiek apstrīdēts. Uzskatot, ka tiesībzinātnieku atziņas nevar piespiest Tiesības "iet *likumdevēja* noteikto ceļu", jo Tiesības drīzāk iet *savu* ceļu, Špīgels piedāvā risinājumu, kas tiesneša *faktisko* brīvību pārvērstu likumīgā brīvībā. Jurisprudencei likums jāuztver kā sociāla parādība un tas jāpēta ar sociālo zinātņu metodēm. Vispirms jānosaka, kādas normas ir jāpiemēro (likums nav vienīgais šo normu atvots, pastāv arī paražu Tiesības u.c.) Pēc normas noteikšanas ir jāizseko *normas* vēsturiskās, psiholoģiskās, sociālās, ekonomiskās, racionālistiskās, ētiskās un reliģiskās *saknes*. Apzinoties iespējamus pretargumentus savam piedāvājumam (tiek zaudēta juridiskā noteiktība; uzzinot, ka pastāv iespēja atkāpties no likuma, tiesnesis to uzskatīs par atļauju izspriest lietas pēc saviem ieskatiem), Špīgels norāda, ka tiesnešu tiesiskās patvaļas veicināšanas varbūtība ir ārkārtīgi apšaubāma.

Tiesneša spriedumu reālajā dzīvē var noteikt ne tikai likums, bet arī citi faktori - viņa iepriekšējā izglītība, pieredze, tiesiskās, ekonomiskās, politiskās, nacionālās, ētiskās, reliģiskās idejas, viedokļi un pārlicība. Tas tādēļ, ka Tiesnesis atrodas lielā organisma vidū, kura loceklis viņš pats jūtas, un viņa dabiskajam centienam ir jābūt uzturēt saikni ar citiem biedriem. Atbilstoši ortodoksālajiem uzskatiem, likuma pieņemšanai un grozīšanai ir jānotiek ievērojot pareizo formu. Diemžēl, dzīvi nevar apgūt ar šādām teorijām: negaidīti rodas jauni juridiski uzskati un tiesiska pārlicība, veidojas juridiskas mācības, par kurām likumos nekas nav rakstīts, bet kuras, tomēr, pieprasa un atrod atzīšanu un spēkā esamību. Likumi tiek nemanāmi novirzīti malā, tie netiek piemēroti un zaudē savu faktisko derīgumu. Brīdī, kad tas jau ir noticis, nav svarīgi, vai kodekss atļauj vai izslēdz paražu Tiesības - tiesu prakses

uzdevums sākotnēji ir "atrast" Tiesību sistēmu kā tādu, jo ļoti reti valsts kārtība būs vienīgā augsne, kur ir "izaudzis" likums.⁵⁷⁹

Ja izpētīt iemeslus, kāpēc Tiesību dzīve atšķiras no rakstītā likuma, var secināt, ka tas nekādā ziņā nav tiesas patvaļas jautājums, bet tieši otrādi. Tiesnesim ir tik saistoši apstākļi, kādi ir viņa jurisdikcijā, ka viņam nav nepieciešamās brīvības izlemt saskaņā ar likumu. Stingri sakot, bažas par tiesu prakses vienveidību ir pretrunā ar likumu: tiesnesis ir atbildīgs likuma priekšā, viņam ir jāspriež pareizi, ciktāl viņš zina vai vismaz balstās uz savu pārlicību - tomēr prakse, kas sevi atbrīvo no doktrīnas apsvērumiem, demonstrē acīmredzamu tendenci ietekmēt tiesnesi likuma interpretācijā. Tradicionālā Tiesību teorija vienmēr ir pretstatījusi tiesnesi likumam, savukārt, sociālajām zinātnēm tas ir jādara nevis attiecībā uz izolētu indivīdu, bet gan attiecībā uz cilvēku grupām, kuras atrodas dzīves plūsmā. Špīgels neapstrīd, ka viņa aicinājums skatīt likumu *socioloģiski* ir vērsts pret iepriekšējās Tiesību zinātnes metodes monopolu - dzīvais likums prasa dzīvo zinātni.

Gabriels Tards (Gabriel Tarde, 1843-1904) izvirza tēzi, ka sabiedrības attīstības pamats ir indivīdu sociālās aktivitātes atdarināšanas (imitācijas) formā. Atdarināšanas procesu Tards traktē kā citu cilvēku uzvedības kopēšanu un atkārtošanu. Sociālā evolūcija notiek nevis spontānas attīstības rezultātā, bet dažu cilvēku intelektuālās, emocionālās un gribas ietekmē uz citiem: viss jaunais, kas rodas sabiedrībā, ir dažu apdāvinātu cilvēku radošās darbības rezultāts. Jaunās parādības pakāpeniski "iedarbina" imitācijas procesu – arī sociālo pamatinstitūciju izveidošana notiek tāpēc, ka parastie cilvēki sāk atdarināt radītājus-novatorus. Jaunumu izplatīšana un ieviešana izmanto imitācijas sociāli psiholoģisko mehānismu (ieradumus, modi u.c.). Kopēšanas un atkārtošanas procesi attiecas uz pastāvošo praksi, uzskatiem, attieksmi, to atveidošanu no paaudzes paaudzē.

Atdarināšanas mehānisms ir indivīda socializācijas (sabiedrības normu un vērtību apgūšanas, pārņemšanas) pamatā, savukārt, *Tiesības ir viens no "cilvēka tieksmes atdarināt" veidiem.*⁵⁸⁰ Tards pievērš uzmanību tam, ka realitāte sastāv ne tikai "taustāmām" lietām - dzīviem organismiem un fiziskiem objektiem (mācību grāmatām, rakstītiem likumiem, cietumiem u.c.), bet arī no psihiskām parādībām. Attiecīgi, Tiesības, kā sava veida garīgā parādība, ir realitātes daļa. Tiesības nav likumdevēja oficiālā griba, bet gan cilvēku psihe produkts, cilvēku juridiskās emocijas: pienākuma "pārdzīvojums" un pilnvaras veikt šo pienākumu. Atdarināšanas vektoru sadursme (opozīcija) veicina sociālus konfliktus, tomēr jebkura pretestība parasti noslēdzas ar pielāgošanos, jauninājuma asimilāciju. Pielāgošana

---

⁵⁷⁹ Spiegel, L. (1909). Jurisprudenz und Sozialwissenschaft, Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht, Bd. 36, Wien.

⁵⁸⁰ Gabriel, T. (1890). Les lois de l'imitation. Paris: Alcan. VIII, 431 S. / pp. 10-15.

pabeidz sociālo procesu ciklu, bet jebkurā brīdī sadursmes un pielāgošanas cikls var sākties no jauna.

Zīmīgi, ka Tards ar atdarināšanas mehānisma konceptu izskaidro ne tikai atsevišķa indivīda sociālo uzvedību, bet arī kolektīvo vai sociālo uzvedību kā cilvēku garīgās mijiedarbības produktu. Gan viena cilvēka, gan puļa uzvedībā valda *iracionālais*. Pūlim kā nesakārtotai cilvēku masai ir vispārējs emocionālais stāvoklis - personas uzvedību pūlī raksturo paaugstināta suģestija un atdarināšana (jo lielāks pūlis, jo zemāks tā intelektuālais līmenis un augstāka emocionālā ietekme uz indivīdu).⁵⁸¹ Puļa vadoņi – politiķi, mācītāji, harizmātiskās personas - aizrauj un pārvalda apkārtējos. Iedvesmojoties, vairākums atdarina vadoņus un tiem seko. Šīs imitācijas, atdarināšanas, kopēšanas pamatā ir instinktīva tieksme izpildīt "universālās atkārtotāšanās" likumu, ka arī instinktīvs slinkums - sekojot citiem, cilvēks netērē enerģiju, netērē savus resursus stratēģijas un taktikas izstrādei.⁵⁸²

Tarda nodarbošanās (tiesneša amats, kriminālās statistikas dienesta vadīšana) būtiski ietekmēja gan viņa pētnieciskās intereses, gan pētnieciskas metodes. Tiesību evolūcija un likumdevēja darbība, tiesu prakse un paražu Tiesības, noziedzīgo nodarījumu īpatnības⁵⁸³ un kriminoloģija – visu šo problēmu izziņu Tards balsta uz statistikas datiem, antropoloģiju, psiholoģiju, sociālo normu būtību, cilvēka apziņu un uzvedības motīviem. No 1890.gada Tards izstrādā filozofisku un psiholoģisku pamatu personu saukšanai pie atbildības⁵⁸⁴ - salīdzinot noziedzību ar "sabiedrības ēnu", Tards uzskata, ka tiesiskai rīcībai ir jābalstās uz *psiholoģisku* pamatu, nevis uz vienādu sodu par identiskiem noziegumiem. Soda "vienādošana" būtu vienkāršota un netaisnīga pieeja. Tards uzsver, ka Tiesas funkcijām vajadzētu aprobežoties ar vainas vai nevainīguma konstatāciju, savukārt, atbildības pakāpe būtu jānosaka īpašai ārstu komisijai - speciālistiem, kuri studējuši fizioloģiju, psiholoģiju un socioloģiju un kuri pārzina ieslodzītos, viņu dzīvi un dzīvesveidu. Psiholoģisko Tiesību koncepcijas teorētiskumu Tards savieno ar praksi – piemēram, līdztekus pilnīgas pieskaitāmības un pilnīgas nepieskaitāmības konceptiem pieļauj *daļēju pieskaitāmību*; par nozieguma mēģinājumu aicina noteikt tādu pašu sodu kā par pabeigto darbību; kritizē Zvērināto tiesas institūtu par vājumu un "bezgalīgu iecietību"; izstrādā sabiedrības apziņas jēdzienu, pēta sociālās vides ietekmi uz noziedzību.

Žoržs Gurvičs (Georges Gurvitch, 1894–1965) uzskata, ka Tiesības rada sabiedrība, šajā procesā sabiedrība var iztikt arī bez valsts kā likumdošanas institūcijas. Tiesības regulē sociālās attiecības un pastāv ne tikai valstī. Tiesības ietver gan oficiālās Tiesību normas, gan

⁵⁸¹ Gabriel, T. (1901). *L'opinion et la foule*. Paris: Felix Alcan, editeur. 226 p.

⁵⁸² Gabriel, T. (1890). *Les lois de l'imitation*. Paris: Alcan. VIII, 431 p.

⁵⁸³ Gabriel, T. (1886). *La criminalité comparative*. Paris: Alcan. 214 p.

⁵⁸⁴ Gabriel, T. (1890). *La philosophie penale*. A. Storck, Editeur.

arī sociālās normas, kas tiek izstrādātas sabiedrības reālās dzīves procesā. Gurvičs skata šo problēmu arī no normatīvo faktu viedokļa - normatīvie fakti rada Tiesības, bet šo faktu daudzums nosaka tiesisko plurālismu (situāciju, ka vienā sabiedrībā vienlaikus pastāv vairākās Tiesību sistēmas). Gurviča ieskatā, Tiesību socioloģija pēta visu sociālo realitāti un ietver visu sociālo institūciju kopumu, uzvedības normas, kā arī sabiedrībā pieņemtos *symbolus*, vērtības, elkus un aizspriedumus. Gurvičs akcentē "plaisu" starp Tiesību normām un sabiedrības tiesisko dzīvi un piedāvā izzināt Tiesības ārpus oficiālo Tiesību normu robežām.⁵⁸⁵

Nikolass Lumans (Niklas Luhmann, 1927-1998) monogrāfijā "Die Gesellschaft der Gesellschaft" (1997)⁵⁸⁶ izvirza šādu tēzi: sabiedrību kā visaptverošu sociālo sistēmu veido *komunikācija*. Pilnīgi neviendabīgās funkcionālās jomās (ģimenē un politikā, reliģijā un ekonomikā, kognitīvajā zinātnē, vizuālajā mākslā un *normatīvajās Tiesībās*) var atklāt vienas un tās pašas dziļās *struktūras*: šādas sakritības nav nejaušas - tās var vispārināt līdz sociālas sistēmas formai. Visaptveramības pazīme iekļauj visas komunikācijas, kas eksistē visās sabiedrības apakšsistēmās. Tāpēc Lumana koncepcijā nav pieļaujama ekonomikas un sabiedrības nošķirtība, Tiesību un sabiedrības nošķirtība, skolas un sabiedrības nošķirtība - ekonomika, Tiesības, skola un citas apakšsistēmas nevar atrasties ārpus sabiedrības, jo tās ir sabiedrības iemiesojums. Komunikācijas atšķiras viena no otras atkarībā no sistēmas (Tiesību sistēma, politikas sistēma utt.), tomēr, ja šīs komunikācijas aprakstīt abstrakcijas augstākajā līmenī (t.i. sabiedrības līmenī), komunikācijas neatšķirsies viena no otras, jo tās visas iemieso sabiedrības realitāti. Slēgtā sistēma pati rada savas brīvības pakāpes, kuras var "izmantot", kamēr apkārtējā pasaule to pieļauj.

Raugoties no Eiropas viedokļa, visa Zemes teritorija izrādījās "atvērta", bet vēlāk bija pakāpeniski kolonizēta un "ieausta" *regulāru komunikatīvu attiecību tīklā*. Kopš deviņpadsmitā gadsimta otrās puses parādās arī vienots pasaules *laiks*. Pakāpeniski sabiedrība pārorientējas uz funkcionālo sistēmu diferenciāciju, tāpēc pazūd iespēja definēt sabiedrības sistēmas vienotību pēc *teritoriālajām* robežām vai nošķirt tās locekļus no ārpuskopienas locekļiem. Tādas funkcionālās sistēmas kā ekonomika vai zinātne, politika vai audzināšana, medicīna vai Tiesības izvirza prasības savām robežām. Tomēr, *visas* funkcionālās sistēmas nav iespējams sasaistīt ar vienādām telpiskām robežām. Mūsdienās, valstu formā ir reģionāli diferencētas vienīgi politiskā un tiesiskā sistēma - pārējās sistēmas darbojas neatkarīgi no telpiskajām robežām (šīs valstu robežas neatzīst nedz slimības, nedz izglītība, nedz televīzija, nedz patiesība).

---

⁵⁸⁵ Gurvitch, G. (1942). *Sociology of law*. New York: Philosophical Library. XX, 309 p.

⁵⁸⁶ Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main. 594 s.

Visaptverošais sabiedrības sistēmas fenomens telpisko robežu ietvaros nevar reproducēties kā mikrokosms makrokosmā. Telpisko robežu nozīme ir savstarpējā *atkarībā* starp politisku un tiesisku sistēmu, no vienas puses, un pārējām funkcionālajām sistēmām, no otras puses. Tikai tad, ja mēs balstāmies uz pieņēmumu par vienotās pasaules sabiedrības sistēmas pastāvēšanu, ir iespējams izskaidrot faktu, ka arī šodien pastāv reģionālās atšķirības, kuras tomēr neizpaužas kā sistēmiskā diferenciācija. Industrializācija, urbanizācija, noslāņošanās un individualizācija veicina "iekļaušanas / izslēgšanas" diferenciāciju, kuru uztur valsts mehānisms. Šīs diferenciācijas rezultātā plaši iedzīvotāju slāņi netiek iekļauti Tiesību sistēmā, tāpēc kods "tiesiskais/ne-tiesiskais" nevar efektīvi nostiprināties. Attiecīgi, nevar paļauties uz to, ka Tiesību sistēmas programmas (likumi, ieskaitot konstitucionālos likumus) patiešām regulē tiesiskā un ne-tiesiskā koda korelāciju ar faktiskajiem apstākļiem.

Juridiskās socioloģijas pārstāvis **Žans Karbonjē** (Jean Carbonnier, 1908-2003) darbā "Sociologie juridique" (1963)⁵⁸⁷ sasaista tiesību teorētiskus un praktiskus aspektus. Karbonjē norāda, ka viņa Tiesību socioloģija neaptver visas Tiesības, jeb visas tiesību nozares, bet vairāk orientējas uz civiltiesībām. Karbonjē norobežo Tiesību socioloģiju un tradicionālo jurisprudenci, apgalvojot, ka pēdējā ir dogmatiskas pieejas "nesēja", bet socioloģija ir "nedogmatisku Tiesību pētījumu centrs". Šāda juridiskās socioloģijas izpratne ietver plašu juridisko parādību klāstu - juridisko parādību starpā ir praktiski visi Tiesību akti un juridiskie fakti, materiālās un procesuālās tiesiskās attiecības, Tiesību institūti, līgumi, konflikti utt. Tiesību zinātnes uzdevums pašreizējā posmā nav izpētīt pašu likumu; izpētīt daudzus šīs sistēmas komponentus, būtu jāaptver *visa sabiedrības tiesiskā sistēma* (likumdošanas process, cilvēku izturēšanās Tiesību jomā, tiesiskā apziņa, tiesisko attiecību dinamika utt.). Karbonjē cenšas savienot Tiesības un sabiedrību tieši, bez valsts starpniecības.

Karbonjē uzskata, ka Tiesību sistēma ir sabiedrības likumīgās dzīves parādību konglomerāts; ka vienā un tajā pašā sociālajā telpā pastāv vairākas Tiesību sistēmas (pirmkārt - valsts Tiesību sistēma, bet papildus tai, arī citas, neatkarīgas un pat konkurējošās sistēmas). Galvenais uzsvars šeit ir likts uz tādām plurālisma izpausmēm kā "*infrajuridiskās*" Tiesību sistēmas: "folkloras Tiesības", "bērnu Tiesības", "vulgārās Tiesības" - visos šajos gadījumos pazūd saikne starp Tiesībām un valsti. Karbonjē formula "*Tiesības neaptver visu cilvēku attiecību kompleksu*" rosina jautājumus par to, kas ir Tiesības un kas ir "ne-Tiesības"; kā atšķirt tiesisko un netiesisko. Karbonjē ieskatā, galvenais kritērijs Tiesību norobežošanai no citām sociālajām normām ir nevis valsts piespiešana, bet tiesisko attiecību dalībnieku iespēja

---

⁵⁸⁷ Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [1]. Sociologie du droit de la famille. Paris. 249 p. Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [2] Le proces et le jugement. Paris. 268 p. Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [3]. Directions de recherche. Paris. 91 p. Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [4]. Sociologie du droit des successions. Paris. 296 p.

sazināties ar trešo personu, kuras īpašā pozīcija ļauj izprast strīda būtību un rast izeju no šīs situācijas, pieņemot lēmumu. Tiklīdz divu cilvēku attiecības var kļūt par izspiešanas objektu no trešās puses, kas atrisina strīdīgus jautājumus, tas nozīmē, ka šī attieksme no tikumības valstības ir pārgājusi uz Tiesību valstību. Šāda trešā persona var būt tiesa, cita valsts iestāde vai pat privātpersona.⁵⁸⁸

Vērsties strīdu izšķiršanai tiesā nozīmē nevis piespiešanu, bet kompromisa un miera meklējumus. Arī attiecība uz Tiesisko piespiešanu, Karbonjē nelieto saikni ar valsti, bet akcentē piespiešanu, kas *nāk no sabiedrības*, jeb "sociālo piespiešanu". Valsts piespiešana ir iespējama tikai saistībā ar likumu - valsts piespiešanu nevar attiecināt uz paražām, kur darbojas neapzināts un neorganizēts sociālais spiediens. Īpaša uzmanība tiek pievērsta tiesu prakses socioloģiskajai analīzei jaunā un savdabīgā rakursā - tiesas lietu izpēte kā informācijas avots par juridiski nozīmīgām dzīves situācijām, cilvēku idejām par Tiesībām un taisnīgumu, konfliktu raksturu utt. Triviālās lietas (piemēram, laulību šķiršanās) vienlaikus var būt svarīgu datu avots juridiskajai socioloģijai kā zinātnei par juridiski nozīmīgo cilvēku izturēšanos, uzvedību. Īpaša vieta Karbonjē koncepcijā ir veltīta daiļliteratūras un citu mākslas darbu juridiski socioloģiskās analīzes iespējām.

Juridiskajai socioloģijai, ja tā vēlas kļūt par zinātne, "jāiemācās *mērīt un skaitīt*".⁵⁸⁹ No plašā jautājumu klāsta, ko definē kā *faktu izpēti* (statistiskie dati, aptaujas u.c.) Karbonjē izsecina juridiskās socioloģijas pētniecības tehniku (paņēmienus). Viena no problēmām ir "dabisko datu analīze": prasība darboties tikai ar faktiem ("dabiskiem datiem"), bez viedokļu iesaistes. Pats Tiesību normu pastāvēšanas fakts dod pamatu uzskatīt, ka reālajā dzīvē normās noteiktais vairākkārtīgi atkārtosies: Tiesību normas esamības konstatācija ir līdzvērtīga vairākkārtīgi atkārtotā fakta konstatācijai. No minētā izriet Tiesību normas "zināmas efektivitātes" prezumpcija. Tomēr šī prezumpcija ir atspēkojama, jo Tiesību normu neefektivitāte ir izplatīta parādība. Juridiskās socioloģijas devums tiesvedībai ir "socioloģiskā ekspertīze" un "socioloģiskā interpretācija".

Uz jautājumu, vai risinot mūsdienu valstiski organizētas sabiedrības juridiskās problēmas, ir iespējams koncentrēties uz secinājumiem, kas izdarīti no tradicionālās sabiedrības materiāliem un "primitīvajām Tiesībām", Karbonjē atbild pozitīvi. Noliecot piespiešanu kā galveno Tiesību kritēriju, viņš atsauca uz etnoloģiskajiem pētījumiem, kas daudzās primitīvajās sabiedrībās ir atraduši "uzstādījumu, kas kontrastē ar mūsējo un traktē

---

⁵⁸⁸ Carbonnier, J. (1971). Flexible droit. Textes pour une sociologie du droit sans rigueur. Paris: Pichon et Durand-Auzias. 316 p. / pp. 18-42.

⁵⁸⁹ Ibid, p. 1.

Tiesības nevis kā normu, kuras izpildi nodrošina spēks, *bet kā mieru, harmoniju, līdzsvaru*, ko panāk ar vienošanos un izlīgumu.

20.gadsimta astoņdesmitajos gados socioloģisko Tiesību izpratni lielā mērā iespaido arī **Jurgens Hābermāss** (Jürgen Habermas, 1929-), kurš darbā "Theorie des kommunikativen Handelns" (1981),⁵⁹⁰ balstoties uz universālu pragmatiku, pēta "komunikatīvā saprāta", "komunikatīvās racionalitātes" attīstību un ierosina humānāku, taisnīgāku un līdzvērtīgāku sabiedrību, institucionalizējot cilvēka racionalitātes potenciālu. Uzskatot, ka komunikācijas kompetence ir raksturīga tikai cilvēku sugai, Hābermāsa izvēlēta metode ir diskursa ētika. Kā svarīgākā problēma šajā kontekstā ir iezīmēta mūsdienu stratēģiska jeb instrumentāla racionalitāte, kad sistēmas loģika aizstāj dzīves loģiku.

---

⁵⁹⁰ Habermas, J. (1981). Theorie des kommunikativen Handelns. Vol. 1: Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung. Vol. 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

IV

PSIHOLOĢISKI- ANTROPOLOĢISKĀ TIESĪBU IZPRATNE

19.gadsimts ir psiholoģijas kā zinātnes attīstības gadsimts - medicīna jau ir uzkrājusi iespaidīgu zināšanu apjomu un gatava dalīties pieredzē. Ja iepriekš par garīgu parādību cēloni uzskatīja ķermeņa īpašības, tad, uzkrājot zināšanas par nervu sistēmas darbību, uzmanība tika pievērsta cilvēka apziņai. Tieši šajā gadsimtā akcentē nervu sistēmu kā cilvēka psihi pamatu; veic detalizētu uztveres un cilvēka sajūtu izpēti; cilvēka garīgo attīstību vērtē kā viņa radošā "Es" darbību; uzsver cilvēka kognitīvās spējas un spēju just; pievēršas cilvēka rakstura, temperamenta un morāles problēmām; izstrādā īpašas tehnikas un aparātus eksperimentālajam darbam, lai rūpīgi pārbaudītu un aprakstītu cilvēka sajūtu intensitātes atkarību no stimulu intensitātes.

19.gadsimta otrajā pusē psiholoģijas pamatlicējs **Vilhelms Vunts** (Wilhelm Maximilian Wundt, 1832-1920) publicē konceptuālus darbus "Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung" (1862)⁵⁹¹ un "Vorlesungen über die Menschen- und Thier-Seele" (1863)⁵⁹². 19.gadsimta otrā pusē ir laiks, kad Vunts sāk lasīt zinātniskās psiholoģijas kursu, uzsverot no dabaszinātnēm ekstrapolēto eksperimentālu metožu izmantošanu. 1879.gadā ir nodibināta pasaulē pirmā psiholoģiskā laboratorija, kur Vunts projicē fizioloģijas

---

⁵⁹¹ Wundt, W. M. (1862). Beitrüge zur Theorie der Sinneswahrnehmung. Leipzig: Winter. 451 S.

⁵⁹² Wundt, W. M. (1863). Vorlesungen über die Menschen- und Thier-Seele, 2 volumes, Leipzig: Voss.

eksperimentālo stingrību iekšējās pieredzes sfērā, izstrādājot "pašnovērtējuma" jeb "sevis novērošanas" metodi. Tiek secināts, ka kontrolējamās laboratorijas apstākļos cilvēks var patvaļīgi un atkārtoti izsaukt precīzi noteiktas apziņas parādības. Likumsakarīgi, ka 19.gadsimta astoņdesmitajos – deviņdesmitajos gados akadēmiskas aprindas plaši iesaista psiholoģiskās kategorijas arī Tiesību problēmu apspriešanā. Piemēram, **Konrads Cītelmans** (Konrad Ernst Zitelmann, 1852-1923) darbā "Irrtum und Rechtsgeschäft: eine psychologisch-juristische Untersuchung" (1879)⁵⁹³ kā juridisko jēdzienu traktējuma pamatrakursu piesaka tieši *psiholoģisko*.

20.gadsimtā minēto tendenci iedvesmo arī citi pētījumi psiholoģijas jomā: **Zigmunds Freids** (Sigmund Freud, 1856-1939) uzskata, ka katras kultūras pamatā ir piespiešana strādāt un "atteikšanās no dziņām".⁵⁹⁴ Cilvēkā mītošās agresīvās tieksmes ir faktors, kas traucē attiecības ar tuvākajiem.⁵⁹⁵ No vienas puses, *iedzimtās dziņas*, kas nesaskan ar sociālās organizācijas priekšrakstiem (sociālās kopdzīves interesēm) ierobežo sirdsapziņa jeb "*Virš Es*", morālā cenzūra, vainas apziņa. No otrās puses, cilvēku kultūras attīstība ierobežo brīvību. Šādā kontekstā psihoanalīze uzsver, ka ir jāizpēta arī cilvēku iracionālā, emocionālā uzvedība, turklāt, cilvēku nevar pētīt tikai no bioloģiskās vai garīgās puses. Svarīgākā psihoanalīzes metode - introspekcijas metode - "legalizē" personas *biosociālo* būtību; atklāj cilvēka pasaules uzskatu formas (arhetipus) un aktualizē realitātes interpretācijas problēmu.

Karls Gustavs Jungs (Carl Gustav Jung, 1875-1961) ievieš *kolektīvās zemapziņas* jēdzienu – kuru traktē kā universālo, iedzimto slāni ar *pārpersonālo* dabu. Cilvēks ir sociālā būtne ar *aprioro, iedzimto* "kolektīvo psihi", kuru nodrošina smadzeņu uzbūves līdzība. Junga ieskatā, jebkurā laikmetā kolektīvo zemapziņu ietekmē arhetipi (*archetypen*), jeb dominantes, noturīgie pirmtēli, simboli, motīvi, kuri *atkārtojas* dažādās kultūrās⁵⁹⁶ - šīm dominantēm ir tipiskā un vispārcilvēciska daba. Ja sākotnēji cilvēks dzīvoja saskaņā ar dabu un mītiem (pirmatnējai mitoloģijai), rituāliem, reliģiskajām formulām, tad Reformācija palielināja indivīda lomu, bet apgaismības laikmets aizstāja ārējās autoritātes ar paša cilvēka prātu. Reliģiskās pasaules sabrukums un individualizācija⁵⁹⁷ veicināja priekšstatu maiņu - indivīds ir kļuvis par viegli aizvietojamu statistisku viduvējību – "masu cilvēku", bezpersonisku vienību. Jungs uzskata, ka valstiskuma ietvaros personas lemtspēja mazinās, jo cilvēka rīcības brīvības ietvarus un dzīves mērķus ietekmē no *ārpusēs* uzspiestie faktori, galvenokārt, valsts

⁵⁹³ Zitelmann, E. (1879). Irrtum und Rechtsgeschäft: eine psychologisch-juristische Untersuchung. Leipzig. 614 s.

⁵⁹⁴ Freud, S. (1928). Die Zukunft einer Illusion. Leipzig. s. 13.

⁵⁹⁵ Freud, S. (1930). Das Unbehagen in der Kultur. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. 136 s. / s. 102.

⁵⁹⁶ Jung, C. G. (1912). Wandlungen und Symbole der Libido. Leipzig. 422 s.

⁵⁹⁷ Jung, C. G. (1973). Memories. Dreams. Reflections. N.Y. p. 373.

apsvērumi. Junga ieskatā, pasaule ir subjektīvs fenomens, bet cilvēka apziņa ir iekšējo psihisko procesu izpausme. Zemapziņa sakņojas instinktā, tomēr tehniskais progress un kolektīvisms izraisa zemapziņas regresu, velk cilvēku uz sākotnējo haosu. Konkrētā personība "izšķīst masā", valsts "paverdzina" indivīdu, bet personība kļūst par sabiedrības "funkciju"; totalitārā valsts atņem cilvēkam gan viņa Tiesības, gan arī garīgo patstāvību.⁵⁹⁸ Pakāpeniski tiek zaudētas garīgās vērtības - daudzām lietām tiek atņemts svētums – cilvēks zaudē identitāti ar dabas fenomeniem, būtiski mazinās *tabu* skaits.⁵⁹⁹ Mūsdienu cilvēks ir "kokteiļveida" būtne, kurā sadzīvo aizspriedumi un racionālisms, paražas un zinātniskums.⁶⁰⁰ Cilvēks "standartizējas", valsts izpratne kļūst abstrakta, bet valsts vēlas būt par vienīgo autoritāti, vēlas "absorbēt" reliģijas lomu (aizvietot reliģiju ar valsts interesēm), vēlas, lai tikumisko atbildību aizstātu valsts intereses.

Jāņem vērā, ka morāles pamats ir personas brīvība un patstāvība, tāpēc morālās vainas apziņa veidojas tad, kad cilvēks konfliktē ar savu psihi (iekšējiem priekšrakstiem), *nevis* ar ārējiem priekšrakstiem. Piemēram, kolektīvā psiholoģija un personiskā psiholoģija nonāk zināmā pretrunā, kad cilvēks sevi apzināti pretnostāda dabai. Turklāt, mūsdienās cilvēks vēlas *nevis* akli ticēt dogmām, bet *izprast*, kaut gan pozitīvas zināšanas nav spējīgas norādīt cilvēkam "patiesu ceļu".

Savukārt, **Ērihs Fromms** (Erich Fromm, 1900-1980) akcentē cilvēka uzvedības *iracionālu* raksturu (tomēr, ja Freids sabiedrības un indivīda attiecības traktē statistiski, tad Fromms uzskata, ka šīs attiecības ir dinamiskas).⁶⁰¹ Lai izprastu sabiedrisko procesu dinamiku, ir jāaptver psihisko *procesu* dinamika, jo sabiedrisko procesu centrs un pamats ir indivīda tieksmes, vēlmes, kaislības, bailes, prāts u.c.⁶⁰² Cilvēks ir "pamodies" samērā nesen, pirms četriem tūkstošiem gadu, saraujot savas saites ar dabu – ja iepriekš cilvēks bija tikai dabas bagātību vācējs, mednieks un dabas spēku "pielūdzējs", tad vēlāk priekšplānā izvirzījās sirdsapziņa, prāts, tieksme pēc patiesības.⁶⁰³ Ja pirms tam cilvēks *pielāgojas* apkārtējai videi, tad vēlāk viņš sāk *transformēt* dabu. Fromms uzskata, ka brīvība ir pretrunīga – dzīvniekus ierobežo bioloģiskie instinkti, cilvēkus – bioloģiskās vajadzības. Brīvība ir saistīta ar agresiju un cilvēka pirmais patstāvīgais brīvības akts – rīcība pretēji autoritatīvajam aizliegumam, par kuru ir jāmaksā ar izolētību, bezspēcības izjūtu un bailēm.⁶⁰⁴ Gan dzīvniekus, gan cilvēkus ietekmē iedzimtie instinkti, tomēr dzīvnieki atrodas harmonijā ar dabu, jo neizsaka vēlmi

⁵⁹⁸ Jung, C. G. (1934) Wirklichkeit der Seele. Zürich: Rascher. VIII, 409 s. / ss. 32-33.

⁵⁹⁹ Jung, C. G. (1964). Man and his Symbols. London: Aldus Books. 320 p..

⁶⁰⁰ Jung, C. G. (1934) Wirklichkeit der Seele. Zürich: Rascher. 409 s. / ss. 32-33.

⁶⁰¹ Fromm, E. (1956). The Art of Loving. N.Y.: Harper & Row. 133 p. / p.34.

⁶⁰² Fromm, E. (1980). Die Furcht von der Freiheit. Frankfurt am Main. ss. 7-8.

⁶⁰³ Fromm, E. (1980) Wege aus einer kranken Gesellschaft. Frankfurt a. M.: Europäische Verlagsanst. 331 s.

⁶⁰⁴ Fromm, E. (1980). Die Furcht von der Freiheit. Frankfurt am Main. s. 33.

rīkoties *pretēji* vienreiz dotam, instinktīvam uzvedības *paraugam*. Turpretī, cilvēks, pretendējot uz dabas noteiktā ietvara pārvarēšanu, vēlas rīkoties aktīvi un radoši – *radot morāli*, pašapziņu, pārvarot savas sugas stereotipisko robežu. Šajā ziņā cilvēks kļūst par anomāliju jeb "Visuma kaprīzi".⁶⁰⁵ Vienlaikus, cilvēka Tiesībām uz domāšanu nozīme ir vienīgi tad, ja esam spējīgi domāt.⁶⁰⁶ Lai atvieglotu šo procesu, sabiedrība "apgādā" indivīdus ar uzvedības "šabloniem". Ja sabiedrība funkcionē efektīvi, *cilvēkam ir jāgrib* darīt to, kas viņam jā dara.⁶⁰⁷ **Eriks Eriksons** (Erik Homburger Erikson, 1902-1994) pievērš uzmanību tam, ka agrās bērnības stadijā bērna aktivitāte saskaras ar pieaugušo uzliktajiem *ierobežojumiem*. Vēlāk cilvēks iesaistās sabiedrības kultūrvēsturiskās vides tradīcijās un priekšstatos,⁶⁰⁸ ienāk pasaulē, kur jau eksistē noteiktā ārējā realitāte - sociālās institūcijas un tradīcijas: cilvēks pakāpeniski "ieaug" sabiedrībā, vai arī mēģina to reformēt. Ja uzticēšanos uztur reliģija, bet identitāti – ideoloģija, tad *kārtību sargā likumi*. Eriksons uzsver, ka likumos noteiktajiem priekšrakstiem ir jābūt tādiem, lai cilvēki pakļautos likumiem *ar minimālām šaubām*, ar minimālo pašcieņas aizskārumu.⁶⁰⁹

19. un 20.gadsimti ir ne tikai psiholoģijas, bet arī iracionālisma uzplaukuma laikmets. Iracionālisms uzsver, ka saprāta loma pasaules izpratnē nav tik liela kā to pasniedz racionālisms. Iracionālisms paredz tādu konceptu esamību, kurus nav iespējams izziņāt ar saprātu, bet kurus var "sasniegt" tikai ar intuīciju, jūtām, ticību, instinktu, atklāsmi. Šī pieeja apšaubā apgaismības laikmeta idejas – ticību cilvēka saprātam, progresam, racionalitātei, ticību tam, ka sabiedrību ir iespējams veidot uz *racionāliem* pamatiem. Pirmais "apšaubīšanas vilnis" ir vērojams pēc Franču revolūcijas (1789-1799), bet otrs - 19.gadsimta un 20.gadsimta mijā. Abos gadījumos ir jūtama skepse pret apgaismības laikmetu, neticība tam, ka cilvēka sociālais spēks ir visvarens; realitātes iracionālā rakstura un cilvēka *neracionālās dabas* akcentēšana. Apgaismības laikmeta ideju pārskatīšana turpinās visu 20.gadsimtu, ko būtiski ietekmē Pirmais pasaules karš (1914-1918), starpkaru periods (1918-1939), Otrais pasaules karš (1939-1945), bet vēlāk - intensīva rūpniecības attīstība, urbanizācija, tradicionālās kultūras iznīcināšana, galīgā sabiedrības dzīves racionalizācija, saprāta diktāts. Interese par dzīves emocionālo un gribas pusi, estētiskais romantisms nerimst arī 21.gadsimtā.

Iracionālisms uzsver, ka realitāte vai tās atsevišķās sfēras (piemēram, dzīve, mentālie procesi, vēsture, Tiesības utt.) nevar tikt "izsecinātas" no objektīviem iemesliem, respektīvi uz

---

⁶⁰⁵ Fromm, E. (1980) Wege aus einer kranken Gesellschaft. Frankfurt a. M.: Europäische Verlagsanst. 331 s. / ss. 30-31.

⁶⁰⁶ Fromm, E. (1980). Die Furcht von der Freiheit. Frankfurt am Main. s. 192.

⁶⁰⁷ Fromm, E. (1973). The Anatomy of Human Destructiveness. New York: Holt, Rinehart and Winston. 521 p. / p. 263.

⁶⁰⁸ Erikson, E. (1950). Childhood and Society. N.Y.

⁶⁰⁹ Erikson, E. (1958). Young Man Luther. New York: Norton. 288 p./ p. 22.

šīm sfērām neattiecas likumsakarības. Neiespējamība izzināt realitāti (arī tādus konstruktus kā valsts, Tiesības, vara, griba) ar zinātniskām metodēm izaicina loģiskās un racionālās domāšanas dominanci. No vienas puses, prāts apzinās un uzdod šos jautājumus, bet, no otras puses, zinātniskā rakstura kritēriji šajās jomās nav piemērojami, savukārt, neracionālas izziņas formas var "apgādāt" cilvēku vienīgi ar subjektīvu pārliecību par fenomenu būtību un izcelsmi.

Piemēram, **Frīdrihs Šelings** (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, 1775-1854) uzsver *intelektuālās intuīcijas* lomu transcendentālajos pētījumos.⁶¹⁰ Šelinga ieskatā, vēstures process, visupirms, ir "kopējās" brīvības īstenošanas process. Kopējās brīvības nodrošināšanai, atsevišķu personu brīvību ierobežo tiesiskā kārtība - šādas tiesiskas kārtības izveidošana apvieno brīvību un nepieciešamību.⁶¹¹ **Artūrs Šopenhauers** (Arthur Schopenhauer, 1788-1860) darbā "Die Welt als Wille und Vorstellung" (1818/1819) uzsver, ka saprāts vienīgi rada dažādas idejas par pasauli - šīs idejas nav nedz patiesas, nedz nepatiesas, tomēr, labākās ir idejas, kas palīdz pielāgoties un dzīvot šajā pretrunīgajā pasaulē. Lai uzzinātu iracionālo, Šopenhauers aicina domāt neloģiski, t.i. iracionāli.⁶¹²

Ar racionālisma kritiku savu filozofiju sāk arī **Frīdrihs Vilhelms Nīče** (Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1844-1900), kurš uzsver, ka dzīve nevar būt balstīta uz racionāliem pamatiem, jo racionālās zināšanas parāda dzīves bezjēdzību. Cilvēka intelekts neizzina, bet *shematizē* pasauli praktisko vajadzību apmierināšanai. Pasaule ir bezmērķīga un nemitīgi kļūst par bezmērķīgu; vienīga *virsideja*, kura caurstrāvo visu Visumu ir *Griba* – griba rīkoties un dzīvot, griba valdīt pār sevi, varas griba u.c.⁶¹³ Līdzīgi, kā mežā augstāki koki noslāpē zemākus, līdzīgi kā dzīvnieki cīnās par izdzīvošanu, arī cilvēka dzīves centrālā ideja ir cīņa par izdzīvošanu jeb *dzīves ideja*. Cilvēka dabisko instinktu brīvai izpausmei, cīņai par izdzīvošanu traucē cilvēkmīlestība, līdzietība, kristietība un garīgums kā tāds.⁶¹⁴ Minēto apsvērumu dēļ, konceptu "visiem vienādas Tiesības" Nīče uztver kā netaisnīgu.⁶¹⁵ Uzskatot, ka Dieva nav un cilvēks ir parastais dzīvnieks ("Mēs vairs neatzīstam cilvēka izcelsmi no "gara", [...] mēs esam nostādījuši viņu atpakaļ starp dzīvniekiem"),⁶¹⁶ Nīče aicina pašus cilvēkus piešķirt dzīvei jēgu, pašiem noteikt dzīves mērķi, un *pašiem noteikt*, kas ir labums un

⁶¹⁰ Schelling, F. W. J. (1800). System des transcendentalen Idealismus. Tübingen.

⁶¹¹ Schelling, F. W. J. (1841/1842). Philosophie der Offenbarung.

⁶¹² Schopenhauer, A. (1818/1819) Die Welt als Wille und Vorstellung: vier Bücher, nebst einem Anhang, der die Kritik der Kantschen Philosophie enthält Leipzig: F. A. Brockhaus. 725 s.

⁶¹³ Nietzsche, F. W. (1883/1885). Also sprach Zarathustra. Chemnitz, Verlag von Ernst Schmeitzner.

⁶¹⁴ Nietzsche, F. W. (1888). Der Antichrist, ss.80.-85.

⁶¹⁵ Ibid, s. 97.

⁶¹⁶ Ibid, s. 31.-33.

kas ir ļaunums.⁶¹⁷ Cilvēkos Nīče uzsver "miesiskuma" principu, bioloģisko principu, savukārt, inteliģence ir augstākais slānis, kas nepieciešams organisma un instinktu saglabāšanai.⁶¹⁸

To, ka dzīvi nevar aptvert ar intelektu, uzsver **Anrī Bergsons** (Henri Bergson, 1859-1941) – viņa ieskatā, intelekts spēj radīt "abstraktus" un "vispārīgus" jēdzienus,⁶¹⁹ tomēr atjaunot realitāti visā tās organiskumā un universālumā var vienīgi intuīcija - tieša pieredze, kas "ir iestrādāta tā intīmajā būtībā". Intuīcija pievērš uzmanību "primārajam dotumam" - paša cilvēka apziņai, garīgajai dzīvei.⁶²⁰ Uz šī pamata ir konstruēta Bergsona organiskās pasaules evolūcijas doktrīna ar "vitālā impulsa" un "radošās spriedzes" plūsmu. Cilvēks atrodas radošās evolūcijas malā, un spēja realizēt visu savu iekšējo spēku, savu radošumu,⁶²¹ ir "Dievišķā dāvana". Bergsons izšķir divus sabiedriskuma un morāles veidus: (1) "slēgtā" morāle kalpo sociālā instinkta prasībām, kad indivīds tiek upurēts kolektīvam; (2) "atvērtās" morāles gadījumā prioritāte tiek dota individualitātes izpausmei, morālo, reliģisko un estētisko vērtību radīšanai.⁶²²

Fridrihs Jakobi (Friedrich Heinrich Jacobi, 1743-1819) nošķirot sajūtas (Sinn) un jūtas (Sinnen), uzsver, ka visuzticamākās zināšanas ikviena cilvēka dvēselē rodas *no sajūtas*. Tās ir zināšanas, kas nāk tieši no prāta, bet vienlaikus nepieņem zinātnisku formu: tās nevar pierādīt, jo tās ir kas absolūti iekšējs, no ārpuses nenovērojams. Piemēram, katram cilvēkam piemīt "neatvairāmā sajūta" jeb metafiziskā tieksme pēc filozofijas un reliģijas – pat pilnīgi racionālajam cilvēkam ir kāre pēc Absolūta, kas veido viņa racionālās dzīves būtību. Cēloņsakarības likums un loģikas likumi ved tikai no viena "galīgā" uz citu "galīgo" un nevar novest ārpus dabas, ārpus miesas un ārpus gara, ārpus ierobežotā kopuma. Jebkādu ticību Jakobi definē kā patiesības atzīšanu, kas *neizriet* no racionāliem apsvērumiem. Tāpēc, ticība Dievam, principiāli un kvalitatīvi neatšķiras no ticības ikdienišķumam, ārējās pasaules ikdienas uztverei. Abos gadījumos ticība ir patiesības atzīšana, kas neizriet no saprātīgiem pamatiem zinātniskā pierādījuma izpratnē, bet ir *saprātīgi* atzīta un apstiprināta praksē.⁶²³

Minētās psiholoģisma un iracionālisma attīstības tendences nevarēja neietekmēt Tiesību sfēru – turpinājumā tiek sniegts dažādu koncepciju kodolīgs apskats.

⁶¹⁷ Nietzsche, F. W. (1886). *Jenseits von Gut und Böse*. Leipzig: Leipzig: Verlag von C. G. Neumann.

⁶¹⁸ Nietzsche, F. W. (1878). *Menschliches, Allzumenschliches*. Leipzig: Verlag von E. W. Fritsch. [1886].

⁶¹⁹ Bergson, H. (1903). *Introduction a la metaphysique*. Paris: PUF [1987].

⁶²⁰ Bergson, H. (1889). *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris: Alcan. VIII, 182 p.

⁶²¹ Bergson, H. (1907). *L'Évolution créatrice*. Paris: PUF [1986].

⁶²² Bergson, H. (1932). *Les Deux sources de la morale et de la religion*. Paris: Félix Alcan. 2 Bl., 346 p., 1 Bl.

⁶²³ Jacobi, F. H. (1912/1925) *Werke*. 6 Bände // Bd. 4–6 hrsg. von F. Köppen u. F. Roth [Bd. 4 mit 3 Abteilungen]. — Leipzig: Fleischer. Darmstadt: WB, 1968 und 1976). — Bd. 3. - s. 195.

4.1. ATZĪŠANAS KONCEPCIJA

Viens no pirmajiem Tiesības un psiholoģiju saista **Ernsts Rūdolfs Bīrlings** (Ernst Rudolf Bierling, 1841-1919), kurš ar "Tiesībām" saprot visu, ko cilvēki, kuri dzīvo kopā jebkurā kopienā, savstarpēji *atzīst* par savas kopdzīves normu vai noteikumu".⁶²⁴ Šī definīcijā norāda uz trim aspektiem: (1) Tiesību mērķis ir cilvēku *ārēja uzvedība*; (2) līdzekļi, lai sasniegtu iepriekšminēto mērķi, ir normas jeb imperatīvi; 3) Tiesību normas atšķiras no visiem citiem normu veidiem ar to, ka tās ir saistītas ar *paredzēto mērķi*.

Papildus tam, Tiesību normas no citām normām atšķiras ar to, ka noteiktas grupas tās *atzīst* par šīs grupas ārējas izturēšanās (uzvedības) noteikumu. "Atzīšana" ir jebkuras Tiesību normas noteicošais elements. Objektīvās tiesības ir abstrakcija, kas izriet no atsevišķiem *priekšstatiem* (subjektīvajām Tiesībām): priekšstats, ka ieinteresētās personas darbība, kas notiek konkrētā gadījumā, atbilst dotajam stāvoklim, ja to attīsta kā *vispārēju ideju* visiem identiskiem gadījumiem, ir Tiesību nostādne, Tiesību norma jeb noteikums.

Bīrlings neapšaubā viņa izmantotās metodes pareizību, lai atrastu Tiesību jēdzienu, tomēr apzinās, ka atsauce uz jebkuru "noteiktu ārēju rīcību" var tikt uztverta kā pārāk neskaidra un vispārēja. Komentējot šo iespējamo pretargumentu, Bīrlings norāda, ka detalizētāka šīs ārējās izturēšanās raksturošana nav iespējama bez "mērķa" kategorijas analīzes, kas vienmēr attiecas tikai uz cilvēku ārēju izturēšanos pret cilvēkiem, uz uzvedību, kas ir atkarīga no cilvēku gribas. Šis izraudzītais mērķis nekādā gadījumā nav dziļākais un galīgākais mērķis - ārējā izturēšanās vienmēr ir tikai šībrīža realitāte, tomēr, tas ir vienīgais Tiesību raksturojums. Pārējie, aiz tā slēptie tiesību mērķi, ir ļoti dažādi - dažādu Tiesību normu *galīgais mērķis* ir vismaz tikpat atšķirīgs kā cilvēku kopienas, kurām attiecīgās Tiesības ir paredzētas, vai kuras attiecīgās Tiesības atzīst par savām tiesībām. Konceptuāli, Tiesību normu galīgais mērķis ir *identisks* pašas kopienas galīgajam mērķim. Tādējādi, apzinoties šo faktu, nav praktiski nepieciešams nošķirt juridisko kopienu no reliģiskās un morālās kopienas. Ja rodas darbības norma, vai īpašas normas, kas vērstas uz noteiktu ārēju kārtību, tad to veidošana vai turpmākā attīstība pati par sevi nosaka arī kopienas Tiesību normu, kas regulē kopienas dzīvi.

Tiesību jēdziena analīzē Bīrlings uzsver trīs punktus - *mērķis, normu kvalitāte un mērķim atbilstošā atzīšana*. Tiesību mērķis ir noteiktā ārējā uzvedība cilvēku starpā, tāpēc Tiesību būtību Bīrlings neattiecinā uz attiecībām (1) cilvēks attiecībās ar Dievu; (2) cilvēks attiecībās ar "sevi pašu"; (3) cilvēks attiecībās ar "zemāku sugu būtnēm".

---

⁶²⁴ Bierling, E. R. (1894). Juristische Prinzipienlehre, in 5 Bänden, Bd 1. Neudr. d. Ausg., Tübingen, 350 s. / s. 19.

Tiesības tiek atzīts par kopienas dzīves noteikumu, bet, Bīrlinga ieskatā, ne visas normas, kas uzliek pienākumu uzvesties noteiktā veidā, pašas par sevi būtu Tiesību normas. Par Tiesību normām tās kļūst tikai tad, kad tās ir aicinātas kalpot cilvēku kopienas kārtībai, cilvēku *savstarpējās* uzvedības sfērā. Ja attiecīgo normu pārkāpumus vērtē objektīvi, tad zaimošana un elku pielūgšana, pašnāvība un "sevis samaitāšana", cietsirdība pret dzīvniekiem un kokiem - parādās kā grēks un netikumība, bet ne kā netaisnība juridiskā nozīmē. Kā nodarījumi juridiskajā nozīmē nepārprotami var tikt raksturoti tikai tādi nodarījumi, kas kaitē *cilvēku kopienas* interesēm vai mērķiem - neatkarīgi no tā, vai tas attiecas uz noteiktām kopējām vajadzībām vai tikai atsevišķu personu vajadzībām. No otras puses, atsauce uz "cilvēku ārēju izturēšanos pret cilvēkiem" izslēdz visas normas, kas galvenokārt nosaka noteiktu *iekšēju* uzvedību, noteiktu *attieksmi*. Jautājumam par ārējās uzvedības un "iekšējās" uzvedības saikni Bīrlings nepiedāvā nepārprotamu risinājumu, tomēr uzstāj, ka visas Tiesību normas, galvenokārt, ir vērstas tikai uz noteiktas ārējas uzvedības radīšanu. Piemēram, bauslis mīlēt savu tuvāko, laulāto, vecāku, bērnu un valsti parādās kā morāles prasība, nevis kā likumīgā (tiesiskā) prasība. Bīrlinga ieskatā, mīlestība, iespējams, ir viena no iekšējām un intensīvākajām normu atzīšanas *formām* attiecībās starp cilvēkiem un Dievu - tieši šī kopība ar Kristu, noteikti nav Tiesību sfēra. Uzmanība ir pievēršama arī tam, ka jebkura kopība šajā pasaulē pastāv, ievērojot dabiskās un garīgās *dzīves likumus* un vajadzības, tāpēc, tāpat kā jebkura cita cilvēku apvienība, baznīca ir spējīga organizēt nepieciešamu kārtību, izmantojot Tiesību normas; tā var sevi organizēt tikai kā cilvēku kopienu, atzīstot noteiktās normas savu locekļu uzvedībai. Bīrlings kritizē mēģinājumus pierādīt, ka mūsu ēras pirmajā gadsimtā juridiskā izpratnē patiesas kristīgas baznīcas formācijas vispār nebija - pat agrīnās kristietības "tīri garīgajā organizācijā" var viegli pierādīt elementus, kuriem ir neapšaubāmi juridisks raksturs. No otras puses, nav neiespējami iedomāties juridisku kopienu, kuras pastāvēšanas pamatā ir vienotās normas nepārtraukta atzīšana: katram jārikojas pret otru tāpat, kā to dara patiesa mīlestība.

Bīrlinga ieskatā, Tiesību jēdziena pamatā ir ideja par *psiholoģisku* pieredzi un *intersubjektīvu* komunikāciju. Balstoties uz ideju par starppersonu komunikācijas psiholoģisko pieredzi, Bīrlings viens no pirmajiem formulē strukturālās Tiesību koncepcijas galvenās nostādnes. Atšķirībā no citām, vēlākām koncepcijām, "savstarpējās atzīšanas" konceptu Bīrlings attiecina *vienīgi* uz Tiesību jēdziena precizēšanu, turklāt, šai "atzīšanai" ir precīzi psiholoģisks raksturs – tā ir ilgstošā, ierastā uzvedība",⁶²⁵ "parastā, ilgstošā zināmo normu ievērošanu". Ar normu Bīrlings saprot "nodomu izpausmi, kas no citiem gaida tās ieviešanu. Norma ir raksturīga "cilvēka garam" - tā izpaužas ne tikai pamatojoties uz tās

⁶²⁵ Bierling, E. R. (1877). Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe, T. 1, Gotha, Perthes, 172 s. / s. 82.

nepārprotamo aicinājumu, bet *arī bez piespiešanas*, saskaņā ar ideju. Tā var rasties mūsu prātos un efektīvi izpausties, līdz brīdim, kamēr tā tiek izspiesta ar citu, pretējo normu".⁶²⁶ Papildus tam, tiesiskuma pamata analīzei Bīrlings prezentē *netiešās* atzīšanas ideju kā galveno iemeslu nepieciešamajai Tiesību normu tiešai atzīšanai".⁶²⁷ Skaidrojot Tiesību normas netiešās atzīšanas būtību, Bīrlings atsaucās uz loģiski nepieciešamām sekām un šo atsauci nevar uzskatīt par tīri psiholoģisku Tiesību izpratnes koncepciju.

Bīrlings uzsver, ka juridiskās zinātnes *vispiemērotākā* disciplinārā forma ir mācība par Tiesību *principiem*, kas "pārstāv" *sistemātisku* juridisko jēdzienu un principu izklāstu, kuri ir neatkarīgi no jebkurām konkrētām (specifiskām) pozitīvo Tiesību individuālajām iezīmēm. Šī mācība ietver gan Tiesību jēdzienu, gan arī visus jēdzienus un principus, kas rodas Tiesību teorijā un praksē. Tiesību mērķis ir: (1) noteikta personas ārēja izturēšanās attiecībā pret personu; (2) normas vai imperatīvi, kas ietekmē personas gribu, ir līdzeklis nosauktā mērķa sasniegšanai; (3) Tiesību normas atšķiras no visiem citiem normu veidiem tikai ar to, ka tām piemīt minētais mērķis, ar to, kā norma un ārējas uzvedības noteikums tiek atzīts noteiktā cilvēku lokā.⁶²⁸

Atzīšanas koncepciju Bīrlings "atsedz" arī citos, specifiskākos aspektos – piemēram, darbos "Ueber die Kompetenz der landständischen Kammern des Königreichs Sachsen in Angelegenheiten der evangelisch-lutherischen Landeskirche mit besonderer Rücksicht auf den neuesten Entwurf einer Kirchenvorstands- und Synodalordnung" (1866)⁶²⁹ un "Das Wesen des positiven Rechts und das Kirchenrecht" (1876),⁶³⁰ ir pētīts kanonisko tiesību aspekts; darbā "Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe" (1877/1883)⁶³¹ – kritizējot juridisko terminoloģiju, bet piecu sējumu darbā "Juristische Prinzipienlehre"⁶³² – no tiesību principu aspekta.

---

⁶²⁶ Bierling, E. R. (1894/1917). Juristische Prinzipienlehre, in 5 Bänden, Bd 1. Neudr. d. Ausg., Tübingen, 350 s. / ss. 29.-42.

⁶²⁷ Bierling, E. R. (1877). Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe, T. 1, Gotha, Perthes, 172 s. / ss. 46.

⁶²⁸ Bierling, E. R. (1894/1917). Juristische Prinzipienlehre, in 5 Bänden, Bd 1. Neudr. d. Ausg., Tübingen, 350 s. / ss. 1.-19.

⁶²⁹ Bierling, E. R. (1866). Ueber die Kompetenz der landständischen Kammern des Königreichs Sachsen in Angelegenheiten der evangelisch-lutherischen Landeskirche mit besonderer Rücksicht auf den neuesten Entwurf einer Kirchenvorstands- und Synodalordnung. Leipzig: Roßberg. 36 s.

⁶³⁰ Bierling, E. R. (1876). Das Wesen des positiven Rechts und das Kirchenrecht. 36 s.

⁶³¹ Bierling, E. R. (1877/1883). Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe. Gotha: Perthes.

⁶³² Bierling, E. R. (1894/1911). Juristische Prinzipienlehre. Freiburg im Breisgau: Mohr. 5 Bl.

4.2. PSIHOLÓGISKĀ TIESĪBU KONCEPCIJA

Psiholoģiskās Tiesību koncepcijas trausli, vienotā sistēmā nenoformēti pirmsākumi ir atrodami darbos, kuru autors ir **Nikolajs Korkunovs** (Николай Коркунов, 1853-1904). Korkunova ieskatā, Tiesību norma dzimst un attīstās *individuālajā apziņā*. Laika gaitā, attiecīgajai sociālajai grupai šī norma būtu jāatzīst par vispārēji saistošu. Respektīvi, Tiesības "rodas no apakšas" (baznīcā, saimniecībā, valstī) kā līdzeklis interešu norobežošanai, diferencēšanai. Daba dod cilvēkam apziņu, lai viņš varētu efektīvi apmierināt savus instinktus, attiecīgi, priekšplānā ir izvirzīts emocionālais komponents. Lai noformulētu savus secinājumus par valsts problemātiku, Korkunovs norāda, ka cilvēku komunikācijai ir divi veidi: (1) komunikācija, kas rodas *neņemot vērā* cilvēku gribu - tā ir ģimene, tauta un valsts; (2) brīva komunikācija, kas veidojas pēc cilvēku gribas: akciju sabiedrības, klubi, zinātniskās biedrības. Attiecīgi, valsts rodas *neņemot vērā* cilvēku gribu - valsts veidošanas procesā nav nekā racionāla un nav nekā juridiskā: valsts ir sociālā savienība, kurā tiek īstenota piespiedu valdīšana pār brīviem cilvēkiem.⁶³³

Psiholoģiskās Tiesību koncepcijas ideja ir cieši saistīta ar atzīšanas konceptu: (1) valsts struktūru autoritātes pamatā ir nevis fiziskais spēks, bet gan sī spēka *atzīšana* no sabiedrības puses par saistošu; (2) valsts vara sniedzas tiktāl, ciktāl pavalstnieki *uzskata sevi par atkarīgiem* no tās; (3) valsts vara ir spēks, kuru determinē nevis pie varas esošo gribasspēks, bet apziņa par pavalstnieku atkarību no šī spēka; (4) valsts vara ir cilvēku priekšstati par varu, pavalstnieku varas izpratne. Šajās tēzēs Korkunovs izgaismo visai svarīgu aspektu: vara ir konstruēta uz psiholoģijas pamata. No vienas puses, cilvēki var racionāli-psiholoģiski apzināties policijas un armijas nepieciešamību, jo šīs valsts institūcijas ir vajadzīgas pašiem indivīdiem.⁶³⁴ No otrās puses, cilvēki var pilnīgi iracionāli just nepieciešamību pakļauties autoritātei. Turpretī, ja sabiedrība uzskatīs, ka šai konkrētai varai nevar pakļauties un nav jāpakļaujas, nedz policija, nedz armija nevarēs panākt paklausību, nepakļaujot valsti iekšējā kara briesmām. Šādi sabiedrības "sacelšanas" gadījumi ir relatīvi reti, jo vairākām tautām ir "iedzimtās" bailes no valsts, arī psiholoģiski brīvāku tautu apziņā ir *mistiski* elementi. Minēto apsvērumu dēļ, Korkunovs ir varas ierobežošanas piekritējs, kurš uzskata, ka varas rīcībai ir jāatbilst padoto tiesiskajai apziņai. Racionāla attieksme pret varu (valsts kā pavalstnieku algots kalps) var rasties vienīgi vispārējās kultūras progresa rezultātā.

⁶³³ Коркунов, Н. (1886). Лекции по общей теории права. С.-Петербург.

⁶³⁴ Коркунов, Н. (1890). Общественное значение права. С.-Петербург.

Tiesību normas Korkunovs traktē Jēringa gaumē - kā normas interešu norobežošanai. Tieši interešu norobežošanas noteikumi nosaka robežu starp Tiesībām un ne-Tiesībām. Šis pieņēmums balstās uz vairākiem argumentiem. Pirmkārt, Tiesību būtība ir iemiesota reālās sociālajās attiecībās, bet sabiedriskā dzīve ir politisko, ekonomisko un citu *interesu* sadursme. Otrkārt, Tiesības paredz vismaz divu personu (kurām ir abpusējas intereses) attiecības un komunikāciju, izmantojot Tiesību un pienākumu konstruktus. Tādēļ, nosakot sabiedrisko attiecību subjektu Tiesības un pienākumus, Tiesības nosprauž robežas konfliktējošo interešu īstenošanai. Šajā ziņā, personu *pienākumi* ir prasība ievērot pretrunīgo interešu robežas, kuras nosaka Tiesību normas, savukārt, personu *Tiesības* ir iespēja īstenot savu interesi Tiesību normu noteiktajās robežās. Piemēram, civiltiesības norobežo privātpersonu intereses, starptautiskās Tiesības norobežo intereses starp dažādām valstīm utt.⁶³⁵ Tomēr, atšķirībā no Jēringa, kurš Tiesības saprot kā interešu *aizsardzību*, Korkunovs akcentē interešu *norobežošanu*. Tiesības kā instruments interešu norobežošanai ir pašas sabiedrības radītas; tāpat arī vara rodas nevis valdnieka gribas dēļ, bet gan tāpēc, ka padotie apzinās savu saikni ar valsti. Varas būtība ir spēks, kuru determinē cilvēku iekšējie motīvi pakļauties, bet tiesiskuma galvenā garantija ir *neatkarīgas tiesas* pastāvēšanā ar pilnvarām veikt valdības un parlamenta aktu tiesiskuma pārbaudi.

Korkunova idejas sistematizē un attīsta psiholoģiskās Tiesību koncepcijas pamatlicējs - **Leons Petražickis** (Лев Петражицкий, 1867-1931) kurš akcentē cilvēka *emocionālo* būtību. Petražicka koncepcijas (1892) priekšnoteikumi⁶³⁶ ir bijuši psiholoģijas (kā neatkarīgas zinātnes) veidošanās un psiholoģijas eksperimentālo metožu attīstība. Petražickis padziļināti pēta gan Vilhelma Vunta, gan Konrada Citelmana rakstus un secina, ka nevar "ielūkoties" cita cilvēka dvēselē, lai pārbaudītu citas personas psihi, tomēr, var izmantot sevis novērošanas metodi (introspekcijas metodi). Petražicka pētījumi balstās arī uz citām idejām – psiholoģijas visvarenību (psiholoģija ir dzīves galvenā sastāvdaļa - tā visu nosaka un izlemj); determinismu (cēloņu un sekū attiecības); prasību paļauties tikai uz empīriskiem, eksperimentāliem datiem; agnosticismu (nav iespējams izzināt lietu būtību, var izzināt tikai parādības); subjektīvu ideālismu (pasaule ir mūsu jūtu rezultāts) u.c.

Pirms Petražicka pētījumiem, cilvēka psihi struktūrā tika izdalīti *trīs* elementi: (1) apziņa, (2) griba, (3) jūtas. Uzskatot, ka Tiesības "neiederas" nevienā no šīs struktūras elementā, Petražickis ievieš *ceturtoelementu* - "emocijas", uz kuru balsta savas turpmākās idejas. Emocijas (jeb pārdzīvojumi) ir galvenais cilvēka garīgās dzīves elements, kurš ir

---

⁶³⁵ Коркунов, Н. (1886). Международное право. С.-Петербург.

⁶³⁶ Petrażycki, L. (1892). Die Fruchtvertheilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten vom Standpunkt des positiven Rechts und der Gesetzgebung: drei civilrechtliclie Abhandlungen. Berlin: Müller. 268 s.

svarīgāks par apziņu, jūtām un sāpēm. Tieši emocijas nosaka visas cilvēka darbības, tieši emocijas kontrolē cilvēka ķermeni un dvēseli, izraisot noteiktās darbības, idejas un domas. Šādas emocijas ir jāpēta ne tikai psihologiem, bet arī juristiem.

Šāds juridisko parādību iekšējs novērojums varētu būt vienkāršs un eksperimentāls, tomēr, Tiesības pēc savas būtības ir daudzšķautņaina, ārkārtīgi sarežģīta parādība, kuru nevar reducēt līdz vienam no daudzajiem aspektiem. Tiesības ir zināmā integritāte, "kopums" un lai izprastu šo kopumu, nepietiek ar vienu racionāli-dialektisko metodi, jo Tiesībām ir arī sava metafiziskā un teoloģiskā puse. Petražickis uztver Tiesības kā sociāli psiholoģisko realitāti, kas cilvēka psihē padodas eksperimentālai (empīriskai) novērošanai, kā īpašu garīgu vai citādi emocionāli intelektuālu pieredzi, kurai ir *imperatīvi-atributīvs raksturs*.⁶³⁷ Atributīvās (atļaujošās) sastāvdaļas klātbūtne ir Tiesību būtība, kas atšķir šo specifisku parādību no visām citām parādībām. Emociju ietekmē cilvēks sliecas piedēvēt Tiesības un pienākumus *jebkurai ārējai izpausmei* - sev un citiem cilvēkiem, projicējot uz viņiem savus uzskatus par to, kas būtu jādara konkrētā situācijā. Identisku ideju Petražickis izmanto arī valsts izcelsmes jautājuma risināšanai un skaidro gan valsts, gan Tiesību rašanos ar cilvēka psihi izpausmēm: nepieciešamību pakļauties, kontrolēt, atdarināt utt. Valsts vara, pēc Petražicka domām, nav griba un nav spēks, bet gan emocionāla fantāzija. Juridisko komunikāciju "pavada" pasīva pieredze (ciešanas un bauda) vai aktīva pieredze (gribas mērķtiecība). Tiesības skar gan pasīvo, gan aktīvo pieredzi, šie pārdzīvojumi ("emocijas") ir *galvenais* cilvēka uzvedības un ārējās darbības iemesls.

Valsts ir imperatīvi-atributīvas psihi fakts, kura saturs ir dažu personu emocionāla pieredze par Tiesībām valdīt, bet citām personām - par pienākumu pakļauties. Petražicka ieskatā, valsts ir fantāzija, izdomājums, emocionālais pārdzīvojums. Proti, valsts ir cilvēki, kuri funkcionāli savstarpēji saistīti noteiktā veidā. Valsts parādās brīdī, kad cilvēka psiholoģiskās jūtas ir nobriedušas līdz apziņai, ka valsts pastāv. Tāpat, arī kādas personu grupas uzskati, ka viņi ir tiesīgi pieņemt lēmumus un uzlikt sodus ir tikai un vienīgi emocionālais pārdzīvojums. Valsts rodas, kad sabiedrība sadalās divās grupās – vienā grupā ir tie, kuri mēdz pakļauties, lai justos aizsargātiem, bet otrajā grupā – tie, kuriem ir vēlme un psihiskā nosliece valdīt pār citiem. Respektīvi, tiesiskajai apziņai ir psiholoģiska un ideoloģiska sastāvdaļa. Šis emocionālās uztveres nozīmīgumu apliecina virkne piemēru, kad impērijas vai politiski režīmi sabrūk dažu dienu laikā – tas notiek brīdī, kad cilvēki vairs nevēlas atbalstīt esošo varu, kad viņiem *nav pienākuma apziņas* attiecībā pret šo varu.

---

⁶³⁷ Петражицкий, Л. (1909/1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. С.-Петербург: Тип. Т-ва "Екатерингофское Печатное Дело".

Petražickis, kā tiesiskās valsts piekritējs, mēģina sasaistīt psiholoģisko Tiesību koncepciju ar tiesiskumu: imperatīvi-atributīvai koncepcijai vajadzētu pasargāt cilvēku no valsts.

Uzskatot, ka Tiesības rodas cilvēka bioloģisko un psiholoģisko faktoru ietekmē, uztverot Tiesības kā garīgās dzīves fenomenu, kā cilvēka psiholoģiskus pārdzīvojumus, kā psihisko realitāti, Petražickis izvirza inovatīvu ideju - klasificē Tiesības pēc diviem dalījuma pamatiem: (1) pozitīvās Tiesības un intuitīvās Tiesības; (2) oficiālās Tiesības un neoficiālās Tiesības.

Šajā konstrukcijā pozitīvās tiesības ir normatīvu faktu kopums, t.i. objektīvi izteikti Tiesību avoti, kurus var iemiesot indivīda imperatīvi-atributīvas pieredzes veidā. Kad intuitīvo Tiesību pamatā ir ārēja autoritāte, tad tās pārvēršas pozitīvajās Tiesībās. Petražickis norāda uz vairākiem pozitīvo Tiesību veidiem, piemēram: likumdošana, paražu Tiesības, tiesu prakse, grāmatu Tiesības, juridiskās ekspertīzes Tiesības, kanoniskās Tiesības, līgumtiesības, vienpusējo solījumu Tiesības (piemēram, monarha solījums ievērot konstitūciju), šķīru Tiesības, precedentu Tiesības. Pozitīvo Tiesību avots vienmēr ir izteikts formāli. Respektīvi, pozitīvās tiesības ietver rakstītas un nerakstītas normas, kas ir spēkā cilvēku sabiedrībā: gan normas, ko noteikusi valsts; gan normas, kuras piemēro sociālajās grupās; gan dažādi spēles noteikumi, etiķete u.c. Kā pozitīvo Tiesību veidus Petražickis traktē azartspēļu Tiesības (spēles noteikumi), pozitīvās zinātniskās Tiesības (noteikumi, kas ietverti zinātniskos darbos), Tiesības-pārrunas, Tiesības-sakāmvārdi u.c.

Intuitīvās Tiesības ir tiesiskās emocijas, indivīda pārdzīvojumi par viņa pilnvarām un pienākumiem. Intuitīvās Tiesības ir cilvēku uzvedības regulators, kas nodrošina Tiesību un pienākumu reālo izpildi bez īpašiem ārējiem piespiedu līdzekļiem un bez formulētām normām. Petražickim intuitīvās tiesības ir galvenās, svarīgākās Tiesības, kurām ir šādas pamatpazīmes: (1) tām ir individuāls raksturs un tās dzimst atsevišķa indivīda prātā; (2) atributīvās saiknes esamība – indivīda uzvedība ir jāpieņem sabiedrībai; (3) var pastāvēt lielās sociālajās grupās, piemēram, strādnieki, ražotāji, mājsaimnieces u.c; (4) intuitīvo Tiesību subjekts ir persona, kas ir spējīga uz tiesiskiem pārdzīvojumiem. No intuitīvajām Tiesībām tieši vai netieši izaug visas citas Tiesības. Intuitīvās Tiesības ir elastīgākas nekā stereotipiskās, "pārakmeņojušās" pozitīvās tiesības, kas vienmēr atpaliek no laikmeta vajadzībām.

Intuitīvo Tiesību saturs ir individuāls, to nosaka cilvēka dzīves apstākļi, viņa raksturs, audzināšana, izglītība, statuss, profesija, paziņu loks utt. Petražicka ieskatā, intuitīvās Tiesības ir patiesas un "labdabīgākās" salīdzinājumā ar pozitīvajām Tiesībām, kuras neskatoties uz lielu izglītojošu un socializējošu lomu, tomēr *nemitīgi atpaliek* no pārmaiņām garīgajā, ekonomiskajā un sociālajā dzīvē. Savukārt, intuitīvās Tiesības attiecas uz tīri *iekšēju* emocionālu attiecību sfēru starp cilvēkiem, kur pieredzes saturam nav nozīmes, bet svarīga ir

tikai pieredzes forma. Pozitīvās Tiesības ir dogmatiskās, un tās nevar izmantot situācijas uzlabošanai, bet intuitīvās Tiesības var viegli pielāgot konkrētai situācijai, tās ir pamats Tiesību pozitīvizēšanai. Intuitīvo un pozitīvo Tiesību attiecības var norisināties trijos veidos: (1) intuitīvās Tiesības *atbilst* pozitīvajām Tiesībām; (2) intuitīvās Tiesības *apsteidz* pozitīvās Tiesības; (3) pozitīvās Tiesības *apsteidz* intuitīvās Tiesības.

Situācijās, kad intuitīvās un pozitīvās Tiesības kādā apjomā *nesakrīt*, konkrēta jautājuma risināšanā faktiski dominē intuitīvās Tiesības: ja pušu intuitīvie juridiskie viedokļi par savstarpējām saistībām un Tiesībām sakrīt saturā, puses parasti rīkojas saskaņā ar savas intuitīvās tiesiskās *sirdsapziņas* norādījumiem (pat ja viņi zina, ka atsaucoties uz pozitīvajām Tiesībām būtu panākts atšķirīgs lēmums).⁶³⁸ Intuitīvās Tiesības pastāv visās cilvēka dzīves sfērās, kurās rodas imperatīvi-atributīvi pārdzīvojumi - katrai sociālajai grupai var būt savas Tiesības. Piemēram, Petražickis uzskata, ka pastāv īpašas "laupītāju Tiesības", kas veidojas laupītāju psihē, "bērnu Tiesības", kas attīstās bērnu psihē, u.tml. Lai dažādu intuitīvo Tiesību "plūdi" neizraisītu asus konfliktus starp indivīdiem un sociālajām grupām, pastāv intuitīvo Tiesību pozitīvizēšanas tendence.

Lai veicinātu sabiedrības attīstību un labklājību, pozitīvajās Tiesībās, būtu jāietver intuitīvo Tiesību noteikumi, it īpaši *taisnīguma* aksiomas. Pozitīvās tiesības, kas pārkāpj intuitīvo Tiesību noteikumus, *zaudē* taisnīguma un efektivitātes "dimensiju", tāpēc tās ir atceļamas. Tomēr, jāņem vērā, ka taisnīgumam, kā intuitīvo Tiesību sastāvdaļai, Petražickis piedēvē mainīgumu (taisnīgums nav vienāds dažādām tautām, tiek pielāgots konkrētiem apstākļiem, pakāpeniski un nemanāmi attīstās). Intuitīvās tiesības ietekmē lietas gaitu un iznākumu, jebkurā gadījumā – arī tad, ja jautājumu jau no paša sākuma apspriež un risina saskaņā ar pozitīvajām Tiesībām - radot spiedienu uz pozitīvo Tiesību interpretāciju un piemērošanu, uz tiesībpiemērotāja sirdsapziņu.⁶³⁹ Tāpat, intuitīvās Tiesības ietekmē arī likumdošanas procesu.

Oficiālās Tiesības ir pozitīvu Tiesību daļa, ko atzīst un aizsargā valsts: tās ir Tiesības, kuras nāk no varas iestādēm un kuras garantē vara. Oficiālo Tiesību segments ir ļoti šaurs - tās ietver normatīvus Tiesību aktus ("likumīgās Tiesības"), kā arī tiesas nolēmumus ("prejudiciālās Tiesības"). Oficiālās Tiesības, kas rodas valsts izveidoto normu ietekmē ir nozīmīgākais un visefektīvākais pozitīvo Tiesību veids. *Neoficiālās Tiesības* ir intuitīvo un pozitīvo Tiesību daļa, kuru *valsts neatzīst un neaizsargā*. Ilustrējot neoficiālo Tiesību veidus, Petražickis norāda uz šādiem piemēriem: spēles noteikumi (kāršu Tiesības); etiķetes

⁶³⁸ Петражицкий, Л. (1909/1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. С.-Петербург: Тип. Т-ва "Екатерингофское Печатное Дело".

⁶³⁹ Петражицкий, Л. (1905). Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология. С.-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих. 311 с.

noteikumi; mīlestības noteikumi; "smilšu kastes" Tiesības (pēc kurām vadās bērni); noziedzīgo organizāciju Tiesības; u.c.

Petražicka ieskatā, visiem Tiesību veidiem - oficiālajām Tiesībām, neoficiālajām Tiesībām, pozitīvajām Tiesībām - vajadzētu tuvuoties intuitīvajām Tiesībām. Ja tas nenotiek, tad sabiedrība sāk dzīvot pēc savām normām, bet valsts - pēc savām. Interpretējot Tiesības kā īpašu psihisku parādību, ar Tiesībām Petražickis saprotot imperatīvi-atributīvā (obligāti pārstāvošā) rakstura pieredzi. Tieši divpusējs, imperatīvi-atributīvais raksturs, atšķir Tiesību normas no morāles normām, kas ir *vienpusējas* (ja pati persona uzskata par savu pienākumu veikt kādu konkrētu darbību, tomēr citas personas nav tiesīgas pieprasīt šādas darbības veikšanu). Piemēram, žēlastības dāvanas pasniegšanai ubagam ir nevis divpusējs, imperatīvi-atributīvais raksturs, bet gan vienpusējās brīvās gribas raksturs. Ja persona ir spējīga *piedzīvot* autoritāti vai pienākumu, tas nozīmē, ka persona nonāk tiesiskajās attiecībās ar objektu. Nav svarīgi, uz ko ir versti šie pārdzīvojumi – uz dzīviem vai nedzīviem ķermeņiem, uz materiāliem vai nemateriāliem elementiem - galvenais ir tas, ka persona piedzīvo konkrēto pieredzi. Petražickim ir svarīga ideja, ka cilvēks dzīvē vadās nevis pēc tām normām, kuras viņam piedāvā valsts, bet gan pēc tām normām, kuras viņš uzskata par obligātām. Turklāt, dažādās cilvēka dzīves jomās cilvēks vadās pēc dažādām normām.

Papildus tam, Petražickis izvirza tēzi, ka mūsu Tiesības ir citu cilvēku *parādi*, kuri mums pienākas. Līdzīgi grāmatvedībai, arī Tiesības vienlaikus paredz gan "pasīvu" (saistības, apgrūtinājumus), gan "aktīvu" (spēju piemērot juridiskās prasības ar skaidri noteiktu izpildes garantiju). Kritizējot juridisko pozitīvismu, Petražickis norāda, ka gan valsts, gan Tiesības balstās uz emocionālo pārdzīvojumu. Attiecīgi, *Tiesību avots* ir emocionālais pārdzīvojums, cilvēka emocijas. Griba, jūtas un intelekts ir emociju produkti, kas mainās līdz ar šo psiholoģisko parādību attīstību. Tiesības kā tādas pastāvēja ilgi *pirms* oficiālo, objektīvu Tiesību parādīšanās – intuitīvās Tiesības ir *pirmais un vecākais Tiesību veids*, veiksmīga adaptīva reakcija, kas ļāva cilvēku sabiedrībai izdzīvot. Intuitīvās Tiesības ir cilvēku uzvedības regulators, kas *nodrošina* Tiesību un pienākumu faktiski izpildi bez jebkādiem speciāliem ārējiem piespiešanas līdzekļiem un normu formulēšanas. Attiecīgi, Tiesības pastāvēja jau pirmsvalsts sabiedrībās. Ja Tiesības ir emocionālu pārdzīvojumu parādība, tad Tiesību norma ir imperatīvi-atributīvās pieredzes iespēja; norma ir satverošais elements, bez kura nevar pastāvēt neviena sociālā grupa.

Tiesības, vienlaikus, ir arī *morālais* pārdzīvojums. Morālei parasti tiek liegta iespēja pilnvarot kādu veikt piespiešanas pasākumu, lai garantētu morālā pienākuma izpildi. Piemēram, prasības "nemelo", "nenogalini", "palīdzi tiem, kam tas nepieciešams" var tikt pārdzīvotas *gan kā juridiskās prasības, gan kā morāles prasības*. Tomēr, morālais

pārdzīvojums, atšķirībā no Tiesībām, ir tikai *vienpusēja* pienākuma izjūta, bez izpildes garantēšanas. Tiesības ir sarežģītāka un daudzšķautņaināka parādība nekā morāle. Piemēram, pozitīvi nostiprinātajai Tiesību normai ir divējāda psiholoģiskā būtība: tai ir gan imperatīvā (pienākumu uzliekošā) daļa, gan atributīvā (izpildi garantējošā) daļa.

Jāatzīmē, ka Petražickim Tiesības ir ne tikai noteiktā garīgā pieredze (imperatīvi-atributīva juridiskā emocija), bet arī *juridiski simboli* - nementālas kombinācijas, kuras *apzīmē* un *simbolizē* juridisko psihi. Lai "piesegtu" likuma nespēju nepastarpināti iedvesmot aizliegumu ievērošanu, iestādes "ieskauj" Tiesības ar vairākiem iedvesmojošiem simboliem - tiesnešu mantijām, amata zīmēm u.c.

Attiecībā uz Tiesībām Petražickis piešķir valstij vienīgi dienesta funkciju, jo valsts vara ir atkarīga no attiecībām un pieredzes; Tiesības ir primāras, bet valsts ir sekundāra. Piemēram, cilvēktiesības, pēc Petražicka domām, ir nevis valsts normas (kā to uztver legisms), nevis faktiskas tiesiskas attiecības (kā to uztver socioloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas), nevis morāla ideja (kā to uztver dabisko Tiesību koncepcija), bet gan individuālās psihes fenomens - *īpašas emocijas*, kurām ir īpašas pazīmes.

Galvenās Tiesību iezīmes, Petražicka ieskatā, ir šādas: (1) Tiesības rodas emocionālas, jutekliskas motivācijas ietekmē; (2) Tiesības ir *emocionālais pārdzīvojums*, nevis norma; (3) Tiesības ir indivīda, kurš spēj piedzīvot juridiskas emocijas, psihiskais akts - psihiski slims pacients nav Tiesību subjekts tādēļ, ka viņš nesaprot viņam uzlikto priekšrakstu jēgu; (4) Tiesības ir imperatīvi-atributīva saikne, attiecības; (5) konkrētās tiesiskās attiecības rodas ar individuāli-psihisko aktu - emocionālo pārdzīvojumu par savu pienākumu; (6) Tiesisko attiecību saturs un subjekti ir balstīti uz indivīda apziņas specifiku - Tiesisko attiecību ir tikpat daudz, cik subjektu; (7) Tiesībām ir subjektīvs, psiholoģisks raksturs.⁶⁴⁰

Mihails Reisners (Михаил Рейснер, 1868 — 1928) Petražicka koncepciju attiecina uz *šķirām* – lielām sabiedrības grupām, kurām ir *atsšķirīgas* intereses sociālajos konfliktos. Sociālais kompromiss, kuru meklē visas šķiras, atrod savu iemiesojumu Tiesībās. Respektīvi, Tiesības ir noteikta kārtība, kuru atzīst *visas šķiras*. Reisners uzskata, ka taisnīgumu un vienlīdzību nosaka tikai no valdošās šķiras viedokļa, piemēram, sociālisma apstākļos zemnieki un strādnieki *apspiež* citu šķiru Tiesības. Salīdzinot Tiesības un varu, Reisners secina, ka varas pamats ir lietderība, bet Tiesību pamats ir taisnīgums. Sabiedriskā dzīve tiek organizēta, izmantojot ideoloģiskas formas, kuru pamatā ir *dažādas* ideoloģijas un to dialektika. Katra šķira noteiktā laikmetā un noteiktos apstākļos izstrādā savu ideoloģisko metodi, radot gan reliģijas, gan Tiesības. Revolūcijas laikā kompromiss tiek sagrauts, un

---

⁶⁴⁰ Петражицкий, Л. (1909/1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. С.-Петербург: Тип. Т-ва "Екатерингофское Печатное Дело".

ideoloģija tiek pārveidota atbilstoši uzvarējušās šķiras ekonomiskajām interesēm. Reisners atbalsta tēzi, ka izlemjot lietu, tiesai jāvadās ne tik daudz no rakstītajām Tiesībām, cik no *brīvās tiesiskās apziņas*.⁶⁴¹

Antropologs un reliģijas vēsturnieks **Džeims Freizers** (James George Frazer, 1854-1941) izvirza idejas, kas ir būtiskas psiholoģiskai Tiesību izpratnes koncepcijai: evolūcijas loģiskums, cilvēces psihiskā vienotība un saprāta fundamentālais pretstats aizspriedumiem. Monogrāfijā "Golden Bough. A Study in Comparative Religion" (1890),⁶⁴² Freizers apkopo un sistematizē ārkārtīgi plašu faktisko materiālu par primitīvu maģiju, mitoloģiju, totēmismu, animismu, tabu, reliģisku pārliecību, folkloru, dažādu tautu paražām un secina, ka cilvēces garīgajai attīstībai ir trīs posmi: *maģija, reliģija un zinātne*.

Jau pirmatnējie cilvēki izprot dabas "regularitāti" - lietu kārtību, kas atjaunojas nemainīgā secībā, bez citu faktoru iejaukšanās,⁶⁴³ tomēr viltīgākie un saprātīgākie cilvēki izmanto maģiju (māņticību), lai dominētu pār līdzcivēkiem. Tieši maģija veicina sociālo institūciju rašanos un attīstību – valdnieku varu un valsts varu, privātīpašumu, laulību, cieņu pret cilvēka dzīvību – respektīvi, svarīgākus civilizētās dzīves pīlārus.⁶⁴⁴ Gan maģijas, gan zinātnes pamatā ir stingra pārliecība par dabas parādību kārtību un vienveidību. Burvis vai šamanis sasniedz panākumus tiktāl, ciktāl viņš stingri ievēro savas mākslas noteikumus jeb *dabas likumus*.⁶⁴⁵ Vienlaikus, maģija kļūst par avotu reliģijai, zinātnei un tehnikai – dabas likumi ir jāievēro zinātniekiem, inženieriem, ārstiem, pētniekiem un izgudrotājiem.⁶⁴⁶ Sabiedriskā maģija sekmēja cilvēces atbrīvošanu no tradīciju verdzības, veicināja brīvāku dzīvi un plašāku skatījumu uz pasauli - maģija bija maldu meita un vienlaikus arī brīvības un patiesības māte.⁶⁴⁷

Maģija vēsturiski bija reliģijas priekštece, reliģijas avots. Ja reliģiskās sistēmas ir atšķirīgas ne tikai dažādās valstīs, bet vienā un tajā pašā valstī dažādos laikmetos, maģija vienmēr un visur savā teorijā un praksē paliek nemainīga. Maģijas "universālisms" un reliģiju izolētība varētu novest pie secinājuma, ka maģija ir dziļākais "augšnes" slānis, savukārt,

---

⁶⁴¹ Рейснер, М. (1925). Право. Наше право. Чужое право. Общее право. Л.; М.: Государственное издательство, 1925. – 276 с.

⁶⁴² Frazer, J. G. (1890). Golden Bough. A Study in Comparative Religion, Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press.

⁶⁴³ Ibid, p. 18.

⁶⁴⁴ Frazer, J. G. (1909). Psyche's Task. London: Macmillan. 84 p.

⁶⁴⁵ Frazer, J. G. (1890) Golden Bough. A Study in Comparative Religion, Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press. p.53.

⁶⁴⁶ Frazer, J. G., Loyson, P. H. (1922). Les origines magiques de la royauté. Revue Philosophique de la France Et de l'Étranger 93: pp. 333-336.

⁶⁴⁷ Frazer, J. G. (1890). Golden Bough. A Study in Comparative Religion, Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press. p.53).

relīģijas slānis un zinātnes virsma ir tikai "plānāka garoza".⁶⁴⁸ Maģiskie jēdzieni ir vienkāršāki un elementārāki nekā reliģijas jēdzieni (jo reliģijai ir nepieciešama abstraktāka un sarežģītāka domāšana).⁶⁴⁹ Tikai atsevišķu maģisku rituālu neefektivitātes atklāšana⁶⁵⁰ veicināja cilvēces izpratni par maģijas vājumumu un reliģijas dzimšanu. Ja "maģiskajā" attīstības stadijā cilvēki ticēja savām spējām maģiskā veidā mainīt apkārtējo pasauli, tad vēlāk šī ticība tika aizstāta ar reliģisko ticību. Nākamajā attīstības posmā pārsvarā valda uzskats, ka pasauli pārvalda nevis Dievs, bet gan "*dabas likumi*",⁶⁵¹ izzinot kurus, var kontrolēt pasauli.

Jautājumā par cilvēku veidoto likumu izcelsmi un attīstību, Freizers uzsver, ka likumi nedzimst pēkšņi, tie nedzimst kodifikācijas brīdī. Pat jauni likumi ļoti reti ir novatoriski, lielākoties tie balstās uz pastāvošo ieradumu vai sabiedrisko viedokli, ar ko likums, lielākā vai mazākā mērā, saskan un kas pamazām sagatavo augsni tautas apziņā. Katrā likumā ir pagātnes elements - ja mēs nolemjam izsekot šim elementam līdz tā sākotnējam avotam, tas mūs novestu līdz primitīvajai cilvēka evolūcijas pakāpei. Kā piemēru Freizers min Hammurapi likumus - nav pamata uzskatīt, ka šeit ietvertās normas ir paša valdnieka "izdomājumi". Gluži pretēji, jāsecina, ka Hammurapi likumi tika veidoti uz seno paražu pamata, kas pastāvēja kopš neatminamiem laikiem – uz gadsimtiem senām, tautas aizspriedumu iesvētītām, valdnieku un tiesu prakses sankcionētajām paražām.⁶⁵²

Jautājumu par Tiesību saikni ar metafiziku pēta **Pitirims Sorokins** (Питирим Сорокин, 1889— 1968). Viņa ieskatā, Tiesības sastāv no: (1) noteikumiem (imperatīvi-atributīviem) psiholoģiskiem pārdzīvojumiem; (2) noteikumiem simboliem (piemēram, institūcijām, tiesu ēkām) – kas "objektīvā" pirmo kategoriju. Tiesisko parādību primāro psiholoģisko slāni pārstāv intuitīvās Tiesības, bet "pozitīvās Tiesības" pieder otrajam, socioloģiskajam slānim. Otrajā slānī "atrodas" arī dabiskās Tiesības - kā metafiziskā instance, kā virsempīriskais fenomēns.

Sorokins uzskata, ka juridiskā pozitīvisma koncepcijas krīze ir saistīta ar juridiskās *formas absolutizāciju* un vērtību satura noliegšanu Tiesību sfērā. Juteklisko ētiku un jutekliskas Tiesības mūsdienu sabiedrībā sagrauj utilitārisma, hedonisma, relatīvisma filozofija, kas devalvē jutekliskumu. Vardarbības kults un neapdomīgā konkurence cilvēku starpā ir šīs krīzes izpausme - Tiesības un ētika vairs nespēj atgriezt cilvēka svētumu, patiesu mērķi, jo Tiesības un ētika pašas ir nonākušas strupceļā. Kad sabiedrība ir atbrīvojusies no

⁶⁴⁸ Frazer, J. G. (1890). *Golden Bough. A Study in Comparative Religion*, Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press. pp.60.-61.

⁶⁴⁹ Frazer, J. G. (1927). *Man, God, and Immortality*. New York: Macmillan. 437 p.

⁶⁵⁰ Frazer, J. G. (1935). *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies, and Other Pieces*. Curzon Press. [2002].

⁶⁵¹ Frazer, J. G. (1926). *The Worship of Nature*. London. 672 p.

⁶⁵² Frazer, J. G. (1918). *Folklore in the Old Testament: Studies in Comparative Religion, Legend, and Law*. London: Macmillan [1923]. 476 p.

Dieva un no Absolūta un noliedz visus morāles imperatīvus, kas to saista, tad vienīgais efektīvais spēks ir *tikai fiziskais spēks*.⁶⁵³ Kā izeju no minētās krīzes, Sorokins piedāvā aizstāt pozitīvisma konstrukcijas ar morāles un Tiesību sistēmām, kas iemieso tieši *metafiziskās vērtības*. Senatnē un viduslaikos valdīja Tiesību sistēmas, kuras Sorokins apzīmē kā "ideacionālās", t.i. sistēmas, kuru centrā bija nevis uz jutekliskā laime vai bauda, bet gan cilvēka vienotība ar Dievu, ar Absolūtu, ar pārdabisku, virsempīrisku pasauli: bez pārejas uz ideacionālo ētiku un Tiesībām, bez vērtību universalizācijas, sabiedrība nevarēs iziet no šī strupceļa. Pēc būtības, Sorokins Tiesību jomā aicina apvienot empīrisku principu (formālu vienlīdzību) ar metafizisku patiesību (taisnīgumu).

4.3. FENOMENOLOĢISKĀS TIESĪBU KONCEPCIJAS

20.gadsimtā sāk veidoties Tiesību izpratnes koncepcijas, kuru pamatā ir fenomenoloģija - fenomenu jeb *parādību* doktrīna. Fenomenoloģija *per se* ir aicināta izziņāt izpētes objektu, analizējot *sākotnēju priekšstatu* par objekta būtību – objekta vispārinātu tēlu, kas izveidojies subjekta apziņā, balstoties uz *intelektuālu intuīciju*. Dodot priekšroku konkrētai dzīvei, nevis teorijai, fenomenoloģija balstās uz intencionalitātes un intersubjektivitātes konceptiem.

Fenomenoloģijas pamatlicējs **Edmunds Huserls** (Edmund Gustav Albrecht Husserl, 1859.-1938) uzsver, ka patiesības kritērijs ir subjekta personīgie pārdzīvojumi, bet "acīmredzamība" ir izziņas pamats, galīgā autoritāte izziņas jautājumos.⁶⁵⁴ Patiesība ir iespējama vienīgi tad, kad ir realizējusies subjekta pašapziņa - cilvēks pierāda savu brīvību tiktal, ciktāl dzīvo prāta autonomijā.⁶⁵⁵ Huserls noraida iracionalitātes vēsmas, uzskata, ka cilvēka darbība ir balstīta uz prātu - kā piemēru cilvēku kopdzīves prātīgai, augstākai formai, kuras pamata ir tieši saprāts, Huserls min eiropiešu kultūru.

Apziņa vienmēr ir intencionāla ("*apziņa par*"), tāpēc Huserls noraida arī relatīvismu: uzskata, ka *vērtības nav nedz patvaļīgas nedz konvencionālas*. Tikumiskās prasības nosaka nevis ārējais elements (vara un apstākļi), bet iekšējais elements - *sirdsapziņas balss*,

⁶⁵³ Сорокин, П. [1992]. Человек, Цивилизация. Общество. М., [1992]. С. 508.

⁶⁵⁴ Husserl, E. (1913). Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. 1. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. Halle a.d.S. 323 s.

⁶⁵⁵ Husserl, E. (1923/24). Erste Philosophie. Zweiter Teil: Theorie der Phänomenologischen Reduktion // Husserliana. Den Haag, [1959] Bd 8. s. 241.

pašatklāsmē, sākotnējais princips, iekšējā nepieciešamība, kura sakrīt ar brīvību. Individā aktivitāti ierobežo intence, un tieši šī pašierobežošana ir garants tam, lai aktivitāte nepārvērstos par patvaļu: savstarpējo atbildību nodrošina katra atsevišķa cilvēka pašatbildība, kuru *apzinās* brīvs cilvēks. Brīvs un atbildīgs ir vienīgi cilvēks, kas ir *avots pats sev*. Šajā ziņā intence (transcendentālais "Es") nodrošina apziņas vienotību un ir morāles sistēmas pamats, potence, kuru aktualizē persona. Cilvēka apziņa nav *tabula rasa*; atrodot sevi, cilvēks atrod *jau strukturētu morāli*.

Huserla ieskatā, tikumiskai apziņai ir emocionāls raksturs - morāles jomā patiesība ir meklējama un atrodama vienīgi jūtās, sirds loģikā (sirds loģikas objektivitāti Huserls pielīdzina prāta loģikas objektivitātei). Uz zinātnisko objektivismu Huserls raugās skeptiski, jo eksperimentālās zinātnes uztver cilvēku kā kvantitatīvo faktu, bet cilvēka garīgo dzīvi reducē līdz parastajam dabiskajam procesam. Turklāt, katra objektīvā zinātne aplūko pasauli no sava šaurā skata leņķa. Attiecīgi, veicot vienīgi empīrisku faktu analīzi, pozitīvisms nav spējīgs aptvert pasauli kopumā, jo ignorē vienīgo pasaules ainas vienojošo pamatu – subjektivitāti. *Patiesais ir ne tikai objektīvais*,⁶⁵⁶ tāpēc zinātniskā objektivisma vietā Huserls aicina pievērsties transcendentāli fenomenoloģiskai (subjektīvai) "Dzīves pasaules" (*Lebenswelt*) problēmu analīzei - pārvarot objektivismu ir jāizstrādā zinātne, kura risinātu ikdienas pieredzes, naivās subjektivitātes, sākotnējās acīmredzamības problēmas.⁶⁵⁷

Balstoties uz Huserla idejām, **Ādolfs Rainahs** (Adolf Bernhard Philipp Reinach (1883-1917), veido *aprioro* mācību par Tiesībām. Publikācijā "Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes" (1913) Rainahs izvirza tēzi, ka prasījumu un saistību jēdzieni ir jāpapildina ar terminu "*apziņas nesējs*". Juridiskus "veidojumus" ir bezjēdzīgi uzskatīt par pozitīvo Tiesību radījumiem – tikpat bezjēdzīgi, ka valsts dibināšanu vai jebkuru citu vēsturisko notikumu dēvēt par vēstures zinātnes "radījumu". Īstenībā, pozitīvās Tiesības *iepriekšēji atrod* Tiesību jēdzienus, kas tajās ir iekļauti, bet pozitīvās Tiesības nekādā gadījumā šos Tiesību jēdzienus neražo.⁶⁵⁸ Rainahs uzskata, ka prasījumi un saistības izriet nevis no rakstītas normas, bet no notikuma jeb "sociālā akta". Respektīvi, neviens prasījums vai saistība nesāk pastāvēt bez pamata un nebeidzas bez šāda pamata – brīdī, kad prasījums rodas vai zaudē spēku, "*kaut kam ir jānotiek*". Ikreiz, kad tas pats notikums atkārtojas, attiecīgajam prasījumam ir jārodas vai jāzaudē spēks - prasījumu *obligāti un pietiekoši*

⁶⁵⁶ Husserl, E. [1954] Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. // Husserliana. Den Haag, Bd 6. s. 5.

⁶⁵⁷ Ibid, s. 130.

⁶⁵⁸ Reinach, A. B. P. (1913) Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes. Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung 1: ss. 685-847.

determinē šis notikums: notikums jeb "sociālais akts" ir darbības, kas vērstas uz "Citu" vai paredz viņa līdzdalību.

Huserla izstrādāto fenomenoloģisko pieeju savos darbos izmanto arī fenomenoloģiskās aksioloģijas pamatlicējs **Makss Šēlers** (Max Ferdinand Scheler, 1874-1928). Darbos "Über Ressentiment und moralisches Werturteil" (1912)⁶⁵⁹ un "Das Ressentiment im Aufbau der Moralen" (1915)⁶⁶⁰ Šēlers analizē vērtību un reliģiskās apziņas fenomenus, apsver cilvēka vērtību pasauli, faktiski reducējot cilvēka garīgo dzīvi līdz vērtībām (tajā skaitā reliģijas ideāliem). Fenomenoloģijā visas patiesības ir jāatvasina no *tieši dotā* vērojuma, no faktiem, nevis no saprāta veidotām konstrukcijām.⁶⁶¹ Likumsakarīgi, ka visi cilvēkam adresētie priekšraksti, ja šie priekšraksti nav patvaļīgi, *ir jāpamato*. Šī pamatošana ir jābalsta uz objektīvām un ārpuslaiciskām vērtībām, uz īpašiem faktiem.

Pastāvīgās vērtības principiāli jānošķir no labumiem – vērtīgām lietām, kuras laika gaitā mainās. Tikumību nevar balstīt uz nejaušiem un pārejošiem labumiem, nevar pieļaut tikumisko pamatu relativizāciju. Īstā vērtība *paliek vērtība* arī tad, ja pēc tās neviens netiecas. Vērtību hierarhija: (1) svētuma vērtības; (2) garīgās vērtības; (3) vitālas juteklības vērtības; (4) patīkamā un nepatīkamā vērtības; - nav atkarīga no subjektiem, tā ir pastāvīga un pašpietiekama.⁶⁶² Tas, vai sabiedrība atzīst vai neatzīst īstās vērtības ir atkarīgs no konkrētās civilizācijas sociālā tipa, no civilizācijas practicisma, no garīguma trūkuma, no morāli-metafiziskās jēgas trūkuma.

Cilvēka īpatnība – pārvarēt bioloģiskās vērtības, meklēt garīgumu un svētumu, apliecina, ka personība ietver ne tikai loģiskos aktus.⁶⁶³ Šēlers uzskata, ka līdztekus Kanta tīrai loģikai eksistē arī *tīro vērtību* mācība, jo vērtību izziņa nedrīkst būt atkarīga no empīrisma un nejaušībām. Apriorās idejas var izziņāt būtību vērojuma ceļā, t.i. nepastarpināti. Vērtību pilnīgumu uztver jūtas, nevis prāts - tieši jūtas nosaka tikumiskās rīcības saturu, tāpēc tikumības saturs ir emociju valstība. Šīs emocionālas sfēras aprioru saturu, par kuru prāts neko nevar zināt, pārvalda "sirds loģika" (*logique de coeur*) – cilvēka sirds ir vērtību mikrokosms.⁶⁶⁴ Šēlers uzskata, ka sirds loģika ir absolūta, nemainīga un objektīva, bet, vienlaikus uzsver, ka cilvēku kopdzīve veidojas mīlestības un naida ietekmē. Fenomenoloģija

---

⁶⁵⁹ Scheler, M. F. (1912). Über Ressentiment und moralisches Werturteil. Leipzig ; Wilh. Engelmann, 103 s.

⁶⁶⁰ Scheler, M. F. (1915). Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. [Paris]: Gallimard , [1933], 190 s.

⁶⁶¹ Scheler, M. F. (1913/1916). Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Halle a. S.: Max Niemeyer, s. 163.

⁶⁶² Scheler, M. F. (1913/1916). Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Halle a. S.: Max Niemeyer, s. 298.

⁶⁶³ Scheler, M. F. (1926/1927) Disposition Anthropologie. Atheismus. Zur Metaphysik, besonders des Menschen u.a. Köln.

⁶⁶⁴ Scheler, M. F. (1926/1927) Schriften aus dem Nechlass. Das offene System «Mensch» und seine zwei Werdensrichtungen. Bonn, [1987] Band III, s. 244.

"atbild" par cilvēka jūtām, kuras sniedz risinājumu morāles sfērā. Tomēr, fenomenoloģija neatbild par cilvēka rīcību - rīcība ir atkarīga no indivīda brīvības.

Fenomenus kā sākotnējus dotumus⁶⁶⁵ aksioloģiskās ētikas pamata liek **Nikolajs Hartmanis** (Paul Nicolai Hartmann, 1882-1950), kura traktējumā vērtības ir ārpuslaika veidojumus ar *pastāvīgu* nozīmi. Hartmanis atzīst, ka morāle vēsturiskajā griezumā ir relatīva, tomēr šo relatīvismu determinē nevis tikumisko vērtību mainīgums, bet gan subjekta spēja vai nespēja ieraudzīt šo vērtību esamību. Cilvēks ir vērtību *nesējs*, nevis veidotājs vai ietekmētājs.⁶⁶⁶ Vērtības ir principi ar ideālo dabu, piemēram, morāles principi ietver *visus* priekšrakstus, kuriem ir jābūt par pamatu cilvēka rīcībai.⁶⁶⁷ Par vērtību realizāciju ir atbildīgs cilvēks, tāpēc netiek garantēts, ka vērtības realizēsies praksē, jo brīvība ir spēja izvēlēties ne tikai labo, bet arī ļauno. Priekšstatus par vērtībām veido *sākotnējā* vērtību izjūta, cilvēks "atklāj" vērtības kā acīmredzamus dotumus.⁶⁶⁸ Zīmīgi, ka Hartmaņa koncepcijā vērtības apelē pie jūtām, nevis pie prāta - tikumības avots ir meklējams nevis apkārtējā sabiedrībā, bet pašā cilvēkā.

Fenomenoloģijas piekritējs **Nikolajs Aleksejevs** (Николай Алексеев, 1879–1964) noliedz ne tikai juridisko pozitīvismu un Tiesību socioloģiskās izpratnes koncepcijas, bet arī Tiesību psiholoģisko koncepciju, kuras subjektīvi-nozīmīgie elementi neļauj formulēt objektīvi nozīmīgas entītijas. Aleksejevs uzskata, ka emocionālie akti ir tīri *objektīva* satura nesēji. Emocionālās darbības atklāj to satura piemērotību, "saskanību" ar subjektu, sava veida harmoniju. Izmantojot fenomenoloģisko metodi, Aleksejevs mēģina izveidot loģisku, ārpusempīrisku, nelegislatīvu juridisko struktūru. Pēc Aleksejeva domām, apziņa nav vērsta uz Tiesībām kā uz "neatkarīgo", "objektīvo" (kā to uztver juridiskā pozitīvisma piekritēji); tieši otrādi, apziņa tiecas uz *vērtībām* un mēģina sevi saistīt ar tām, kā rezultātā rodas *morāle un Tiesības*. Tiesību pamatā nav emocijas, bet gan racionāla atbilstības noteikšana, turpretī morāle paredz vērtības dziļu pārdzīvojumu. Tādējādi, Tiesības nav likumdevēja vai tiesas radošums, bet, visupirms, intelektuāla darbība, kas saistīta ar apziņas un vērtību atbilstības *atsegšanu*, identificēšanu. Atšķirībā no Pertažicka, Aleksejevs uzskata, ka Tiesību kontekstā galvenais ir nevis emocionālais pārdzīvojums, bet gan *racionāla vērtību uztvere*. Tiesisko struktūru Aleksejevs sasaista ar šādiem elementiem: (1) subjekts; (2) vērtības kā objekts; (3) vērtību korelācija ar subjektu un savstarpējās korelācijas. Vērtību korelāciju raksturojošās definīcijas ir sākotnējā, nenosakāmā realitāte⁶⁶⁹ - pilnvaras un pienākumi, kas rodas no tā, ka

⁶⁶⁵ Hartmann, P. N. (1953). *Ästhetik*, Berlin: De Gruyter, s. 394.

⁶⁶⁶ *Ibid*, s. 325.

⁶⁶⁷ Hartmann, P. N. (1935). *Ethik*. 2.Aufl. Berlin, Leipzig, s. 49.

⁶⁶⁸ Hartmann, P. N. (1935). *Zur Grundlegung der Ontologie*. Berlin, Leipzig, s. 308.

⁶⁶⁹ Алексеев, Н. Н. (1924). *Основы философии права*. Прага: Пламя, 283 с. / с. 66.-87.

persona, kas atzīst vērtību, apzinās sevi kā vai nu saistītu vai nu brīvu savā uzvedībā. Tiesību, taisnīguma un labuma kategorijas nav skaidri nodalāmas – tās saplūst, veidojot vienotu priekšstatu par Tiesībām kā vērtīborientēto regulatoru.

Dītrihs Hildebrands (Dietrich von Hildebrand, 1889-1977) uzskata, ka pastāv patiesības, pašsaprotami dotumi, kurus var izziņāt, bet nevar izskaidrot. Šīs patiesības ir ārpuslaiciskas, *mūžīgas un objektīvas*, tās ir iespējams atklāt, ja ignorējot pragmatismu, sistemātiski un kritiski virzīties uz Absolūtu.⁶⁷⁰ Cilvēku daba ir *aicināta apgūt* Taisnīgumu, tāpēc vērtību izziņa ir jāvērs nevis uz cilvēka dabu vai cilvēka vajadzībām, bet gan uz *metafizisku* pamatu. Tikumisko vērtību nesēji ir cilvēku pieredzes akti, vērtības "atklājas" reālajos dzīves aktos, tāpēc Hildebrands aicina pievērsties pieredzei, nevis teoretizēšanai. Cilvēka gribu motivē trīs kategorijas: (1) subjektīvās baudas – viss, kas apmierina iegribas un noslieces; (2) objektīvie labumi – brīvība, dzīvība u.c.; (3) vērtības – tikumiski labais. Ilgas pēc tikumiski labā atšķir cilvēka dzīvi no dzīvnieciskās eksistences. Hildebrands saista vērtības ar cilvēka sirdsapziņu un ar cilvēka atbildību – atmaksu, sodu. Cilvēks atbild tikai par brīvo izvēli, tāpēc tikumība sakrīt gan ar atbildību, gan ar brīvību.

21.gadsimtā vairākas fenomenoloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas balstās uz tēzi par ideju subjektīvo relativitāti attiecībā uz zināšanu priekšmetu; uz tēzi par izziņas procesa ciešu saistību ar zinošā subjekta iekšējās pasaules specifiku un viņa esības ārējo sociālo kontekstu. Piemēram, Tiesības tiek definētas kā specifiskā parādība, kas pastāv "psihosociālās kultūras komunikāciju sistēmas formā".⁶⁷¹ 21.gadsimtā fenomenoloģija paliek juridiskajā diskursa. Pirmkārt, tiek veikti vispārteorētiskie pētījumi, piemēram, jautājumu par Tiesību būtības izziņāšanu divu pozitīvistisku tēžu kontekstā (tēze par likuma un morāles šķirtību, kā arī tēze par tiesību "sociālajiem" avotiem) tiek piedāvāts risināt ar metodēm, kas izstrādātas tiesību fenomenoloģijā, traktējot šo konceptualizāciju kā papildinājumu analītiskās jurisprudences metodēm.⁶⁷² Notiek mēģinājumi pamatot un nostiprināt "pirmsjuridisku" fenomenoloģiju,⁶⁷³ plaši tiek kritizētas "iepriekšējo paaudžu" nostādnes, piemēram, Huserļa fenomenoloģija,⁶⁷⁴ fenomenoloģiskās metodes atzīšana par "trešo ceļu" papildus divām galvenajām teorijām, kurās ņemts vērā morālā pienākuma fenomēns: (1) teoriju, kas atzīst

⁶⁷⁰ Hildebrand, D. (1976). Was ist Philosophie? Gesammelte Werke. Stuttgart, Bd 1. ss. 205-216.

⁶⁷¹ Polyakov, A. (2009). Phenomenological-communicative Approach to Law // IVR 24th World Congress Global Harmony and Rule of Law. Abstrakts. Special Workshops and Working Groups (I). Beijing, 2009.

⁶⁷² Bekrycht, T. (2018). The metaphysics of legal positivism in the light of phenomenology of law. [Metafizyka pozytywizmu prawniczego w świetle fenomenologii prawa] Avant, 9(1), 21-29. doi:10.26913/90102018.0103.0002

⁶⁷³ Goorden, D. (2012). Dworkin and phenomenology of the "pre-legal"? Ratio Juris, 25(3), 393-408. doi:10.1111/j.1467-9337.2012.00520.x

⁶⁷⁴ Stella, G. (2016). From criticism to the phenomenology of law. A treatise of legal philosophy and general jurisprudence: Volume 12 legal philosophy in the twentieth century: The civil law world, tome 1: Language areas, tome 2: Main orientations and topics (pp. 157-188) doi:10.1007/978-94-007-1479-3_4

šādas parādības pamatotību un mēģina to atrast vai nu ticībā Dievam un Dieva baušļiem vai nu ticībā cilvēka ontoloģiskās struktūras būtības metafizikai un (2) teoriju, kas noliedz sākotnējās parādības raksturu⁶⁷⁵ u.c. Turpretī, citi pētnieki, balstoties uz Huserla teorētisko un metodisko fenomenoloģiju, veic tiesiskās *sirdsapziņas* problēmas izpēti, kad atsauce uz fenomenoloģisko metodoloģiju ļauj identificēt subjektīvos pamatus "juridiskās dzīves" parādībām - tiek pieņemts, ka "juridiskā dzīve" ir konstitutīva, tāpēc tās izpausmes ir saistītas ar struktūrām, kuru veidošanās procesi ir latentī. Fenomenoloģiskās metodes šajā kontekstā palīdz atklāt, ka sākotnējo tiesisko sirdsapziņu pastiprina racionalitāte, vēlme pēc pierādījumiem un normativitāte; turpretī, tiesiskā nihilisma veidošanās cēloņi būs saistīti ar nepareizu darbību, konfigurējot pasīvās un aktīvās apziņas sintēzes formas un politisku ietekmi.⁶⁷⁶

Otrkārt, fenomenoloģija tiek izmantota risinot tiesiskās problēmas praktiskajā plāksnē. Pirmais piemērs ir juridiskās atbildības problēma mākslīgā intelekta kontekstā, kad normatīvie izaicinājumi ir saistīti ar dažādu veidu atbildību, kas iet roku rokā ar tehnoloģiskās atkarības izvēli, kognitīvo uzdevumu deleģēšanu un uzticību: jo spēcīgāka ir sociālā kohēzija, jo lielāki būs riski normatīvi novērtējot mākslīgajiem aģentiem uzticēto uzdevumu un lēmumu nepilnīgi paredzamās sekas.⁶⁷⁷ Otrais piemērs ir pusaudžu prettiesiskās uzvedības motivācijas "mobilizāciju" – veicot individuālas un daļēji strukturētas intervijas ar pusaudžiem, kuriem ir atņemta brīvība, iegūtais saturs tika sakārtots tematiskajās grupās un *fenomenoloģiski analizēts* atbilstoši pamatā esošajām motivācijām, kas ļauj apsvērt problēmu ne tikai no simboliskā un kultūras determinisma skata punkta, bet arī pusaudžu humānistiski eksistenciālo ciešanu kontekstā.⁶⁷⁸ Trešais piemērs ir "ievainojamības" juridiskās fenomenoloģijas izstrāde - pētot fenomenoloģisko pieeju ievainojamībai, intelektuālais uzsvars tiek likts uz "redzes akta" neskaidrību tā uztveres dimensijā un uz sarežģītību, kas ir saistīta ar "juridiskā redzējuma" specifiku un ļauj piedāvāt jaunu izpratni par rīcībspējas juridisko novērtējumu.⁶⁷⁹ Ceturtais piemērs apliecina, ka civiltiesībās, kuras parasti tiek traktētas kā cilvēku "izdomātie" priekšraksti, patiesībā ir daudz būtisku pirmspozitīvu struktūru, kas ir nedaudz atšķirīgas no morāles normām, bet nodrošina civiltiesību pamatu.

---

⁶⁷⁵ Creso, M. (2016). Phenomenology and philosophy of law. [Fenomenología Y Filosofía Del Derecho] Pensamiento, 72(274), 1247-1261. doi:10.14422/pen.v72.i274.y2016.009

⁶⁷⁶ Pantykina, M. I. (2018). Conditions of positivity of legal consciousness in the context of the phenomenology of E. husserl. Voprosy Filosofii, (1), 137-141.

⁶⁷⁷ Pagallo, U. (2017). From automation to autonomous systems: A legal phenomenology with problems of accountability. Paper presented at the IJCAI International Joint Conference on Artificial Intelligence, , 0 17-23. doi:10.24963/ijcai.2017/3

⁶⁷⁸ Jost, M. C. (2010). Phenomenology of adolescent's motivations in conflict with the law. [Fenomenologia das Motivações do Adolescente em Conflito com a Lei] Psicologia: Teoria e Pesquisa, 26(1), 99-108.

⁶⁷⁹ Constantini, C. (2020). Eyes wide shut: Legal phenomenology of vulnerability. [Eyes Wide Shut: Fenomenologia giuridica della vulnerabilità] Diritto and Questioni Pubbliche, 20(1), 29-41.

Lai gan civiltiesību akti tiek grozīti, šie būtiskie pirmspozitīvie pamati paliek neskarti.⁶⁸⁰ Piektais piemērs ir saistīts ar naida noziegumiem un tās juridiskajām sekām, proti, vai minēto noziegumu pētnieki spēj pieņemt patiesi “bezaizspriedumainu” pieeju nezaudējot pieredzē pamatotu izpratni par to, ko konkrētās vērtības un mērķi ir nozīmējuši un kā tie tiek interpretēti cietušo, liecinieku, policijas, prokuroru un tiesnešu pieredzē. Kā vienu no iespējamām pieejām izvirzīto dilemmu risināšanai tiek piedāvāts izmantot Huserļa fenomenoloģiju.⁶⁸¹ Sestais pētījums pievērš uzmanību faktam, ka likumi, kas ir izstrādāti dažādās valstīs, dažādas nozarēs, dažādos pārvaldes līmeņos, sabiedriskajos forumos un starpvalstu sadarbības grupās, politisko nostādņu dēļ var savstarpēji pārklāties vai pat būt pretrunā. Lai pārvarētu iespējamās tiesību normu kolīzijas, ir piedāvāta konfliktu analīzes un novērtēšanas pieeja, kas konstruēta ņemot vērā fenomenoloģijas atziņas.⁶⁸² Papildus tam, Fenomenoloģiskās Tiesību koncepcijas ir izmantotas citus kontekstos: piemēram, demonstrēšanas metode eksperimentālajā fenomenoloģijā,⁶⁸³ starpkultūru problēmas,⁶⁸⁴ fenomenoloģija kā "objektīvā" gara doktrīna,⁶⁸⁵ cilvēka ķermeniskā fenomenoloģija,⁶⁸⁶ morāles problemātika jurisprudencē,⁶⁸⁷ "piedošanas" problēma,⁶⁸⁸ juridisko un morālo pienākumu fundamentālā fenomenoloģija,⁶⁸⁹ "attēlu juridiskā fenomenoloģija",⁶⁹⁰ tiesību

⁶⁸⁰ Reinach, A., & Macintyre, A. (2013). The apriori foundations of the civil law: Along with the lecture “concerning phenomenology”. The apriori foundations of the civil law: Along with the lecture "concerning phenomenology" (pp. 1-192) doi:10.1515/9783110329803

⁶⁸¹ Salter, M., & McGuire, K. (2015). Issues and challenges in the application of husserlian phenomenology to the lived experience of hate crime and its legal aftermath: An enlightenment prejudice against prejudice? *Journal of Interpersonal Violence*, 30(10), 1782-1802. doi:10.1177/0886260514548582

⁶⁸² Winter, G. (2011). Regime conflicts in the globalised law: Phenomenology and solutions. [Regimekonflikte im globalisierten Recht: Erscheinungsformen und Lösungen] *GAIA*, 20(4), 248-255. doi:10.14512/gaia.20.4.9

⁶⁸³ Sinico, M. (2008). Demonstration in experimental phenomenology: How to bring out perceptual laws. *Theory & Psychology*, 18(6), 853-863. doi:10.1177/0959354308097261

⁶⁸⁴ Park, J. Y. (2019). Law of genre and intercultural philosophy: A reading of kwok-ying Lau's phenomenology and intercultural understanding. *Dao*, 18(1), 119-126. doi:10.1007/s11712-018-9646-2

⁶⁸⁵ Kervégan, J. (2007). Figures of the law in the phenomenology of spirit: Phenomenology as the doctrine of the objective spirit? [Figures du droit dans la Phénoménologie de l' Esprit. La phénoménologie comme doctrine de l' esprit objectif ?] *Revue Internationale De Philosophie*, 61(240), 193-213.

⁶⁸⁶ Nowacka, M. (2002). Legal status of human dead body in the context of corporal phenomenology. [Status prawny zwłok ludzkich w kontekście fenomenologii cielesności.] *Wiadomości Lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960), 55 Suppl 1, 360-363.

⁶⁸⁷ Grondin, J. (2000). On the phenomenology of the moral "law". the contemplative motive of the collection in kant's practical metaphysics. [Zur Phänomenologie des moralischen 'gesetzes'. Das kontemplative motiv der erhebung in Kants praktischer metaphysik] *Kant-Studien*, 91(4), 385-394.

⁶⁸⁸ Hoff, S. (2006). Law, right, and forgiveness: The remains of antigone in the phenomenology of spirit. *Philosophy Today*, 50, 31-38. doi:10.5840/philtoday200650supplement4

⁶⁸⁹ Walt, J. (2018). The origin of obligations: Towards a fundamental phenomenology of legal and moral obligation. *Law, obligation, community* (pp. 35-70) doi:10.4324/9780203733486

⁶⁹⁰ Douzinas, C. (2012). A legal phenomenology of images. *Law and art: Justice, ethics and aesthetics* (pp. 247-258) doi:10.4324/9780203816103

fenomenoloģijas perspektīvas pozitīvistiskās prakses ietvaros,⁶⁹¹ "Pārstāvības fenomenoloģija" civiltiesībās,⁶⁹² publisko tiesību diskursa fenomenoloģiskās dilemmas.⁶⁹³

4.4. EKSISTENCIĀLĀS TIESĪBU IZPRATNES KONCEPCIJAS

Tiesību izpratnes koncepcijas, kur visas dzīves parādības tiek "šķirotas", balstoties uz *iepriekš noteiktām* Tiesību pazīmēm, ļauj izveidot loģiski nepretrunīgu un slēgtu sistēmu, kurā jautājums, kas tieši padara Tiesības pat Tiesībām nebūs aktuāls. Proti, ja kāda no koncepcijām par Tiesību pazīmi izvēlas valsts piespiešanu, tad konstatējot *jebkuras* parādības atbilstību šiem kritērijiem, tiek sludināts, ka šai parādībai ir tiesisks raksturs - un otrādi, jebkurai parādībai, kas neatbilst šiem kritērijiem, nav tiesiskā rakstura. Ja Tiesību problēmu risina socioloģiski vai psiholoģiski (t.i. ja secina, ka Tiesības "mīt" nevis slēgtajā formālo konstrukciju sistēmā, bet gan cilvēku praktiskajā dzīvē - komunikācijā, dialogā, negadījumos), tad jautājums par Tiesību saknēm kļūst īpaši aktuāls.

Eksistenciālās Tiesību izpratnes koncepcijas iezīmē trešo ceļu: ceļu starp saturiski-filozofisko koncepciju idejiskajām abstrakcijām un formāli-hierarhisko dogmatiku. Termins "eksistenciālisms" akcentē gan pastāvēšanu, esamību, esību (latīņu valodā: *existere*) gan "aiziešanu sev priekšā", aicinājumu nepadoties, aicinājumu cīnīties. Būtiskākais šīs pieejas elements – ir brīvība kā cilvēka personīgās izvēles problēma, cilvēka dinamiskā tapšana brīvības situācijā. Šo izvēli indivīds izdara vai nu saskaņā ar savas *eksistences apstākļiem* vai nu pretēji tiem. Jebkurā gadījumā, brīvība eksistenciālismā tiek traktēta kā smaga *nasta*, kas cilvēkam ir jāuzņemas, lai paliktu par personību apkārtējā pasaulē, kura cenšas nomākt cilvēka individualitāti.

Reliģiskā eksistenciālisma pamatlicējs **Sērens Objū Kirkegors** (Søren Aabye Kierkegaard, 1813-1855) atzīmē, ka eksistenciālā domāšana ir saistīta ar indivīda iekšējo dzīvi ("cilvēks eksistē savā domāšanā"),⁶⁹⁴ tāpēc patiesība ir meklējama un atrodama *subjektīvi*, nevis objektīvi. Patiesi eksistējošs cilvēks ir indivīds, kurš izjūt un apzinās savu

⁶⁹¹ Copoeru, I. (2008). A schutzian perspective on the phenomenology of law in the context of positivistic practices. *Human Studies*, 31(3), 269-277. doi:10.1007/s10746-008-9097-6

⁶⁹² Calan, R. (2015). The phenomenology of representation (vertretung) in the A priori foundations of the civil law. [La phénoménologie de la représentation (vertretung) dans les fondements a priori du droit civil] *Philosophie*, 128(1), 64-73. doi:10.3917/philo.128.0064

⁶⁹³ Barksdale, Y. M. (2002). Cynicism, phenomenology, and the problem of paradox: Dilemmas of public law discourse. *Cornell Law Review*, 87(2), 384-396.

⁶⁹⁴ Kierkegaard, S. [1924]. *Gesammelte Werke*. Jena. [1924]. Bd 6. s. 155.

brīvību - cilvēka eksistence ir brīva tapšana. Šī brīvība parasti ir apdraudēta dēļ tā, ka paredz autonomiju: cilvēku "iemet" pasaulē neiepazīstīnot ar paražām,⁶⁹⁵ bet viņam ir jāuzņemas, *jaijūt* atbildība par savu rīcību un savu dzīvi.

Cilvēka attīstībā Kirkegors saskata trīs stadijas: (1) estētiskā stadija – izvēle notiek pakļaujoties ārējiem spēkiem, dabiskām tieksmēm - cilvēks vēl neuzņemas atbildību, viņa darbību pamatā ir baudas princips; (2) ētiskā stadija – gribas akts, kas nošķir labo un ļauno - cilvēks uzņemas atbildību, ētikas prasības kļūst ideālas un absolūtas. Šajā attīstības stadijā ētiskais ir visiem saprotams; savukārt, Tiesību normas (legālie priekšraksti) nevar konkretizēties ārpus pienākuma apziņas, ārpus sirdsapziņas, t.i. nepieciešama *iekšēja, individuālā rakstura* izpausme; (3) reliģiskā stadija – iezīmē attieksmi pret mūžību: nebrīvā cilvēka eksistence nav patiesa; ticība nozīmē "pacelšanos" pretī Dievam, tā ir dvēseles stāvoklis, kuru katra persona rada patstāvīgi, tas ir paradokss, jo ticēt ar saprāta starpniecību nav iespējams. Ticības process notiek *iekšienē*, ir nenoformulējams un nav pakļaujams objektīvai analīzei.

Nikolajs Berdjajevs (Николай Бердяев, 1874–1948) galveno eksistenciālistiskās filozofijas kategoriju (brīvības kategoriju) uzskata par garīgu, Dievišķu principu, kas raksturīgs cilvēkam kā garīgai būtnei un kas ietver Dieva tēlu un līdzību. Berdjajevs kritizē formālo vienlīdzību, likumu, kas balstās uz šādu vienlīdzību, un valsti, kas nodrošina šī likuma īstenošanu, ignorējot indivīdu *unikālās*, kvalitatīvi atšķirīgās individuālās Tiesības.⁶⁹⁶

Eksistenciālists **Karls Jaspers** (Karl Theodor Jaspers, 1883-1969) uzskata, ka patiesā esamība nepakļaujas zinātniskai izpētei, jo atbildes uz esamības galējiem jautājumiem var būt tikai nezinātniskā.⁶⁹⁷ Pasaules uzskats rodas opozīcijas "objekts-subjekts" ietekmē, kura nosaka cilvēka psiholoģisko dzīvi un attiecības starp cilvēka iekšējiem pārdzīvojumiem un objektīvajām parādībām. Darbu „Psychologie der Weltanschauungen” (1919)⁶⁹⁸ Jaspers velta psiholoģisko attieksmju tipoloģijai, kuru izstrādā specifiskās pieredzes un spontānās brīvības doktrīnas gaismā. Šajā darbā ir pētīti indivīdu spontāni ģenerētie lēmumi, indivīda metafiziskie pārdzīvojumi un iekšējā dzīve, eksistences epistemoloģiskās funkcijas. Jaspers secina, ka pasaules uzskatu veidošana ietver arī aizsardzības reakcijas, apspiešanas un izspiešanas stratēģijas, kas ir koncentrētas ap *nepatiesām* acīmredzamībām vai ideālām racionalitātes formām.

⁶⁹⁵ Kierkegaard, S. (1843). Repetition, A Venture in Experimental Psychology. Kierkegaards Writings. Princeton, 1983 Vol. 5. P. 200.

⁶⁹⁶ Бердяев, Н. А. (1901). Субъективизм и индивидуализм в общественной философии. Критический этюд о Н. К. Михайловском. СПб.: Электрическая типография. 1901.

⁶⁹⁷ Jaspers, K. T. (1932). Philosophie. Berlin, Bde 1-3.

⁶⁹⁸ Jaspers, K. T. (1919). Psychologie der Weltanschauungen. Berlin: Springer. 428 s.

Cilvēka eksistence izpaužas komunikācijā, bet patiesa komunikācija ir iespējama tikai brīvībā, vientulības apziņā, kad "Es" pretstata sevi apkārtējai pasaulei. Šī komunikācija ir iespējama vairākos veidos: (1) meditācijā; (2) atklātībā; (3) kalpošanā citam; (4) solidaritātē. Jaspers secina, ka uz komunikāciju, kārtību un likumu cilvēkus mudina prāts. Tomēr, nedz brīvību, nedz komunikāciju nevar empīriski pierādīt. Cilvēka brīvību (un, līdz ar ko, arī komunikāciju) nodrošina vienīgi *ticība* – ne tikai reliģiskā ticība, bet arī ticība cilvēkiem, iespējam, brīvības iespējamībai. Ticība nav iracionālā – filozofiskā ticība balstās uz pieredzi un apzinās, ka ne uz visiem jautājumiem var sniegt racionālās atbildes.⁶⁹⁹

Cilvēka "Es" izpaužas trijos līmeņos: (1) cilvēks kā ķermenis, dabas daļa; (2) cilvēka "Es" sakrīt ar jebkuru citu "es" – saikne ar citiem indivīdiem balstās uz taisnīgu likumu, formālo vienlīdzību; (3) *Geist* – prāts, gars.⁷⁰⁰ Risinot jautājumu, kā var konstatēt tiesisko saturu indivīda darbībā, Jaspers atrod Kanta piedāvātajā apstākļi (vai iecerēto rīcību indivīds varētu īstenot *vienmēr*, īstenot kā dabas likumu). Šajā ziņā Kanta kategoriskais imperatīvs konstruē cilvēku kopību un ir saistošs visiem, jo tikumības "tiesnesis" ir vienīgi sirdsapziņa, bet bez brīvas gribas izrādīšanas nav iespējams spriest par atbildību un vainu.

Par vienu no eksistenciālisma sekotājiem tradicionāli ir uzskatāms arī **Martins Heidegers** (*Martin Heidegger*; 1889-1976), kas nav īsti korekti. Jau 1947.gada publikācijā Heidegers izskaidro atšķirības starp paša izstrādāto koncepciju un eksistenciālismu.⁷⁰¹ Identisks secinājums izriet arī no Heidegera pierakstiem: 2014.-2020.gados publicēto "Melno burtnīcu" (*Schwarze Hefte*, 1931-)⁷⁰² apjoms liecina, ka Heidegeru interesē nevis cilvēka eksistence pati par sevi, bet esamības totalitāte. Lai arī Heidegera uzmanības centrā ir valoda, vēsture, māksla, tehnika un citas tēmas, tomēr, viņa holistiskā pieeja neļauj ignorēt arī Tiesību fenomenu, kas būtiski ietekmē gan "iesaistīšanos", gan "līdzdalību notiekošajā", gan "klātesamību", jeb cilvēka eksistenci pasaulē (*Dasein*).⁷⁰³ Jāņem vērā arī tas, ka Tiesību problemātiku neignorē nedz Aristotelis, nedz Kants, nedz arī Huserls - neviens no domātājiem, kuri visvairāk ietekmēja Heidegera domu gājienu.

Tiesību fenomena nepārprotamo definīciju Heidegers nesniedz nedz darbā "Einleitung in die Philosophie" (1928/1929),⁷⁰⁴ nedz arī darbā "Kant und das Problem der Metaphysik"

⁶⁹⁹ Jaspers, K. T. (1962). *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*. ss. 11-28.

⁷⁰⁰ Jaspers, K. T. (1935). *Vernunft und Existenz*. Groningen, s. 48.

⁷⁰¹ Heidegger, M. (1947). *Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den Humanismus*. Bern, ss. 53–119.

⁷⁰² Heidegger, M. (1931/1938). *Schwarze Hefte*. Peter Trawny (ed.). *Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931–1938)*. Heidegger Gesamtausgabe. Martin Heidegger Gesamtausgabe 94. Verlag Vittorio Klostermann, 2014. Heidegger, M. (1952/1957). *Schwarze Hefte*. Peter Trawny (ed.). *Vigiliae und Notturmo ("Schwarze Hefte" 1952/53 bis 1957)*. Heidegger Gesamtausgabe. Martin Heidegger Gesamtausgabe 100. Verlag Vittorio Klostermann, 2020.

⁷⁰³ Heidegger, M. (1927). *Sein und Zeit*. Halle: Niemeyer. 438 s.

⁷⁰⁴ Heidegger, M. (1928/1929). *Einleitung in die Philosophie*. Freiburg: Br.Univ. 115 s.

(1929).⁷⁰⁵ Tomēr, minēto darbu analīze ļauj secināt, ka Heidegers neiebilst pret Kanta piedāvāto Tiesību definīciju - "Tiesības ir nosacījumu kopums, saskaņā ar kuru viena "patgriba" jeb "gribvaļa" ir savietojama ar otra *patgribu* no universālā brīvības likuma skata punkta".⁷⁰⁶

Meklējot atbildi uz jautājumu, kāds "nosacījumu kopums" padara Tiesības par Tiesībām, kā šis kopums "eksistē" un darbojas, ar ko šis kopums atšķiras no morāles - Heidegers pievērš uzmanību tam, ka indivīds nav "izolēts vientuļnieks", bet vienmēr "līdzeksistē" ar citiem cilvēkiem.⁷⁰⁷ Šī tēze palīdz meklēt Tiesību būtību no cita rakursa. Respektīvi, cilvēks nav esamības kungs, bet gan *esamības sargs*, kurš ieklausās esamības balsī. Tāpēc filozofijas patiess instruments ir nevis prāta doma, bet *vērojošā* doma, *sirds* doma: tā atklāj pilnību, neko netransformējot. Cilvēka aicinājums ir celt, dzīvot un domāt, tomēr, cilvēka mirstīgums, "galīgums" nozīmē, ka cilvēks nav nedz "izredzētā būtne", nedz arī "pasaules centrs". Attiecīgi, vajadzētu atteikties no pieņēmuma par subjekta aktīvo lomu un atzīt, ka Visumā ir kaut kas augstāks par cilvēku.

Anālītiskā zinātne un "kalkulējošā doma", lai izprastu apkārtējo pasauli, analizē jeb *sadala* lietas. Tomēr, lai ieraudzītu patiesību un izprastu lietu būtību, ir nepieciešama *cita pieeja*. Heidegers min vairākus piemērus – ja mēs, vēloties izzināt gaismu, sašķelsim to - gaisma pazudīs; ja sašķelsim akmeni - katrs tā gabals paliks tikpat noslēpumains, neatklāts un neizskaidrots; tāpat, arī krūka nav tikai māla gabals, kuram podnieks ir piešķīris formu - māla krūka ir gan zemes dzīles, gan saule, gan ūdens, t.i. Visums kā tāds. Zinātne nav spējīga nodrošināt tik poētisko skatījumu uz lietām, bet to sasniedz mākslas valoda, jo valoda ir esamības "mājvieta".

Šī pieeja, zināmā mērā, ir attiecināma arī uz Tiesību fenomenu. Heidegera pirmā tēze - cilvēka apziņa ļoti bieži "nekonstatē" visai svarīgas lietas (piemēram, ja valsts vara darbojas korekti, tai nepievērš īpašu uzmanību; tipveida režīmā tiesību normas darbojas nemanāmi). Otrā tēze – vairāku lietu "neredzamība", apslēptība". Trešā tēze – realitāte visi priekšmeti, visas lietas ir vienotas, tāpēc tie ir jāpēta holistiski. Ceturtā tēze – cilvēka apziņa parasti nekonstatē šo vienotību un pēta lietas izolēti.

Heidegers secina, ka eiropēiskās kultūras mērķis – pakļaut dabu, pakļaut pasauli – liek uzsvāru uz zinātņi un tehniku. Pildot uzlikto mērķi, zinātne traktē cilvēku kā "saprātīgu

---

⁷⁰⁵ Heidegger, M. (1929). Kant und das Problem der Metaphysik. Bonn: Cohen. 236 s.

⁷⁰⁶ Kant, I. (1797). Die Metaphysik der Sitten. Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre. In: Kants Werke. Akademie Textausgabe. Bd. 6: Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. Unveränderter photomechanischer Abdruck von Kants gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Band VI, Berlin 1907/14. de Gruyter, Berlin 1968, ss. 203–492.

⁷⁰⁷ Heidegger, M. (1927). Sein und Zeit. Halle: Niemeyer. 438 s./ s. 118.

dzīvnieku" un pēta cilvēku tikai dzīvnieciskajā dimensijā - atrauti ne tikai no dabas, bet arī no vēstures un pasaules.⁷⁰⁸ Savukārt, tehnikas dominēšana veicina totalitārās valsts rašanos: tehnika padara par priekšmetiem visu dzīvo (arī cilvēkus), tehnika izskauž visu to, kas aug un mirst pats no sevis. Likumsakarīgi, ka šāda sociālā vide, šāda lietu pasaule "absorbē" cilvēku, un cilvēka esamību⁷⁰⁹ - cilvēks atsakās no atbildības, jo dara tikai to, kas ir pieņemts.

Ateistiskā eksistenciālisma pārstāvis **Žans Pols Sartrs** (Jean-Paul Charles Aymard Sartre; 1905-1980) uzskata, ka cilvēks pats sevi "projektē", tātad, ir arī pilnībā atbildīgs par sevi un savu rīcību. Rakstā "L'existentialisme est un humanisme" (1946) Sartrs apgalvo, ka nekas, izņemot pašu indivīdu, nevar diktēt cilvēka raksturu, viņa dzīves mērķus un būtību: cilvēks vispirms eksistē, "saduras" ar sevi, parādās pasaulē - un pēc tam pats sevi definē.⁷¹⁰ Grāmatā "L'Être et le néant : Essai d'ontologie phénoménologique" (1943)⁷¹¹ ir izvirzīta tēze, ka cilvēks ir *nolemts* brīvībai, atbildībai un tikumībai. Brīvība nav visatļautība vai patvaļa - cilvēks ir nolemts brīvībai tādēļ, ka nav sevi radījis un ir "brīvs, jo atbildīgs". Brīvība ir Absolūts: pat ieslodzītais var brīvi izlemt – samierināties, vai cīnīties par atbrīvošanu. Brīvība tiek apzināta bailēs un spējā darboties, savukārt, brīvības pamatošanas mēģinājumi ir iekāre un naids. Šāda lietu kārtība veicina nemitīgu konfliktu: no vienas puses, iekāre nav tikumiska, bet "noslēgšanās sevī" ir vēl lielākā nebrīve; no otrās puses, naids ir absolūta brīvība, bet *tikumiskā brīvība* ir iespējama vienīgi *komunikācijā* ar citiem - tāpēc arī naids nav izeja. No minētajām premisām Sarts secina, ka ārējā un iekšējā "spiediena" dēļ, miers šajā pasaulē cilvēkam nav iespējams - ja cilvēks nomierinātos un "ērti iekārtotos" šajā dzīvē, tad beigtos tikumība.

Gan tikumiskās normas, gan sabiedriskas institūcijas ir tikai *subjektivitātes* kristalizācija: cilvēks nepiedzimst ar "gatavu" būtību, bet iegūst to tapšanas procesā; nekādas vērtības cilvēkam nav iepriekš dotas – vērtības ir brīvi jāizvēlas. Savstarpējā komunikācijā cilvēks uztver citu cilvēku nevis priekšmetiski (kā dabas priekšmetu), bet kā *privileģēto* objektu. Sartra ieskatā, minētais apstāklis apliecina to, ka cilvēks nav *tabula rasa*, apliecina to, ka katrā indivīdā *mīt atmiņa* par "sākotnējām" attiecībām cilvēku starpā. Cilvēks "atklāj" citu cilvēku nevis izziņas rezultātā, bet tikumiskās pieredzes izjūtā, kas ir dziļākā par izziņu. Šo tēzi apliecina arī tas, ka viens pats cilvēks nespēj kaunēties: ir vajadzīga triju dimensiju vienība: "Es", "Cits" un "par ko" kaunēties. Respektīvi, kaunu izsauc "Cita" klātbūtne, jo cilvēkam ir ķermenis, kam "Citi" var dot pavēles. Kauns faktiski "iznes" cilvēku uz āru, uz ārējo pusi, par kuru cilvēks ir atbildīgs. Tādā veidā, kauns liecina par apziņas esamību - par

⁷⁰⁸ Heidegger, M. (1963). Holzwege. Frankfurt am Main, s.70.

⁷⁰⁹ Heidegger, M. (1927). Sein und Zeit. Tübingen, 1960, s. 18.

⁷¹⁰ Sartre, J.P. (1946). L'Existentialisme est un Humanisme. Paris: Nagel. p. 141.

⁷¹¹ Sartre, J.P. (1943). L'Être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique. Paris, 1948. pp. 15-481.

to, ka cilvēks ir nevis robots (priekšmets), bet dzīvā būtne ar apziņu, ar spēju nospraust mērķus un tos īstenot.

Reliģijā kauns rodas Dieva skatiena dēļ un tieši kaunā atklājas spēja būt par tikumisko būtni. Kaunā cilvēks nonāk pie savas "patības", kauns ir citu cilvēku prasību atzīšana. Tas ir saistīts galvenokārt ar to, ka cilvēkam ir ķermenis (absolūtās brīvības ierobežojums) – ķermenis izraisa atkarību no citiem cilvēkiem, pasaules pretsparu. Ķermenis nozīmē, ka cilvēks savā esamībā ir atkarīgs no citiem cilvēkiem un dzīvo tikumiski - uzņemas atbildību un pienākumus. Šī ir "sākotnējā konflikta" situācija, kura nav atceļama – viens cilvēks attiecībā pret otro *vienmēr* atrodas konflikta situācijā, jo apdraud otrā faktisko eksistenci. Izeja no šī konflikta ir uztvert cilvēkus kā priekšmetus, kā objektus, kā instrumentus mērķa sasniegšanai, tomēr arī tas neatceļ konfliktu pilnībā.

Sartrs uzskata, ka viņa laikabiedru personība ir standartizēta un pakļauta dažādām sociālajām institūcijām, kuras it kā "stāv virs personām", nevis izriet no tām. Kā alternatīvu Sartrs ierosina totalizāciju - īpašas, nepastarpinātas cilvēku attiecības, kad indivīds dialektiski "summē", sintētiski apvieno vienotā veselumā apstākļus un attiecības ar citiem cilvēkiem un pats "veido vēsturi". Totalizācija paplašinātu cilvēka brīvības telpu, jo indivīds saprastu, ka viņš pats "rada stāstu".

Filozofiskais eksistenciālisms būtiski ietekmēja eksistenciālo Tiesību koncepciju attīstību vismaz vienā, bet ļoti būtiskā momentā. Ja vairums Tiesību izpratnes koncepciju tiesisko notikumu pielīdzina juridiskajam faktam, jeb dzīves gadījumam, ar kuru likums saista tiesisko attiecību rašanos, izmaiņas vai izbeigšanos, tad Tiesību eksistenciālā izpratne aktualizē jautājumu, kas *tieši pašā notikumā*, neatkarīgi no spēkā esošajām normatīvajiem Tiesību aktiem, izraisa nepieciešamību pēc Tiesībām. No šī skata punkta iezīmēto problēmu tiesībzinātnieki ir risinājuši dažādi. Piemēram, **Georgs Kons** (Georg Cohn, 1887-1958) darbā "Existenzialismus und Rechtswissenschaft" 1955)⁷¹² norāda, ka Tiesību smaguma centrs atrodas noteiktā *situācijā*. Tieši pašā situācijā ir meklējama jēga un Tiesības - tieši situācija piešķir likumam un citiem Tiesību avotiem nozīmi un esamību. Tieši situācija piesaista Tiesības un otrādi, atstāj Tiesības "neaktīvās", kad Tiesību klātbūtne nav nepieciešama. Viss apkārt esošais *jebkura mirklī* var iegūt tiesisko raksturu ne likumdevēja gribas dēļ, bet īpašā notikuma dēļ – sociālā akta dēļ, normatīvā fakta dēļ. Šīs situācijas pašas par sevi piespiež cilvēkus pārdomāt notiekošo – neatkarīgi no pozitīvo Tiesību normām. Pozitīvās normas šajā gadījumā "pamostas" tikai tāpēc, ka ir noticis starpgadījums (negadījums, kāzuss), bez kura

---

⁷¹² Cohn, G. (1955). Existenzialismus und Rechtswissenschaft. By Georg Cohn. Basel: Kommissionsverlag Helbing & Lichtenhahn, s. 192.

tām būtu lemts "nekustīgi gulēt" normatīvo priekšrakstu veidā, tām būtu tīri *teorētiskās izredzes* kļūt par realitāti.

Ērihs Fehners (Erich Fechner, 1903-1991) darbos "Naturrecht und Existenzphilosophie" (1955),⁷¹³ "Rechtsphilosophie. Soziologie und Metaphysik des Rechts" (1956)⁷¹⁴ un "Existenz und Auftrag" (1991)⁷¹⁵ skeptiski raugās uz visām Tiesību izpratnes koncepcijām, kuras atzīst vienīgi empīriskus, reālus faktus un ignorē ideālus, metafiziskus faktorus. Īpaši negatīva ir Fehnera attieksme pret saturiski-hierarhiskiem traktējumiem, kuru rezultātā rodas Tiesību bioloģiskie, ekonomiskie Tiesību traktējumi, kā arī Tiesību identificēšana ar patvaļīgu valsts varas uzstādījumu. Zināmā mērā piekrītot Jasperam jautājumā, ka eksistē īpašas situācijas, kad personas "satiekas" ar Tiesībām un nonāk izvēles priekšā, apzinās nepieciešamību pieņemt vienu no iespējamiem lēmumiem, Fehners definē šīs situācijas kā "*robežstāvokli*", kas aktualizē eksistenci un palīdz "izvilināt esamību no tās slēptuves". Lai pozitīvās Tiesības un to piemērošana atbilstu eksistenciāli ģenerētajām dabiskajām Tiesībām, likumdevējam un tiesību normu piemērotajam ir jāpieņem juridiski nolēmumi, ir radoši jāveido un jāpiemēro Tiesības tādā veidā, kā to darītu *eksistenciāli atbildīgs indivīds* atrodoties "robežstāvoklī".

Lēmums, ko indivīds meklē un pieņem šajā "robežstāvoklī", ir patiess juridisks lēmums jeb "dzīvās", "dabiskās" Tiesības, kas saturiski izriet no cilvēka eksistences. Gan indivīds, gan likumdevējs, gan tiesībaizsardzības iestādes pieņem brīvprātīgus, subjektīvus lēmumus, kuru mērķis ir noregulēt robežsituāciju, noregulēt tiesisko konfliktu, radot visu pušu gaidāmās dzīvās, dabiskās Tiesības, kas būtu saturiski piemērotas attiecīgajai tiesiskajai situācijai. Turpretī, cilvēku veidotie rakstītie likumi ir mehāniskās, mirušās normas, kuras pašas par sevi nav piemērotas nedz normatīvajam pārklājumam, nedz reālās dzīves izpausmēm. Attiecīgi, Fehnera ieskatā, *īstas* Tiesības vienmēr un ir tikai *eksistenciālās* Tiesības. Vienlaikus, jāņem vērā, ka jebkurš eksistenciāls nolēmums var izrādīties kļūdainis, jo brīvība un subjektivitāte vienmēr rada risku pieņemt nepareizu lēmumu. Fehners uzsver, ka bez šāda riska nevar būt nedz īsto juridisko risinājumu, nedz arī īsto Tiesību.

Verners Maihofers (Werner Maihofer, 1918-2009) izvirza tēzi, ka Tiesību uzdevums ir sniegt *paraugu* indivīdu eksistencei un savstarpējām attiecībām, kas saskan ar cilvēka cieņu un cilvēka dzīves vērtībām.⁷¹⁶ Cilvēka cieņa šajā konceptā ir interpretēta kā prasība pēc iespējami lielākas *brīvības* visiem, vienlaikus ievērojot visu cilvēku *drošību*, apmierinot viņu

⁷¹³ Fechner, E. (1955). Naturrecht und Existenzphilosophie, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie: Franz Steiner Verlag, Vol. 41, No. 3, ss. 305-325.

⁷¹⁴ Fechner, E. (1956). Rechtsphilosophie. Soziologie und Metaphysik des Rechts. Tübingen.

⁷¹⁵ Fechner, E. (1991). Existenz und Auftrag. Tübingen: Mohr.

⁷¹⁶ Maihofer, W. (1963). Naturrecht als Existenzrecht. Frankfurt am Main: Klostermann, s.54.

vajadzības⁷¹⁷ un attīstot viņu spējas. Atšķirībā no cilvēku veidotā likuma, ar Tiesībām Maihofers saprot eksistenciālās Tiesības, kas lielā mērā atbilst klasiskajai dabisko Tiesību⁷¹⁸ koncepcijai. Saskaņā ar šo pieeju, dažādās eksistences situācijās cilvēks rīkojas dažādās eksistenciāli noteiktajās⁷¹⁹ sociālajās lomās (piemēram, tēvs vai dēls, vīrs vai sieva, pircējs vai pārdevējs, kreditors vai parādnieks utt.). Attiecīgi, cilvēces eksistences izpausmēs viena indivīda *pašeksistence* tiek īstenota *attiecībās* ar citu indivīdu pašeksistenci, jeb cilvēku sociālās "līdzāspastāvēšanas" kontekstā. Šo "*konkrēto dabisko Tiesību*" (Maihofera terminoloģijā) funkcija ir konkretizēt Kanta "Zelta likumu" noteiktās situācijās.⁷²⁰

21.gadsimtā eksistenciālisma iestrādnes tiek plaši pētītas un izmantotas Tiesību sfērā. Pirmkārt, notiek eksistenciālisma klasiķu (galvenokārt, Kirkegora un Heidegera) garīgā mantojuma izpēte. Piemēram, jautājumā par saikni starp indivīda brīvību un Dievu; par autentiskās personiskās brīvības piedzīvošanu; par iekšējās izvēles aspektiem - tiek izvirzīti pieņēmumi, ka Kirkegora filozofiskās idejas (individuālās brīvības problēmas) eksistenciālisma krīzes filozofijā ir dziļi saistītas ar ticību un brīvības būtību, mērķiem un piepildījumu cilvēka esamībā. Autentiska un dziļa personīgā ticība atklāj attiecības ar Visumu, ka rezultātā cilvēka sasaiste ar racionālu prātu un morāles principiem kļūst citāda. Cilvēka brīvība šajā kontekstā ir eksistenciāls mērķis; savukārt, brīvības būtība tiek uzverta kā personības pastāvīgā pilnība.⁷²¹ 2006.gadā publicētajā pētījumā Heidegera eksistenciālisma "artikulācija" tiek vērtēta postmarksistiskās politikas teorijas skatījumā – tiek secināts, ka mērķis piešķirt politikai ontoloģisku statusu, izmantojot jēdzienus, kas ir atrauti no šo jēdzienu filozofiskā konteksta,⁷²² joprojām nav sasniegts. Citā pētījumā ir izvirzīts pieņēmums, ka Heidegera eksistenciālisma pielietojums sociālajā darbā ir visai ierobežots, jo nav plaši piemērojams vispārējā sociālā darba prakses modelim.⁷²³ 2016.gadā ir prezentēti pētījuma rezultāti par eksistenciālisma filozofijas (īpaši Kirkegora filozofijas) emancipācijas potenciālu izglītošanas procesos.⁷²⁴ Jaunākajos pētījumos uzmanība tiek pievērsta arī

---

⁷¹⁷ Maihofer, W. (1954). *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie.* – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

⁷¹⁸ Maihofer, W. (1962). *Naturrecht oder Rechtspositivismus?* Bad Homburg: Hermann Gentner Verlag, s.644.

⁷¹⁹ Hollerbach, A., Maihofer, W. & Würtenberger, T. (1962). *Existenz und Ordnung.* Frankfurt am Main: Klostermann, s. 246.

⁷²⁰ Maihofer, W. (1958). *Die Natur der Sache.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Berlin, Vol.2.

⁷²¹ Asakavičiute, V. (2015). The tangle of freedom and choice in søren kierkegaard's existentialism crisis philosophy. [Laisvės Ir pasirinkimo sampyna Søren Kierkegaard'o Egzistencinės Krizės filosofijoje] *Logos (Lithuania)*, (82), 68-78.

⁷²² Ertuğrul, K. (2006). Heideggerian existentialism and post-marxism. *Bogazici Journal*, 20(1-2), 127-134. doi:10.21773/boun.20.1.8

⁷²³ Kominkiewicz, F. B. (2006). Heideggerian existentialism and social work practice with death and survivor bereavement. *Social Science Journal*, 43(1), 47-54. doi:10.1016/j.sosci.2005.12.004

⁷²⁴ Jaarsma, A. S., Kinaschuk, K., & Xing, L. (2016). Kierkegaard, despair and the possibility of education: Teaching existentialism existentially. *Studies in Philosophy and Education*, 35(5), 445-461. doi:10.1007/s11217-015-9488-x

Kierkegora reliģiskajam eksistenciālismam⁷²⁵ un Kierkegora ētiskā un estētiskā dzīvesveida koncepcijām (2019).⁷²⁶

Otrkārt, eksistenciālisma kategorijās tiek diskutēti vispārteorētiski jautājumi, kuriem ir pastarpināta saikne ar Tiesību būtību - Makjavelli atziņas par starptautisko politiku,⁷²⁷ Spinozas izpratne par brīvību,⁷²⁸ eksistenciālisma un marksisma attiecības,⁷²⁹ jautājumi, vai eksistenciālisma nozīme ir atdalāma no tā politiskajām sekām,⁷³⁰ vai eksistenciālisma ietekme aprobežojas tikai ar literatūru un teoloģiju⁷³¹ u.c.

Treškārt, tiek izstrādātas problēmas, kas ir nozīmīgas Tiesību piemērošanas sfērā: personības identitāte politikā,⁷³² retorikā,⁷³³ politikā un ekonomikā;⁷³⁴ "cilvēkkapitāla" jautājumos,⁷³⁵ kriminoloģijas,⁷³⁶ kā arī brīvības un noziedzības⁷³⁷ kontekstos; pasaules humānisma jautājumā⁷³⁸ un reliģiskā humānisma jautājumā,⁷³⁹ starptautiskā Tiesiskā regulējuma īpatnībās.⁷⁴⁰ Piemēram, izmantojot eksistenciālisma ieteiktās analīzes metodes, ir

---

⁷²⁵ Valcova, K., Pavlíková, M., & Roubalova, M. (2016). Religious existentialism as a countermeasure to moralistic therapeutic deism. *Communications - Scientific Letters of the University of Zilina*, 18(3), 98-104.

⁷²⁶ Andersen, H. O. (2019). The ironic existentialism of arild asnes: Kierkegaardian perspectives in dag solstad's arild asnes, 1970 (1971). *Scandinavica*, 58(1), 113-139.

⁷²⁷ McCormick, J. P. (2017). Pocock, machiavelli and political contingency in foreign affairs: Republican existentialism outside (and within) the city. *History of European Ideas*, 43(2), 171-183. doi:10.1080/01916599.2016.1198073

⁷²⁸ Codde, P. (2002). Bars to freedom - freedom behind bars: Spinozism and sartrean existentialism in the fixer. *Yiddish*, 13(1), 62-99. Retrieved from

⁷²⁹ Russo, M. (2019). A faith that was fought. the relationship between existentialism and marxism in jean-paul sartre's works. [Una fede che fu combattuta. Il rapporto tra esistenzialismo e marxismo in jean-paul sartre] *Etica e Politica*, 21(3), 609-628. doi:10.13137/1825-5167/29532

⁷³⁰ Górnisiewicz, A. (2016). Existentialism as a political problem in karl Löwith's thought. *History of European Ideas*, 42(7), 951-964. doi:10.1080/01916599.2016.1161538

⁷³¹ Masani, P. R. (2001). Three modern enemies of science: Materialism, existentialism, constructivism. *Kybernetes*, 30(3), 278-294. doi:10.1108/03684920110385000

⁷³² Vandenberg, D. (2001). Identity politics, existentialism and harry brody's educational theory. *Educational Philosophy and Theory*, 33(3-4), 365-380. doi:10.1111/j.1469-5812.2001.tb00276.x

⁷³³ Hyde, M. J. (2014). Existentialism as a basis for the theory and practice of rhetoric. *Rhetoric and philosophy* (pp. 213-252) doi:10.4324/9780203812938

⁷³⁴ Pathak, A. (2017). Politics amidst neo-liberal existentialism. *Economic and Political Weekly*, 52(14), 4-5.

⁷³⁵ Saeverot, H., Reindal, S. M., & Wivestad, S. M. (2013). Introduction: Reconnecting with existentialism in an age of human capital. *Studies in Philosophy and Education*, 32(5), 443-448. doi:10.1007/s11217-013-9374-3

⁷³⁶ Arrigo, B., & Williams, C. (2008). Existentialism and the criminology of the shadow. *Existentialist criminology* (pp. 222-248) doi:10.4324/9780203882658 Hardie-Bick, J., & Hadfield, P. (2011). Goffman, existentialism and criminology. *Crime, governance and existential predicaments* (pp. 15-35) doi:10.1057/9780230343184

⁷³⁷ Crewe, D., & Lippens, R. (2008). Introduction: Existentialism - freedom, being and crime. *Existentialist Criminology*, , 1-11. doi:10.4324/9780203882658

⁷³⁸ Pablé, A. (2017). Introduction: Humanism, existentialism and integrational semiology. *Critical Humanist Perspectives: The Integrational Turn in Philosophy of Language and Communication*, , 3-9. doi:10.4324/9781315621760

⁷³⁹ Richey, L. (2015). Existentialism and christian humanism josef pieper's critique of sartre revisited. *Logos (United States)*, 18(3), 35-56. doi:10.1353/log.2015.0023 Dahlstrom, D. O. (2020). The reception of phenomenology and existentialism by american catholic philosophers: Some facts and some reasons. *The catholic reception of continental philosophy in north america* (pp. 30-57)

⁷⁴⁰ Rech, W. (2015). Eschatology and existentialism: Carl schmitt's historical understanding of international law and politics. *The contemporary relevance of carl schmitt: Law, politics, theology* (pp. 147-164) doi:10.4324/9781315742243

precizēta izpratne par to, kas ir kanoniskās tiesības;⁷⁴¹ 2008.gadā publicētajā pētījumā⁷⁴² tiek piedāvāts plašs lēmumu pieņemšanas modeļu klāsts, lai palīdzētu pieņemt ētiskus lēmumus darba vietā. Kā alternatīva normatīvajiem morāles ietvariem (arī konsekvenciālistiskai un deontoloģiskai ētikai) ir izvirzīts modelis, kas balstīts uz Sartra eksistenciālismu: pilnībā apzināties savu brīvību un atbildību. Minētā pieeja pārformulē ētiskās dilemmas attiecībā uz individuālo brīvību un atbildību, kā arī subjektīvās pieredzes pieņemšanā un analizē. Darbā "Existentialism and humanism: Humanity-know thyself!" (2013)⁷⁴³ ir uzsvērts, ka mūsdienās, ciešā saskarsmē ar administrāciju, tehnoloģijām un politisko varu, indivīds var justies "dehumanizēts". Rezultātā tiek izvirzīts pieņēmums, ka mūsdienu metafizikas jēdziens ar hēgelisko subjektīvās pieredzes loģiku var *pārnest* "Es" un "Mēs" savienojumu un akcentēt esamības prioritāti. Plašā saistē ar jurisprudenci ir jautājums par profesionālā lēmuma pieņemšanu: darbā "Social practices from the viewpoint of trans-subjective existentialism" (2014) ir pieteikta trans-subjektīvā eksistenciālisma doktrīna, kuras izstrādes mērķis ir informēt par hermeneitisko iesaistīšanos sociālās prakses esamībā, lai izgaismotu iespējamo eksistenciālo prakses ontoloģiju.⁷⁴⁴ Pētījumu centrā nonāca arī eksistenciālisms kontekstā ar biznesa ētiku, organizācijām un institūcijām,⁷⁴⁵ emocijām un praktiskā viedokļa imperatīviem,⁷⁴⁶ kontekstā ar jauno ētisko un pedagoģisko paradigmu.⁷⁴⁷

Tiek pievērsta uzmanība arī globalizācijai, kurai 21.gadsimtā ir raksturīga īpaša intensitāte, ātrums un ietekme - mūsdienu tehnoloģijas un sakari efektīvi "saspiež" cilvēka laiku un telpu, un cilvēka uztverē pasaule kļūst "mazāka". Šādos apstākļos kontakts ar "Citu" kļūst ciešāks, jo paliek arvien mazāk iespēju "izstumt dīvainības" personiskās apziņas perifērijā, tāpēc juridiski-eksistenciālā perspektīva tiek iezīmēta kā laikmetīgā sadarbība ar citu kultūru pārstāvjiem.⁷⁴⁸ Šo tēmu turpina arī starptautisko tiesību problēma - pārrobežu

---

⁷⁴¹ Homfray, K. (2007). Existentialism, eschatology and wisdom: Canon law as an interim agent of the kingdom. *Ecclesiastical Law Journal*, 9(1), 53-65. doi:10.1017/S0956618X07000051

⁷⁴² West, A. (2008). Sartrean existentialism and ethical decision-making in business. *Journal of Business Ethics*, 81(1), 15-25. doi:10.1007/s10551-007-9477-2

⁷⁴³ Tubbs, N. (2013). Existentialism and humanism: Humanity-know thyself! *Studies in Philosophy and Education*, 32(5), 477-490. doi:10.1007/s11217-012-9354-z

⁷⁴⁴ Ginev, D. (2014). Social practices from the viewpoint of trans-subjective existentialism. *European Journal of Social Theory*, 17(1), 77-94. doi:10.1177/1368431013505013

⁷⁴⁵ Rendtorff, J. D. (2014). Personalism and existentialism: Their view on business ethics, organizations, and institutions doi:10.1007/978-94-017-8845-8_3

⁷⁴⁶ Sherman, D. (2012). Between existentialism and the human sciences: Solomon's cognitive theory of the emotions. *Passion, death, and spirituality: The philosophy of robert C. solomon* (pp. 23-36) doi:10.1007/978-94-007-4650-3_3

⁷⁴⁷ Dudina, M. N., & Dolgova, V. I. (2016). New educational paradigm: Existentialism is a humanism. *Man in India*, 96(10), 4043-4050.

⁷⁴⁸ Sanderson, G. (2004). Existentialism, globalisation and the cultural other. *International Education Journal*, 4(4), 1-20.

konflikti attiecībās starp tautām, globalizētā drošība un globālā politika, kuru vada "kognitīvā eksistenciālisma spoguļattēls".⁷⁴⁹

Rakstā "Knowledge, risk and existentialism" (2017/2018) tiek aizstāvēta tēze, ka dažas no mūsdienu pasaules *zināšanu iezīmēm* rada vairākus draudus sabiedrības darbībai un pakļauj riskiem indivīdu, kurš vēlas iegūt jēgpilnu un drošu lomu mūsdienu sociālajā dzīvē. Īpaši būtiska šī problēma kļūst saistībā ar piekļuvi *specializētām* zināšanām elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos, kas ievērojami ietekmējuši cilvēku vēlmi apšaubīt politiku, zinātnieku, ārstu, juristu un citu speciālistu komentārus.⁷⁵⁰ 2020.gadā publicētajā pētījumā⁷⁵¹ ir analizēts jautājums, vai gnosticisms (kā nihilistisks duālisma veids) ir spējīgs uzlabot eksistenciālisma atziņas – proti, piedāvāts pievērsties tādiem konceptiem kā vērtības objektivitāte un neaizsargātība, cilvēka atbildība un iesaistīšanās vēsturē, "piederības izjūta", kas spēj nodrošināt cilvēka dzīves orientāciju un nozīmi.

4.5. HERMENEITISKĀS TIESĪBU IZPRATNES KONCEPCIJAS

Tiesību izpratnes hermeneitiskais virziens veidojās uz filozofiskās hermeneitikas pamata. Hermeneitika *per se* - mācība par interpretāciju un interpretācijas metodēm - piesaka sevi jau Senā Grieķijā kā literatūras skaidrojošā nozare (piemēram, "Iliādas" un "Odisejas" tekstu interpretācijā), viduslaikos – Bībeles un citu reliģisko tekstu skaidrošanā (eksģeze), vēlāk – likumu un juridisko tekstu skaidrošanā (juridiskā hermeneitika), bet mūsdienās – arī saziņas skaidrošanā.

Interpretējot apkārtējās pasaules parādību un procesu nozīmi, Hermeneitika tos uzskata par sava veida *tekstu*, bet izziņas procesu traktē kā esības jēgas interpretāciju. Viens no Hermeneitikas pamatlicējiem **Frīdrihs Šleiermahers** (Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, 1768-1834) uzsver, ka valodai, un, līdz ar ko, arī domai, ir sociālais raksturs. Cilvēka "iekšējā valoda" nav atkarīga no sociālā stimula, tomēr tā ietver tendenci vai netiešu

⁷⁴⁹ Ebohon, S. I. (2014). Cognitive existentialism and the global politics of state survival: The Nigeria/Cameroun bakassi conflict. *Journal of Asian and African Studies*, 51(2), 186-198. doi:10.1177/0021909614543223

⁷⁵⁰ Oliver, P. (2017/2018). Knowledge, risk and existentialism. *Risk, education and culture* (pp. 21-31) doi:10.4324/9781315414133-2

⁷⁵¹ Fossa, F. (2020). Nihilism, existentialism, – and gnosticism? reassessing the role of the gnostic religion in hans Jonas's thought. *Philosophy and Social Criticism*, 46(1), 64-90. doi:10.1177/0191453719839455

virzību uz sociālo komunikāciju. Starp cilvēkiem pastāv lingvistiskās un intelektuālās atšķirības, tāpēc nozīme ir ne tikai vārdu lietošanai, bet arī interpretācijas aspektam. Viens un tas pats izteiciens, piemēram, "ledus ir plāns" var nozīmēt ne tikai fakta konstatāciju, bet arī vēlmi brīdināt vai joku. Tāpēc ir jāsaprot ne tikai teksta *burtiskā* nozīme, bet ir jāsaprot arī teksta veidotājs. Ja interpretācijas lingvistiskā puse pēta tekstu un kontekstu, tad interpretācijas psiholoģiskā puse – teksta autora "*illocutionary force*" jeb nodomu. Šleiermahera ieskatā, hermeneitikai vajadzētu būt universālai disciplīnai, kas vienādi attiecas gan uz reliģisko tekstu, gan uz literāro tekstu, gan un likumu tekstu. Lai likuma jēga tiktu atklāta un saprasta, subjektam ir jāizmanto sava sociālā pieredze, jo juridisko interpretāciju aktualizē paša interpretētāja "*izpratnes horizonts*" - faktoru kombinācija, kuru viņš neapzināti ņem vērā – piemēram, Tiesību sistēmas tradīcijas un vēlamais Tiesību modelis.⁷⁵²

Vilhelms Diltejs (Wilhelm Dilthey, 1833-1911) uzskata, ka dzīve "pārstāv" materiālo un garīgo principu organisko vienotību. Tomēr, ja dabaszinātnes analizē parādības empīriski, tad "garīgajām" zinātnēm ir sakars ar *tiešu* psihisko darbību - *pieredzi*.⁷⁵³ Garīgā dzīve kā vienotā nepārtraukta straume, izpaužas iracionalitātē, zemapziņā un teleoloģiskajā orientācijā. Dzīve plūst no slepeniem avotiem un tiecas pēc nezināmiem mērķiem, tāpēc cilvēku izziņai tā ir pieejama *tikai daļēji*. Vēsturei nav kopīguma dimensijas, tā izpaužas tikai kā individuālie laikmeti, kā atsevišķās struktūras, kā norobežotās "kultūras sistēmas".⁷⁵⁴ **Ludvigs Vitgenšteins** (Ludwig Josef Johann Wittgenstein, 1889-1951) uzsver, ka metafizikas problēmas ir valodas loģikas "pārprašanas" rezultāts. No vienas puses, pasaules izpausmes var aprakstīt vienīgi ar valodu, t.i. valoda var attēlot realitāti. Tomēr, no otrās puses, pati valoda nav negrozāms konstantums, bet tieši pretēji – dinamiskā, iejūtīga un mainīga struktūra.⁷⁵⁵ **Hanss Georgs Gādamera** (Hans-Georg Gadamer, 1900-2002) darbā "Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik" (1960) pievērš uzmanību "*priekšizpratnes*" konceptam, un "*izpratnes horizontam*" (tradīciju radīto aizspriedumu kopumam). Pirmkārt, izpratne vienmēr veidojas uz subjektu iepriekšējās līdzdalības fona, respektīvi, izpratnei vienmēr ir vēstures "piegarša". Tātad, hermeneitiskā "apziņa" ir eksistences veids, kas "apzinās" savu "vēsturisko" - hermeneitiskā apziņa ir vēsturiski īstenota apziņa (*wirkungsgeschichtliches Bewußtsein*).

⁷⁵² Schleiermacher, F. D. E. (1838). Hermeneutik und Kritik: mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament. Berlin: Reimer.

⁷⁵³ Dilthey, W. (1883). Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte. Bd. 1. Duncker & Humblot, Leipzig.

⁷⁵⁴ Dilthey, W. (1910). Der Aufbau der geschichtlichen Methode in den Geisteswissenschaften.

⁷⁵⁵ Wittgenstein, L. (1921). Tractatus logico-philosophicus. [Logisch-Philosophische Abhandlung]. London: Paul, Trench, Trubner & Co., 189 p.

Otrkārt, izpratne ir saistīta ar dialogu starp to, kas ir zināms, un to, kas ir svešs. Attiecīgi, galvenais izpratnes modelis ir *saruna* - apmaiņa starp sarunvalodas partneriem, kas cenšas panākt vienošanos par kādu strīdīgu lietu. Izpratne un interpretācija vienmēr notiek ņemot vērā noteikto "horizontu", ko nosaka subjekta vēsturiski noteiktais novietojums. Saruna vienmēr notiek valodā, tāpēc valoda ir hermeneitiskās pieredzes universālais horizonts, jeb *plašākais nozīmes konteksts*, kurā atrodas kāds konkrēts jēgpilns noformējums. Sapratnes process pēc būtības ir "vienošanās" par attiecīgo jautājumu, respektīvi, horizontu "saplūšanas" process (*Horizontverschmelzung*). Ciktāl izpratne ir saistīta ar "redzesloka saplūšanu", tā vienmēr nozīmē jaunā konteksta veidošanos un ļauj integrēt to, kas citādi ir svešs, dīvains vai anomāls. Lai arī izpratne vienmēr ietver "pabeigtības gaidīšanu" - saskaņotu un nozīmīgu veselumu, realitātē neviens no horizontiem nevar būt statisks, tāpēc izpratne ir pastāvīgi "notiekošs" process, kam nav galīgās pabeigtības. Patiesību nevar izzināt un paziņot *tikai viens* cilvēks - Hermeneitika atbalsta *dialogu*, ļauj izteikties arī tiem, kuri domā savādāk, spēj uzklaut un apgūt teikto.⁷⁵⁶

Pols Rikērs (Paul Ricoeur, 1913-2005) uzskata, ka hermeneitika ir universālā zinātne, kuras ietvaros ir iespējama pareiza realitātes izpratne un skaidrošana. Hermeneitika pēta sabiedrību, kultūru, dažādus artefaktus, kā arī cilvēku aktivitātes, kas parādās kā sociāli kulturālā realitāte, kas saistīta ar tekstu.⁷⁵⁷ Rikērs paredz, ka aiz jebkura teksta burtiskās nozīmes slēpjas "dziļā nozīme", kuru var atšifrēt interpretācija.

Interpretācijas būtība un mērķis ir *izpratne*, kura no hermeneitiskās viedokļa ir definējama nevis kā intelekta spēja, bet gan kā intelekta darbības prasmes, iemaņas. Nepieciešamība pēc "nozīmes iegūšanas" ir saistīta ar teksta simbolisko raksturu, tāpēc Rikērs zīmes iekšējo struktūru attēlo trijstūra formā, kur viena virsotne ir zīme, otrā - zīmes nozīme, bet trešā – iztulkoātājs. Iespējamo iztulkošanu daudzveidība rosina interpretāciju konfliktu, kura esamību nevar ignorēt.⁷⁵⁸

Hermeneitikas popularitāte Tiesību sfērā ir saistīta ar vairākiem aspektiem - (1) ar juridisko tekstu (likumu) interpretāciju; (2) ar interpretējamā Tiesību avota izziņu un izpratni; (3) ar "citā" individualitātes izpratni; (4) ar subjektīvo attieksmi pret objektu, kuru jāizzina; (5) ar humanitāro zinātņu principiem. Hermeneitika ļauj attīstīt verbālās komunikācijas noteikumus, līdz ar ko rada priekšnoteikumus efektīvam tiesiskajam regulējumam. Vēsturiskās, teoloģiskās, filoloģiskās un juridiskās hermeneitikas kopīgumam ir fundamentālā nozīme normatīvo Tiesību aktu izstrādē, interpretācijā un piemērošanā. Turklāt, ja akceptētu

⁷⁵⁶Gadamer, H. G. (1960). *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr. 486 s.

⁷⁵⁷Ricoeur, P. (1969). *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique I*, Le Seuil.

⁷⁵⁸Ricoeur, P. (1986). *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II*, Le Seuil.

ideju, ka Tiesības ir kas *vairāk* nekā valsts institūciju uzstādījumi, Tiesību būtības izpratnes procesā hermeneitika akcentē zinātniskās iniciatīvas brīvību, viedokļu plurālismu un izpētes nepārtrauktību.

Hermeneitiskā Tiesību izpratne ir radošs juridisko parādību interpretācijas process, kad izziņas subjekts veido savu Tiesību redzējumu, balstoties uz savām *priekšzināšanām*, saviem intuitīvajiem priekšstatiem, savu *juridisko izjūtu*. Tiesību normu piemērotājs katru reizi no jauna "salāgo" piemērojamās Tiesību normas un intuitīvās Tiesības, tādējādi, veidojot Tiesības, kas ir vispiemērotākās konkrētajā dzīves situācijā.

Tiesību sfērā Hermeneitiku "ievelk" Grocijs,⁷⁵⁹ kurš atsedz juridisko parādību interpretācijas problēmu un formulē interpretācijas pamatnoteikumus. Ar interpretāciju Grocijs saprot jēgas "iegūšanu" no saprotamām zīmēm, kas ļauj novērst pārpratumus, ļauj noskaidrot juridiskā teksta patieso saturu, ka arī nodrošināt likuma praktisko izmantošanu. Savukārt, Saviņņi ieskatā, hermeneitikas pamatuzdevums ir likuma *sākotnējās* jēgas noteikšana: nospraužot četrus interpretācijas veidus (gramatiskā iztulkošana, sistēmiskā iztulkošana, vēsturiskā iztulkošana un teleoloģiskā iztulkošana),⁷⁶⁰ Saviņņi akcentē, ka visu interpretatīvo darbību mērķis ir normas jēgas noteikšana, nevis jēgas veidošana.

Emilio Betti (Emilio Betti, 1890-1968) uzsver, ka "jēgu vajadzētu nevis "ienest", bet gan "iegūt". Izpratne ir metodiska darbība, kuras pamatā ir šādi interpretācijas kanoni: (1) objekta hermeneitiskās *autonomijas* kanons - interpretācijas objekts ir cilvēka gara produkts, tāpēc iztulkotajam ir jāmeklē tieši šī autora viedoklis par katru konkrēto nozīmi; (2) hermeneitiskās totalitātes jeb *saskaņotības* kanons - teksta daļas var izprast kopējā kontekstā, bet kopumu var aptvert precizējot detaļas; (3) izpratnes *aktualitātes* kanons - norāda uz neiespējamību pilnībā novērst subjektīvo faktoru; (4) hermeneitiskās konsonances kanons - nosaka izpratnes atbilstības principu, akcentē autora un iztulkotāja radošā potenciāla samērīgumu.⁷⁶¹ Hermeneitikas socioloģisko variantu izstrādā **Maksimiliāns Karls Emīls Vēbers** (Maximilian Carl Emil Weber, 1864-1920), kurš uzskata, ka cilvēka uzvedība ir jāpēta tiktāl, ciktāl cilvēks ar savu rīcību saista noteiktu nozīmi.⁷⁶² Vēbers uzsver, ka izpratnes problēma ir tīri loģiska, tāpēc aicina apvienot divas vienlīdz racionālas pieejas cilvēka

⁷⁵⁹ Grotius, H. (1625). De Jure Belli ac Pacis, libri tres, In quibus ius naturae & Gentium: item iuris publici precipitae explicantur, Parisiis: Apud Nicalaum Buon, M DC XXV, cum privilegio regis via Gallica. the French National Library. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86069579/f11.image.r=.langEN>

⁷⁶⁰ Savigny, F. C. (1840-1849). System des heutigen römischen Rechts. Berlin.

⁷⁶¹ Betti, E. (1955/1960). Teoria generale dell'interpretazione, Vol. 1, Milano: Giuffrè, [1990].

⁷⁶² Weber, M. (1904). Objectivity in Social Science and Social Policy. The Methodology of the Social Sciences, E. A. Shils and H. A. Finch (ed. and trans.). New York: Free Press. 1949.

darbības izpētei - "izpratni" un "skaidrojumu", kas, savukārt, prasa hermeneitikas un aksioloģiskās pieejas apvienojumu.⁷⁶³

Artūrs Kaufmans (Arthur Kaufmann, 1923 -2001), norāda, ka reālajām Tiesībām jāapvieno būtība (taisnīgums) un esamība (pozitivitāte). Kaufmans uzskata, ka reālās Tiesības ir jāpēta *attīstībā* jeb konkretizācijas procesā, kas iemiesots būtības un esamības apvienojumā. Respektīvi, ar likumu vien nepietiek, lai varētu pieņemt nolēmumu tiesas spriešanas procesā - tikai tiesnesis identificē konkrētās konfliktsituācijas saturu un nozīmi un tikai tiesnesis nosaka, kā tieši likums atbilst lietu stāvoklim attiecīgajā laikā un vietā.⁷⁶⁴ Tiesnesim Tiesību normu "valoda" ir jāsalīdzina ar konkrētu dzīves situāciju, ar "juridisko starpgadījumu" – šī pieeja apvieno Tiesību socioloģisko koncepciju pamatprincipus ar hermeneitikas metodoloģiju. Pēc būtības, juridisko hermeneitiku Kaufmans saprot kā tiesiskās valodas filozofiju, kas tiek "iedarbināta" praktiskajā pielietojumā.

Kaufmana hermeneitiskā pieejā Tiesību filozofiskajam pamatojumam ir jūtama citu domātāju ietekme. Piemēram, koncepta "Likumīgās ne-Tiesības" (*gesetzliches Unrecht*) analīze balstās uz Radbruha idejām (Kaufmana ieskatā, "Likumīgo ne-Tiesību" esamības fakts 20. gadsimta totalitārajās valstīs ar zinātniskā eksperimenta precizitāti pierāda, ka Tiesību patiesā būtība nav vienkārša atbilstība likuma normām, bet kas *vairāk*).⁷⁶⁵ Likumā ir kaut kas "*Ne-dispozitīvs*", ar ko nevar brīvi rīkoties nedz likumdevējs, nedz tiesnesis, kurš nosaka likuma saturu. Daļēja neuzticība cilvēka veidotajiem likumiem liek Kaufmanam meklēt atbildes uz jautājumiem - kas ir Tiesības *kā tādas*; kāds ir Tiesību pamatu pamats; kāpēc Tiesības pastāv; kādi ir taisnīga tiesas procesa un taisnīga nolēmuma pieņemšanas principi.

Meklējot atbildes uz šiem jautājumiem, Kaufmans kategoriski iebilst pret visām koncepcijām, kuru pamatā ir uzskats, ka tikai likuma vara (*Gesetz*) tiek uzskatīta par vienīgo pamatu, kas nepieciešams, lai nodibinātu taisnīgās, spēkā esošās Tiesības (*Recht*). Kaufmana ieskatā, vēstures gaitā šādas koncepcijas ir apliecinājušas savu bezspēcību, ir pielāvušas Tiesību *deformāciju* valsts interešu un politisko interešu labā.

Personīgi izstrādātajā koncepcijā, Kaufmans cenšas precīzi noteikt Tiesību galīgus pamatus un, varētu šķist, ka viņa meklējumi ir rezultējušies ar viegli aizplīvuroto dabiskā likuma atzīšanu, respektīvi, Kaufmans izvērza ideju par objektīvi pamatotu procedurālo taisnīguma teoriju.⁷⁶⁶ Papildus tam, kritizējot gan Sartra eksistenciālismu (kurš uzskata cilvēku par savas morāles veidotāju), gan Lumana socioloģisko ievirzi (kurš uzskata, ka

---

⁷⁶³ Weber, M. (1906). *Critical Studies in the Logic of the Cultural Sciences: A Critique of Eduard Meyer's Methodological Views*. The Methodology of the Social Sciences. 1949.

⁷⁶⁴ Kaufmann, A. (1961). *Das Schuldprinzip*. Heidelberg: Winter.

⁷⁶⁵ Kaufmann, A. (1972). *Rechtsphilosophie im Wandel*. Frankfurt am Mein, s.283.

⁷⁶⁶ Kaufmann, A. (1989). *Prozedurale Theorien der Gerechtigkeit*. München, s.3.

likums tiek leģitimizēts tikai un vienīgi ar procedūrām), Kaufmans, tieši Lumana, Sartra, Gādamera un Jaspera ideju ietekmē, izstrādā Tiesību pamatošanas *intersubjektīvo koncepciju*, kuras mērķis ir subjekta un objekta, subjektīvā un objektīvā *pretnostatījuma* pārvarēšana. Proti, tiek uzsvērts, ka subjekta un objekta pretstatīšanas shēma attiecībā uz dabaszinātnēm ir apšaubāma, bet attiecībā uz hermeneitikas zinātņi – neatbilstoša.

Kaufmana ieviestais koncepts "Lietu daba" (Natur der Sache) - būtības esamība, reālās attiecības, kas veidojas starp dzīves apstākļiem un normatīvajām pazīmēm – palīdz uztvert personu nevis empīriski (kā izolēto vienību), bet ņemot vērā attiecību kopumu, kas veidojas gan cilvēku starpā, gan starp cilvēkiem un lietām. Šajā ziņā *cilvēks nav nedz objekts, nedz subjekts* un pastāv kategorijā "starp" - attiecībās, kas attīstās starp subjektu un objektu.⁷⁶⁷ Personība pastāvīgi paliek patieso likumu meklējumos - veido to attiecību saturu, kuras tiek skatītas konkrētajā procesā, un nosaka procesa posmus. Respektīvi, personība apvieno abus likuma realizācijas procesa elementus - attiecību strukturālo vienotību un to, kurš šīs attiecības organizē. Šis stāvoklis tiek sasniegts *hermeneitiskajā alpī* - gan pārejā no normas uz konkrētu lietu, gan otrādi - no konkrētā gadījuma uz normu. Tādā veidā, juridiskā interpretācija saņem ontoloģisku pamatojumu, kas *garantē* Tiesību leģitimizāciju.⁷⁶⁸

Jebkurai personībai piemīt relativitātes, dinamiskuma un "vēsturiskuma" īpašības, tāpēc ir nepieciešams starpnieks, kas reducētu situāciju un normu līdz savstarpējai atbilstībai. Kaufmana ieskatā, šis starpnieks ir *attiecības*. Proti, Tiesības vienmēr ir saistīts ar konkrētu situāciju - Tiesību normas un Tiesību principi ir vienīgi "potenciālās Tiesības", jeb Tiesības to potenciālajā izteiksmē, un tās kļūst par Tiesībām tikai tad, ja tiek atrisināta konkrētā situācija.⁷⁶⁹ Turklāt, Tiesības netiek dotas tiesnesim gatavā veidā – viņš var vienīgi "atrast" Tiesības interpretācijas procesā. Savukārt, Tiesību "atrašanu" nevajadzētu reducēt tikai uz tiesas lēmuma atvasināšanu no vispārējām normām un principiem, tiesnesim ir jāvērtē likumdevēja "plānotās" normas un "atrastās" normas nozīmju savstarpēju atbilstību dzīves apstākļiem.⁷⁷⁰

Hermeneitikas idejas ir pietiekoši populārās arī 21.gadsimtā. Tiek izvirzīta tēze, ka Tiesības *pēc savas būtības* ir hermeneitiska parādība. Attiecīgi, Tiesību hermeneitikas jautājumi skar ne tikai interpretācijas problemātiku, bet arī tiesiskās apziņas kognitīvās funkcijas iezīmes, vērtību ietekmi uz tiesneša nolēmumu, juridisko intuīciju būtību, juridiskās loģikas specifiku u.c. Tieši hermeneitiskā pieeja Tiesību, taisnīguma un likuma attiecībām

⁷⁶⁷ Kaufmann, A. (1994). Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik. Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. ss.1-29.

⁷⁶⁸ Kaufmann, A. (1982). Analogie und "Natur der Sache". 2. Aufl. Heidelberg.

⁷⁶⁹ Kaufmann, A. (1972). Rechtsphilosophie im Wandel. Frankfurt am Mein, s.283.

⁷⁷⁰ Kaufmann, A. (1994). Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik. Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. ss.1-29.

apvieno pozitīvās, dabiski-tiesiskās un socioloģiskās juridiskās domāšanas veida sasniegumus, uzsver likuma, tiesiskās apziņas un konkrētu tiesisko attiecību lomu kā nepieciešamos hermeneitiskā loka nosacījumus: taisnīguma kategorija šeit tiek saprasta kā mērķis, bet likuma formālisms - kā līdzeklis tās sasniegšanai.⁷⁷¹

21.gadsimtā daļa no pētniekiem pievēršas klasiku mantojuma analīzei – piemēram, pētījumā "Aristotle and Kant: Parallelisms on ethics, law, justice and hermeneutics" (2017)⁷⁷² tiek demonstrēta deontoloģisko un teleoloģisko elementu kombinācija Aristoteļa un Kanta filozofijā, tiek salīdzināta Aristoteļa un Kanta adepts izpratne par ētiku, Tiesībām, taisnīgumu un hermeneitiku un apliecināts, ka abu klasiku filozofija parāda "situācijas piemērotības hermeneitisku izjūtu" un likuma morālu pamatojumu. Darbā "The legal hermeneutics of Gustav Radbruch" (2016)⁷⁷³ Radbruha idejas tiek izmantotas, lai noteiktu tiesību zinātnes "hermeneitiskās apstrādes telpu": pirmkārt, Radbruha ierosinātās hermeneitikas izpratne ved produktīvu dialogu ar juridisko dogmatiku un ļauj plašāk izprast Brīvo tiesību skolu, kurai bija ievērojama ietekme tiesību teorijā – kritizējot tradicionālās juridiskās interpretācijas metodes, 20. gadsimta tiesību teorijas tā ir ļāvusi parādīties objektīvismam, subjektīvismam un normatīvismam. Otrkārt, Radbruha hermeneitikas izpēte ļauj traktēt juridiskās zināšanas kā *kultūras fenomenu*, vienlaikus, neatsakoties no to zinātniskā rakstura. Savukārt, mijiedarbības noteikšanai starp politisko, juridisko un teoloģisko domu tika veikta Grocija ideju izpēte darbā "Hugo Grotius's hermeneutics of natural and divine law" (2016).⁷⁷⁴

Pastiprināta uzmanība tiek pievērsta politjuridiskās domas un Bībeles hermeneitikas savstarpējām attiecībām - norādot uz juridisko, teoloģisko un reliģisko argumentu savstarpēju pielāgošanos Grocija dabisko Tiesību teorijas *pamatsemantikas* progresā. Citos darbos ir analizētas dažas tēmas, kas atrodamas Hābermāsa koncepcijā par demokrātiju un tiesisko stāvokli. Īpaši aktuālās šīs tēmas kļūst segmentos, kur Hābermāss uztver hermeneitiku kā "starpnieku", kā morāles un politikas filozofiju, kura ļauj rekonstruēt tiesisko stāvokli diskursa teorijas kontekstā. Otrais pētījumu virziens - politiskās kopienas "strukturēšana", izmantojot *dialogisku racionalitāti*, lai Tiesības varētu tikt uztvertas diskursīvā perspektīvā, ko ar dialogu principu starpniecību definē procesuālā demokrātija. Minēta pieeja var attaisnot tiesiskā stāvokļa komunikatīvo ideju, kas demokrātiskajās sistēmās atrod vienīgi formālus

---

⁷⁷¹ Овчинников, А. (2004). Овчинников А.И. Правовое мышление. Дисс. д.ю.н., Ростов-на-Дону. С. 271.

⁷⁷² Miguel, D. O. P. (2017). Aristotle and Kant: Parallelisms on ethics, law, justice and hermeneutics. [Aristóteles e Kant: Paralelismos na relação entre ética, Direito, Justiça e Hermenêutica] Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito, 9(3), 262-275. doi:10.4013/rechtd.2017.93.06

⁷⁷³ Matos, S. M. M. (2016). The legal hermeneutics of Gustav Radbruch. [A hermenêutica jurídica de Gustav Radbruch] Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito, 8(1), 18-27. doi:10.4013/rechtd.2016.81.03

⁷⁷⁴ Ertz, S. (2016). Hugo Grotius's hermeneutics of natural and divine law. Grotiana, 37(1), 61-94. doi:10.1163/18760759-03700004

pretmetus. 21.gadsimta ierasti liela uzmanība tiek veltīta arī Gādamera idejiskajam mantojumam. Piemēram, 2017.gadā publicētajā pētījumā "Gadamer and Dworkin: Protestant hermeneutics and the rule of law"⁷⁷⁵ ir uzsvērts, ka tiesiskums pieprasa, lai valsts piespiedu vara tiktu izmantota tikai saskaņā ar vispārpieņemtajiem priekšrakstiem, kurus piemēro *bezpersoniski*, kam individuālistiskā juridiskās interpretācijas teorija nevar nodrošināt *kopīgu* izpratni. Ja Dvorkina pieeja balstās uz *propozīciju zināšanām* par visas tiesību sistēmas "labāko interpretāciju" (šis risinājums, pat ja tas ir teorētiski iespējams, nenodrošina kopīgu izpratni sociālajā pasaulē), tad Gādamera loma tiek izgaismota viņa apelēšanā pie tiesnešu un juristu *praktiskās gudrības*. Citā darbā,⁷⁷⁶ analizējot Heidegera, Gādamera, Hābermāsa, Dvorkina un Vitgenšteina argumentāciju, juridiskā hermeneitika tiek skatīta kontekstā ar filozofiju, socioloģiju un valodniecību. Rezultātā ir izvirzīts pieņēmums, ka juridiskā hermeneitika nebūtu reducējama līdz teksta ekseģēzes instrumentam. 2019.gadā publicētais pētījums "Gadamer and legal hermeneutics: A useful input?"⁷⁷⁷ ir aicināts apliecināt, ka Gādamera ideju iespējamās nepilnības ir nevis konceptuālie trūkumi, bet uz perspektīvu tendētie risinājumi.

Cita pētnieku grupa "pielāgo" juridiskās hermeneitikas atziņas salīdzinoši šauriem juridiskās prakses aspektiem. Piemēram, darbā "Method and interpretation in the sciences of the spirit: The search for effectiveness and hermeneutics in environmental law" (2017) tiek analizēts *vides Tiesību* metodoloģijas jautājumus, uzsverot hermeneitisko paņēmieni kopumu, nolūkā labāk izprast socioloģisko fenomenu, lai parādītu hermeneitikas pielietojamību *vides Tiesību* jautājumos, lai izzinātu ceļus, kas ved hermeneitiku līdz pilnīgai kultūras un antropoloģisko faktoru izpratnei *vides Tiesību* kontekstā.⁷⁷⁸ 2018.gada pētījums "Sources in the meta- theory of international law: Exploring the hermeneutics, authority, and publicness of international law" izmanto hermeneitiku *starptautisko tiesību* kontekstā - cenšas identificēt izplatītākos pieņēmumus, kas raksturo avotu doktrīnu starptautiskajās tiesībās - starptautisko tiesību "autonomiju" no politikas, morāles, ekonomikas; koncentrēšanos uz saistošiem, izpildāmiem noteikumiem; valsts piekrišanu kā starptautisko tiesību leģitimitātes avotu. Ņemot vērā, ka 21.gadsimtā katrs no šiem pieņēmumiem tiek apstrīdēts, ir izvirzīts ierosinājums pievērsties starptautisko tiesību principiem, kuri nodrošina starptautisko tiesību

---

⁷⁷⁵ Henley, K. (2017). Gadamer and Dworkin: Protestant hermeneutics and the rule of law: Gadamer and Dworkin. *Gadamer and law* (pp. 461-477).

⁷⁷⁶ Glanert, S., & Girard, F. (2017). Law's hermeneutics: Other investigations. *Law's hermeneutics: Other investigations* (pp. 1-255) doi:10.4324/9781315648651

⁷⁷⁷ Pérez-Lasserre, D. (2019). Gadamer and legal hermeneutics: A useful input? *Vniversitas*, 68 (138)

⁷⁷⁸ Souza, D. G., & Borile, G. O. (2017). Method and interpretation in the sciences of the spirit: The search for effectiveness and hermeneutics in environmental law. [Método e interpretação nas Ciências do Espírito: A busca pela efetividade e a hermenêutica no Direito Ambiental] *Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito*, 9(3), 348-354. doi:10.4013/rechtd.2017.93.12

autonomiju un akcentēt starptautiskās tiesību normas, kas prasa demokrātisko leģitimitāti.⁷⁷⁹ Pētījums "The hermeneutics of policing: An analysis of law and order technocracy" (2019) sniedz ieskatu *policijas prakses* hermeneitikā un uzsver, ka mūsdienu policijas praksei atsevišķajās valstīs ir raksturīgas arvien militarizētākas un pseidozinātniskas iezīmes. Minētā sakarā ir izvirzīts pieņēmums, ka problēmas cēlonis ir saukļa "Likums un Kārtība" adepti, kas nenodrošina vērtību neitrālo aprakstu sociālajā realitātē.⁷⁸⁰ Juridiskā hermeneitika ir izmantota arī pētījumos par jūras Tiesībām,⁷⁸¹ par indivīda juridisko statusu,⁷⁸² politiku,⁷⁸³ "obligātas interpretācijas" problēmu,⁷⁸⁴ ģimenes Tiesībām un laulības izbeigšanas jautājumiem,⁷⁸⁵ atsevišķo starptautisko organizāciju (piemēram, Pasaules Bankas) praksi⁷⁸⁶ un citu "specifisko" segmentu vajadzībām. Darbs "Legal translation competence in the light of translational hermeneutics" (2013)⁷⁸⁷ ir aicināts demonstrēt juridiskā tulkojuma hermeneitisko modeli.

Trešā pētnieku grupa fokusējas uz "paškonstruēto" analītisko ideju izklāstu vispārteorētiskajā plāksnē. Piemēram, darbā "Law, hermeneutics and rhetoric" (2010) ir izvirzīta tēze, ka mūsdienu "atgriešanās" pie hermeneitikas un retorikas kā pie Tiesību "stūrakmeņa" palīdz veicināt pārliecināšanu un sapratni kā pretlīdzekli topošajai globālajai kārtībai un birokratizācijas tendencēm.⁷⁸⁸ Pētījumā "Dismantling of the judicial models: The legal hermeneutics and the overcoming of the subject-object schema" (2012) ir izvirzīts pieņēmums, ka neskatoties uz "lingvistiski-ontoloģisku pagriezienu", tiesas, bieži vien, paliek par dogmatiskās metodes "ķīlniecēm" - tiesnešu rīcības brīvības kritika parādās kā demokrātijas jautājums: nolēmumiem ir jānodrošina "tiesiskā integritāte" pastiprinot

---

⁷⁷⁹ Goldmann, M. (2018). Sources in the meta- theory of international law: Exploring the hermeneutics, authority, and publicness of international law. The oxford handbook of the sources of international law (pp. 447-468) doi:10.1093/law/9780198745365.003.0022

⁷⁸⁰ Blakely, J. (2019). The hermeneutics of policing: An analysis of law and order technocracy. Critical Review, 31(2), 160-178. doi:10.1080/08913811.2019.1689677

⁷⁸¹ Kunoy, B. (2020). Classification of seafloor highs according to legal hermeneutics. Asian Journal of International Law, doi:10.1017/S2044251320000016

⁷⁸² KIRSTE, S. (2015). The hermeneutics of personification in law: Legal person and power. [Die hermeneutik der personifikation im recht: Rechtsperson und gewalt] Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie, 101(4), 473-487.

⁷⁸³ Villalobos Antúnez, J. V., Guerrero Lobo, J. F., & Romero Neces, L. (2019). Hermeneutics of politics and legitimacy of its exercise: Democracy and the state of law. [Hermenéutica de la política y legitimidad de su ejercicio: Democracia y estado de derecho] Utopia y Praxis Latinoamericana, 24(86), 182-197. doi:10.5281/zenodo.3370711

⁷⁸⁴ Wheatley, N. (2015). Mandatory interpretation: Legal hermeneutics and the new international order in arab and jewish petitions to the league of nations. Past and Present, 227(1), 205-248. doi:10.1093/pastj/gtv020

⁷⁸⁵ Westreich, A. (2011). Divorce on demand: The history, dogmatics and hermeneutics of the wife's right to divorce in jewish law. Journal of Jewish Studies, 62(2), 340-363. doi:10.18647/3047/JJS-2011

⁷⁸⁶ Meerssche, D. (2017). The evolving mandate of the world bank: How constitutional hermeneutics shaped the concept and practice of rule of law reform. Law and Development Review, 10(1), 89-118. doi:10.1515/ldr-2017-0002

⁷⁸⁷ Piecychna, B. (2013). Legal translation competence in the light of translational hermeneutics. Studies in Logic, Grammar and Rhetoric, 34(47), 141-159. doi:10.2478/slgr-2013-0027

⁷⁸⁸ Mootz III, F. J. (2010). Law, hermeneutics and rhetoric. Law, hermeneutics and rhetoric (pp. 1-470).

konstitūcijas normatīvo spēku. Attiecīgi, lai revidētu tiesību normu piemērotāja lomu, ir nepieciešams *dekonstruēt* tēzi, kas bija par pamatu tiesību modeļa un tiesneša raksturošanai daudzās mūsdienu tiesību sistēmās.⁷⁸⁹ Cits pētījums (2014) uzsver juridisko argumentu hermeneitiskās dimensijas nenovēršamību un izceļ dažas sekas, kas ietekmē juridisko racionalitāti - īpaši tās normatīvo teoriju.⁷⁹⁰ Darbā "Ideology as a determinant of legal hermeneutics" (2016) ir aplūkota saikne starp juridisko hermeneitiku un ideoloģiju.⁷⁹¹ Pētījums "The legal system as a problem of life and the limits to judicial discretion: Key aspects of the hermeneutics of dignity" (2016) rosina uztvert juridisko kārtību ne tikai ontoloģiskajā perspektīvā, bet arī ārpus tās, jo kontekstualizētie juridiskie lēmumi ir pamatoti ar faktiskumu, ikdienišķumu, laicīgumu un telpiskumu.⁷⁹² Darbā "Contestability of the legal concept of person and analogical hermeneutics" (2019) ir analizēts jautājums, vai hermeneitika varētu būt noderīga, lai atklātu cilvēka "semantiku" un saikni ar "apstrīdamību".⁷⁹³ Raksts "Practical hermeneutics: The legal text and beyond" (2017) mēģina parādīt hermeneitikas praktisko nozīmi un hermeneitikas "atjaunojošo" raksturu, balstoties uz tiesību normu interpretācijas piemēru.⁷⁹⁴ Daži pētnieki, turpretī, akcentē hermeneitikas metodes piemērošanas robežas - piemēram, 2019.gada publicētajā pētījumā "The limited function of hermeneutics in law" ir uzsvērts, ka pozitīvie tiesību akti var veicināt tiesisko noteiktību tikai tad, ja to piemērošana ir paredzama.⁷⁹⁵

---

⁷⁸⁹ Streck, L. (2012). Dismantling of the judicial models: The legal hermeneutics and the overcoming of the subject-object schema. [Abbau der richtermodelle] Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie, 98(3), 317-331.

⁷⁹⁰ Lacour, P. (2014). In what sense is it juridical rationality hermeneutics? on a contemporary legacy of ricœur's practical philosophy in legal theory. [En quel sens la rationalité juridique est-elle herméneutique? Sur un héritage contemporain de philosophie pratique ricoeurienne en théorie du droit] Philosophy Today, 58(4), 295.

⁷⁹¹ Lima, M. M. A. B., Queiroz, P. R. C., & do Carmo, V. M. (2016). Ideology as a determinant of legal hermeneutics. [A ideologia como determinante da hermenêutica jurídica] Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito, 8(2), 151-163. doi:10.4013/rechtd.2016.82.03

⁷⁹² Tomaz, C. A. S., & Silva, C. R. V. (2016). The legal system as a problem of life and the limits to judicial discretion: Key aspects of the hermeneutics of dignity. [A ordem jurídica como problema de vida e os limites à discricionariedade judicial: Pontos fundamentais da hermenêutica da dignidade] Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito, 8(2), 183-194. doi:10.4013/rechtd.2016.82.06

⁷⁹³ Lell, H. (2019). Contestability of the legal concept of person and analogical hermeneutics. [Controvertibilidad del concepto jurídico de persona y la propuesta de la hermenéutica analógica] Problema, (13), 215-233. doi:10.22201/ij.24487937e.2019.13.13721

⁷⁹⁴ Taylor, G. H. (2017). Practical hermeneutics: The legal text and beyond. Journal of the British Society for Phenomenology, 48(3), 257-274. doi:10.1080/00071773.2017.1303121

⁷⁹⁵ Hage, J. (2019). The limited function of hermeneutics in law. Legal interpretation and scientific knowledge (pp. 1-11) doi:10.1007/978-3-030-18671-5_1

4.6. ANTROPOLOĢISKĀS TIESĪBU KONCEPCIJAS

Atšķirībā no socioloģijas, kas izzina sabiedrības, sociālo grupu un cilvēka dzīvi, antropoloģija ir holistiskā zinātne, kas pēta cilvēka bioloģisko, kultūras, un sabiedrisko dimensiju *visos laikos*, ko lielā mērā atvieglo arheoloģijas un valodniecības virziens. Ja socioloģiskā Tiesību izpratne meklē Tiesību izcelsmi cilvēku sociālajās attiecībās, tad antropoloģiskā pieeja Tiesību izpratnei koncentrējas uz personas kā *Tiesību subjekta* dimensijām. Papildus tam, juridiskā etnogrāfija apraksta Tiesību, varas, laulības u.c. fenomenus cilvēku ikdienas pieredzē. Juridiskās antropoloģijas mērķis ir pētīt tiesisko realitāti, kas adresēta personai, pētīt sabiedrības tiesisko dzīvi tās juridiskajās izpausmēs *dažādos cilvēces vēstures posmos* - no senatnes līdz mūsdienām.

Johans Gotfrīds Herders (Johann Gottfried Herder, 1744-1803) uztver cilvēku kā *daļu* no sociālā veseluma, kā daļu no universālās, kosmopolītiskās cilvēcības. Cilvēks kā centrālā būtne starp dzīvniekiem, deļ sava saprāta ir brīvs un viņā dominē garīgais. Katram indivīdam ir savs unikāls mērķis, kura īstenošanā notiek cilvēces harmoniskās vienotības realizācija. Pasaule pastāv saskaņā ar dievišķo rūpību, kura nosaka, ka zemes eksistences mērķis ir cilvēces *izglītošana*. Cilvēkiem, atšķirībā no dzīvniekiem, ir kultūra - valoda, zinātnes, reliģija, amatniecība, māksla, tradīcijas, Tiesības, likumi un valsts. Īpaši lielu nozīmi Herders piešķir valodai - ārpus valodas cilvēks nevar būt racionāls, turklāt, valoda ir arī izglītības metode.⁷⁹⁶ Turpretī, valsts nākotne, Herdera ieskatā, nav apskaužama - valsts ir mašīna, kuru galu galā vajadzēs salauzt: jebkura valsts pati par sevi ir mašīna, bet mašīnai (neatkarīgi no konstrukcijas) nav prāta – jācer, ka valsts, tāpat kā jebkura mašīna, nav mūžīgā. Vislabākā valdība ir tā, kura veicina tādas kārtības iestāšanos, kad cilvēkiem nebūs vajadzīgi valdnieki - jo vairāk attīstās cilvēku prāts, jo vairāk pieaug viņu pašpārvaldes spējas. Attiecīgi, valdībām pakāpeniski vajadzētu kļūt vājākām un *pilnībā izzust*. Jautājumā par sabiedrības regulāciju, Herders vislielākās cerības liek ne tikai uz cilvēka saprātu, bet arī uz taisnīgumu, patiesību un reliģiju: augstākā cilvēce izpaužas reliģijā, tajā ir meklējams viscildenākais cilvēces gars. Reliģija ir "sirds vingrinājums" morāles uzlabošanai, cilvēces padomdevējs, kas izgaismo cilvēka dzīvi un pasargā no "bīstamiem labirintiem".

Cilvēks iemācījās darināt sarežģītākus rīkus, izgatavot drēbes un rotājumus - minētās attīstības gaitā cilvēks nāca klajā ar daudziem likumiem un dažādām pārvaldes formām, kuru

---

⁷⁹⁶ Herder, J. G. (1772). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin.

*mērķis ir viens: katram cilvēkam brīvi, neizraisot neviena naidu, ir jāpieliek pūles, lai panāktu skaistāku un brīvāku dzīvi.*⁷⁹⁷ Tieši minētā mērķa sasniegšanai ir domāta māksla un tirdzniecība, cilvēku savstarpējā komunikācija, līgumu slēgšana un privātpašuma drošības garantēšana, sodi par noziegumiem un paražas.

Kriminologs **Enriko Ferri** (Enrico Ferri, 1856—1929) attiecina antropoloģiju uz noziedzības problēmām, pievēršot lielu uzmanību politisko, sociālo un ekonomisko faktoru mijiedarbībai.⁷⁹⁸ Uzskatot, ka pats sods maz ietekmē noziedzības samazināšanos vai palielināšanos, Ferri uzsver, ka sodošā darbība, pēc būtības, ir indivīda vai kolektīvā organisma reflekss, paš aizsardzība cīņā par eksistenci. Noziedzības pētījumos Ferri akcentē ne tikai tīri antropoloģiskus faktorus, bet arī sociālus faktorus – ierosina preventīvus pasākumus, noziedzīgu nodarījumu novēršanu, kur galvenais risinājums būtu sociālo apstākļu uzlabošana; piedāvā piešķirt tiesām plašāku rīcības brīvību sankciju izvēlē; kritizē nāvessodu, ierosina piemērot sankcijas atkarībā no likumpārkāpēja personības īpatnībām, nevis no nozieguma kā tāda.⁷⁹⁹

20.gadsimtā antropologs **Francs Boass** (Franz Uri Boas, 1858-1942) ievieš klasisko antropoloģijas iedalījumu (sociālā un kultūras antropoloģija, fiziskā antropoloģija, lingvistiskā antropoloģija, arheoloģija),⁸⁰⁰ kā arī piesaka kultūrrelatīvisma konceptu (katrai sabiedrībai ir sava iekšējā loģika).⁸⁰¹ Šajā laikmetā pastāv pietiekoši plaši izplatīta prakse, kad vienas koncepcijas piekritēji paralēli darbojas arī citā izziņas paradigmā. Piemēram, fenomenoloģiskās aksioloģijas pamatlicējs Makss Šēlers, vienlaikus, ir arī filozofiskās antropoloģijas veidotājs. Šēlera ierosinātā filozofiskā antropoloģija ir zinātne, kas aicināta apvienot cilvēka eksistences vairāku sfēru izpēti ar holistiski-filozofisku izpratni, atklāt cilvēka būtību (atbildēt uz jautājumu "kas ir cilvēks"). Respektīvi, tā ir zinātne par cilvēka būtību, par viņa attiecībām ar organisko un neorganisko dabu, kā arī par "visu lietu pamatu" - cilvēka metafizisko izcelsmi, par bioloģiskās, garīgās, garīgi vēsturiskās un sociālās attīstības galvenajiem virzieniem un likumiem. Šēlera izpratnē, tikai šāda antropoloģiskā pieeja var "atjaunot filozofiskus pamatus" *visām zinātnēm*, kas pēta cilvēku – medicīnai un bioloģijai, etnoloģijai un psiholoģijai, dabaszinātnei un sociālajām zinātnēm, vēstures zinātnei un Tiesību zinātnei. Filozofisko antropoloģiju izstrādā **Martins Bubers** (Martin Buber, 1878-1965), kurš kritizē cilvēka izolētību, atrautību no citu cilvēku dzīves, dabisko saišu saraušanu,

⁷⁹⁷ Herder, J. G. (1784/1791). *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Rīga.

⁷⁹⁸ Ferri, E. (1901). *The Positive School of Criminology: Three Lectures Given at the University of Naples, Italy, on April 22, 23, and 24, 1901*. C.H. Kerr. [1906].

⁷⁹⁹ Ferri, E. (1884). *Sociologia criminale*, Casa editrice italiana. Roma.

⁸⁰⁰ Boas, F. U. (1940). *Race, Language, and Culture*. New York: Macmillan.

⁸⁰¹ Boas, F. U. (1911). *The Mind of Primitive Man*. New York.

garīgo potenču "notrulināšanu" un egoistisku pozīciju. Bubers uzsver, ka Dieva atklāsme ļauj uztvert tikai mūžīgo, bet "laiciskais" ir jāmeklē pašam cilvēkam.⁸⁰²

Antropologu atziņas ir visai svarīgas Tiesību būtības izziņai. Piemēram, sociālantropologs **Alfrēds Redžinalds Redklifs-Brauns** (Alfred Reginald Radcliffe-Brown, 1881-1955) atzīmē, ka *visās* pirmatnējas sabiedrībās pastāv *paražas*, kuras ir pastiprinātas ar kāda veida *sankcijām*.⁸⁰³ Pašos pirmsākumos, likumi par noziegumiem pret personību ir *pasākumi*, kuru mērķis novērst vai mazināt sociālo disharmoniju, kas rodas kopienas iekšējos konfliktos. Noziegums, kas izdarīts pret personu vai personu grupu, liek upurim justies aizvainotam, kā rezultātā rodas disharmonija sabiedriskajā dzīvē. Šī disharmonija izzūd tikai tad, kad notikusi satisfakcija, kad cietušais ir apmierināts.

Sabiedrībās, kurās nav rakstības, noziegumi *pret personu* galvenokārt ir slepkavība, miesas bojājumi, zādzības, laulības pārkāpšana un parādu neatmaksāšana; - lai arī šie noziegumi kaitē galvenokārt kādam kopienas loceklim, tomēr tos *morāli nosoda* kā darbību, kas pārkāpj kopienas kartību. Savukārt, noziedzīgie nodarījumi *pret sabiedrību* ir incests; burvestība vai melnā maģija; cilts paražu pārkāpumi u.c. Daudzās sabiedrībās, kurās nav rakstības, soda sankciju piemērošanu galvenokārt izraisa darbības, kas pārkāpj paražas, kuras sabiedrībā tiek uzskatītas par svētām, tāpēc šādas sankcijas var uzskatīt par rituālajām sankcijām. Sabiedrības, kur ir izveidojusies pat visvienkāršākā politiskā vara vai izpildvara, nepakļaušanās varas iestādēm var izraisīt soda sankcijas un to var interpretēt kā noziegumu *pret sabiedrību*.⁸⁰⁴ Par kopienas locekļa izdarītu nodarījumu, kas aizskar kopienas morāli, var piemērot *trīs veidu sankcijas*. Pirmais veids ir vispārējā jeb "plašā" morālā sankcija, kad cilts morāli nosoda vainīgo. Otrais veids ir rituālā sankcija - šādos gadījumos paražas var prasīt no vainīgā rituālo attīrīšanos vai vainas labošanu. Trešais veids ir sodošā sankcija - kopiena, kuru pārstāv noteiktās personas, kas darbojas kā tiesa, piespriež sodu vainīgajam. Tomēr, sodot par noziedzīgu nodarījumu (piemēram, slepkavību vai zādzību), galveno uzsvaru liek uz faktu, ka tas ir apvainojums sabiedrībai, nevis uz to, ka nozieguma upuriem būtu jāsaņem kompensācija. Medniekiem un vācējiem, kuri dzīvoja mazos ciematos Kalifornijas ziemeļos nebija nedz politiskās organizācijas, nedz sodīšanas procedūras par noziegumiem pret sabiedrību. Par personas nodarīto kaitējumu tika piemērota *materiāla kompensācija*, kas bija *standartizēta pēc paražām*; jebkurš īpašuma aizskārums bija jākompensē; par cilvēka slepkavību viņa tuvākajiem radniekiem bija jāsaņem kompensācija. Kad kompensācija ir

⁸⁰² Buber, M. (1923). Ich und Du. Leipzig: Insel.

⁸⁰³ Radcliffe-Brown, A. R. (1933). Encyclopaedia of the Social Sciences. New York: Macmillan Co., Vol. IX, pp. 202-206.

⁸⁰⁴ Radcliffe-Brown, A. R. (1952). Structure and Function in Primitive Society. Free Press, 219 p.

pieņemta, cietušais nevarēja justies aizvainots, jo maksājuma summa bija noteikta sarunu gaitā starp ieinteresētajām pusēm, nevis tiesu iestādēs.

Redklifs-Brauns uzskata, ka svarīgs solis ceļā uz tiesiskās sistēmas izveidi tiek sperts tad, kad rodas kopienas atzīti arbitri vai tiesneši, kuri uzklausā liecības, lemj par atbildību un novērtē nodarīto kaitējumu. Šādā situācijā trūkst tikai varas struktūras, kas būtu tiesīga izpildīt tiesnešu nolēmumus. Iespējams, ka dažās sabiedrībās juridiskā sistēma, kas nodarbojas ar noziegumiem pret personu, ir radusies līdzīgā veidā: strīdi tika izskatīti arbitru klātbūtnē, kuri artikulēja paražas saturu un piemēroja šo paražu izskatāmajā lietā; šādas šķīrējtiesas pakāpeniski ir kļuvušas par pastāvīgiem tribunāliem; visbeidzot, sabiedrībā tika izstrādāta sodu izpildes procedūra. Savā sākotnējā attīstībā likumi bija cieši saistīti ar maģiju un reliģiju, bet juridiskās sankcijas bija cieši saistītas ar rituāliem. Tāpēc pilnīgu izpratni par tiesību izcelsmi vienkāršās sabiedrībās var panākt tikai ar salīdzinošu pētījumu par visām sociālo sankciju sistēmām kopumā.⁸⁰⁵ Minētās Redklifa-Brauna tēzes apliecina, ka sabiedrības regulatīvā funkcija var tikt veiksmīgi īstenota arī neesot nedz rakstībai, nedz valsts struktūrām. To pašu apliecina arī Redklifa-Brauna pieņēmumi, ka sociālās attiecības ir cilvēku vajadzību apmierināšanas rezultāts; savukārt, kultūra, apmierina nevis katra cilvēka individuālās vajadzības, bet gan visas sabiedrības pamatvajadzības *kopumā*.⁸⁰⁶

Antropoloģe un etnopsiholoģe **Ruta Benedikta** (Ruth Benedict, 1887-1948) izstrādā savu antropoloģisko metodi - jaunu teorētisko ietvaru kultūru izpētei, kuru prezentē monogrāfijā "*Patterns of Culture*" (1934). Dažādu kultūru atšķirību meklēšanā, paražu un uzvedības oriģinalitātē Benedikta "atsedz" kultūras modeļus⁸⁰⁷ - katrai kultūrai raksturīgo vienotību - visu elementu konfigurāciju noteicošo vispārējo tēmu, kultūras centrālo kodolu jeb kultūras "ētosu".⁸⁰⁸ Papildus tam, Benedikta pievērš uzmanību arī politikas jautājumiem, sabiedrības ietekmi uz indivīdu.⁸⁰⁹ **Aleksandrs Makbits** (Alexander Macbeath, 1888 - 1964) pievēršas primitīvās morāles un reliģijas attiecību izpētei⁸¹⁰, un secina, ka pirmatnējās sabiedrības tikumiskie noteikumi tiek atzīti par taisnīgiem tāpēc, ka tie ir izdevīgi gan sabiedrībai kopumā, gan atsevišķiem indivīdiem. Šis izdevīgums jeb labums ir cilvēku vajadzību apmierināšana – no šiem tikumiskiem nosacījumiem ir atkarīga dažādu sociālo institūtu mierīgā darbība, kā arī grupas ikdienas dzīves efektīvā funkcionēšana. Apmierinot materiālās un garīgās vajadzības, šie noteikumi apmierina arī katra atsevišķa indivīda jūtas.

⁸⁰⁵ Radcliffe-Brown, A. R. (1933). *Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan Co., Vol. IX, pp. 202-206.

⁸⁰⁶ Radcliffe-Brown, A. R. [1957]. *A Natural Science of Society*. Illinois: The Free Press, [1957]. 156 p.

⁸⁰⁷ Benedict, R. (1934). *Patterns of Culture*. Boston-New York: Houghton, Mifflin and Company, 260 p.

⁸⁰⁸ Benedict, R. (1946). *The Chrysanthemum and the Sword, Palterns of Japanese Culture*. Boston: Houghton, Mifflin Company, 324 p.

⁸⁰⁹ Benedict, R. (1940). *Race: Science and Politics*. New York: Modern Age Books, 274 p.

⁸¹⁰ Macbeath, A. (1949). *The Relationship of Primitive Morality and Religion*. Glasgow: Jackson.

Tādā veidā, pirmatnējās sabiedrības locekļi, kopīgi vienojoties, secina, ka šo noteikumu ievērošana ir taisnīga un prātīga, ka ir jānodrošina šo noteikumu saglabāšana un funkcionēšana. Tomēr, jāņem vērā, ka noteikumu uzliktie pienākumi tiek uztverti nevis kā paražas vai tradīcijas, bet kā nosacījumi individuālajai labklājībai.⁸¹¹

Psiholoģiskās antropoloģijas pamatlicējs **Ābrams Kardiners** (Abram Kardiner, 1892-1981) savu koncepciju veido balstoties uz kultūras antropoloģiju, klīnisko psihiatriju un psihoanalīzi, plaši izmantojot antropoloģisko pētījumu materiālus. Ieviešot terminu "bāzes personība", Kardiners ir veicinājis bērniības etnogrāfijas rašanos. Tāpat, tiek veikti juridiskajai antropoloģijai nozīmīgie pētījumi, kas sakar indivīda vietu sabiedrībā⁸¹² un pašas sabiedrības psiholoģiskās "robežas".⁸¹³ **Ralfs Lintons** (Ralph Linton, 1893-1953) nolūkā holistiski pētīt cilvēka uzvedību, ierosina antropoloģijas, psiholoģijas un socioloģijas sintēzi vienā disciplīnā. Lai sociālo parādību un procesu analīze būtu pilnvērtīgākā, Lintons izstrādā "statusu un lomu" koncepciju. Kultūru Lintons traktē kā uzvedības formu kopumu, kas ir kopīgs lielākajai daļai sabiedrības locekļu un ko viņi apgūst mācību procesā.⁸¹⁴ Šajā konceptā kultūra var būt ārējā un slēptā. Ārējā kultūra ir tie uzvedības aspekti, kuri ir pieejami novērojumiem, savukārt, "slēptā kultūra" ir gan attieksme, gan emocijas, gan vērtības, gan arī citi tamlīdzīgi konstrukti.⁸¹⁵

Etnopsiholoģe un antropoloģe **Margareta Mīda** (Margaret Mead, 1901-1978) darbā "Coming of Age in Samoa" (1928)⁸¹⁶ prezentē pētījumu par attiecībām starp dažādām vecuma grupām tradicionālajās un mūsdienu sabiedrībās un secina, ka tradicionālajā sabiedrībā pusaudžu socializācija notiek zināmā mērā vieglāk. Papildus tam, Mīda identificē trīs galvenos kultūras apmaiņas veidus starp vecākajām un jaunākajām paaudzēm: (1) zināšanu nodošana no pieaugušajiem bērniem; (2) bērnu un pieaugušo zināšanu apguve galvenokārt no vienaudžiem; (3) zināšanu nodošana no bērniem pieaugušajiem.

Viens no filozofiskās antropoloģijas adeptiem - **Arnolds Gelens** (Arnold Gehlen, 1904-1976), uzsver cilvēka "*bioloģisko nepietiekamību*". Darbā "Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt" (1940)⁸¹⁷ Gelens attīsta domu, ka cilvēks piedzimst ar orgāniem, kas nav pielāgoti vitāli svarīgo funkciju veikšanai - uzbrukumam vai aizsardzībai, tāpat, atšķirībā no dažiem dzīvniekiem, cilvēkam nav nedz attiecīgā apmatojuma, kas varētu

---

⁸¹¹ Macbeath, A. (1952). Experiments in Living a Study of the Nature and Foundation of Ethics or Morals in the Light of Recent Work in Social Anthropology: Macmillan. pp.152-158.

⁸¹² Kardiner, A. (1939). The individual and his society. New York: Columbia University Press.

⁸¹³ Kardiner, A. (1945). The psychological frontiers of society. New York: Columbia University Press.

⁸¹⁴ Linton, R. (1936). The Study of Man. New York.

⁸¹⁵ Linton, R. (1955). The Tree of Culture. New York.

⁸¹⁶ Mead, M. (1928). Coming of Age in Samoa. Morrow.

⁸¹⁷ Gehlen, A. (1940) Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1978.

pasargāt no aukstuma, nedz tikpat kā dažiem dzīvniekiem attīstīto juteklisko maņu (ožas, redzes, dzirdes). Ja cilvēks dzīvotu tikai ar šo "aprīkojumu" starp visbīstamākajiem plēsējiem, viņš jau sen būtu pazudis no Zemes virsmas, tāpēc, īpašu aizsardzības orgānu trūkuma dēļ instinkti ir jāaizstāj ar intelektu un ieročiem. Šādi bioloģija palīdz izprast cilvēka eksistences apstākļus un atšķirīgu organizācijas principu nekā dzīvniekiem. Salīdzinājumā ar dzīvnieku attīstības pirmo fāzi, cilvēka netipiski ilgā bērnība ir domāta izglītībai, socializācijai, prasmju un spēju nodošanai *atbilstoši tradīcijām*, nevis tīri instinktīvi jeb bioloģiski. Šī cilvēka bioloģiskā "nepietiekamība" paredz sabiedrību un kultūru. No vienas puses, instinkti kļūst mazāk izteikti, bet no otrās puses cilvēks tiek pārslogots ar informāciju. "Pārmērīga slodze" prasa "psiholoģisku atslodzi" - šo uzdevumu veic sociālās institūcijas, kas nodrošina cilvēku izdzīvošanu. Faktiski, institūcijas ir instinktu aizstājējs – cilvēka darbību nosaka nevis instinkti, bet sabiedrība. Cilvēkam nav ne mazākās izredzes izdzīvot bez kultūras - komunikācijas sistēmas, kura paredz valodu, saziņas formas, sadarbību, izglītību u.c.; tāpēc cilvēks jau *sākotnēji* ir sociālā būtne.

Visas sociālās institūcijas, tajā skaitā Tiesības, izriet no cilvēka bioloģiskās mazvērtības, kā nepietiekamības kompensācija. Proti, cilvēciskās pieredzes sakārtošana tiek panākta gan ar valodu un konceptuālu domāšanu, gan ar sociālajām institūcijām, tajā skaitā Tiesībām, kas nodrošina cilvēka psihi sakārtošanu un stabilitāti, ļauj harmoniski attīstīties. Sociālās institūcijas garantē sabiedrības pašsaglabāšanos - nodrošina sociokulturālo identitāti, Tiesību un pienākumu sadali. Gelens definē cilvēku kā "būtni, kura darbojas", jo cilvēka "fiziskums" apliecina, ka izdzīvot var tikai rīkojoties. Vienlaikus, Gelens atzīmē, ka cilvēkam nav iedzimtā "līdzsvara", savu centienu izpausmē cilvēks nejūt "robežas" - tiklīdz kultūras ietekme mazinās, cilvēka uzvedība kļūst primitīva, cilvēks sāk sekot tūlītējiem stimuliem un iespaidiem, kas beidzās ar Hobsa aprakstīto situāciju "visu karš pret visiem". Cilvēka eksistences sociāli-kulturālo, morfoloģisko un psiholoģisko aspektu funkcionālais savienojums raksturo integrālo realitāti un sintezē datus no dažādām zinātnes disciplīnām – šādi Gelens pārvar apkārtējās realitātes duālismu. Gelena ieskatā, sociālās iestādes visefektīvāk darbojas arhaiskās sabiedrībās, bet 20.gadsimta Rietumu kultūrā priekšplānā izvirzās cilvēka subjektivitāte, cilvēka "hroniskā refleksija", cilvēka centieni veidot savu identitāti, turpretī, arhaiskajā sabiedrībā šī identitāte bija noteikta jau sākotnēji. Antropologs **Ābrahams Edels** (Abraham Edel, 1908-2007) un antropoloģe **Meija Mandelbauma Edela** (May Mandelbaum Edel, 1909-1964) publicē kopīgu monogrāfiju "Anthropology and Ethics" (1959), kur, fokusējoties uz morāli kā īpašu antropoloģiskās izpētes priekšmetu, secina, ka

katrā civilizācijā ir kopīgie priekšnoteikumi, kas veicina morāles veidošanos – šīs robežas nosaka kopīgās vajadzības, kopīgie psiholoģiskie procesi, kopīgie sociālie uzdevumi.⁸¹⁸

Zīmīgi, ka antropoloģija sniedz vērtīgas atziņas ne tikai antropoloģiskajai Tiesību izpratnei, bet arī citām Tiesību izpratnes koncepcijām. Piemēram, antropologs **Norbērs Rulāns** (Norbert Rouland, 1948.-) izvirza tēzi, ka hermeneitika kā Tiesību interpretācijas māksla, acīmredzot, ir dzimusi kopā ar Tiesībām, jau arhaiskajā sabiedrībā: mītu un paražu radītām Tiesību normām var būt nepieciešama interpretācija, lai nodrošinātu to pareizāko piemērošanu.⁸¹⁹

---

⁸¹⁸ Edel, M., Edel, A. (1959). *Anthropology and Ethics*. Illinois.

⁸¹⁹ Rouland, N. (1991). *Aux confins du droit. Anthropologie juridique de la modernité*, Paris, Éditions Odile Jacob.

V

KRITISKĀ

ANALĪZE UN

NĀKOTNES

VĪZIJA

Katrai Tiesību izpratnes koncepcijai ir savi plusi un mīnusi, turklāt, koncepcijas trūkumi, visbiežāk, ir priekšrocību turpinājums. **Formāli-hierarhiskā pieeja** Tiesības uztver caur *formām*, tāpēc par vienu no svarīgākiem elementiem kļūst konkrētā likuma teksts, instrukcija, formulārs. Tiesību *ārējās* formas tiek uztvertas par *reālām* Tiesībām - normatīvie akti tiek vērtēti no formālās puses, no juridiskās tehnikas viedokļa (pieejamība, skaidrība, konsekvence). Tiek akcentēta hierarhiski organizētā struktūra, kur Tiesību norma ir spēkā *jau* tāpēc, ka tā izriet no citas, hierarhiski augstākas Tiesību normas; turpretī priekšrakstu saturs netiek analizēts. Tiesiskā kārtība un likumība ir izprasta kā vienveidīgums, kā stingra noteiktība, bet Tiesību ģenēzes problēma tiek reducēta līdz likumdošanas procesam, līdz valsts darbības formām un procedūrām, kas fiksē uzvedības noteikumus (visbiežāk - rakstītajā likumā). Tiek uzskatīts, ka tiesiskās attiecības var rasties tikai valstiskuma paspārnē, jo Tiesības gan izriet no valsts gribas, gan ir nodrošinātas ar sankciju. Faktiski, Tiesiskums šajā ziņā ir piespiedu pavēle, *uzspiešana* ievērot rakstīto likumu.

Formāli-hierarhiskās izpratnes ieskatā, personu subjektīvās tiesības pastāv tādēļ, ka valsts nolēma tās piešķirt personām. Turklāt, pati valsts, šo Tiesību "piešķiršanā" un "atņemšanā" ir ierobežota nevis ar likumu, bet vienīgi ar valsts spēju piespiedu kārtā uzturēt noteikto kārtību. Tiesību normu efektivitātes jautājumu saista ar to, vai cilvēki savu rīcību

pielāgo normas prasībām, ar to, vai šī norma tiek īstenota praksē, tāpēc Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes koncepcijas uzsver sodīšanu, prevenciju, sankcijas un piespiešanu – tiek uzskatīts, ka jebkurai regulatīvajai procedūrai ir raksturīga *piespiešanas kvalitāte*.

Pirms pievērsties šīs izpratnes analīzei, plašāk ir jāizskata **pētnieciskās metodes**, kas ir Formāli-hierarhiskās pieejas pamatā. Bentems un Ostins, Bergboms un Labands, Šeršenevičs un Harts – visi kopā un katrs atsevišķi - artikulē pozitīvisma metodoloģiju un piesaka pretenzijas uz izvēlēto metožu objektivitāti, zinātniskumu. Tomēr, jau 19.gadsimtā Lange izteiktais brīdinājums par empīriskās metodes triumfa iespējamo "neilgmūžību" ir izrādījies nāvējoši paties. Jāpiekrīt gan Langes apgalvojumam, ka maņu orgāni neuzrāda, kāda *patiesībā* ir pasaule, gan Rikerta secinājumam, ka dabaszinātņu metode ir pilnīgi nepiemērojama atsevišķo fenomenu (piemēram, vēstures) izziņā, gan Hessena tēzei, ka redze, dzirde, garša, oža un tauste ir maz noderīgas kultūras vērtību uztverē, jo mākslu cilvēks "saprot", bet tiesības - "jūt", gan arī Jellineka atziņai, ka dzīves pilnība neiederas šaurās veidnēs, bet Tiesību pārveidošana un progresīva attīstība izriet no zināšanām par to, kas atrodas *ārpus* Tiesībām.

Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne savas metodoloģijas nepietiekamību *aizplīvuro* trijos virzienos: (1) viena pozitīvistu grupa, sekojot Kontam, secina, ka "pasaule nav izzināma" - attiecīgi, Tiesību primāro un sekundāro cēloņu meklēšana ir bezjēdzīga un ir jāaprobežojas ar faktu konstatēšanu un *aprakstīšanu*, nevis vērtēšanu no ideju un ideālu viedokļa. Nav šaubu, ka šī nostādne nevar līdzēt Tiesību *būtības* izziņā - faktu konstatēšana un aprakstīšana risina vienīgi divdimensionālās, utilitārās problēmas. Līdzīgi, ka aprakstot gleznu izmēru, svaru un krāsas salikumu, mēs nevaram izziņāt glezniecību kā mākslas veidu, tāpat arī Tiesības nevar pētīt balstoties uz faktu aprakstu vien. Pirmkārt, pozitīviski analizēt un empīriski sadalīt var tikai nofiksēto matēriju, bet Tiesības ir sabiedriskās dzīves plūsma, kuru nevar "saskaitīt un fiksēt", kā to piedāvā Mills. Otrkārt, gan māksla, gan kultūra, gan Tiesības ir "dzīvā" matērija, kuras *būtība* slēpjas *saturā*, nevis formā. Konts apzinās, ka nedz analizējot krāsu ķīmisko sastāvu, nedz "sagriežot gleznu gabalos" nevar izprast tajā ietverto ideju. Šajā ziņā Kontam ir taisnība, tomēr tas nenozīmē, ka šīs idejas nav vai ka šī ideja nav jāmeklē. (2) Otrā grupa - jēdzienu jurisprudences adepti - lolo formāli-dogmatisko metodoloģiju, uzskatot, ka forma un loģiskums ir pašpietiekamas arī bez satura. Šai nostādnei nevar piekrist, jo minētā pieeja Tiesībām garantē vienīgi domāšanas formālo pareizību, bet nenodrošina secinājumu satura patiesumu jeb atbilstību īstenībai. (3) Trešā grupa, balstoties uz Kelzena atziņām, atzīst, ka jurisprudences var būt pētīta izmantojot ne tikai normatīvo metodi, bet arī cēloņsakarību metodi, tomēr uzstāj, ka juristiem ir jādomā "normatīvi", nevis saturiski.

Jāņem vērā, ka ideja pielīdzināt Tiesības valsts veido likumu kopumam ir līdzīga idejai pielīdzināt "*galma matemātiku*" pierakstus matemātikai. Turklāt, ja matemātikai nav nozīmes, kādas tieši lietas apzīmē skaitļi, jurisprudencē šie momenti ir primārie. Tiesības nav tikai normu kopums, kurus varētu mehāniski piemērot: jebkurai normai ir mērķis - sociālo, ekonomisko, politisko un citu jautājumu regulēšana un risināšana. Tāpēc Tiesības nevajadzētu skatīt atrauti no šiem kontekstiem.

Monogrāfijas otrajā nodaļā prezentētais zinātniskā pozitīvisma attīstības apskats liecina, ka sākotnēja metodoloģiskā tēze (pasaules izzināšana notiek vienīgi kā faktu apgūšana), ar katru pozitīvisma attīstības vilni kļūst arvien "izskatotākā". Feiērabenda secinājumi, ka teorētiskais anarhisms ir progresīvāks nekā nospraustā kārtība, ka nav zināšanu patiesuma universālo kritēriju, bet šādu kritēriju mākslīga konstruēšana un uzspiešana no valsts vai sabiedrības puses nav pieļaujama, zināmā mērā saskan ar Frāsena pieņēmumu, ka atteikties no metafiziskiem komponentiem var vienīgi atsakoties no patiesības. Tādējādi, svarīgākais Formāli-hierarhiskās pieejas balsts – zinātniskais pozitīvisms, savas augstākās attīstības fāzē kapitulē, pats sevi "atstādina": atzīstot, ka fakts ne ar ko nav labāks par ticību, pozitīvisms sāk pārvērsties par savu pretstatu – metafiziku un filozofiju. Šī metamorfoze *nav nejauša*, jo dodot priekšroku saprātam, tiek noliegta intuīcija, bet dodot priekšroku konkrētībai – tiek noliegts abstraktums. Postpozitīvisms ar neatsveramo sparū apliecina, ka ne visas zināšanas var empīriski pārbaudīt, ka pastāv neizzināmas lietas, kuras ietekmē ikdienas dzīvi un Tiesību sfēru.

Tiesību fenomenu var pētīt dažādās dimensijās, kuras neizbēgami pārklājas. Civilizācijas rītausmā cilvēka novērojumi vainagojas ar mitoloģiskiem skaidrojumiem, vēlāk ar reliģiskiem un racionāli-loģiskiem skaidrojumiem. 20. un 21.gadsimtos tos zināmā mērā aizstāj *virsracionālie*, transcendentālie skaidrojumi, kuriem ir saikne ar mitoloģiju. Šāda izpratnes spirālveida attīstība nav nejauša. Visaptverošo fenomenu (piemēram, kultūras, mākslas, Tiesību) pētīšana ar zinātniski-racionālām metodēm nodrošina divdimensiju, bet ne trīsdimensiju skatījumu. Racionāli-loģiskā pieeja sniedz zinātniski precīzu skaidrojumu, bet ne par visiem Tiesību izpratnes aspektiem. 20.gadsimtā šīs atziņas iezīmēja kardinālo pavērsienu tiesību izziņas un izpratnes problēmu risināšanā. 18. un 19.gadsimtā izvirzītās koncepcijas *vienīgi deklarēja* objektivitāti un tīrību no filozofijas un metafizikas. Piemēram, Bentema koncepcija nenovērš viņa paša nosodāmo un noraidāmo subjektivitāti: koncepts "vislielākā laime iespējami lielam cilvēku skaitam" atsaucās uz metafizisko kategoriju (laimi). Vēlākie Bentema mēģinājumi aizstāt laimi ar "ciešanu neesamību" atgriežas pie tiem pašiem "baudas" un "ciešanas" konceptiem, kas liedz cilvēkam gan izvēles brīvību, gan brīvu gribu. Ne mazāk metafizisks ir arī Ostina "Suverēns", bet Kelzena apriori neizzināmā

"Pamatnorma", kuru "neviens nav noteicis un neviens nav piefiksējis" vairāk atgādina sakrālo mistifikāciju, nekā normatīvistu atbalstāmo loģiskumu. Būtiski atcerēties, kāpēc savā objektīvā, precīzā, racionālā sistēmā Kelziens ievieš šo neizskaidrojamu, metafizisku "pamatnormu". Uzskatot, ka visas morālās vērtības (arī taisnīgums) ir relatīvās, Kelzens meklē universālo, mūžīgo, "virsjuridisko" vērtību, kuras dēļ būtu jāievēro konstitūcija un tai pakārtota Tiesību normu piramīda. Savās pārdomas Kelzens bija apsvēris abus iespējamus variantus (pirmais – Dievs; otrais – Daba), tomēr Dieva lomu nevarēja zinātniski apliecināt, savukārt, piekrist Dabas lomas pirmitātei nozīmēja pievienoties konkurējošo koncepciju atziņām. Tādējādi, Kelzena koncepcijā ir parādījusies "pamatnorma" – viena no transcendentālā rakstura fikcijām.

Minētie piemēri apliecina, ka formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne savu meklējumu rezultātā neizbēgami atgriežas pie ezotērikas un transcendences, pret kurām sākotnēji solīja cīnīties. Plānojot "saorganizēt" **loģisko kārtību un vienkāršību**, kas paļaujas uz praktisko nozīmi (nevis uz iedvesmu, teorētiskiem apsvērumiem vai intuīciju), formāli-hierarhiskā akcentē "ārējo atribūtiķu": praktisko lietu sakārtošanu, skaidri izmērāmus rezultātus un efektivitāti (tabulas, atskaites, statistiku), kā arī redzamo un "taustāmo" likumdošanas procesa iznākumu (likumus, noteikumus, direktīvas, regulas u.c.) Šādi akcenti, kas ir likti ar konsekventu un vienkāršu veselā saprāta loģiku, kā arī izsvērtā Tiesību *formu izjūta*, ļauj "piesegt" koncepcijas nepilnības līdz brīdim, kamēr tās nekļūst acīmredzamas visai sabiedrībai.

Tās pašas priekšrocības, kas piešķir Formāli-hierarhiskai izpratnei īpašu stāju, spēku un pārliecināšanas spēju, ir arī būtisku trūkumu avots. Pirmkārt, "ieaugšana" praktiskajā pasaulē ierobežo iztēli un veicina salīdzinoši *šauru skatījumu* uz Tiesībām, tieksmi uz rutīnu un nespēju efektīvi tikt galā ar abstraktumu un teorētiskumu. Otrkārt, šo koncepciju lolota kārtība, pašdisciplīna un uzticamība bieži vien pārvēršas par agresivitāti un sīkumainību. Ignorējot citu koncepciju argumentus, Formāli-hierarhiskā izpratne uzstāj uz vienas teorētiskās atziņas patiesuma, vienmēr tiecas to izmantot, neatkarīgi no piemērojamības konteksta un kritikas pamatotības. Nav nejaušība, ka valstīs, kur dominē šāda Tiesību izpratne, pie varas esošo galvenie centieni ir **kārtības noteikšana un uzturēšana** iespējami nemainīgās formās, kas veicina izdoto priekšrakstu pedantisku (visbiežāk - burtisku) ievērošanu, nevelēšanos veikt grozījumus jau apstiprinātajos likumos, centieni noregulēt visas dzīves sfēras, pat sīkākās privātās dzīves lietas. Likumsakarīgi, ka Formāli-hierarhiskās izpratnes adepti ir zināmā mērā autoritāri savu postulātu ieviešanā un aizstāvēšanā, nepieļauj *pašplūsmu* – visam ir jānotiek pēc iepriekš noteiktā plāna. Formāli-hierarhiskā izpratne bieži vien *saaug ar valsti*, "ieaug" tajā, visus diskutablus jautājumus risinot valsts labā. Katrā ziņā,

idejiskā prioritāte ir dota kopībai, nevis indivīdam (jeb veselumam, nevis daļai), kas nodrošina gatavību pasludināt par leģitīmiem *jebkāda satura noteikumus*, ja vien tos uzspiež spēcīga valsts vara.

Valsts lomas absolutizācija deformē priekšstatus par Tiesību izcelsmi - Formāli-hierarhiskās izpratnes koncepcijas parasti uzsver, ka Tiesības ir *tikai* valstisko veidojumu "atribūts". Piemēram, Bentema ieskatā, nav Tiesību, kas eksistētu pirms valsts varas veidošanās un pirms valstiski akceptēto likumu pieņemšanas; Ostins norāda, ka Tiesības tiek garantētas ar valsts sankcijām un piespiešanu; Labanda koncepcijā Tiesības pastāv *tikai* kā valsts noteikto normu sistēma; Jērings uzskata valsti par vienīgo Tiesību avotu un uzsver, ka Tiesību normu ievērošanu var nodrošināt *tikai valsts* piespiedu aparāts.

Tēzei "Nav valsts – nav Tiesību" nevar piekrist. Neapšaubāmi, valsts ir visērtākais un visefektīvākais *instruments* darbam ar Tiesībām, tomēr, minētais nenozīmē, ka tiesības neeksistēja un nevar eksistēt ārpus valsts - līdzīgi, kā ērto saziņas līdzekļu (piemēram, internēta, kas ļauj nodrošināt ātru komunikāciju starp cilvēkiem) esamība mūsdienu pasaulē nenozīmē, ka bez šiem rīkiem cilvēku savstarpējā komunikācija iepriekš nebija iespējama vai nav iespējama šobrīd.

Pirmkārt, jebkura, arī pirmsvalsts sabiedrība, saskārās ar problēmām, kuras prasa tiesisko noregulējumu. Apgalvot, ka Tiesības ir iespējamās tikai valsts ietvaros, nozīmē apgalvot, ka parādnieka-kreditora attiecības nav iespējamās pirmsvalsts sabiedrībās; ka parāds tiek atgriezts *tikai* valsts sankcijas draudu dēļ; ka noziegums un sods ir iespējams *tikai* valstiskajos veidojumos. Šajā ziņā var tikai pievienoties Petražicka domai, ka saistot Tiesību jēdzienu ar valsti, zinātne zaudē juridiskās parādības, kas ir radušās un rodas *ārpus valsts*, neatkarīgi no valsts un *pirms* valsts parādīšanās, un mākslīgi sašaurina savu redzesloku.⁸²⁰ Zīmīgi, ka Tiesību primaritātei piekrīt ne tikai vairākums Psiholoģiski-antropoloģiskās, Saturiski-filozofiskās un Socioloģiskās Tiesību izpratnes sekotāju, bet arī atsevišķie Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes piekritēji. Piemēram, Spensers uzsver, ka valsts nav Tiesību radītāja: nevis Tiesības izriet no likumdošanas, bet gan otrādi - Tiesības ir likumdošanas pamats. Normatīvisma pārstāvis Kelzens arī uzskata, ka Tiesības ir vecākas par valsti - tās radās pat primitīvajā laikmetā, kad sabiedrība, dažos gadījumos atļaujot indivīdiem veikt piespiešanas darbības (piemēram, attriebības aktus), bet citos gadījumos aizliedzot, noteica spēka izmantošanas monopolu, lai nodrošinātu kolektīvo drošību. Tikai vēlāk tiesiskā sabiedrība izauga par valsti, kurā piespiedu funkcijas tiek veiktas centralizēti.

---

⁸²⁰ Петражицкий, Л. (1909/1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. С.-Петербург: Тип. Т-ва "Екатерингофское Печатное Дело".

Otrkārt, arī mūsdienās pastāv Tiesību sistēmas, kuras var attīstīties un attīstās atrauti no valsts varas. Šajā sakarā var minēt ne tikai Baznīcas tiesības (īpaši baznīcas iekšējās - *kanoniskās* tiesības), bet arī Olimpisko spēļu tiesības - Olimpiskā kustība, darbojoties Starptautiskās Olimpiskās komitejas uzraudzībā, sevī iekļauj organizācijas, sportistus un citas personas, kuras apņemas savā darbībā ievērot Olimpisko Hartu. Starptautiskā Olimpiskā komiteja ir *nevalstiskā* starptautiskā organizācija, kuras locekļi ir fiziskās personas.

Treškārt, akcentējot valstiskuma un Tiesību *nesaraujamo* saikni, Formāli-hierarhiskā izpratne tomēr neatzīst, ka šī saikne ir "nesaraujama" tikai *vienā virzienā*: Bodena apgalvojums, ka Tiesības un pārvaldības aparāta klātbūtne ir valsts atšķirīgās iezīmes (respektīvi, ka valsts nevar pastāvēt bez Tiesībām), ir pareizs, bet no minētā *neizriet*, ka Tiesības nevar pastāvēt bez valsts. Tieši otrādi, valsts veidošanai ir vajadzīga kopiena, cilts, tauta, kura jau ietver kopdzīves ekonomiskus un garīgus elementus, kā arī mehānismus pretrunīgo interešu līdzsvarošanai.

Būtiski iezīmēt apsvērumus, kāpēc Formāli-hierarhiskā izpratne izvirza un uztur šo konceptuāli aplamo tēzi par valsts "klātbūtnes" obligātumu Tiesību sfērā. Jau 16.gadsimtā Bodens traktē tautu kā "daudzgalvu zvēru, kuram nav saprāta",⁸²¹ bet kopš Hobsa "Leviatāna" laikiem nostiprinās uzskats, ka likumus var īstenot tikai valstiskuma apstākļos, kad par to pārkāpšanu ir paredzētas *sankcijas*. Kā alternatīvu Hobss saskata vienīgi "nevaldāmo anarhijas stāvokli", kad nav personas ar atzītu autoritāti, kas varētu iesaistīties strīda risināšanā kā tiesnesis; kad nav uzticamu spēku, kas spētu īstenot autoritatīvi pieņemtus lēmumus; kad cilvēki nepakļaujas likumiem un neatzīst nekādu *piespiedu* varu - nav neviena, kas viņus atturētu no laupīšanas un atriebības, nevienam netiek garantēti viņa darba augļi, pastāv mūžīgas bailes un pastāvīgas vardarbīgas nāves briesmas. Tomēr, ieskatoties bioloģiskajā (floras un faunas) pasaulē, kas dzīvo pēc dabas likumiem, mēs atrodam nevis haotisko darbību, nevis visu karu pret visiem – bet dabisko sakārtotību – turklāt, ne tikai stiprāko, ātrāko vai gudrāko izdzīvošanu, bet arī sadarbības izpausmes – simbiozes un izpalīdzības piemēros. Hobsa pesimisms par cilvēka dabu un neticība sabiedrības pašregulācijas spējām, ir piedodama, jo 17.gadsimtā, kad tapis "Leviatāns", vēl nebija pieejami antropoloģiskie pētījumi, kas nepārprotami norāda uz pirmsvalsts sabiedrību pašpārvaldes efektivitāti.

Otrais būtisks apsvērumus, kas iedvesmo Formāli-hierarhisko izpratni un saglabā savu ietekmi arī mūsdienās – ir ērtība un vienkāršība Tiesību definēšanā un nošķiršanā no citiem fenomeniem. Proti, tiek uzsvērts, ka Tiesību definēšana (loģiskā darbība, kas atklāj jēdziena saturu) no loģiskas viedokļa prasa noteikt ģinti un sugas atšķirību. Ja definīcijas objekts

⁸²¹ Bodin, J. (1576). Les six livres de la Republique. Paris.

(Tiesības) pieder noteiktai priekšmetu klasei "sociālās normas" (ģints), tad atliek noteikt Tiesību atšķirību no visiem citiem šīs klases priekšmetiem, jeb noteikt sugas atšķirību. Klasiskā juridiskā pozitīvisma adepts Šeršņevičs norāda, ka sugas atšķirības meklējumos ir iespējami divi varianti: (1) to var meklēt pašā tiesiskuma *saturā*, vai arī (2) pievērsties *formālajam* momentam. Šeršņevičs norāda, ka atrast vēlamo atšķirības pazīmi Tiesību saturā nav nekādu cerību - filozofija vairākkārtīgi ir mēģinājusi atrast Tiesību nesatricināmo saturu, bet šajā ceļā pastāv nepārvarams *šķērslis*: nepārtraukts tiesību normu satura mainīgums, tāpēc no materiālā (saturiskā) momenta ir jāvērsas pie Tiesību formālās puses. Šeršņeviča ieskatā, galvenais nav tas, *kādu uzvedību* prasa Tiesības, bet gan tas, *kā* tiek prasīta uzvedība.⁸²² Balstoties uz šo eleganto risinājumu tiek paziņots, ka Tiesības ir valsts likumi vai valsts prasības, respektīvi, Tiesības ir *jebkas*, ko valsts uzskata par Tiesībām. Minētais problēmas risinājums ir kriticējams no dažādiem aspektiem.

Pirmkārt, Tiesību definīcija, kura ietver jēdzienu "valsts" ir apļveidā definīcija (circulus in definiendo), t.i. loģiski kļūdaina, jo jēdziena saturs tiek izskaidrots ar definējamā jēdziena starpniecību.

Otrkārt, noņemot vienu problēmu (nepieciešamību meklēt saturisko kritēriju) rodas cita problēma – valstiskuma kritēriju noteikšana. Šeršņeviča piedāvātie kritēriji (vara, tauta un teritorija) neļauj nospraust striktu robežu starp valsti un jebkuru citu kvazi-valstisku veidojumu. Termins "tauta" neparedz minimālo skaitlisko robežu – mūsdienās iedzīvotāju skaits Monako Firstistē ir aptuveni 37 tūkstoši, Lihtenšteinas Firstistē – 35 tūkstoši; Sanmarīno Republikā – 32 tūkstoši, bet Vatikānā – 1 tūkstotis iedzīvotāju. Starptautiskajai organizācijai - Neatkarīgais Hospitālais Militārais Svētā Jeruzalemes Jāņa, Rodas un Maltas ordenis (*Sovrano Militare Ordine di San Giovanni di Gerusalemme, di Rodo e di Malta*) - piemīt vairākās valstiskuma pazīmes: novērotāja statuss ANO, vēstniecības, pasēs, pasta sistēma, tiesības izdot starptautiski atzītas pastmarkas u.c. Vara kā spēja pakārtot savai gribai svešu gribu, piespiest pielāgot uzvedību valdnieka gribai – eksistē gan ģimenē (vecāku vara), gan pirmatnējā barā, gan jebkurā kopienā. Turklāt, spēja uzspiest gribu veselai tautai un plašām teritorijām var būt arī teroristiskai organizācijai, ko apliecina 21.gadsimta piemēri Dienvidrietumāzijā. Pārvaldāmās teritorijas jautājums arī nav viennozīmīgs – pasaules vēsturē ir zināms gan "trimdas valdības" fenomens, gan "okupācijas valdības" fenomens.

Treškārt, Tiesību definīcija, kura ietver jēdzienu "valsts", ir pilnīgi ignorēts saturiskais aspekts. Atsaucoties uz Tiesību *normu* satura "mainīgumu" (kura gan nenozīmē Tiesību *principu* mainīgumu), Šeršņevičs atzīst, ka Tiesību definēšana pēc formas ir izvēlēta nevis tāpēc, ka šis ceļš ir pareizāks, bet gan tāpēc, ka šis ceļš ir vienkāršāks un ātrāks. Šis faktiskais

⁸²² Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.

atteikums vērtēt Tiesību saturu veicina to, ka uzsvars tiek likts uz visa juridiskā materiāla politisko raksturu, tas ir, Tiesību formas aspekts tiek absolutizēts un Tiesības tiek prezentētas kā represīvs piespiešanas instruments.⁸²³

Makjavelli, kuram piedēvē termina "valsts" ieviešanu, vienlaikus, tiek uzskatīts par vienu no politikas zinātnes dibinātājiem. Valsts pati par sevi nav iespējama bez politikas, bet politika (īpaši autoritārās vai totalitārās valsts politika) nav iespējama bez ideoloģijas. Nevar apgalvot, ka Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne ir tiešais ceļš uz autoritārismu un totalitārismu, tomēr uz šādu iespējamību norāda vairākas indikācijas: (1) labi strukturētas idejas, sabalansēti izteikumi un kodolīgas frāzēs, piedāvāto risinājumu vienkāršība un skaidrība ir viegli saprotamas jebkuram indivīdam, arī bez speciālas izglītības. Tāpēc plašas tautas masas, kas neiedziļinās Tiesību problēmās, Formāli-hierarhiskā izpratnes strupo apgalvojumu "*Tas ir nepieciešams*" bieži vien uztver kā jauno *atklāsni*, kurai būtu bez ierunām jāpakļaujas; (2) visas Formāli-hierarhiskā izpratnes koncepcijas nemitīgi meklē stabilu pamatu, tāpēc tiesiskās parādības cenšas skaidrot uzticami, pamatoti, stingri un pārliecinoši. Šādas domāšanas pamatiezīme ir standartraksturs - atbilde ir tikai viena, skaidra un viennozīmīga, bet domu plurālisms nav pieļaujams. Tipveida gadījumos plurālisma aizliegums tiek "piesegts" ar rūpēm par saskaņu un vienveidīgumu: ja valsts varai būti noteikti ierobežojumi, tad neizbēgami rastos neatrisināmie strīdi par to, vai vara šos ierobežojumus nav pārsniegusi; ja katrs lems, vai pakļauties varas pavēlei, pārvaldība tiks paralizēta. (3) Formāli-hierarhiskās izpratnes koncepcijas atbalsta stingru disciplināru režīmu, atbalsta bargus sodus par mazākiem pārkāpumiem (īpaši gadījumos, kad tie skar valsts īpašumu vai valsts intereses); (4) izsmalcināts birokrātiskais aparāts, kuram ir tieksme pilnībā pakļaut cilvēkus un totāli kontrolēt visas dzīves izpausmes, vislabāk "jūtas" tieši Formāli-hierarhiskā izpratnes paspārnē; (5) pamatarguments valsts pretenzijām uz "ekskluzivitāti" ir iebiedēšana ar anarhiju. Kā uzsver Hobss, varai ir jābūt absolūtai - pretējā gadījumā cilvēkus apdraud anarhija, kas raksturīga dabiskajam stāvoklim. Mūsdienās šī tēze ir transformējusies apgalvojumā, ka tautai, stabilitātes saglabāšanai, ir jāatturas no jebkādam darbībām, kas varētu graut *jebkuru* pie varas esošo režīmu. Formāli-hierarhiskā izpratne ir pēc būtības konservatīva: no vienas puses, tā "blīvi" ievieš tiesisko kārtību un efektīvi to uzrauga, tomēr *tieši šādas* kārtības nepieciešamība ir balstīta uz visai vājo argumentu – iebiedēšanu ar haosu. Pielīdzinot brīvo dzīves plūsmu anarhijai, bet anarhiju - haosam, galvenā alternatīvā, kuru izvirza Formāli-hierarhiskā izpratne, ir stabils, punktuāls, un prognozējams brīvību apspiedošais režīms, ignorējot jautājumu, vai šī ierobežošana ir taisnīga, vai tieši otrādi,

---

⁸²³ Ollero, A. (1982). Interpretación del Derecho y Positivismo legalista. Madrid: Editoriales de Derecho Reunidas (Edersa), 302 p.

patvaļīga. (6) Formāli-hierarhiskās izpratnes koncepcijas ir orientētas uz rezultātu, turklāt, nav svarīgi, ar kādiem paņēmieniem – morāliem vai amorāliem - šis rezultāts tiek sasniegts. (7) visbeidzot, jāņem vērā, ka formāli-hierarhiskā izpratne ļauj likuma formā "ietērt" *jebkādu*, par noziedzīgo, *saturu*, ko vairākkārtīgi apliecinājusi pasaules vēsture – sākot no Senās Ķīnas un beidzot ar 20. un 21. gadsimta notikumiem.

Kelzena Normatīvisms aicina juristus pētīt Tiesības tīrā veidā, neiesaistīties Tiesību attaisnošanā vai kritikā, bet vienīgi pārzināt savas valsts spēkā esošus Tiesību aktus un pildīt valsts varas noteiktus uzdevumus. Jāatzīmē, ka šādi aicinājumi ir ne tikai kļūdaini, bet arī bīstami: Tiesības zaudē savu raksturu kā parādība, kas dziļi sakņojas sabiedriskajā dzīvē, Tiesības "nogrimst" līdz "kailai pavēlei", bet jurists kļūst par "paklausības mākslinieku".⁸²⁴ Aicinājumi "attālināt" juristus no politikas, ētikas, filozofijas, socioloģijas un psiholoģijas un strādāt ar *jebkādam* tiesību normām, kuras uzspiež valsts, veicināja katastrofālus rezultātus - Nirnbergas tribunāla atziņas izgaismoja šādi "audzināto" juristu un visas sabiedrības *bezspēcību* situācijā, kad valsts vara "ražo" likumus ar noziedzīgo saturu un pieprasa to izpildi, balstoties uz represīvo aparātu.

Šī tieksme pēc dominēšanas, vēlme uzspiest visu likumu (*arī netaisnīgu likumu*) ievērošanu saplūst ar visai savdabīgu izpratni par **morāles** vietu un lomu Tiesību sfērā. No vienas puses, Harts uzsver, ka nedz Bentems, nedz Ostins nekad nav nolieguši vēsturisko faktu, ka Tiesību attīstību spēcīgi ietekmēja morālie uzskati, nekad nav nolieguši ka daudzu Tiesību normu saturs ietver morāles standartus un principus. Respektīvi, pozitīvistu konceptuāli nenoliedz, ka papildus valsts veidotajiem likumiem, būtu jāievēro arī morāles principi. No otrās puses, tiek kultivēta doma, ka morāles principi ir jāievēro tiktāl, *ciktāl to neaizliedz valsts veidotie likumi*. Respektīvi, kolīzijas "likums – morāle" gadījumā, priekšroka vienmēr tiks dota rakstītajam likumam, turklāt, likumu ievērošanas nepieciešamība izrietēs nevis no likuma atbilstības morāles prasībām, bet gan tāpēc, ka likums ir likums *pēc formas* un ir "aprīkots" ar sankcijām, kuras ievieš bailes. Piemēram, Jēringam piespiešana, ko *valsts paziņojusi* par vispārēji saistošajiem uzvedības noteikumiem ir galvenā, izšķirošā pazīme, lai nošķirtu, kas ir Tiesības.

Šādai tēzei nevar piekrist, jo piespiešanas tiesiskumu nosaka nevis tas, ka kāda bruņotā organizācija ir nosaukusi sevi par valsti un tiranizē kādas konkrētas teritorijas iedzīvotājus, bet kritērijs, kas nav saistīts ar formālo elementu. Respektīvi, Tiesības no patvaļas nošķir *taisnīguma mēraukla*. Bruņotā noziedznieka pavēle nav Tiesības nevis tāpēc, ka viņš ir

---

⁸²⁴ Wurzel K.G. (1904). Das juristische Denken. Wien: Verlag von Moritz Perles, K.U.K. Hof-Buchhandlung. 102 s.

bruņots, un nevis tāpēc, ka kāds viņu ir definējis kā noziedznieku, bet gan tāpēc, ka noziedznieka rīcība ir netaisnīga. Līdzīgi, arī valsts rīcība, gadījumos ja valsts atņemtu no pavalstniekiem visus darba augļus neko nedodot pretī, vai īstenotu genocīdu - nebūtu uzskatāma par Tiesībām, neatkarīgi no tā, kādā procedūrā šādi likumi būtu nostiprināti. Zīmīgi, ka laika gaitā Formāli-hierarhiskā pieeja ir atteikusies no Ostina tēzes, ka vairākuma ieradums pakļauties ir pietiekams pamats piespiešanai un "Tiesību leģitimitātei". Proti, Harts secina, ka Tiesību normai, atšķirībā no noziedznieka komandas, ir autoritāte, kuru nodrošina *nevis sankcijas draudi*, bet tiesiskās kārtības *pieņemšana un atzīšana*. Pieņemšana un atzīšana ir tipveida konstrukti, kurus izmanto Atzīšanas koncepcija un Psiholoģiskā Tiesību koncepcija.

Neskatoties uz minēto Harta "atkāpi" Formāli-hierarhiskā pieeja ir pārliccināta, ka Tiesiskā kārtība var tikt panākta ar izveidotās sistēmas neatlaidību, izturību, apņēmību, nelokāmību, pacietību un stingrību. Attiecīgi, tipveida gadījumiem piedāvātie risinājumi, ir pamatoti, sistemātiski un efektīvi, "tehniski" un "sausī". Tomēr, ir arī jomas, kur tiek izrādīts zināms romantisms: uzsverot valsts uzspiestā **likuma visvarenību** uz spēju risināt *jebkādas* praktiskās problēmas ("labot cilvēka dabu", "pārkārtot sabiedrību"), Formāli-hierarhiskā pieeja bieži "moralizē" – nosoda narkomāniju un alkoholismu, prostitūciju un abortus, dzimtenes nodevējus un uzturlīdzekļu nemaksātājus, - izstrādājot arvien vairāk likumu un nedomājot par citu risinājumu efektivitāti. Tēzei, ka likumam ir *neierobežotā* vara pār dzīvi, nevar piekrist. Vēsture liecina, ka visradikālākie un visskarbākie likumi var izrādīties bezspēcīgi. Arī visrūpīgāk formulētie likumi nespēj tikt galā ar dzīvi, īpaši gadījumos, kad reālās norises attīstās likuma tekstam pretējā virzienā. Šajos gadījumos *nevis dzīve pielāgosies likumam*, bet, gluži pretēji, likums pielāgosies dzīvei.

Mīts par likuma visvarenību ir sabrucis. Pirmkārt, nav šaubu, ka cilvēks ar rakstīto likumu nevar regulēt ne tikai dabiskās norises (piemēram, nevar "atcelt" saulrietu un saullēktu), ne tikai bioloģiskās norises (cilvēks nav nemirstīgs), bet arī nevar kontrolēt *jūtas un sajūtas*. Formāli-hierarhiskā pieejai ir jāsamierinās arī ar to, ka arī klasiskajās darbības sfērās likums brīžiem ir bezspēcīgs – diezgan bieži likumpārkāpēji paliek neatmaskoti un nesodīti. Otrkārt, rakstītā likuma tapšanas brīdī nevar droši zināt un pašpārliecināti prognozēt, kas notiks ar likumu tā piemērošanas procesā: var pievienoties Būlova viedoklim, ka likums ir tikai plāns, tikai vēlamās tiesiskās kārtības skice - no tā, ka likums ir izdots, vēl neizriet, ka tas darbojas. Praksē ir arī gadījumi, kad likums ir aicināts regulēt vēl neeksistējošās tiesību nozares - piemēram, pirmais cilvēka radītais objekts ir sasniedzis kosmisko telpu tikai

1942.gadā, bet juristu aicinājumi izstrādāt minētās sfēras juridisko regulējumu bija izteikti jau 1932.gadā.⁸²⁵

Treškārt, rakstītie likumi neizsmel un *nevar* izsmelt visas Tiesības, tomēr Formāli-hierarhiskās koncepcijas ar tām raksturīgo nopietnību uztver apkārtējo dzīvi kā haosu, kuru jāsakārto, "jāsarindo" un "jāieliek rāmjos". Minētā mērķa sasniegšanai notiek aktīvā rosība: koncepcijas atbalstītāji "aizraujas ar dzīves apkarošanu" – izstrādā likumprojektus un likumu komentārus, noteikumus un instrukcijas, vadlīnijas un metodiskās norādes, ieteikumus un labas prakses apkopojumus, bet, vienlaikus, ignorē ideju, ka papildus regulējums rada papildus problēmas. Turklāt, vēlme pēc sīkumainas tiesiskās regulācijas neļauj formāli-hierarhiskai izpratnei "aptvert" lietu *reālo būtību*. Paradoksāli, bet Formāli-hierarhiskā izpratnes koncepcijām ir raksturīga arī pašapšaubīšana, pasaules "trausluma" un nestabilitātes sajūta, kuru izraisa nespēja iedomāties, ka eksistē ne tikai ārēji uzspiestā, bet *iekšējā* lietu kārtība jeb *pašorganizācija*. Tiesību sfērā ir arī lietas, kuras nevar nedz izplānot, nedz prognozēt.

Formāli-hierarhiskā pieeja fokusējas uz Tiesību ārējām formām, akcentē konkrētību, noturību, stabilitāti, tomēr, rezultātā rodas sīkumaini detalizētie likumi, kas nevis pārliecina, bet propagandē un tiesas spriedumi, kas apelē nevis pie veselā saprāta, bet pie sastingušām normām. Likumsakarīgi, ka šāda pieeja izrāda neelastīgumu un pārmērīgu birokratizāciju, "nejūt" niansas, ar grūtībām risina tiesību normu kolīzijas, ar grūtībām panāk kompromisus. Nav šaubu, ka šāda Tiesību izpratne *likumu ciena vairāk nekā cilvēku*, bet likuma burtu vairāk nekā likuma garu.

Vēlme strukturēt un ielikt iepriekš noteiktajās formās visas Tiesību izpausmes ir papildināta ar formālismu, pašpārliecinātību un "ieaugšanu" matērijā – uztveres inerces un smagnēja birokrātiskā aparāta dēļ, jebkura pārstrukturēšana notiek ar grūtībām; grozījumi likumus tiek veiktas tad, kad jaunās vēsmas nepārprotami liecina par nākotnes neizbēgamību. Piesardzīgi "pārakmeņojoties", nesteidzoties grozīt vai atcelt vecas formas, uztverot visu jauno ar zināmo skepsi un pesimismu, Formāli-hierarhiskā izpratne izrāda visai ierobežotas spējas pielāgoties jebkādām, pat noderīgākām idejām, neizbēgami atpaliek no dzīves gaitas un uzstāj uz novecojušiem risinājumiem. Uzskatot, ka dzīvi var regulēt ar vienreiz noteiktiem priekšrakstiem, ka jebkādas dzīves izpausmes var prognozēt, aprakstīt un efektīvi noregulēt ar **cilvēka prātu**, formāli-hierarhiskā izpratne ir slēgta no citu ideju ietekmes, neredz alternatīvu, demonstrē uzskatu un priekšstatu šaurību, domāšanas un uztveres standartizāciju. Formālās sistēmas nelokāmība veicina nespēju atrisināt netipiskus gadījumus, kas saistīti ar Tiesību normu piemērošanu.

---

⁸²⁵ Mandl, V. (1932). Das Weltraum-Recht / ein Problem d. Raumfahrt. Mannheim: Bensheimer. 48 s.

Akcentējot divas darbības - *komandēt un pakļauties* - Formāli-hierarhiskās koncepcijas nevar izskaidrot un *pieņemt* atsevišķus reālo tiesisko attiecību segmentus. Piemēram, visai savdabīgi tiek uztvertas: (1) paražu Tiesības, (2) baznīcas Tiesības un (3) tiesnešu Tiesības - jo tās konkurē ar valsts "nedalāmo" autoritāti; (4) cilvēktiesības - jo šo Tiesību "viršvalstiskuma" atzīšana apdraudētu valsts pārkumu); (5) civiltiesības - jo tās akcentē pušu brīvo gribu nevis valsts pavēles; (6) konstitucionālās Tiesības (jo tās atsedz īsto varas avotu); (7) Starptautiskās Tiesības - jo tās apšaubā valsts suverenitāti. Īsumā raksturojot katru no minētajiem segmentiem, var izvirzīt šādas tēzes.

Paražu Tiesības formāli-hierarhiskajā izpratnē *netiek uztvertas* par "pilnvērtīgam" un "līdzvērtīgām" valsts veidotajiem likumiem. Balstoties uz Ostina norādi, ka paražu Tiesības "darbojas" vienīgi tad, ja tās ir akceptētas ar likumu, tiek uzskatīts, ka paražas tiek ņemtas vērā tikai tad, ja tās ir pozitīvizētas; ka tieši valsts var lemt par paražu Tiesību atzīšanu vai neatzīšanu; ka bez paražu transponēšanas valsts veidotajos likumos paražu Tiesības "nedarbojas". Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes koncepcijas pat diskutē jautājumu, vai konkrētā Tiesību sistēma *pieļauj* paražas kā Tiesību avotu – minētais liecina, ka šo diskusiju pamata ir ticība, ka ar rakstītiem likumiem var noteikt paražu Tiesību darbības robežas, ka paražas nevar pārkāpt rakstīto likumu u.tml.

Daudzās citās koncepcijās paražu Tiesību jautājums tiek uztverts citādi. Piemēram, Aristotelis uzskata, ka paražas ir vienīgais piespiedošais spēks likumu ievērošanai; Cicerons uzsver, ka likumiem, kas ir pieņemti konkrētajā valstī ir jāatbilst šīs valsts senču tradīcijām un paražām; Solsberijas Džons atzīmē, ka monarham būtu jāievēro ne tikai likumi, bet arī valsts paražas; Ruso traktē paražas kā vienu no likumu veidiem – kā vispārējus principus, kas ir "ierakstīti cilvēku sirdīs"; Spensers norāda, ka paražu Tiesības rodas *pirms* jebkuras politiskas organizācijas izveides. Vēsturiskās Tiesību koncepcijas izpratnē Tiesības ir tautas paražas, kas iemieso tautas garu, attiecīgi paražām ir prioritāte salīdzinājumā ar valsts veidotajiem likumiem - Saviņņī kritizē sava laikmeta uzskatus, ka paražu Tiesībām ir sekundārs raksturs; Hugo secina, ka paražu Tiesības atrodas jebkuras Tiesību sistēmas pamatā, bet likumdošanas akti *tikai papildina* paražu Tiesības; Puhta uzsver, ka pirmatnējā Tiesību forma ir tautas paražas, bet likumu izmanto, lai izteiktu paražas "cietākā" formā; Girke akcentē, ka *paražu Tiesības* ir nekad neizzūdošā Tiesību forma.

Kardozo uzskata, ka paražas ir viens no tiesneša "glābiņiem" - vērtību skala, kas tiesnesim atklājas kā sabiedrības prāts; Kovaļevskis uzsver, ka rakstītie likumi ir cieši saistīti ar paražām, kuras vēsturiskās attīstības procesā *apsteidz* Tiesības; Ludvigs Špīgels pievērš uzmanību tam, ka likums ir apņēmiens *izspiest* paražu Tiesības, kaut gan mākslīgi veidots rakstītais likums ir jaunāks par paražu Tiesībām; Karbonjē atzīmē, ka valsts piespiešanu nevar

attiecināt uz paražām, kur darbojas neapzināts un neorganizēts sociālais spiediens; Redklifa-Brauna pētījumi liecina, ka visās pirmatnējās sabiedrībās pastāv *paražas*, kuras ir pastiprinātas ar kāda veida *sankcijām*. Zīmīgi, ka arī atsevišķi Formāli-hierarhiskajās izpratnes pārstāvji pastarpināti atzīst paražu Tiesību esamību – Kelzens norāda, ka "vispārējie noteikumi" ir meklējami likumos *vai paražās*, savukārt, Harts piekrīt tam, ka paražas ir labs piemērs tam, ka pastāv Tiesību normas, kuras neizriet no Suverēna pavēles.

Ja paražu Tiesību un baznīcas Tiesību loma laika gaitā ir mazinājusies, tad mūsdienās daudz aktuālākā ir kļuvusi **tiesnešu Tiesību** problēma, kas apšaubā Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes pamatus. Formāli-hierarhiskā izpratnes vispārējā nostāja ir tāda, ka tiesnešu Tiesības destabilizē tiesisko kārtību - rada nenoteiktību un neskaidrības tiesiskās komunikācijas subjektu attiecībās: ja tiesnesis "atstāj likuma augsni", viņš nokļūst "noviržu un netaisnību labirintā".⁸²⁶ Bentems, kurš noraida precedentu Tiesības ka tādas, jo cilvēkam jau iepriekš vajadzētu skaidri zināt par ko viņš tiks sodīts, pārspilē cilvēka prāta nevarīgumu, bet saucot precedentu Tiesības par "suņu Tiesībām" pieņem, ka cilvēks, līdzīgi kā suns, nesaprot, kas ir labi un kas ir slikti. Šis "neprognozējamības" arguments konstatē zināmu problēmu, tomēr nepiedāvā risinājumu likuma neskaidrības, likuma nepilnības un likuma neesamības gadījumos.

Nav šaubu, ka rakstītie likumi nevar nepārprotami un izsmeļoši noregulēt visas iespējamās dzīves situācijās. Pirmkārt, pats likumdevējs, lietojot nenoteiktus jēdzienus un vērtējuma mērauklas, aicina tiesnešus iesaistīties likuma "pielāgošanā" konkrētai situācijai. Lietojot vispārīgas "formulas" (laba ticība, patiesība, maldināšana, tikumība, svarīgie apstākļi, samērīgs termiņš u.c.), likumdevējs apelē pie noteiktām attieksmēm, kuru "atsegšanu" veic tiesību normu piemērotāji. Otrkārt, likumdevējs var nejauši vai apzināti *nenoregulēt* atsevišķās praktiskās dzīves situācijas, kuras prasa tiesisko noregulējumu. Treškārt, nevar izslēgt varbūtību, ka likumdevēja akceptētais regulējums neatbilst taisnīguma principam, humānismam un cilvēktiesībām.

Likuma robu problēmu Formāli-hierarhiskā izpratnes dažādu koncepciju pārstāvji komentē dažādi. Lielākā daļa šo problēmu *ignorē*, neatzīst ka sāda parādība pastāv: piemēram, Bergboms uzskata, ka robu nav un nevar būt; Vofs - ka sistēma ir slēgta; Kelzens - ka robi ir fikcija. Otrā Formāli-hierarhiskā izpratnes adeptu grupa atzīst, ka robi pastāv, tomēr uzskata, ka tiesnešiem likuma robu aizpildīšanā nav jāuzņemas aktīvā loma. Piemēram, Šeršeņevičs atzīst, ka Tiesībās vienmēr ir robi, tomēr nepiekrīt, ka šos robus var pārvarēt tiesnešu darbība, "jo tiesnesis nav likumdevējs". Šeršeņevičs apšaubā, ka tiesnesis var dot, un ka viņam būtu jādod, juridiskā atbilde uz jautājumiem, kurus nav juridiski izlēmusi

⁸²⁶ Hye, S. (1855). Das österr. Strafgesetz, 1855, Bd. 1, ss. 615-639.

likumdošanas vara. Kā iespējamie problēmas risinājumi ir piedāvāti 5 varianti: (1) likums var uzlikt tiesai pienākumu apturēt lietas izskatīšanu un iesniegt jautājumu likumdevējam – respektīvi, atteikt nolēmuma gatavošanu Tiesību normas nepilnības trūkuma dēļ; (2) likums var uzlikt tiesai pienākumu izspriest konkrētu lietu, pamatojoties uz taisnīguma principu, balstoties uz konkrētajiem lietas apstākļiem; (3) likums var uzlikt tiesai pienākumu izspriest konkrētu lietu, pamatojoties uz līdzību ar spēkā esošajām Tiesību normām (spriest pēc analogijas); (4) likums var uzlikt tiesai pienākumu izspriest konkrēto lietu, pamatojoties uz pašas tiesas izveidotu likuma normu, t.i. aicināt tiesu uz likumdošanas radošumu ārpus pašreizējām normām - šajā gadījumā tiesnesis vadās pēc tiesībzinātnes un tiesu prakses; (5) likums var klusēt - tiesnesim netiek doti norādījumi, kā rīkoties, ja tiek konstatēts likuma robs.⁸²⁷

Nav šaubu, ka pirmais variants ("*refere*" sistēma"), kurš visvairāk saskan ar formāli-hierarhiskā izpratnes iekšējo būtību ir *utopisks*. Likuma robus nav iespējams pārvarēt bez tiesnešu Tiesībām (tiesnešu praktiskās dalības Tiesību tālākveidošanā) - Tiesības nevarēs būt atbilstošās sabiedrības dinamiskajām izmaiņām, nespēs apmierināt jaunās sabiedrības vajadzības. Šī uzdevuma veikšanā nevar paļauties vien uz likumdevēja spējām, kapacitāti un operativitāti. Tiesību vēsturē ir zināmi praktiskie eksperimenti, kas mēģināja pierādīt pretējo: tiesnešiem likumos neregulētajos gadījumos tika piedāvāts neizspriest lietu, kāmēr netiks sagaidīts likumdevēja izstrādāts un akceptēts regulējums. Piemēram, Francijā, pēc 1789.gada notikumiem, tiesām, konstatējot likuma robu, vajadzēja vērsties pie likumdevēja. Tāpat, mēģinājumos izskaust subjektivitāti tiesu nolēmumos, tika izveidota Kasācijas tiesa, tomēr nedz kodifikācija, nedz Kasācijas tiesas veiktā kontrole *neuzlaboja* situāciju: pakāpeniski tiesas arvien drosmīgāk interpretēja likumus, ņemot vērā sava laikmeta realitāti, un līdz 19.gadsimta vidum "*refere*" sistēma sevi pilnībā diskreditēja: tiesas interpretēja 1804.gada Civilkodeksa normas, balstoties uz pašu tiesnešu izpratni par likuma normu saturu.

Ņemot vērā to, ka otrais, trešais un piektais varianti ir pretrunā ar formāli-hierarhiskā izpratnes būtību, kā pamatvariantu likuma robu problēmas risināšanai Šeršenevičs pieļauj *vienīgi* trešo variantu - Tiesību analogiju (Tiesību piemērošanu, tās loģiski attīstot), jo tas, kurš izspriež lietu, tomēr paliek "spēkā esošo Tiesību" ietvaros. Tomēr, kardināli tiek noliegta tiesneša Tiesības piemērot likumus, pielāgojot tos dzīves prasībām, jo tas nozīmētu tiesneša "atsvabināšanu" no pakļautības likumam: "tieši šeit beigtos likuma darbība un sāktos anarhija".⁸²⁸ Komentējot šo problēmu, Radbruhs uzsver, ka likumu interpretācijā sadurās *trīs*

---

⁸²⁷ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.

⁸²⁸ Ibid.

pretrunīgi elementi: varas dalīšanas princips, juridiskās obstrukcijas aizliegums un robu neizbēgamība pozitīvajās Tiesībās.

Reālās "robainības" spiediena rezultātā varas dalīšanas principam vajadzētu *atkāpties* obstrukcijas aizlieguma principa priekšā. Attiecīgi, tiesai ir un vajadzētu būt pilnvarām aizpildīt robus, lai saskaņotu tiesisko kārtību ar sabiedrības vajadzībām. Turklāt, nav atbalstāms, kad jēga, kas ļauj pamatot vistaisnīgāko lēmumu, tiek iegūta likuma iztulkošanas *aizsegā*, izmantojot fiktīvas interpretācijas paņēmienus.⁸²⁹ Piemēram, praksē tiesa bieži "piemeklē" interpretācijas metodi – paplašinošo vai sašaurinošo iztulkošanu, argumentu *a contrario*, analogiju u.c. – atkarībā no tā, kura no metodēm ļaus attaisnot vēlamo rezultātu. Tomēr vēlamo rezultātu tiesnesis nosaka *iepriekš*, pamatojoties uz viņa personīgajām idejām par taisnīgumu. Tas nozīmē, ka gadījumos, kad tiesa sastopas ar pretrunīgo, nepilnīgo un neskaidru normatīvo regulējumu - *brīvo Tiesību* koncepcijas galvenā tēze patiesībā jau sen ir īstenota praksē, tikai *latentā formā*. Vienīgā atšķirība starp reālo situāciju un *brīvo Tiesību* koncepcijas piedāvāto kārtību ir tāda, ka šis fakts netiek atklāti atzīts. Radbruhs uzsver, ka zinātniskās objektivitātes prasības nedod mums citas iespējas, kā vien atzīt tiesnešu Tiesības par objektīvās realitātes faktu. Tiesneši, kurus nav mācījuši, ka viņu aicinājums ir ne tikai piemērot, bet dažos gadījumos arī *radīt* Tiesības, nedzird politiski-tiesiskus argumentus, nedzird viņu pašu taisnīguma izjūtas balsi, bet sarežģītas lietas (robu gadījumos) risina pamatojoties uz tīru *dogmatiku* vai nejaušiem argumentiem. Šādi gadījumi izraisa atsvešināšanos starp Tiesībām un Tautu. Līdzīgi Kantorovičam, Radbruhs atbalsta objektīvu likumu teleoloģisku interpretāciju *ex nunc* – saskaroties ar robu pozitīvajās Tiesībās, tiesnesim tas ir godīgi jāatzīst, bet lieta ir jāizspriež, pamatojoties uz *subjektīvu* izpratni par Tiesību mērķiem.

Formāli-hierarhiskā izpratne parasti nepieļauj domu par tiesas spriešanu *contra legem* (pretēji likumam). Tomēr, ja agrīnajos darbos Radbruhs izvirza tēzi, ka tiesa nav tiesīga ignorēt likumu - tiesnesim būtu jāievēro likums, pat ja tiesnesis jūt, ka likums ir netaisnīgs ("Gadījumos, kad likums ir skaidri izteikts, visi taisnīguma apsvērumi ir jāatspēko ar pozitīvisma formālismu"),⁸³⁰ tad darbos, kas ir tapuši pēc Otrā pasaules kara, šī nostāja ir pārstrādāta. Radbruhs nebija pirmais, kas attaisnoja *contra legem* piemērošanu īpašos gadījumos – jau 1915.gadā tika prezentēts viedoklis, ka tiesas var atkāpties no likuma, "kad likuma ievērošana būtu pretrunā ar sabiedrības ētikas principiem tādā mērā, ka likuma īstenošana varētu apdraudēt Tiesību autoritāti vairāk nekā tā neievērošana".⁸³¹ *Contra legem*

⁸²⁹ Radbruch, G. (1914). Grundzüge der Rechtsphilosophie. Leipzig: Quelle & Meyer. 215 s.

⁸³⁰ Ibid.

⁸³¹ Reichel, H. (1915). Gesetz und Richterspruch zur Orientierung über Rechtsquellen- und Rechtsanwendungslehre der Gegenwart. Zürich; Füssli. 155 s.

pieļauj gan Saturiski-filozofiskā Tiesību izpratne (piemēram, Aurēlijs Augustīns – "netaisnīgs likums nav likums"; Oldžernons Sidnejs - likums, kas neatbilst dabisko Tiesību mērauklai, nav likums, un tas nav pildāms) u.c., gan Socioloģiskā Tiesību izpratne (piemēram, Brīvo Tiesību koncepcija), gan, zināmā mērā, arī Psiholoģisk Tiesību koncepcija (piemēram, Petražickis uzskata, ka gadījumos, ja intuitīvās un pozitīvās Tiesības kādā apjomā *nesakrīt*, konkrēta jautājuma risināšanā faktiski dominē intuitīvās tiesības). Savukārt, vērtību jurisprudences koncepcija risina šo problēmu savādāk - plašākās pilnvaras lietu izspriešanā tiesnešiem tiek nodrošinātas, paplašinot lielās un mazās premisas iegūšanas iespējas, attiecīgi mazinot "striktās" subsumpcijas nozīmi un tiesnešu "piesietību" likuma tekstam.⁸³²

Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne ir tradicionāli neiejūtīga pret indivīdiem un pret **cilvēktiesībām**. Ja gadu tūkstošiem Dabisko Tiesību koncepcija sludināja, ka cilvēki ir radīti vienādi; ja 17.gadsimtā dabiskās Tiesības sāk uztvert un traktēt kā neatņemamās *cilvēktiesības* (vismaz domas brīvība, vārda brīvība un sirdsapziņas brīvība); ja Spinoza uzskaita dabiskās cilvēktiesības, kuras *nevar atsavināt* no indivīda par labu valstij (piemēram, Tiesības neliecināt pret sevi, Tiesības nenogalināt savus vecākus, Tiesības uz sirdsapziņas brīvību), tad Formāli-hierarhiskās pieejas skatījums uz šo problēmu ir kardināli cits. Proti, Ostins neatzīst nedz iedzimto Tiesību esamību, nedz pašsaprotamo Tiesību esamību (jo jebkādas Tiesības ir iegūstamas pēc Suverēna pavēles) un sludina, ka likumam nav nepieciešama cilvēktiesību respektēšana un saikne ar morāli. Bentems noraida dabisko Tiesību koncepciju kā "anarhistu sofismus" un uzsver, ka cilvēktiesības ir likuma produkts, ka neeksistē cilvēktiesības, kuras valsts nevarētu apšaubīt un atņemt. Minētās idejas uztur arī daži socioloģiskās Tiesību izpratnes pārstāvji – piemēram, Gumplovičs uzsver, ka valsts esamība nav savienojama ar "neatņemamām cilvēktiesībām", jo citādi valsts autoritāti aizstātu anarhija.

Šādiem pieņēmumiem nevar piekrist. 18.gadsimtā Eiropā nostabilizējās skaidra un nepārprotama pieeja cilvēktiesību koncepta pamatošanai. Domātāju uzmanības centrā vienmēr ir bijis cilvēks kā *atsevišķa* persona un sabiedrība kā atsevišķu indivīdu "summa". Attiecīgi, valsts sākumposms ir indivīds, kura raksturs un būtība nosaka sabiedrības raksturu un būtību. Ņemot vērā to, ka kopības interesēm nevajadzētu nonākt pretrunā ar kopības elementu (cilvēku) interesēm, neatņemamās un mūžīgas dabiskās cilvēktiesības bija droši pamatotas ar cilvēka "primaritāti" sabiedrības un valsts veidošanā. Valsts (kā fikcija) pati par sevi iegūst Tiesības, vienīgi deļ tā, ka indivīdi brīvprātīgi nodod valstij daļu savu Tiesību apmaiņā pret drošību un aizsardzību – minētie apsvērumi bija par pamatu tam, ka Francijas Nacionālā sapulce 1789.gadā pieņēma Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarāciju (Déclaration des droits de

---

⁸³² Rückert, J., Seinecke, R. (2012). Methodik des Zivilrechts - von Savigny bis Teubner. Nomos, 2012, s. 553, doi:10.5771/9783845259789_551.

l'homme et du citoyen). Vēlāk, 19.gadsimtā un 20.gadsimta sākumā šo pamatošanas sistēmu sāk apšaubīt Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne un Socioloģiskā Tiesību izpratne. Norādot uz vēstures faktiem – uz verdzības un dzimtbūšanas institūtiem, uz vardarbību un netaisnībām sociālajās attiecībās, tika akcentēta nevis cilvēka, bet *sabiedrības* primaritāte. Uzskats, ka *vienīgais* cilvēka dzīves noteicošais elements ir sabiedrība un idejas par to, ka sabiedrība pilnīgi "absorbē" indivīdu, bruģēja ceļu tam, ka valsts sāka uztvert cilvēku kā *objektu*, kā statistiski novērtējamo vienību. Savukārt, tauta tika uzskatīta par neprātīgu veidojumu, kuru ir nepieciešams pārvaldīt. Pat 20.gadsimtā Harts nekautrējas paziņot, ka tauta nevar spriest par juridiskajiem priekšrakstiem, jo atgādina *aitu ganāmpulku*. Sludinot, ka Tiesību avots ir pati sabiedrība (Socioloģiskā Tiesību izpratne) vai valsts (Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne), indivīds tika uztverts nevis kā pašpietiekama vērtība, bet kā sociālo apstākļu produkts, kuram Tiesības "piešķir" valsts vai sabiedrība. Likumsakarīgi, ka tas, kas var tikt "piešķirts", tāpat var tikt arī "atņemts" jebkurā brīdī. Vēl jo vairāk, Konta ieskatā, indivīdiem ir jāuzliek pienākumi, nevis jāpiešķir tiesības.

Neapšaubāmi, cilvēktiesību "viršvalstiskuma" atzīšana apdraud valsts pārākumu. Tomēr, Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne nevar nerēķināties ar to, ka 20.gadsimtā sabiedrība ir kļuvusi izglītotāka un cilvēktiesību klāja ignorēšana vairs nevarēja būt definēta kā normālā parādība. Attiecīgi, starptautiskā kopiena, pēc Otrā pasaules kara, formāli nostiprināja cilvēktiesību principus Apvienoto Nāciju Organizācijas dibināšanas konferencē (1945) un Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā (1948). Šādas rīcības sekas var vērtēt divējādi: no vienas puses, tiek demonstrēta apņemšanos ievērot cilvēktiesības, no otrās puses tiek secināts, ka šādas Tiesības prasa normatīvo ietvaru, t.i. nav pašsaprotamas un nav obligātas ievērošanai, ja tās nav pozitīvizētas. Turpretī, Psiholoģiskā Tiesību koncepcija, kuru artikulē Pertažickis, norāda, ka cilvēktiesības ir nevis valsts normas, nevis faktiskās tiesiskās attiecības, nevis morālā ideja, bet gan individuālās psihes fenomens - *īpašas emocijas*, kurām ir īpašas pazīmes. Petražicka tēzē ir ietverta konceptuāli pareizā doma, ka valsts veidotais likums nav spējīgs regulēt personas iekšējo pārlicību, nevar "atcelt" intuitīvo pašcieņu, nevar "aizliegt" ticību ideāliem; turklāt, nedrīkst aizmirst, ka cilvēks ir svarīgāks nekā likuma iecere.

Civiltiesību sfēru Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne kļūdaini uztver kā valsts radījumu. Šajā sakarā Likuma pozitīvisma koncepcijas pārstāvji izvirza idejas, kuras nesaskan nedz ar vēsturisko pieredzi nedz ar prāta loģiku. Piemēram, Labands uzskata, ka sākotnēji rodas norma, un *tikai pēc tam*, uz normas pamata, rodas tiesiskās attiecības; savukārt, Šeršņevičs norāda, ka kreditori ir tiesīgi prasīt parāda atmaksu tikai tādēļ, ka eksistē šāda valsts veidotā Tiesību norma. Šie apgalvojumi ir aicināti pamatot valsts pārmērīgu

iejaukšanos jomās, kurās valsts lomai būtu jābūt minimālai – ģimenes tiesībās, mantojuma tiesībās, lietu tiesībās un saistību tiesībās.

Mūsdienu sabiedrībā, minētā problēma (valsts loma) ir "atslēga" Tiesību būtības izpratnei - kas, uz kāda pamata un ar kādiem nosacījumiem var iekaukties indivīdu attiecības. Fihte nepiekrīt Lokam, ka īpašumtiesības pastāv neatkarīgi no valsts un valsts funkcija ir vienīgi novērot un aizsargāt esošo īpašumtiesību stāvokli, tomēr Fihtes uzskati, ka valstij vajadzētu "dot katram savu" ir rupja iejaukšanās līgumu brīvības principā, kas visos laikos ir bijis civiltiesību balsts. Valstij ir jābūt vienīgi "nakts sargam" - vienīgi šādi var tikt "atsegta" īstā, vēsturiski konsekventa Tiesību būtība. Minēto apliecina gan Savīnījī aicinājumi iepazīties ar *pirmsvalsts* vēsturisko posmu (kad civiltiesībām jau ir noteikts raksturs, kas piemīt tautai līdzīgi kā valoda un paražas), gan Ērliha secinājumi, ka civiltiesību standarti (piemēram, *bona fides* princips) var tikai virzīt, bet nekādā gadījumā nevar diktēt konkrētu nolēmumu. Tiesības brīvi vienoties, slēgt darījumus, komerciālās paražas neapšaubāmi ir daudz senākās nekā valsts noteiktais normatīvais regulējums.

Konceptuāli varētu pievienoties Spensera viedoklim, ka valsts darbības galvenā sfēra ir nevis civiltiesības, bet gan krimināltiesības: "Kam tad paredzēta valsts? Ne civiltiesisko darījumu regulēšanai, ne tautas izglītošanai, ne reliģiskajai audzināšanai, ne labdarībai, ne lielceļu un dzelzceļu būvniecībai, bet gan cilvēka dabisko tiesību, viņa personības un īpašuma *aizsardzībai*, lai nepieļautu stipro personu agresiju pret vājiem, respektīvi, *tiesvedībai*. Tā ir valsts dabiskā, sākotnējā funkcija – valstij nedrīkst ļaut darīt vairāk.⁸³³ Zīmīgi, ka minēto ideju apstiprina arī antropologa Redklifa-Brauna pētījumi - sabiedrībās, kurās nav rakstības, gan slepkavība, miesas bojājumi un zādzības, gan arī laulības pārkāpšana un parādu neatmaksāšana ir *noziegumi* pret personu.

Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne valsts suverenitātes jautājumā skar **Konstitucionālo Tiesību** sfēru un **Starptautisko Tiesību** sfēru. Formāli-hierarhisko koncepciju priekšstati par Tiesībām *kā tādām*, pakāpeniski saaug ar pašas valsts veidotajiem likumiem un kristalizējas šajos likumos - attiecīgi, netiek pieļauta doma, ka suverēnai valstij būtu saistošas jebkādas konstitucionālas vai starptautiskās normas. Bentema apgalvojumu, ka Tiesību sfērā ietilpst *vienīgi* tas, ko pavēl vai aizliedz varas pārstāvis, papildina Ostina norāde, ka Tiesību avots ir vispāratzīta Suverēna autoritāte un vissvarīgākā patiesas suverenitātes pazīme.⁸³⁴ Ostina pieņēmumi, ka Suverēns nav pakļauts nevienam, un jebkurā brīdī var grozīt vai atcelt pieņemtos likumus (citādi tas nav Suverēns), Ostina tēze, ka suverēnai varai nav

⁸³³ Spencer, H. (1843). The proper sphere of government / a reprint of a series of letters originally published in "The Nonconformist". London: W.Brittain. 40 p.

⁸³⁴ Austin, J. [1885]. Lectures on Jurisprudence or the philosophy of positive law. London. [1885]. Vol. 1. p. 220.

saistoši nekādi juridiski ierobežojumi un tā var jebkurā laikā atteikties no ierobežojumiem, kurus tā pati sev uzlikusi, bez šaubām neiederas nedz konstitucionālo, nedz starptautisko Tiesību sfērā. Ja pret konstitucionālajām tiesībām iestājās, galvenokārt, Labands, tad starptautiskās Tiesības neatzīst gan Ostins (viņa ieskatā, suverenitāte ir politisks fakts, kas eksistē *pirms* tam, kad parādījušās Tiesības), gan Labands, gan Šerņevičs. 20.gadsimtā šīs kļūdas labo citi Formāli-hierarhiskā virziena pārstāvji – Harts, Kelzens un Verdross: Formāli-hierarhiskā izpratne atteicās no daudziem iepriekš uzturētām tēzēm un izstrādāja valsts *pašierobežošanas koncepciju*, saskaņā ar kuru likumu normas ir adresētas arī pašai valstij. Turklāt, viens no Starptautisko Tiesību principiem nosaka, ka valsts nevar atsaukties uz savu nacionālo regulējumu, lai izvairītos no starptautisko saistību izpildes.

20.gadsimta "pagrieziens" ir saistīts ar to, ka kopš 19.gadsimta beigām strauji izplatās starptautisko Tiesību zinātne un pakāpeniski nostiprinās "monistiskā" pieeja, kas starptautisko Tiesību un nacionālo Tiesību sistēmu interpretē kā *vienotās* tiesiskās kārtības elementus. 21.gadsimtā pakāpeniski atgriežas sākotnējā starptautisko Tiesību būtība – attiecības *starp tautām* (*jus inter gentes*), nevis starp valstīm; par Starptautisko Tiesību priekšnoteikumu tiek atzīta vēsturiskā neizbēgamība, nevis tautu vai valstu griba. Pret Formāli-hierarhisko Tiesību izpratni liecina arī fakts, ka Starptautiskajās Tiesībās neeksistē "viršvalstiskie" piespiešanas mehānismi, tomēr subjektu Tiesības tiek realizētas pietiekoši efektīvi.

Minētais apskats liecina, ka jau 20. gadsimta sākumā daudzi Formāli-hierarhiskās izpratnes postulāti ir kļuvuši "maigāki": Starptautiskajās Tiesībās tika atzītas *jus cogens* normas, kuras nevar tikt "atceltas" nedz vienpersoniski, nedz arī pusēm vienojoties; arvien lielākā valsts suverenitātes daļa tika nodota starptautisko organizāciju pārziņā; privātpersonai bija nodrošināta iespēja kļūt par starptautisko Tiesību subjektu; lielākā uzmanība tika pievērsta cilvēktiesībām; tika paplašināts Tiesību izziņā izmantojamo metožu spektrs; visbeidzot, tika secināts, ka formula "likums ir likums, neatkarīgi no tā satura" ir kļūdaina. Ja iepriekš tika uzsvērtā *fikcija*, ka likums, kamēr tas ir spēkā, ir uzskatāms par lietderīgu, taisnīgu un atbilstošu sociālajām vajadzībām, tad 20.gadsimta notikumi - Otrā pasaules kara rezultāti un vairāku totalitāro valstu sabrukums - būtiski iedragāja Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes pozīcijas, kuras 21.gadsimtā lielā mērā bija zaudētas. Tomēr, lai arī Formāli-hierarhiskās izpratnes adeptiem ir nācies *piekāpties* dažās ārējās izpausmēs (vispārējo Tiesību principu un cilvēktiesību garantiju iekļaušana rakstītajos likumos), Formāli-hierarhiskā izpratnes iekšējā būtība - tieksme pēc visaptverošākās valsts piespiedu regulācijas - ir palikusi *nemainīga* un var "atdzīvināties" jebkurā brīdī.

Rezumējot Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes apskatu, secināms, ka minētā virziena koncepcijām ir šādas īpatnības: (1) Tiesības tiek uztvertas kā normu kopums, kurš

prasa nevis satura pamatošanu, bet vienīgi konkrētu formu. (2) Akcentējot hierarhiju un pakļautību, Tiesību zinātnes joma tiek sašaurināta līdz spēkā esošo likumu izpētei, noliedzot gan likuma un Tiesību duālismu, gan indivīdu dabiskās Tiesības. (3) Atsakoties izzināt Tiesību būtību un cēloņus, Tiesības tiek pētītas vienīgi no formāli-dogmatiskām pozīcijām. (4) Tiesību definīcija, kas sniegta pētot vienīgi to, kas ir pieejams tiešai pieredzes uztverei, ir formāla. (5) Valsts likumu tekstu izzināšana tiek veikta neiedziļinoties Tiesību būtībā, vienīgi balstoties uz analīzi, sintēzi, klasifikāciju, juridisko konstruēšanu un definīciju izveidi, analizējot teksta struktūru, lietoto terminu savstarpējas sasaistes loģiskumu. (6) Tiek uzsvērta Tiesību neatkarība no morāles, noliedzot Tiesību saturiskā un aksioloģiskā novērtējuma pieļaujamību un nepieciešamību. (7) Tiek noraidīta varbūtība, ka līdztekus valsts veidotajiem likumiem eksistē augstākās mērauklas, ar kurām būtu jāsaskaņo šo likumu saturs. (8) Par vienīgu Tiesību avotu tiek uzskatīta valsts vara, kura ar sankcijām un piespiešanu nodrošina savu priekšrakstu ievērošanu.

Formāli-hierarhiskās Tiesību izpratne ir vairāki **plusi** – tā veic fundamentālus pētījumus un veido koncepcijas ar skaidri izstrādātu valodu, ar formalizēto jēdzienu sistēmu; formulē juridiskās definīcijas, atvieglo valsts veidoto likumu konstruēšanu; izvirza idejas par Tiesību normu, cenšas izstrādāt vienkāršas un loģiski nepretrunīgas shēmas. Svarīgākais koncepcijas **trūkums** – apzināta distancēšanās no Tiesību būtības izziņas un atteikšanās no valsts veidoto likumu satura novērtēšanas. Uzskatot, ka Tiesības ir *autonoma* disciplīna, kura izriet vienīgi no valsts gribas, uzskatot, ka valsts ir vienīgais Tiesību radītājs (Tiesības parādās, kad valsts ievieš šīs normas un apņemas tās aizsargāt), reducējot Tiesības līdz valsts atribūtam, līdz instrumentam varas rokās, Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne **nepiedāvā kritērijus Tiesību nošķiršanai no valsts patvaļas**. Šo problēmu saasina arī vēlme atbrīvot likumu no jebkādam saiknēm ar sociālo kontekstu, Tiesību zinātnes reducēšana līdz likuma burta izpētei, tēzes "Tiesības ir tas, ko valsts sauks par Tiesībām", "Subjektīvās tiesības ir valsts noteikto normu rezultāts". Minēto, visai savdabīgu pieeju, Formāli-hierarhiskās ievirzes koncepcijas pamato ar nepieciešamību nodrošināt *kārtību* un novērst anarhijas draudus, *neskaidrojot*, kāpēc taisnīgums nebūtu savienojams ar kārtību, vai kāpēc anarhija nav viens no dabiskās kārtības paveidiem.

Tiesību formas izpēti nedrīkst nošķirt no satura izpētes, no etalona un mērauklas - Tiesību idejas. Nav šaubu, ka rakstītais likums ir viena no ērtākām Tiesību formām, tomēr tas nenozīmē, ka jebkurus likums, neatkarīgi no tā teksta jēgas, ir piepildīts ar tiesisko saturu. Apgalvot, ka jebkurš likums ir taisnīgs jau tāpēc vien, ka tas ir likums – ir naivums, bet apgalvot, ka "Tiesības ir tas, ko valsts uzskata par Tiesībām" ir apzināta manipulācija. Līdzīgi kā zelts ir zelts dēļ savām *īpašībām*, nevis dēļ valsts *atzīšanas*, arī Tiesības ir

Tiesības dēļ savas iekšējas būtības, neatkarīgi no valsts varas viedokļa. Kā pamatoti atzīst bijušais likuma pizitīvisma sekotājs Radbruhs, ja likumi apzināti noliedz taisnīguma elementu, piemēram, patvaļīgi atsakās no cilvēktiesību garantēšanas, tad juristiem ir jārod drosme noliegt to "tiesisko" raksturu, jo ne-Tiesības paliek ne-Tiesības, pat ja ne-Tiesības "ieliet" likuma formā".⁸³⁵

Formāli-hierarhiskai izpratnei trūkst iztēles, iedvesmas, intuīcijas - visas citas koncepcijas tiek uztvertas kā īslaicīgas, efemēras un mazsvarīgas, tomēr, līdzsvars ar citām pieejām un koncepcijām var tikt atrasts vienīgi augstā pašattīstības līmenī, kad netiek apšaubīts cilvēka ārējās un iekšējās pasaules savstarpējās ietekmes princips, kad kļūst skaidrs princips "**saturs ir svarīgāks par formu**". Ja Formāli-hierarhiskā izpratnes koncepcijas atvērsies "neredzamo" un "netaustāmo" Tiesību realitātei un pievērsīsies *virsmateriālistiskiem* ideāliem, tad tās atradīs arī daudz tīri praktisku pielietojumu jauniegūtajām atziņām. Kad reālās dzīves plūsmas ietekmē tiks saprasts, ka ne visu ir iespējams noregulēt ar rakstīto likumu, un ne viss ir jāregulē, šīs koncepcijas apgūs arī citas gudrības – ka Tiesības nav valsts pavēle, ka Tiesības ietekmē ne tikai cilvēku veidotie uzstādījumi, bet arī citi, *metafiziskie* elementi; ka Tiesības ir ne tikai likuma teksts, bet arī daudzi citi aspekti.

To, ka Dzīves plūsma ir bezgalīga, neierobežotā un mainīga, perfekti izprot **Socioloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas**. Ja Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne veidojās kā reakcija uz mitoloģisko, teokrātisko, dabisko skatījumu uz Tiesībām, tad Socioloģiskā Tiesību izpratne ir nākamais tiesiskās domas attīstības posms. 1798.gadā Lielā Franču revolūcija pasludina iepriekš nobriedušās brīvības, vienlīdzības un brālības idejas. Tieši 19.gadsimtā sabiedrība kļūst sarežģītāka: strauji attīstās rūpniecība, brīvā konkurence un tirgus ekonomika; paplašinās vēlēšanu subjektu loks un veidojas sazarotā politisko partiju sistēma; likumdošanas institūciju darbībā iesaistās plašākā sabiedrība, pakāpeniski ierobežojot valsts varas patvaļīgu rīcību un pārmērīgu iejaukšanos privāttiesību attiecībās. Arvien pieaugošās sabiedrības vajadzības ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā jomā kļūst neiespējami izsmeļoši un efektīvi noregulēt rakstītajā likumā. Likumdevēja centieni izvairīties no pārmērīgas regulācijas, kura prasa nemitīgus grozījumus, tiek pārorientēta uz tiesu darbību. 19.gadsimta trīsdesmitajos-četrdesmitajos gados, kad Hēgelis akcentē, ka Tiesību filozofijai ir jāatstāj *aprioro* jēdzienu nestabils pamats un jāvērsas pretī reāli pastāvošajai pasaulei, kas attīstās pēc objektīviem likumiem un kurā cilvēku uzvedību juridiskajā sfērā nosaka reālas *vajadzības un intereses*, attīstās arī socioloģija. Turklāt, attīstās ne tikai kā zinātne par sabiedrību, bet arī kā zinātne par sociālajām attiecībām: sabiedrība tiek vērtēta kā *funkcionāli*

---

⁸³⁵ Radbruch, G. (1947). Die Erneuerung des Rechts. Die Wandlung : eine Monatsschrift. Heidelberg: Schneider. Vol. 2. [1947] 1, ss. 8-16.

saistītie elementi. 19.gadsimta pēdējā trešdaļā formāli-hierarhiskās koncepcijas un Eiropas *likumdevēji* vairs netiek galā ar reālās dzīves izaicinājumiem, bet tiesa un tiesneši sāk arvien aktīvāk iejaukties dzīves sensitīvajos aspektos.

20.gadsimta sākumā Tiesību *zinātnei* pievēršas *praktizējošie* juristi, kuri balstoties uz savu profesionālo pieredzi secina, ka tiesiskā realitāte nevar iztikt ar likuma formālo piemērošanu vien. Visai bieži skan pieņēmumi, ka *aprioro* juridisko ideālu meklēšana, kuru akcentē Saturiski-filozofiskā Tiesību izpratne, ir bezjēdzīga. No otras puses, nepietiek arī ar rakstīto likumu dogmatisko izpēti, kuru piedāvā Formāli-hierarhiskais virziens, – tā vietā būtu jāpievēršas pastāvošajām - "dzīvajām" Tiesībām sociālajā kontekstā. 20.gadsimta divdesmitajos gados populārs kļūst uzskats, ka Tiesības ir progresīvas dzīves atspoguļojums, nevis statisks vārdu krājums, kas piefiksēts skaidri izteiktā formā (*on tablets of stone*). Tiesības ir dzīves sastāvdaļa un nav atdalāmas no dzīves, tām nepārtraukti jāatspoguļo visas mūsdienu mainīgās vajadzības, tās *nevar pakļaut šaha spēles loģikai* vai precīzai tehnikai.⁸³⁶ Tiesību socioloģiskā izpratne neizslēdz, bet *papildina* dogmatisko izpēti: juristam ir jāizpēta rakstītie likumi; papildus tam, jurists ne tikai nedrīkst aizmirst dzīvi - viņam vajadzētu arī zinātniski pētīt "juridisko dzīvi" socioloģiskajā virzienā.⁸³⁷

Formāli-hierarhisko Tiesību izpratni un Socioloģisko Tiesību izpratni vieno racionāls, loģisks domāšanas veids, tomēr, Socioloģisko Tiesību izpratnes koncepcijas ir elastīgākās, ātri pielāgojas jebkurām izmaiņām faktiskajos un tiesiskajos apstākļos, ir gatavas negaidītiem risinājumiem, daudzveidībai, domas spožumam. Socioloģiskai pieejai ir raksturīgs dzīvīgums, mobilitāte, aktivitāte, kas "ienes" nākotnes ideju, pārstāv jaunu, sistemātisku domāšanu un strukturālu pieeju, kas strauji izplatās 20. gadsimta otrajā pusē. Socioloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas *netic* rakstītā likuma visvarenībai - piemēram, Brīvo Tiesību koncepcija uzskata, ka gala vārds ir jāpasaka nevis likumam, bet tiesnesim,⁸³⁸ Reālistu koncepcija uzskata, ka likums ir tikai avots, kas iegūst juridisku nozīmi tikai tad, ja to interpretē tiesa: tieši tiesneši īsteno likumu un "iemieso" taisnīgumu, tieši tiesneši meklē un panāk līdzsvaru, pārvarot netaisnību un vardarbību.

Socioloģiskā Tiesību izpratne atbalsta ideju, ka Tiesībām ir savi specifiski, *iekšējie* likumi, kas bieži ir *vien intuitīvi* nojaušami: tiesneši ir aicināti atrast formulējumus, lai šos iekšējos likumus izteikt vārdos – tādā veidā, tiesneši palīdz mainīt novecojušo domāšanas sistēmu. Tiesnešu galvenais darbības lauks ir konflikti un disharmonija, trausla līdzsvara izveidošana, kas simbolizē un prasa savienojumu, daļas un veseluma savstarpēju harmoniju –

⁸³⁶ Wolmser, M. (1924). *Sociology and the Law*. In *Annual Review of the Law School of New York University*, April, 1924.

⁸³⁷ Кистяковский, Б. [1998]. *Философия и социология права*. СПб., 1998. С. 206–207.

⁸³⁸ Bulow, O. (1885). *Gesetz und Richteramt*. Leipzig: Duncker & Humblot. 48 s.

indivīda un sabiedrības, publiskā un privātā elementa *savstarpējību*. Jebkurš rakstītais likums nav dzīvs un nav spējīgs *pašpielāgoties* katrai konkrētai dzīves situācijai. Pārvarēt šo nepilnību ir aicināti tiesneši, kuri ir līdzsvarota, harmoniski attīstīta procesa simbols. Tiesnešiem, kā augstākas sintēzes veicējiem, ir jāievēro līdzsvara un universālā savienojuma likums: izspriežot konkrētu dzīves gadījumu (*kāzusu*, it īpaši sarežģītu) nav iespējams strikti pieturēties un burtiski ievērot nelokamo likumu - jebkurā brīdī apstākļi var mainīties tā, ka tiesnesis būs spiests pielāgoties un apsvērt dažādus risinājumus.

Šī izpratne balstās uz pieņēmumu par augsti profesionālu, efektīvu funkcionējošu tiesu varu un valsts pārvaldi, kas ir atbildīga par sabiedrību. Tiesneši, atšķirībā no sastingušā, nedzīvā likuma, var atrisināt ļoti sarežģītas problēmas – tiesneši ar lielu pieredzi patiešām skatās uz kāzusu uzreiz no *vairākiem* skatu punktiem. Socioloģiskā Tiesību izpratne ir sarežģīta programma, kuru var īstenot tikai ar bezpersonisku, neitrālu, neideoloģizēto attieksmi pret Tiesībām. Tiesības piepilda likumus ar reālistisku, vitāli svarīgu saturu – tāpēc Tiesības ir *jāmeklē* nevis saskaņā ar stingriem standartiem, bet gan saskaņā ar apkārtējo dzīvi. Socioloģiskā Tiesību izpratne uzsver, ka Tiesībām, kā kolektīvo aktivitāšu produktam, ir saikne nevis ar valsti, bet ar sabiedrību – Tiesības kā sociālās integrācijas rezultāts ir visur, kur ir sociālā kopiena. Valsts loma nav tik būtiska, jo ikdienas tiesiskās attiecības tikai dažos, salīdzinoši retos gadījumos, piesaista tiesu un citu institūciju uzmanību. Cilvēku dzīve *nenotiek* iestāžu priekšā: ir miljoniem cilvēku, kuri nodibina neskaitāmas tiesiskas attiecības un ir tik laimīgi, ka nekad nevēršas nevienā valsts iestādē.⁸³⁹ Turklāt, "rakstītās" Tiesības ir nekustīgas, un lai tās grozītu, katru reizi būtu nepieciešams iedarbināt sarežģīto likumdošanas mehānismu. Turpretī, tiesiskā dzīve atrodas nepārtrauktā kustībā, tajā viss pastāvīgi mainās, dažas tiesiskās attiecības "nodibinās", bet citas izbeidzas vai izzūd.⁸⁴⁰ Tādēļ, socioloģisko Tiesību izpratnes koncepcijas vieno īpaša uzmanība **komunikācijai, struktūrai un izpratnei**.

Atšķirībā no Formāli-hierarhiskās izpratnes, Socioloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas interpretē Tiesības nevis kā valsts varas normatīvo prasību sistēmu (kā norāda Špīngels, "lai arī cik ērti būtu uzskatīt, ka Likums un Tiesības ir viens un tas pats, mēs vairs nevaram ignorēt faktus. Prasība atdalīt vienu no otra ir nekas cits kā zinātniskā godīguma postulāts.⁸⁴¹), bet kā specifiskas sociālās dzīves parādības, kas *spontāni* rodas sociālās *pašregulācijas* procesu rezultātā. Piemēram, Vēsturiskā Tiesību koncepcija uzsver, ka valsts nevis veido, bet tikai nostiprina jeb *formalizē* Tiesības. Ne visas "darbojošās" Tiesības ir izteiktas rakstveida normās – līdztekus tiesiskajai kārtībai patstāvīga nozīme ir arī *tiesiskajai*

⁸³⁹ Ehrlich, E. (1907). Tatsachen des Gewohnheitsrechts. Leipzig. s. 7.

⁸⁴⁰ Кистяковский, Б. [1998]. Философия и социология права. СПб., 1998. С. 206–207.

⁸⁴¹ Spiegel, L. (1909). Jurisprudenz und Sozialwissenschaft. Grflnhut's Zeitschrift. Bd. 36. ss. 10.-19.

realitātei.⁸⁴² "Socioloģisti" par galveno Tiesību pamatu uzskata attiecības - pēc viņu domām, Tiesības ir sociālo attiecību reālā kārtība, bet likums ar lielākiem vai mazākiem panākumiem *fiksē* noteikumus, kurus cilvēki ievēro attiecībās: likums "ir dzīvs" tikai tad, kad tas tiek realizēts arī Tiesībās. Ja Formāli-hierarhiskā Tiesību izpratne ar savu dogmatisko pieeju analizē tikai un vienīgi normatīvā Tiesību akta tekstu, tad Socioloģiskā Tiesību izpratne analizē sociālo parādību – tajā skaitā valsts un politisko struktūru, Tiesību piemērošanu, apraksta praksē redzamās īpašības, mēģina izprast Tiesību veidošanas, funkcionēšanas un "izzušanas" mehānismu. Kā norāda Špīgels, ja mēs vēlamies uzzināt, kā darbojas dzelzceļa satiksme, tad nedrīkst aprobežoties tikai ar *rakstīto noteikumu* formālo izpēti – obligāti būtu jānovēro arī *noteikumu darbība realitātē*. Līdzīgu piemēru var modelēt arī attiecībā uz konstitūciju – ja jurists vēlas noskaidrot, kāda konstitucionālā kārtība ir konkrētajā valstī, tad ir jāpēta ne tikai formāli apstiprinātas konstitūcijas teksts, bet arī reālās tiesiskās attiecības un tiesu prakse.

Ja Formāli-hierarhiskās izpratnes centrālā ideja ir priekšraksts un sankcija, tad Socioloģiskā Tiesību izpratne akcentē kontaktus un attiecības, informācijas apmaiņu. Šī pieeja viegli un ātri uztver informācijas plūsmu, bet panākumu gūšanai ir nepieciešama arī rīcības brīvība – tiesneša neatkarība nolēmumu pieņemšanā. Ja Formāli-hierarhisko izpratnei ir lēna reakcija, pieķeršanās pazīstamām formām un idejām, tad Socioloģisko Tiesību izpratne darbojas ar lielāku ātrumu un radošumu, izmanto jauno pieredzi, veicina ideju un viedokļu apmaiņu, bet, vienlaikus, necieš šķēršļus domāšanā jebkādā formā un vēlas izspriest lietas bez aizspriedumiem, bieži pat apsteidzot savu laikmetu. Ja Formāli-hierarhiskās izpratnes *simbols* ir pedantisks "militārās prokuratūras" pārstāvis vai pieredzējis birokrāts-formālists, tad socioloģiskās Tiesību izpratnes simbols drīzāk būtu aktīvs un loģisks, bet tikpat neemocionāls un "auksts" tiesnesis, kurš vēlas izskatīt jautājumu no visām pusēm, izspriest lietu objektīvi un taisnīgi. Šī pieeja nav vienkārša, daudzšķautņaina un prasa konsekventu izklāstu no vairākiem dažādiem viedokļiem, spēju aptvert, savienot un izmantot neviendabīgu informāciju. Tādēļ, socioloģiskā Tiesību izpratne saskata tiesisko harmoniju un taisnīgumu nevis lokālā, bet globālā mērogā, turklāt, nevis statikā, bet *dinamikā*, vēsturiskajā attīstībā. Socioloģisko Tiesību izpratnei ir sava, ļoti stingra individuālā ētika, un šī ētika ir mazāk pakļauta "iznīcības briesmām", nekā formālie uzvedības noteikumi un valsts veidotie likumi.

Socioloģisko Tiesību izpratne prot attīstīties un pielāgoties - vienmēr var ņemt vērā arī citu koncepciju viedokļus un paskatīties uz jebko no jebkura leņķa, implementēt gan vēsturiskās, gan mūsdienīgās idejas. Tomēr, jebkurai šīs izpratnes koncepcijai ļoti sarežģītas ir situācijas, kad kompromiss nav iespējams un taisnīguma triumfa izredzes ir minimālās. Šī

---

⁸⁴² Sinzheimer, H. (1909). Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft. Munchen. pp. 7-13.

izpratne ir uzmanīga pret apkārtējo tiesisko realitāti, *bet ne pret indivīdu*: individuāli-emocionālais elements Tiesībās (it īpaši tiesnešu darbā), tiek ignorēts, jo emocionalitāte veicina nepilnības, bet nepilnības pārtop par aizspriedumiem. Socioloģiskā Tiesību izpratne un Formāli-hierarhiskā izpratne ir nepieciešamas viena otrai – tās var gūt panākumus savstarpēji pielāgojoties. Attīstītie "socioloģisti" kļūst daudz reālāki un efektīvāki, materializē savas idejas, bet attīstītie "formālisti" ar "socioloģistu" palīdzību pārvar savu inerci, iemācās strādāt ar "garīgajām formām". Centrālā tēma šajos meklējumos ir **tiesnešu brīvības robežu problēma**: plaši diskutējams ir jautājums par to, vai tiesnešu Tiesības destabilizē tiesisko kārtību, vai, tieši otrādi, šo tiesisko kārtību stiprina. "Socioloģisti" uzsver, ka faktori, kas ietekmē tiesneša lēmumu, ir sociāli jeb *ekstraleģāli*: (1) tiesneša subjektīvā personība, (2) ekonomiskā situācija, (3) sabiedriskā doma. Zīmīgi, ka tieši šāda pieeja pasargāja Lielbritāniju, ASV un citas valstis, kur socioloģiskās Tiesību izpratnes ietekme bija īpaši jūtama, no totalitārisma briesmām 20.gadsimta pirmajā pusē. Kritizējot tiesnešu brīvību, likuma pozitīvisma koncepcija pilnīgi pamatoti pamana, ka jebkura, *pat vismazākā piekāpšanās* jautājumā par tiesneša pilnvarām "labot" likumdevēja noteiktās normas neizbēgami iedragā likumdevēja lomu un nozīmi. Piemēram, nospraužot pieeju "kamēr likums ir skaidri izteikts, radošumam nav vietas, savukārt, ar konstatēto neskaidrību, nepilnīgumu un, īpaši, normu trūkumu, likumdevējs tiesnesi vairs neierobežo" - rodas bailes, ka jebkurš likums var radīt šaubas par tā skaidrību,⁸⁴³ un, tādējādi, faktiski tiek pieļauts tiesnešu radošums pat esošo normu kontekstā.⁸⁴⁴

Tas pats ir attiecināms arī uz tiesneša radošuma saderīgumu ar analogiju - ja tiesnesim, pirms ļauties jaunradei, ir jāvērsas pie "likuma gara", tad vai nu šāds gars patiešām pastāv - un tad vienmēr pēc analogijas tiks atrasts risinājums, vai arī šāda gara nav - un tad analogija nekad nav iespējama. Ja pieļautu ideju par tiesnešu radošuma un analogijas metodes *savietojamību*, tad nevarētu novilkt robežu starp tām,⁸⁴⁵ attiecīgi, *likumdevēja loma būtu tīri dekoratīvā*. Retoriski jautājot – kāpēc tad neļaut katram tiesnesim izspriest lietas vadoties no saviem (iekšējiem vai ārējiem) avotiem - par ko, šajā gadījumā, "pārvērtīsies tiesvedība?"⁸⁴⁶ Šeršeņevičs, nonāk pie pareizas atziņas, ka būtu nepieciešami objektīvi principi, uz kuru pamata tiesnesis varētu radīt. Tomēr, "formālisti" šos principus meklē vienīgi cilvēku veidotajos likumos, bet socioloģisti – sociālajās norisēs.

Apkopojot svarīgākās Socioloģiskās Tiesību **izpratnes īpatnības**, var nosaukt šādus aspektus: (1) Likums un Tiesības tiek pretnostatītas – kā statisks valsts veidojums un dzīvās

⁸⁴³ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.

⁸⁴⁴ Kantorowicz, H. (1906). Der Kampf um die Rechtswissenschaft. Heidelberg: Winter. 50 s.

⁸⁴⁵ Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.

⁸⁴⁶ Ibid.

Tiesības. Pozitīvās tiesības tiek dēvētas par "mirušām" Tiesībām, par "grāmatu" Tiesībām - turpretī īstas ir "dzīvas Tiesības", "Tiesības darbībā": tiesiskās attiecības, tiesiskās darbības, juridiskā prakse, tiesiskā kārtība, Tiesību normu piemērošana. (2) Tiesības kā tādas nav normu kopums, bet gan noteikta "faktiski izveidota kārtība". Tiesību norma var paust tikai jau faktiski izveidojušās tiesiskās attiecības, tai nav aktīvas lomas subjektu "pāraudzināšanā". Praksē var būt arī tādas *tiesiskas* attiecības, kuras neparedz norma. (3) Tiek uzsvērtā sabiedrisko attiecību (kā satura) prioritāte salīdzinājumā ar juridisko formu: Tiesību norma ir nozīmīga tikai tāpēc, ka tā faktiski tiek īstenota saskaņā ar sabiedriskās dzīves kārtību - Tiesību normas nozīmīguma pamats ir sociālā realitāte, nevis tās saturs. (4) Tiek uzskatīts, ka Tiesības ir daudz "plašākās" par rakstīto likumu, jo Tiesības iekļauj ne tikai tiesībpiemērošanas aktus (tiesu un administratīvo iestāžu nolēmumus), bet arī jebkuru sociālo normu, kas *praksē* regulē sabiedriskās attiecības - piemēram, ja reliģijas normām vai morāles normām ir reālā ietekmē, tās ir Tiesību normas. (5) Sabiedrība tiek traktēta ka vienots organisms, kur vislielākā uzmanība ir jāpievērš attiecību izpētei - tam, *kādi* faktori ietekmē un *kādā veidā* ietekmē Tiesības. (6) likumdošanas darbību smaguma centrs tiek "pārcelts" uz tiesnešiem un administratoriem - rakstītais likums tiek salīdzināts ar tukšu trauku, kas vēl ir jāpiepilda: spriežot tiesu, tiesneši "piepilda" formālo likumu ar konkrētu saturu, jeb veido Tiesības. (7) Tiesību dzīve identificē nepilnības sabiedrisko attiecību normatīvajā regulējumā, tāpēc, lai izzinātu Tiesības, izdotu noderīgu un efektīvu likumu, ir jāizpēta likumdošana tās darbībā. (8) Tiesības tiek pētītas kā reālā sociāla parādība, kā attiecību dinamika - attiecīgi, reālo norišu (procesu, kas notiek tiesiskajā regulējumā) uzskaitē un izpēte, prasa piemērot specifiskās starpdisciplināras metodes, kuru pamata ir empīrisms un pragmatisms.

Minētajās īpatnībās ir meklējamas arī socioloģisko Tiesību izpratnes **vājas vietas**. Likumdevēja iespējamā patvaļa tiek koriģēta ar tiesību normu piemērotāju - tiesnešu, ierēdņu, amatpersonu iespējamo patvaļu - respektīvi, "nekompetentā un negodīgā" tiesību normu radītāja draudus aizstāj ar "nekompetentā un negodīgā" tiesību normu piemērotāja draudiem, kas tādā pašā mērā (ja ne lielāka mērā), ļauj izspriest lietas par labu ekonomiski stiprākajiem vai politiski ietekmīgākajiem.

Pirmkārt, socioloģisko Tiesību izpratne ir ietekmējamā no ārpuses, ļoti "uzņēmīga" pret ārējo ietekmi - teorētiskajā līmenī nekritiski absorbē jaunās idejas un nebūtiskas sabiedriskās vēsmas, bet praktiskajā līmenī tiesnesis var iedvesmoties no sabiedrības spiediena - tiesneši var nonākt pūļa varā. Otrkārt, "socioloģistiem" var būt raksturīga intelektuāla augstprātība, bet spēja savienot cilvēkus un apstākļus var veicināt garīgo sadrumstalotību, izraisīt vilšanos. Treškārt, nenoteiktības problēma - (1) gan nenoteiktība lietas iznākumā - tiesneši kļūst dinamiskāki, pašpārliecinātāki, mēģina uzņemt iniciatīvu,

tomēr bieži vien nonāk pretrunā ar sevi. (2) Gan nenoteiktība kritērijos – piemēram, "socioloģisti" neformulē kritērijus, pēc kuriem var noteikt, kurām paražām veidotajām sociālajām normām ir juridisks raksturs un kuras var uzskatīt par Tiesību avotu. Rezultātā, Tiesības pastāvīgi svārstās, mainās.

Noraidot "formālistu" rosināto Tiesību reducēšanu līdz likumam, "socioloģisti" aizstāj likumus ar faktiskajām sociālajām normām, tiesu varu un administratīvo varu. Varētu secināt, ka abas minētās pieejas nav pietiekošas tiesnešu Tiesību problēmas kontekstā. Nedz akla sekošana likuma burtam, nedz arī sekošana pūļa svārstīgai gribai negarantē Tiesību iekšējās būtības ievērošanu. Ja tiesnesis seko likuma burtam, tiek nodrošināta vienīgi atbilstība rakstītajiem likumiem, ignorējot gan reālo situāciju sabiedrībā, gan morāles un taisnīguma apsvērumus. Šajā ziņā "socioloģistu" pieeja izskatās atbalstāmākā, bet ne pilnīgi atbalstāma. No vienas puses, "socioloģisti" "noņem" *vērtībignorējošo* formālisma skarbumu, tomēr, no otrās puses, problēma paliek neatrisināta, tā vienkārši tiek "pārcelta" no likumdevēja uz tiesnesi. Respektīvi, ja pirmajā variantā par taisnīgumu spriež likumdevējs, tad otrajā variantā – par taisnīgumu spriež tiesnesis. Lai arī tiesnesis ir vairāk piemērots šai funkcijai (jo atšķirībā no likumdevēja tiesnesis izvērtē konkrēto situāciju), tomēr īstais, *apriorais* taisnīgums nav atkarīgs nedz no likuma burta, nedz no tiesneša viedokļa.

Morālo kodolu, kā atbalstu tiesiskajā dzīvē meklē **Psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratne**. Ja "formālistu" uzmanības centrā ir valsts un likumdevējs, "socioloģistu" – tiesneši un Tiesību normu piemērotāji, tad psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratnes piekritēju jeb "psiholoģistu" uzmanības fokusā ir *indivīds* ar savu uztveri, apziņu un iekšējiem pārdzīvojumiem. Piemēram, Petražickis uzsver, ka Tiesību, morāles un estētikas specifiskā daba un atšķirības sakņojas nevis intelektuālā, bet *emocionālā*, impulsīvā jomā - priekšplānā izvirzās nevis "pozitīvas" normas, bet gan intuitīvas izcelsmes "imperatīvi-atributīvie pārdzīvojumi". Šajā ziņā Tiesības ir arī tas, kas atrodas ārpus valsts jurisdikcijas (kam nav pozitīvas oficiālas atzīšanas un aizsardzības), un pat tas, pret ko oficiālajā valsts izpratnē ir naidīgi noskaņota.⁸⁴⁷ Psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratne interpretē Tiesības kā sava veida garīgu parādību, - realitāte sastāv no fiziskiem objektiem un dzīviem organismiem, no vienas puses, un psihiskām parādībām, no otras puses. Tiesības tiek uzskatītas gan par noteiktu garīgu pieredzi, ("juridisku emociju"), gan kā nementālas kombinācijas, zīmes, caur kurām objektīvi tiek apzīmēta un simbolizēta juridiskā psihe. Simboliskuma akcentēšana vieno šo izpratni ar Formāli-hierarhiskām koncepcijām – ja "formālisti" pievērš uzmanību valsts varas simboliem (tiesnešu mantijām (*judicial robes*), amata zīmēm, iestāžu ēku

---

⁸⁴⁷ Петражицкий, Л. (1909/1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. С.-Петербург: Тип. Т-ва "Екатерингофское Печатное Дело".

pompozitātei, karogiem, ģerboņiem) lai stiprinātu valsts varas autoritāti, slavinātu valsts līderus un veicinātu patriotismu, tad "psiholoģisti" uzsver, ka likumam ir ļoti maz spēju pamudināt: likums pats par sevi neietekmē zemapziņu. Zemapziņa "brīvdomības" dēļ nepieņem aizliegumus un, lai novērstu šo defektu, varas iestādes pastiprina likumu ar redzamiem un jūtamiem simboliem, kas var iedvesmot un veicināt *iekšējos* pārdzīvojumus. Tiek secināts, ka Tiesību subjekts - indivīds – dziļi un spēcīgi pārdzīvo iekšējas sajūtas, kas saistītas ar tiesisko situāciju, konfliktu, strīdu; tāpēc psiholoģiski-antropoloģiskais virziens bieži vien interpretē Tiesības kā smagu nastu, kura cilvēkam ir jāuzņemas, lai paliktu par personību, lai pretotos apkārtējai pasaulei, kura cenšas nomākt cilvēka individualitāti, atņemt tai personisko sākumu.

No vienas puses, cilvēks ir atkarīgs no apkārtējās vides – ģimenes, kolektīva, sabiedrības, tautas, bet, no otrās puses, - indivīdiem nepatīk būt valdītiem un indivīda tiesiskā apziņa balstās uz paša akceptētām morāles normām, nevis uz valsts veidoto likumu normām. Piemēram, attīstītā, domājošā, iejūtīga persona ir spējīga nosodīt netaisnīgus, nepamatotus likumus. Tiek uzskatīts, ka "intuitīvās Tiesības" attiecas uz tīri iekšēju emocionālo attiecību sfēru starp cilvēkiem, t.i., pieredzes saturam nav nozīmes, svarīga ir tikai pieredzes forma. Tomēr, zīmīgi, ka atsevišķas psiholoģiski-antropoloģiskās Tiesību izpratnes koncepcijas attiecina Tiesību fenomenu ne tikai uz cilvēkiem, bet arī uz dzīvniekiem un pat uz nedzīvjiem objektiem.

Analizējot minēto Tiesību izpratni, jāpiekrīt tam, ka jurists nevar ignorēt faktu, ka cilvēki ikdienas dzīvē rīkojas intuitīvi pareizi, pat nemaz nepārzinot likumos noteikto regulējumu, savukārt, citos gadījumos personas izmanto likuma nepilnības, apzināti rīkojas pretēji likumiem. Tādēļ, juristam ir svarīgi zināt Tiesību normu *psiholoģisko* iedarbības mehānismu, likumdevēja psiholoģisko motivāciju konkrēto vērtību iekļaušanai rakstītajos likumos un indivīdu psiholoģisko motivāciju minēto regulējumu *ieverot vai ignorēt*. Respektīvi, "psiholoģiskā" dimensija ir svarīga ne tikai kriminoloģijā, ne tikai krimināltiesībās, analizējot subjektīvo pusi noziedzīgā nodarījuma sastāvā, bet arī jebkurā citā dzīves situācijā, kura prasa tiesisko noregulējumu.

Vēl nozīmīgāka psiholoģiski-antropoloģisko Tiesību izpratnes koncepciju ietekme ir tiesiskās apziņas kontekstā - jautājums par tiesisko apziņu un tiesisko nihilismu skar ne tikai rakstītus likumus un to ievērošanu: šis jautājums ir saistīts arī ar tādiem konceptiem kā cieņa un pašcieņa, laime un bailes, patiesība un taisnīgums, atbildība un paškontrolē. Tiesiskās apziņas traktējums pēc formulas "tiesību normu pārzināšana un ievērošana" ir pārāk šaurs - tiesiskā apziņa vienmēr tiek būvēta uz subjektīvas attieksmes pamata, visdziļākajos pirmsākumos tā ir instinktīvā griba pēc taisnīguma. Legitimitāte ir ne tikai likumība, bet arī

uzticība priekšrakstu saprātīgumam, lietderīgumam, efektivitātei un taisnīgumam.⁸⁴⁸ Visai grūti ir paredzēt, kuru ideju tiesību subjekts noraidīs, bet kuru tieši ideju pieņems un adaptēs, kā tieši subjekts mainīsies "pārņemtās" idejas ietekmē.

Atšķirībā no "sociologistu" pieejas, "psihologisti" apzinās, ka indivīdu ietekmē ne tikai prāts, bet arī emocijas, turklāt, jebkādas izmaiņas ārējā realitātē izraisa izmaiņas iekšējā realitātē - pasaules garīgo attēlojumu sistēmu kopumā un tās fragmentos. Tiesību subjekta "iekšējā realitāte" vienmēr ir savdabīgs "melns caurums", kas novēro ārpusauli un "izdod" ļoti precīzu emocionālo reakciju. "Formālisti" un "sociologisti" parasti nepievērš uzmanību tam, ka cilvēks ir ne tikai "prātīgā", "politiskā" vai "sabiedriskā" būtne, bet arī *emocionāla būtne* – cilvēka psihē notiek izmaiņas, ko pavada dziļas un spēcīgas emocijas (brīžiem arī naidis, dusmas, nicinājums). Cilvēku ietekmē arī iekšējā atbildības sajūta par savu misiju, atmiņas un citi *iekšējie* faktori. Sakarā ar minēto, psiholoģiski-antropoloģisko Tiesību izpratnes koncepcijas ir koncepcijas ar dziļu *subjektivitātes* iezīmi. "Psihologistim" ir grūti izprast "sociologistu" daudzpusību un objektivitāti, bet "sociologistiem" ir grūti nosvērt dziļu emocionalitāti un "salāgot" to "formālistu" tēzi, ka likums aicina tiesnešus būt bezkaislīgiem. Tiešām, emocionālie dziļumi un "augšnes trūkums zem kājām" prasa zināmas pūles, lai pieskaņotu "psihologistu" un "formālistu" akceptējamo Tiesību uztveri. Tomēr, šīs saskaņotības rezultāts varētu būt visai konstruktīvs: "formālistiem" ir pārmērīgi materiālistisks skatījums uz Tiesībām, bet "psihologisti" var palīdzēt pārvarēt "sacietējušus" un novecojušus uzskatus. "Psihologisti" pēta cilvēku ētikas pamatus un jebkuru Tiesību subjektu uztver un novērtē arī no ētiskās sistēmās viedokļa. Lai arī psiholoģiski-antropoloģiska pieeja sliecas dzīvot emociju un iztēles pasaulē, šai pieejai ir arī *praktiskā* dimensija – "psihologisti" veido praktisku uzskatu sistēmu, kas patiešām transformē cilvēku iekšējo un ārējo dzīvi, ja šī sistēma tiek atzīta. Ar laiku šīs pārmaiņas materializējas gan indivīdu apziņā, gan lielu sociālo grupu likteņos. Neskatoties uz to, ka "intuitīvās tiesības" akcentē iekšējās pasaules bagātību, garīgās sfēras jūtīgumu, noslēpumainību (Tiesības kā neredzams "iekšpuses" process, kā mīkla), Psiholoģiski-antropoloģisks virziens, līdzīgi Formāli-hierarhiskai Tiesību izpratnei un Socioloģiskais Tiesību izpratnei, *ierobežo* skatījumu uz Tiesībām ar analīzes empīrisko līmeni.

Atšķirībā no "formālistu", "sociologistu" un "psihologistu" pieejām, **Saturiski-filozofiskā Tiesību izpratne** visupirms akcentē Tiesību **saturu**, un tikai pēc tam formu. Šī virziena galvenais postulāts ir secinājums par augstāku, pastāvīgu, no mākslīgi veidotām

---

⁸⁴⁸ Sk.plašāk: Kriviņš, A. (2020). Tiesiskā apziņa un tiesiskais nihilisms. SOCRATES Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls / SOCRATES Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Vol. 1. pp.30-41. DOI: 10.25143/socr.16.2020.1.030-041.

normām neatkarīgu mērauklu, kas iemieso objektīvu vērtību, kārtību un mūžīgo gudrību. Šī satura un formas nošķiršana bija zināma jau Senās Grieķijas filozofiem, vēlāk tā bija vērsta pret feodālo patvaļu un absolūtismu, bet 20.gadsimtā – pret likumiem ar noziedzīgo saturu.

Saturiski-filozofisko Tiesību izpratnes koncepciju pamatjautājums – *kas tieši padara Tiesības par Tiesībām* – lielā mērā izriet no jautājuma, kas ir dzīves procesu noteicējs: ja sākotnējā attīstības posmā cilvēce uzskatīja, ka dzīvi pārvalda augstākie spēki (Dabas gari, Dievi), tad vēlāk šo lomu bija uzņēmušies valdnieki, kas akcentēja savu Dievišķo izcelsmi. Nostiprinoties parlamentārisma, priekšplānā izvirzījās valsts ka nepersonificēts veidojums, bet 19. un 20.gadsimta mijā – ir būtiski pieaugusi tiesnešu loma. 20.gadsimta pirmajā pusē, starp Pirmo pasaules karu un Otro pasaules karu uzplaukušais *iracionālisms* noslēdza "transformācijas alpi" un novirzīja Tiesību izpratni uz sākumpunktu - mitoloģiski-metafizisko sfēru.

Savā attīstībā saturiski-filozofiskās Tiesību izpratnes koncepcijas uzticami seko idejai, ka eksistē absolūti un nemainīgie Tiesību pirmsākumi - šo ideju neatceļ pat Štamlera koncepcija, kas akcentē, ka "mūžīgiem pamatiem" dažādos vēsturiskajos apstākļos ir jārisina dažādi uzdevumi, kurus izvirza mainīgā sabiedriskā dzīve vienā vai otrā valstī. Uz to, ka šādi *apriorie* principi eksistē, norāda ne tikai Senās Grieķijas filozofu un Kanta pārdomas, bet arī antropoloģiskie pētījumi. Piemēram, Džambatista Viko akcentē, ka tautām, kurām nebija kontaktu savā starpā, ir radušās kopīgas idejas: šo ideju kopīgs avots – ir veselais saprāts: visas tautas vienveidīgi izprot lietu būtību - senie un mūsdienu teicieni un pārrunas parasti ir spēkā *visām tautām*.⁸⁴⁹ Špīgels norāda, ka Romiešu likumi nekādā ziņā nebija miruši, bet vienmēr palikuši dzīvi un spējīgi attīstīties, jo gribas saturs automātiski izriet no *cilvēka dabas nemainīgajām īpašībām*.⁸⁵⁰ 20.gadsimtā ir nostabilizējies uzskats, ka visām kultūrām, neraugoties uz to daudzveidību, ir daudz kopīga un šie kopīgie kultūras aspekti ir piemēroti zinātniskai analīzei.⁸⁵¹ Tika veikti dažādām kultūrām raksturīgo vērtību salīdzinošie pētījumi.⁸⁵² Šis darbs turpinās arī 21.gadsimtā: 2004.gadā publicētais antropoloģiskais pētījums "Character Strengths and Virtues"⁸⁵³ liecina, ka dažas vērtības (gudrība, drosme, humānisms, taisnīgums, savaldība un uzskatu plašums) dominē visās pētītās kultūrās. 2019.gadā ir publicēts visaptverošs starpkultūru pētījums "Testing the theory of morality-as-

⁸⁴⁹ Vico, G. (1725). *Principi d'una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni*. Roma.

⁸⁵⁰ Spiegel, L. (1909). *Jurisprudenz und Sozialwissenschaft, Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht*, Bd. 36, Wien.

⁸⁵¹ Murdock, G. P. (1949). *Social Structure*. New York: The MacMillan Company. 387 p. Murdock, G. P. (1981). *Atlas of World Cultures*. Pittsburgh: The University of Pittsburgh Press. 151 p.

⁸⁵² Kluckhohn, F., Strodtbeck, F. (1961). *Variations in value orientations*. Evanston, Ill. Row, Peterson. 437 p. Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences / International differences in work-related values*. Beverly Hills: Sage Publ. 475 p.

⁸⁵³ Peterson, C., Seligman, M.E.P. (2004). *Character Strengths and Virtues*. Oxford: Oxford University Press.

cooperation in 60 societies"⁸⁵⁴, kura ietvaros Oksfordas universitātes antropoļi ir pētījuši 60 sabiedrības visa pasaulē un secināja, ka pastāv septiņi *universālie morāles noteikumi*, kas reprezentē morāli kā *sadarbību*: palīdziet radniekiem, palīdziet savai kopienai, savstarpēji sazināties, būt drosmīgiem, paklausīt pārākam, dalieties resursos, cienīt citu cilvēku īpašumu.

Balstoties uz minēto apskatu, var izdarīt divus būtiskus secinājumus. Pirmkārt, taisnīgums un sadarbība ir jebkuras civilizācijas pamatā, bet fakts, ka sabiedrības attīstības dažādos posmos šādas vispārcilvēciskas vērtības tiek aizmirstas, neievērotas un nonīcinātas, nenozīmē, ka šādu vērtību nav. Otrkārt, Tiesību saturā valsts veidošanās nav ieviesusi neko principiāli jaunu (Tiesības eksistēja un attīstījās arī pirmsvalsts posmā), tomēr valsts, kā militārā organizācija, kas ir paredzēta piespiešanas nodrošināšanai, mēģināja nodalīt Tiesību saturu no Tiesību formas, mazināt saturiskā elementa nozīmi un koncentrēt visu uzmanību uz jaunu formu – valsts veidoto rakstīto likumu.

Viens no būtiskākiem saturiski-filozofiskās Tiesību izpratnes nopelniem ir cilvēku veidoto likumu satura *humanizācija*. Ja "formālisti", "socioloģisti" un pat "psiholoģisti" galvenokārt pēta Tiesību ārējās izpausmes, tad saturiski-filozofiskā izpratne pievēršas Tiesību iekšējai, saturiskai dimensijai. Šo meklējumu rezultātā kļūst skaidrs, ka Tiesību *būtības* noteicējs nav nedz valdnieks, nedz valsts, nedz sabiedrība, nedz tauta un nedz cilvēks kā tāds. Līdzīgi, ka cilvēks ir ne tikai cilvēka ķermenis, bet arī iekšējā, garīgā pasaule, līdzīgi arī Tiesības nav tikai un vienīgi "ķermenisks noformējums" - rakstīto likumu kopums. Uzskatot likumu un Tiesības par atšķirīgiem jēdzieniem, Saturiski-filozofiskā pieeja secina, ka likums, *atkarībā no sava satura*, var būt tiesisks, bet var būt arī prettiesisks. Valdnieki vienmēr ir bijuši ieinteresēti, lai padotie vadītos tikai no varas veidotajiem likumiem, nevis no taisnīguma principa vai citiem apsvērumiem. Galvenais arguments *nekritiskai* likuma ievērošanas nepieciešamībai bija un paliek anarhijas draudi, kas tiek izprasts kā nekārtības un nemieri. Tomēr, acīmredzams ir ta, ka netaisnīgā likuma neievērošana apdraud nevis likumības režīmu, bet gan *politisko režīmu* ka tādu.

Jāatzīst, ka jebkurš likums pēc satura var izrādīties netaisnīgs, nepamatots vai nepiemērots praktiskajām vajadzībām. Fikcija, par jebkura likuma "derīgumu" un, līdz ar ko, obligātumu, vienīgi noslēpj, bet neatrisina tiesiskās noteiktības, tiesiskās stabilitātes, tiesiskās kārtības nodrošināšanas problēmu. Jautājumam, vai ierindas valsts iedzīvotājs var spriest, apšaubīt un *nepildīt* kādu valsts varas uzspiesto likumu, ir divas praktiskās atbildes. Pirmais risinājums ir konstitucionālās tiesas vai līdzvērtīgas institūcijas tiesneši, kuri izspriež, vai likumdevēja akceptētais likums atbilst konstitūcijai, kā arī tiesneši, kuri ikdienas darbā

---

⁸⁵⁴ Curry, O.S., Mullins, D.A., Whitehouse, H. (2019). Is It Good to Cooperate? Testing the Theory of Morality-as-Cooperation in 60 Societies. *Current Anthropology*, 2019; 60 (1): 47 DOI: 10.1086/701478

piemēro likumdevēja veidotas normas. Turklāt, ja "socioloģisti" uzskata, ka tiesneši ir tiesīgi "atsegt" neeksistējošo likuma normu, t.i. aizpildīt robu, tad saturiski-filozofiskā pieeja uzskata par nepieciešamu pilnvarot tiesnešus īpašos gadījumos rīkoties arī pretēji likumam (spriest *contra legem*). Otrais risinājums ir paredzēts ANO statūtos un atsevišķo valstu konstitūcijas: tautas Tiesības uz sacelšanos pret tirāniju. Nav šaubu, ka viens no likumdevēja pienākumiem ir (un vienmēr ir bijis) novērst sabiedrības un indivīdu iespējamo neapmierinātību: iejūtīgi ieklausīties tautas balsī un līdzsvarot šo balsi ar mūžīgiem humānisma un taisnīguma ideāliem – gan pilnveidojot rakstītus likumus, gan arī akceptējot pēc iespējas plašāku tiesnešu rīcības brīvību.

Tiekšanās pēc augstāka principa – Absolūta - liecina, ka brutāla piespiešana ir nevis Tiesību pazīme, bet patvaļas pazīme. Tiesību būtība prasa, lai indivīdu vairākuma pakļaušanos norisinātos brīvprātīgi, pārliecības dēļ, nevis draudošo sankciju dēļ. Brīvprātīguma avots un īsto Tiesību neatņemami elementi ir cilvēka daba, intuīcija, prāts, labs paraugs, iedvesma un pozitīvā (nevis negatīvā) autoritāte. Tapāt, saturiski-filozofiskās pieejas koncepcijās vienmēr ir jūtama ideāla "piegarša", aicinājums uz garīgu izaugsmi un apziņas paplašināšanu, rūpes par taisnīgā līdzsvara ievērošanu likumos, bažas par cilvēku veidoto likumu atbilstību vērtību skalai, brīvības mēram, taisnīgumam. Šīs koncepcijas ieņem aktīvu sociālo pozīciju, asi reaģē uz netaisnību, formē un retranslē idejas, kurām ir liela ietekme uz pasaules attīstību.

Saturiski-filozofiskās pieeja var pastiprināt jebkuru citu pieeju (formāli-hierarhisko, socioloģisko, psiholoģiski-antropoloģisko) ar *ideju* un tieksmi, tādā veida radot abpusēji izdevīgo simbiozi. Atšķirībā no "socioloģistiem", saturiski-filozofiskā pieeja saprot, ka vienu konkrēto tiesisko problēmu nav iespējams risināt no vairākām pozīcijām vienlaikus - kādā brīdī tomēr būs jāizvēlas viens no risinājumiem. Abas pieejas saista aktīva attieksme pret Tiesībām, tomēr, ja "socioloģisti" izprot Tiesības ar prātu, tad saturiski-filozofiskās pieejas piekritēji izprot Tiesības ar "sirdi", jeb *iedzimto instinktīvo ideju*. Šī ideja liek "iet uz priekšu", ticēt, cerēt, aizstāvēt savu pārliecību. Ja formāli-hierarhiskās pieejas spēku (vardarbību un piespiešanu) iemieso valsts institūti – armija, policija, cietumi un birokrātija, tad saturiski-filozofiskā pieejai ir metafiziskā radošuma enerģija, dzīvība un tās spēks, darbība un aktivitāte, nesatricināma griba un spēja iedvesmot, drošsirdība un neatkarība. Šī pieeja redz Tiesības kopumā, uztver Tiesības konceptuāli, bet, diemžēl, ignorē smalkas nianšes, nepievērš uzmanību detaļām - piemēram, Tiesību subjekta – indivīda - iekšējai pasaulei.

Saturiski-filozofiskā izpratne ir nobriedusi izpratne ar zināmu dzīves gudrību, kura ir sasniegusi filozofiskās izpratnes līmeni. Ja formāli-hierarhiskās izpratnes adepti uzskata, ka mērķis attaisno līdzekļus, tad "filozofi" saprot, ka līdzeklis ir dzīve, bet mērķis ir ideāls, un

cenšas atrast pareizo līdzsvaru starp vairākām Tiesību izpratnes koncepcijām. Lai arī "formālistiem" trūkst globālā redzējuma, un "filozofi" kritizē šo konkrētību, "piezemētību" un sīkumainību, tomēr abas pieejas ir nepieciešamas viena otrai: "formālisti" spēj materializēt "filozofu" idejas un nostiprināt tās rakstītajos likumos; no otrās puses, "filozofi" dod "formālistiem" maģistrālo praktisko virzienu un neļauj izklīst detaļās. "Psihologi" aicina "filozofus" būt iejūtīgākiem un uzmanīgākiem pret indivīdiem, bet "filozofi" palīdz "psihologiem" būt aktīvākiem un atvērtākiem.

Analizējot četras dažādas pieejas Tiesību izpratnei, likumsakarīgi rodas jautājums, **vai ir iespējama dažādu koncepciju sintēze**. Tas, ka Tiesību vēsture, noslēdzot "lielo" apli (Metafizisks Visums – pašpārvalde - vienpersonisks Valdnieks – Suverēns kā valdošā grupa - parlamentārisms – tiesu vara - Indivīda iekšējā pasaule – Metafizisks Visums), pakāpeniski atgriežas pie pirmsākumiem, apliecina minēto elementu savstarpējo sasaisti un savstarpējo ietekmi. Tieši tāpēc vairākās šajā monogrāfijā apskatītās koncepcijas grūti strikti nodalīt un attiecināt pie kādas konkrētas Tiesību izpratnes. Piemēram, Hobss mēģina savienot dabisko Tiesību koncepciju ar absolūtisma ideju ("lai cik iespaidīga nebūtu Dabisko likumu loma, tomēr paši par sevi tie nav saistoši - tikai spēks tos var pārvērst uzvedības imperatīvā"),⁸⁵⁵ Hēgelis skata Tiesības ne tikai no filozofiskajām pozīcijām, bet arī no subjektu *interesu* viedokļa; Saviņņi, lai arī uzstājas pret dabisko Tiesību koncepciju, izmanto identiskās pamattēzes par Tiesību un likumu "šķirtību", par *virspozitīva* kritērija esamību (tomēr, atšķirībā no dabisko Tiesību koncepcijas, Saviņņi kritērijs ir nevis taisnīgums, bet tautas gars). Saturiski-filozofiskās pieejas sekotāji bieži vien savās koncepcijās ietver socioloģisko un psiholoģisko elementu: Štamlers - izvirza pieņēmumu, ka Tiesības ir vēsturiski izveidojušās idejas, kas ir meklējamas sabiedriskajā apziņā; Trubeckojs meklē Tiesību avotu cilvēka prātā, traktējot Tiesības galvenokārt kā *psihisku* parādību; Novgorodcevs, savu pētījumu noslēguma fāzē, pievēršas reliģiskajam misticismam; Dvorkins "sociologu" garā uzsver, ka stratēģijas un principi noder risinot īpaši sarežģītus gadījumus – komentējot lietu *Riggs v. Palmer* (1889), Dvorkins atbalsta socioloģiskās Tiesību izpratnes tēzi, ka Tiesības ir tas, ko nosaka tiesnesis.

Neokantisma ietekme ir jūtama gan Štamlera, Huserla un Gādamera darbos, gan arī Radbruha pieejā, kurš "virslikumiskās Tiesības" traktē kā formāli-tiesiskās konstrukcijas ar transcendentālo ievirzi.⁸⁵⁶ Nedz Jellinieka "Atzīšanas" koncepcijai, kura ir izstrādātā psiholoģiski-antropoloģiskā virziena ietvaros, nedz Petražicka psiholoģiskai Tiesību izpratnes

⁸⁵⁵ Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p.

⁸⁵⁶ Radbruch, G. (1946). *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. Heidelberg: Lambert. 23 s.

konceptijai nav būtisko atšķirību no viņu kritizētās dabisko Tiesību koncepcijas. Normatīvista Kelzena piedāvātā pamatnorma, pēc būtības, ir metafiziska. Kelzens, saturiski-filozofiskās izpratnes garā, atzīst, ka Tiesību esamību nav iespējams pierādīt ar paņēmieniem, kurus izmanto dabas faktu un dabas likumu pierādīšanai; savukārt, definējot Tiesības kā tiesisko kārtību, Kelzens ir tuvs arī "socioloģistiem", turklāt, "tīro Tiesību" koncepcija nenoliedz, ka jebkuras pozitīvas tiesiskās kārtības saturu nosaka vēsturiski, ekonomiski, morāli un politiski faktori.

Formāli-hierarhiskās pieejas pārstāvis Harts ņem vērā arī citu pieeju racionālos apsvērumus: Harta ieskatā, teorētiskai jurisprudenci nedrīkst aprobežoties tikai ar juridisko kategoriju analīzi, bet gan jāgriežas pie Tiesību valodas, kuru izmanto juridiskajā *praksē*. Harta-Dvorkina debatēs ("The Hart–Dworkin debate") neliecina, ka starp diskusijas dalībniekiem pastāv būtiskas domstarpības – abi atzīst, ka pastāv sarežģīti gadījumi, kad nav pieejami likumdevēja iepriekš nospraustie noteikumi. Harts šo situāciju definē kā "atvērtu Tiesību struktūru" un secina, ka šādos gadījumos īpaša loma būs pilnvaroto personu (tiesnešu) brīvai izvēlei. Savukārt, Dvorkins uzskata, ka daži principi ir jāuzskata par Tiesībām un tāpēc nav iespējams galīgi nošķirt Tiesību un morāles standartus. Minētais liecina, ka Harta un Dvorkina viedokļi nav diametrāli pretējie, jo paredz vienādu risinājumu ar dažādu terminoloģisko "apvalku".

Saturiski-filozofiskā pieeja prasa, lai cilvēku veidotie un valsts veidotie likumi būtu taisnīgi un šeit ir jūtama ne tikai vēlme pārvarēt formālismu, bet arī *kopīgo elementu meklējumi* Formāli-hierarhiskajā, Socioloģiskajā un Psiholoģiski-antropoloģiskajā Tiesību izpratnē - tas ir viens no pirmajiem mēģinājumiem veidot Tiesību integrēto izpratni. 20.gadsimtā un 21.gadsimtā ir vērojama dažādu koncepciju *tuvināšanos* un, zināmā mērā, arī difūzija - atšķirīgu koncepciju savstarpēja sajaukšanās. Lai arī formāli-hierarhiskās Tiesību izpratnes saukļi "Likums ir likums", "Lai pasaule iet bojā, bet likums triumfē", "Nav netaisnīgo likumu" joprojām nav izslēgti no juridiskajā diskursā, tomēr, šī izpratne laika gaitā transformējās, mazinot iekšējo striktumu, arvien biežāk un izteiktāk apelējot nevis pie valstiskuma, bet pie citiem elementiem. Piemēram, nedz Kelzens, nedz Harts nav apmierināti ar Likuma pozitīvisma koncepciju un, nolūkā izvairīties no tā galējībām, centās "apgūt" socioloģisko un vēsturisko vīziju. Piemēram, Normatīvisma koncepcija par primāro Tiesību avotu uzskata jau ne valsti, bet *viršvalstisko* "pamatnormu". Lai arī Harts noliedz atšķirību starp Tiesībām un likumu, tomēr apgalvo, ka Tiesības nav atvasināts no valsts un nav Suverēna rīkojums, ka arī atzīst, ka likumam būtu jāsniedz cilvēkiem minimālas garantijas. Mūsdienās formāli-hierarhiskā izpratne atzīst, ka pie Tiesību formām pieder ne tikai pašas valsts veidotie likumi un tiem pakārtotie normatīvie Tiesību akti, bet arī citi Tiesību avoti –

piemēram, paražas un starptautisko Tiesību dokumenti. Cilvēktiesību konvencijas un cilvēktiesību pozitīvizēšana vairāku valstu konstitūcijās ir būtisks solis saturiski-filozofiskās Tiesību izpratnes virzienā. Neskatoties uz mēģinājumiem traktēt šo rīcību kā valsts brīvu gribu un "aņņemšanos" nodrošināt zināmās garantijas indivīdiem, ir acīmredzams, ka minēto aktu grozīšana vai atcelšana nevar "atcelt" cilvēktiesības kā tādas.

Visas koncepcijas papildina un bagātina viena otru - Tiesībās ir svarīgs gan saturs, gan process, gan formas, gan iekšējās sajūtas. Neviena no pieejām nenoliedz rakstīto likumu nozīmīgumu mūsdienu Tiesību sistēmā, tomēr "socioloģisti" prasa plašāku tiesnešu brīvību lietu izspriešanā, "psiholoģisti" akcentē likumu atzīšanu, leģitimitāti, bet saturiski-filozofiskā Tiesību izpratne akcentē taisnīguma problēmu likumos. Starp šīm koncepcijām nav nepārvāramo šķēršļu, jo Tiesību uztvere ir vairāk pasaules uztveres jautājums, kas ir atkarīgs no jurista skata uz dzīvi, no dzīves filozofijas. Tiesību normu piemērotājiem nav nozīmes, kur ir atrodami taisnīguma standarti un brīvību ierobežojošais mērs – rakstītajos likumos vai tiesiskajā apziņā, sabiedrības praksē vai tiesībzinātnieku darbos.

Katrā no šajā monogrāfijā minētajām koncepcijām ietver vērtīgas idejas. Minētais fakts ir veicinājis arī mēģinājumus veidot **integratīvās Tiesību izpratnes koncepcijas**, kas savienotu vairākus viedokļus attiecībā uz Tiesību dabu un būtību. Pirmais piemērs ir darbs "Integrative Jurisprudense" (1947),⁸⁵⁷ kurā ir izteikts ierosinājums pētīt tiesības integratīvi, apvienojot likuma pozitīvisma koncepciju ar dabisko Tiesību koncepciju. Plašāk šī ideja ir izklāstīta darbā "From Legal Theory to Integrative Jurisprudence" (1964):⁸⁵⁸ akcentējot integratīvās metodikas zinātnisko konsekvenci, tiek izvirzīts pieņēmums, ka likuma pozitīvisma koncepcija uzstāj uz likumu ievērošanu un nevar piekrist valsts priekšrakstu nepildīšanai. Tomēr, dabisko Tiesību koncepcijas pārstāvji uzstāj, ka netaisnīga likuma neievērošana nevar tikt traktēta ka nepaklausība un tiesībpārkāpums. Pirmā pieeja var rezultēties ar valsts diktatūru, bet otrā pieeja – ar utopisko anarhiju, tāpēc, starp abām pieejām ir *jāatrod līdzsvars*. Šajā ziņā 20.gadsimta otrās puses likuma pozitīvisma galvenais nopelns ir nevis pozitīvo Tiesību definīcija un to nošķiršana no morāles, bet gan juridiskās prakses attīstības veicināšana un tiesiskuma virsvadības principa, kā arī citu demokrātisko vērtību aizstāvēšana. Tiesību sociālā realitāte ir augsne, kura ir jāizmanto likumdevējam, attiecīgi, Tiesību definēšana dažādu dominējošo koncepciju, ideju, noteikumu, principu un vērtību sintēze. Turklāt, būtu jānošķir tiesību juridiskā un dinamiskā struktūra. Juridiskā struktūra ir tiesību normatīvais aspekts - normu sistēma, kas nosaka tiesību subjektu tiesības un

---

⁸⁵⁷ Hall, J. (1947). Integrative Jurisprudense. Interpretation of Modern Legal Philosophies. N. Y., pp. 332–325.

⁸⁵⁸ Hall, J. (1964). From Legal Theory to Integrative Jurisprudence. University of Cincinnati Law Review. Vol. 33, no. 2. pp. 153–205.

pienākumus, bet dinamiskā struktūra ir *īstenojamās* normas - tiesību normu ieviešanas, piemērošanas process. Ja juridiskā struktūra ir stabila, tad dinamiskā struktūra pastāvīgi mainās un attīstās. Tiesības kā norma un Tiesības kā process papildina viens otru, veido vienu veselumu jeb Tiesības kā tādas.

Otrais piemērs ir darbs "Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History" (1988),⁸⁵⁹ kurā ir izvirzīts priekšlikums apvienot trīs "klasiskās zinātniskās skolas": likuma pozitīvisma koncepciju, dabisko Tiesību koncepciju un vēsturisko Tiesību koncepciju. Ir uzsvērts, ka vēsturiskā metode tiesību zinātnē un praksē ir nepelnīti aizmirsta un tiesneši ir palikuši starp "tiesas aktīvismu", ko parasti atbalsta dabisko Tiesību koncepcija un "tiesas atturību", kuru parasti aizstāv likuma pozitīvisma koncepcija. Tāpēc integratīvai Tiesību izpratnes koncepcijai Tiesības ir jātraktē plašāk par "dominēšanas instrumentu" vai līdzekli likumdevēja gribas realizēšanai. Tiesības pauž arī morāles principus un, vienlaikus, ir paražu produkts, vēsturiski nostiprināto vērtību un normu izpaušme. Šī pieeja, kas ir saistīta ar vēsturisko Tiesību koncepciju, tāpat kā katra no pārējām divām, var pretendēt tikai uz trešdaļu no patiesības. Fakts, ka Tiesībām ir gan materiāls, gan idejisks raksturs, ir saistīts ar citu faktu - ka Tiesības, vienlaikus, gan "aug no apakšas uz augšu no sabiedrības paražām", gan "virzās no augšas uz leju" politikas un politiķu vērtību ietekmē: Tiesības palīdz integrēt abas dimensijas.

Trešais piemērs ir *Libertārā koncepcija*, kas traktē Tiesības kā *brīvības esamības formu*, kā "brīvības matemātiku" (Tiesību visaugstākā vērtība ir brīvība, tomēr neierobežota brīvība nav iespējama, pretējā gadījumā netiek garantēta sociālā kārtība).⁸⁶⁰ Pārņemot dabisko Tiesību koncepcijas ideju par atšķirību starp likumu un Tiesībām, ar Tiesību būtību tiek saprasta formālā vienlīdzība, kas atklājas trīs komponentu vienotībā: (1) vispārējs vienlīdzīgs sociālo attiecību regulēšanas mērs, (2) brīvība un (3) taisnīgums. Šajā konceptā, brīvība ir cilvēka neatņemamā īpašība, jo cilvēks ir dzīva, saprātīga būtne, kura rīkojas pēc savas gribas un ieskatiem. Visi cilvēki tiek atzīti par vienlīdzīgiem viņu brīvībā, tomēr, katra sabiedrības locekļa brīvību ierobežo citu indivīdu brīvība. Sociālajai kārtībai, kas izriet no norādītās trīsvienības (brīvība, vienlīdzība un taisnīgums), ir objektīvi universāls raksturs, un tā ir *jāatbalsta* ar piespiedu spēku. Tiesības objektīvi izpaužas trīs formās: (1) Juridiska teksta formā; (2) Tiesisko attiecību formā; (3) Tiesiskās apziņas formā. Tiesību rašanās primārās ir tiesiskā apziņa un tiesiskās attiecības, nevis juridiskā forma, attiecīgi, subjektīvās Tiesības ir primāras, bet Tiesību norma tiek izstrādāta un apstiprināta kā to atzīšanas forma. Respektīvi,

⁸⁵⁹ Berman, H.J. (1988). Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History. California Law Review. Vol. 76, issue 4. Pp. 779–801.

⁸⁶⁰ Нерсесянц, В. (2002). Философия права: либертарно-юридическая концепция // Вопросы философии. — 2002. — № 3. — С. 3-15.

Tiesības ir sabiedrisko attiecību kārtība, kurai būtu jāgarantē taisnīgums - savstarpējais, vienāds izdevīgums, formāla sociālo attiecību dalībnieku vienlīdzība (pozitīvo Tiesību normu atbilstība brīvības un taisnīguma prasībām). Viegli pamanīt, ka *Libertārā koncepcija* ir konstruēta uz pamatiem, kurus veido Aristoteļa izpratne par taisnīgumu un Kanta "Zelta likums". Ņemot vērā to, ka koncepcija ir konstruēta 20.gadsimtā, kad likumdevēja lomu ir monopolizējusi valsts, "patvaļas" problēmas "noņemšanai" ir izmantota tēze, ka ar valsti ir jāsaprot ne jebkādu valsts varas organizācijas veidu ar piespiešanas aparātu, bet tieši varu, kas organizēta uz Tiesību pamata, valsti, kura rada Tiesības un savā darbībā ievēro Tiesības. Šis pieņēmums jeb fikcija, zināmā mērā korelē ar Platona un Hēgeļa idejām.

Ceturtais piemērs ir darbs "The Problem About the Nature of Law vis-à-vis Legal Rationality Revisited: Towards an Integrative Jurisprudence" (2012),⁸⁶¹ kurā ir pausts viedoklis, ka Tiesībās būtu jāintegrē juridiskā prakse, plurālistiska metodoloģiskā pieeja, loģika un racionalitāte, kurai ir pieci līmeņi: (1) lingvistiskā racionalitāte, kas ļauj izvairīties no juridisko tekstu neskaidrības un nenoteiktības problēmām; (2) sistēmiskā racionalitāte, kas minimizē Tiesību normu kolīziju iespējamību; (3) teleoloģiskā racionalitāte, kas nodrošina tiesas spriedumu spēju tikt izpildītiem; (4) pragmatiska racionalitāte – likumiem un tiesas spriedumiem ir jābūt *sociāli un ekonomiski efektīviem*; (5) *ētiskā racionalitāte* - likumiem un tiesas spriedumiem ir jābūt taisnīgiem, tie nedrīkst atzīt netaisnību vai pārkāpt pamatprincipus un pamattiesības, tostarp morāles pamatprincipus. Visi šie pieci līmeņi ir svarīgi un vērtīgi – tie ir jāintegrē visaptverošā, bet darbaspējīgā juridiskā racionalitātē. Turklāt, jāņem vērā, ka Tiesības un tiesiskais racionālisms nevar iztikt bez morāles.

Analizējot iepriekš izklāstītus piemērus, var secināt, ka ir iespējams modelēt dažādu koncepciju "sakausējumus", praktizēt vairāk vai mazāk intergatīvu skatījumu uz Tiesību problēmu, tomēr, iegūstot divu vai vairāku koncepciju priekšrocību apvienošanu, mēs pārņemam arī šo koncepciju trūkumus. Papildus tam, "hibrīdkoncepciju" gadījumā rodas arī iepriekš nezināmas problēmas, kas nav raksturīgas atsevišķām Tiesību izpratnes koncepcijām. Tiesības ir ārkārtīgi sarežģīta, daudzšķautņaina esības parādība un neviena no esošām Tiesību koncepcijām nav absolūti autentiskā: jebkurā koncepcijā ietilpst arī "piemaisījumi" - citu koncepciju elementi. 21.gadsimtā dažādas (arī pretējas) koncepcijas savstarpēji ietekmējas un saplūst amorfā ideju konglomerātā, kas zināmā mērā mazina sākotnējo striktumu.

Kā nākotnes attīstības vīziju var pētīt ne tikai integratīvu skatījumu uz dažādām Tiesību izpratnes koncepcijām, bet arī modelēt katras atsevišķas koncepcijas loģiskās

---

⁸⁶¹ Flores, I.B. (2012). The Problem About the Nature of Law vis-à-vis Legal Rationality Revisited: Towards an Integrative Jurisprudence. Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper. 2012. No. 12-160. pp. 1–37.

attīstības noslēguma fāzi. Piemēram, dabisko Tiesību attīstības noslēguma fāze būtu anarhiskā pašpārvalde, kura atbilstoši anarhisma teorētiķu darbiem varētu izpausties kā “autonoma persona autonomā kopienā” - brīvo asociāciju federācija, kas apvieno individuālo un kolektīvo brīvību; struktūra, kuras pamatā ir indivīda brīvība, neatkarība un cieņa, darbs un godīga apmaiņa. Šī pieeja paredz valsts un birokrātijas likvidāciju; "politiskās konstitūcijas" aizstāšanu ar "sociālo konstitūciju", kas atbilstu taisnīgumam un cilvēka dabai, bet sabiedrības politiskās organizācijas aizstāšanu ar sabiedrības ekonomisko organizāciju; personības atbrīvošanu no ārējas autoritātes, no svešām, uzspiestām domām un interesēm; cilvēku vienlīdzību, līgumu slēgšanas brīvību un brīvu pakalpojumu apmaiņu; starppersonu komunikāciju kā abpusēji izdevīgu brīvprātīgu apņemšanos uz "savstarpīguma" pamata; līdzsvaru starp tiesībām un pienākumiem.⁸⁶² Lai arī anarhisma teorija uzsver, ka zinātne nespēj "uzminēt" nākotnes sociālās dzīves formas, tomēr, līdzīgi dabisko Tiesību teorijai iezīmē pamattēzes cilvēku nākotnes kopdzīvei: uzskatot, ka cilvēks ir atkarīgs no dabas, bet cilvēku sabiedrības attīstības mērķis ir brīvība, anarhisma adepti secina, ka tikai darbs padara cilvēku neatkarīgu. Otrkārt, cilvēks ir brīvs, ciktāl viņš atzīst visu apkārtējo cilvēku vienlīdzību, brīvību un cilvēcību, bet citi cilvēki, savukārt, atzīst šī cilvēka brīvību un cilvēcību. Šajā konstruktā valstij nav vietas, jo līdz šim visa cilvēces vēsture bija tikai cilvēku upurēšana kādai no abstrakcijām: Dievam, tēvzemei, valsts varai, nacionālajam godam, likumam, politiskajai brīvībai, sabiedriskajam labumam – bet visas ar varu uzspiestās abstrakcijas izraisa brīvdomības sacelšanos, jo skatoties no pašcieņas un brīvības pozīcijas jebkura uzspiestā pavēle ir ļaunums.⁸⁶³

Mazāk radikālas idejas paredz nevis valsts institūta likvidāciju, bet valsts varas koncentrācijas mazināšanu. Piemēram, darbā "Rationalism in Politics and Other Essays" (1981) ir izvirzīts pieņēmums, ka galvenā brīvības īpašība ir nevis varas neesamība, bet varas koncentrācijas neesamība – mēs nebaidāties no *dažādām* interesēm un nemēģinām to apspiest, bet mēs uzskatām savu brīvību par nepilnīgu, kamēr vara nav pilnībā sadrumstalota; mēs jūtam draudus, ja viena interese vai interešu kombinācija (pat tāda, kam piekrīt vairākums), iegūst neparasti lielu ietekmi. Mēs uzskatām sevi par brīviem tad, kad nevienam mūsu sabiedrībā nav neierobežotās varas - nevienam vadītājam, frakcijai, partijai vai šķirai, nedz vairākumam, nedz valstij, nedz baznīcai, nedz arī jebkurai korporācijai, profesionālai apvienībai vai arodbiedrībai. Pilsoniskās apvienības ietvaros cilvēku solidaritāti un varas legimitāti nosaka vispārēja sajūta, ka sociālā kārtība dod iespēju ikvienam gūt panākumus

---

⁸⁶² Proudhon, P.J. (1840). Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris: J.-F. Brocard. 244 p.

⁸⁶³ Бакунин, М. А. (1873). Государственность и Анархия. Цюрих. 308 с.

izvēlētajā dzīves sfērā, kā arī sabiedrības izpratne par to, ka brīvības saglabāšana nav iespējama, ja šajā saglabāšanā nepiedalīsies ikviens. Valstī, kas organizēta kā "apvienības-uzņēmums", indivīdi ir valsts instrumenti, bet "pilsoniskās apvienības" ietvaros valsts ir tautas instruments, kura uzdevums ir pienācīgā kārtībā uzturēt institūcijas, kas ļauj cilvēkiem sekot viņu izvēlētajiem ideāliem.⁸⁶⁴ Minēta ideja konceptuāli saskan ar Džona Loka 17.gadsimtā izteikto tēzi, ka arī atšķirīgu viedokļu gadījumā visiem cilvēkiem ir jāargā miers un jāpilda kopīgais "cilvēcības un draudzīguma" pienākums.⁸⁶⁵

Nobeigumā monogrāfijas autors prezentē savu skatījumu uz tiesību jēdziena definēšanu un tiesību būtības izziņāšanu:

1. Monogrāfijas autors definē Tiesības kā *taisnīgi ierobežotu brīvību*.
2. Ņemot vērā to, ka brīvība ir primārā, bet tās ierobežojumi – sekundārie, centrālais Tiesību jautājums ir šo ierobežojumu pamatojums. Tiesības nav likuma formā "ietērpta" mazākuma vai vairākuma patvaļa: acīmredzams netaisnības – genocīds, terorisms, diskriminācija, brīvību apspiešana, nesamērīgi bargie sodi un citas patvaļīgas izpausmes - nav uzskatāmas par Tiesībām neatkarīgi no tā, kādas procesuālās formalitātes ir nokārtotas šo netaisnību uzspiešanā. Attiecīgi, Tiesību un patvaļas nošķiršanas mēraukla ir meklējama nevis formālajā, bet *saturiskajā* kritērijā. Proti, Tiesību dimensijas esamība ir atkarīga nevis no apstākļa *kurš* ierobežo indivīda brīvību – cits indivīds, ģimene, kopiena, ģints, cilts vadonis, sabiedrība, absolūtisms vai demokrātiskā valsts – svarīgs ir tas, vai šis ierobežojums ir *taisnīgs*. Tieši šis apsvērums izskaidro, kur ir robeža starp bruņoto noziedznieku un likumu, kura izpilde ir nodrošināta ar valsts piespiešanas aparātu. Nevar piekrist apgalvojumam, ka pastāv Tiesību normas, attiecībā uz kurām nav piemērojams taisnīguma kritērijs. Jebkura Tiesību norma (arī tehniskās normas) ierobežo brīvību, bet jebkuram brīvības ierobežojumam ir jābūt taisnīgam.
3. Risinot jautājumu par Tiesību nošķiršanu no morāles, tikumības, etiķetes, uzmanība ir jāpievērš nevis formai, bet saturam. Etiķetes normas nav Tiesību normas nevis tāpēc, ka tās nav pozitīvizētas likumos, bet tāpēc, ka etiķetes regulēšanas sfēra jeb saturs neskar subjektu brīvību tādā mērā, lai to vajadzētu atzīt par Tiesībām. Iespējamais interešu aizskārums un varbūtīgs kaitējums etiķetes neievērošanas gadījumā nav tik

---

⁸⁶⁴ Oakeshott, M. (1981). The political economy of freedom. Oakeshott M. Rationalism in Politics and Other Essays / 2nd ed. Indianapolis: Liberty Press, [1991]. p. 387.

⁸⁶⁵ Locke, J. (1690). An Essay Concerning Human Understanding. Oxford: Oxford University Press, [1924.] pp. 337–338.

nozīmīgs kā, piemēram, mantošanas kārtības pārkāpšana vai miesas bojājumu nodarīšana. Viena un tā pati darbība, vienlaikus var būt gan prettiesiskā, gan amorāla, tomēr, morāles un tikumības darbības sfēra ir plašāka par Tiesību sfēru – morāle un tikumība sliecas nosodīt netaisnību arī jomās, kurās indivīdu brīvību nevarētu un nevajadzētu apspiest ar jurisprudences instrumentiem – indivīda iekšējā pārliecība, dzīves mērķi, mīlestība, draudzība, mode, gaume u.c.

4. Saturiski-filozofiskā, Formāli-hierarhiskā, Socioloģiskā un Psiholoģiski-antropoloģiskā Tiesību izpratnes pievērš uzmanību dažādiem, bet vienlīdz svarīgiem aspektiem - indivīdam, sabiedrībai, varai un Tiesību ideālam. Jurists nevar ignorēt nevienu no šiem aspektiem, jo Tiesības kā brīvības taisnīgā ierobežošana var izpausties dažādās dimensijās: (1) kā plāns vai skice (priekšraksti, likumi); (2) kā reālās tiesiskās attiecības; (3) kā pārdzīvojums indivīda psihē.
5. Lai pētītu Tiesības visās minētajās dimensijās, ir jāakceptē metodoloģiskais plurālisms. Līdzīgi kā valoda nav tikai burtu un vārdu kopums, līdzīgi kā māksla nav tikai "taustāmie" mākslas darbi – arī Tiesības nav tikai skaidri formulēto priekšrakstu uzskatījums. Ir absolūti skaidrs, ka Tiesību būtību nav iespējams "atsegt", izmantojot vienīgi juridiski-dogmatisko metodi vai loģikas, empīrisma un pragmatisma metodes. Papildus tam, Tiesību sēra ir nesaraujami saistīta ar politiku, ekonomiku, socioloģiju, psiholoģiju, bioloģiju, filoloģiju, tāpēc Tiesību izpēti nedrīkst aprobežot ar šauru likumdošanas jomu.
6. Tiesības ir nevis tas, ko vajadzētu "veidot", bet tas, ko vajadzētu aizsargāt. Turklāt, "aizsargāt" nenozīmē "uzspiest", jo godīgs, saprātīgs un pamatots likums ir pašsaprotams un intuitīvi akceptējams. Cilvēks jau pēc savas dabas ir tiesiskā būtne un Tiesības ir visur, kur ir cilvēki. Attiecīgi, likumdevējs nenosaka un "nepiešķir" nedz cilvēktiesības, nedz subjektīvās tiesības – tieši otrādi, likumdevējs ir viens no tiem, kas uzliek ierobežojumus jau eksistējošai un absolūtai indivīdu brīvībai.
7. Tiesību formu klāsts ir daudz plašāks par formām, kas ir saistīti ar valstisko darbību (likumiem, likumpakārtotiem aktiem) un tas ir viens no iemesliem, kāpēc jēdziens "valsts" nebūtu lietojams Tiesību definēšanā. Valsts nav obligāts Tiesību priekšnosacījums, bet mūsdienās valsts ir kļuvusi par vienu no ērtākiem instrumentiem darbam ar Tiesībām. Lai mazinātu iespējamo patvaļu un novirzi no taisnīguma mērauklas, valstij būtu jāierāda pienācīga, atbilstošā, nepārspīlēta loma.
8. Taisnīguma mēraukla nav relatīva - taisnīgums ir mūžīga harmonija, augstākā kārtība, vispārcilvēciskās kultūras "atslēga". Taisnīguma izpratne dažādos laikos var būt dažāda, tomēr taisnīguma būtība paliek nemainīga - ja konkrētajā brīdī saule ir slikti

saskatāma vai nav redzama, tas nenozīmē, ka saule ir relatīva vai vispār nepastāv. Katram indivīdam ir iedzimtā *apriora* taisnīguma izjūta, kura nav nedz cilvēku vienošanās rezultāts, nedz "mainīgā" substance. Nav šaubu, ka atkarībā no indivīda personības taisnīguma *uztvere* var atšķirties, tomēr, tas nenozīmē, ka ir transformējies pats "etalons". Piemēram, fakts kā dažādu cilvēku "iekšējais pulkstenis" var rādīt dažādus rezultātus viena un tā paša laika posma noteikšanā, neietekmē faktu, ka eksistē tikai viena pareiza atbilde, kura ir jāatrod.

9. Līdzīgi, kā tikumība izpaužas konkrētajā situācija, kur jāizdara morālā izvēle (jo pati morāle ir abstrakta un neitrāla), arī Tiesību piemērošana izpaužas interešu sadursmē, konkrētā dzīves gadījuma risināšanā, konflikta noregulēšanā. Šī uzdevuma veikšanā centrālā loma ir tiesnesim: ja mūsdienās likumdevējs nosaka abstraktus, vispārīgus priekšrakstus jeb vadlīnijas nākotnē iespējamām situācijām, tad tiesnesis izspriež lietu pēc būtības. Romāņu-ģermāņu tiesību saimē rakstīto likumu loma ir pārspīlēta - miljoniem cilvēku *nepārkāpj* likumus pat nezinot šo likumu saturu; likumdevēja priekšraksti drīzāk ir viens no elementiem, kurš savieno taisnīguma ideālu un tiesneša personību. Šie apsvērumi prasa, lai pārmērīgs priekšrakstu apjoms tiktu pakāpeniski mazināts, bet tiesnešu brīvība, spriežot tiesu, paplašinātos – ieskaitot arī interpretāciju *contra legem*, ja faktiskā situācija to prasa. Tiesnešu godprātības garants ir viņu reputācija, izglītības līmenis un atlases kārtība. Arguments par to, ka tiesu varas plašākas pilnvaras varētu pārkāpt varas dalīšanas principu, varētu būt par pamatu ierosinājumam pārskatīt tiesnešu iecelšanas kārtību, iespējams, nodrošinot plašāku sabiedrības iesaisti šajā procesā.
10. Jebkuras kultūras morāles sistēma un Tiesību sistēma tiek konstruēta uz vienota pamata – "nedari citam ļaunu". Šis "Zelta likums" dažādās interpretācijas "Nedari citiem to, ko negribi, lai nodara tev", "Izturies pret citiem tā, kā tu vēlētos, lai izturas pret tevi" ir sastopams gan pirms mūsu ēras (Babilonijas leģendās, Senās Indijas eposā "Mahābhārata", Konfūcija filozofijā, Budas mācībā, Talesa un Pitaka atziņās, Homēra "Odisejā" un Aristoteļa darbos), gan arī mūsu ērā – Bībelē, Senekas apcerējumos, Hobsa un Loka traktātos, Kanta kategoriskajā imperatīvā. Šis princips ir kopīgs visām tautām un ir intuitīvi saprotams jebkuram indivīdam, kas ļauj cerēt, ka nākotnes vīzija ir vienādas, universālās vispasaules Tiesības.

PERSONU RĀDĪTĀJS

- Abelārs 24,25
Ahenvals 52
Akvīnas Toms 25, 26, 29, 53, 64, 128, 133
Aleksejevs 225, 226
Aleksijs 72
Altūzijs 33, 34
Antifonts 10, 11
Aristotelis 14-18, 25, 128, 231, 245, 267, 292, 296
Aurēlijs Augustīns 22-24, 26, 133, 271
Avenāriuss 106
- B**
Benedikta 252
Benedikts XVI 67
Bentems 112-116, 128, 132, 161, 257, 258, 260, 264, 268, 271, 273
Berdjajevs 230
Bergboms 117, 118, 257, 268
Bergmans 110, 111
Bergsons 209
Betti 142
Bēkons 36
Bērklis 107
Biantis, 7
Binders 95, 97
Birlings 210-212
Blekstons 129, 168
Boass 250
Bodens 31, 32, 60, 128, 261
Bubers 250, 251
Būlovs 145, 146, 160, 265
- C**
Cailers 52
Cicerons 20, 21, 49, 128, 267
Cītelmans 205, 214
Cīglers 94
- Čičerins 92, 93
- D**
Dekarts 36
Dēmokrits no Abdērām 9
Didro 49-51
Digī 154-156
Diltejs 93, 240
Dirkems 153, 154
Dunss Skots 27, 28
Dvorkins 68-72, 124, 246, 288, 289
Džentile 96, 97
- Ebenšteins 133, 134
Edela254
Edels 254
Eihorns 136
Epikūrs18, 19
Eriksons 207
Esers 186
- Ērlihs 146-148, 273
- F**
Faihingers 88
Fehners 235
Feierabends11, 258
Ferri 250
Fihte 78-85, 273
Filmers 128
Finis 71
Fīvegs 185, 186
Franks108
Frāsens 111, 112, 258
Freids 205, 206
Freizers 220, 221
Frenks177
Fromms 206
Fukss 152
Fullers 64, 65, 124
- G**
Gādamers 240, 244, 246, 288
Gelens 253, 254
Gēdels 108
Girke 4, 142, 143, 267,
Gize 96
Glafejs 52
Gmelins 152
Gorgijs no Leontīnām 10
Grejs 170, 171, 174
Grocijis 37, 38, 40, 242, 245
Gumplovičs 188, 189, 271
Gundlings 52
Gurvičs199, 200
- H**
Haņ Fei 101
Hartmanis 225
Harts 212-125, 257, 161, 164, 265, 268, 272, 274, 289
Hābermāss 203, 245, 246
Hefe 91
Hegerstroms 179, 180

Heidegers 231-233, 236, 246
 Heks 159, 160
 Hellers 95, 96
 Hemmingsens 33
 Herders 136
 Herings 94
 Hessens 89, 257
 Hēgelis 83-86, 92-98, 136, 238, 276, 288
 Hērakleits no Efesas 8, 9
 Hēsiods 7
 Hildebrands 226
 Hipijs no Elidas 10
 Hiršs 96
 Hīlons 7
 Hobss 38-42, 45, 61, 82, 85, 129, 254, 261, 263, 288, 296
 Hofbauers 52
 Hofners 52
 Holbahs 51
 Holms 168-171, 174, 177
 Hufelands 52
 Hugo 136-138
 Huserls 222-224, 227, 231, 288
 Huss 30

Ikštats 52

Jakobi 209
 Jaspers 230, 231
 Jellineks 157-159, 257, 288
 Jērings 126, 127, 142, 160-163, 214, 260, 264
 Jungs 205, 206

Kalliks 11, 12
 Kalvins 31
 Kanaris 187
 Kantorovičs 150, 151, 270
 Kants 73-77, 80-91, 94, 224, 231, 232, 236, 245, 285, 292, 296
 Karbonjē 201, 202, 267
 Kardiniers 253
 Kardozo 171-174, 267
 Karnaps 108
 Kašīrers 88
 Kaufmans 243, 244
 Kelzens 129-132, 179, 182, 257-260, 264, 268, 274, 289
 Kenterberijas Anselms 23, 24
 Kirkegors 229, 230, 236, 237
 Kistjakovskis 193, 194
 Kjuļš 90

 Kleobūls 7
 Kleons 101, 102
 Kohens 87, 88
 Kons 234
 Konstāns 77, 78
 Konts 103, 104, 109, 257, 272
 Korkunovs 213, 214
 Kovaļevskis 192, 267
 Kroče 93
 Kuks 178
 Kūns 109

Labands 117, 257, 260, 272, 274
 Lakatoss 109, 110
 Lange 87, 257
 Larencs 94, 98, 184, 185, 187
 Lasks 89
 Lasons 94
 Leibnics 44
 Leons XIII 53
 Levellins 174-177
 Li Si 101
 Lintons 253
 Lībmans 86
 Loks 41, 42, 80
 Lumans 200, 243, 244
 Lundštedts 180, 181
 Luters 31

Mahs 106
 Maihofers 235, 236
 Makbits 252
 Makjavelli 31, 32, 237, 263
 Maritens 63, 64
 Marks Aurēlijs 22
 Martinijs 52
 Meineke 97
 Merklis 133
 Mesners 64
 Mills 104-106, 112, 257
 Miltons 40
 Mincers 31
 Mirandola 30
 Mīda 253
 Monteskjē 46, 47, 135
 Mozers-Filzeks 136
 Muromcevs 189-192
 Mūrs 178

Natorps 87, 88
 Nauke 90, 91
 Neirats 108

Nīče 208, 209
 Novgorodcevs 55-57, 288

Oldendorps 32, 33
 Olifants 178
 Olivekrona 181, 182
 Ollero 90
 Ostins 114-117, 121-124, 128, 132, 179, 257-267, 271-274

Paskāls 36
 Paunds 163-167, 174
 Periandrs 7
 Perikls 12
 Petersons 178
 Petražickis 214-219, 260, 271, 272, 284, 288
 Pitagors 8, 15
 Pitaks 7, 296
 Platons 13, 14, 64, 128, 292
 Plenge 94
 Polībījs 19
 Poppers 109, 110
 Protagors 10
 Puankarē 107
 Pufendorfs 40, 41, 60
 Puhta 126, 141, 142, 267

Radbruhs 61-63, 72, 243, 245, 269, 270, 276, 288
 Rainahs 223
 Rasels 107, 108
 Razs 125
 Redklifs-Brauns 251, 252
 Reihenbahs 108
 Reisners 219, 220
 Rikerts 88, 89
 Rikērs 241
 Ross 182, 183
 Rotbards 67
 Roterdamas Erasms 30
 Rouls 66, 67
 Rulāns 255
 Rumelins 145
 Rumpfs 152
 Ruso 47, 48, 61, 267

Sartrs 233, 324, 238, 243, 244
 Saviņjī 137-142, 242, 267, 273, 288
 Seneka 22, 296
 Sidnejs 40, 271
 Sokrats 12, 13, 64
 Solons 7, 8

Solovjovs 92
 Solsberijas Džons 25, 267
 Sorokins 221, 222
 Spensers 104-106, 112, 260, 267, 273
 Spinoza 43, 44, 237, 271
 Spūners 54

Šans Jans 100
 Šelings 208
 Šeršeņevičs 118-121, 257, 262, 268, 269, 272, 280
 Šēlers 224, 250
 Šleiermahers 239, 240
 Šliks 107
 Šlosmans 144, 145
 Šmits 60, 61
 Šopenhauers 208
 Španns 96
 Špenglers 95-97
 Špimans 67
 Špīgels 194-198, 267, 278, 279, 285
 Štamlers 54-56
 Štampe 152
 Štrauss 64

Taless 7, 296
 Tards 198, 199
 Telders 97
 Tibauts 137
 Tomazijs 44, 45
 Trasimahs no Halkēdonas 11
 Trubeckojs 57-59, 288

Ulpiāns 226 128

Valdšteins 68
 Vekio 59, 60
 Verdross 133, 274
 Vēbers 242
 Viko 135, 285
 Viljams Okams 28
 Vindelbands 88
 Vindšeids 127, 128
 Vinklers 35
 Vitgenšteins 108, 240, 246
 Volfs 45, 125, 268
 Voltērs 46, 135
 Vunts 204

Zenons no Kitionas 19

Ženī 149-151

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

Klasiskie avoti

1. Abaelardus (^1079-1142^). [Peter Abaelards Theologia "Summi boni". Münster i.W.: Aschendorff. 1939. XXVIII, 118 S.]
2. Abaelardus (^1079-1142^). Logica ingredientibus. [Peter Abaelards philosophische Schriften. 1,1. Die Logica "Ingredientibus"; 1, Die Glossen zu Porphyrius. Münster, Westfalen. 1919. 109 s.]; [Peter Abaelards philosophische Schriften. 1,2. Die Logica "Ingredientibus"; 2, Die Glossen zu den Kategorien. Münster, Westfalen. 1921. ss. 112 – 305.]; [Peter Abaelards philosophische Schriften. 1,3. Die Logica "Ingredientibus"; 3, Die Glossen zu Peri ermineias. Münster, Westfalen. 1927. ss. 308 – 503].
3. Achenwall, G. (1767/1768). Ius naturae in usum auditorium. Gottingae: Bossiegel.
4. Alexy, R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 396 s.
5. Alexy, R. (1985). Theorie der Grundrechte. Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges. 548 s.
6. Alexy, R. (1986). Theorie der Grundrechte. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 548 s.
7. Alexy, R. (1992). Begriff und Geltung des Rechts. Freiburg (Breisgau), München: Alber. 215 s.
8. Alexy, R. (1995). Recht, Vernunft, Diskurs. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 292 s.
9. Althusius, J. (1603). Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata. Herbornae: Muderspach & Corvinus. [1625], 1003 s.
10. Althusius, J. (1617). Dicaeologica libri tres, totum et universum Jus. Frankfurt. [1618]. pp. 35-36.
11. Anners, E. (1975/1980). Den europeiska rättens historia 1, Almqvist & Wiksell förlag, Stockholm. 246 p.
12. Anselmus (^1033-1109^). [Anselm of Canterbury. De Concordia. On the Harmony of Foreknowledge and Predestination and the Grace of God with Free Choice. Translated by Sadler 254 p.].
13. Anselmus (^1033-1109^). [Anselm of Canterbury: The Major Works, Oxford: Oxford University Press. Davies, Brian; et al. 1998].
14. Anselmus (^1033-1109^). Cur Deus Homo. Sidney Norton Dean. 1903].
15. Antiphon (^480-411 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Parmenides, trans. M. L. Gill and P. Ryan.]
16. Aristotle (^384-322 B.C.E.^). Ars Rhetorica. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. Rhetoric. Translated by W. Rhys Roberts. p.12-14.
17. Aristotle (^384-322 B.C.E.^). Ethica Nicomachea / De Moribus ad Nicomachum. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. Nicomachean Ethics. Translated by W. D. Ross. Tukoļjums latviešu valodā citēts pēc: Nikomaha ētika. Rīga. 1985. Ināras Ķemeris tulkojums. 227 lpp.
18. Aristotle (^384-322 B.C.E.^). Politics. [The Works of Aristotle. Translated into English under the Editorship of S.A. Smith, W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press ; 1908-1930]. Politics. Translated by Benjamin Jowett. p.139-141.
19. Augustinus (^354-430^). [De Trinitate, 14, 15, 21: CCL 50 A, 451 (PL 42, 1052). Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>].
20. Augustinus (^354-430^). [Confessiones, 2, 4, 9: CCL 27, 21 (PL 32, 678). Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>].
21. Augustinus (^354-430^). De civitate Dei ad Marcellinum. [Augustine. The City of God. Translation by Gerald G. Walsh, S. J., et al. Introduction by Étienne Gilson. New York: Doubleday, Image Books, 1958.]
22. Augustinus (^354-430^). De libero arbitrio. [Augustine. On Free Choice of the Will. Translated by Thomas Williams. Heckett Publishing Company. Indianapolis / Cambridge. 1993.]
23. Augustinus (^354-430^). Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: http://www.vatican.va/archive catechism_lv/Katehisms/d3s1n3.html

24. Aurelius (^121-180^). [The meditations of the Emperor Marcus Antoninus. Edited with Translation and Commentary by Arthur Spenser Loat Farquharson. Preface by John Sparrow. Oxford: The Clarendon Press. 1944].
25. Austin, J. (1832). *The Province of Jurisprudence Determined*. London: J. Murray.
26. Austin, J. [1861]. *Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law*. Vol. 2 Vol. 3
27. Austin, J. [1885]. *Lectures on Jurisprudence or the philosophy of positive law*. London. [1885]. Vol. 1. p. 220.
28. Avenarius, R. H. L. (1888). *Kritik der reinen Erfahrung*. Leipzig: Fues.
29. Bacon, F. (1620). *Novum Organum scientiarum*. London.
30. Benedict, R. (1934). *Patterns of Culture*. Boston-New York: Houghton, Mifflin and Company, 260 p.
31. Benedict, R. (1940). *Race: Science and Politics*. New York: Modern Age Books, 274 p.
32. Benedict, R. (1946). *The Chrysanthemum and the Sword, Palterns of Japanese Culture*. Boston: Houghton, Mifflin Company, 324 p.
33. Bentham, J. (1776). *A Fragment on Government; being an examination of what is delivered, on the subject of Government in General in the introduction of Sir William Blackstone's Commentaries; with a preface, in which is given a critique on the work at large, anonymous*. London: T. Payne, P. Elmsly & E. Brooke.
34. Bentham, J. (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. London: T. Payne. 31 p.
35. Bentham, J. (1823). *Truth versus Ashhurst, or, Law as it is, contrasted with what it is said to be*. London: T. Moses. 16.p.
36. Критический этюд о Н. К. Михайловском. СПб.: Электрическая типография. 1901.
37. Bergbohm, K. M. (1892). *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*. 1. *Das Naturrecht der Gegenwart*. Leipzig. 566 s.
38. Bergmann, G. (1954). *The Metaphysics of Logical Positivism*. New York: Longmans, Green & Co. 1954. 341 p.
39. Bergson, H. (1889). *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris: Alcan. VIII, 182 p.
40. Bergson, H. (1903). *Introduction a la metaphysique*. Paris: PUF [1987].
41. Bergson, H. (1907). *L'Évolution créatrice*. Paris: PUF [1986].
42. Bergson, H. (1932). *Les Deux sources de la morale et de la religion*. Paris: Félix Alcan. 2 Bl., 346 p., 1 Bl.
43. Berkeley, G. (1710). *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge, Part I*. Dublin: printed by Aaron Rhames, for Jeremy Pepyat. Berkeley, G. (1713). *Three dialogues between Hylas and Philonous the design of which is plainly to demonstrate the reality and perfection of humane knowlege, the incorporeal nature of the soul, and the immediate providence of a deity*. London.
44. Berman, H.J. (1988). *Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History*. *California Law Review*. Vol. 76, issue 4. Pp. 779–801.
45. Betti, E. (1955/1960). *Teoria generale dell'interpretazione*, Vol. 1, Milano: Giuffrè, [1990].
46. Bierling, E. R. (1866). *Ueber die Kompetenz der landständischen Kammern des Königreichs Sachsen in Angelegenheiten der evangelisch-lutherischen Landeskirche mit besonderer Rücksicht auf den neuesten Entwurf einer Kirchenvorstands- und Synodalordnung*. Leipzig: Roßberg. 36 s.
47. Bierling, E. R. (1876). *Das Wesen des positiven Rechts und das Kirchenrecht*. 36 s.
48. Bierling, E. R. (1877). *Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe*, T. 1, Gotha, Perthes, 172 s.
49. Bierling, E. R. (1894). *Juristische Prinzipienlehre*, in 5 Bänden, Bd 1. Neudr. d. Ausg., Tübingen, 350 s.
50. Bierling, E. R. (1894/1911). *Juristische Prinzipienlehre*. Freiburg im Breisgau: Mohr. 5 Bl.
51. Bierling, E. R. (1894/1917). *Juristische Prinzipienlehre*, in 5 Bänden, Bd 1. Neudr. d. Ausg., Tübingen, 350 s.
52. Binder, J. (1930). *Die Freiheit als Recht*. *Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag*. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243 s.
53. Binder, J. (1933). *Der autoritäre Staat*. Bd. XXIII, ss. 143-152.

54. Binder, J. (1933). Der obligatorische Vertrag im System der Hegeischen Rechtsphilosophie. Verhandlungen des Dritten Hegelkongresses vom 19. bis 23. April 1933 in Rom. Tübingen: Haarlem. [1934] 278 s.
55. Binder, J. (1935). Der Idealismus als Grundlage der Staatsphilosophie. Zeitschrift für deutsche Kulturphilosophie. [1934-1944]. Tübingen: Mohr. Bd. 1. s. 157.
56. Binder, J., Busse, M. & Larenz, K. (1931). Einführung in Hegels Rechtsphilosophie. Berlin: Junker u. Dünnhaupt. 94 s.
57. Blackstone, W. (1756). An analysis of the laws of England. Oxford.
58. Boas, F. U. (1911). The Mind of Primitive Man. New York.
59. Boas, F. U. (1940). Race, Language, and Culture. New York: Macmillan.
60. Bodin, J. (1576). Les six livres de la République. Paris: Chez Jacques du Puys.
61. Buber, M. (1923). Ich und Du. Leipzig: Insel.
62. Bulow, O. (1868). Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozeßvoraussetzungen. S. Gießen: Roth. XV, 320 s.
63. Bulow, O. (1885). Gesetz und Richteramt. Leipzig: Duncker & Humblot. 48 s.
64. Bulow, O. (1894). Absolute Rechtskraft des Urtheils. Freiburg: Mohr. 152 s.
65. Bulow, O. (1899). Das Gestandnisrecht. Ein Beitrag zur allgemeinen Theorie der Rechtshandlungen. Freiburg.
66. Callicles (^500 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 pp.] Gorgias, trans. D. J. Zeyl.
67. Calvin, J. (1536). Institutio Christianae Religionis. Argentorati: Rihelius. [1539]. 434 p.
68. Canaris, C. (1964). Die Feststellung von Lücken im Gesetz, Berlin.
69. Canaris, C. (1969). Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz, entwickelt am Beispiel des deutschen Privatrechts, Berlin: Duncker & Humblot. 169 s.
70. Canaris, C. (1971). Die Vertrauenshaftung im deutschen Privatrecht. Muenchen: Beck. 567 s.
71. Canaris, C. (1975). Bankvertragsrecht / einschließlich Kontokorrentrecht und Recht allgemeiner Geschäftsbedingungen. Berlin: De Gruyter. ss. 424 – 1297.
72. Canaris, C. (1995). Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3.Auflage. Berlin. 325 s.
73. Canaris, C. (1999). Grundrechte und Privatrecht. Berlin: Gruyter. 98 s.
74. Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [1]. Sociologie du droit de la famille. Paris. 249 p.
- Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [2] Le proces et le jugement. Paris. 268 p.
- Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [3]. Directions de recherche. Paris. 91 p.
- Carbonnier, J. (1963). Sociologie juridique. [4]. Sociologie du droit des successions. Paris. 296 p.
75. Carbonnier, J. (1971). Flexible droit. Textes pour une sociologie du droit sans rigueur. Paris: Pichon et Durand-Auzias. 316 p.
76. Cardozo, B. N. (1917). Wood v. Lucy, Lady Duff-Gordon, 222 N.Y. 88, 91; 118 N.E. 214 (N.Y. 1917).
77. Cardozo, B. N. (1921). The Nature of the Judicial Process. New Haven: Yale Univ. Press. 180 p.
78. Cardozo, B. N. (1924). The Growth of the Law (1924).New Haven: Yale Univ. Press. 145 p.
79. Cardozo, B. N. (1925). Excerpt from speech delivered at the 74th commencement of the Albany Law School on June 10, 1925.
80. Cardozo, B. N. (1928). The Paradoxes of Legal Science. New York: Columbia University Press. 142 p.
81. Cardozo, B. N. (1932). Jurisprudence (address before the New York State Bar Association Meeting, Jan. 22, 1932).
82. Cardozo, B. N. [1947]. Selected Writings: Jurisprudence / B. N. Cardozo, M. E. Hall. New York. pp. 7-9.
83. Carnap, R. (1937). Notes for symbolic logic. Chicago: Univ. of Chicago Bookstore. 37 Bl.
84. Cassirer, E. [1949]. Vom Mythus des Staates. Zürich: Artemis-Verl. [1949]. 410 s.
85. Chan, L. M. (1972). The Burning of the Books in China, 213 B.C. The Journal of Library History. Vol. 7 (2). pp. 101–108.
86. Chen, E. M. (1975). Reason and Nature in the Han Fei-Tzu. Journal of Chinese Philosophy. Vol. 2. pp. 2-9.

87. Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Officiis. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Miller, W. 1913.]
88. Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De re publica, 3, 22, 33: Scripta quæ manserunt omnia, Bibliotheca Teubneriana fasc. 39. Leipzig: K.Ziegler. 1969. 96.s.]. Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>.
89. Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Re Publica, De Legibus. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Latin text and English translation by Clinton Walker Keyes. 1928.]
90. Cicero (^106-43 B.C.E.^). [De Re Publica, De Legibus. Cambridge: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Latin text and English translation by Clinton Walker Keyes. 1928.]
91. Cicero (^106-43 B.C.E.^). [Marci Tullii Ciceronis opera. Ex recensione Ioann. Aug. Ernestii studiose recognita edidit Car. Frid. Aug. Nobbe. - Tomus X. - Lipsiae: ex officina Car. Tauchnitii, 1827.]. Tukoljums latviešu valodā citēts pēc: Cicerons M. T. Par valsti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
92. Cohn, G. (1955). *Existenzialismus und Rechtswissenschaft*. By Georg Cohn. Basel: Kommissionsverlag Helbing & Lichtenhahn, s. 192.
93. Comte, A. (1830/1842). *Cours de philosophie positive*. Paris: Bachelier. 6 v.
94. Comte, A. (1844). *Discours sur l'esprit positif*. Paris: Carilian-Goeury et Vor Dalmont. 108 p.
95. Comte, A. (1852). *Système de politique positive ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité*. 2. Contenant la statique social ou le traité abstrait de l'ordre humain. Paris. 472 p.
96. Constant, B. (1820). *De la liberte des anciens compare a celle des modernes*. Discourse pronounce al' Athenee royal de Paris // Constant B. *Collection complete des ouvrages etc.*, T. IV. Paris-Rouen: A. F. Didot, pp. 238–274.
97. Cook, W. W. (1927). *Scientific Method and the Law*. *American Bar Association Journal*, 13. p. 784.
98. Croce, B. (1906). *What is Living and What is Dead in the Philosophy of Hegel*. Bari, Laterza.
99. Croce, B. (1909). *Lebendiges und Todes in Hegels Philosophie*. Heidelberg.
100. Democritus (^460-370 B.C.E.^). [Cartledge, P. *Democritus (The Great Philosophers)*, London: Routledge. 1997.]
101. Descartes, R. (1637). *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, & chercher la verité dans les sciences. Plus La dioptrique, les météores et la géométrie, qui sont des essais de cete method*. Leyde. 413 s.
102. Descartes, R. (1647). *Les principes de la philosophie*. Paris: Gras. 486 p.
103. Diderot, D. (1755). *Droit naturel*. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. [L'encyclopédie, Diderot et d'Alembert]. Paris. vol. 5.
104. Diderot, D. (1765). *Société*. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. [L'encyclopédie, Diderot et d'Alembert]. Paris. vol. 15.
105. Dilthey, W. (1883). *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*. Bd. 1. Duncker & Humblot, Leipzig.
106. Dilthey, W. (1905). *Die Jugendgeschichte Hegels*. Berlin: Reimer. 212 s.
107. Dilthey, W. (1910). *Der Aufbau der geschichtlichen Methode in den Geisteswissenschaften*.
108. Douglas, W. O. (1950). Underhill Moore. *Yale Law Journal*, Vol.59., No.2. pp.187-188.
109. Duguit, L. (1901). *L'état le droit objectif et la loi positive*. Paris: Fontemoing. 623 p.
110. Duguit, L. (1921/1925). *Traite de droit constitutionnel*. Vols. 1-5. Paris.
111. Duguit, L. (1922). *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat* conférences faites à l'Ecole des Hautes Etudes Sociales. Paris: Alcan. 160 p.
112. Duns Scoti, I. (^1266-1308^). [Opera Omnia. Civitas Vaticana: Typis Polyglottis Vaticanis, 1950–2013.]
113. Durkheim, E. (1892). *Montesquieu's Contribution to the Rise of Social Science*. Montesquieu and Rousseau. *Forerunners of Sociology*. trans. Ralph Manheim [1960].
114. Durkheim, E. [2007]. [Emile Durkheim, *Foundations of the Classic Sociological Theory*, in Scott Appelrouth. Laura Desfor Edles. *Classical and contemporary sociological theory*: Pine Forge Press. 2007. pp. 100—102.]
115. Dworkin, R. M. (1967). *The Model of Rules*. *University of Chicago Law Review*: Vol. 35 : Iss. 1 , Article 3.
116. Dworkin, R. M. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.; Harvard Univ. Press. 293 p.

117. Dworkin, R. M. (1986). *Law's Empire*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The Belknap Press of Harvard University Press. 470 p.
118. Dworkin, R. M. (1993). *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*. New York: Knopf. 273 p.
119. Dworkin, R. M. (1996). *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford: Oxford University Press. 427 p.
120. Ebenstein, W. (1945). *The Pure Theory of Law*. Madison: Univ. of Wisconsin. p. 203.
121. Edel, M., Edel, A. (1959). *Anthropology and Ethics*. Illinois.
122. Ehrlich, E. (1903). *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft*. Leipzig: Hirschfeld. 40 s.
123. Ehrlich, E. (1907). *Tatsachen des Gewohnheitsrechts*. Leipzig. s. 7.
124. Ehrlich, E. (1913). [Fundamental Principles of the Sociology of Law. New Brunswick: Transaction Books reprint, 2002. p. 340.]
125. Ehrlich, E. (1921). *Science of Legal Method*. N.Y. p.72.
126. Eichhorn, K. F. (1808). *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*. 1. 438 s.
127. Epicurus (^341-270 B.C.E.^). [Epicurus. Letters, principal doctrines, and Vatican sayings. Translated by Geer, Russel M. Indianapolis: Bobbs-Merrill. Indianapolis: Bobbs-Merrill. 1981. XLI. 98 p.]
128. Erasmus, D. (1509). *Moriae Encomium, sive Stultitiae Laus*. [Mōrias Enkōmion Sive Stultitiae Laus Des. Erasmi Rot. Declamatio. Basileae: Thurneisen. 1780. 355 s.].
129. Erasmus, D. (1514/1516). *Novum Instrumentum omne*. Basileae: Froben. 1516. 630 p.
130. Erikson, E. (1950). *Childhood and Society*. N.Y.
131. Erikson, E. (1958). *Young Man Luther*. New York: Norton. 288 p.
132. Esser, J. (1956). *Grundsatz und Norm in der richterlichen Fortbildung des Privatrechts rechtsvergleichende Beiträge zur Rechtsquellen- und Interpretationslehre*. Tübingen: Mohr. 394 s.
133. Esser, J., Schmidt E. (1975). *Schuldrecht*. Band I. Karlsruhe: Allgemeiner Teil. s. 45. § 5.
134. Fechner, E. (1955). *Naturrecht und Existenzphilosophie*, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*: Franz Steiner Verlag, Vol. 41, No. 3, ss. 305-325.
135. Fechner, E. (1956). *Rechtsphilosophie. Soziologie und Metaphysik des Rechts*. Tübingen.
136. Fechner, E. (1991). *Existenz und Auftrag*. Tübingen: Mohr.
137. Feldkeller, P. (1931). *Hegelkongress und Hegelweltbund*. *Philosophische Weltanzeiger*. No. 2, s. 11.
138. Ferri, E. (1884). *Sociologia criminale*, Casa editrice italiana. Roma.
139. Ferri, E. (1901). *The Positive School of Criminology: Three Lectures Given at the University of Naples, Italy, on April 22, 23, and 24, 1901*. C.H. Kerr. [1906].
140. Feyerabend, P. K. (1975). *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London: NLB, Humanities Press. 339 p.
141. Feyerabend, P. K. (1978). *Science in a Free Society*. London: NLB. 221 p.
142. Fichte, J. G. (1796). *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre*. Jena, Leipzig: Gaber.
143. Fichte, J. G. (1798). *Das System der Sittenlehre nach principen der wissenschaftslehre*. Jena: Ch. E. Gabler. XVIII, 494 s.
144. Fichte, J. G. (1800). *Der geschlossene Handelstaat*. Tübingen: Cotta. s.164.
145. Fichte, J. G. (1806). *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*. Berlin: Realschulbuchh. 563 s.
146. Fichte, J. G. (1810). *Die Tatsachen des Bewußtseins*. Vol. 2. *Fichtes Werke*. Berlin: Valter de Gruyter [1971] 578 s.
147. Fichte, J. G. (1812). *Das System der Rechtslehre*. Bonn [1834].
148. Fichte, J.G. (1794). *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*. Leipzig: Gabler. XII. 339 s.
149. Filmer, R. [1680]. *Patriarcha, or, The natural power of kings*. London: Walter Davis.
150. Finnis, J. (1980). *Natural Law and Natural Rights*. Oxford ; Clarendon Press. 425 p.
151. Finnis, J. (1983). *Fundamentals of Ethics*. Washington: Georgetown Univ. Press. 163 p.
152. Finnis, J. (1991). *Moral Absolutes: Tradition, Revision and Truth*. Washington, D.C.: Catholic Univ. of America Press. 113 p.
153. Fraassen, B. C. (1980). *The Scientific Image*. Oxford : Oxford University Press.

154. Frank, J. (1931). *Law and the Modern Mind*. New York: Brentano. 368 p.
155. Frank, J. (1932). *What the Courts do in Fact*. *Illinois Law Review*, 24. p. 645.
156. Frank, J. (1949). *Courts on Trial. Myth and Reality in American Justice*. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press. 441 p.
157. Frank, P. (1932). *Das Kausalgesetz und seine Grenzen*. Wien: Springer. 308 s.
158. Frazer, J. G. (1890). *Golden Bough. A Study in Comparative Religion, Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
159. Frazer, J. G. (1909). *Psyche's Task*. London: Macmillan. 84 p.
160. Frazer, J. G. (1918). *Folklore in the Old Testament: Studies in Comparative Religion, Legend, and Law*. London: Macmillan [1923]. 476 p.
161. Frazer, J. G. (1926). *The Worship of Nature*. London. 672 p.
162. Frazer, J. G. (1927). *Man, God, and Immortality*. New York: Macmillan. 437 p.
163. Frazer, J. G. (1935). *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies, and Other Pieces*. Curzon Press. [2002].
164. Frazer, J. G., Loyson, P. H. (1922). *Les origines magiques de la royauté*. *Revue Philosophique de la France Et de l'Etranger* 93: pp. 333-336.
165. Freud, S. (1928). *Die Zukunft einer Illusion*. Leipzig. s. 13.
166. Freud, S. (1930). *Das Unbehagen in der Kultur*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. 136 s.
167. Fromm, E. (1956). *The Art of Loving*. N.Y.: Harper & Row. 133 p.
168. Fromm, E. (1973). *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 521 p.
169. Fromm, E. (1980). *Die Furcht von der Freiheit*. Frankfurt am Main. s. 192.
170. Fromm, E. (1980). *Wege aus einer kranken Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Europäische Verlagsanst. 331 s.
171. Fuchs, E. (1907). *Schreibjustiz und Richterkönigtum*. Leipzig: Teutonia-Verl. 115 s.
172. Fuchs, E. (1929). *Was will die Freirechtsschule?* Rudolstadt: Greifenverl. 62 s.
173. Fuller, L. L. (1956). *Human Purpose and Natural Law*. *The Journal of Philosophy*. Vol. 53. No. 22. p. 704.
174. Fuller, L. L. (1958). *Positivism and Fidelity to Law - A Reply to Professor Hart*. *Harvard Law Review*. Vol. 71. No. 4. pp. 630-672.
175. Fuller, L. L. (1964). *The Morality of Law*. New Haven: Yale Univ.Pr. 202 p.
176. Fuller, L.L. (1958). *Positivism and Fidelity to Law: A Reply to Professor Hart*. *Harvard Law Review*. Vol. 71, No. 4. pp. 630-672
177. Gabriel, T. (1886). *La criminalité comparative*. Paris: Alcan. 214 p.
178. Gabriel, T. (1890). *La philosophie penale*. A. Storck, Editeur.
179. Gabriel, T. (1890). *Les lois de l'imitation*. Paris: Alcan. VIII, 431 S.
180. Gabriel, T. (1901). *L'opinion et la foule*. Paris: Felix Alcan, editeur. 226 p.
181. Gadamer, H. G. (1960). *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr. 486 s.
182. Gehlen, A. (1940). *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1978.
183. Gentile G. (1931). *Il concetto dello Stato in Hegel*. *Veröffentlichungen des Internationalen Hegelbundes Verhandlungen des Zweiten Hegelkongresses vom 18. bis 21. Oktober 1931 in Berlin*. Berlin [1932] s. 121.
184. Gentile, G. (1936). *Grundlagen des Faschismus*. Stuttgart, s. 33.
185. Geny, F. (1899). *Methode d'interpretation et source en droit prive positif*. Paris. 606 p.
186. Geny, F. (1913). *Science et technique en droit privé positif*. 1. *Position actuelle du problème du droit positif et éléments de sa solution*. Paris. 212 p. Geny, F. (1915). *Science et technique en droit privé positif*. 2. *Élaboration scientifique du droit positif*. Paris. 422 p. Geny, F. (1921). *Science et technique en droit privé positif*. 3. *Élaboration technique du droit positif*. Paris. 522 p. Geny, F. (1924). *Science et technique en droit privé positif*. 4. *Rapports entre l'élaboration scientifique et l'élaboration technique du droit positif*. Paris. 265 p.
187. Gierke, O. (1882). *Naturrecht und deutsches Recht. Rede zum Antritt des Rektorats der Universität Breslau am 15. Oktober 1882*. Frankfurt a. M.: Rütten & Loening. 32 s.

188. Gierke, O. (1903). Die historische Rechtsschule und die Germanisten. Rede zur Gedächtnisfeier des Stifters der Berliner Universität König Friedrich Wilhelm III in der Aula derselben am 3. August 1903. Berlin: Schade. 61 s.
189. Gierke, O. F. (1882). Naturrecht Und Deutsches Recht. Rede Zum Antritt Des Rektorats Der Universität Breslau Am 15. Oktober 1882, Gehalten. Šeit un turpmāk, ja nav norādīts citādi, teksti svešvalodās ir monogrāfijas autora tulkoti.
190. Giese, G. (1926). Hegels Staatsidee: und der Begriff der Staatserziehung. Halle/Saale. 185 s.
191. Glafey, A. (1746). Recht der Vernunft / Worinnen die Lehren dieser Wissenschaft auf feste Gründe gesetzt, und nach selbigen, die in Welt-Händeln, auch unter denen Gelehrten vorgefallenen Streitigkeiten durchgegangen verbessert und stark vermehret, auch mit einem Vollständigen Real-Register versehen. Frankfurt [u.a.]: Riegli. 1207 s.
192. Gmelin, J. G. (1910). Quousque? Beiträge zur soziologischen Rechtsfindung. Hannover: Helwing. 83 s.
193. Gödel, K. (1940). The consistency of the axiom of choice and of the generalized continuum-hypothesis with the axioms of set theory. Princeton, N. J.: Princeton Univ. Press. 69 p.
194. Gorgias (^483-375 B.C.E.^). [Peri tou mē ontos ē peri physeōs. / On That Which Is Not, or On Nature. Gorgias and the new sophistic rhetoric. Carbondale: Southern Illinois Univ. Press. 2002. 156 p.]
195. Gray, J. C. (1909). The Nature and Sources of the Law. New York: The Columbia university press. 349 p.
196. Grotius, H. (1609). Mare Liberum Sive De Jure Quod Batavis Competit Ad Indicana Commercium Dissertatio. 70 s.
197. Grotius, H. (1625). De Jure Belli ac Pacis, libri tres, In quibus ius naturae & Gentium: item iuris publici praecipuae explicantur, Parisiis: Apud Nicolaum Buon, M DC XXV, cum privilegio regis via Gallica. the French National Library. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86069579/f11.image.r=.langEN>
198. Grotius, H. (1631). Inleydinge tot de Hollantsche rechtsgeleertheit / Introduction to Dutch Jurisprudence; written in Loevenstein. pub. The Hague.
199. Gumpowicz, L. (1875). Race und Staat. Eine Untersuchung über das Gesetz der Staatenbildung. Wien: Manz. 58 s.
200. Gumpowicz, L. (1883). Der Rassenkampf: Soziologische Unters. Innsbruck: Wagner. 376 s.
201. Gumpowicz, L. (1899). Grundriss Der Sociologie / The Outlines of Sociology. Translated by Frederick W. Moore. [1975] Arno Press.
202. Gumpowicz, L. (1877). Philosophisches Staatsrecht / systematische Darstellung für Studierende und Gebildete. Wien: Manz. 195 s.
203. Gundling, N. (1706). Status naturalis Hobbesii in corpore iuris civilis defensus et defendendus. Occasione L. 5 de Iust. et 1. Halle: Zeitler. 44 s.
204. Gurvitch, G. (1942). Sociology of law. New York: Philosophical Library. XX, 309 p.
205. Habermas, J. (1981). Theorie des kommunikativen Handelns. Vol. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Vol. 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
206. Haering, T. L. (1940). Hegels Lehre von Staat und Recht. Ihre Entwicklung u. ihre Bedeutung f. d. Gegenwart. Vortrag geh. im Winter 1938/39 in d. Vorlesungen d. Württ. Verwaltungsakademie. Stuttgart: Kohlhammer. 28 s.
207. Hagerstrom, A. [1953]. Inquiries into the Nature of Law and Morals. Stockholm: Almqvist & Wiksell. XXXII, 377 p.
208. Hall, J. (1947). Integrative Jurisprudence. Interpretation of Modern Legal Philosophies. N. Y., pp. 332–325.
209. Hall, J. (1964). From Legal Theory to Integrative Jurisprudence. University of Cincinnati Law Review. Vol. 33, no. 2. pp. 153–205.
210. Hart H. L. A. (1983). Positivism and the Separation of Law and Morals. Essays on Jurisprudence and Philosophy. Oxford. pp. 49-87.
211. Hart H.L. A. (1961). The concept of Law. Oxford: Oxford University Press. 263 p.
212. Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. Harvard Law Review. Vol 71, No. 4. pp. 593–629.
213. Hart, L. (1961). The Concept of Law. Oxford: Clarendon Press. 263 p.
214. Hartmann, P. N. (1935). Ethik. 2.Aufl. Berlin, Leipzig, s. 49.

215. Hartmann, P. N. (1935). *Zur Grundlegung der Ontologie*. Berlin, Leipzig, s. 308.
216. Hartmann, P. N. (1953). *Ästhetik*, Berlin: De Gruyter, s. 394.
217. Heck, P. (1912). *Das Problem der Rechtsgewinnung*. Tübingen: Mohr. 52 s.
218. Heck, P. (1914). *Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz*. Tübingen: Mohr. 319 s.
219. Heck, P. (1932). *Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz*. Tübingen: Mohr. 228 s.
220. Hegel, G. W. F. (1802/1803). *Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie und sein Verhältnis zu den positiven Rechtswissenschaften*. Werke. Band 2, Frankfurt a. M. [1979.].
221. Hegel, G. W. F. (1807). [System der Wissenschaft. 1.] *Die Phänomenologie des Geistes*. Bamberg: Würzburg. 765 s.
222. Hegel, G. W. F. (1813). *Wissenschaft der Logik*. 1,2. Bd. 1, Die objective Logik ; Buch 2, Die Lehre vom Wesen. 282 s.
223. Hegel, G. W. F. (1817). *Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Heidelberg: Oßwald. 288 s.
224. Hegel, G. W. F. (1821). *Grundlinien der Philosophie des Rechts / Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. Berlin: Nicolai. 355 s.
225. Hegel, G. W. F., Schelling, F. W. J. (1802/1803). *Kritisches Journal der Philosophie / Bibliothek der deutschen Literatur*. Tübingen: Cotta. 1802-1803.
226. Heidegger, M. (1931/1938). *Schwarze Hefte*. Peter Trawny (ed.). *Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931–1938)*. Heidegger Gesamtausgabe. Martin Heidegger Gesamtausgabe 94. Verlag Vittorio Klostermann, 2014. Heidegger, M. (1952/1957). *Schwarze Hefte*. Peter Trawny (ed.). *Vigiliae und Notturmo ("Schwarze Hefte" 1952/53 bis 1957)*. Heidegger Gesamtausgabe. Martin Heidegger Gesamtausgabe 100. Verlag Vittorio Klostermann, 2020.
227. Heidegger, M. (1927). *Sein und Zeit*. Halle: Niemeyer. 438 s.
228. Heidegger, M. (1927). *Sein und Zeit*. Tübingen, 1960, s. 18.
229. Heidegger, M. (1928/1929). *Einleitung in die Philosophie*. Freiburg: Br.Univ. 115 s.
230. Heidegger, M. (1929). *Kant und das Problem der Metaphysik*. Bonn: Cohen. 236 s.
231. Heidegger, M. (1947). *Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den Humanismus*. Bern, ss. 53–119.
232. Heidegger, M. (1963). *Holzwege*. Frankfurt am Main, s.70.
233. Heller, H. (1921). *Hegel und die nationale Machtstaatsgedanke in Deutschland*. Leipzig.
234. Hemmingius, N. (1562). *De lege naturae apodictica methodus*. Wittebergae: Rhau.
235. Heraclitus (^544-483 B.C.E.^). [Hērakleita citējumi latviešu valodā (šeit un turpmāk).- pēc prof.Pētera Zālītes (1864-1939).lekciju materiāliem, nav publicēti].
236. Herder, J. G. (1772). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin.
237. Herder, J. G. (1784/1791). *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Rīga.
238. Hesiodus (^700 B.C.E.^). [Hesiod. *Theogony. Works and Days. Testimonia*. Edited and translated by Glenn W. Most. *Loeb Classical Library 57*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 326 p.]
239. Hildebrand, D. (1976). *Was ist Philosophie? Gesammelte Werke*. Stuttgart, Bd 1. ss. 205-216.
240. Hippias (^460–400 B.C.E.^). [Plato: *Complete Works*. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Protagoras, trans. S. Lombardo and K. Bell; Greater Hippias, trans. P. Woodruff; Lesser Hippias, trans. N. J. Smith.]
241. Hirsch, E. (1920). *Deutschlands Schicksal / Staat, Volk u. Menschheit im Lichte e. ethischen Geschichtsansicht*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 156 s.
242. Hobbes, T. (1642). *De Cive / Or Tthe Citizen*. Paris. Hobbes, T. (1650). *De corpore politico / Or The elements of law, moral & politick. With discourses upon several heads; as of the law of nature. Oathes and covenants. Severall kind of government. With the changes and revolutions of them*. London: Printed for J. Martin, and J. Ridley, and are to be sold at the Castle in Fleet-street, by Ram-Alley. Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p.
243. Hobbes, T. (1650). *De corpore politico / Or The elements of law, moral & politick. With discourses upon several heads; as of the law of nature. Oathes and covenants. Severall kind of government. With the changes and revolutions of them*. London: Printed for J. Martin, and J. Ridley, and are to be sold at the Castle in Fleet-street, by Ram-Alley.

244. Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p.
245. Hobbes, T. (1651). *Leviathan / or The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. London: Printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard. 396 p.
246. Hoffbauer, J. (1793). *Naturrecht aus dem Begriffe des Rechts entwickelt*. Halle: Hemmerde Schwetschke. 334 s.
247. Hoffe, O. (1979). *Ethik und Politik: Grundmodelle und - probleme der praktischen Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 488 s.
248. Höffe, O. (1983). *Das Naturrecht angesichts der Herausforderung durch den Rechtspositivismus*. René Marcic zum Gedächtnis, Berlin. ss. 303–335.
249. Höffe, O. (1987). *Politische Gerechtigkeit. Grundlegung einer kritischen Philosophie von Recht und Staat*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 511 s.
250. Holbach, P. H. (1770). *Système De La Nature, Ou Des Loix du Monde Physique et du Monde Moral*. Amsterdam: Londres. [1777]. 416 s.
251. Hollerbach, A., Maihofer, W. & Würtenberger, T. (1962). *Existenz und Ordnung*. Frankfurt am Main: Klostermann, s. 246.
252. Holmes, O. W. (1881). *The Common Law*. I. Boston: Little, Brown and Company.
253. Holmes, O. W. (1897). *The Path of the Law*. *Harvard Law Review*. 10 (8): 457–478.
254. Holmes, O. W. (1906). *Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905). 198 U.S. at 75.= U.S. Supreme Court *Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905). *Lochner v. New York* No. 292 Argued February 23, 24, 1905 Decided April 17, 1906 198 U.S. 45
255. Holmes, O. W. (1913). *Law and the Court*. Speech at a dinner of the Harvard Law School Association of New York, New York City (15 February 1913). published in *Speeches by Oliver Wendell Holmes* [1934]. p. 102.
256. Höpfner, L. (1780). *Naturrecht des einzelnen Menschen, der Gesellschaften und der Völker*. Gießen; Krieger. 240 s.
257. Hufeland, G. (1795). *Lehrsätze des Naturrechts und der damit verbundenen Wissenschaften*. Jena: Cuno. 400 s.
258. Hugo, G. (1790). *Lehrbuch des heutigen Römischen Rechts*. [Berlin: Mylius. 1826. 362 s.]
259. Hugo, G. (1798). *Naturrecht als eine Philosophie des positiven Rechts*. Berlin.
260. Husserl, E. (1913). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. 1. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. Halle a.d.S. 323 s.
261. Husserl, E. (1923/24). *Erste Philosophie*. Zweiter Teil: Theorie der Phänomenologischen Reduktion // *Husserliana*. Den Haag, [1959] Bd 8. s. 241.
262. Husserl, E. [1954] *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. // *Husserliana*. Den Haag, Bd 6. s. 130.
263. Hye, S. (1855). *Das österr. Strafgesetz, 1855*, Bd. 1, ss. 615-639.
264. Ickstatt, J. (1746). *Positiones iuris naturalis*. Ingolstadt.
265. Jacobi, F. H. (1912/1925). *Werke*. 6 Bände // Bd. 4–6 hrsg. von F. Köppen u. F. Roth [Bd. 4 mit 3 Abteilungen]. — Leipzig: Fleischer. Darmstadt: WB, 1968 und 1976). — Bd. 3. - s. 195.
266. Jaspers, K. T. (1919). *Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin: Springer. 428 s.
267. Jaspers, K. T. (1932). *Philosophie*. Berlin, Bde 1-3.
268. Jaspers, K. T. (1935). *Vernunft und Existenz*. Groningen, s. 48.
269. Jaspers, K. T. (1962). *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*. ss. 11-28.
270. Jellinek, G. (1878). *Die socialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*. Wien: Hölder. 131 s.
271. Jellinek, G. (1900). *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: Häring. 726 s.
272. Jeremy Bentham, J. (1792). *Truth versus Ashhurst / or, law as it is, contrasted with what it is said to be*. [In *The Works of Jeremy Bentham* , published under the superintendence of his executor, John Bowring, vol. V (Edinburgh, Tait; London, Simpkin, Marshall. [1843], pp. 231-237:
273. Jhering, R. (1852/1865). *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. 1 Leipzig; (1852). 336 s. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. 2,1 Leipzig (1854). 320 s. *Geist des römischen Rechts auf den*

- verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 2,2 Leipzig (1858).322 – 695 s. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. 3,1 Leipzig (1865). 342 s.
274. Jhering, R. (1877). Der Zweck im Recht. 1,1 Leipzig. XVI, 288 s. Jhering, R. (1877). Der Zweck im Recht. 1,2 Leipzig. XVI, ss. 289 – 557. Jhering, R. (1883). Der Zweck im Recht. 2,1 Leipzig. XXX, 336 s. Jhering, R. (1883). Der Zweck im Recht. 2,2 Leipzig. ss. 337 – 716.
275. Jhering, R. (1878). Geist des römischen Rechts: Leipzig ; Breitkopf und Härtel. 64 s.
276. Jhering, R. (1893). Der Zweck im Recht. 3 Aufl. Leipzig, 1893. Bd. I. s. X.
277. Johannes Saresberiensis (^1115/20–1180^). [Policraticus, sive de nugis curialium et de vestigiis philosophorum. [Policraticus / of the frivolities of courtiers and the footprints of philosophers. Cambridge: Cambridge Univ. Pr. 1990. 240 p.].
278. Johannes Saresberiensis (^1115/20–1180^). [The letters of John of Salisbury. Epistulae. Oxford ; Clarendon Press ; 1986.]
279. Jung, C. G. (1912). Wandlungen und Symbole der Libido. Leipzig. 422 s.
280. Jung, C. G. (1934). Wirklichkeit der Seele. Zürich: Rascher. 409 s.
281. Jung, C. G. (1964). Man and his Symbols. London: Aldus Books. 320 p.
282. Jung, C. G. (1973). Memories. Dreams. Reflections. N.Y. p. 373.
283. Kant, I. (1781). Kritik der reinen Vernunft. Riga: Hartknoch. 856 s.
284. Kant, I. (1784). Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. [Jena. 1805].
285. Kant, I. (1788). Kritik der praktischen Vernunft. Riga: Johann Friedrich Hartknoch. 234 s.
286. Kant, I. (1795). Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. Königsberg: bey Friedrich Nicolovius. 104 s.
287. Kant, I. (1797). Die Metaphysik der Sitten. Königsberg.
288. Kant, I. (1797). Die Metaphysik der Sitten. Metaphysische Anfangsgründe der Tugendlehre. In: Kants Werke. Akademie Textausgabe. Bd. 6: Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. Unveränderter photomechanischer Abdruck von Kants gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften, Band VI, Berlin 1907/14. de Gruyter, Berlin 1968, ss. 203–492.
289. Kant, I. (1797). Methaphysische Anfangsgrunde der Rechtslehre. Königsberg, F. Nicolovius. s. 262.
290. Kantorowicz, H. (1906). Der Kampf um die Rechtswissenschaft. Heidelberg: Winter. 50 s.
291. Kantorowicz, H. (1911). Rechtswissenschaft und Soziologie. Tübingen: Mohr. 35 s.
292. Kantorowicz, H. [1958]. The Definition of Law. Cambridge: Univ. Press. 112 p.
293. Kardiner, A. (1939). The individual and his society. New York: Columbia University Press.
294. Kardiner, A.(1945). The psychological frontiers of society. New York: Columbia University Press.
295. Kaufmann, A. (1961). Das Schuldprinzip. Heidelberg: Winter.
296. Kaufmann, A. (1972). Rechtsphilosophie im Wandel. Frankfurt am Mein, s.283.
297. Kaufmann, A. (1982). Analogie und "Natur der Sache". 2. Aufl. Heidelberg.
298. Kaufmann, A. (1989). Prozedurale Theorien der Gerechtigkeit. München, s.3.
299. Kaufmann, A. (1994). Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik. Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. ss.1-29.
300. Kelsen, H. (1925). Allgemeine Staatslehre. Berlin, § 19. S. 99.
301. Kelsen, H. (1933). Modern Theories of Law. London: Milford. 229 p.
302. Kelsen, H. (1934). Reine Rechtslehre: Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik. Leipzig: Deuticke. 236 s.
303. Kelsen, H. (1943). Society and Nature. Chicago. 1943, p. 1.
304. Kelsen, H. (1945). General Theory of Law and State. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. 516 p.
305. Kelsen, H., Ringhofer, K. [1979]. Allgemeine Theorie der Normen. Manz. 362 s.
306. Kierkegaard, S. (1843). Repetition, A Venture in Experimental Psychology. Kierkegaards Writings. Princenton, 1983 Vol. 5. P. 200.
307. Kierkegaard, S. [1924]. Gesammelte Werke. Jena. [1924]. Bd 6. s. 155.
308. Kluckhohn, F., Strodtbeck, F. (1961). Variations in value orientations. Evanston, Ill. Row, Peterson. 437 p. Hofstede, G. (1980). Culture's consequences / International differences in work-related values. Beverly Hills: Sage Publ. 475 p.

309. Kovalevsky, M. (1890). *Tableau des origines de l'evolution de la famille et de la propriete*. Stockholm: Samson & Wallin. 202 p.
310. Kroner, R. (1921/1924). *Von Kant bis Hegel*. 2 Bände. Tübingen; 1921. 612 s.; Tübingen ; 1924. 526 s.
311. Kroner, R. (1931). *Kulturphilosophische Grundlegung der Politik*. Berlin: Junker u. Dünnhaupt. 112 s.
312. Kroner, R. (1941). *The religious function of imagination*. New Haven. 70.p.
313. Kühl, K. (1983). *Zwei Aufgaben für ein modernes Naturrecht. Das Naturrechtsdenken Heute und Morgen: Gedächtnisschrift für René Marcic*. Hrsg. von Mayer-Maly D., Simmons P.M. ss. 817-832.
314. Kuhn, T. S. (1962). *Structure of Scientific Revolutions*. Chicago; London: University of Chicago Press. XV, 172 p.
315. Laband, P. (1876). *Staatsrecht des Deutschen Reiches*. Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. [1876-1882].
316. Lakatos, I. (1970). *Criticism and the growth of knowledge*. London: Cambridge Univ. Press. VII, 282 p.
317. Lakatos, I. (1973). *Science and Pseudoscience*. [The Open University Arts Course A303. Programme 11: 30 June 1973. <https://www.lse.ac.uk/philosophy/science-and-pseudoscience-overview-and-transcript/>]
318. Lange, F.A. (1866). *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*. Iserlohn: Baedeker. 563 s.
319. Larenz, K. (1929). *Das Problem der Rechtsgeltung / K. Larenz*. – Berlin: Junker und Dünnhaupt. 41 s. – (Sonderhefte der Deutschen Philosophischen Gesellschaft ; 5).
320. Larenz, K. (1931). *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*. Berlin: Junker & Dünnhaupt. 114 s.
321. Larenz, K. (1934). *Deutsche Rechtserneuerung und Rechtsphilosophie*. Tübingen.
322. Larenz, K. (1934). *Rechts - und Staatsphilosophie des deutschen Idealismus*. *Handbuch der Philosophie*. Bd. Staat und Geschichte. München, Berlin. s. 186.
323. Larenz, K. (1938). *Über Gegenstand und Methode völkischen Rechtsdenkens*. Berlin: Junker & Dünnhaupt. 53 s.
324. Larenz, K. (1940). *Rechtswahrer und Philosoph*. *Zeitschrift für deutsche Kulturphilosophie*. [1934-1944]. Tübingen: Mohr. Bd. 6. s.4.
325. Larenz, K. (1960). *Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz*. – Berlin: Springer, 381 s. – *Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft*. 148 s.
326. Larenz, K. (1961). *Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung: die Bedeutung «veränderte Umstände» im Zivilrecht*. München. s. 1.
327. Larenz, K. (1987). *Lehrbuch des Schuldrechts. Band I. Allgemeiner Teil*. 14. Aufl. age. München. ss. 126–127. § 10.
328. Larenz, K. (1991). *Methodenlehre der Rechtswissenschaft / K. Larenz*. – 6., neu bearb. Aufl. – Berlin etc.: Springer. 494 s. – *Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft Abteilung Rechtswissenschaft*.
329. Lask, E. (1911). *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre*, Tübingen. Lask, E. (1912). *Die Lehre vom Urteil*, Tübingen.
330. Lasson, G. (1914). *Hegel und die Ideen von 1914 / Hegel—Archiv*, Bd. III. Leipzig. [1916]. s. 57.
331. Leibniz, G. W. (1703/1704). *Nouveaux essais sur l'entendement humain*. Paris: Garnier-Flammarion. [1966] 499 p.
332. Leibniz, G. W. (1707). *Leibnizens Gesammelte Werke Aus Den Handschriften der Königlichen Bibliothek Zu Hannover: Geschichte*. Creative Media Partners, LLC. [2018/2019].
333. Leibniz, G. W. (1710). *Die Theodizee / Abhandlungen über die Gunst Gottes, die Freiheit des Menschen und den Ursprung des Elends*. Norderstedt: Books on Demand GmbH. [2008] 416 s.
334. Leo XIII (^1810-1903^). [Libertas præstantissimum: Leona XIII Acta, 8, 219. Citēts pēc: http://www.vatican.va/archive/catechism_iv/Katehisms/d3s1n3.html]
335. Liebmann, O. (1856). *Kant und die Epigonen / eine kritische Abhandlung*. Stuttgart: Schobe. 218 s.

336. Linton, R. (1936). *The Study of Man*. New York.
337. Linton, R. (1955). *The Tree of Culture*. New York.
338. Llewellyn, K. (1930). *The Bramble Bush – Some Lectures on Law and Its Study*. New York: Columbia University School of Law. 158 p.
339. Llewellyn, K. N. (1930). *A Realistic Jurisprudence - the Next Step*. *Columbia Law Review*. Vol.30. No.4. pp. 431-465.
340. Llewellyn, K. N. (1931). *Some Realism about Realism : Responding to Dean Pound*. *Harvard Law Review*, Vol. 44, No.8. pp.1237-1238.
341. Llewellyn, K. N. (1933). *Prajudizienrecht und Rechtsprechung in Amerika: eine Spruchauswahl mit Besprechung*. Leipzig. § 58.
342. Llewellyn, K. N. (1940). *On Reading and Using the Newer Jurisprudence*. *Columbia Law Review*. Vol. 40. pp. 581-594.
343. Llewellyn, K. N. (1951). *The Bramble Bush: On Our Law and Its Study*. New York: Oceana Publ. 160 p.
344. Llewellyn, K. N. (1960). *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*. Boston; Toronto. p. 510.
345. Llewellyn, K. N. (1962). *Jurisprudence: Realism in Theory and Practice*. Monographie. p.110.
346. Locke, J. (1689/1690). *Two treatises of government / in the former: the false principles and foundation of Sir Robert Filmer and his followers are detected and overthrown*. London: Awnsham and Churchill. [1698]. 358 s.
347. Locke, J. (1690). *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford: Oxford University Press, [1924.] pp. 337–338.
348. Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main. 594 s.
349. Lundstedt, A. V. (1956). *Legal Thinking Revised*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 420 p.
350. Luther, M. (1517). *Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum*. Basel: Petri. 1517. 4 Bl.
351. Luther, M. (1520). *An den Christlichen Adel deutscher Nation von des Christlichen standes besserung*. [Weimarer Ausgabe. Schriften / Werke, 80 Bände. Band 6, ss. 404–469.]
352. Macbeath, A. (1949). *The Relationship of Primitive Morality and Religion*. Glasgow: Jackson.
353. Macbeath, A. (1952). *Experiments in Living a Study of the Nature and Foundation of Ethics or Morals in the Light of Recent Work in Social Anthropology*: Macmillan. pp.152-158.
354. Mach, E. (1914). *The analysis of sensations and the relation of the physical to the psychical*. Chicago: Open Court Publ. Co. 380 p.
355. Machiavelli, N. (1513/1532). *Il Principe*. [Machiavelli, N. *The Prince*. Translated by Harvey Mansfield. Chicago: Univ. of Chicago Pr. [1985]. 124 s.].
356. Maihofer, W. (1954). *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie*. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
357. Maihofer, W. (1958). *Die Natur der Sache*. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Berlin, Vol.2.
358. Maihofer, W. (1962). *Naturrecht oder Rechtspositivismus?* Bad Homburg: Hermann Gentner Verlag, s.644.
359. Maihofer, W. (1963). *Naturrecht als Existenzrecht*. Frankfurt am Main: Klostermann, s.54.
360. Mandl, V. (1932). *Das Weltraum-Recht / ein Problem d. Raumfahrt*. Mannheim: Bensheimer. 48 s.
361. *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch).137 (1803).
362. Maritain, J. (1945). *Humanisme integral / Problèmes temporels et spirituels d'une nouvelle chrétienté*. Paris: Aubier Éd. Mouton. 334 p.
363. Maritain, J. (1945). *Principes d'une politique humaniste*. Paris: Hartmann. 206 p.
364. Maritain, J. (1945). *The rights of man and natural law*. London: Bles. 63 p.
365. Maritain, J. (1951). *Man and the state*. Chicago: Univ. of Chicago Press. 219 p.
366. Martini, K. (1780). *De lege naturali*. Vindobonae: Kurzböck. 214 s.
367. Mead, M. (1928). *Coming of Age in Samoa*. Morrow.
368. Meinecke, F. (1929). *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. München, Berlin. 545 s.
369. Merkl, A. (1917). *Das Recht in Lichte seiner Anwendung*. Helwing. 42.s.
370. Messner, J. (1950). *Das Naturrecht / Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik*. Innsbruck: Tyrolia-Verl. 951 s.

371. Messner, J. (1954). *Kulturethik / mit Grundlegung durch Prinzipienethik und Persönlichkeitsethik*. Innsbruck: Tyrolia-Verl. 681 s.
372. Messner, J. (1955). *Ethik / Kompendium der Gesamthetik*. München: Tyrolia-Verl. 531 s.
373. Mill, J. S. (1863). *Utilitarianism*. London.
374. Miranda, D. (1486). *De hominis dignitate*. [Oration on the Dignity of Man]. Chicago: Regnery. [1967]. 72 p.]
375. Montesquieu, C. L. (1748). *De l'esprit des loix, ou, Du rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, &c: à quoi l'auteur a ajoute Rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque government, les moeurs, le climat, la religion, le commerce, &c*. Geneve: Barrillot. 2 v.
376. Moore, W. U., Hope S. T. (1929). An Institutional Approach to the Law of Commercial Banking. *Yale Law Journal*, Vol. XXXVIII, No.6. pp.703-719.
377. Moser, F. (1765). *Von dem Deutschen Nationalgeist*. Frankfurt: Schäfer.
378. Müntzer, T. (1524). *Ausgetrueckte Emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen Welt*. [Müntzer, T. Ausgetrückte emplössung des falschen Glaubens der ungetrewen welt, durchs gezeügnus des Euangelions Luce, vorgetragen der elenden erbermlichen Christenhey, zur innerung jres irsals. Mühlhausen: Danner. 1901. 30 s.]
379. Murdock, G. P. (1949). *Social Structure*. New York: The MacMillan Company. 387 p.
- Murdock, G. P. (1981). *Atlas of World Cultures*. Pittsburgh: The University of Pittsburgh Press. 151 p.
380. Natorp, P. G. (1882). *Analecten zur Geschichte der Philosophie*. Marburg. 567 s.
381. Natorp, P. G. (1903). *Philosophische Propädeutik (allgemeine Einleitung in die Philosophie und Anfangsgründe der Logik, Ethik und Psychologie)*; in *Leitsätzen zu akademischen Vorlesungen*. Marburg: Elwert. 68 S.
382. Naucke, W. (1982). *Rechtsphilosophische Grundbegriffe*. Frankfurt a. Main: A. Metzner. 149 s.
383. Neurath, O. (1947). *Foundations of the social sciences*. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press. 51 p.
384. Nietzsche, F. W. (1878). *Menschliches, Allzumenschliches*. Leipzig: Verlag von E. W. Fritsch. [1886].
385. Nietzsche, F. W. (1883/1885). *Also sprach Zarathustra*. Chemnitz, Verlag von Ernst Schmeitzner.
386. Nietzsche, F. W. (1886). *Jenseits von Gut und Böse*. Leipzig: Leipzig: Verlag von C. G. Neumann.
387. Nietzsche, F. W. (1888). *Der Antichrist*, ss.80.-85.
388. Oakeshott, M. (1981). *The political economy of freedom*. Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays / 2nd ed*. Indianapolis: Liberty Press, [1991]. p. 387.
389. Ockham, W. (^1287-1347^). *De connexione virtutum*. [On the Connection of the Virtues]. Ockham on the virtues. Rega, W. Ockham on the virtues. West Lafayette, Ind.: Purdue Univ. Press . [1997]. 296 p.]
390. Ockham, W. (^1323/1325^). [Summa Logicae. Paris: Johannes Higman. [1488]. 126 p.]
391. Oldendorp, J. (1539). *Juris naturalis; gentium et civilis Isagoge Leges XII. tabularum, interpretationibus ad forum accommodatis illustratae - Epitome successionis ab intestato et alia quadam pro tyronibus Juris. Per D. Joannem Oldendorpum. Excudebat Joannes Gymnicus*.
392. Oliphant, H., Hope, T. S. (1932). "A Study of Day Calendars" 1932, an in-depth look into how time effects trial cases. Baltimore: The Johns Hopkins press. 38 p.
393. Olivecrona, K. (1939). *Law As Fact*. Copenhagen: Munksgaard. 220 p.
394. Olivecrona, K. (1962). *Legal Language and Reality, Essays in Jurisprudence in Honor of Roscoe Pound*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, IN. R.A. Newman (Ed.). p. 191.
395. Ollero, A. (1982). *Interpretación del Derecho y Positivism legalista*. Madrid: Editoriales de Derecho Reunidas (Edersa), 302 p.
396. *Otis v. Parker; Schenck v. United States (1919); Abrams v. United States (1919); Silverthorne Lumber Co. v. United States; Buck v. Bell*.

397. Pascal, B. (1657). *Les Provinciales Ou Les Lettres Écrites Par Louis De Montalte, A Un Provincial De Ses Amis, & Aux RR. PP. Jesuites: Sur le sujet de la Morale, & de la Politique de ces Peres*. Cologne: La Vallée. 12 Vol., 396 p.
398. Patterson, E. W., Goble, G. W. (1953). *Jurisprudence men and ideas of the law Contracts*. Brooklyn: Foundation Press. XIII, 649 p.
399. Pericles (^495-429 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Gorgias, trans. D. J. Zeyl. Alcibiades, trans. D. S. Hutchinson. Second Alcibiades, trans. A. Kenny.]
400. Petrażycki, L. (1892). *Die Fruchtvertheilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten vom Standpunkt des positiven Rechts und der Gesetzgebung: drei civilrechtliclie Abhandlungen*. Berlin: Müller. 268 s.
401. Plato (^428-348 B.C.E.^). *De Legibus*. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Laws, trans. T. Saunders.]
402. Plato (^428-348 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Timaeus, trans. D. J. Zeyl; Critias, trans. D. Clay; Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve; Laws, trans. T. Saunders.]
403. Plato (^428-348 B.C.E.^). *De Legibus*. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Laws, trans. T. Saunders. 715d.]
404. Plato (^428-348 B.C.E.^). *De Republica*. [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve.]
405. Plenge, J. (1911). *Marx und Hegel*. Tübingen: Laupp. 184 s.
406. Poincaré, J. H. (1902). *La Science et l'Hypothèse*. Paris.
407. Polybius (^200-118 B.C.E.^). [Polybius: The Histories. The Loeb Classical Library (in Ancient Greek, English, and Latin). Translated by Paton, W.R. Chicago: University of Chicago. 2012.]
408. Popper, K. R. (1935). *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Vienna: Springer Vienna. 248 s.
409. Popper, K. R. (1945). *The open society and its enemies*. 1. The spell of Plato. London. 268 p.
410. Popper, K. R. (1945). *The open society and its enemies*. 2. The high tide of prophecy: Hegel, Marx, and the aftermath. London. 352 p.
411. Popper, K. R. (1959). *Logic of scientific discovery*. London: Hutchinson. 479 p.
412. Pound R. (1912). *Social Problems and the Courts*. University of Chicago Press. 341.p. Reprinted from the *American Journal of Sociology*, Vol. XVIII, No. 3, November 1912.
413. Pound, R. (1908). *Mechanical Jurisprudence*. *Columbia Law Review*. Vol. 8, No. 8. pp. 605-623
414. Pound, R. (1914). *Justice according to law* New York: Evening Post Job Printing Office 61 p.
415. Pound, R. (1922). *An Introduction to the Philosophy of Law*. New Haven: Yale University Press. 307 p.
416. Pound, R. (1940). *Contemporary Juristic Theory*. Pomona College, Scripps College, Claremont Colleges in Claremont, Calif. p. 60.
417. Pound, R. (1942). *Social control through law*. New Haven: Yale Univ. Press. 138 p.
418. Pound, R. (1954). *An Introduction to the Philosophy of Law*. New York. p. 60.
419. Pound, R. (1959). *Jurisprudence: In 5 vol. St. Paul, Vol. 1*. pp. 13-15.
420. Pound, R. (1959). *Jurisprudence: In 5 vol. St. Paul, Vol. 3*. pp. 16-22.
421. Protagoras (^490-420 B.C.E.^). [Protagoras and "logos" / a study in Greek philosophy and rhetoric. Columbia, S.C.: Univ. of South Carolina Press. 2003. 251 p.]
422. Proudhon, P.J. (1840). *Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement*. Paris: J.-F. Brocard. 244 p.
423. Puchta, G. F. (1822). *Grundriß zu Vorlesungen über juristische Enzyklopädie und Methodologie*. Erlangen ; In Commission bey Carl Heyder. 28 s.
424. Puchta, G. F. (1828). *Das Gewohnheitsrecht*. 1 Erlangen. 234 s. Puchta, G. F. (1837). *Das Gewohnheitsrecht*. 2. Erlangen. 292 s.

425. Puchta, G. F. (1838). Lehrbuch der Pandekten. Leipzig: Barth. 629 s.
426. Puchta, G. F. (1841). Cursus der Institutionen. 1. Einleitung in die Rechtswissenschaft und Geschichte des Rechts bey dem römischen Volk. Leipzig. 720 s.
427. Puchta, G. F. (1841/1847). Kursus der Institutionen, Bd 1-3.
428. Puchta, G. F. (1847). Vorlesungen über das heutige römische Recht. 1. Leipzig. 456 s. Puchta, G. F. (1847). Vorlesungen über das heutige römische Recht. 2. Leipzig. 482 s.
429. Pufendorf, S. (1660/1661). Elementorum Jurisprudentiae Universalis Libri duo. Den Haag: Adriani Vlaco. 383 s.
430. Pufendorf, S. (1673). De Officio Homins et Civis Juxta Legem naturalem. Londinum Scanorum.
431. Pythagoras (^570-490 B.C.E.^). [Philip, J. A. Pythagoras and Early Pythagoreanism. Toronto: University of Toronto Press, 1966.]
432. Radbruch, G. (1914). Grundzüge der Rechtsphilosophie. Leipzig: Quelle & Meyer. 215 s.
433. Radbruch, G. (1932). Rechtsphilosophie. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer. 210 s.
434. Radbruch, G. (1945). Fünf Minuten Rechtsphilosophie. Merkblatt für Studenten. Heidelberg: Rein-Neckar-Zeitung vom 12 September 1945.
435. Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Heidelberg: Lambert. 23 s.
436. Radbruch, G. (1947). Die Erneuerung des Rechts. Die Wandlung : eine Monatsschrift. Heidelberg: Schneider. Vol. 2. [1947] 1.
437. Radbruch, G. (1948). Vorschule der Rechtsphilosophie / Nachschrift einer Vorlesung. Heidelberg: Scherer. 109 s.
438. Radcliffe-Brown, A. R. (1933). Encyclopaedia of the Social Sciences. New York: Macmillan Co., Vol. IX, pp. 202-206.
439. Radcliffe-Brown, A. R. (1952). Structure and Function in Primitive Society. Free Press, 219 p.
440. Radcliffe-Brown, A. R. [1957]. A Natural Science of Society. Illinois: The Free Press, [1957]. 156 p.
441. Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Pr. 607 p.
442. Raz, J. (1970). The Concept of a Legal System. An introduction to the theory of legal system. Oxford: Clarendon Pr. 212 p.
443. Raz, J. (1975). Practical Reason and Norms. London: Hutchinson. 192 p.
444. Raz, J. (1979). The Authority of Law. Oxford: Oxford Univ. Press. 292 p.
445. Raz, J. (1986). The Morality of Freedom. Oxford: Clarendon Press. 435 p.
446. Raz, J. (1999). Engaging Reason. Oxford: Oxford University Press. 336 p.
447. Reichel, H. (1915). Gesetz und Richterspruch zur Orientierung über Rechtsquellen- und Rechtsanwendungslehre der Gegenwart. Zürich ; Füssli. 155 s.
448. Reichenbach, H. (1924). Axiomatik der relativistischen Raum-Zeit-Lehre. Braunschweig: Vieweg. 161 s.
449. Reinach, A. B. P. (1913). Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes. Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung 1: ss. 685-847.
450. Rickert, H. (1889). Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. Freiburg i. B.: Mohr. 71 s.
451. Ricoeur, P. (1969). Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique I, Le Seuil.
452. Ricoeur, P. (1986). Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II, Le Seuil.
453. Roosevelt, F. D. (1942). [Executive Order No. 9066. February 19, 1942.]
454. Ross, A. (1958). On Law and Justice. London: Stevens. 383 p.
455. Rothbard, M. N. (1962). Man, Economy, and State. Princeton, NJ. 462 p.
456. Rothbard, M. N. (1973). For a New Liberty. New York: Macmillan 327 p.
457. Rothbard, M. N. (1982). The Ethics of Liberty. Atlantic Highlands, NJ Humanities Press. 268 p.
458. Rouland, N. (1991). Aux confins du droit. Anthropologie juridique de la modernité, Paris, Éditions Odile Jacob.
459. Rousseau, J. J. (1755). Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes. Amsterdam: Rey. [1759]. XXXIV, 178 s.
460. Rousseau, J. J. (1762). Du Contrat social ou Principes du droit politique. Paris: Garnier. 514 p.
461. Rümelin, M. [1948]. [Developments in Legal Theory and Teaching During My Lifetime. The Jurisprudence of Interests: Selected Writings of M. Rümelin, P. Heck, P. Oertmann, H. Stoll, J. Binder, H. Isay. 1948. pp.19-20.]

462. Rumpf, M. (1906). *Gesetz und Richter / Versuch einer Methodik der Rechtsanwendung*. Berlin: Liebmann. 199 s.
463. Russell, B. (1924). *The analysis of mind*. London: Allen & Unwin. 310 p.
464. Russell, B. (1927). *An outline of philosophy*. London: Allen & Unwin. 317 p.
465. Russell, B. (1927). *The analysis of matter*. London: Paul. 400 p.
466. Russell, B. (1911). *Le Réalisme analytique*. *Société Française de Philosophie, Bulletin* 11:53.
467. Russell, B. (1914). *Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy*. Chicago: Open Court Publ. Co. 245 p.
468. Russell, B. (1918). *Mysticism and Logic and Other Essays*. London: Longmans, Green. 234 p.
469. Russell, B. (1924). *Introduction to mathematical philosophy*. London: Allen & Unwin. 208 p.
470. Sartre, J.P. (1943). *L'Être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris, 1948. pp. 15-481.
471. Sartre, J.P. (1946). *L'Existentialisme est un Humanisme*. Paris: Nagel. p. 141.
472. Savigny, F. C. (1803). *Das Recht des Besitzes. Eine civilistische Abhandlung*. Giessen: Heyer. 495 s.
473. Savigny, F. C. (1814). *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg: Mohr und Zimmer.
474. Savigny, F. C. (1840-1849). *System des heutigen römischen Rechts*. Berlin.
475. Savigny, F. C. *System des heutigen römischen Rechts*. Bd. I. S. XIV.
476. Scheler, M. F. (1912). *Über Ressentiment und moralisches Werturteil*. Leipzig; Wilh. Engelmann, 103 s.
477. Scheler, M. F. (1913/1916). *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. Halle a. S.: Max Niemeyer, s. 298.
478. Scheler, M. F. (1915). *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*. [Paris]: Gallimard, [1933], 190 s.
479. Scheler, M. F. (1926/1927). *Disposition Anthropologie. Atheismus. Zur Metaphysik, besonders des Menschen u.a.* Köln.
480. Scheler, M. F. (1926/1927). *Schriften aus dem Nechlass. Das offene System «Mensch» und seine zwei Werdensrichtungen*. Bonn, [1987] Band III, s. 244.
481. Schelling, F. W. J. (1800). *System des transcendentalen Idealismus*. Tübingen.
482. Schelling, F. W. J. (1841/1842). *Philosophie der Offenbarung*.
483. Schleiermacher, F. D. E. (1838). *Hermeneutik und Kritik: mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament*. Berlin: Reimer.
484. Schlossmann, S. (1876). *Der Vertrag*. Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel. 356 s.
485. Schlossmann, S. (1903). *Der Irrtum über wesentliche Eigenschaften der Person und der Sache nach dem Bürgerlichen Gesetzbuch zugleich ein Beitrag zur Theorie der Gesetzesauslegung*. Jena: Verlag von Gustav Fischer in Jena. 96 s.
486. Schmitt, C. (1922). *Politische Theologie / Vier Kapitel zur Lehre von d. Souveränität*. München: Duncker & Humblot. [1934]. 84 s.
487. Schmitt, C. (1928). *Verfassungslehre*. München, Leipzig, Duncker & Humblot. xviii, 404 s.
488. Schmitt, C. (1929). *Das Reichsgericht als Hüter der Verfassung. Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954: Materialien zu einer Verfassungslehre [1958]*. Berlin: Duncker & Humblot. 517 s.
489. Schopenhauer, A. (1818/1819). *Die Welt als Wille und Vorstellung: vier Bücher, nebst einem Anhang, der die Kritik der Kantschen Philosophie enthält*. Leipzig: F. A. Brockhaus. 725 s.
490. Seneca (^4/1 B.C.E.– 65 C.E.^). [Ad Lucilium epistulae morales / With an English translation by Richard M[ott] Gummere. In 3 volumes. London, New York; W. Heinemann, G. P. Putnam's Sons. 1917 – 1925]. Seneca (^4/1 B.C.E.– 65 C.E.^). [Seneca. Selected Letters. Fantham Elaine. Oxford Univ. Press. 2010. 314 p.]
491. Shang, Y. (^390-338 B.C.E.^). *Shang Yang's Reforms and state control in China*. 1. White Plains. N.Y. [1977]. 99 p.
492. Shang, Y. (^390-338 B.C.E.^). *Shang jun shu*. Taiwan: Minguo 45 [1956]. 44 p.
493. Sidney, A. (1698). *Discourses Concerning Government*. London.
494. Sima, Q. (1993). *Records of the grand historian / Shi-ji Han dynasty*. Hong Kong: Columbia Univ. Press. XVII, 221 p.

495. Sinzheimer, H. (1909). Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft. München. pp. 7-13.
496. Socrates (^469-399 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Sophist, trans. N. White.]
497. Socrates (^469-399 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve; On Justice, trans. A. S. Becker].
498. Solon (^630-560 B.C.E.^). [Freeman, K. The Work and Life of Solon (Cardiff: University of Wales Press Board; London: H. Milford, 1926)].
499. Spaemann, R. (1996). Weltethos als ‚Projekt‘. Merkur. Zeitschrift für europäisches Denken, Heft 9/10, 50. Jahrgang, Stuttgart. ss. 891–904
500. Spann, O. (1930). Gesellschaftslehre. Leipzig: Quelle & Meyer. XXVII, 592 s.
501. Spencer, H. (1843). The proper sphere of government / a reprint of a series of letters originally published in "The Nonconformist". London: W. Brittain. 40 p.
502. Spencer, H. (1884). The Man 'versus' the state / containing 'The new Toryism', 'The coming slavery', 'The sins of legislators' and 'The great political superstition'. London: Williams & Norgate. II, 113, 16 p.
503. Spencer, H. (1885). Philosophy and Religion. The Nature and Reality of Religion.
504. Spencer, H. (1891). Justice / being part IV of The principles of ethics. London: Williams and Norgate.
505. Spencer, H. (1862/1896). System of Synthetic Philosophy: Spencer, H. (1862). First Principles. Cambridge: Cambridge University Press. 524 p.; Spencer, H. (1896). The Principles of Sociology. The principles of sociology. New York.
506. Spengler, O. (1920). Preussentum und Sozialismus. München: Beck. 99 s.
507. Spiegel, L. (1908). Nach einem im Deutschen Verein für Sozialwissenschaft in Prag am 27. Mai 1908 gehaltenen Vortrag.
508. Spiegel, L. (1909). Jurisprudenz und Sozialwissenschaft. Grflnhut's Zeitschrift. Bd. 36. ss. 10.-19.
509. Spinoza, B. (1670). Tractatus Theologico-Politicus / Continens Dissertationes aliquot, Quibus ostenditur Libertatem Philosophandi non tantum salva Pietate, & Reipublicae Pace posse concedi: sed eandem nisi cum Pace Reipublicae, ipsaque Pietate tolli non posse. Hamburgi, Amsterdam: Künraht, Jan Rieuwertsz. 233 s.
510. Spooner, L. (1836). The Deist's Reply to the Alleged Supernatural Evidences of Christianity. Boston. 62 p.
511. Spooner, L. (1882). Natural Law; or The Science of Justice: A Treatise on Natural Law, Natural Justice, Natural Rights, Natural Liberty, and Natural Society; Showing That All Legislation Whatsoever Is An Absurdity, A Usurpation, and A Crime. Part First. Boston: A. Williams. 20 p.
512. Stammler, R. (1902). Die Lehre von dem richtigen Rechte. Berlin: Guttentag. 647 s.
513. Stammler, R. (1896). Wirtschaft und Recht Nach der Materialistischen Geschichtsauffassung. Leipzig: Veit. 668 s.
514. Stampe, E. (1907). Unsere Rechts- und Begriffsbildung. Greifswald: Verlag von Julius Abel, Kgl. Univ.-Buchdruckerei. 89 s.
515. Strauss, L. (1948). On Tyranny. Glencoe, Ill.: Free Press. XIII. 121 p.
516. Strauss, L. (1953). Natural Right and History. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press. IX, 327 p.
517. Strauss, L. (1959). What Is Political Philosophy? Chicago: Univ. of Chicago Press. 315 p.
518. Telders, B. M. (1930). Bericht über den Stand und die Auffassung der Hegeischen Philosophie in Holland. Verhandlungen des ersten Hegelkongresses von 22. bis 25. April 1930 im Haag. im Auftrag des Internationalen Hegelbundes hrsg. von B. Wigersma. Tübingen, Haarlem: J. C. B. Mohr, Tjeenk Willink, [1931]. 243 s.
519. Telders, B. M. (1933). Die Geschichte als Gottes Gericht. Verhandlungen des Dritten Hegelkongresses vom 19. bis 23. April 1933 in Rom. Tübingen: Haarlem. [1934] 278 s.
520. Jhering, R. (1844). Scherz und Ernst in der Jurisprudenz. Eine Weihnachtsgabe. Breitkopf und Härtel, Leipzig. s. 337.
521. Thihaut, A. (1814). Über die Notwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland.

522. Thomas Aquinas (^1226–1274^). [De regimine principum ad Regem Cypri (1267). On Kingship to the King of Cyprus by Thomas Aquinas. Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 1949. 119 p.]
523. Thomas Aquinas (^1226–1274^). [In duo praecepta caritatis et in decem Legis praecepta expositio, c. 6: Opera omnia, v. 27 (Paris 1875).pp.144-149.]
524. Thomas Aquinas (^1226–1274^). [Sanctus Thomas Aquinas // Summa contra Gentiles, 5 vols., New York: Hanover House, (1955-57; reprint University of Notre Dame Press, 1975): Book One, God, trans. Anton C. Pegis; Book Two, Creation, trans. James Anderson; Book Three, Providence, (Part 1 and Part 2).trans. Vernon Bourke; Book Four, Salvation, trans.Charles J. O'Neil.]
525. Thomas Aquinas (^1226–1274^). [Tulkojums Latviešu valodā citēts pēc: <http://www.vatican.va/archive/>]
526. Thomas Aquinas (^1226–1274^). Summa theologiae. [The Summa Theologiae of St. Thomas Aquinas (revised ed.), translated by Fathers of the English Dominican Province. – via New Advent. 1920. - Summa Theologica, (Complete American edition).at Project Gutenberg].
527. Thomasius, C. (1691). Einleitung zur Vernunftlehre. Halle. 328 s.
528. Thomasius, C. (1705). Fundamenta Juris Naturae Et Gentium / Ex Sensu Communi Deducta, In Quibus Ubique Secernuntur Principia Honesti, Justi Ac Decori, Cum Adjuncta Emendatione Ad Ista Fundamenta, Institutionum Jurisprudentiae Divinae. Halae; Lipsiae: Salfeldius. [1718]. 284 s.
529. Thrasymachus (^459–400 B.C.E.^). [Plato: Complete Works. Plato. Edited, with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997. 1838 p. Republic, trans. G. M. A. Grube, rev. C. D. C. Reeve (339 A). Tulkoljums latviešu valodā citēts pēc: Platons. "Valsts". Tulk. G. Lukstiņš. Rīga: Zvaigzne, 1982.]
530. Thucydides. (^460-400 B.C.E.^). History of the Peloponnesian War. 1. Books I and II. – [1980]. 461 p.
531. Ulpianus (^170-228^). [Domitii Ulpiani Fragmenta Vulgo Tituli Ex Corpore Ulpiani. Palala Press. 2015. 118 p.].
532. Vaihinger, H. (1911). Philosophie des Als Ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus ; mit einem Anhang über Kant und Nietzsche. Berlin: Reuther & Reichard. 804 s.
533. Vecchio, G. (1929). Sulla statualita del diritto. Roma ; Rivista internazionale di filosofia del diritto. 23 s.
534. Vecchio, G. (1952). Essenza del diritto naturale. Milano: Giuffrè. 7 s.
535. Vecchio, G. (1952). Justice / a historical and philosophical essay. Edinburgh: Univ. press. 236 p.
536. Vecchio, G. (1954). Philosophy of law. Washington: Catholic University of America Press. 474 p.
537. Verdross-Droßberg, A. (1923). Die Einheit des rechtlichen Weltbildes auf Grundlage der Völkerrechtsverfassung. Tübingen: Mohr. 171 S.
538. Verdross-Droßberg, A. (1926). Die Verfassung der Völkerrechtsgemeinschaft. Wien: Springer. 228 s.
539. Vico, G. (1725). Principi d'una scienza nuova intorno alla natura delle nazioni. Roma.
540. Viehweg, T. (1953). Topik und jurisprudenzen. München: Beck. 75 s.
541. Voltaire (1752). Les Pensées sur le gouvernement. [Garnier, tome 23. pp. 523-534.].
542. Voltaire (1769). Épître à l'auteur du nouveau livre des trois imposteurs. Berlin: Bourdeaux.
543. Voltaire. (1756). Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. MDCCLVI.
544. Waldstein, W. (1964). Untersuchungen zum römischen Begnadigungsrecht: Abolitio, indulgentia, venia. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck.
545. Waldstein, W. (1982). Das Menschenrecht zum Leben. Beiträge zu Fragen des Schutzes menschlichen Lebens. Duncker & Humblot, Berlin.
546. Waldstein, W. (1986). Operae libertorum. Untersuchung zur Dienstpflicht freigelassener Sklaven. Steiner, Stuttgart.
547. Weber, M. (1904). Objectivity in Social Science and Social Policy. The Methodology of the Social Sciences, E. A. Shils and H. A. Finch (ed. and trans.). New York: Free Press. 1949.
548. Weber, M. (1906). Critical Studies in the Logic of the Cultural Sciences: A Critique of Eduard Meyer's Methodological Views. The Methodology of the Social Sciences. 1949.

549. Windelband, W. (1878/1880). Geschichte der neueren Philosophie, Bd. 1—2: Die Geschichte der neueren Philosophie. 1. Von der Renaissance bis Kant. 1878. 579 s.; Die Geschichte der neueren Philosophie. 2. Die Blütezeit der deutschen Philosophie. 1880. 398 s.
550. Windelband, W. (1884). Präludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie. Freiburg i.B.: Mohr. 325 s.
551. Windelband, W. (1892). Lehrbuch der Geschichte der Philosophie.
552. Windelband, W. (1894). Geschichte und Naturwissenschaft. Rede zum Antritt des Rectorats der Kaiser-Wilhelms-Universität Strassburg. Strassburg: Heitz. 27 s.
553. Windscheid, B. (1862). Lehrbuch des Pandektenrechts. 1. Düsseldorf. 663 s.
554. Windscheid, B. (1865). Lehrbuch des Pandektenrechts. 2,1 Düsseldorf. 323 s.
555. Windscheid, B. (1866). Lehrbuch des Pandektenrechts. 2,2 Düsseldorf. 532 s.
556. Windscheid, B. (1870). Lehrbuch des Pandektenrechts. 3. Düsseldorf. 421 s.
557. Winkler, B. (1615). Benedicti Wincleri Soltquellensis Principiorum Iuris Libri Quinque In quibus genuina Iuris, tam Naturalis quam Positivi, principia, & firmissima Iurisprudentiae fundamenta ostenduntur, eiusdem summus finis ob oculos ponitur, & Divina autoritas probatur. Francofurti: Thimius, 587 s.
558. Wittgenstein, L. (1921). Tractatus logico-philosophicus. [Logisch-Philosophische Abhandlung]. London: Paul, Trench, Trubner & Co., 189 p.
559. Wittgenstein, L. (1922). Tractatus logico-philosophicus. London: Paul, Trench, Trubner & Co. 189 p.
560. Wolff, C. (1721). Vernünfftige Gedancken Von dem Gesellschaftlichen Leben der Menschen Und insonderheit Dem gemeinen Wesen / Zu Beförderung der Glückseeligkeit des menschlichen Geschlechtes Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet Vernünfftige Gedanken gesellschaftlichen. Franckfurt und Leipzig: Renger. [1725] 12 Bl., 626 s.
561. Wolff, C. (1740/1748). Ius Naturae Methodo Scientifica Pertractatum. VIII vols. Francofurti; Lipsiae; Halae Magdeburgicae; Renger.
562. Wolff, C. (1740/1748). Jus naturae and Jus Gentium. Magdeburg.
563. Wundt, W. M. (1862). Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung. Leipzig: Winter. 451 S.
564. Wundt, W. M. (1863). Vorlesungen über die Menschen- und Thier-Seele, 2 volumes, Leipzig: Voss.
565. Wurzel K.G. (1904). Das juristische Denken. Wien: Verlag von Moritz Perles, K.U.K. Hof-Buchhandlung. 102 s.
566. Wolmsers, M. (1924). Sociology and the Law. In Annual Review of the Law School of New York University, April, 1924.
567. Zeiller, F. (1808). Das natürliche Privat-Recht. Wien: Wappler und Beck. 246 s.
568. Zeno (336–264 B.C.E.). [Pearson, A. 1891. Fragments of Zeno and Cleanthes. Fragmenta cum commentario Anglico].
569. Ziegler, H. O. (1931). Die moderne Nation / ein Beitrag zur politischen Soziologie. Tübingen: Mohr. VIII, 308 s.
570. Zitelmann, E. (1879). Irrtum und Rechtsgeschäft: eine psychologisch-juristische Untersuchung. Leipzig. 614 s.
571. Алексеев, Н. Н. (1924). Основы философии права. Прага: Пламя, 283 с.
572. Бакунин, М. А. (1873). Государственность и Анархия. Цюрих. 308 с.
573. Бердяев, Н. А. (1901). Субъективизм и индивидуализм в общественной философии.
574. Гессен, С. И. (1923). Основы педагогики. Берлин: Слово.
575. Кистьяковский, Б. (1911). Право как социальное явление. Вопросы права. кн. 8. № 4.
576. Кистьяковский, Б. [1998]. Философия и социология права. СПб., 1998. С. 206–207.
577. Ковалевский, М. (1895/1897). Происхождение современной демократии. Москва: Товарищество тип. А. И. Мамонтова.
578. Ковалевский, М. (1909). Общее учение о государстве. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском университете в 1908/09 гг. – СПб., 1909. С.24-30.
579. Коркунов, Н. (1886). Лекции по общей теории права. С.-Петербург.
580. Коркунов, Н. (1886). Международное право. С.-Петербург.
581. Коркунов, Н. (1890). Общественное значение права. С.-Петербург.
582. Муромцев, С. (1879). Определение и основное разделение права. М. 220 С.
583. Нерсесянц, В. (2002). Философия права: либертарно-юридическая концепция // Вопросы философии. — 2002. — № 3. — С. 3-15.

584. Новгородцев, П. (1904). Государство и право // Вопросы философии и психологии. М., 1904. Кн. 74-75.
585. Новгородцев, П. (1909). Введение в философию права. Кризис современного правосознания. М.
586. Новгородцев, П. (1896). Историческая школа юристов, ее происхождение и судьба : опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии. М.
587. Новгородцев, П. (1902). Нравственный идеализм в философии права. К вопросу о возрождении естественного права. - Спб. Кн. 2. - С. 286.
588. Новгородцев, П. (1911/1913). Об общественном идеале // Вопросы философии и психологии. - М., 1911-1913. кн. 109.
589. Новгородцев, П. (1912). Лекции по истории философии права. Учения нового времени XVI-XVIII и XIX в. М.
590. Овчинников, А. (2004). Овчинников А.И. Правовое мышление. Дисс. д.ю.н., Ростов-на-Дону. С. 271.
591. Петражицкий, Л. (1905). Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология. С.-Петербург: Типография Ю. Н. Эрлих. 311 с.
592. Петражицкий, Л. (1909/1910). Теория права и государства в связи с теорией нравственности. С.-Петербург: Тип. Т-ва "Екатерингофское Печатное Дело".
593. Рейснер, М. (1925). Право. Наше право. Чужое право. Общее право. Л.; М.: Государственное издательство, 1925. – 276 с.
594. Соловьев, В. (1899). Право и нравственность. Санкт-Петербург. 177.с.
595. Сорокин, П. [1992]. Человек, Цивилизация. Общество. М., [1992]. С. 508.
596. Трубецкой, Е. (1908). Энциклопедия права. М.: Т-во скоропеч. А. А. Левенсон. 223 с.
597. Чичерин, Б. Н. (1882/1883). Собственность и государство. [соч.] Б. Чичерина. - М. : тип. Мартынова, 1882-1883. - 2 т.
598. Чичерин, Б. Н. (1894/1898). Курс государственной науки. [соч.] Б. Чичерина. - М. : Типо-лит. Выс. утв. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1894-1898.
599. Чичерин, Б. Н. (1900). Философия права. [соч.] Б. Чичерина. - М. : Типо-лит. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1900. 336 с.
600. Чичерин, Б. Н. (1969/1902). История политических учений / [соч.] Б. Чичерина. - М. : тип. Грачева, 1869-1902. - 5 т. - Ч. 5 напечатана в типо-лит. т-ва Н. И. Кушнерева.
601. Шершеневич, Г. (1896). Определение понятия о праве. Казань.
602. Шершеневич, Г. (1908). Общее учение о праве и государстве. 1-е изд. М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина. 156 с.
603. Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Вып. 2. М., 1911.
604. Шершеневич, Г. (1911). Общая теория права. Москва: Изд. Бр. Башмаковых. 698 с.
605. Шершеневич, Г. (1912). Общая теория права. Вып. 3. М. 1912. С. 578.

21.gadsimta avoti

606. Andersen, H. O. (2019). The ironic existentialism of arild asnes: Kierkegaardian perspectives in dag solstad's arild asnes, 1970 (1971). *Scandinavica*, 58(1), 113-139.
607. Arrigo, B., & Williams, C. (2008). Existentialism and the criminology of the shadow. *Existentialist criminology* (pp. 222-248).doi:10.4324/9780203882658 Hardie-Bick, J., & Hadfield, P. (2011). Goffman, existentialism and criminology. *Crime, governance and existential predicaments* (pp. 15-35).doi:10.1057/9780230343184
608. Asakavičiute, V. (2015). The tangle of freedom and choice in søren kierkegaard's existentialism crisis philosophy. [Laisvės Ir pasirinkimo sampyna Sørenio Kierkegaard'o Egzistencinės Krizės filosofijoje] *Logos (Lithuania)*, (82), 68-78.
609. Barksdale, Y. M. (2002). Cynicism, phenomenology, and the problem of paradox: Dilemmas of public law discourse. *Cornell Law Review*, 87(2), 384-396.
610. Bekrycht, T. (2018). The metaphysics of legal positivism in the light of phenomenology of law. [Metafizyka pozytywizmu prawniczego w świetle fenomenologii prawa] *Avant*, 9(1), 21-29. doi:10.26913/90102018.0103.0002
611. Benedictus XVI. (2011). Rede Papst Benediktus XVI im Deutschen Bundestag am 22. September 2011. *Deutscher Bundestag*.
612. Blakely, J. (2019). The hermeneutics of policing: An analysis of law and order technocracy. *Critical Review*, 31(2), 160-178. doi:10.1080/08913811.2019.1689677

613. Calan, R. (2015). The phenomenology of representation (vertretung) in the A priori foundations of the civil law. [La phénoménologie de la représentation (vertretung) dans les fondements a priori du droit civil] *Philosophie*, 128(1), 64-73. doi:10.3917/philo.128.0064
614. Codde, P. (2002). Bars to freedom - freedom behind bars: Spinozism and sartrean existentialism in the fixer. *Yiddish*, 13(1), 62-99. Retrieved from
615. Constantini, C. (2020). Eyes wide shut: Legal phenomenology of vulnerability. [Eyes Wide Shut: Fenomenologia giuridica della vulnerabilità] *Diritto and Questioni Pubbliche*, 20(1), 29-41.
616. Copoeru, I. (2008). A schutzian perspective on the phenomenology of law in the context of positivistic practices. *Human Studies*, 31(3), 269-277. doi:10.1007/s10746-008-9097-6
617. Crespo, M. (2016). Phenomenology and philosophy of law. [Fenomenología Y Filosofía Del Derecho] *Pensamiento*, 72(274), 1247-1261. doi:10.14422/pen.v72.i274.y2016.009
618. Crewe, D., & Lippens, R. (2008). Introduction: Existentialism - freedom, being and crime. *Existentialist Criminology*, , 1-11. doi:10.4324/9780203882658
619. Curry, O.S., Mullins, D.A., Whitehouse, H. (2019). Is It Good to Cooperate? Testing the Theory of Morality-as-Cooperation in 60 Societies. *Current Anthropology*, 2019; 60 (1): 47 DOI: 10.1086/701478
620. Douzinas, C. (2012). A legal phenomenology of images. *Law and art: Justice, ethics and aesthetics* (pp. 247-258).doi:10.4324/9780203816103
621. Dudina, M. N., & Dolgova, V. I. (2016). New educational paradigm: Existentialism is a humanism. *Man in India*, 96(10), 4043-4050.
622. Ebohon, S. I. (2014). Cognitive existentialism and the global politics of state survival: The Nigeria/Cameroun bakassi conflict. *Journal of Asian and African Studies*, 51(2), 186-198. doi:10.1177/0021909614543223
623. Ertuğrul, K. (2006). Heideggerian existentialism and post-marxism. *Bogazici Journal*, 20(1-2), 127-134. doi:10.21773/boun.20.1.8
624. Ertz, S. (2016). Hugo Grotius's hermeneutics of natural and divine law. *Grotiana*, 37(1), 61-94. doi:10.1163/18760759-03700004
625. Flores, I.B. (2012). The Problem About the Nature of Law vis-à-vis Legal Rationality Revisited: Towards an Integrative Jurisprudence. *Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper*. 2012. No. 12-160. pp. 1–37.
626. Fossa, F. (2020). Nihilism, existentialism, – and gnosticism? reassessing the role of the gnostic religion in hans Jonas's thought. *Philosophy and Social Criticism*, 46(1), 64-90. doi:10.1177/0191453719839455
627. Fraassen, B. C. (2008). *Scientific Representation: Paradoxes of Perspectives*.
628. Ginev, D. (2014). Social practices from the viewpoint of trans-subjective existentialism. *European Journal of Social Theory*, 17(1), 77-94. doi:10.1177/1368431013505013
629. Glanert, S., & Girard, F. (2017). Law's hermeneutics: Other investigations. *Law's hermeneutics: Other investigations* (pp. 1-255).doi:10.4324/9781315648651
630. Goldmann, M. (2018). Sources in the meta- theory of international law: Exploring the hermeneutics, authority, and publicness of international law. *The oxford handbook of the sources of international law* (pp. 447-468).doi:10.1093/law/9780198745365.003.0022
631. Goorden, D. (2012). Dworkin and phenomenology of the "pre-legal"? *Ratio Juris*, 25(3), 393-408. doi:10.1111/j.1467-9337.2012.00520.x
632. Górnisiewicz, A. (2016). Existentialism as a political problem in karl Löwith's thought. *History of European Ideas*, 42(7), 951-964. doi:10.1080/01916599.2016.1161538
633. Grondin, J. (2000). On the phenomenology of the moral "law". the contemplative motive of the collection in kant's practical metaphysics. [Zur Phänomenologie des moralischen 'gesetzes'. Das kontemplative motiv der erhebung in Kants praktischer metaphysik] *Kant-Studien*, 91(4), 385-394.
634. Hage, J. (2019). The limited function of hermeneutics in law. *Legal interpretation and scientific knowledge* (pp. 1-11).doi:10.1007/978-3-030-18671-5_1
635. Henley, K. (2017). Gadamer and Dworkin: Protestant hermeneutics and the rule of law: Gadamer and Dworkin. *Gadamer and law* (pp. 461-477).
636. Hoff, S. (2006). Law, right, and forgiveness: The remains of antigone in the phenomenology of spirit. *Philosophy Today*, 50, 31-38. doi:10.5840/philtoday200650supplement4

637. Homfray, K. (2007). Existentialism, eschatology and wisdom: Canon law as an interim agent of the kingdom. *Ecclesiastical Law Journal*, 9(1), 53-65. doi:10.1017/S0956618X07000051
638. Hyde, M. J. (2014). Existentialism as a basis for the theory and practice of rhetoric. *Rhetoric and philosophy* (pp. 213-252).doi:10.4324/9780203812938
639. Jaarsma, A. S., Kinaschuk, K., & Xing, L. (2016). Kierkegaard, despair and the possibility of education: Teaching existentialism existentially. *Studies in Philosophy and Education*, 35(5), 445-461. doi:10.1007/s11217-015-9488-x
640. Jost, M. C. (2010). Phenomenology of adolescent's motivations in conflict with the law. [Fenomenologia das Motivações do Adolescente em Conflito com a Lei] *Psicologia: Teoria e Pesquisa*, 26(1), 99-108.
641. Kervégan, J. (2007). Figures of the law in the phenomenology of spirit: Phenomenology as the doctrine of the objective spirit? [Figures du droit dans la Phénoménologie de l' Esprit. La phénoménologie comme doctrine de l' esprit objectif ?] *Revue Internationale De Philosophie*, 61(240), 193-213.
642. Kirste, S. (2015). The hermeneutics of personification in law: Legal person and power. [Die hermeneutik der personifikation im recht: Rechtsperson und gewalt] *Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie*, 101(4), 473-487.
643. Kominkiewicz, F. B. (2006). Heideggerian existentialism and social work practice with death and survivor bereavement. *Social Science Journal*, 43(1), 47-54. doi:10.1016/j.soscij.2005.12.004
644. Kriviņš, A. (2020). Tiesiskā apziņa un tiesiskais nihilisms. SOCRATES Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls / SOCRATES Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Vol. 1. pp.30-41. DOI: 10.25143/socr.16.2020.1.030-041.
645. Kunoy, B. (2020). Classification of seafloor highs according to legal hermeneutics. *Asian Journal of International Law*, doi:10.1017/S2044251320000016
646. Lacour, P. (2014). In what sense is it juridical rationality hermeneutics? on a contemporary legacy of ricœur's practical philosophy in legal theory. [En quel sens la rationalité juridique est-elle herméneutique? Sur un héritage contemporain de philosophie pratique ricoeurienne en théorie du droit] *Philosophy Today*, 58(4), 295.
647. Lell, H. (2019). Contestability of the legal concept of person and analogical hermeneutics. [Controvertibilidad del concepto jurídico de persona y la propuesta de la hermenéutica analógica] *Problema*, (13), 215-233. doi:10.22201/ijj.24487937e.2019.13.13721
648. Lima, M. M. A. B., Queiroz, P. R. C., & do Carmo, V. M. (2016). Ideology as a determinant of legal hermeneutics. [A ideologia como determinante da hermenêutica jurídica] *Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito*, 8(2), 151-163. doi:10.4013/rechtd.2016.82.03
649. Masani, P. R. (2001). Three modern enemies of science: Materialism, existentialism, constructivism. *Kybernetes*, 30(3), 278-294. doi:10.1108/03684920110385000
650. Matos, S. M. M. (2016). The legal hermeneutics of Gustav Radbruch. [A hermenêutica jurídica de Gustav Radbruch] *Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito*, 8(1), 18-27. doi:10.4013/rechtd.2016.81.03
651. McCormick, J. P. (2017). Pocock, machiavelli and political contingency in foreign affairs: Republican existentialism outside (and within).the city. *History of European Ideas*, 43(2), 171-183. doi:10.1080/01916599.2016.1198073
652. Meerssche, D. (2017). The evolving mandate of the world bank: How constitutional hermeneutics shaped the concept and practice of rule of law reform. *Law and Development Review*, 10(1), 89-118. doi:10.1515/ldr-2017-0002
653. Miguel, D. O. P. (2017). Aristotle and Kant: Parallelisms on ethics, law, justice and hermeneutics. [Aristóteles e Kant: Paralelismos na relação entre ética, Direito, Justiça e Hermenêutica] *Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito*, 9(3), 262-275. doi:10.4013/rechtd.2017.93.06
654. Mootz III, F. J. (2010). Law, hermeneutics and rhetoric. *Law, hermeneutics and rhetoric* (pp. 1-470).
655. Nowacka, M. (2002). Legal status of human dead body in the context of corporal phenomenology. [Status prawny zwłok ludzkich w kontekście fenomenologii cielesności.] *Wiadomości Lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*, 55 Suppl 1, 360-363.

656. Oliver, P. (2017/2018). Knowledge, risk and existentialism. *Risk, education and culture* (pp. 21-31).doi:10.4324/9781315414133-2
657. Pablé, A. (2017). Introduction: Humanism, existentialism and integrational semiology. *Critical Humanist Perspectives: The Integrational Turn in Philosophy of Language and Communication*, , 3-9. doi:10.4324/9781315621760
658. Pagallo, U. (2017). From automation to autonomous systems: A legal phenomenology with problems of accountability. Paper presented at the IJCAI International Joint Conference on Artificial Intelligence, , 0 17-23. doi:10.24963/ijcai.2017/3
659. Pantykina, M. I. (2018). Conditions of positivity of legal consciousness in the context of the phenomenology of E. husserl. *Voprosy Filosofii*, (1), 137-141.
660. Park, J. Y. (2019). Law of genre and intercultural philosophy: A reading of kwok-ying Lau's phenomenology and intercultural understanding. *Dao*, 18(1), 119-126. doi:10.1007/s11712-018-9646-2
661. Pathak, A. (2017). Politics amidst neo-liberal existentialism. *Economic and Political Weekly*, 52(14), 4-5.
662. Pérez-Lasserre, D. (2019). Gadamer and legal hermeneutics: A useful input? *Vniversitas*, 68 (138)
663. Peterson, C., Seligman, M.E.P. (2004). *Character Strengths and Virtues*. Oxford: Oxford University Press.
664. Piecychna, B. (2013). Legal translation competence in the light of translational hermeneutics. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 34(47), 141-159. doi:10.2478/slgr-2013-0027
665. Polyakov, A. (2009). Phenomenological-communicative Approach to Law // IVR 24th World Congress Global Harmony and Rule of Law. *Abstrakts. Special Workshops and Working Groups (I)*. Beijing, 2009.
666. Raz, J. (2011). *From Normativity to Responsibility*. Oxford: Oxford Univ. Press. 281 p.
667. Rech, W. (2015). Eschatology and existentialism: Carl schmitt's historical understanding of international law and politics. The contemporary relevance of carl schmitt: Law, politics, theology (pp. 147-164).doi:10.4324/9781315742243
668. Reinach, A., & Macintyre, A. (2013). The apriori foundations of the civil law: Along with the lecture "concerning phenomenology". The apriori foundations of the civil law: Along with the lecture "concerning phenomenology" (pp. 1-192).doi:10.1515/9783110329803
669. Rendtorff, J. D. (2014). Personalism and existentialism: Their view on business ethics, organizations, and institutions doi:10.1007/978-94-017-8845-8_3
670. Richey, L. (2015). Existentialism and christian humanism josef pieper's critique of sartre revisited. *Logos (United States)*, 18(3), 35-56. doi:10.1353/log.2015.0023 Dahlstrom, D. O. (2020). The reception of phenomenology and existentialism by american catholic philosophers: Some facts and some reasons. *The catholic reception of continental philosophy in north america* (pp. 30-57)
671. Rückert, J., Seinecke, R. (2012). *Methodik des Zivilrechts - von Savigny bis Teubner*. Nomos, 2012, s. 553, doi:10.5771/9783845259789_551.
672. Russo, M. (2019). A faith that was fought. the relationship between existentialism and marxism in jean-paul sartre's works. [Una fede che fu combattuta. Il rapporto tra esistenzialismo e marxismo in jean-paul sartre] *Etica e Politica*, 21(3), 609-628. doi:10.13137/1825-5167/29532
673. Saeverot, H., Reindal, S. M., & Wivestad, S. M. (2013). Introduction: Reconnecting with existentialism in an age of human capital. *Studies in Philosophy and Education*, 32(5), 443-448. doi:10.1007/s11217-013-9374-3
674. Salter, M., & McGuire, K. (2015). Issues and challenges in the application of husserlian phenomenology to the lived experience of hate crime and its legal aftermath: An enlightenment prejudice against prejudice? *Journal of Interpersonal Violence*, 30(10), 1782-1802. doi:10.1177/0886260514548582
675. Sanderson, G. (2004). Existentialism, globalisation and the cultural other. *International Education Journal*, 4(4), 1-20.
676. Sherman, D. (2012). Between existentialism and the human sciences: Solomon's cognitive theory of the emotions. Passion, death, and spirituality: The philosophy of robert C. solomon (pp. 23-36).doi:10.1007/978-94-007-4650-3_3

677. Sinico, M. (2008). Demonstration in experimental phenomenology: How to bring out perceptual laws. *Theory & Psychology*, 18(6), 853-863. doi:10.1177/0959354308097261
678. Souza, D. G., & Borile, G. O. (2017). Method and interpretation in the sciences of the spirit: The search for effectiveness and hermeneutics in environmental law. [Método e interpretação nas Ciências do Espírito: A busca pela efetividade e a hermenêutica no Direito Ambiental] *Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito*, 9(3), 348-354. doi:10.4013/rechtd.2017.93.12
679. Stella, G. (2016). From criticism to the phenomenology of law. A treatise of legal philosophy and general jurisprudence: Volume 12 legal philosophy in the twentieth century: The civil law world, tome 1: Language areas, tome 2: Main orientations and topics (pp. 157-188).doi:10.1007/978-94-007-1479-3_4
680. Streck, L. (2012). Dismantling of the judicial models: The legal hermeneutics and the overcoming of the subject-object schema. [Abbau der richtermodelle] *Archiv Fur Rechts- Und Sozialphilosophie*, 98(3), 317-331.
681. Taylor, G. H. (2017). Practical hermeneutics: The legal text and beyond. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 48(3), 257-274. doi:10.1080/00071773.2017.1303121
682. Tomaz, C. A. S., & Silva, C. R. V. (2016). The legal system as a problem of life and the limits to judicial discretion: Key aspects of the hermeneutics of dignity. [A ordem jurídica como problema de vida e os limites à discricionariiedade judicial: Pontos fundamentais da hermenêutica da dignidade] *Revista De Estudos Constitucionais, Hermeneutica e Teoria do Direito*, 8(2), 183-194. doi:10.4013/rechtd.2016.82.06
683. Tubbs, N. (2013). Existentialism and humanism: Humanity-know thyself! *Studies in Philosophy and Education*, 32(5), 477-490. doi:10.1007/s11217-012-9354-z
684. Valcova, K., Pavlíková, M., & Roubalova, M. (2016). Religious existentialism as a countermeasure to moralistic therapeutic deism. *Communications - Scientific Letters of the University of Zilina*, 18(3), 98-104.
685. Vandenberg, D. (2001). Identity politics, existentialism and harry broudy's educational theory. *Educational Philosophy and Theory*, 33(3-4), 365-380. doi:10.1111/j.1469-5812.2001.tb00276.x
686. Villalobos Antúnez, J. V., Guerrero Lobo, J. F., & Romero Neces, L. (2019). Hermeneutics of politics and legitimacy of its exercise: Democracy and the state of law. [Hermenêutica de la política y legitimidad de su ejercicio: Democracia y estado de derecho] *Utopia y Praxis Latinoamericana*, 24(86), 182-197. doi:10.5281/zenodo.3370711
687. Waldstein, W. (2000). Neueste Erkenntnisse über das Turiner Grabtuch. Auch Atomforschung erweist Echtheit. *Christiana, Stein am Rhein*.
688. Waldstein, W. (2010). Ins Herz geschrieben. Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft. *Sankt Ulrich, Augsburg*.
689. Waldstein, W. (2013). Hirntod – Organspende. Regina Breul im Gespräch mit Wolfgang Waldstein. *Illertissen: Media Maria*. 158 s.
690. Waldstein, W. (2015). Naturrecht im römischen Recht und in der europäischen Rechtsentwicklung. In: *Civitas. Zeitschrift für das christliche Gemeinwesen. Sonderheft 6: Naturrecht und Menschenrecht*. Sarto, Bobingen.
691. Walt, J. (2018). The origin of obligations: Towards a fundamental phenomenology of legal and moral obligation. *Law, obligation, community* (pp. 35-70).doi:10.4324/9780203733486
692. West, A. (2008). Sartrean existentialism and ethical decision-making in business. *Journal of Business Ethics*, 81(1), 15-25. doi:10.1007/s10551-007-9477-2
693. Westreich, A. (2011). Divorce on demand: The history, dogmatics and hermeneutics of the wife's right to divorce in jewish law. *Journal of Jewish Studies*, 62(2), 340-363. doi:10.18647/3047/JJS-2011
694. Wheatley, N. (2015). Mandatory interpretation: Legal hermeneutics and the new international order in arab and jewish petitions to the league of nations. *Past and Present*, 227(1), 205-248. doi:10.1093/pastj/gtv020
695. Winter, G. (2011). Regime conflicts in the globalised law: Phenomenology and solutions. [Regimekonflikte im globalisierten Recht: Erscheinungsformen und Lösungen] *GAIA*, 20(4), 248-255. doi:10.14512/gaia.20.4.9

THE SUMMARY

The author of the monograph defines Law as *fairly limited freedom*.

Law – it is not arbitrariness of minority or majority “covered” as Law: obvious injustice – genocide, terrorism, discrimination, suppression of freedoms, disproportionately severe punishment and other arbitrary manifestations – cannot be regarded as Law regardless of what procedural formalities have been settled in order to impose this injustice. Respectively, standards for distinguishing between Law and arbitrariness can be found in the *content* criterion, not in the formal one. Namely, the existence of the dimension of Law does not depend on the condition *what* limits any individual’s freedom – another individual, family, community, kin, tribe leaders, society, absolutism or the democratic state; the aspect of significance is whether this limitation is *fair*.

Etiquette rules are not legal norms not due to the fact that they are not defined in the Law, but because the domain of the etiquette standards or its content does not refer to the subject’s freedom to the extent that it would require to be recognized as Law. The potential violation of interests and probable harm in case of the etiquette breach is not as significant as, for instance, in case of violation of hereditary rights or infliction of personal injury. The domain of morals and virtue is wider than the domain of Law – morals and virtue tend to condemn injustice also in fields where a person’s freedom could not and should not be restrained through legal instruments – a person’s own convictions, goals in life, love, friendship, fashion, taste, etc.

Content-philosophical, formally hierarchical, sociological, and psychological-anthropological concepts of Law draw attention to various, yet equally significant aspects – an individual, society, power, and ideal of Law. Lawyers cannot ignore any of these aspects.

In order to examine Law in all the above-mentioned dimensions, it is required to accept methodological pluralism. Just as a language is not a mere entity of letters and words, just as art is not only ‘tangible’ artistic works – also Law is not just a listing of clearly defined instructions. It is not possible to “disclose” the essence of Law by using only the legal dogmatic method or methods of logics, empiricism, or pragmatism.

Law is not something that should be “formed”, but something that should be protected. In addition, “protection” does not mean “enforcement” as fair, reasonable and well-grounded Law is self-evident and intuitively acceptable. The legislator does not determine and does not “attribute” human rights or subjective rights – on the contrary, the legislator is one of those who impose restrictions to the existing and absolute freedom of individuals.

The range of Law forms is considerably wider than the range of forms related to the state activity (laws, sub-legal acts), and that is one of the reasons why the concept “state” should not be used in defining Law. The State is not a compulsory precondition for Law, but today the State has become one of the most convenient instruments to work with Law. In order to lessen the probable arbitrariness and divergence from the justice standards, the State should be attributed an appropriate, corresponding, unexaggerated role.

The justice standard is not relative – justice is eternal harmony, the highest order, the “key” to universal human culture. Understanding of justice can vary in different times, yet the essence of justice remains unchanged. Every individual possesses innate *a priori* sense of justice that is neither the result of human agreement, nor the “variable” substance.

Application of Law is expressed in the conflict of interests, solving of a particular case, settlement of a conflict. The central role in solving this task is taken by a judge: if nowadays the legislator sets abstract, general instructions or guidelines for probable future situations, then the judge settles the matter on its merits. The role of written laws is exaggerated in the Roman–Germanic Law – millions of people *do not break* the law even without knowing the contents of the law; the legislator’s instructions are rather a fitting that joins the ideal of justice and the judge’s personality. These considerations require that the excessive volume of prescriptions should gradually be reduced, while the freedom of judges would be increased in administering justice – including also interpretation *contra legem*, if the actual situation requires it. The guarantee of the judge’s honesty is their reputation, level of education and selection procedure. The argument regarding the fact that wider authority of the judicial power could violate the principle of separation of powers, could serve as basis for a motion to review the order of judge nomination, thus, probably, ensuring wider public engagement in the process.

In any culture, a moral system and a Legal system are structured on a common basis – “do not harm”. This “Golden rule” can be found in various interpretations both before our era and after the birth of Christ, such as “Don't do unto others what you don't want done unto you”, “Treat others just as you want to be treated”. *This principle is common to all the nations and is intuitively understandable to all individuals that allows to anticipate that the vision for future is uniform, universal and worldwide Law.*